PERO MORAČA

1942

PRELOMNA GODINA NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA

VOJNO DELO

IZ RATNE PROŠLOSTI NAŠIH NARODA

KNJIGA PETNAESTA

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA - BEOGRAD 1957

UREĐUJE ODBOR
Odgovorni urednik
pukovnik
Milisav Perović

PERO MORAČA

PRELOMNA GODINA NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA

NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET KRAJEM 1941 I POČETKOM 1942, POHOD PROLETERSKIH BRIGADA U ZAPADNU BOSNU, BIHAĆKA OPERACIJA, STVARANJE NOVJ i I ZASJEDANJE AVNOJ-a

Štampa Beogradski grafički zavod — Bulevar V. Mišića 17

PREDGOVOR

Oružani ustanak u Jugoslaviji je već u samom početku najozbiljnije ugrozio pozicije okupatora i domaće reakcije. U toku ljeta i jeseni 1941 godine prostrane dijelove zemlje sa nizom gradova, značajnih komunikacija i privrednih rejona, kontrolisale su ustaničke snage. Narodi Jugoslavije su time jasno manifestovali da su protiv kapitulantske politike izdajničke vladajuće buržoazije. Predvođeni KPJ, oni su krenuli putem borbe za oslobođenje zemlje i stvaranje novog progresivnijeg društveno-političkog sistema.

Takav razvitak primorao je Njemačku i Italiju da već uljeto počnu odvajati pojedine divizije, namijenjene za druge frontove ili druge okupirane zemlje, i da ih angažuju u Jugoslaviji. Istovremeno je otpočeo i proces okupljanja svih domaćih reakcionarnih snaga starog poretka za borbu protiv ustaničkih snaga. Našavši se pred licem zajedničkog neprijatelja, okupator i domaća reakcija ujedinjuju svoje napore protiv Narodnooslobodilačkog pokreta.

Ofanzive okupatora i snaga kontrarevolucije na jedno žarište ustanka za drugim udarile su svoj pečat na razvitak ustanka sve do sredine 1942 godine: ustaničke snage, nedovoljno vojnički i politički učvršćene, otstupale su pred moderno naoružanim i neuporedivo brojnijim okupatorskim snagama i gubile slobodne teritorije, što je zajedno sa masovnim represalijama nad narodom stvaralo povoljne uslove za djelovanje reakcionarnih snaga u smislu

razbijanja jedinstva naroda u ustanku i obrazovanje njihovih vlastitih uporišta. Sve to zajedno sa nizom drugih faktora, kao što su bili uspjesi sila Osovine na svim frontovima, pustoš koju su stvarale okupacione i kvislinške snage, glad i nestašica svake vrste u uslovima kada ne samo što pomoć nije stizala niotkud, već kada su savezničke vlade priznavale jedino monarhiju i izbjegličku vladu i njenim oružanim snagama u zemlji pružale i moralnu i materijalnu pomoć itd., karakterisalo je situaciju u kojoj se u tom periodu razvijao oružani ustanak.

U takvoj situaciji je u najozbiljnijoj formi isticano pitanje da li je u postojećim međunarodnim i unutarnjim uslovima moguće izgraditi vojnu i političku organizaciju oružanog ustanka, koja bi bila dovoljno efikasna i vitalna da bi se preodoljele sve teškoće i osigurao njegov pobedonosni razvitak.

Svi napori rukovodstva oružanog ustanka u tom periodu bili su usmjereni na traženje adekvatnog odgovora na to pitanje. U toku daljeg razvitka ti napori su krunisani uspjehom. Već u toku 1942 godine stvoreni su novi vojni i politički odnosi u Jugoslaviji i postignuti rezultati koji su pretstavljali prekretnicu u razvitku oslobodilačkog rata i Narodne revolucije. Na kraju 1942 godine na tlu okupirane Jugoslavije pojavila se nova armija — Narodnooslobodilačka vojska i nova državna organizacija izražena u narodnooslobodilačkim odborima na čelu sa Izvršnim odborom Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ). To je bio rezultat pobjeda izvojevanih u borbi protiv udruženih snaga okupatora i kontrarevolucije.

Pokušao sam da u ovom radu prikažem taj period razvitka Oslobodilačkog rata i Narodne revolucije.

U prvom dijelu sam analizirao razvitak ustanka u Jugoslaviji u toku prve godine, tj. do sredine 1942, a zatim političke i vojne mjere CK KPJ i Vrhovnog štaba usmjerene na savlađivanje teškoća i stvaranje uslova za dalji razvoj Oslobodilačke borbe i Revolucije.

Realizaciju tih političkih i vojnih mjera pratio sam u centru zbivanja, tj. tamo gdje su se CK KPJ i Vrhovni štab javljali i kao neposredni realizatori svojih odluka. Prikazao sam situaciju u kojoj je došlo do stvaranja grupe proleterskih brigada i odluke Vrhovnog štaba da tu grupu upotrijebi u pravcu Zapadne Bosne i Hrvatske, sa ciljem da tamo stvori narodnooslobodilačku vojsku i izgradi temelje buduće državne organizacije.

Sam Pohod proleterskih brigada i ofanziva koja se na njega nadovezala u Zapadnoj Bosni i Hrvatskoj zauzimaju najveći dio ovog rada. Nastojao sam da, izlažući borbena dejstva u toku Pohoda i ofanzive, pratim i razvitak metoda ratovanja, čiju je primjenu omogućilo stvaranje brigada, i razvitak narodne vlasti, kao i sva druga značajna politička i druga zbivanja koja su uticala na onakav ishod velike partizanske ofanzive krajem 1942 godine. Pritom mi nije bio toliko cilj da pružim što detaljniju rekonstrukciju svih borbi i događaja, koliko da pokušam da vjerno prikažem ulogu Pohoda i ofanzive u ostvarenju pomenutih tekovina koje su značile prekretnicu u razvitku Oslobodilačke borbe i Narodne revolucije u opštejugoslovenskim razmjerama. Događaje sam izlagao toliko koliko je neophodno za praćenje i kritičko posmatranje analiza i ocjena borbenih dejstava i političkih i drugih zbivanja koja su data u toku izlaganja.

Na kraju sam, u posebnom dijelu, izložio vojne i političke rezultate Pohoda i ofanzive pružajući samo osnovne podatke o organizaciji slobodne teritorije i oružanih snaga krajem 1942 godine.

Prikazivanje metoda borbenih dejstava i formi organizacije oružanih snaga i, uporedo s tim, organizacije slobodne teritorije u toku Pohoda i ofanzive, ima utoliko veći značaj što su i taj metod i te forme, izgrađeni i u praksi provjereni, bili osnova na kojoj su se sve do kraja rata razvijale nova armija i nova država. Zbog toga je studija i poznavanje svega toga što se odigralo na terenu gdje je najprije i poniklo, gdje se rađalo neposredno u praksi i njome korigovalo, neophodno za razumijevanje

razvitka Narodnooslobodilačke borbe i u onim pokrajinama i oblastima gdje je dobrim dijelom taj razvitak tekao na bazi već stečenih iskustava u centru i usvojenih načela koje je praksa već bila potvrdila. U tome se prije svega i ogleda jugoslovenski aspekt Oslobodilačkog rata i Narodne revolucije i suština sasvim opravdanog zahtjeva da se njihov razvitak u pojedinim oblastima i pokrajinama mora posmatrati sa tog aspekta ako se želi ostati na pozicijama naučnog metoda u istoriografiji.

Možda će metod prilaženja obradi ovog značajnog perioda, način obrade događaja, izvjesne analize i ocjene i kompozicija pojedinih dijelova, pa i čitavog rada, naići na podijeljena mišljenja. Tim povodom htio bih da potsjetim na svu složenost istoriske obrade Narodnooslobodilačke borbe, upravo zbog toga što su se rat i revolucija tako isprepleli ne samo u sferi strategije i politike već sve do najsitnijih dijelova i detalja — do čete i odreda, komande mjesta i Narodnooslobodilačkog odbora, da bi pokušaj da se prati samo čisto vojna ili čisto politička strana rata i revolucije u izlaganju onih svakodnevnih njihovih manifestacija na terenu, nosio sobom otstupanje od stvarne istoriske istine.

I, najzad, nekoliko riječi o izvorima. Za osnovu obrade, analiza i ocjena, služili su mi materijali CK KPJ i Vrhovnog štaba iz rata i poslije njega kao i radovi naših najviših vojnih i državnih rukovodilaca. Za obradu događaja koristio sam isključivo dokumente naših i neprijateljskih vojnih i političkih rukovodstava i jedinica.

Posebno mi se čini značajnim da istaknem relativno obilje sačuvanih dokumenata iz ovog perioda našeg rata. Ovo naročito važi za dokumentaciju CK KPJ, Vrhovnog štaba i proleterskih brigada iz perioda 1942 godine, koja se danas čuva u Istoriskom arhivu CK SKJ i Ratnom arhivu Vojnoistoriskog instituta. To mi je omogućilo da bez većih teškoća i praznina rekonstruiram pojedine planove, odluke, bojeve i operacije, politička i druga zbivanja. Za obradu dejstava neprijateljskih jedinica, njiho-

vih planova, raznih političkih stavova itd., najvažniji izvor pretstavljaju dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica o borbama i situaciji na terenu, kao i dnevni pregledi ratnih i drugih zbivanja koji su izrađivani u Generalštabu domobranstva. Među njima se nalaze i izvještaji talijanskih i njemačkih štabova i jedinica, koje su Generalštabu domobranstva dostavljali njegovi oficiri za vezu pri talijanskim i njemačkim štabovima. Značajni su i drugi, dosta brojni dokumenti ustaško-domobranskih jedinica i administracije NDH. Pored toga, iako nepotpuni, ipak pretstavljaju bogat izvor i dokumenti talijanske okupacione armije, a djelimično i nešto njemačkih dokumenata kojima raspolaže Ratni arhiv Vojnoistoriskog instituta. Kao izvor za razumijevanje opšte situacije i posebno, vojno-političkog položaja u Hrvatskoj i Bosni u ovom periodu, dobro su mi poslužili dokumenti njemačkog poslanika u Zagrebu čije je originale Vojnoistoriski institut mikrofilmovao u arhivu u Londonu.

Literatura o ovom periodu još je uvek veoma oskudna i fragmentarna. Niz članaka u štampi i časopisima odnosi se samo na pojedine borbe ili druga pojedinačna zbivanja i probleme.

P. Morača

PRVI DIO

OPŠTI PRESJEK RAZVOJA NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA KRAJEM 1941 I U PRVOJ POLOVINI 1942 GODINE

I

POLOŽAJ NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA KRAJEM 1941 I POČETKOM 1942 GODINE

1. — *Ustanak je poremetio odnose u Jugoslaviji*

Već u prvim mjesecima svoga razvitka Narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji je izvojevao krupne vojne i političke pobjede. Mnogobrojni partizanski odredi, formirani od rukovodstava i organizacija KPJ, okupili su oko sebe široke slojeve naroda u mnogim krajevima zemlje i tako postali borbeno jezgro oružanog ustanka. Na taj način je Narodnooslobodilački pokret u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i nekim oblastima Hrvatske poprimio u toku ljeta 1941 godine formu masovnog oružanog ustanka. Bile su oslobođene prostrane teritorije i organizovani krupni partizanski odredi, koji su zadavali sve snažnije udarce okupatoru. Tako je za relativno kratko vrijeme ostvarena zamisao CK KPJ da se putem partizanske akcije pokrenu široki slojevi naroda u oružani ustanak, u procesu koga je jedino bilo moguće stvoriti neophodne vojno-političke uslove za vođenje borbe do postizanja krajnjeg cilja — oslobođenja zemlje i njenog korjenitog društveno-političkog preobražaja.

Okupatori i domaća reakcija bili su takvim razvitkom ustanka u velikoj mjeri iznenađeni. Nijemci i njihovi saveznici, naviknuti da u porobljenim evropskim zemljama nailaze uglavnom na strah i opštu obezglavljenost prouzrokovanu terorističkim i iznenadnim napadima njihovih armija i veoma kolebljivim, pa i izdajničkim, držanjem vladajućih krugova tih zemalja, — bili su u velikoj mjeri

iznenađeni partizanskim akcijama i onako snažnim poletom narodnih masa već u početku ustanka. Iznenađenje je bilo tim veće što se napad njemačkih armija na SSSR uljeto 1941 godine razvijao sa velikim izgledom na pobjedu i logično je bilo očekivati da će ta činjenica negativno uticati na razvoj oslobodilačke borbe porobljenih naroda Evrope. Sile Osovine i njihovi saveznici su, s druge strane, bili do temelja razbili bivšu jugoslovensku vojsku, odveli njen rukovodeći sastav u zarobljeništvo, zaplijenili cjelokupno naoružanje, raskomadali zemlju na desetak dijelova, našli u njoj i doveli na vlast kvislinge, stavili organe vlasti stare Jugoslavije u službu svog okupacionog sistema i ubrzo se uvjerili u njihovu punu odanost i privrženost itd. Svi su ti faktori u najvećem stepenu činili okupacioni sistem naizgled sigurnim i njegovi tvorci nisu vjerovali u mogućnost da on bude u onako kratkom vremenu ozbiljno ugrožen.

Pokušaj okupatora da preko kvislinga, njihove administracije i njihovih oružanih odreda unište ustanak u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini i povrate mir u okupiranoj zemlji nije uspio.

Pavelićevi ustaški odredi, formirani od najmračnijih elemenata, pokazali su se spremnim za vršenje neviđenih pogroma ali nisu bili dorasli da uguše oružani ustanak u Bosni i Hercegovini, u Lici, na Kordunu i Baniji, niti da ponovo osvoje prostrane teritorije koje su u ovim oblastima oslobodile ustaničke snage naroda. Pavelićeva opšta mobilizacija u Hrvatskoj dala je mršave rezultate. Hiljade Hrvata koji su nasilno mobilisani i upućeni protiv partizanskih snaga, nisu htjeli da se bore, već su velikim dijelom predavali oružje partizanima i vraćali se kućama.

Sa Nedićem je išlo još teže. Njegovu vladu, koju je obrazovala u Beogradu njemačka okupaciona uprava u momentu kada su Srbijom već uveliko odjekivali partizanski pucnji, srpski narod je odmah žigosao kao izdajničku, a njegove »dobrovoljačke odrede« kao najprljavije sluge okupatora. Ta vlada nije bila sposobna da se svojim snagama efikasno suprotstavi ustanku u Srbiji. Formiranje kvislinške vlade u Crnoj Gori od strane talijanske okupacione uprave bilo je spriječeno masovnim oružanim ustankom crnogorskog naroda, koji je time jasno stavio

do znanja da se okupaciona vlast u njegovoj zemlji neće moći održati pod plaštom »nezavisne Crne Gore« u okviru fašističke talijanske imperije.

I u Sloveniji su ustaničke borbe prvih partizanskih četa i bataljona uljeto 1941 godine takođe pokazale da će se okupator i tamo morati boriti vlastitim snagama za svoje okupacione pozicije i interese.

Ni uticaj oficijelne politike vladajućih vrhova stare Jugoslavije — izbjegličke vlade i monarhije i onih političkih snaga u zemlji na koje se ta politika oslanjala, nije mogao da parališe pripreme za oružani ustanak i onakav njegov buran razvitak u početnom periodu. Šta je karakterisalo tu politiku u ovim uslovima?

Prije svega, kapitulacija se smatrala neizbježnom i pravdala se »izolovanošću« Jugoslavije, nespremnošću Saveznika da joj pomognu, »izdajom Hrvata« itd. To je bio poznati kapitulantski stav starog režima koji se objašnjavao time da je Jugoslavija mala zemlja, da ona ne može voditi samostalnu politiku i da će njenom sudbinom, u uslovima svjetskog rata, odlučivati velike sile. Na toj osnovi su emigrantska vlada i monarhija stale na stranu zapadnih sila i od njih očekivale restauraciju kraljevine. Vladajuća emigracija je, dakle, smatrala da će narodima Jugoslavije oslobođenje od fašizma donijeti velike sile i da će oni biti samo objekat planova tih sila o poslijeratnom uređenju Evrope. Takvo bi joj rješenje pružilo garancije za obnovu starog poretka i očuvanje vlastitih pozicija. Pokret u zemlji, na čijem bi se čelu nalazila ta emigracija, mogao se, prema tome, razviti zavisno od razvitka svjetskog rata i to u uslovima koji bi bili najpovoljniji za jačanje njenih pozicija u zemlji. Drugim riječima, do takvog pokreta moglo bi doći tek onda kada bi se ratnim naporima Saveznika rat privodio kraju. U situaciji kakva je bila 1941 godine trebalo je u zemlji mirovati i »čekati na povoljan momenat«, jer bi svaki oružani pokret neminovno uslovio i postavljanje pitanja budućeg uređenja.

U takvim uslovima stav onih političkih snaga u zemlji na koje su se oslanjale izbjeglička vlada i monarhija za vrijeme priprema i razvitka oružanog ustanka mogao je i dalje da bude jedino kapitulantski. Njega je

najbolje izražavala poznata parola koju su te snage istakle kao odgovor na ustanak: »Čekati, još nije vrijeme«. Te su snage u toku priprema ustanka i prvih ustaničkih borbi izražavale nevjericu u uspjeh oružanog ustanka, smatrale ga avanturizmom, pozivale na mir, ukazivale da će tek odlučujućim pobjedama Saveznika doći povoljan momenat itd.[1]. Ali sve to nije moglo bitno da utiče na razvitak ustanka. Što je ustanak postajao masovniji, što su njegovi uspjesi bili veći, to je sve manje imala uticaja ova razbijačka i kapitulantska propaganda. Time se već u početku ustanka jasno izražavao odnos političkih snaga u zemlji i isticao presudan uticaj koji je KPJ svojom oslobodilačkom i revolucionarnom politikom imala u narodu.

Takav razvoj prisilio je izbjegličku vladu da preduzima nove, efikasnije mjere kako bi obezbijedila svoj uticaj u zemlji.

---

[1] Ovako izgledaju prve vijesti partizanskih rukovodstava o Draži Mihailoviću i grupi oficira oko njega:

»... Stupili smo u kontakt s četnicima, biv. aktivnim oficirima koji se nalaze na Ceru. To je grupa okupljena oko generala Draže Mihailovića i puk. Krejakovića koji se nalazi u našoj blizini. Imali smo 2—3 sastanka s njima i razgovarali o svemu i kao postigli neku saradnju u sledećem: kako nam je isti cilj, tj. borba protiv okupatora i nac. oslobođenje, to bi trebalo da sarađujemo i da se zajedno borimo. U akcijama neće biti protiv nas, već će nas pomagati. Ako nemamo ranjene gde da sklonimo, rekli su da će ih oni vrlo rado kod sebe skloniti i sl. Ne slažemo se u taktici. Kako oni kažu, oni smatraju da za borbu nije još momenat i treba čekati da Nemci budu na frontu pobeđeni. Ali, s obzirom na zamah koji je uzela naša borba primorani su da pođu u akcije i to skoro istog karaktera kao i naše...« (Iz izvještaja instruktora PK KPJ za Srbiju iz Šabačkog okruga od 14 avgusta 1941 g., Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, izdanje Vojnoistoriskog instituta JNA, tom I, knjiga 1, dok. br. 4, — cit.: Zbornik I/1, 4.)

»Eksponent izbjeglica iz Hercegovine«, kako se upočetku nazivao poznati četnički vođa Novica Kraljević, kaže u svom pismu od 19 VIII 1941 talijanskom prefektu Kotorske provincije da su u memorandumu koji mu je predao, izbjeglice iz Hercegovine »molile vladu Kraljevine Italije da okupira Hercegovinu« uvjeravajući ga da je kod Jugoslovena ranije bilo antitalijanskih stavova isključivo zbog talijanskih aspiracija prema Hrvatskoj, ali pošto je onakva Jugoslavija sada propala stvar, Srbi i Talijani nemaju više nikakvih prepreka za ostvarenje trajnog i iskrenog

Oružani ustanak koji su sada vodile nove političke snage mimo i protiv volje vinovnika aprilske kapitulacije, shvaćen je od domaće reakcije kao akt nasilja ne samo protiv okupatora, nego i protiv starog društveno-političkog poretka.

Kao što je okupator proglasio oružani ustanak naroda Jugoslavije bespravnim aktom i banditizmom, nikada mu ne priznavši status zaraćene strane, tako ga je isto tretirala i emigrantska vlada u Londonu, smatrajući isključivo sebe za legitimnog pretstavnika naroda i osporavajući takva prava bilo kome drugom. Ta vlada je u uništavanju sreskih načelstava, opština, poreskih ispostava i drugih organa starog jugoslovenskog aparata državne vlasti, koji se stavio u službu okupatora i stvarno pretstavljao temelj okupacionog sistema, vidjela uništavanje starog društveno-političkog sistema, koga se ona nije htjela odreći i koji je

prijateljstva. — Arhiv Vojnoistoriskog instituta (AVII) reg. br. BH-X-338.

Na takav stav nailazimo i u mnogim dokumentima kasnijeg datuma. Tako, naprimjer, »Štab Komande četničkih odreda Jugoslovenske vojske u otadžbini«, kako se u to vrijeme nazivao štab Draže Mihailovića, u jednoj direktivi od 20 XII 1941 kao program četničkog pokreta navodi jedino uništenje muslimana, Hrvata i drugih »nenacionalnih elemenata« u cilju stvaranja »velike Srbije« u »velikoj Jugoslaviji« objašnjavajući pri tome koje sve teritorije treba očistiti od pomenutih »nenacionalnih elemenata« i naseliti ih Srbima. (AVII, reg. br. 2611.)

U direktivi štaba I valjevskog odreda Jugoslovenske vojske od 13 XII 1941 g. ovako se izlaže program četničke akcije:

»Jugoslavija mora biti ponovo cela pod kraljem Petrom II. ... Mi zato nećemo i ne možemo zajedno sa Nemcima, ali nećemo ni u otvorenu borbu, koju sada ne možemo izdržati. Mi ćemo nastaviti da se spremamo, da se naoružavamo i počećemo borbu onda kada naši Saveznici vežu nemačke snage na Balkanu i budu u stanju da i nas potpomognu. Dotle, dok ovaj momenat ne dođe, mi moramo iskoristiti rasulo kod komunista da ih razoružamo te da nam na proleće ponovo ne ometu naš planski rad ...«

O kakvom se »planskom radu« radilo izloženo je takođe u ovom dokumentu. U njemu se naređuje da se obnove sve upravne vlasti i da svi komandiri četa u saradnji sa pretsjednicima opština pristupe formiranju oružanih jedinica, koje će služiti »kao potpora vlasti radi održavanja mira i poretka, a naročito kao oružana snaga za razbijanje komunista ...« Zatim »Ovaj štab će preduzeti sve potrebne mere da ovakav rad bude prećutno odobren i od strane Nedićevih odnosno nemačkih vlasti. Štab će se postarati isto tako da ove iste opštinske komandire postave i Nedićeve vlasti ...« (AVII, reg. br. S-V-7802.)

stvarno bio čuvar njenih klasnih pozicija u zemlji. Razumljivo je što je za jednu korumpiranu i u očima naroda sasvim diskreditovanu buržoaziju veći i opasniji protivnik bio vlastiti narod nego okupator, jer ovaj nije dirao u temelje društveno-političkog sistema, na kojima bi pozicije buržoazije bile lako obnovljene već sjutradan po odlasku okupatora iz zemlje.

Ustanak je, prema tome, kao novi faktor koji je dominirao situacijom u Jugoslaviji, bio polazna osnova za novi kurs izbjegličke vlade i snaga starog poretka u zemlji. Polazeći od osnovnih koncepcija svoje politike u Drugom svjetskom ratu, te su snage, ne u okupatoru, već u narodnom ustanku, vidjele osnovnu opasnost za svoje pozicije. Zato je emigrantska vlada odmah prihvatila inicijativu grupe oficira bivše jugoslovenske vojske na čelu sa pukovnikom Dražom Mihailovićem, koja je u Zapadnoj Srbiji pristupila u toku ustanka stvaranju četničkih odreda. Uskoro je vlada proglasila ove odrede »kraljevom vojskom u otadžbini« i, uz izdašnu podršku Saveznika, otpočela preko svojih ljudi u zemlji proširivati vojnu i političku organizaciju četnika. Cilj te organizacije bio je da se razbije jedinstvo naroda u oružanom ustanku i spriječi njegov razvoj, da se KPJ izoluje od narodnih masa i ove okupe oko kapitulantske politike emigrantske vlade. Trebalo je ustvari umiriti pobunjeni narod i privoljeti ga na poslušnost okupatoru sve pod izgovorom njegovog spasavanja od okupatorovog terora i tajnog pripremanja za oružani ustanak kad za to dođe vrijeme.[2]

---

[2] Kako je tekao ovaj proces stvaranja četničkih odreda u Zapadnoj Srbiji može se vidjeti iz fragmenata izvještaja poručnika bivše Jugoslovenske vojske Đorića, upućenog »Ministru kraljeve vojske u otadžbini« Draži Mihailoviću, koji je pomenutom Đoriću negdje u avgustu izdao naređenje da ode na teren Čačka i tamo pristupi formiranju četničkog odreda:

...»Prilikom vršenja organizacije bilo je naređeno sa Vaše strane da se uhvati veza sa svim žandarmeriskim stanicama, tako sam ja i pošao da učinim... pozvao komandira stanice i pomoćnika i svršio stvar kako ste vi naredili.

Iz svih opština i sela prikupio sam spiskove i predao Urošu Kataniću...

Kada su se Uroš Katanić i Žarko Muzikravić vratili sa Ravne Gore bili su dobili naređenje od Vas da svi sa oružjem koliko nas ima dođemo na Ravnu Goru. Polazak naš je bio 5 septembra 1941 god. Ostao sam na Ravnoj Gori svega 20 dana.

To su jasno potvrđivali i stavovi četničkih komandi i njihovih političkih pretstavnika, a to je jasno došlo do izražaja i u pregovorima koji su vođeni između Vrhovnog komandanta NOPOJ i Draže Mihailovića na inicijativu Vrhovnog štaba NOPOJ i CK KPJ. U tim pregovorima Mihailović je ustanak smatrao preuranjenim i energično odbacivao prijedlog o stvaranju čvršćih vojnih jedinica i zajedničkoj borbi protiv okupatora i kvislinga, o uništa-

---

Kada je došla deputacija iz sreza Ljubićkog, da traži oficira za organizaciju Vi ste pozvali Uroša Katanića i mene, i odredili me za organizatora sreza Ljubićkog. Kada sam Vam rekao da *su tamo sve komunisti* Vi ste rekli: *»Idi i radi kako god znaš samo neka ima uspeha...«* (Podvukao P. M.)

Došao sam u srez Ljubićki i počeo da vršim organizaciju sam pod teškim okolnostima, pošto su komunisti, već sav narod po selima upisali silom (tamo je ustvari bio već sav narod u partizanima — primj. P. M.).

Tu je sa četom naoružanom došao Sredoje Urošević, učitelj iz Trepče i pitao me »Kako smeš ti da vršiš organizaciju u mestu gde sam ja već izvršio«? Na to sam mu ja odgovorio: »Kakvu je on organizaciju izvršio to mi nije poznato i u ime koga, a ja kao vojnik vršim organizaciju po naređenju pukovnika g. Draže Mihailovića i Kralja i Otadžbine«.

Za nekoliko dana ja sam stvorio odred od 120 pušaka i 4 puškomitraljeza. U to doba oko 28—29 septembra [partizani] pripremaju napad na Milanovac.

Kada su komunisti hteli da napadnu na Milanovac, ja dobijem naređenje od poručnika Vučkovića sa kojim me poziva da se posavetujemo i dogovorimo šta da radimo. Vas nismo mogli blagovremeno da obavestimo i rešili smo da i mi napadnemo. Ako ne napadnemo, a partizani Milanovac zauzmu, sav će narod preći na njihovu stranu, *jer oni rade protiv okupatora a mi ne.* (Podvukao P. M.)

...Tako kada sam rekao da ću doći u varošicu Gružu narod se je skupio. Komunisti su ih odveli na rad od skupa da se ne bi upisali u četnike i pretili su da tu nema niko pravo da vrši organizaciju u mesta koja su oni oslobodili od okupatora...« (AVII reg. br. S-V-106).

Uporedo s tim Draža Mihailović je slao oficire u druge oblasti, imenujući ih za komandante i »vojvode« vojske koju tek treba da stvore iz redova ustanika. Tako »komandant Bosansko-hercegovačkog odreda« major Dangić izdaje 17 avgusta svoju prvu naredbu u kojoj kaže da po ovlašćenju Mihailovića pristupa formiranju četničkih odreda, a zatim imenuje pojedine »vojvode«. (AVII, reg. br. BH-V-2441.)

U to doba je u Bosni i Hercegovini oružani ustanak već uzeo široke razmjere i očistio prostrane teritorije. 2 septembra major Dangić u izvještaju Mihailoviću kaže:

vanju organa vlasti starog poretka koji su se stavili u službu okupatora i stvaranju novih organa, koje bi narod birao.[3]

Razvitak događaja je, međutim, pokazao da stvaranjem četničkih odreda i propagandom o preuranjenosti borbe protiv okupatora nije bilo moguće postići željene ciljeve. Ustanak je uzeo široke razmjere, a njegove oružane snage su bile toliko ojačane i postizale takve uspjehe da nikakvi kapitulantski stavovi nisu mogli odlučujuće uticati na dalji razvoj. I okupacionim komandama i četničkom štabu Draže Mihailovića postalo je jasno da se ustanak može razbiti jedino oružanom akcijom. Odlučnost da se uništi zajednički neprijatelj dovešće do saradnje i kvislinga i »kraljeve vojske u otadžbini«, sa okupatorom, jer su za uništenje oružanog ustanka neophodne odgovarajuće oružane snage, a takvim snagama raspolagao je samo okupator.

Tako će ujesen 1941 godine u Jugoslaviji otpočeti pravi rat koji će se kroz dugi period razvijati pod veoma specifičnim uslovima. Tu specifičnost odredila su prije svega tri faktora: prvi, vanredno nepovoljan odnos vojnih snaga, jer su na jednoj strani bile brojne, savremeno

---

»U svojoj akciji naišao sam na komunističke vođe, kojima je narod prišao, jer ga drugi dosada nije imao ko da vodi...« (AVII, reg. br. BH-V-1815/1).

I u Crnoj Gori je do obrazovanja četničkih jedinica došlo na inicijativu izbjegličke vlade i po naređenju Draže Mihailovića, nekoliko mjeseci poslije početka oružanog ustanka i kao posljedica talijanske intervencije. »Štab Komande Jugoslovenskih snaga u Crnoj Gori« tek je 16 januara 1942 godine, tj. u vrijeme stvaranja jačih četničkih uporišta u ovoj pokrajini, izdao saopštenje u kome major Lašić kaže:

»Visokom odlukom Nj. V. kralja Petra II str. pov. od 15 oktobra 1941 g. predate radio putem preko komandanta svih jugoslovenskih snaga u otadžbini generala g. Draže Mihailovića određen sam za komandanta svih jugoslovenskih trupa u Crnoj Gori...« (AVII, reg. br. 2290).

[3] Aleksandar Ranković, kao član delegacije Vrhovnog štaba za pregovore sa Dražom Mihailovićem i Kostom Pećancem, podnosi 11 septembra 1941 izvještaj u kome konstatuje da i jedan i drugi odbijaju saradnju u borbi protiv okupatora, smatrajući je avanturizmom. (Zbornik I/2 34.) O tome detaljnije govori drug Tito u političkom izvještaju CK KPJ na V kongresu. (Stenografske beleške sa V kongresa KPJ, Beograd 1949.)

opremljene okupacione i kvislinške trupe, a na drugoj ustaničke snage vrlo slabo naoružane, a vojnički i politički nedovoljno učvršćene; drugi, grupisanje reakcionarnih snaga na liniji razbijanja jedinstva naroda u oružanom ustanku putem izazivanja građanskog rata i bratoubilačkih pokolja među našim narodima, što će dovesti do diferenciranja snaga i obrazovanja fronta kontrarevolucije na bazi saradnje sa okupatorom za odbranu starog društvenog poretka; i, treći, stanje na frontovima Drugog svjetskog rata, koje se karakterisalo time što su fašističke armije svuda držale inicijativu i bile u ofanzivi, pa su sile Osovine bile u mogućnosti da u Jugoslaviji angažuju znatne snage za uništenje ustanka po svaku cijenu, jer za njih to nije bilo samo pitanje očuvanja pozicija u ovom dijelu »novog poretka« već i pitanje očuvanja prestiža koji je ustankom bio ozbiljno poljuljan.

Pod takvim uslovima, koji će dominirati situacijom u Jugoslaviji do duboko u 1942 godini, Narodnooslobodilački pokret morao je rješavati vojne i političke probleme. Trebalo je u procesu neravnih borbi izgrađivati odgovarajuću vojnu i političku organizaciju oružanog ustanka, koja bi osigurala razvitak i vođenje svenarodnog rata do konačne pobjede.

Detaljnija analiza osnovnih faktora koji su karakterisali položaj Narodnooslobodilačkog pokreta u tom periodu i mjere koje je donosilo rukovodstvo toga pokreta pokazaće svu složenost njegovog razvitka i istorisko mjesto i ulogu događaja koji su se odigrali u toku 1942 godine.

2. — *Nastupanje okupatora. Obrazovanje kontrarevolucije i njen karakter*

Postalo je očigledno da okupatoru nije preostalo ništa drugo već da prihvati nametnutu borbu i angažuje, prije svega, dovoljno vlastitih snaga kako bi povratio izgubljene pozicije, osigurao ugrožene privredne rejone, centre i komunikacije i ugušio oružani ustanak.

Činjenica da se oružani ustanak razvijao neravnomjerno, da je u nekim pokrajinama i oblastima uzeo najšire razmjere, dok je u nekim drugim tek bio otpočeo, bila je povoljna za okupatora. On je, prebacivanjem dijela

svojih trupa iz oblasti u kojima ustanak nije imao masovne razmjere, pojačavao svoje trupe u ugroženim oblastima i tako stvarao povoljan odnos snaga.[4] Sem toga, znatne strategiske rezerve i relativno mirno stanje u najvećem dijelu porobljene Evrope u ovo doba omogućavalo mu je da svoje okupacione snage ojačava novim jedinicama.[5]

Na taj način su Talijani već u avgustu vodili sa pet divizija ofanzivu protiv ustanika u Crnoj Gori. Nijemci su u septembru poslije neuspjeha sa policiskim snagama i sa Nedićem, otpočeli svoju prvu veliku ofanzivu na Zapadnu Srbiju, u čijoj su drugoj fazi učestvovale četiri kompletne njemačke divizije sa mnogim ojačanjima. U septembru su Talijani izvodili ofanzivnu operaciju jednom divizijom u Hercegovini i sa dvije u Lici i Zapadnoj Bosni.

Okupatorske jedinice su bile najsavremenije organizovane i opremljene. Pješadiskim jedinicama bila je obezbijeđena podrška artiljerije, avijacije i tenkova. Nasuprot njima stajali su partizanski odredi, organizovani na teritorijalnom principu, neuporedivo brojno slabiji i naoružani samo puškama i puškomitraljezima, bez dovoljno municije i svih drugih materijalnih i tehničkih sredstava. Polazeći od takvog odnosa snaga, okupator je stvarao planove operacija i primjenjivao operativno-taktičke postupke kroz koje će se najbolje ispoljiti njegova brojna i tehnička preimućstva. Planovi pojedinih ofanzivnih operacija načelno su bili zasnovani na ideji koncentričnog nastupanja na slobodnu teritoriju radi potiskivanja partizanskih snaga na užu prostoriju u cilju njihovog taktičkog

---

[4] Tako su Nijemci prebacili uoči svoje velike ofanzive u Srbiji, koja je počela u septembru 1941, svoju 717 diviziju iz rejona Kosovska Mitrovica — Raška — Novi Pazar u Zapadnu Srbiju; Talijani su u septembru 1941 angažovali 3 svoje divizije iz Dalmacije u ofanzivi na ustanička žarišta u Lici, Bosanskoj Krajini i Hercegovini. Prebačen je i niz manjih jedinica iz neugroženih rejona radi pojačanja snaga koje su se spremale za ofanzivu protiv žarišta ustanka.

[5] Nijemci su u septembru prebacili iz Francuske u Zapadnu Srbiju 342 diviziju, a iz Grčke 125 puk. Početkom novembra je sa Istočnog fronta prebačena u ovu oblast i 113 divizija. Talijani su glavninu snaga svog 14 korpusa, u kome je tada bilo 6 divizija, prebacili u avgustu iz Albanije u Crnu Goru.

opkoljavanja i uništavanja. Taktičke postupke karakterisala je težnja da se partizanima nametnu frontalne borbe, u kojima se oni nisu mogli mjeriti sa moderno opremljenim okupacionim trupama. Tako je okupatoru pošlo za rukom da ovim prvim većim ofanzivnim dejstvima postigne djelimične rezultate. Oni su se ogledali, prije svega, u tome što su partizanski odredi najvećim dijelom bili potisnuti sa oslobođenih teritorija i što su te teritorije bile ponovo okupirane.[6] Ovi uspjesi imali su najčešće krupne negativne posljedice za oružani ustanak, koje ne bismo mogli pravilno ocijeniti ako ne bismo sagledali niz drugih faktora koji su, takođe, znatno uticali u tom smislu.

Izvođenje ofanzivnih operacija pratile su strahovite represalije nad narodom. Okupacione komande izdale su svojim trupama uputstva za sprovođenje t.zv. »mjera odmazde«.[7] Na temelju tih uputstava okupatorske i kvislinške snage počinile su neviđene zločine nad narodom. Desetine hiljada ljudi, žena i djece bilo je masakrirano na najzvjerskiji način.[8] Mnogobrojna sela i gradovi bili

---

[6] Tako su talijanske snage u toku avgusta i septembra ponovo okupirale Crnu Goru i Hercegovinu, južne dijelove Like, Bosanske Krajine i srednje Bosne, postavivši u svim većim mjestima i na značajnim objektima duž komunikacija svoje garnizone. Njemačke, nedićevske i četničke jedinice zaposjele su postepeno do kraja novembra svu slobodnu teritoriju u Zapadnoj Srbiji.

[7] U septembru 1941 g. načelnik štaba Vrhovne komande njemačke oružane sile Kajtel izdao je njemačkim trupama za operacije u Jugoslaviji sljedeću direktivu:

»Da bi se nemiri ugušili u začetku, moraju se pri prvoj pojavi, bez odlaganja, primjeniti najoštrije mjere, da se na taj način silom sprovede autoritet vlasti i spriječi njihovo dalje širenje. Pritom imati u vidu da jedan čovječji život u dotičnim zemljama često ne vrijedi ništa i da se zastrašujuće sredstvo može postići samo neobičnom svirepošću. Kao odmazda za život jednog njemačkog vojnika mora se u tim slučajevima uzeti kao opšte pravilo da odgovara smrtna kazna nad 50—100 komunista. Način izvršenja smrtne kazne mora još pojačati zastrašujući efekat.« (AVII, k. 1, reg. br. 9/2.)

[8] Okupator i kvislinzi su u toku ofanzive na Zapadnu Srbiju samo u Mačvi pobili oko 6.000, u Kraljevu 2.300, u Kragujevcu 7.000 stanovnika; prema izvještaju Pavelićevog generala Rumlera, u Bosanskoj Krajini je za 20 dana ubijeno 10.000 stanovnika. (AVII, k. 1, reg. br. 17/2—1a).

su spaljeni, a imovina naroda opljačkana. Desetine hiljada ljudi, žena i djece odvedene su u koncentracione logore u zemlji i van nje ili na prisilan rad u Njemačku. Cilj ovih represivnih mjera bio je da se narod zaplaši i primora na poštovanje okupacione vlasti.

Ove ofanzive nosile su najpovoljnije uslove za vojnu i političku akciju svih onih snaga koje su stajale iza politike izbjegličke vlade i monarhije, a koje su dotada bezuspješno nastojale da zaustave razvoj oružanog ustanka. One su se sve više zbijale oko četničke organizacije smatrajući da će, koristeći okupatorske ofanzive, uništiti ustanak, izolovati KPJ od naroda i osigurati u njemu svoje pozicije. Budući da je četnički pokret u tom momentu javno i otvoreno istupao kao velikosrpski i šovinistički, ističući prije svega, parole protiv Hrvata i muslimana, a za stvaranje »Velike Srbije«[9] on je imao najjača uporišta u Srbiji, a zatim u srpskim krajevima Bosne, Hercegovine, Like i, najzad, u Crnoj Gori, tj. upravo tamo gdje su u ovom periodu bila glavna žarišta oružanog ustanka. Organizovane oružane odrede, međutim, četnici su imali u doba prvih ofanziva okupatora jedino u Zapadnoj Srbiji i Istočnoj Bosni. Uoči ofanzive na Zapadnu Srbiju Draža Mihailović se preko Nedića[10] povezao sa njemačkom komandom i ponudio svoju saradnju. Tako su u septembru otpočele akcije četničkih odreda u Zapadnoj Srbiji. Oni

---

[9] Kasnije — uporedo sa jačanjem NOP, emigrantska vlada i njena četnička ekspozitura u zemlji će nastojati da stvore svoja uporišta i u ostalim pokrajinama — u Sloveniji, Makedoniji, pa i Hrvatskoj, pa su zbog toga sve manje isticale takav karakter svoga pokreta. Konačno je Mihailović pozvao sam i nadbiskupa Stepinca, poznatog inspiratora masovnih prekrštavanja pravoslavnih i uništavanja srpskog naroda u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, na saradnju (original pisma Mihailovića Stepincu od 15 IV 1945 g. u AVII, reg. br. VK-P-641).

[10] Kako su četnici gledali na Nedića i njegovu vladu i kakvo je uopšte njihovo shvatanje i okupacije i borbe za »oslobođenje« vidi se iz pisma koje komandant četničkog odreda »B. Jugović«, major Todorović, piše septembra 1941 Draži Mihailoviću:

»... Vrlo je važno za Srpstvo da se Bosna oslobodi od ustaša vojno-četničkom akcijom pre nego što naša poluslobodna vlada u Beogradu diplomatskom operacijom (koja se verovatno vec vodi, što potvrđuju i pojedini neprovereni glasovi) postigne pripojenje Bosne okupiranoj Srbiji ...« (AVII, reg. br. BH-5-1815).

su najčešće napadali s leđa na partizanske odrede koji su držali front prema njemačkim jedinicama, na partizanske štabove i ustanove u pozadini; ubijali rukovodioce i kurire ili su na prepad razoružavali pojedine partizanske čete, a zarobljenike predavali Nijemcima. Uporedo sa ovim četnici su pozivali narod i borce da ne pružaju otpor okupatoru, da napuštaju komuniste i njihove jedinice i pristupaju četničkim odredima, jer je to jedini put da spasu svoje živote i imetak. Tamo gdje četnici nisu do tog vremena stvorili svoje oružane odrede kao u Crnoj Gori, Hercegovini, Zapadnoj Bosni, Lici i drugim oblastima, okupatorove ofanzive su bile povoljan faktor za njihovo organizovanje. Nastupajući zajedno sa okupacionim trupama[11], koje su narodu obećavale mir i bezbjednost ukoliko napusti borbu, četničke vođe okupljale su oko sebe prve grupe i stvarale svoje prve čete i odrede.

---

[11] O ovome ima bezbroj podataka. Iz dokumenata »Štaba grupe požeško-užičkih odreda« Nedićeve »srpske oružane sile« od 17 decembra 1941 vidi se da su u posljednjim borbama Prve ofanzive na Zapadnu Srbiju dejstvovale po zajedničkom planu njemačke, Nedićeve i četničke snage i da se između Nedićevih odreda i četnika Draže Mihailovića ne prave nikakve razlike. (AVII, reg. br. S-V-5636).

Iz perioda pred Drugu okupatorsko-kvislinšku ofanzivu koja je otpočela 15 januara 1942 na Istočnu Bosnu sačuvano je više dokumenata koji govore o ulozi četničkih vođa u toj ofanzivi. Na sam dan početka ofanzive grupa četnika — bivših oficira upućuje iz Višegrada komandama četničkih odreda u Istočnoj Bosni depešu sljedećeg sadržaja:

»Obavestite sve naše četnike i komandire četa koji se nalaze na domaku Rogatice da su danas, 15 januara 1942 godine delegati srpskih četnika iz Bosne vodili pregovore sa nemačkom i italijanskom komandom u Višegradu. Rezultati su povoljni. Četnici i Nemci neće imati nikakvih sukoba niti sukoba sme biti... Nemojte dozvoliti da se u vašoj blizini nalaze komunisti. Progonite ih i pokazujte Nemcima...« (AVII, reg. br. BH-X-230).

A 4 dana ranije komandant Višegradskog četničkog odreda obavještava svoje potčinjene o njemačkoj ofanzivi protiv partizana u Istočnoj Bosni, pa između ostalog, naređuje:

»... Potrebno je da svuda stupate u vezu sa Nemcima... Obavestite ih o komunistima i čistite komuniste... Ne smemo mirno gledati da same nemačke trupe uništavaju komuniste... Višegradski četnički odred sprema jednu jaku četu koja će sa nemačkim trupama poći u svetu borbu protiv komunista za slobodu srpskog naroda...« (AVII, reg. br. BH-X-178).

Gubitak slobodne teritorije i vojnički neuspjesi, strahovite represalije i akcija četnika, bili su osnovni faktori pojava demoralisanja, osipanja i kolebanja dijela ustaničkih masa u Zapadnoj Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Lici.

Na taj način je period prvih okupatorskih ofanziva pretstavljao period jačanja uticaja kapitulantske politike emigrantske vlade i njene četničke ekspoziture u zemlji. Uskoro je Draži Mihailoviću pošlo za rukom da se poveže preko svojih izaslanika i sa svim reakcionarnim snagama u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i da tamo obrazuje svoja vojna i politička rukovodstva. Stvorivši na taj način svoju organizaciju četnici su, sarađujući sa okupatorom i uživajući podršku izbjegličke vlade, a preko nje i Saveznika, razvili krajem 1941 i početkom 1942 godine snažnu ofanzivu protiv oružanog ustanka. U suštini to je bila ofanziva kontrarevolucije. Njenu vojnu snagu nisu pretstavljali njeni vlastiti oružani odredi. Dobrog kvaliteta bilo je samo jezgro tih odreda, koje su činili svjesni pobornici starog buržoaskog poretka, a boračku masu činili su ustvari najvećim dijelom zaostali seljaci koji su se četnicima pridruživali iz straha od okupatorskih represalija i upravo zato što im je obećavano da se neće boriti.[12] Glavnu oružanu snagu kontrarevolucije faktički

---

[12] U već pomenutom izvještaju svome ministru poručnik Đorić daje ove podatke o četnicima kao borcima:

»...Kada smo pošli za Preljinu kapetan Deroka je sakupio sve čete i objasnio da stupamo u borbu sa partizanima, ali da ne pucamo ako se mogne, već da ih razoružamo... Mi, očekujući na njih, odjedanput su počeli da pucaju na nas sa svih strana, a vreme je bilo kišovito i maglovito.

Čim su pripucali ja sam komandovao u strelce da prihvatimo borbu s njima i pokojni Deroka komandovao je »zamnom pravac r. Čemernica«. I tako smo otstupili u pravcu sela Rakove. Neki nisu hteli da otstupe, već su ostali i predali se partizanima...

Onda nisam znao šta da radim dalje. Došao sam na Ravnu Goru kod Vas da tražim dalja uputstva za rad i izložio Vam stanje...

Kap. Mitić je naredio da se ponovo zauzme kota Crnog Vrha. Por. Lukić i njegova četa nisu hteli zato ni da čuju, ja sam ga zvao i poručnik Ceković je bio samnom, kada sam ga zvao, on je legao i rekao: »Ja sam umoran i ne mogu noćas nikuda«. Njegovi vojnici su počeli da psuju oficire i rekli: »Ako im treba neka idu oficiri pa neka se bore«. Ja sam sa mojim odredom sam

su činile okupacione trupe, koje su svojim ofanzivnim operacijama protiv žarišta oružanog ustanka stvarale povoljne uslove za jačanje snaga i uticaja kontrarevolucije. Ono što se dogodilo u toku prvih ofanziva 1941 godine ponoviće se u prvoj polovini 1942 u Istočnoj i srednjoj Bosni, u Crnoj Gori i Hercegovini, gdje će četništvo proširiti i ojačati svoj uticaj u toku Druge i Treće okupatorsko-kvislinške ofanzive.

Okupatorske ofanzive bile su, prema tome, osnovni faktor jačanja i političkog uticaja snaga kontrarevolucije. Taj se uticaj ispoljavao svuda gdje je dolazilo do pasiviziranja i kolebanja masa koje su već jednom bile stale na put oružane borbe. Pojave pasiviziranja i kolebanja bile su zapravo osnovna karakteristika razvitka u ovim uslovima. Za dio narodnih masa četnička politika bila je prihvatljiva ne zbog svoje antikomunističke sadržine već zbog četničkog shvatanja borbe protiv okupatora. Četnici su govorili narodu da su i oni protiv okupatora, da se i oni pripremaju za obračun s njim, ali onda kad za to dođe vrijeme, koje će im najaviti Saveznici. I već ujesen 1941, a docnije u sve većem broju i u sve širim razmjerama, otpočele su u štab Draže Mihailovića i njemu podređene štabove stizati vazdušnim putem savezničke vojne misije, a nešto kasnije i tovari municije, oružja, sanitetskog materijala i drugih potreba.[13] To su za zaostale ljude koji

---

otišao i poseo srčaničku kosu kod Crnog Vrha, a por. Radovanović se je povukao sa svojim ljudima u selo Srčanik. Kada je počela borba između nas i partizana sve čete i odredi koji su bili udaljeni od mene oko 4 km. čim su čuli pucnjavu odmah su svi napustili štab i selo Kalimaniće...

A ja sam podneo izveštaj što se tiče lično mene kao vojnik uvek stojim na raspoloženju ali ljudi neće, što je bilo najcrnje i najteže ako se malo surovije i strožije postupi prema njima oni su bili uvek spremni da odu u komuniste... U to je prošao neki por. i bežao putem ja sam ga zaustavljao i govorio da ostane da ne beži i da vojnike ne demorališe. On se nije ni okrenuo, kada su to videli vojnici i oni su počeli da beže...« (Vidi nap. 2).

[13] Ministar spoljnih poslova Velike Britanije A. Idn obavještava 15 maja 1942 Ministarstvo spoljnih poslova izbjegličke vlade o pomoći upućenoj Draži Mihailoviću:

»...Od 30 marta do 24 aprila izvršeno je 6 operacija sa 13 vazdušnih ekspedicija. Bačeni su leci 2 puta, bačeno zlato, oružje, municija i druge potrebe 4 puta, osoblje i radio aparat 1 put...« (AVII, reg. br. VK-Y-131).

nisu mogli da proniknu u suštinu četničke politike ili pak one koji su bili pod uticajem crkve, monarhije, autoriteta vlasti sreskih načelnika i komandira žandarmeriskih stanica i antikomunističke propagande iz predratne Jugoslavije, bili dosta ubjedljivi dokazi. Što, međutim, primaju novac, oružje, hranu, municiju itd. od okupatora četnici su objašnjavali time što, tobože, koriste povoljne uslove da se dobro naoružaju za vrijeme koje će doći bez obzira na to čijim oružjem. Štaviše, to je u narodu tumačeno kao posljedica mudrosti četničkih »vojvoda« koji od okupatora dobijaju oružje i druge potrebe, dok partizani za svaku pušku i metak moraju da proljevaju krv.[14]

U aktu pretsjedništva izbjegličke vlade od 22 maja 1942 o pomoći upućenoj D. Mihailoviću kaže se:

»... Pre nego što su veze sa njim prekinute krajem novembra prošle godine izvršena su 4 leta nad Jugoslavijom. Docnije je jedna grupa od 2 britanska oficira i 2 jugoslovenska spuštena nad Jugoslavijom februara meseca, koja je nažalost odmah uhvaćena. Od kako su veze sa đeneralom Mihailovićem nanovo uspostavljene britanski avioni sa Srednjeg Istoka izvršili su 5 letova. Usled nepovoljnog vremena ili pak usled nedavanja znakova sa zemlje nije bilo moguće spustiti materijal svakom prilikom. Ipak je znatna količina materijala spuštena i ona obuhvata zlato, mitraljeze, municiju, hranu i sanitetski materijal... Pored ovih letova, tri posebne grupe iskrcane su u Jugoslaviju podmornicom.« (AVII, reg. br. VK-Y-136).

[14] Kao i u Zapadnoj Srbiji, tako je i svuda otvorena saradnja četnika sa okupatorom došla postepeno, saobrazno jačanju snaga oružanog ustanka. Četničke »vojvode« nastoje upočetku da se obračunaju sa oružanim ustankom bez otvorene kolaboracije sa okupatorom, jer su bile svjesne da im saradnju sa okupatorom narod neće oprostiti i da je to akt koji on nikako ne može drugačije da shvati nego kao izdajnički. Zato je Draža Mihailović upočetku i pokušao da pregovara sa Vrhovnim štabom i otpočeo propagandu u narodu, pa je postepeno prelazio u otvoreni napad na partizane misleći da će ih u najkraćem roku uništiti zajedničkim akcijama sa jakim okupatorskim i kvislinškim snagama i da će svaki trag o njima zatim iščeznuti. Tako je taj proces tekao svuda. Vidjeli smo da su hercegovačke izbjeglice pod rukovodstvom Kraljevića pozvale u avgustu Talijane da okupiraju Hercegovinu. A već u decembru 1941 »delegat Vrhovne komande za Istočnu Bosnu i Hercegovinu« vojvoda Jevđević saopštava u svom naređenju komandantima brigada:

»Konačno mi je uspelo da Italijani izvrše legalizaciju četničkih odreda u Mostarskom i Konjičkom srezu.

Komandant Mostarske brigade sakupiće u Blagaju u prvu nedelju u 10 časova prije podne 390 naoružanih četnika. U to

Takav stav četnika djelovao je u najvećem stepenu demoralizirajuće. Svuda tamo gdje su takvi stavovi bili prodrli, gdje su četnici uspjeli stvoriti svoja uporišta, naglo je u narodu opadao borbeni duh. A kad je jednom došlo do demoralisanja i kolebanja bilo je vanredno teško ponovo pokrenuti mase i podići njihov borbeni polet na onaj nivo kakav je bio u početku ustanka. Tragovi nezainteresovanosti, spremnosti da se na svaki način izbjegne bilo kakvo angažovanje i izvjestan špekulativni duh, ostajali su karakteristični za takvu sredinu duže vrijeme i poslije protjerivanja četničkih snaga.

---

vreme doći će tamo delegacija talijanske divizije koja će popisati ljude i izdati im hranu. Komandant brigade će se sa Talijanima sporazumeti na kom mestu će ubuduće primati hranu ...« (AVII, reg. br. BH-X-78).

Da bi ovaj čin bio na neki način objašnjen četničkim masama, »komanda operativnih jedinica Istočne Bosne i Hercegovine« 17 januara 1942 g. daje »obaveštenje« koje je trebalo saopštiti svim četnicima, u kome, između ostalog, stoji:

»Na učinjeno pitanje kakav je naš odnos prema Italijanima i kako će se ko ponašati prema okupacionim jedinicama italijanske vojske ... objašnjavam:

1. Naša država je u ratu sa Kraljevinom Italijom od kada smo 6 aprila prošle godine napadnuti i tako će biti sve dok se između Kraljevine Italije i Kraljevine Jugoslavije ne zaključi mir. Ali je jedan deo naše državne teritorije okupiran od nadmoćne italijanske vojske i stanovništvo okupirane teritorije privremeno je povereno od strane naše vlade i vojske na čuvanje vojsci Kraljevine Italije (!). Stanovništvo prema tome treba da se ophodi prema okupatoru mirno i dostojanstveno ...«

U drugoj tački se govori o postojanju tobožnje »redovne vojske u otadžbini koja se nalazi u defanzivi pod komandom Mihailovića negde u slobodnim srpskim planinama«, a za ponašanje hercegovačkih i bosanskih četnika daju se uputstva u trećoj tački:

»3. Radi izvršenja svog sadašnjeg zadatka — zaštite srpskog življa od svakog nasilja, odobreno je srpskim četnicima snabdevenim četničkom legitimacijom koje će se u najskorije vreme izdati četnicima u Hercegovini, da sarađuju u neophodno potrebnoj meri sa Italijanskim vojnim jedinicama. U tom smislu Komanda Bosansko-hercegovačkih četničkih odreda potpisaće i pismeni sporazum sa Komandom VI arm. korpusa italijanske vojske u Dubrovniku ...« (AVII, reg. br. BH-X-40).

Ali se u »obaveštenju« ne kaže protiv koga će se ta saradnja ostvariti! U to vrijeme već su otpočele zajedničke akcije Talijana i četnika protiv partizana i one će uzeti najšire razmjere i potpuno otvorene oblike u toku Treće ofanzive u periodu april-jun 1942 u čitavoj Bosni i Hercegovini.

Druga značajna karakteristika četničke politike bila je borba protiv komunizma. Reakcionarne snage nisu upočetku u svojim političkim stavovima i propagandi smjele ići neposredno i otvoreno protiv oružanog ustanka, pogotovo tamo gdje su u ustanku učestvovale najšire narodne mase. Zato su one usmjerile svoju propagandu protiv KPJ tvrdeći da ona antifašističko raspoloženje i patriotizam naroda želi da iskoristi za postizanje nekih posebnih komunističkih ciljeva. Sadržina te propagande svodila se ustvari na one opštepoznate najreakcionarnije klevete najniže vrste: da se komunisti bore protiv crkve, ubijaju popove, razaraju porodicu i brak, ukidaju svaku privatnu svojinu, uvode bezakonje svake vrste, negiraju nacionalnost, da se preko njih uvlače ustaše u redove ustanka, da komunisti imaju savez sa ustašama itd. itd., pozivajući narod na oružanu borbu protiv takve »društvene opasnosti«.[15]. Time je reakcija ustvari nastojala da KPJ kao osnovnu političku snagu Narodnooslobodi-

---

Okupator je zaista sjajno koristio usluge četnika. Njemu je bilo jasno da četnički pokret ne pretstavlja za njega nikakvu opasnost. Nijemci su išli toliko daleko da su, naprimjer, dozvoljavali da se zvanični proglasi, plakate, objave itd. koje su izdavali Nedićevi organi uime okupacione uprave, završavaju parolama »Živela Srbija« i »Živeo kralj«, samo da bi na svaki način uticali na dio zaostalih masa. — Proglas Nedićevog Šumadiskog korpusa od 1 XII 1941 (AVII, reg. br. 1075).

[15] Ranije pomenuti komandant bosansko-hercegovačkih četnika major Dangić, prelazeći u sve otvoreniju kampanju protiv oružanog ustanka, piše već 15 novembra 1941 u proglasu srpskom narodu i četnicima:

»U svetu borbu za krst časni i slobodu zlatnu, za kralja i otadžbinu, za srpski narod i srpsku pravoslavnu veru pradedovsku digli smo se kao srpski četnici. Međutim, u pojedinim opštinama pojavili su se komunisti (— ranije, u pismu D. Mihailoviću od 2 septembra stoji da je narod u ustanku prišao komunistima jer »ga drugi do sada nije imao ko da vodi« — primjedba P. M.), koji su mnoge naše borce uvrstili u redove partizana, objašnjavajući neukim srpskim seljacima da su partizani pristaše svih političkih partija. Vremenom se pokazalo da se time želi zavesti naše borce i pretstaviti ih svuda kao pristaše komunističke stranke...

Nametnut je i nenarodni pozdrav pesnicom umesto našeg vojničkog pozdrava...

Mi se borimo za bolju budućnost srpskog naroda od bugarske granice do Jadranskog Mora i od Soluna do Subotice i ne priznajemo nikakve posebne narode kao što su Crnogorci, Bosanci i Makedonci, kako nas sve nazivaju komunisti...

lačkog pokreta izoluje od naroda i svih patriotskih snaga zemlje koje je pokrenula i organizovala u oružani ustanak, jer je to bio prvi uslov da se taj oružani ustanak razbije. Suština takve politike svodila se ustvari na otupljivanje oštrice borbe protiv osnovnog neprijatelja — okupatora, da bi se težište prenijelo na teren klasne borbe, na raspirivanje građanskog rata u kome je reakcija računala okupiti oko sebe sve ono što se još nije bilo idejno opredijelilo, onaj dio masa koji je iz patriotskih pobuda prihvatio poziv KPJ za borbu protiv okupatora, plašeći ga onim izmišljenim programom komunista. Pri tome su koristili sva raspoloživa sredstva — od radiostanice u Beogradu, Zagrebu i drugim centrima, preko usmene i pismene propagande na terenu, sve do ubijanja popova i rušenja crkvi da bi to pripisali partizanima. Nedić, Ljotić, Pećanac, Draža Mihailović, Pavelić, Stepinec, Maček, Rupnik i mnogi drugi kvislinzi pozivali su narod na krstaški pohod protiv komunizma. Izbjeglička vlada činila je sve da doprinese toj kampanji protiv oružanog ustanka, pod vidom borbe protiv komunizma.[16]

Takva aktivnost, sračunata na razbijanje ustanka, imala je uspjeha kod onog dijela zaostalog naroda koji je bio pod uticajem dvadesetogodišnje hajke i propagande protiv KPJ i njenih članova. Najpovoljnije tle našla je tamo gdje je u toku ustanka bilo pojava skretanja sa

---

Našim seljačkim borbenim četama nametnuti su za komandire i političke komesare ljudi koji nisu naše krvi... Razni Jevreji, Turci i Hrvati, od kojih neki i dojučerašnji ustaški vojnici i oficiri...« itd. itd. (AVII, reg. br. BH-P-275).

[16] Pretsjedništvo vlade Kraljevine Jugoslavije u Londonu upućuje 3 januara 1942 Ministarstvu inostranih poslova akt u kome se, između ostalog, kaže:

»Molim da se našim poslanicima u Kujbiševu, Vašingtonu, Bernu, Štokholmu i Ankari dostavi šifrovani telegram sledeće sadržine:

Draža javlja:

...

2. — U poslednje vreme ustaši su počeli u veliko da sarađuju sa partizanima sa ciljem da što više unište Srba i da nađu utočišta od neminovne kazne koja ih čeka zbog njihovih nečuvenih pokolja nad Srbima. Imamo konkretne dokaze.

3. — Komunisti su izvršili zločine prema Srbima slične onima kod Grahova još u selu Prokike srez Brinjski, selu Lička Jasenica srez Plaški...« itd. (AVII, reg. br. VK-Y-344/4).

političke linije KPJ. Ovo je osobito došlo do izražaja u Crnoj Gori i Hercegovini. Isticanje u prvi plan revolucionarnih parola u uslovima kada se glavna borba vodila protiv okupatora moglo je da dovede samo do sužavanja baze ustanka. Nije riječ o takvim parolama koje bi ukazivale narodu da borba protiv okupatora nosi u sebi i borbu za novo pravednije društveno uređenje. Takve je parole narod prihvatao. Riječ je o onim sektaškim i politički sasvim pogrešnim parolama kao što su »sovjetizacija«, »kolektivizacija«, »prelazak u drugu etapu« itd., koje su u opštim uslovima kakvi su bili 1941 godine bile sasvim deplasirane. Takve parole mogle su samo da zbunjuju ustaničke mase u situaciji kada im je prijetilo uništenje od okupatora i kada je trebalo sve snage usmjeriti na borbu protiv njega i njegovih domaćih saradnika. Još su negativnije djelovali neki postupci. Borba protiv reakcionarnih elemenata u Crnoj Gori, naprimjer, nosila je u prvom periodu ustanka obilježje borbe protiv neprijatelja komunizma, pri čemu su izvjesni pojedinci uništavani često bez ispitivanja i ustanovljavanja stvarne krivice. To je nanijelo veliku štetu jačanju jedinstva naroda u ustanku, koji je bio spreman da sudi svakom onom koji se ispolji kao neprijatelj ustanka i pobornik saradnje sa okupatorom — kako su se ustvari u tim uslovima i ispoljavali pravi neprijatelji naroda — ali nije bio spreman niti je mogao da razumije, uništavanje onih koji su u svojoj prošlosti bili opterećeni neprijateljskim stavom protiv komunista i pogotovu onih koji su kažnjavani za grijehove koji ponekad nisu bili ni dokazani.[17]

---

[17] Ovako je CK KPJ u svom pismu od 8 IV 1942 PK KP za Crnu Goru i Boku ukazivao na pogreške koje su činjene na njihovom terenu:

»Položaj koji je u zadnje vrijeme stvoren u Crnòj Gori ozbiljan je. O tome dovoljno svjedoče vaši izvještaji, kao i usmjeni izvještaj koji nam je podnio drug Milutin. Ono što je naročito ozbiljno u tome položaju jeste ne to što je došlo do četničko-krilaškog napada na nas po zapovijesti i uz pomoć okupatora — jer je do toga moralo doći — već to što su petokolonaške bande uspjele da u pojedinim krajevima Crne Gore privremeno zavedu jedan dio masa i čak naših odreda, i bace ih u borbu protiv nas. Međutim, baš ova činjenica nam i otkriva osnovne uzroke današnje »crnogorske krize« koja nije kriza u borbenom raspoloženju masa, pa čak ni u vojnom pogledu, već u prvom redu kriza naše Partije.

Takve pogreške teško su ispravljene. Trebalo je dosta vremena da se odbaci shvatanje koje ih je inspirisalo. Reakcionarne snage su sve te pogreške odmah koristile i na njima gradile svoju antikomunističku platformu. One su ustvari u takvim uslovima imale da prihvate nametnutu borbu, koja je nosila obilježje građanskog rata. Upravo, dakle, ono čemu su same težile. Iskustvo iz Crne Gore i Hercegovine krajem 1941 i početkom 1942 godine pokazalo je da su shvatanja i postupci koji su se tamo javljali pored prisustva veoma znatnih okupacionih snaga i njihovih ofanziva, bili bitan faktor onako snažnog jačanja četništva u tim pokrajinama, kakvo nismo imali ni u jednoj drugoj. Tako će se u prvoj polovini 1942 g. osnovna boračka masa u Crnoj Gori i Hercegovini pasivizirati uslijed ofanziva okupacionih snaga, praćenih masovnim represalijama, i četničke propagande, što će dovesti i do obrazovanja znatnih četničkih jedinica koje će se zajedno sa okupatorom boriti sa dosta upornosti protiv partizana.

I, najzad, četništvo je iskoristilo još jedno opasno oružje — nacionalni i vjerski antagonizam, koji je imao osobito u Bosni i Hercegovini, u oblastima Hrvatske gdje je živjelo pomiješano srpsko i hrvatsko stanovništvo, u Sandžaku itd., zahvaljujući vjekovnoj politici raznih osvajača, dosta snažne korjene, a u raznim kvislinškim, nacionalističkim pokretima dobio dotada neviđenog pobornika. Pavelić je odmah po dolasku na vlast osudio srpski narod u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini na uništenje. Tako je stotine hiljada srpskog stanovništva bilo

---

Slabosti i pogreške naše partijske organizacije u Crnoj Gori, iskrivljavanja pravilne političke linije CK u Crnoj Gori, nepravilno rukovođenje Partijom i masama — to je glavni i osnovni uzrok današnjeg položaja u Crnoj Gori. Svi ostali propusti, nedostaci i greške, vojne itd. prirode, u ovome su slučaju čisto sekundarnog karaktera.

Osnovne pogreške činjene u radu KP u Crnoj Gori u poslednje vrijeme, a koje su i dovele do današnjeg stanja, jesu:

a). — Gruba iskrivljavanja partijske linije, kako sektaškog tako i desno-oportunističkog karaktera, koja su došla do izražaja u svakodnevnoj praksi Partije, pa čak i u zvaničnim organima PK i PK SKOJ-a. Crnogorski drugovi jednostavno su »uskočili« u etapu borbe za vlast proletarijata, iako na jedan prikriven način. Za njih je postalo bitno i cilj današnje borbe ne nacionalno oslobođenje, već ono što će biti »sutra«. (Mnogi članci u »Narodnoj

odmah poslije kapitulacije Jugoslavije podvrgnuto nezapamćenim progonima — od nasilnog pokrštavanja do uništavanja čitavih sela, klanjem, paljenjem kuća i pljačkanjem sve imovine. Ustaški pokret nastavio je ovakvu politiku i u toku oružanog ustanka: žene, starci i djeca po selima i gradovima bili su predmet njihovih kaznenih ekspedicija. Ovo je, razumljivo, izazvalo strahovit revolt na drugoj strani, koji nije mogao, u uslovima već ranije ukorjenjene nacionalne i vjerske mržnje, da ne dobije odraza ne samo u pravednoj osveti — u uništavanju ustaških zločinaca, već ponegdje i u osveti nad nedužnim muslimanskim i hrvatskim stanovništvom. Uskoro su ovu mržnju i pokolje reakcionarne snage pokušale svjesno iskoristiti za razbijanje Narodnooslobodilačkog pokreta, na čijoj je zastavi bila među prvima ispisana parola bratstva i jedinstva svih jugoslovenskih naroda u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika, koja je dala sjajne primjere i rezultate — srpski, hrvatski, slovenački, crnogorski, makedonski partizanski odredi udarali su krvlju svojih boraca solidne temelje bratstva naroda u zajedničkoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja, kao garanciju pobjede u ratu i nove budućnosti poslije njega. U suprotnoj politici — u izazivanju bratoubilačkog rata okupator i reakcija vidjeli su najbolji put razbijanja Narodnooslobodilačkog pokreta i uništenja oružanog ustanka. Osnovna snaga te politike postao je u novim uslovima, pored Pavelićevog ustaškog pokreta, četnički pokret Draže Mihailovića.

---

borbi«, »Omladinskom pokretu«, letak »C. N. O.« itd.). Na taj način omogućili su okupatoru i njegovim petokolonaškim slugama da uplaše i privremeno u nekim krajevima odvoje od nas jedan dio masa, na taj su način nasjeli ustvari izazivačima građanskog rata u korist okupatora.

b). — Na podlozi ovakvog iskrivljavanja naše partijske linije, pojavilo se u svakodnevnoj praksi »likvidiranje petokolonaša« po često vrlo sumnjivom i čudnom kriterijumu — tj. ne na osnovi njihovog političkog razobličavanja pred masama i uništenja u interesu Narodnooslobodilačke borbe za konkretno učinjeno djelo u službi neprijatelja, već po kriterijumu »bio je ili jeste neprijatelj komunista« itd. Prirodno je da je ovakva praksa morala dovesti do opšteg osjećanja nesigurnosti tamo gdje je činjena i do udaljavanja jednog dijela masa od nas, pored čega je dala i argumente u ruke petokolonaškim bandama okupatora.« (Zbornik II/3, 132).

Tako su faktički u ovom periodu Pavelić među hrvatskim i muslimanskim, a Draža Mihailović među srpskim stanovništvom mobilisali narod u ustaše i četnike na paroli međusobne borbe do istrebljenja tih naroda.

Strahoviti zločini koje su ustaše počinile nad srpskim stanovništvom u Bosni, Hercegovini i Hrvatskoj bili su značajan faktor koji je uslovio onako masovno pristupanje srpskog naroda partizanskim odredima odmah u toku njihovih prvih akcija. Vjekovima raspirivana mržnja i masovna ustaška zvjerstva učinili su da se u svijesti znatnog dijela ustaničkih masa često izjednačavala ustaška rulja sa hrvatskim i muslimanskim narodom i to osobito tamo gdje je ustaški pokret uspio mobilisati dio muslimanskih i hrvatskih masa i angažovati ih u zločinima, kao što je bio slučaj u Bosanskoj Krajini, Hercegovini, Lici i Istočnoj Bosni. Tamo gdje je takvo shvatanje bilo svjesno podgrijavano od strane raznih velikosrpskih elemenata, ono je uzelo i dubljeg korjena, pa je moglo biti povoljan faktor za jačanje uticaja četničke politike bratoubilačkog rata. Time je stvarano i povoljno tle za stvaranje četničkih uporišta. Prve četničke jedinice oko Bileće, na terenu Han Pijeska i Srebrenice, Mrkonjić-Grada, Knina i nekih drugih mjesta, stvarane su u toku 1941 g. prvenstveno na ovoj liniji.

Ako se četnički odredi nisu smjeli upuštati samostalno u ozbiljnije sukobe sa partizanima, jer nisu bili za to dorasli ni po svojoj organizaciji ni po svim drugim kvalitetima, oni su zato svoje »vojničke« kvalitete ispoljavali u organizovanju pohoda protiv muslimanskih i hrvatskih sela. U takvim pohodima četnički komandanti su raspirivali najniže životinjske i razbojničke strasti kod svojih vojnika, a pljačkom narodne imovine zadovoljavali su i njihove materijalne prohtjeve. Tako se postepeno vaspitavala jedna razularena i krvoločna rulja,kojoj je jedini cilj bio ubistvo i pljačka za koju ima malo primjera u istoriji. Time su u prvoj godini oružanog ustanka ustaše i četnici postali snaga preko koje su okupator i domaća izdajnička reakcija pokušali da između dva najbrojnija jugoslovenska naroda — srpskog i hrvatskog — izazovu bratoubilački rat, da njihove snage angažuju u međusobnom istrebljenju i da na taj način unište Narodnooslobo-

dilački pokret, u čijoj su politici bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda i jedni i drugi vidjeli najveću opasnost za svoje ciljeve.

Možda je nevjerovatno da su se, pored svega toga, četnici i ustaše nalazili uvijek na zajedničkoj platformi kada se radilo o stavu prema Narodnooslobodilačkom pokretu i njegovim oružanim snagama. Ali je to razumljivo, jer je željezna logika razvitka u Jugoslaviji od onog dana kada je tim razvitkom počeo dominirati oružani ustanak mogla da uslovi samo takvo grupisanje političkih snaga u okupiranoj zemlji i proces njihove diferencijacije samo na takvoj osnovi. Sporazumi, javno potpisivani i zvanično objavljivani, između administracije NDH i četničkih štabova u borbi protiv zajedničkog neprijatelja — Narodnooslobodilačkog pokreta — nisu nikada dolazili u pitanje iako su ustaše terorizirale i uništavale srpsko a četnici hrvatsko i muslimansko stanovništvo, niti su vapaji žena, djece i staraca mogli odlučujuće uticati na čvrstinu tih sporazuma[18].Iako su se u pojedinim momentima odnosi i zaoštravali, iako je bilo protesta i intervencija, preko svega se prelazilo kada je bio u pitanju zajednički neprijatelj. Zbog tih međusobnih trvenja njemački ili talijanski komandanti bi ponekad postavljali ustaške jedinice na jedno, a četničke na drugo krilo svojih trupa, ili jedne na jedan a druge na drugi pravac u nekoj operaciji protiv partizana. I to je bilo dovoljno da ovi zločinci, koji su često jedni drugima uništavali porodice i imetak, idu zajedno u borbu protiv partizana.

---

[18] Poslije potpisivanja i objavljivanja sporazuma između ustaške administracije i četničke komande u Mrkonjić-Gradu, Uroš Drenović, komandant četničkog odreda »Petar Kočić«, pred ustaškom vlašću u ovom mjestu 27 aprila 1942 dao je sljedeću pismenu obavezu:

»Potpisani izjavljujem, da sam uvijek priznavao Nezavisnu Državu Hrvatsku, ali da sam otišao u šumu, da spasim goli život u ovom kraju, kao i sebe, koji su neodgovorni elementi počeli nemilice ubijati i pljačkati. Ujedno izjavljujem, da ću zajedno sa svojim naoružanim ljudima, kada očistimo zajedno sa hrvatskom vojskom, prema naređenjima vojnog zapovjedništva čitav ovaj teritorij od komunističkih bandi, stavit se na potpuno raspolaganje sa svojim naoružanim ljudima domobranstvu.« (AVII, reg. br. BH-X-661).

3. — *Neravnomjernost razvitka ustanka*

Jedan od značajnijih faktora koji je uticao na razvitak oružanog ustanka bila je neravnomjernost u tom razvitku u pojedinim oblastima i pokrajinama Jugoslavije. Negativni uticaj toga faktora ispoljio se naročito onda kada su okupator i domaća reakcija prešli u opštu ofanzivu za uništenje oružanog ustanka. Govoreći o prvim ofanzivama na pojedina njegova žarišta, vidjeli smo da su okupator i kvislinzi koristili tu povoljnu okolnost povlačeći svoje snage iz neugroženih oblasti i pokrajina da bi ih koncentrisali protiv žarišta ustanka.

Za ustanak koji se vodi u formi partizanskog rata, svestrana aktivnost u svim dijelovima okupirane zemlje pretstavlja jedan od osnovnih faktora njegovog uspješnog razvitka. Danonoćna borbena aktivnost, makar i manjih razmjera, uvijek i na svakom mjestu angažuje snage neprijatelja, cijepa ih i vezuje za odbranu mnogobrojnih centara, objekata, komunikacija itd. i otežava im prikupljanje u cilju preduzimanja inicijative. Pored toga što je postojala izvjesna neravnomjernost razvitka i u onim pokrajinama i oblastima gdje je ustanak uzeo šire razmjere, kao što je bio slučaj u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i nekim oblastima Hrvatske, tu neravnomjernost u razmjerama čitave zemlje posebno je karakterisalo u ovom periodu zaostajanje razvitka ustanka u Makedoniji, Hrvatskoj i Sloveniji.

U Hrvatskoj se to osjećalo osobito u onim njenim oblastima koje su u cjelini ili pretežno naseljene hrvatskim življem. Dok je u toku ljeta i jeseni 1941 g. masovni ustanak zahvatio Liku i razvijao se u sve širim razmjerama na Kordunu, Baniji i u Gorskom Kotaru, dotle su u Zagrebačkoj oblasti, u Zagorju, u oblasti Moslavine i Bilogore, u Dalmaciji i Hrvatskom Primorju, pa i u Slavoniji, tek bile formirane prve partizanske grupe i manji odredi čija aktivnost još nije mogla odlučujuće uticati na pokretanje širih slojeva naroda u borbu. Takvo stanje bilo je prije svega uslovljeno znatnim uticajem Hrvatske seljačke stranke na čelu sa Mačekom. Ova stranka je u predratnoj Jugoslaviji, vodeći borbu protiv velikosrpske hegemonije, a za »mjesto pod suncem« i hrvatskoj buržoaziji, stekla

dosta jake političke pozicije osobito na selu. Ono što sâm Pavelićev ustaški pokret nikad nije imao i što nikada ne bi uspio ostvariti, to mu je uspjelo zahvaljujući politici voćstva ove stranke. Pozivajući narod na lojalnost prema okupatoru i vlasti »NDH« i istovremeno odobravajući stvaranje domobranstva kao regularne vojske »NDH« i mobilizaciju hrvatskog naroda u tu vojsku, Maček je pružio snažnu podršku ustaškoj državi i okupatoru. Njegov stav je uticao na pasiviziranje dijela hrvatskog naroda, tako da je Narodnooslobodilački pokret više od godinu dana vodio tešku političku borbu da bi dobio u hrvatskom narodu masovnu podršku i da bi ga do kraja aktivirao za borbu protiv okupatora i kvislinga.

Još je teža u ovom periodu bila situacija u Makedoniji. Tamo je Narodnooslobodilački pokret bio obezglavljen uslijed toga što je tadašnji sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju odbio da usvoji političku platformu CK KPJ u organizovanju oružanog ustanka za nacionalno oslobođenje i revolucionarni preobražaj zemlje, smatrajući je nerealnom u makedonskim uslovima. On je pod uticajem CK Bugarske radničke partije (komunista) zauzeo stav koji se svodio na to da je Makedonija okupacijom od strane bugarskih fašističkih trupa postala dio bugarske države, pa time i makedonska Komunistička partija dio Bugarske radničke partije i da su prisajedinjenjem makedonskog naroda Bugarskoj nastali novi uslovi koji se bitno razlikuju od uslova u drugim jugoslovenskim zemljama, jer, tobože, makedonski narod nije shvatio taj akt kao okupaciju, već kao ostvarenje svojih težnji da se priključi svojoj »matici« zemlji. Zbog toga je PK KPJ za Makedoniju prihvatio političku platformu CK BRP (k), koja za osnovu nije imala oružani ustanak. Ovakav stav unio je pometnju u redove makedonskih komunista i trebalo je dugo vremena i mnogo napora CK KPJ i zdravog komunističkog jezgra u Makedoniji da se najprije sredi Partija, da bi bila sposobna za ulogu organizatora oružanog ustanka, pa da se tek onda pristupi oružanoj borbi. Razumije se da je ovakav stav sekretara PK KPJ za Makedoniju i ovakvo shvatanje CK BRP (k) i njegov uticaj išao samo na ruku okupatoru i domaćoj izdajničkoj reakciji i da je to svakako bio jedan od faktora jačanja

njihovih političkih pozicija u dijelu makedonskog naroda. Takvi stavovi ustvari su jačali pozicije probugarskog pokreta u Makedoniji čiji je nosilac bio dio reakcionarne domaće buržoazije.

Akcije prvih partizanskih odreda u Makedoniji do kojih je došlo u oktobru 1941, kada je na čelo KPM došao novi Pokrajinski komitet koji je pristupio sprovođenju linije KPJ, nisu uslijed višemjesečnog razbijačkog rada probugarskih i antipartijskih elemenata mogle bitnije uticati na rasplamsavanje ustanka u širim razmjerama. Šta više, ove malobrojne odrede razbila je uskoro bugarska okupaciona armija.

I u Sloveniji se oružani ustanak sporije razvijao. Pored izvjesnih objektivnih uslova, među kojima se ističe prisustvo krupnih snaga Njemačke i Italije, koje su podijeljenu Sloveniju smatrale dijelom svojih nacionalnih teritorija, dosta nepovoljni zemljišni uslovi, s obzirom na veću komunikativnost itd., takav razvitak je bio uslovljen nekim nepravilnim shvatanjima uloge partizanskih odreda i njihove aktivnosti. Ovdje na prvom mjestu treba istaći da oružane akcije i političko djelovanje tih odreda nije bilo usamljeno na podizanje borbenog poleta širokih narodnih slojeva i njihovu mobilizaciju u ustanak. Odredi nisu stvarali svoja uporišta u selima i gradovima, već su se zadržavali na skrovitim mjestima odakle su išli u akcije, pa zatim ponovo nestajali. To je vodilo njihovoj izolovanosti od masa, što je uslovilo da ofanzive nadmoćnih okupacionih snaga, osobito na Štajersku i Gorenjsko u toku 1941 g., dovedu do razbijanja većeg dijela partizanskih jedinica. Uslijed ovakvog razvitka u Sloveniji će kasnije nego u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i nekim drugim oblastima doći do snažnijeg diferenciranja političkih snaga.

4. — *Međunarodni položaj Narodnooslobodilačkog pokreta*

Međunarodna situacija, a sa ovom i međunarodni položaj Narodnooslobodilačkog pokreta, bili su faktori koji u ovom periodu nisu mogli pozitivno uticati na razvoj oružanog ustanka.

Stanje na savezničkim frontovima nije bilo takvo da bi narodu ulilo vjeru u pobjedu. U to doba ishod tog svjetskog sukoba nije se sa većom sigurnošću mogao ni predvidjeti. Sve je postajalo očiglednije da će se rat otegnuti i kraj mu se u onoj situaciji nije mogao sagledati. A to je za Narodnooslobodilački pokret značilo produženje borbe pod neviđeno teškim uslovima. Trebalo se boriti protiv okupatora u uslovima kada oružane snage sila Osovine napreduju na svim frontovima, kada posjeduju još veoma krupne rezerve i kada snage Antihitlerovske koalicije još nisu bile ni pripremljene za odlučujuće ratne napore. Trebalo se, ustvari, zajedno sa snagama Saveznika još dugo i uporno boriti za postizanje odlučujuće prekretnice u Drugom svjetskom ratu. Na to su sve jasnije ukazivali uspjesi koje su Hitlerove armije postizale na Istočnom frontu u toku ljeta i jeseni 1941 godine. Razumije se da je sve to imalo značajne reperkusije na situaciju u Jugoslaviji. Iako se rukovodstvo, računajući sa teškom i dugom borbom odlučilo na pokretanje ustanka u formi partizanskog rata, u narodu je vladalo prilično uvjerenje u brz slom fašizma poslije ulaska u rat Sovjetskog Saveza. Sada je trebalo pod teškim uslovima okupatorskih ofanziva i izdajničke aktivnosti snaga domaće reakcije raščistiti sa takvim shvatanjem. No, ipak je produženje rata uticalo na dio kolebljivih i zaostalih masa u smislu njihovog pasiviziranja.

Međunarodni položaj Narodnooslobodilačkog pokreta u ovom periodu bio je veoma složen i nepovoljan. Teško da se ikada i jedan narod u svojoj pravednoj, nesebičnoj i vanredno teškoj borbi našao u takvoj situaciji. Legitimna jugoslovenska vlada koja se nalazila na čelu države u aprilskom ratu 1941, kada su sile Osovine izvršile napad na Jugoslaviju, napustila je zemlju poslije kapitulacije i prešla u London. Ona je zadržala svoje diplomatske odnose sa vladama Velike Britanije, SAD i SSSR-a.[19] Ove zemlje prihvatile su je kao savezničku zbog

[19] Prekid diplomatskih odnosa između vlade SSSR-a i izbjegličke kraljevske vlade do koga je došlo poslije aprilske kapitulacije na inicijativu vlade SSSR-a bio je kratkotrajan. Odnosi su obnovljeni odmah poslije napada Njemačke na SSSR. Prekid odnosa saopštilo je Ministarstvo spoljnih poslova SSSR-a 8 maja 1941

herojskog otpora naroda Jugoslavije izdajničkoj vladi Cvetković—Maček koja je 25 marta 1941 pristupila Trojnom paktu i otpora koji su zatim u aprilskom ratu pružili fašističkim armijama. Ta vlada i sve one koje su se sve do 1944 godine izmijenjale u emigraciji ispoljila se kao zakleti neprijatelj Narodnooslobodilačkog pokreta još od njegovog početka. Ona je preko svojih političkih i vojnih garnitura u zemlji preduzela sve što je mogla — sve do otvorene vojne saradnje sa okupatorom protiv oružanih snaga ustanka — da bi taj pokret uništila. Zahvaljujući gostoprimstvu i podršci Saveznika, ona se već uljeto i ujesen 1941 g. povezala sa tim svojim garniturama u zemlji i posebno sa štabom pukovnika Draže Mihailovića, šaljući mu novac, kadrove, oružje i direktive za rad i primajući od njega izvještaje o tobožnjoj borbi četničkih odreda, koji su sačinjavali »kraljevu vojsku u otadžbini«, protiv okupatora. Dok su svi uspjesi partizanskih boraca saopštavani preko savezničkih radiostanica svijetu kao uspjesi »kraljeve vojske u otadžbini« ta »vojska« je zajedno sa okupatorom ulagala krajnje napore da uništi oružani ustanak. Na temelju takvih izvještaja izdajnički pokret Draže Mihailovića sticao je simpatije u svijetu, zahvaljujući široko razvijenoj propagandi koju je organizovala emigrantska vlada. Uskoro su četnički odredi otpočeli vazdušnim putem primati od Saveznika oružje i opremu. Teško da se igdje dogodilo ono što se događalo u Jugoslaviji — jedna oružana snaga dobijala je oružje i ratnu opremu, pa i svaku drugu podršku, istovremeno od dva ratujuća bloka — i od Saveznika i od sila Osovine.[20]

---

jugoslovenskom poslaniku (saopštenje jugoslovenskog poslanstva od 9 maja, original u AVII, k. 205, reg. br. 8/1—1). 18 jula 1941 g. vlada SSSR-a je zatražila obnovu odnosa i poslanstvo izbjegličke vlade u Moskvi je odmah zatim ponovo uspostavljeno (izvještaji i depeše izbjegličke vlade i njenih poslanstava, AVII, k. 250, reg. br. 22, 23, 24, 25).

[20] Na šta je sve bila spremna i čime se sve služila jugoslovenska vladajuća buržoazija u borbi za vlastite pozicije protiv naroda pokazaće ovih nekoliko detalja iz dokumentacije.

Pretsjednik kraljevske vlade u Londonu Slobodan Jovanović javlja 3 januara 1942 depešom svojim poslanicima u raznim savezničkim zemljama:

Jedina veza Narodnooslobodilačkog pokreta sa inostranstvom bila je u ovo doba radioveza sa Moskvom. Koristeći tu vezu, njegovo je rukovodstvo nastojalo da sovjetsku, a preko nje i ostale savezničke vlade upozna sa stvarnim stanjem u Jugoslaviji, sa uspjesima oružane borbe, zvjerstvima okupatora i kvislinga, materijalnim teškoćama s kojima se bori Narodnooslobodilački pokret, sa stvarnom ulogom i karakterom četničkih odreda Draže Mihailovića itd. Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije drug Tito

---

»...

1 — Rušenje na ličkoj pruzi od Jasenice do Vrhovine u toku jeseni vršili [su] četnici. Pripisano partizanima preko londonskog radija. Ova lažna saopštenja izazivaju veliko negodovanje i nepoverenje prema vestima ove vrste. U toku novembra četnici u više mahova razorili prugu Knin—Drniš; ovo ne objavljivati...« (— očigledno zato što su duž ove pruge u to doba bile kao zaštitnice četničke i talijanske jedinice zajedno! — Primjedba P. M.). (AVII, reg. br. VK-Y-344/4).

12 II 1942 g. Slobodan Jovanović u telegramu kraljevskom poslaniku u Vašingtonu javlja:

»...Đeneral Mihailović devet meseci vodi borbu bez ičije pomoći. Telegrami primljeni od đenerala Mihailovića krajem novembra dramatični su. Jedan telegram počinje: »Boga radi pošaljite najhitnije pomoć. Srpski narod p[r]opada... Sve će u šumu s proleća...« Izložite lično g. Ruzveltu očajno stanje naših gerilaca...« (AVII, reg. br. VK-Y-59).

16 II 1942 g. Draža Mihailović saopštava svojim potčinjenim:

»Navijanje radio Londona za pomirenje sa komunistima objasnite u usmenoj propagandi da je to naše lukavstvo da bi komuniste uništili. Objasnite javno narodu da nas Englezi u tome potpomažu da bismo se jednom potpuno otarasili komunista...« (AVII, reg. br. S-V-12683).

Pretsjednik izbjegličke vlade Jovanović poručuje 29 IV 1942 Ministarstvu inostranih poslova:

»U našoj zemlji partizani napadaju Dražine odrede. Trockisti (teritorija Hrvatske, Slovenačke, Dalmacija) napadaju i Dražu i Staljiniste partizane; pomažu ih Nemci, Talijani i ustaši....

Izdejstvujte kod Sovjetske vlade da se pozovu partizani da prestanu sa bratoubilačkim ratom i da svi idu pod komandu Dražinu protivu zajedničkog neprijatelja«. (AVII, reg. br. VK-Y-107).

U službenom saopštenju štaba Draže Mihailovića marta 1942 kaže se:

»Poznato je već svima da je moskovska vlada u više mahova naređivala partizanskim odredima u Jugoslaviji, da se stave pod komandu viteza Draže Mihailovića i da im je tom prilikom poručeno, da oni, koji postupe protivno ovakvim jasnim i preciznim na-

upućivao je molbe sovjetskoj vladi da pomognu njegovu vojsku u oružju i, posebno, u municiji i najnužnijim ratnim potrebama — u prvom redu sanitetskim materijalom. On je u svojim depešama, navodeći konkretne dokumente i podatke, pokušao uvjeriti sovjetsku vladu u nepobitnu istinu o četničkoj izdaji i potrebu da se takva izdaja žigoše kod vlada i naroda savezničkih zemalja, a isto tako ukazati na vanredne materijalne teškoće s kojima se bori Narodnooslobodilački pokret i korist koju bi imala i u materijalnom i u moralnom pogledu saveznička pomoć. Ali Vrhovni komandant nije tada naišao na razumijevanje. Izvjesni Staljinovi stavovi, iznošeni u odgovorima iz Moskve, djelovali su štaviše u negativnom smjeru. Staljin nikako nije htio da vjeruje u stvarne uzroke sukoba između partizana i četnika. On je izražavao sumnju u ispravnost političke i vojne linije Narodnooslobodilačkog pokreta i u njenoj, tobože ne široko narodnooslobodilačkoj već usko klasnoj, revolucionarnoj postavci, nalazio razloge toga sukoba. Zato je bez ikakvog osnova preporučivao da CK KPJ revidira svoju politiku, da odustane od građanskog rata i pređe na liniju ostva-

---

ređenjima stavljaju sebe van zakona, pa će se usled toga kao obični banditi suditi i osuđivati. Da bi vlada u Moskvi odala i vidno priznanje ovom činu, tu skoro odlikovala je đenerala-četnika i ministra Dražu svojim najvećim odličjem priznajući na taj način i velike zasluge koje je u dosadašnjim borbama stekao đeneral Draža za otadžbinu. No vođstvo Komunističke partije u Jugoslaviji, koje uglavnom sačinjavaju Jevreji a među njima čuveni Moša Pijade, komandant partizanskih trupa u Crnoj Gori i neki čika Vajner, ne samo da nisu poslušali ova naređenja, nego su svima nacionalnim organizacijama, a u prvom redu vojno-četničkim odredima objavili rat, koji po zamisli ovih Jevreja, treba da se vodi do istrebljenja svekolikog nacionalnog pokreta i svih vojno-četničkih odreda. Da bi pak u ovome što bolje uspeli partizani su otpočeli u masama da primaju ustaše u svoje redove, te su čak, kako nam jedan podatak govori sklopili neki tajni sporazum sa poglavnikom, radi pridolaska ustaša u partizanske redove...

Sada ćemo izneti ko su naši partizani i da li oni imaju nečeg zajedničkog sa Moskvom. Naši partizani, vođeni od Jevreja Moše Pijade, čiče Vajnera i dr. ne pripadaju ideološki Staljinu, pa zato i ne izvršavaju njegova naređenja da se stave pod komandu Draže, ne, oni kao anarhiste a ispovedajući načelo: ubijati sve što je pošteno, pobožno i časno, kao i ono što im smeta, pripadaju Trockom, koga je Staljin još u svoje vreme, zbog takvih ideja ubio čekićem po glavi u Meksiku«. (AVII, reg. br. S-P-2080.)

rivanja širokog narodnog jedinstva na platformi borbe protiv okupatora, za nacionalno oslobođenje.[21] Takav Staljinov stav bio je za rukovodstvo Narodnooslobodilačkog pokreta sasvim nerazumljiv, jer je on njime stvarno udarao na otvorena vrata. Šire političke platforme od one koju je usvojio CK KPJ zaista nije moglo biti. Takav njen karakter upravo je omogućio da se otkriju svi neprijatelji narodnog jedinstva u borbi protiv okupatora i da se zatim, sve ono što je bilo krajnje reakcionarno i korumpirano do te mjere da je radije pošlo otvoreno u službu okupatora nego u oružani ustanak, tuče ne kao klasni neprijatelj već kao najprljaviji sluga okupatora. Više od mjesec dana, za vrijeme oštre zime pod planinom Durmitorom, čekao je u februaru i martu 1942 Moša Pijade dolazak obećanih sovjetskih aviona sa tovarima municije i lijekova. Ali oni se nisu pojavljivali. Iz Moskve je to tumačeno tehničkim teškoćama i na tome je konačno ostalo. Ali je Titu i rukovodstvu NOP bilo jasno, s obzirom na neosnovanu kritiku političke linije CK KPJ i zahtjev da se sa oružanim snagama emigrantske vlade sporazumije, kritiku koja se često ponavljala i dobijala sve oštrije forme i na nepovjerenje kojim je Staljin odbijao da primi objašnjenja iz naše zemlje, da to nije bio

[21] Drug Tito je u pismu Moši Pijade pisao 11 marta 1942: »... Tvoja primedba o sprezi jugoslovenske vlade, Draže, Nedića i okupatora tačna je, ali Đeda teško u to veruje. Neki dan sam dobio kilometarsko pismo od njega u kome mi javlja da dobija utisak iz našega materijala kako naš partizanski pokret ide suviše u komunističke vode, jer — kako bi to bilo moguće da pristalice Londona organizuju četnike protiv nas? Dalje kaže: zašto je bilo potrebno stvarati specijalnu Prolet. brigadu? Traži da revidiramo našu politiku i da stvorimo široki narodno-oslobodilački front. Ja sam mu na to kratko i jasno odgovorio da je na osnovu naših izvještaja stvorio krive zaključke, da mi imamo široki narodno-oslobodilački front, ali ne sa petokolonašima već sa ogromnom većinom pravih rodoljuba. Da pristalice Londona ne rade pod firmom Londona već pod firmom okupatora, tj. Nedića, u borbi protiv nas. Da mi imamo dosta dokumenata koji sve to dokazuju. Da je stvaranje proleterskih brigada bilo neophodna nužnost u vreme kada je partizanski pokret bio u opasnosti da bude razbijen od petokolonaša, i da se proleterske brigade ne bore za sovjetizaciju, već svojim herojstvom daju primera u borbi kako treba naš narod da se bori za svoju slobodu i nezavisnost...« (Zbornik II/3, 36).

stvarni razlog. U svom pismu od 26 marta 1942 Moši Pijade[22] Tito je odbacio taj razlog i kao stvarni razlog za takav stav Staljina prema NOP-u naveo diplomatske veze i odnose između sovjetske i emigrantske jugoslovenske vlade. Ti odnosi su se poslije kapitulacije Jugoslavije sve više razvijali kao prijateljski tako da je u avgustu 1942 poslanstvo kraljevske izbjegličke vlade u Moskvi podignuto na stepen ambasade, a sovjetska vlada je nudila razne oblike pomoći Draži Mihailoviću i uspostavljanje tješnjih veza između njega i komande Crvene armije. Stvar je bila jasna: Staljin je faktički bio osudio Narodnooslobodilački pokret i od njega se ogradio. Tako je to trajalo stvarno sve dok Narodnooslobodilački pokret nije sam, svojim vlastitim snagama i neviđenim naporima naroda Jugoslavije izvojevao odlučujuće pobjede i afirmisao se kao snaga preko koje više nisu mogli preći ni Saveznici, ni sile Osovine, a da je ne priznaju kao značajan faktor u velikom sovjetskom sukobu.

Krajem 1941 i početkom 1942 godine otpočele su sve češće stizati u Jugoslaviju britanske vojne misije, koje su upućivane posredstvom emigrantske vlade u štab Draže Mihailovića i u njemu potčinjene četničke komande u raznim krajevima zemlje. Jedna takva misija je sticajem okolnosti krajem marta 1942 dospjela u Vrhovni štab NOP i DV. Ovdje se povezala sa generalom bivše jugoslovenske vojske Novakovićem, a on je tu misiju na njen zahtjev pokušao prevesti Draži Mihailoviću. Međutim, poslije bjekstva iz Vrhovnog štaba, Engleze iz te misije pobili su četnici, koji su ih prihvatili i obećali prevesti preko partizanske slobodne teritorije, da bi se domogli zlata, koje su kod njih primijetili.[23] Uzaludni su bili svi uvjerljivi dokazi koji su ovoj misiji pruženi neposredno na terenu, u samoj borbi, koja se tu vodila između partizana s jedne i njemačkih, talijanskih, četničkih i ustaških trupa s druge strane. Vrhovni komandant je u više mahova nastojao da privuče i neke druge savezničke vojne misije u partizanske štabove, ali mu to nije pošlo za rukom. Tako je u jednoj direktivi od 7 aprila 1942 Glavnom štabu NOP i DV Hrvatske naredio da na svaki način nastoje privući

---

[22] Isto, 78.
[23] Isto, 148.

u svoj štab britansku misiju koja je bila bačena u Dalmaciju da bi se povezala sa četnicima.[24] Ali su i takvi pokušaji ostali bez uspjeha, a Narodnooslobodilački pokret je još dugo bio bez ikakve veze sa zapadnim saveznicima, čije su misije pri četničkim štabovima išle faktički na ruku okupatoru u borbi protiv toga pokreta.

5. — *Materijalno-tehnički problemi NOP*

Narodnooslobodilački pokret borio se u ovom periodu sa krupnim teškoćama materijalne prirode. U ustaničkim oblastima, koje su u privrednom pogledu bile i inače pasivne, osjetila se u zimu 1941/1942 g. nestašica namirnica, odjeće, obuće i ostalih osnovnih životnih potreba u uslovima kada je, pored naroda, trebalo snabdijevati brojne partizanske borce i veliki broj izbjeglica, koje su se bez igdje ičega sklanjale na slobodnu teritoriju i kada su okupator i domaći izdajnici uništavali čitava naselja i pljačkali sve zalihe namirnica, stoke i drugog bogatstva. Tim oblastima stvarno je prijetila glad. Bilo je trenutaka kada su čitave jedinice ostajale bez hrane ili su danima dobijale minimalne količine mesa i brašna. Iz perioda Treće neprijateljske ofanzive na Crnu Goru, Sandžak i Hercegovinu sačuvan je jedan izvještaj u kome se navodi da intendantura koja je snabdijevala glavninu jedinica oko Vrhovnog štaba, čije je brojno stanje bilo 7.000 boraca, raspolaže samo sa 15.000 kg žita i 40.000 kg mesa. Sa terena planine Maglića, Pivske Planine i Zelengore nije se više moglo ništa nabaviti, a jedinice su na tome terenu vodile teške borbe, opkoljene od daleko nadmoćnijih okupatorskih i kvislinških snaga. Jedina mogućnost, koja se izlaže u pomenutom izvještaju, bila je organizovati što prije proboj u neki kraj gdje bi se moglo doći do namirnica.[25] Bila je dotrajala i odjeća. Najveći dio ljudi pošao je u borbu u svom civilnom odijelu, da bi ga postepeno zamjenjivao raznovrsnim vojničkim uniformama zaplijenjenim od okupatora i domaćih izdajnika,

---

[24] Isto, 131.

[25] Zbornik II/4, 124.

jer je to sada postao jedini izvor odakle su partizani mogli da podmiruju svoje potrebe. U nedostatku obuće najveći dio partizana bio je obuven u opanke, izrađivane od goveđe kože u radionicama po selima i jedinicama. U toku ljeta takva je obuća i mogla da zadovolji, ali za vrijeme kiša i snijega nije bila nikakva zaštita i brzo se raspadala.

Snabdijevanje oružjem i municijom bio je poseban problem. Partizanski odredi su otpočeli borbu protiv okupatora i kvislinga sa neznatnim količinama oružja. Na svaki odred otpadalo je, sa manjim izuzecima, po nekoliko pušaka — među kojima se mogla naći i poneka savremena iz naoružanja bivše jugoslovenske vojske, koje su komunisti i rodoljubi sakrili u doba aprilske katastrofe, ali je još više bilo starih austriskih i francuskih trometki i lovačkih pušaka, poneki pištolj i bomba. Puškomitraljez je bio veoma rijedak. U toku ustanka, primjenjujući razne oblike partizanskog dejstva, na hiljade boraca naoružalo se zaplijenjenim puškama, mitraljezima, pa i ponekim artiljeriskim oruđem i minobacačem. Pored toga, za snabdijevanje partizana oružjem u Srbiji u prvim mjesecima oružane borbe značajnu ulogu odigrala je tvornica oružja u oslobođenom Užicu u kojoj je proizvedeno 21.000 pušaka i 2,700.000 puščanih metaka. Ali su u Prvoj neprijateljskoj ofanzivi krajem novembra 1941 partizani bili prinuđeni da napuste Užice. Treba napomenuti da su u pojedinim ustaničkim krajevima već u početku oružane borbe bile organizovane primitivne radionice u kojima su se proizvodile najvećim dijelom ručne bombe i nagazne mine, ali i prvi partizanski »topovi« i »minobacači«. Sve je to, s obzirom na primitivna sredstva, bila manje ili više uspjela improvizacija. Plijen je ostao daleko najznačajniji izvor snabdijevanja oružjem i municijom. Ali krajem 1941 i početkom 1942 g. uslovi za takvo snabdijevanje bili su se pogoršali. Na terenu nije više bilo onih manjih uporišta i garnizona, jer su bili ili uništeni ili ih je neprijatelj povlačio u veće centre. Takve centre branile su krupnije i dobro utvrđene snage, koje je bilo teško oskudnim partizanskim naoružanjem uništavati. Još je to bilo teže u uslovima kada je okupator koncentrisanim i dobro naoružanim snagama prelazio u ofanzive pro-

tiv pojedinih žarišta oružanog ustanka. U borbama protiv takvih snaga koje su često poprimale frontalni karakter, partizani su trošili više municije nego što su je otimali, pa su često ostajali bez nje. U mnogobrojnim dokumentima Vrhovnog i nižih štabova iz tog perioda veoma se ozbiljno tretira problem naoružanja i posebno municije, čiji se nedostatak često navodi kao razlog neuspjeha u pojedinim borbama.

I pitanje zbrinjavanja ranjenika postajalo je sve teže i složenije. Borbe su postajale sve krupnije i žešće, pa se povećao i broj ranjenika. Zalihe sanitetskog materijala, koje su još u narodu postojale u početku oružane borbe, bile su iscrpene. Jedini izvor ostao je i ovdje plijen. Do lijekova i zavojnog materijala bilo je veoma teško doći, a zaplijenjene količine bile su neznatne prema stvarnim potrebama, koje su stalno rasle. Jesen i zima skupa sa ofanzivnim operacijama okupatora protiv slobodnih teritorija još su više otežali mogućnost smještaja i njege. Broj ljekara komunista i patriota, koji su se odmah u početku oružane borbe stavili na raspolaganje, sada, u uslovima brojnog porasta partizana i sve oštrijih borbi iz kojih je stizalo sve više ranjenika, nije bio ni izbliza dovoljan. Zato su često pomoć ranjeniku, bez obzira na karakter rane, ukazivali samo bolničari i ljekarski pomoćnici. U nedostatku instrumenata ljekari su bili prinuđeni da najsloženije hirurške intervencije obavljaju često najprimitivnijim sredstvima. Povećanjem broja ranjenika u uslovima neprijateljskih ofanziva, kada je često bilo potrebno brzo manevrisati jedinicama i prebacivati se s jedne prostorije na drugu, manevarske mogućnosti jedinica su umanjivane, jer je trebalo voditi za sobom bolnice, pri čemu su teški ranjenici skoro redovno prebacivani na nosilima.

6. — *Vojni problemi NOP*

Razvitak ustanka na osnovnim žarištima ubrzo je istakao i niz vojnih problema — problema organizacije oružanih snaga ustanka i načina daljeg vođenja ratnih dejstava.

Male grupe i odredi, formirani u toku priprema oružanog ustanka na terenu pojedinih opština, srezova i okruga, postizali su, primjenjujući raznovrsne oblike ofanzivne partizanske taktike, svakodnevne i mnogobrojne uspjehe u uništavanju manjih neprijateljskih posada, patrola, kolona, opštinskih ispostava, sreskih načelstava itd., snabdijevajući se na taj način oružjem, municijom i drugim ratnim potrebama. Primjenjujući raznovrsne oblike prepada, napada, diverzija, sabotaža itd., ovi odredi su nanosili iznenadne udare neprijatelju — njegovoj živoj sili, vojnim objektima, komunikacijama, administraciji, izbjegavajući uvijek spretno udare njegovih koncentrisanih snaga i primanje borbe koju su im one težile nametnuti. Primjeri tako uspješnih dejstava bili su jedan od najsnažnijih faktora mobilizacije i brojnog jačanja partizanskih odreda.[26]

Proces brojnog jačanja bio je srazmjeran procesu stvaranja slobodnih teritorija. Jer, što su partizani brže čistili selo za selom od neprijatelja, što su ga više potiskivali u veće centre i primoravali da odustaje od pokušaja uspostavljanja ponovne kontrole nad oslobođenim područjem, to se i stanovništvo takvih teritorija sve više okupljalo oko partizanskih odreda. Razumije se da je, pored vojničkih uspjeha, u tome vanredno značajnu ulogu igrala politička aktivnost organizacija KPJ i partizana na tumačenju oslobodilačke i revolucionarne platforme

---

[26] Primjer brojnog porasta partizanskih odreda ilustruju sljedeći podaci: Prema izvještaju komandira Posavskog NOP odreda od 14 VIII 1941 g. (Zbornik I/1, 6) ovaj odred obrazovan je 31 VII 1941 g. Odred je prvih dana avgusta imao 74 naoružana borca u dvije čete. Već 14 avgusta ima tri čete sa ukupno 248 naoružanih boraca. Prema izvještaju od 28 avgusta, brojno stanje odreda izraslo je na 376 naoružanih boraca (isto, dok. br. 21). U toku septembra su od dotadašnjih četa formirani bataljoni. II bataljon toga odreda dejstvovao je na prostoriji Obrenovac—Stepojevac—Ripanj, tj. na domaku Beograda. Njegovo brojno stanje kretalo se ovako: 29 septembra ima 322 partizana (isto, dok. br. 34), 4 oktobra 489 (isto, dok. br. 42), a 16 oktobra 645 partizana (isto, dok. br. 48).

Iz izvještaja štaba Drvarske brigade od 2 septembra 1951 vidi se da je naoružanje ove brigade iznosilo ukupno preko 4.000 pušaka, oko 20 automatskih oruđa i 1 top 100 mm (Zbornik IV/1; 77), tj. broj oružja porastao je u odnosu na ono čime se raspolagalo pred ustanak za oko 10 puta.

Narodnooslobodilačkog pokreta i sprovođenju u praksi prvih revolucionarnih mjera — uništavanje starih organa vlasti, obustavljanje svih oblika pljačke koju je okupator preko tih organa pokušao da sprovede i stvaranje narodnooslobodilačkih odbora kao novih revolucionarno-demokratskih organa vlasti naroda i njegove borbe protiv okupatora i kvislinga.

Stvaranje sve prostranijih slobodnih teritorija uslovljavalo je na taj način sve snažnije okupljanje naroda oko platforme KPJ i njegovo aktiviranje u oružanom ustanku. Tako su prvobitne partizanske grupe i odredi postajali borbeno jezgro naroda koji se dizao na oružje protiv okupatora i domaćih izdajnika. Stvoreni su bili krupni partizanski odredi koji su u pojedinim srezovima i okruzima izrasli u brojne formacije od 500, 1.000, 2.000 pa i više naoružanih boraca.[27] Ovaj proces narastanja partizanskih odreda nije tekao u svim oblastima Jugoslavije jednovremeno. Zavisno od političkih, vojnih i drugih faktora, on je u svakoj oblasti ili pokrajini imao niz specifičnosti, koje su uslovljavale i tempo njegovog razvitka. Ali se ipak može reći da se u centralnom dijelu Jugoslavije — u Zapadnoj Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Lici, Baniji i Kordunu proces narastanja partizanskih odreda razvijao uglavnom jednovremeno i da je već dostigao krupne rezultate u toku ljeta i jeseni 1941.

Ali, što se proces čišćenja teritorije na kojoj je dejstvovao određeni partizanski odred više privodio kraju, to su se postepeno mijenjali i uslovi vođenja ratnih dejstava, jer je bilo sve manje onih sitnih i usamljenih neprijateljskih posada, sve manje potjernih odreda i kolona

---

[27] U izvještaju instruktora PK KPJ za Srbiju od 14 avgusta 1941 (Zbornik I/1,4) ovaj proces razvitka oružanog ustanka u Šabačkom okrugu opisan je ovako:

»Pismo koje smo vam poslali prošli put već sutradan bilo je neaktualno, jer su se događaji tako brzo razvijali da bi trebalo pisati skoro svaki dan. Od akcije u Bogatiću, o čemu smo vam pisali, pokret je tako narastao da skoro ne liči na svoj početak. U Bogatiću je učestvovalo 37 ljudi. 7 dana kasnije, tj. 13 VIII 1941 g. odred broji 360 ljudi. I to nije tačan broj, jer svaki dan pridolaze u sve većem broju.

Sve žandarmeriske stanice u okrugu su razoružane i sve opštinske uprave raspuštene. Naime, u svim opštinama spaljene su sve knjige i spiskovi (stoke, ratnih zarobljenika itd.) . . .«

koje su se kretale sa slabim obezbjeđenjima i upuštale se u dubinu teritorije na kojoj su mogle biti iznenađene, opkoljene i uništene. Neprijatelj je stvarno natjeran na sve veću opreznost; opreznije je saobraćao i prebacivao svoje transporte i sve se više utvrđivao u pojedinim uporištima. Manje posade, koje još nisu bile uništene, povlačio je okupator u veće centre, solidno ih organizujući za odbranu. Tamo gdje se, uslijed nedostatka snaga, osjetio nemoćnim za ofanzivne operacije koje bi donijele uspjeh, neprijatelj se ograničio na pasivnu odbranu, kako bi obezbijedio uslove za prikupljanje dovoljno jakih snaga za preuzimanje inicijative.

Tako se postepeno u ovom periodu ovdje-ondje u ustaničkim oblastima situacija u vojnom pogledu smirivala, poprimajući oblike specifične stabilizacije. Partizanski odredi su glavnim snagama stajali na granicama svojih teritorija koje su oslobodili, obezbjeđujući ih sa onih pravaca otkuda bi mogla da uslijedi intervencija neprijatelja. Te granice su najčešće išle ispred pojedinih krupnijih centara, poprimajući često karakter njihove potpune ili djelimične blokade, duž pojedinih značajnih i od neprijatelja dobro posjednutih i za odbranu organizovanih komunikacija, ili su se naslanjale na prirodne prepreke — veće rijeke, planine i tsl. U takvim uslovima su se oštrije borbe vodile najviše oko blokiranih većih naseljenih mjesta i duž komunikacija. Tako su mnogi gradovi u oblastima gdje je ustanak uzeo široke razmjere ostajali u blokadi nedjeljama, pa i mjesecima, jer niti je neprijatelj imao snage da razbije blokadu niti su partizani mogli da napadom unište brojan i za odbranu dobro pripremljen garnizon. Tipični primjeri za to bile su blokade Kraljeva, Valjeva, Pljevalja, Nikšića, Nevesinja, Bileće, Bosanskog Petrovca, Udbine i mnogih drugih mjesta.

Tako raspoređene, partizanske snage su se faktički vezivale za neku vrstu fronta, za obezbjeđenje određenih linija ili su se orijentisale na proširivanje slobodne teritorije sve više putem frontalnih napada na blokirane garnizone, a sve su manje primjenjivani raniji oblici iznenadnih napada i prepada ili su ih sada izvodili ne glavne već za to specijalno određivane manje grupe, koje su upućivane

u »neprijateljsku pozadinu« radi zasjede, prepada, diverzije itd.

Treba istaći da ovo nije odgovaralo samo novoj situaciji stvorenoj u procesu oružanog ustanka već i psihologiji ustaničkih masa. Seoskom stanovništvu koje je činilo osnovnu masu partizanskih boraca bila je, u uslovima okupacije zemlje, terora i pljačke okupatora i kvislinga, najprihvatljivija koncepcija borbe za čišćenje vlastitih sela i gradova od neprijateljskih posada i njegove administracije, a zatim odbrana svog oslobođenog kraja, jer mu se to činilo kao jedini put da spase svoju porodicu i svoj imetak od sigurnog uništenja. Kad je već jednom to bilo postignuto i kad su partizanske snage natjerale neprijatelja na pasivnost, kad su ga primorale da odustane od pokušaja da povrati oslobođenu teritoriju, narod se osjetio slobodnim, a partizanski borci su mogli, postavivši stražu prema neprijatelju, s vremena na vrijeme mirno obavljati i svoje kućne poslove. Trebalo je uložiti vanredno mnogo napora dok su se takvi borci ubijedili u potrebu čvrstih vojnih formacija, koje će se boriti jednako u svakom dijelu zemlje. Tu je često tek vlastito iskustvo, stečeno u prvim velikim okupatorsko-kvislinškim ofanzivnim operacijama, u kojima su konačno raspršene iluzije o mogućnosti očuvanja jednom oslobođene teritorije, bilo najbolja škola. Zbog toga je proces stvaranja i organizovanja čvrstih vojnih jedinica, jačanja discipline, borbene gotovosti i moralnopolitičkog jedinstva u njima, bio uslovljen stepenom svijesti ustaničkih masa koja se postepeno razvijala upornim radom vojnih i političkih rukovodilaca i komunističkih organizacija kao i stečenim iskustvima.

Takav razvitak partizanskih akcija uslovio je da se sada krupne partizanske snage pretvaraju u neku ruku u posadne jedinice namijenjene prvenstveno osiguranju i odbrani oslobođenih teritorija, pri čemu su sve više gubile pokretljivost i ofanzivni duh koji je u prvom periodu prožimao taktiku malih partizanskih odreda. Sve se više ispoljavala njihova inertnost i pasivnost. Često veoma krupne snage, čiji je broj u pojedinim oblastima prelazio cifru od 10—15.000 pa i više boraca, uslijed svoje teritorijalne vezanosti i ograničenosti, nisu mogle biti efikasno

upotrijebljene za izvođenje krupnijih ofanzivnih operacija na najznačajnijim pravcima. Tako raspoređene na granicama slobodne teritorije, one su se sve više orijentisale na iščekivanje i odbijanje napada neprijatelja. Dokumenti iz tog perioda to sasvim jasno potvrđuju.[28] Razumije se da su u takvim frontalnim borbama partizanske snage bile u mnogo nepovoljnijem položaju, jer su tu dolazila do izražaja brojna i tehnička preimućstva okupatora i kvislinga, koja nije bilo lako paralisati. Tamo gdje su se partizanske snage kroz duži period vezale za ovakve frontalne borbe, one su gubile ofanzivni duh i ofanzivna dejstva su im postajala sve više strana. Tako Vrhovni komandant u direktivi od 10 aprila 1942 konstatuje da je neophodno da se crnogorske partizanske snage, koje su dugo bile vezane za frontalne borbe, naviknu na napad, kao jedino pravilan način dejstva, kome dosada nisu pribjegavale.[29]

Sve ove slabosti osobito su došle do izražaja u toku prvih ofanzivnih operacija koje je neprijatelj preduzimao koncentrisanim snagama na pojedina žarišta ustanka. Način dejstva takvih snaga ubrzo je pokazao da partizanski

[28] Vanredno je u tom pogledu karakterističan jedan iscrpan izvještaj Glavnog štaba Hrvatske Vrhovnom štabu od 30 marta 1942 (Zbornik V/3, 133). U njemu se, između ostalog, izlaže da je posljedica oslobođenja gotovo čitavog Korduna bila ta da su se njegove partizanske snage na granicama slobodne teritorije umrtvile. Njihova ofanzivna djelatnost svela se na akcije koje su imale za cilj frontalno proširenje teritorije, a gdje to nije bilo moguće i jedinice su se pasivizirale. Povremeni prodori dijelom snaga u susjedne neoslobođene oblasti nisu imali za cilj da se tamo stvore nova politička i vojna uporišta Narodnooslobodilačkog pokreta, već da se zaplijeni oružje i da se jedinice odmah zatim vrate na svoju teritoriju, gdje ponovo posijedaju određene položaje na njenoj granici. Oko Cetingrada je postavljena mrtva blokada. Osnovni je cilj svih tih snaga da dočekuju i u frontalnim borbama razbijaju pokušaje neprijateljskih prodora na slobodnu teritoriju. Ako bi neprijatelj iz nekog pravca vršio pritisak krupnijim snagama, često bi se u tom slučaju koncentrisale na frontu protiv njega odgovarajuće partizanske snage, pa su borbe poprimale tipične frontalne oblike. Primjer za ovo je i poznati »kolašinski front« u Crnoj Gori koji je trajao i bio aktivan više mjeseci u toku zime i proljeća 1942 g. (o ovom frontu ima podataka u mnogim dokumentima Zbornika II/2).

[29] Isto, 134.

odredi, razmješteni na teritorijama pojedinih srezova i okruga i vezani svojom organizacijom za te teritorije, nisu podesna forma za izbjegavanje udara tako koncentrisanih snaga već, upravo, obrnuto — njihova teritorijalna razdrobljenost i ograničenost išli su na ruku neprijatelju. Moderno opremljenim okupatorskim trupama koje su težile da frontalnim potiskivanjem okruže i potom unište partizanske snage, upravo je odgovaralo prihvatanje frontalne odbrane razvučenih i slabo opremljenih partizanskih jedinica. I pored veoma žilavog otpora, koji su partizanski odredi u pojedinim oblastima pružali braneći slobodnu teritoriju, neprijateljske jedinice su ih potiskivale, probijale njihove frontove, osvajale dio po dio njihove teritorije, opkoljavajući ih ponekad na uskom prostoru, odakle su se mogli spasti samo probojem obruča uz često velike gubitke. Iskustvo je zaista nizom primjera pokazalo da su brojne snage partizanskih odreda u takvim uslovima bile sasvim nepodesne za primjenjivanje partizanske taktike izbjegavanja udara koncentrisanih snaga neprijatelja, ali isto tako i nedorasle da se u frontalnim sudarima uspješno suprotstave neprijatelju u cilju odbrane slobodne teritorije. Pogledajmo to na primjeru Prve neprijateljske ofanzive na slobodnu teritoriju Zapadne Srbije.

Narodnooslobodilački pokret je u ovoj oblasti u početku ofanzive raspolagao sa 12 partizanskih odreda u kojima je bilo oko 20.000 naoružanih boraca. Njihovo naoružanje sastojalo se uglavnom od pušaka i puškomitraljeza. Okupator i kvislinzi napadali su brojno sigurno dvaput jačim snagama pješadije, koju su podržavale tenkovske, vazduhoplovne i artiljeriske jedinice. U takvim uslovima teško bi bilo uopšte upoređivati odnos snaga, ukoliko se radilo o frontalnim sudarima. Razumije se, takve partizanske snage bile su preslabe da bi, primajući nametnutu frontalnu borbu, razbile neprijatelja i osujetile njegov pokušaj prodora u slobodnu teritoriju, ali su one ipak bile preglomazne da bi mogle uspješno primjenjivati partizansku taktiku »iščezavanja« sa pravaca udara osnovnih snaga neprijatelja i brzih, iznenadnih, ofanzivnih akcija na njegova slaba mjesta.

Pružajući snažan otpor i nanoseći neprijatelju teške gubitke, srpski partizani su bili prinuđeni da se postepeno povlače i napuštaju dio po dio svoje slobodne teritorije. Iskustvo je pokazalo da čete, bataljone i odrede formirane na teritorijalnom principu i vezane za određeno selo, opštinu, srez ili okrug kako načinom svoga postanka, tako i shvatanjima boračke mase, načinom snabdijevanja, dotadašnjim ratnim iskustvom i usvojenim navikama, nije bilo moguće upotrijebiti na efikasniji način u cilju razbijanja neprijateljske ofanzive, da tako relativno brojnim snagama nije bilo moguće, usmjeravajući njihova dejstva iz jednog centra, voditi operacije većih razmjera po jedinstvenom planu.[30] Povlačenjem tih jedi-

---

[30] U svom govoru povodom desetogodišnjice JNA drug Tito je to ovako ocijenio:

»Ova borba (— odnosi se na Prvu neprijateljsku ofanzivu u Zapadnoj Srbiji — primjedba P. M.) bila je za nas vrlo dragocjeno iskustvo. Ona nam je pokazala neke naše greške i slabosti. Kao najjasnije i najbitnije pokazalo se da mi ne možemo vršiti uspješno operacije većih razmjera sa združenim partizanskim odredima i bataljonima...« (Vojno-politički glasnik 9/1951, 11).

U pismu Vrhovnog štaba Glavnom štabu Crne Gore i Boke od 28. II. 1942 kaže se:

»Nedržanjem mobilnih vojničkih snaga otupila se oštrica vaših boraca. I sada imate težu situaciju. Neprijatelj ima mobilne udarne grupe, a vi ih nemate. To što ste vi povremeno prikupljali trupe nije moglo u njima stvoriti čvrstu disciplinu i izgrađenost. Teško je bilo zbog ishrane držati udarne jedinice. No, one bi nešto uzele i od neprijatelja, a petokolonaška i kulačka imanja mogla su ih bar za jedan duži period ishraniti...« (Zbornik II/2, 214).

Kakve je posljedice moglo imati takvo otstupanje od partizanske taktike vidi se iz pisma Moše Pijade Vrhovnom komandantu od 23. III. 1942 g.:

»...

Izveštaji sa sektora Kolašin — Mojkovac sve su gori. Čini mi se da ima mesta svakom strahovanju. Uprkos tome da smo im prenosili sve vaše naredbe i direktive, da smo i mi slali neprekidno direktive i savete u istom duhu, sve je otkazalo, i ljudstvo i komandni sastav. Umesto da opkoljavaju, svude su se davali opkoljavati, svuda su nasedali prepadima i prevarama. Ostali bez municije i za aut.[omatska] oruđa i za puške, a ostali bez morala.

Nikakvog plana, nikakve saradnje; četnici ratuju na partizanski način, a naši kao vojske koje se ne snalaze u takvom ratovanju...« (Zbornik, II/3, 71).

nica sa njihovih dotadašnjih teritorija iskrsavale su vanredne teškoće političke, organizacione i materijalne prirode, koje su uslovljavale kolebanje pa i osipanje dijela boraca. Uspjesi neprijateljske ofanzive i divlji teror nad narodom, što je demorališuće djelovalo na boračku masu, nepripremljenost da se prihvate novi oblici borbe, novi oblici života i rada jedinica u tim novostvorenim uslovima, bili su uzroci kriza koje su se sa više ili manje posljedica nužno morale preživjeti. Gubitkom slobodne teritorije nestajala je i teritorijalna organizacija oružanih snaga, organizacija čiji je razvitak bio vezan za stvaranje slobodnih teritorija.

Ili su se u takvim uslovima krupni partizanski odredi razbijali na manje grupe, vraćajući se tako na prvobitne forme, ili su prelazili na novu organizaciju i nove metode ratovanja. Ovo drugo moglo je da uslijedi samo kao rezultat jasne koncepcije i određenih mjera rukovodstva.

I u nizu drugih oblasti — u Crnoj Gori, Hercegovini, u nekim oblastima Bosne, Hrvatske i Slovenije ponovilo se ono što se desilo u Zapadnoj Srbiji.[31] Iskustvo iz tih

---

[31] Osobito je u tom pogledu bio karakterističan primjer neprijateljska ofanziva na Kozaru u junu i julu 1942. Neprijatelj je sa preko 40 pješadiskih bataljona i uz snažnu podršku tenkova, artiljerije i avijacije, otpočeo koncentrično nastupanje iz Banje Luke, Bosanskog Novog, Bosanske Kostajnice, Bosanske Dubice i Bosanske Gradiške na slobodnu teritoriju II krajiškog partizanskog odreda, koja se protezala od linije Banja Luka — Prijedor pa rijekama Sanom, Unom i Savom sve do donjeg toka Vrbasa izuzev pomenutih mjesta. Mjesec dana prije ofanzive kozarski partizani oslobodili su i grad Prijedor razbivši u njemu jak ustaško-domobranski garnizon. Brojno stanje odreda popelo se u toku ofanzive na oko 4.000 naoružanih boraca. Bataljoni ovog odreda, raspoređeni svaki na svom sektoru, prihvatili su borbu riješeni da brane slobodnu teritoriju i razbiju neprijateljsku ofanzivu. Treba istaći da je ovaj odred u dotadašnjim borbama slomio niz ofanzivnih pokušaja neprijatelja i da je u toku prve godine rata postizao vanredne vojničke uspjehe, razvivši tako visoko samopouzdanje kod svojih boraca i shvatanje da neprijatelj nema takvih snaga koje bi mogle ponovo ovladati njihovom teritorijom. Ali ovoga puta su Nijemci za ofanzivu na Kozaru formirali t.zv. borbenu grupu »Zapadna Bosna« u čijem su sastavu bile glavnina njemačke 714, dijelovi njemačke 704 divizije, 1 gorska domobran-

ofanziva jasno je pokazalo da je i sa stanovišta gubitaka koje je neprijatelj, makar oni kod njega bili i dva i tri puta veći, mogao u ovo doba neuporedivo lakše nadoknaditi, i sa stanovišta mogućnosti odbrane slobodne teritorije i zaštite stanovništva, sasvim neoportuno bilo orijentisati se na pokušaje frontalnog razbijanja neprijateljske ofanzive. Jedino pravilan put bio je tu izbjegavanje udara koncentrisanih snaga primjenom ofanzivne partizanske taktike i širokim korišćenjem pokreta i manevra. Ali je to moglo da uslijedi samo kao rezultat kvalitativnih izmjena u organizaciji partizanskih jedinica, koje bi ih učinile podesnim za primjenu takvih postupaka.

Gubitak slobodne teritorije i njeno napuštanje imalo je negativnih posljedica za dalji razvoj Narodnooslobodilačkog pokreta na tim teritorijama. Time su se uslovi za političku aktivnost na mobilizaciji naroda u borbu komplikovali, jer bi se obično na takvim teritorijama nastojali, uz pomoć i podršku okupatora, ugnijezditi kvislinzi koji su, ne birajući sredstva, pokušali da pridobiju narod za svoju politiku i unište postojeće organizacije KPJ i NOP koje su nastavljale rad u ilegalnim uslovima. Na taj način je u nekim oblastima, poslije prvih svojih ofanziva, okupator uspijevao da za duže ili kraće vrijeme presiječe onaj burni razvitak Narodnooslobodilačkog pokreta iz prvog perioda oružanog ustanka. U takvim uslovima dragocjenu podršku okupatoru pružali su četnici onakvom svojom aktivnošću. Lakše je bilo preodoljeti nastale teškoće tamo gdje su se partizanske snage zadržale na teritoriji i svoje dejstvo prilagodile novim uslovima. Tamo, međutim, gdje je okupator uspio potisnuti u svojim prvim ofanzivama partizanske odrede ili bar njihove glavne snage, taj pro-

---

ska divizija i niz drugih sitnijih jedinica među kojima i mađarska riječna flotila na Savi. Skoro pun mjesec dana trajala je neravna i dramatična borba oko opkoljene Kozare. I, mada su kozarski partizani pokazali zaista neviđene primjere heroizma, uništavajući u protivnapadima čitave neprijateljske bataljone, mada su nanijeli neprijatelju vanredno velike gubitke, bili su konačno potiskivanjem sa svih strana dovedeni u takvu situaciju da im je preostao jedini izlaz: proboj iz obruča pod vanredno teškim uslovima. (Podaci iz Zbornika IV/5 i IV/6.)

ces je bio prekidan ili usporavan, a snage koje su se povlačile i koje su ustvari pretstavljale najsvjesniji dio partizanskih boraca, riješenih da borbu, bez obzira na teškoće, nastave, pretstavljale su jezgro od kojih je Vrhovni štab stvarao i po organizaciji i po načinu ratovanja kvalitativno nove jedinice — proleterske i udarne brigade, čijom je upotrebom razbijao neprijateljske ofanzive i obezbijedio dalji razvoj Narodnooslobodilačkog pokreta.

*

II

MJERE CK KPJ I VRHOVNOG ŠTABA PREDUZETE OD DECEMBRA 1941 DO PROLJEĆA 1942 GODINE ZA RAZVIJANJE NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA

1. — *Evolucija političke platforme NOP-a*

CK KPJ i Vrhovni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda nisu bili iznenađeni ovakvim zaoštravanjem situacije u toku razvijanja oružanog ustanka. Bilo je, naime, sasvim logično da će i okupator i domaća reakcija preduzeti sve da spriječe širenje oružanog ustanka, da ga unište i da u tom pogledu neće birati sredstva. Možda su se izvjesne njihove mjere manifestovale kroz takve oblike i u takvim razmjerama da se ni u rukovodstvu Narodnooslobodilačkog pokreta nisu mogle pretpostaviti. Takve mjere su, naprimjer, onako masovan i neviđen teror, uništavanje čitavih sela skupa sa njihovim stanovništvom, strijeljanje na hiljade ljudi po pojedinim gradovima itd.; onako otvorena izdaja domaće reakcije i njeno paktiranje sa okupatorom protiv oružanog ustanka i onakve razmjere te izdaje; onakav ignorišući stav Saveznika prema Narodnooslobodilačkom pokretu i onakva njihova materijalna i moralna podrška četništvu itd. Ali je svaki potez okupatora i domaće reakcije protiv oružanog ustanka bio u suštini razumljiv, mogao se pretpostaviti i u tom pogledu iznenađenja nije moglo biti.

Tek takvim razvitkom koji karakteriše zaoštravanje u svakom pogledu i gomilanje niza ozbiljnih međunarodnih

i unutarnjih političkih, vojnih, materijalnih i drugih teškoća po NOP, borba naroda Jugoslavije protiv okupatora i domaćih izdajnika faktički je poprimila svoju pravu fizionomiju. I okupator i domaći izdajnici — počev od otvorenih kvislinga pa do izbjegličke vlade i njenih snaga u zemlji — ubacili su do proljeća 1942 godine u borbu sve što su imali. Otada pa sve do sporazuma Tito—Šubašić u ljeto 1944 g. oni više nisu mogli istupiti nekakvim novim sredstvima i metodima borbe, koji bi im osigurali bilo kakve uspjehe u toj borbi.

U takvim uslovima nametala su se dva puta: ili prihvatiti politiku izbjegličke vlade, što bi značilo prekinuti borbu protiv okupatora, ili tu borbu nastaviti pa u njenim okvirima tući i snage starog poretka, tj. snage kontrarevolucije. Sukob između Narodnooslobodilačkog pokreta, koji je organizovala i na čijem je čelu bila KPJ, i reakcionarnih snaga starog poretka sa emigrantskom vladom na čelu, bio je besumnje sukob između novih progresivnih društvenih snaga i onih koje su se, napuštajući istorisku pozornicu, grčevito opirale i činile sve da tim novim snagama stanu na put. Ali se taj sukob razvio pod specifičnim uslovima i kroz specifične forme.

KPJ nije pozvala narode Jugoslavije na ustanak protiv postojećeg društvenog poretka već protiv okupatora, koji ih je porobio i pretio im uništenjem. Jugoslavija kao država nije više ni postojala i prvo pitanje bilo je istjerivanje okupatora i nacionalno oslobođenje, jer se bez toga nije uopšte moglo postaviti pitanje unutarnjeg uređenja. Onaj, međutim, ko se suprotstavio borbi protiv okupatora suprotstavio se, prije svega, borbi za nacionalno oslobođenje i neminovno se svrstao u saradnike okupatora. Drugim riječima, odnos prema okupatoru bio je osnovno pitanje na kome je došlo do diferenciranja političkih snaga i formiranja dva suprotna fronta u toku priprema i razvitka oružanog ustanka. Postalo je očigledno da će one snage koje budu odlučno nastavile borbu protiv okupatora morati da se obračunavaju i sa snagama ne samo domaćih kvislinga tipa Pavelića, Nedića, Rupnika i dr., već i sa onim snagama koje su već jasno ispoljile riješenost da u saradnji sa okupatorom očuvaju osnove društvenog poretka Kraljevine Jugoslavije.

Očuvati jedinstvo naroda u oružanom ustanku i dalje ga proširivati i jačati, pokrećući u borbu još znatne latentne snage bio je odlučujući faktor za uspješno nastavljanje borbe protiv okupatora. A u ostvarenju toga zadatka osnovnu je prepreku činila ranije izložena aktivnost domaće reakcije. Obračun je, prema tome, bio neizbježan. Ali taj obračun nije nosio karakter građanskog rata, koji je reakcija željela nametnuti, već je bio uslov da se nastavi borba protiv okupatora. Od toga hoće li narod i dalje nastaviti započetu borbu protiv okupatora i angažovati se u još širim razmjerama u njoj, ili će prihvatiti liniju taktiziranja prema okupatoru, liniju »čekanja na dati znak« i, stvarno, liniju saradnje sa njim, zavisio je dalji razvoj u Jugoslaviji.

Drugim riječima, osnovni neprijatelj naroda Jugoslavije bio je i ostao okupator, a uz njega i svi oni koji su priznavali okupaciju i sarađivali sa okupatorom bez obzira na motive koji su ih u tome rukovodili. Svaki onaj ko je stajao na drugim pozicijama, ko nije bio za borbu protiv okupatora, bio je faktički neprijatelj nacionalne slobode i saradnik okupatora. Ako su to bile snage starog društvenog poretka onda će, razumije se, u procesu borbe protiv okupatora neminovno biti riješena i sudbina toga poretka.

Zbog svega toga je alternativa »za ili protiv okupatora« tek u ovim novim uslovima dobila puni smisao. Sva druga pitanja — uključujući i pitanje poslijeratnog uređenja — mogla su se postaviti samo zavisno od odnosa prema okupatoru.

To znači da je još veća afirmacija široke antifašističke platforme KPJ bila jedino pravilan put daljeg razvitka oružanog ustanka. Na toj osnovi bilo je jedino moguće obezbijediti sve širu i masovniju političku bazu oružanom ustanku i tako osigurati neprekidan porast njegovih snaga u svakom pogledu. Zbog toga baš u ovom periodu, kao odgovor na pokušaje okupatora i domaće reakcije, CK KPJ i Vrhovni štàb u svojim proglasima, raznim drugim publikacijama i direktivama političkim i vojnim rukovodstvima, često ističu odlučujući značaj pravilnog shvatanja i sprovođenja političke platforme NOP. Svuda se podvlači da je okupator bio i ostaje glavni neprijatelj naroda

Jugoslavije — njegove slobode i napretka i da je borba protiv njega prvi i osnovni zadatak svih patriotskih i progresivnih snaga zemlje.[32]

Tući okupatora nije značilo samo stvarati uslove za nacionalno oslobođenje već i uslove za društveni preobražaj zemlje, jer je fašizam bio ujedno i najreakcionarniji oblik kapitalističke vladavine u kome su zajedno sa međunarodnom reakcijom i buržoaski vlastodršci stare Jugoslavije vidjeli garanciju svojih klasnih pozicija u borbi protiv rastućeg revolucionarnog pokreta izrabljivanih radnih masa. Zbog takvog shvatanja okupator se nije uspio sakriti iza parole o građanskom ratu koji tobož vode komunisti, jer se žele obračunati sa jugoslovenskom buržoazijom, a ne okupatorom. Takvo shvatanje ciljeva NOP pretstavljalo je ustvari najširu platformu prihvatljivu za sve patriotske snage zemlje, za sve narode Jugoslavije.

Onaj najreakcionarniji sloj krupne jugoslovenske buržoazije i najmračniji i do kraja korumpirani elementi koji su joj ostali vjerni nisu ni u kom slučaju mogli biti u ovoj situaciji glavni neprijatelj naroda Jugoslavije ni po svom uticaju ni po snagama kojima su stvarno raspolagali. Takve snage su u ovoj situaciji samo u naslonu na okupatora i zajedno s njim mogle pretstavljati opasnost po NOP. One su se sada sasvim jasno ispoljile kao sredstvo okupatora u borbi protiv NOP, a njihove oružane snage

---

[32] U pismu CK KPJ od 15 aprila 1942 OK KPJ za Hercegovinu ovako se daje ocjena politike izazivanja građanskog rata i objašnjava linija KPJ:

»...

Opasnosti sektaških skretanja koje se kod vas primjećuju sastoje se u sklonosti pojedinih organizacija i drugova da — često i nesvjesno — preskaču u etapu borbe za vlast proletarijata. Primjeri: tretiranja naših partizana kao »crvenoarmejaca« u jednom vašem skorašnjem opisu borbi, upotreba pozdrava »Crvena je armija s nama — pobjeda je naša«, jako naglašena tendencija za paljevinom čitavih neprijateljskih sela, skorašnje pismo jedne grupe hercegovačkih drugova nekim drugovima u Bosni u kome se kaže: »Ide odlično — sovjetiziramo cijelu Hercegovinu« itd.

Ovakvi i slični znaci ukazuju na opasnost sektaških zastranjenja, ukazuju na izvjesna nepravilna tumačenja naše današnje politike. Okupator, pritiješnjen poletom oslobodilačkog Narodnog ustanka, teži da oštricu narodne borbe odvrne od sebe, da ju pretvori u građanski, klasni rat. U ustašama i četničkim bandama on je našao one najamnike koji su spremni za izvršenje te prljave

kao odred okupacionih trupa. Oružani ustanak, prema tome, nosio je i dalje kao osnovno obilježje borbu za nacionalno oslobođenje. Što je ta borba poprimila odmah upočetku revolucionarno-demokratsku sadržinu, što je ona u sebi nosila i borbu za društveni preobražaj zemlje, to je bio samo odraz objektivnih faktora koji su karakterisali socijalno-ekonomsku situaciju Jugoslavije u tom periodu.

Nijedan pokret za nacionalno oslobođenje ne bi mogao pokrenuti sav ljudski i materijalni potencijal zemlje ako ne bi ispoljio odmah sa prvim udarcima po okupatoru i svoju progresivnu društveno-političku orijentaciju. Socijalno izrabljivani radni ljudi i nacionalno obespravljeni narodi u kapitalističkoj Jugoslaviji nisu kapitulirali pred fašističkim agresorom. Oni su bili spremni da mu se odupru, ali to nije željela korumpirana buržoaska klasa. Njena vlada, generalštab i cjelokupna državna uprava nisu bili tu zato da zemlju pripremaju za odbranu, već da osiguraju odnose gospodstva i eksploatacije i nacionalno bespravlje makar i po cijenu oslonca na fašističke sile i stavljanja u njihovu službu. Događaji u periodu mart-april 1941 g. to su nedvosmisleno pokazali, a okupljanje buržoaske reakcije pod skut okupatora u borbi protiv NOP sada je to još jednom i u još jasnijem

---

rabote, baš zato što su pretstavnici onih reakcionarnih klika koje su se oduvijek iznad svega plašile sopstvenog naroda i njegove borbe, radi svojih prljavih interesa i profita. Nasuprot tome, naša Partija vodi nedvosmisleno i jasno politiku narodnooslobodilačke borbe, politiku okupljanja svih rodoljuba u toj borbi, politiku bratstva naroda protiv okupatora. Provokacije neprijatelja naroda nisu nas i ne mogu skrenuti sa toga puta. Zaoštravati borbu danas u smjeru klasnog sukoba značilo bi samo ići na ruku okupatoru i domaćim izrodima, koji baš žele taj sukob, i koji pokušavaju svim mogućim lažima, klevetama i nasiljem da jedan dio seljaštva uplaše i odvoje od nas. Ne radi se danas ni o kakvoj »sovjetizaciji« itd. Naša N. O. P. i D. vojska je vojska čitavog naroda koji se bori protiv okupatora. Dakle: naš glavni i osnovni cilj jeste borba protiv okupatora, ostvarenje jedinstva svih rodoljuba u toj borbi...« (Zbornik, II/3, 147).

Osobito je značajnu ulogu u tumačenju i usvajanju linije KPJ odigrao partiski organ CK KPJ »Proleter«, čiji je jedan broj izišao u Foči početkom 1942 g. U njemu su bila razrađena sva osnovna pitanja linije KPJ.

svjetlu potvrdilo. Voditi borbu protiv okupatora, a oslanjati se na aparat vlasti stare države, koji se stavio u službu okupatoru, bilo bi, razumije se, nemoguće, isto kao što bi bilo nemoguće okupiti sve snage naroda i sve narode Jugoslavije u borbu za nacionalno oslobođenje pod zastavom starog društvenog poretka.

Prema tome, borba za novi društveni poredak, koji će obezbijediti rješavanje svih ekonomskih, političkih, nacionalnih i drugih problema zemlje, bila je osnovna pokretačka snaga NOP, ono što je tome pokretu moglo dati neiscrpnu moralnu snagu i učiniti ga neuništivim, ono što mu je moglo osigurati konačnu pobjedu. To znači da KPJ nije imala potrebe da radnim ljudima i narodima Jugoslavije natura društveno-politički smisao borbe protiv okupatora, jer se, uostalom, na taj način ništa ne bi moglo postići, već je ona imala da najadekvatnije izrazi sva njihova politička, nacionalna, ekonomska i druga stremljenja i baš od toga koliko je u tome uspjela zavisiće i uspjeh borbe koju je pokrenula, kao i to hoće li se ona konačno afirmisati kao jedina progresivna politička snaga zemlje u ovim novim uslovima. Tako je, naprimjer, likvidiranje starih opštinskih uprava, žandarmeriskih stanica, sreskih načelstava itd. i stvaranje narodnooslobodilačkih odbora, kao prvih slobodno izabranih organa vlasti naroda, njihova aktivnost u borbi protiv okupatora i njihova cjelokupna demokratsko-revolucionarna praksa, bilo već od prvih dana ustanka jedan od najznačajnijih faktora okupljanja najširih narodnih slojeva oko platforme KPJ i njihovog opredeljenja za NOP.

Takav proces društvenog preobražaja, koji je svjesno usmjeravan od KPJ, bio je upravo odraz narodnih težnji pa, prema tome, nikako nije mogao biti ono što bi okupator i domaća reakcija mogli da iskoriste u svojim nastojanjima da odvoje KPJ od naroda. Otud je i propaganda protiv komunista mogla stvarno imati najmanje uspjeha upravo tamo gdje je oružani ustanak uzeo široke razmjere i gdje je, ispoljavajući svoju progresivnu društveno-političku orijentaciju, stekao masovnu podršku naroda. Znatniji uspjeh je takva propaganda mogla imati samo tamo gdje je politički uticaj KPJ bio slab, gdje su narodne mase bile zaostale i nepismene ili pod uticajem

reakcionarnih građanskih partija, ali svugdje više zbog straha od terora i progona nego zbog uvjerenja u istinitost takve propagande.

Tako će se bitka za mase i u ovim novim uslovima sprovoditi ne na onoj liniji koju su željeli nametnuti okupator i domaća reakcija, već na pitanju za ili protiv okupatora. Na tom pitanju je rukovodstvo NOP vodilo borbu i protiv izbjegličke vlade. Ono nije postavljalo pitanje te vlade sa stanovišta budućeg društvenog uređenja zemlje, već sa stanovišta njene uloge i odnosa prema borbi protiv okupatora u zemlji. Na toj je liniji razotkrivala njenu izdajničku aktivnost, ukazujući istovremeno da je pomoć i gostoprimstvo koju ta vlada uživa kod savezničkih zemalja u suprotnosti sa opštom politikom antifašističke koalicije. Dok je savez SSSR, vel. Britanije i SAD istican kao osnovni faktor u borbi protiv sila Osovine, dotle je njihov odnos prema izbjegličkoj jugoslovenskoj vladi kritikovan, s tim što su preduzimane sve mjere da vlade savezničkih zemalja dobiju vjernu sliku o stvarnom stanju u Jugoslaviji.[33] Razumije se da je u tim zemljama bilo i onih snaga koje su svjesno podržavale izdajničku emigraciju, upravo zbog takve njene uloge u zemlji, djelujući na taj način na liniji učvršćenja njenog položaja. Pored toga, uticaj politike koju je svaka od savezničkih zemalja vodila sa svog stanovišta u pogledu poslijeratnog uređenja Evrope i svijeta, pri čemu

---

[33] U pismu CK KPJ od 8. IV. 1942 PK KPJ za Crnu Goru i Boku u vezi sa ovim pitanjima rečeno je:

»...Jedno ostaje jasno a to je: nemilosrdna borba protiv okupatora — to je nepromjenljivo, i nemilosrdna borba protiv izdajica koji paktiraju sa okupatorom. U ove posljednje spadaju kako oni koji se već s oružjem u ruci bore protiv nas, tako i razne grupe pristalica tzv. londonske vlade itd. koje su za »pasivnost« za »čekanje«, za »lojalnost« itd. i tako ustvari pomažu okupatoru. Takve elemente treba znati diferencirati, izvesti na čistinu pred narodom, raskrinkati one koji se definitivno opredjeljuju za okupatora, a privlačiti one koji [se] još kolebaju [da pređu] na našu stranu. Mi moramo isto tako isticati savez SSSR-a, Engleske i Amerike, isticati ove posljednje kao naše saveznike, ali istovremeno tući one njihove pristalice u zemlji koje svojim stavom pomažu okupatora kao okupatorske sluge i narodne neprijatelje, neprijatelje i čitave velike stvari demokratskih saveznika« (Zbornik, II/3, 132).

su često odlučujuću ulogu igrale težnje za obezbjeđenjem vlastitih uticajnih sfera, što je znatno uticalo na čvrstinu saveza i njegovu efikasnost, imalo je svoga odraza na stav tih vlada prema događajima u Jugoslaviji. Nijedna od njih nije bila spremna da ni u tom pitanju, kao ni u pitanju mnogih drugih zemalja, zauzme stav koji bi rezultirao iz zahtjeva o nemiješanju u unutarnja pitanja tih zemalja, o njihovom pravu na samoopredjeljenje, o unutarnjem uređenju i punoj nacionalnoj nezavisnosti, što je sve bilo proklamovano u Atlantskoj povelji. Takvoj se politici NOP mogao suprotstaviti jedino svojom snagom, svojim pobjedama nad okupatorom i domaćom reakcijom, svojim neprekidnim jačanjem i, najzad, postizanjem konačnog cilja. Drugog puta nije bilo.

Ali se konačni raskid sa oficijelnim vladajućim vrhom stare Jugoslavije i svim reakcionarnim snagama u zemlji, koji je u novim uslovima poprimio formu oružanog obračuna, morao odraziti na strategiju i taktiku oružanog ustanka.

Taj sukob je jasno pokazao da bi svaki dalji pokušaj stvaranja nekakvog opšteg nacionalnog jedinstva svih društvenih snaga, uključujući i vladajuću buržoaziju, bio iluzija isto tako kao što bi svaka neodređenost u pogledu društveno-političke orijentacije NOP u odnosu na široke narodne mase u tim uslovima unosila samo pometnju i pretstavljala kočnicu u daljem jačanju i omasovljenju ustanka. Tu se više nije imalo šta čekati. Bili su zaista iscrpeni svi pokušaji da se ostvari saradnja sa svim onim snagama koje bi bile spremne da na bazi oslobodilačke borbe utiču na proširenje osnovice Narodnooslobodilačkog pokreta. Razvitak je bio došao u onu fazu kada je postalo sasvim očigledno da samo nove društvene snage na čelu sa radničkom klasom i njenom političkom avangardom mogu biti nosilac državnosti kroz borbu za nacionalno oslobođenje zemlje.

Stav izbjegličke vlade i monarhije, koji se svodio na to da sudbinu naroda Jugoslavije treba da riješe sile-pobjednice, kao i saradnja sa okupatorom kako bi se obezbijedilo sprovođenje toga stava, konačno su potvrdili da buržoaska klasa ne može biti nosilac državnosti. Narodi Jugoslavije su u takvim uslovima mogli pokazati svoju

zrelost i riješenost da se oslobode i da svoje unutarnje probleme rješavaju vlastitim snagama, svoju spremnost da žive kao nezavisna zemlja, a ne da se njihovom sudbinom podmiruju računi između sila-pobjednica, samo ako odlučno stanu na put dalje beskompromisne borbe kojoj je na čelu stajala KPJ.

Zbog toga se u novim uslovima pitanje stvaranja jedinstva najširih narodnih masa i naroda Jugoslavije postavljalo isključivo kao pitanje njihovog okupljanja oko platforme KPJ, a stvaranje nove državne organizacije u procesu ustanka kao pitanje revolucionarnog preobražaja. Drugog puta nije bilo. Narodi Jugoslavije nisu mogli u okvirima starog društvenog poretka doći do svoje nacionalne nezavisnosti, jer su njegove vodeće snage, skupa sa »kraljevom vojskom u otadžbini«, branile okupatora. Postizanje toga cilja moglo se obezbijediti samo u državi koja bi počivala na novim društveno-političkim temeljima. Takve temelje, međutim, trebalo je tek stvarati u daljem procesu borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika.

To je upravo bio smisao niza odluka i mjera koje je rukovodstvo NOP donijelo krajem 1941 i početkom 1942 g. One će biti osnova na kojoj će se izgrađivati temelj nove državne organizacije naroda koji vodi rat za svoje nacionalno oslobođenje, temelji koji će već krajem 1942 g. izrasti u jasne konture buduće države.

2. — *Osnovne političke mjere rukovodstva NOP*

Među prve mjere takvog karaktera spadaju propisi o ustrojstvu i radu NOO, koji su donešeni februara 1942 za vrijeme boravka CK KPJ i Vrhovnog štaba u Foči.[34]
Dotadašnje iskustvo je pokazalo da su NOO, koji su stvarani na oslobođenoj teritoriji na inicijativu KPJ još u toku ljeta i jeseni 1941 g., odigrali vanredno značajnu ulogu u stvaranju jedinstva naroda, u njegovoj mobilizaciji za borbu i pomoć frontu i u podizanju njegove patriotske i revolucionarne svijesti. Izgradnji i učvršćenju

---

[34] Propisi su objavljeni u Zborniku II/2, 198.

tih organa trebalo je prići sa još više pažnje i upornosti od strane rukovodstva oružanog ustanka na terenu. Takvu svrhu imali su i pomenuti *fočanski propisi*. Oni su jasno fiksirali NOO kao organe nove vlasti koja se stvara u procesu ustanka. U njima su regulisana sva praktična pitanja koja se tiču obavljanja raznovrsnih funkcija vlasti: nadležnost i način rada NOO u privrednim pitanjima i posebno u pitanjima snabdijevanja oružanih snaga ustanka, dužnosti u organizaciji zbrinjavanja izbjeglica i pomoći nezbrinutom stanovništvu, regulisanje reda i bezbjednosti u pozadini, odgovornost pred biračima itd. Sva ta i druga pitanja postavljena su tako da je njihovo sprovođenje obezbijedilo duboko demokratski karakter organa nove vlasti, što je bio osnovni uslov da ih najšire narodne mase prihvate, podrže u rješavanju svih zadataka i da, okupljene oko njih, razviju svoje revolucionarno stvaralaštvo i inicijativu. Upravo su zato organi nove vlasti i postali najsnažnija manifestacija jedinstva širokih narodnih slojeva u oružanom ustanku.

Fočanski propisi pretstavljaju prve ustavne propise na kojima će se u narednom periodu izgrađivati sistem nove državne vlasti. Prvim zasjedanjem AVNOJ-a na kraju tog perioda taj sistem će jasno ispoljiti svoje osnovne konture.

U tom smislu fočanski propisi pretstavljaju odlučnu mjeru u realizaciji društveno-političkih ciljeva oružanog ustanka formulisanih u oslobodilačkoj i revolucionarnoj liniji KPJ. Oni su došli upravo u onom momentu kada je raskid sa starim društvenim poretkom i njegovim nosiocima postao potpun uslijed njihovog otvorenog paktiranja sa okupatorom protiv oružanog ustanka.

U ovom periodu je i nizom drugih mjera još snažnije izražen kurs ka proširenju i jačanju političkog jedinstva najširih slojeva naroda oko revolucionarne i oslobodilačke platforme KPJ. Pri tome su elementi koalicije i ostvarenja saradnje sa raznim političkim ili drugim grupama skoro potpuno iščezli, a osnovni kriterijum odanosti i privrženosti NOP postalo je učešće u oružanom ustanku i udio koji opštim naporima doprinosi svaki pojedinac. Drugim riječima, dalje stvaranje i proširenje masovne

političke baze NOP moglo je u novim uslovima da ide isključivo odozdo, putem neposrednog angažovanja što širih slojeva naroda u oružanom ustanku. To je bila posljedica političkog razvitka kroz dugi niz godina, razvitka koji je još u ono doba kada je KPJ ulagala napore da ostvari saradnju sa raznim građanskim partijama u borbi za odbranu nezavisnosti zemlje i njenu demokratizaciju, pokazao svu trulež i političku bijedu i »lijevih« i »desnih« političkih partija buržoazije. Sada je taj razvitak došao u fazu kada su se do kraja izdiferencirali svi stavovi jer je, kao što smo vidjeli, oružani ustanak istjerao na čistinu sve one koji su se dotada krili iza demagoških fraza i raznih političkih mahinacija.

Sve je to našlo svoga odraza u formama političke borbe KPJ za stvaranje masovne baze ustanka u novim uslovima. Pored onog što je rečeno u vezi sa NOO, ovdje treba istaći mjere CK KPJ za stvaranje masovnih političkih organizacija i odlučniji kurs na stvaranju političkih i vojnih uporišta tamo gdje ih dotada nije bilo ili su bila isuviše slaba.

Dotadašnji razvoj oružanog ustanka je istakao ogromno učešće omladine u borbi. Omladina je činila osnovnu masu boraca partizanskog odreda. Ona je po oslobođenim selima i gradovima pretstavljala najsnažniji oslonac NOP, a na neoslobođenoj teritoriji najborbeniji dio naroda. Zbog toga je CK KPJ ukazao na ogroman značaj stvaranja antifašističkih omladinskih organizacija. Masovnim okupljanjem omladine po selima i gradovima, u omladinske saveze kroz koje će se usmjeravati i razvijati njihova svestrana aktivnost — od učešća u oružanim akcijama i radu NOO do sprovođenja masovnog političkog i prosvjetnog rada — i u kojima će svaki pojedinac naći svoje mjesto, otpočeo je proces organizacionog oformljavanja Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije — koji je izrastao u monolitnu milionsku organizaciju i pretstavljao jednu od najjačih osnova Oslobodilačkog rata i Narodne revolucije.[35]

---

[35] Sprovodeći liniju CK KPJ, CK SKOJ je 15 februara 1942 u vezi sa ovim pisao PK SKOJ za Bosnu i Hercegovinu, između ostalog sljedeće:

»...

U isto vrijeme pristupilo se stvaranju antifašističkih organizacija žena po oslobođenim selima i gradovima. Oružani ustanak je svojim oslobodilačkim i revolucionarnim stremljenjima dao snažan impuls za buđenje svijesti žena, čiji je neravnopravni društveno-politički položaj bio uzrok i političke nepismenosti i velike zaostalosti u svakom pogledu. Dotadašnje iskustvo pokazalo je da žene mogu odigrati značajnu ulogu u oružanom ustanku. One su obavljale mnogobrojne poslove — od spremanja i prenošenja hrane na položaje borcima, pomoći u odjeći i obući, njege ranjenika i sanitetskih dužnosti u jedinicama,

---

2. — U vezi sa političkim posledicima neprijateljske ofanzive u Istočnoj Bosni (politički slom četništva itd.) i uopšte u vezi sa novim taktičkim pozicijama naše KP na ovoj etapi borbe, posvetite najpuniju pažnju radu na stvaranju legalnog »Saveza BH omladine« i to kako u oslobođenim tako i u neoslobođenim rejonima. U oslobođenim treba ovu organizaciju stvarati najšire i potpuno javno po gradovima i selima, unutar nje razviti prosvetni i propagandni rad i preko nje mobilisati omladinu za sve akcije u službi oslobodilačke borbe naroda, — dakle onako isto kao što se radilo sa »Srpskim narodnooslobodilačkim omladinskim savezom« u Srbiji i kao što se počelo sa Sandžačkom omladinom u Novoj Varoši. No, isto je toliko važno ovaj Savez postaviti i u neoslobođenim mestima, i to tako da se u njega privuku zaista široki slojevi mladih i stvaraju odbori saveza po školama, fabrikama, selima, u ulicama itd...« (Zbornik II/2, 181).

I u direktivi organizacijama SKOJ u vojsci od marta 1942: »...

Stvaranje Omladinskog saveza nije učinjeno zato da tek stvorimo Savez. Narodno-oslobodilački omladinski savez ima i konkretne zadatke. Kao najglavniji zadatak Saveza jeste mobilizacija omladine za oružanu borbu protiv okupatora. Dalje, mobilisati svu omladinu u pozadini koja nije kadra sa puškom u ruci da se bori — da se stavi u službu fronta, da pletenjem čarapa, pranjem veša četama koje prolaze kroz selo, krpljenjem odela, skupljanjem priloga, pokazivanjem puteva našim drugovima pomogne narodnooslobodilačku borbu. To je jedan deo zadatka našeg Saveza. Dalje, naš Omladinski savez dužan je organizovati pomoć svake vrste porodicama izginulih partizana, pogorelcima, onim porodicama čiji su hranitelji u aktivnoj borbi u partizanskim četama, porodicama onih koji se nalaze u zarobljeništvu i svima onima kojima treba pomoć a može im se pomoći. Naročito danas treba obratiti pažnju na oranje i zasejavanje svakog parčeta zemlje, da ništa ne ostane neobrađeno, o čemu treba pored narodnooslobodilačkih odbora da se staraju i narodnooslobodilački omladinski savezi. Isto tako u savezima treba oživeti političko-vaspitni i kulturni rad...« (Zbornik II/3, 19).

do učešća u borbi s puškom u ruci. Žene su pružale svestranu podršku narodnooslobodilačkim odborima i aktivno učestvovale u njihovom radu. Sve je to znatno uticalo na sve masovnije aktiviranje žena u NOP i na podizanje njihove političke svijesti. Stvaranjem organizacije žena po oslobođenim i neoslobođenim gradovima i selima stvorene su još povoljnije mogućnosti za njihovo masovno okupljanje i usmjeravanje njihovih napora na rješavanje svakodnevnih konkretnih zadataka koje je borba pred njih postavljala. Postepenim povezivanjem ovih organizacija razviće se Antifašistički front žena Jugoslavije koji je, takođe, pretstavljao snažnu osnovu Oslobodilačke borbe i Narodne revolucije.[36]

---

[36] CK KPJ i Vrhovni štab neposredno rade na stvaranju omladinskih i ženskih organizacija na oslobođenoj teritoriji Foče i okoline. U pismu E. Kardelju i Loli Ribaru od 23 februara 1942 Tito o tome piše sljedeće:

»...

Inače ovde smo razvili tako intenzivan politički rad, da nadmašuje umnogome rad u Užicu i drugim mestima gde smo do sada bili. Naročito po ženskoj liniji ima velikih uspeha. Ne samo među građankama nego još više među seljakinjama. Ovde smo uspeli da postignemo to da rade zajedno muslimanke i Srpkinje. U nedelju smo održali ženski zbor na kome su bile prisutne delegatkinje iz čitave oslobođene teritorije a ponajviše seljakinja. Zbor je sjajno uspeo jer je bilo preko 500 žena. Tu je stvoren antifašistički savez žena za Bosnu i Hercegovinu. Najinteresantnije je to da se u ovim najzabačenijim bosanskim selima seljakinje masovno oduševljavaju za narodnooslobodilačku borbu. Partizani imaju veliki ugled kod žena i one će nam mnogo pomoći da suzbiju kod muževa četničku propagandu. U samoj Foči uspelo je odmah prvih dana po dolasku okupiti 90% žena koje dolaze na sastanke. Čitav taj rad su uglavnom vršile i vrše naše tri devojke koje vi znate, uz pomoć drugarica iz čete koje se slučajno tu nalaze. One ne samo da rade ovde među ženama već odlaze i u udaljena mesta i sela gde sa uspehom okupljaju žene na bazi narodnooslobodilačke borbe, na bazi borbe protiv fašizma i okupatora, na bazi: sve za front. Osim vrlo uspešnog rada među ženama, razvija se sa velikim uspehom i rad među omladinom. Tu je sada dosta aktivan Jurica [Jurica Ribar], koji siromah ima pune ruke posla a odviše malo sposobnih kadrova za taj rad. Za uspeh rada među omladinom najviše karakteriše taj slučaj da je za dva dana uspelo u Foči okupiti oko 700 članova u omladinski savez. Sada stvaramo posebne omladinske partizanske čete, od kojih je u Goraždu jedna stvorena i poslana na položaj. Sada se tamo stvara već druga četa i čim dobije potrebnu vojnu obuku krenuće na front...« (Zbornik II/2, 201).

Ovakvi stavovi i mjere rukovodstva NOP još su jasnije istakli da osnovni kriterijum za ocjenu političke linije svake partije ili organizacije, za ocjenu stava i aktivnosti svakog pojedinca, može da bude samo odnos prema oružanom ustanku. U tom smislu broj partizanskih odreda i razmjera njihove borbene aktivnosti bili su najbolje mjerilo političkih odnosa i prilika u svakoj pokrajini i oblasti.

Mi smo već ranije vidjeli da je u zemlji bilo još niz oblasti u kojima je razvitak oružanog ustanka zaostajao i istakli smo osnovne uzroke tog zaostajanja. Tu se najčešće radilo o savlađivanju uticaja reakcionarnih snaga na široke narodne mase.

Poslije niza pokušaja da dođe do saradnje sa rukovodstvom Hrvatske seljačke stranke, postalo je jasno da se jedinstvo hrvatskog naroda na platformi NOP može ostvariti samo kroz savlađivanje na prvom mjestu reakcionarnog uticaja tog rukovodstva. Trebalo je, otkrivajući njegovu reakcionarnu ulogu, postepeno stvarati vlastita uporišta u narodu.

Slična je situacija bila svuda gdje su reakcionarne snage, koje su bile nosioci politike emigrantske vlade, bile već stvorile svoja uporišta. Samo kroz razotkrivanje prave uloge tih snaga pred narodnim masama u Zapadnoj Srbiji, Bosni, Hercegovini, i Crnoj Gori, kroz tumačenje suštine njihove saradnje sa okupatorom i njihove politike izazivanja građanskog i bratoubilačkog rata, bilo je moguće stvarati uslove za preodoljevanje toga uticaja i široko okupljanje naroda za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Radilo se, dakle, svuda o borbi za mase koja je u novim uslovima uzimala najoštrije forme uključujući i oružane sukobe. Diferenciranje među vodećim političkim snagama u zemlji bilo je potpuno i one su u tu borbu ušle svim raspoloživim sredstvima.

Zato CK KPJ i Vrhovni štab ukazuju u ovom periodu na potrebu što masovnije političke aktivnosti u narodu, i objašnjavanja uloge svih reakcionarnih političkih struja i pokreta koji su pretstavljali prepreku u rasplamsavanju oružanog ustanka u cijeloj zemlji. Nije više bilo

nijedne političke grupe ili partije prema kojoj bi trebalo taktizirati ili gajiti bilo kakve iluzije u mogućnost evolucije njenih stavova prema događajima u zemlji u pozitivnom smislu. U takvoj situaciji bilo je jedino pravilno i moglo je dati pozitivne rezultate podešavanje forme borbe i organizacije zavisno od stepena političke svijesti samih narodnih masa. Za ovo je osobito karakteristična odluka Vrhovnog štaba o stvaranju odreda dobrovoljačke vojske donesena u januaru 1942[37], što je osobito odgovaralo situaciji koja je nastala u nekim oblastima Bosne poslije Prve neprijateljske ofanzive na Zapadnu Srbiju i u toku Druge ofanzive u Istočnoj Bosni početkom 1942 g. kada je, uslijed razornog djelovanja četničkih vođa i oficira koje je ovamo uputio Draža Mihailović, nastalo ozbiljno kolebanje u redovima ustaničkih masa, jer je okupator napadao jakim snagama i vršio masovan teror, a četnici su pozivali seljake da ne daju otpor njemačkim jedinicama i da formiraju četničke odrede, obećavajući im da će tako spasti i sebe i svoja sela i porodice. Da bi ovu borbu za ustaničke seljačke mase ovih zaostalih krajeva riješio u svoju korist, Vrhovni štab je donio pomenutu odluku. Trebalo je ove ljude, koji još nisu bili dovoljno politički svjesni da bi se uključili u partizanske odrede, ali su se uvjerili u izdajničku rabotu četnika, pa se zbog toga najvećim dijelom pasivizirali, okupiti, formirati od njih mjesne jedinice i upornim političkim radom čvrsto ih vezati za NOP.

Ali, u pogledu širenja uticaja NOP i rasplamsavanja oružanog ustanka, značajnu ulogu u ovim uslovima mogle su odigrati sada već dosta krupne oružane snage. To je potvrdilo iskustvo iz povlačenja glavnine partizanskih snaga iz Zapadne Srbije u Sandžak i njihovo angažovanje od strane Vrhovnog štaba na jačanje oružanog ustanka u Sandžaku i Istočnoj Bosni. Zato Vrhovni štab u više svojih direktiva ukazuje pojedinim štabovima da iz onih oblasti gdje raspolažu jačim snagama odvajaju pojedine

---

[37] Naredba o stvaranju dobrovoljačkih odreda i promjeni naziva Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije u Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske, objavljena je u Biltenu Vrhovnog štaba dvobroj 12—13 za decembar 1941—januar 1942 (Zbornik II/1, 115).

partizanske jedinice i upućuju ih u oblasti gdje su te snage slabije, sa zadatkom da svojim borbenim akcijama i političkim djelovanjem pokrenu narodne mase na ustanak[38]. Iskustva stečena u ovom pogledu ukazaće na potrebu stvaranja pokretnih jedinica i vanrednu ulogu koju takve jedinice mogu odigrati u rješavanju političke i vojne situacije u pojedinim oblastima i pokrajinama u korist NOP.

Istovremeno sa ovim postavilo se i pitanje što šireg okupljanja svih naroda Jugoslavije u NOP, jer je samo zajednička borba protiv zajedničkog neprijatelja mogla da bude osnova na kojoj će se ujediniti svi narodi zemlje, na kojoj će se razvijati i jačati bratstvo i jedinstvo među njima. Zajednička borba i maksimalni udio svakog naroda prema njegovim mogućnostima u toj borbi bio je put otklanjanja svih onih nacionalnih, ekonomskih, vjerskih i drugih trvenja, nesuglasica, pa i mržnji, raspirivanih u njihovoj prošlosti od raznih zavojevača i domaćih vlastodržaca, što je sve pokušao u ovim novim uslovima iskoristiti okupator uz pomoć domaćih izdajnika kako bi stvorio još veći jaz među njima i kako bi njihovu oslobodilačku i revolucionarnu borbu za zajedničke ciljeve pretvorio u borbu za međusobno istrebljenje — u bratoubilački rat.

Trebalo je na prvom mjestu onemogućiti mobilizaciju Hrvata i muslimana u Pavelićevu vojsku koja se borila pod parolom uništenja Srba isto tako kao što je trebalo onemogućiti mobilizaciju Srba u četničke formacije koje su se borile pod parolom uništenja Hrvata i muslimana i razotkriti denacionalizatorsku politiku bugarskog okupatora u Makedoniji. To je bilo moguće obezbijediti samo

---

[38] U direktivi od januara 1942 Vrhovni štab naređuje Glavnom štabu Hrvatske, između ostalog, sljedeće:

»...

II. Na teritoriji Varaždin—Brežice—Karlovac—Sisak—Bjelovar formirati jedno operativno rukovodstvo sa tri do četir' partizanska odreda. Jezgro ovih odreda činiće partizanske grupe prebačene sa I operativne zone... Dakle, prebaciti četiri odreda najmanje od po 50 već prekaljenih boraca — partizana...« (Zbornik V/3, 2).

upornim političkim radom u narodu na tumačenju suštine takve politike, na otkrivanju pravih uzroka i ranije raspirivane mržnje i sadašnjih pokolja koje čine ustaše i četnici, na jasnom ukazivanju da je okupator i domaća izdajnička reakcija zajednički neprijatelj svih naroda Jugoslavije — dakle, na pravilnom tumačenju političke platforme NOP i smisla njegove parole o bratstvu i jedinstvu. Ali se taj politički rad nije iscrpljivao samo kroz pismenu i usmenu propagandu. Najsnažniji faktor borbe protiv izazivanja bratoubilačkog rata i za razvijanje bratstva i jedinstva bila je oružana borba partizanskih odreda u svim pokrajinama zemlje u kojoj su uništavane okupatorske i kvislinške oružane snage i spasavan narod od njihovih zvjerstava i terora. Posebno je istovremena borba protiv ustaša i četnika u onim oblastima gdje su prvi terorisali srpsko, a drugi hrvatsko i muslimansko stanovništvo, bila najsnažnija manifestacija politike bratstva i jedinstva, koju je narod prihvatao okupljajući se oko NOP.

U formiranju glavnih štabova partizanskih odreda u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Sloveniji i Makedoniji, politika bratstva i jedinstva dobila je snažnu manifestaciju. Stvaranje ovih organa, koji će sve do obrazovanja AVNOJ-a i zemaljskih vijeća, imati ulogu ne samo vojnih već i političkih organa, pretstavljalo je prvi korak u primjeni marksističkih principa u rješavanju nacionalnog pitanja. To je bila garancija da se NOP bori za pobjedu principa ravnopravnosti i prava na samoopredjeljenje naroda, što će u procesu borbe protiv zajedničkog neprijatelja biti najjači faktor u otklanjanju svih trvenja i nesloga uslovljenih istoriskim razvitkom i ujedno najjači faktor njihovog međusobnog zbliženja.

Da bi i u ovim uslovima obezbijedio uvid u situaciju u cijeloj zemlji i sprovođenje svih pomenutih mjera u pravcu još snažnijeg ispoljavanja političke linije NOP i okupljanja širokih slojeva naroda za borbu protiv okupatora i domaće izdajničke reakcije, CK KPJ je poslije povlačenja iz Srbije donio odluku da formira *organizacioni sekretarijat* CK na neoslobođenoj teritoriji u koji su ušli drugovi Edvard Kardelj i Ivo-Lola Ribar. Oni su imali

da se sredinom januara 1942 prebace iz rejona Foče u Zagreb odakle bi se povezali sa partiskim rukovodstvima u Hrvatskoj, Sloveniji, Srbiji i Makedoniji, osigurali stalne veze sa njima, prenosili na njih direktive i izvještavali CK KPJ i Vrhovni štab na oslobođenoj teritoriji o stanju u tim zemljama[39]. Bilo je, takođe, predviđeno da ovaj sekretarijat preuzme funkcije CK KPJ i Vrhovnog štaba, ukoliko oni budu dovedeni u nezgodan položaj.[40] Ubrzo su drugovi Kardelj i Lola stigli u Zagreb i povezali se sa rukovodstvima u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji. Ovo je osobito bilo značajno za dalji razvoj u Srbiji, sa čijim su rukovodstvom bile pokidane veze u toku Prve neprijateljske ofanzive i povlačenja CK KPJ i Vrhovnog štaba u Sandžak. Oni su u Hrvatsku i Sloveniju prenijeli bogata iskustva iz Srbije, Crne Gore i Bosne, i osigurali sprovođenje svih političkih stavova i odluka CK KPJ ka daljem jačanju NOP. Preko njih je CK KPJ ispoljio svoj uticaj i na situaciju u Makedoniji, gde je poslije izdaje sekretara PK KP za Makedoniju uljeto 1941 g. i negativnog uticaja CK Bugarske radničke partije (komunista), stvar NOP mogla da krene naprijed samo ako se korjenito riješi stanje partiske organizacije i, u prvom redu, pitanje njenog rukovodstva. Organizacioni sekretarijat iz Zagreba prenio je preko PK KP za Srbiju odluku CK KPJ da se u Makedoniju uputi delegat CK KPJ sa zadatkom da riješi ova pitanja i na taj način obezbijedi uslove za organizovanje oružanog ustanka.[41] Ovo je uskoro potom i izvršeno.

Tako je i u ovim vanredno teškim uslovima rukovodstvo NOP uspjelo da održi situaciju u Jugoslaviji u svojim rukama i obezbijedi svoj uticaj u svim njenim pokrajinama, što je bilo od presudnog značaja za jedinstvo pokreta i porast njegovih snaga u svakom dijelu zemlje.

Ovako jasna društveno-politička orijentacija u novim uslovima omogućila je da se nađe cjelishodno rješenje i za vojne probleme — organizaciju oružanih snaga i metod vođenja borbenih dejstava.

---

[39] Zbornik II/2, 199.

[40] Isto, 162.

[41] Zbornik II/2, 197 i II/3, 10.

3. — *Mjere za izgradnju armije i razvijanje svenarodnog rata*

Kada je masovni oružani ustanak postao stvarnost, u nizu pokrajina i oblasti bili su stvoreni uslovi za preduzimanje novih mjera u izgradnji oružanih snaga. Za vojno rukovodstvo ustanka je organizacija partizanskih odreda bila samo najpodesnija forma za pokretanje oružanog ustanka, u procesu koga će biti moguće postepeno stvarati armiju i razviti opštenarodni rat za postizanje dalekosežnih oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva.[42]

Stoličke odluke, donesene krajem septembra, bile su prvi korak u tom pogledu. Krupnim partizanskim snagama koje su se razvile u procesu omasovljenja oružanog ustanka trebalo je dati čvršću i jedinstveniju vojnu organizaciju kako bi mogle biti iskorišćene nove mogućnosti koje tako krupne snage u sebi nose. Na savjetovanju u Stolicama je zatim odlučeno da se u svim zemljama Jugoslavije formiraju glavni štabovi, kao vojna rukovodstva partizanskih odreda, koji će objedinjavati njihova dejstva i neposredno

---

[42] Već u »Zadatku Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda« koji je prvi put objavljen u prvom broju Biltena Glavnog štaba NO POJ 10. VIII. 1941 i koji pretstavlja osnovnu direktivu za stvaranje, organizaciju, taktiku, borbene i političke zadatke partizanskih odreda rečeno je:

»...

13. Svi partizanski odredi sa svojim štabovima, iz Hrvatske, Srbije, Slovenije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Vojvodine, Dalmacije, Makedonije i Sandžaka, spadaju pod vrhovno rukovodstvo Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije.

Radi koordinacije borbe i uspešnog vođenja operacija štabovi moraju biti međusobno dobro povezani.

...

15. Sa stvaranjem širih ustanaka narodnih masa stvoriće se i potrebne komande. Zato je potrebno da se štabovi i komandiri partizanskih odreda pobrinu za proverene i dobre komandire i komesare, koji treba da stanu na čelo tih pobunjenih masa.

16. U slučaju povoljnih strategiskih i drugih okolnosti pri izvođenju krupnih operacija, stvoriće se, prema potrebi, iz više partizanskih odreda krupne vojne jedinice.« (Zbornik II/1, str. 12s.)

12 septembra 1941 u pismu Radi Končaru drug Tito, između ostalog, kaže:

»... Naši partizanski odredi su pod centralnim rukovodstvom Štaba i CK KPJ, koji postepeno te raštrkane partizanske odrede pretvara u jednu oslobodilačku armiju...« (Zbornik II/2, 20).

rukovoditi operacijama[43]. To su bile prve značajne mjere kojima su ustaničke oružane snage organizovane na čvršćoj vojnoj osnovi, ojačale u njima disciplinu i istakle ulogu komandovanja, a zatim, omogućile vođenje krupnijih akcija i usmjeravanje dejstava od strane viših komandi ka rješavanju sve složenijih vojnih zadataka. Sprovodeći ove mjere, glavni štabovi s u se sve više isticali i kao neposredna operativna rukovodstva, tako da iz ovog perioda već imamo niz primjera krupnih akcija u kojima više bataljona, pa i odreda, dejstvuje u cilju izvršavanja konkretnih operativnih zadataka.

Nova situacija koja je nastala u toku prvih većih neprijateljskih ofanziva još je neposrednije istakla neminovnost kvalitativnih promjena u organizaciji i načinu ratovanja oružanih snaga, jer su se teritorijalni partizanski odredi, kao što smo vidjeli, pokazali nepodesnim za razbijanje tih ofanziva. To je i razumljivo, jer je ofanzivu bilo moguće parirati ili defanzivom, odnosno prelaskom u protivofanzivu, ili pak »iščezavanjem« partizanskih odreda ispred koncentrisanih snaga okupatora. Iskustvo je, međutim, pokazalo da odredi naoružanog naroda nisu bili podesni za primjenu nijednog od ova dva načina. Oni nisu u tom momentu bili organizovani na principima regularne armije da bi mogli voditi rat po opštevažećim strategiskim, operativnim i taktičkim načelima, niti su više imali kvalitete gerile, da bi mogli »iščezavati«, pošto naoružani narod nije mogao iščeznuti ispred koncentrisanih snaga okupatora poput malobrojnih brzopokretnih i brzodejstvujućih partizanskih odreda. Još se jednom potvrdilo da »gerila« ili »mali rat« može da ima samo ograničene i vojne i političke ciljeve.

Međutim, partizanski odredi (tj. »gerila« ili »mali rat«) bili su u koncepciji našeg vojnog rukovodstva samo najpodesnija forma na putu ka vođenju rata za oslobođenje zemlje. Partizanski odredi će i poslije stvaranja regularne armije ostati i dalje forma preko koje će se »pothranjivati« oslobodilački rat, pošto su se u ovakvim uslovima pokazali kao nezamjenljiva forma sve šireg i snažnijeg razvijanja ustanka kroz čitavo vrijeme od 1941 do 1945 godine.

---

[43] Politički izvještaj CK KPJ na V kongresu KPJ; *V kongres KPJ*, stenografske beleške, Beograd 1949, 59.

Nova situacija je sasvim jasno zahtijevala odgovor na pitanje: da li borba partizanskih odreda može da iziđe iz okvira »malog rata« i da li se mogu naći forme kroz koje bi ta borba postepeno izrasla u rat i to rat koji bi vodio, u onako složenim i teškim i vojnim i političkim uslovima, konačnoj pobjedi. Složenost pitanja proizilazila je prije svega iz opšte situacije Drugog svjetskog rata i vojnih odnosa na našem ratištu u ovom periodu. Sile Osovine bile su svuda u opštoj ofanzivi. Njihove armije borile su se pod Moskvom i Lenjingradom i osvajale poziciju za pozicijom u Africi, Aziji i na Pacifiku. Porobljena Evropa stenjala je pod fašističkom čizmom i iz nje nije stizao nijedan borbeni poklič. Perspektive su bile još uvijek maglovite. Nije to, dakle, bio momenat za opšti pokret radi uništenja osvajača koji je krvario. Sam okupator, bez kvislinga, imao je krajem 1941 g. u Jugoslaviji blizu 450.000 moderno naoružanih vojnika. Sa takvom snagom partizanski odredi nisu se mogli uopšte mjeriti ni u pogledu broja ni tehničke opremljenosti. A to znači da bi bilo neosnovano prihvatanje frontalnog načina ratovanja. Oko 80.000 boraca, koliko su ukupno tada imale oružane snage ustanka, uračunavši sve naoružane ljude počev od odreda pa do partizanskih straža po selima i NOO-ima, nisu mogli, ma kako bili organizovani, uspješno voditi frontalni rat.

Vidjeli smo da su odredi u momentu kada su se omasovili postajali sve inertniji i da su se sve više vezivali za već oslobođene teritorije, otstupajući postepeno od ofanzivne partizanske ka defanzivnoj taktici kontrole svoje teritorije ili »mrtvim blokadama« pojedinih garnizona. Stvaranje oslobođenih teritorija je, s jedne strane, odgovaralo opštoj koncepciji borbe za ostvarenje dalekosežnih oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva i njihovim stvaranjem, koje je izvršeno po planu Vrhovnog štaba, borba u Jugoslaviji se već jasno izdvajala od »malog rata«, ali, s druge strane, opšti uslovi u kojima je okupator mogao da izvodi krupnim i moderno naoružanim snagama ofanzive na odrede i njihove teritorije, brzo su pokazali da partizanski odredi svojom formom organizacije i metodom dejstava ne mogu obezbijediti sprovođenje zadataka koje pred oružane snage ustanka postavlja politika.

Problem je, očigledno, bio i složen i originalan. U istoriji ratova nije bilo iskustava koja bi znatnije pomogla u njegovom rješavanju. Dotadašnja teorija je, na osnovu ranijih iskustava, bila usvojila da se partizanski rat može voditi isključivo sa ograničenim ciljem, bilo kao forma otpora, bilo kao podrška dejstvima regularne armije na frontu. To su nedvosmisleno potvrdili mnogobrojni partizanski ratovi kojih je puna osobito istorija XIX vijeka. Rješenje problema zavisilo je, dakle, na prvom mjestu od toga da li savremeni objektivni uslovi pružaju neke šire, kvalitativno nove mogućnosti za razvitak ovog oblika ratovanja a, zatim, da li postoje subjektivne snage koje će te mogućnosti pretvoriti u stvarnost. Analiza konkretnih uslova pod kojima su vođeni partizanski ratovi, međutim, jasno ukazuje na to da razloge zbog kojih takvi ratovi nisu izlazili iz okvira »malog rata« treba tražiti, prije svega, u njihovoj društveno-političkoj uslovljenosti, u karakteru i odnosima društvenih snaga koje su ih vodile, a ne u vojnim uslovima. Iskustvo je pokazalo da je osnovni razlog neuspjeha mnogih revolucionarnih i oslobodilačkih ratova koji su se razvijali u formi partizanskog rata u toku XIX i početkom XX vijeka, nedosljednost buržoazije, kao najčešće rukovodeće snage tih ratova, i labilnost njenog saveza sa seljaštvom (pa i proletarijatom) kao osnovnom masom u tim ratovima.[44]

Međutim, epoha imperijalizma i proleterskih revolucija unijela je u tom pogledu bitne izmjene i one su našle odraza i u Jugoslaviji, gdje su na čelo ustanka izbile nove društvene snage — radnička klasa i njena avangarda. To je uslovilo da se interesi najširih slojeva naroda, izraženi u težnji za oslobođenjem od osvajača i korjenitim rješenjem svih nacionalnih, socijalnih i drugih protivurječnosti, stope sa interesima revolucionarne radničke klase,

---

[44] Marks i Engels su u svojim studijama ovih ratova uvijek u tome vidjeli osnovni uzrok neuspjeha. Ili se buržoazija sporazumjela sa napadačem, a protiv vlastitog naroda koji je ustajao u odbranu svoje slobode (slučaj Pijemonteza u ratu protiv Austrije 1848 g.), ili je liberalna buržoazija paktirala sa feudalcima i drugom reakcijom protiv pobunjenog naroda (u Njemačkoj 1848 i Rusiji 1905), ili su se u procesu zajedničke borbe razišli interesi naroda i rukovodeće buržoazije (Španija 1812, Bosansko-hercegovački ustanak 1876—1878 g.) itd.

koja se javlja kao najdosljedniji pobornik za nove, progresivne društveno-političke odnose. Jedino je to moglo biti osnova za kvalitativno nove mogućnosti koje u sebi nosi jedan opštenarodni pokret vođen u formi partizanskog rata. Dok je za buržoaziju, koja se javlja kao vodeća snaga oslobodilačkih ili revolucionarnih pokreta u XIX vijeku, svaki zahtjev za radikalnim rješenjem društveno-političkih problema koji su isticale radne mase, bio razlog za pojavu kolebanja, povlačenja, pa i paktiranja sa neprijateljem, dotle u novim uslovima radnička klasa, kao rukovodeća snaga opštenarodnog pokreta, ide redovno ispred narodnih masa u traženju i zahtjevima za najradikalnijim rješenjem. Ako je pritom politička avangarda pokreta adekvatno izrazila sve težnje i stremljenja narodnih masa, dajući im jasnu društveno-političku orijentaciju, onda su stvoreni svi bitni uslovi za pobjedonosni razvoj toga pokreta.

U tome, prije svega, treba tražiti osnovu i za rješenje vojnih problema. Ako je opšta politička linija KPJ bila zaista realan odraz objektivnih uslova, ako su ti uslovi pružali mogućnosti za opštu mobilizaciju svih narodnih masa na čelu sa radničkom klasom u borbi protiv okupatora i domaće reakcije, a za postizanje odlučujućih oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva, onda je, razumije se, bilo moguće naći i adekvatna rješenja vojnih problema u cjelini i u pojedinim etapama razvitka. Jer, u Jugoslaviji se očigledno nije radilo o partizanskom ratu u užem smislu, tj. o »gerili« ili »malom ratu«, već ustvari o *opštenarodnom* ratu za oslobođenje i revolucionarni preobražaj. Pokretanje takvog rata u uslovima kakvi su bili 1941 g. moralo je da ide kroz specifične forme i da se na putu njegovog razvitka, saobrazno opštim uslovima koji su se postepeno mijenjali, iznalaze nove i odgovarajuće forme.

Partizanski odredi, formirani na principima partizanske organizacije i taktike, potpuno su se opravdali kao početna forma svojim uspješnim borbenim dejstvima i političkom aktivnošću. Postavka Glavnog štaba NO POJ u već pomenutom *Zadatku NO POJ:* »Partizanski odredi moraju neumorno razvijati otpor naroda, dižući narodne

ustanke i stavljajući se na čelo tih ustanaka kao borbeno jezgro«, potpuno se oživotvorila. Ali je masovni ustanak sada u novim uslovima zahtijevao i nove, više forme opštenarodnog rata. Trebalo je naći odgovor na novo pitanje koje je iskrslo: kakve forme organizacije i kakav metod borbenih dejstava treba da primjenjuje naoružani narod, tj. oružane snage koje su se razvile uporedo sa razvitkom ustanka?

Odgovor nije bio unaprijed smišljen niti ga je pružala vojna teorija. On je mogao doći kao posljedica vlastitog iskustva koje je pružala sama praksa i u pozitivnom i u negativnom smislu. Pored negativnih iskustava, koja su se ogledala na prvom mjestu u otstupanju od partizanske ofanzivne taktike uopšte i u toku neprijateljskih ofanziva posebno, praksa je pružila i značajna pozitivna iskustva. Kao primjer treba posebno istaći povlačenje pojedinih odreda i bataljona iz Zapadne Srbije, u toku Prve ofanzive, u Sandžak, koje je izvedeno pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba krajem novembra i početkom decembra 1941. Samo povlačenje, a zatim stvaranje novog uporišta u Sandžaku, jasno je ukazalo na nove veoma značajne mogućnosti. Osnovne snage su prekinule frontalni kontakt sa koncentrisanim snagama neprijatelja, obustavile dalju borbu za slobodnu teritoriju, izvršile manevar u Sandžak gdje su neprijateljske snage bile relativno slabe i tamo stvorile novo uporište. U toku pokreta jedinice su već bile prilagodile svoju organizaciju, snabdijevanje svim potrebama, zbrinjavanje ranjenika i druge probleme, novim uslovima. Dok je neprijatelj okupirao jednu teritoriju, već je na drugoj strani izgubio drugu i pretrpio nove gubitke. Nekoliko hiljada partizana organizovanih u čete i bataljone, koji više nisu bili razbacani i vezani za teritorije pojedinih srezova i okruga, moglo se sada upotrijebiti pod jedinstvenom komandom za ofanzivna dejstva daleko krupnijih razmjera. Praktično, neprijatelj nije ostvario svoj plan uništenja partizanskih odreda u Zapadnoj Srbiji niti im je preoteo inicijaitvu, jer su partizani manevrom u Sandžak sačuvali i svoju živu silu i inicijativu. Pred njima su se otvorile nove mogućnosti, jer su se na novoj teritoriji našli u situaciji koja je bila karakteristična po tome što su

neprijateljske snage bile relativno slabe, raštrkane i vezane za odbranu pojedinih gradova i komunikacija, pa su se mogle tući koncentrisanim snagama.

Sve je to ujedno potvrdilo da su iz partizanskih odreda postepeno izrastale takve vojne jedinice koje su bile sposobne za primjenu novih, složenijih oblika borbenih dejstava. U dotadašnjem razvitku odredi su stekli osnovne kvalitete revolucionarne vojske. Njihovi borci su, sprovodeći prve zadatke revolucije, vaspitavali i sebe i narod na živoj revolucionarnoj praksi. Neposredno rukovodeća i vaspitna uloga KPJ u svakoj jedinici uticala je na podizanje političke svijesti partizanskih boraca. To je bila ona snažna osnova moralno-političke čvrstine tih odreda naoružanog naroda koje više nikakva teškoća nije mogla pokolebati, koja ih je učinila jezgrom nove oslobodilačke i revolucionarne armije. Partizanski odredi su se tokom borbe i vojnički učvrstili. Brojno su porasli i snabdjeli se oružjem otetim od neprijatelja. Bili su organizovani u čete i bataljone sa štabovima i komandama, sa starješinama koji su se razvili u toku oružane borbe i borcima koji su već bili stekli bogato ratno iskustvo i vojničke navike. Drugim riječima, ove teritorijalne organizacije naoružanog naroda imale su i niz značajnih elemenata jedne vojničke organizacije.

Onome ko je svjesno i sa jasnim koncepcijama postavljao pitanje o daljim putevima i formama razvitka opštenarodnog rata za oslobođenje i revolucionarni preobražaj, pomenuta iskustva pružala su bitne elemente za pravilan odgovor na to pitanje. Ona su pokazala da je i u novim uslovima bilo moguće izbjeći napade koncentrisanih snaga okupatora i primanje nametnute borbe, da je moguće sačuvati incijativu i ofanzivni duh i parirati neprijateljske uspjehe, koji su se ogledali u ponovnoj okupaciji jednom već oslobođene teritorije, novim, još snažnijim udarima po neprijateljskim snagama na onim teritorijama i u ono vrijeme gdje i kada se on najmanje nada i stvaranjem novih žarišta ustanka. Na taj način partizani su gubili samo teritoriju, a okupator i kvislinzi i teritoriju i oružane snage.

Drugim riječima, pomenuta iskustva pokazala su da na ofanzive okupatora treba odgovoriti vlastitim protiv-

ofanzivama. U tome se zapravo i ogleda *novi kvalitet*. Iz masovnog oružanog ustanka morale su se stvarati takve oružane snage koje će biti u stanju, da pri onakvom opštem odnosu snaga, razviju ofanzivni opštenarodni rat primjenjujući u svojim borbenim dejstvima originalne strategiske, operativne i taktičke postupke. Dotadašnja tipična partizanska dejstva trebalo je obogatiti novim formama dejstava strategiskog i operativnog karaktera. To je bio jedini put da oružane snage ustanka ostanu na nivou zadataka koji su se pred njih postavljali: trebalo je razbiti neprijateljske ofanzive i sačuvati inicijativu u cilju stvaranja sve prostranijih slobodnih teritorija kao baza za pobjedonosno vođenje rata za oslobođenje i postepenu izgradnju nove državne organizacije, trebalo je neprekidno podizati još znatne latentne snage naroda u oružanu borbu i do maksimalnih mogućnosti razviti opštenarodni rat.

Razmatrajući ovako vojne probleme u novim uslovima, CK KPJ i Vrhovni štab NO POJ odlučili su da pristupe postepeno stvaranju novih jedinica — *brigada*. Prva brigada formirana je od dijela srpskih partizanskih snaga i dva bataljona crnogorskih partizana 22 decembra 1941 u varošici Rudo. To je bila Prva proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada. Istovremeno je bio izrađen i *Statut proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada*[45] kojim su pobliže određeni principi organizacionog ustrojstva i uloga i zadaci tih novih jedinica. U Statutu je jasno istaknuto da su proleterske brigade »jemstvo za uspješnu borbu protiv okupatora i njegovih domaćih slugu, za uspješnu borbu protiv nacionalnog porobljavanja i ekonomskog ugnjetavanja«, da one svojim radom i borbom »okupljaju oko sebe sve slobodoljubive i napredne slojeve naroda i na taj način čine jezgro buduće narodne armije« i, najzad, da su to »pokretne jedinice, koje moraju uvjek biti spremne da dejstvuju gdje god je to potrebno.«

Time su jasno određeni i uloga i osnovni zadaci ovih novih jedinica. One pretstavljaju udarnu snagu za borbu

---

[45] *Statut* je objavljen u Biltenu Vrhovnog štaba NOP i DVJ br. 14—15 za februar—mart 1942 (Zbornik II/1, str. 134—137).

protiv okupatora i kvislinga i ono borbeno jezgro buduće narodne armije, koje će oružanim akcijama protiv neprijatelja i pravilnim političkim radom na liniji NOP okupljati oko sebe sve progresivne snage naroda. Ali odmah treba zapaziti da između ovakve uloge brigada i uloge koja je u početku oružanog ustanka namijenjena partizanskim odredima i formulisana u *Zadatku Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda* nema suštinske razlike. I jedne i druge formacije pretstavljaju sredstvo borbe protiv okupatora i izdajnika i borbeno jezgro oko koga će se okupljati široki slojevi naroda u oružanom ustanku. U tome se ogleda uticaj političke linije KPJ i zahtjeva koji su otud proizilazili, odnosno njene konkretizacije u ovim novim uslovima, kada se još uvijek, i to sada u daleko oštrijoj formi, postavljao pomenuti zadatak. Brigade su postale sredstvo za rješavanje tog zadatka u novim uslovima. Ako u tom pogledu nema suštinske razlike, one su u načinu ostvarivanja tog zadatka bile veoma znatne i, što se više brigada bude pojavljivalo, to će se te razlike sve više ispoljavati. Drugim riječima, iste političke zadatke rješavaće oružane snage u novom periodu primjenom novih oblika u vođenju ratnih dejstava. Suštinske razlike javiće se, dakle, u primjeni strategiskih i taktičkih načela partizanskog ratovanja. Osnovu za to nalazimo u odredbama pomenutog Statuta u kome se kaže da su brigade pokretne jedinice koje moraju biti spremne da se bore gdje god to bude potrebno. Statutom je saobražena formacija brigada tom osnovnom zahtjevu: organizacija bataljona i četa, komandi i štabova, organa snabdijevanja i saniteta, postavljena je tako da brigada pretstavlja laku i brzopokretnu jedinicu, nevezanu za određenu teritoriju, spremnu za manevar i pokret u bilo kom pravcu i na bilo kakvom terenu. To je omogućilo primjenu poznatih načela partizanske taktike u novim oblicima.

Organizacionim ustrojstvom brigade sačuvani su osnovni pozitivni kvaliteti »gerile« — sposobnost za brze pokrete i iznenadne, svakodnevne akcije, za manevre u cilju izbjegavanja udara koncentrisanih snaga neprijatelja i nanošenja udara po njegovim snagama tamo gdje su one slabije i gdje se neprijatelj ne nada, i za prenošenje težišta borbe tamo gdje to zahtijevaju određeni politički i

vojni uslovi. Ali, s druge strane, to su jedinice koje po broju boraca, njihovom naoružanju i unutarnjoj organizaciji, ne pretstavljaju više »gerilu«, već krupne jedinice sposobne da vode složene bojeve i operacije i nanose udare brojnim i dobro naoružanim snagama neprijatelja. Zato će se uporedo sa procesom njihovog formiranja mijenjati odnosi snaga i fizionomija ratnih dejstava u Jugoslaviji, jer će se na njenom tlu sukobiti dvije vojske — svaka sa svojim shvatanjima i koncepcijama o vođenju rata, koje su proizilazile iz razlika u karakteru ciljeva za koje se svaka od njih bori i razlika u brojnom i materijalno-tehničkom pogledu. Sve je to već jasno potvrdilo iskustvo sa Prvom proleterskom brigadom.

Vrhovni komandant je odmah poslije formiranja upotrijebio ovu brigadu za rješavanje situacije u Istočnoj Bosni, gdje su partizanski odredi preživljavali pod uticajem četničke propagande ozbiljnu krizu.

Brigada je krajem decembra izvršila marš iz Rudog na teritoriju Rogatice, Han Pijeska i Vareša, gdje je za kratko vrijeme suzbila četničku akciju, očistila i učvrstila mjesne partizanske snage i svojim pravilnim držanjem i političkim radom stekla ljubav i povjerenje naroda toga kraja. Ona je u toku Druge neprijateljske ofanzive na ovu teritoriju, koju su 15 januara 1942 otpočele jake njemačke i kvislinške snage, snažnim otporom nadmoćnim neprijateljskim kolonama omogućila sklanjanje naroda ispred neprijateljskog terora i štitila njegove zbjegove da bi, zatim, čuvenim »Igmanskim maršem« preko Sarajevskog Polja i Igman Planine izmanevrovala neprijatelja i izbjegla da primi rješavajuću borbu sa njegovim koncentrisanim snagama, prenoseći težište borbe u oblast gornjeg toka Drine gdje je razvila ofanzivne akcije.[46]

Time je već iskustvo sa Prvom proleterskom brigadom pokazalo da nove jedinice unose kvalitativno nove elemente u metod borbenih dejstava snaga oružanog ustanka. Ulogu koju je jedan partizanski odred imao na terenu svoga sreza ili okruga preuzela je brigada u razmjerama čitave jedne oblasti ili pokrajine. Odred je sitnim i svako-

---

[46] Podaci o akciji Prve proleterske brigade u Istočnoj Bosni i o Drugoj okupatorsko-kvislinškoj ofanzivi uzeti su iz dokumenata objavljenih u Zborniku II/2.

dnevnim borbenim akcijama i političkim djelovanjem postizao određene političke i vojne rezultate u razmjerama jednog sreza ili okruga, a brigada krupnim akcijama i političkim djelovanjem postiže takve rezultate mijenjajući vojne odnose i političku situaciju u čitavoj oblasti ili pokrajini. Drugim riječima, brigada izvodi dejstva operativno, pa i operativno-strategiskog značaja i u tome se ogleda *novi kvalitet*. Kurs je, dakle, bio sasvim jasan: stvaranjem brigada NOP dobija snage koje će svojim bojevima i operacijama biti u stanju da rješavaju političku i vojnu situaciju u operativnim i operativno-strategiskim razmjerama. U tome je bitna razlika između njih i gerile, koja operativne i operativno-strategiske efekte ne može postizati vođenjem odgovarajućih bojeva i operacija, već samo ukupnim zbirom mnogobrojnih sitnih efekata postignutih prostorno i vremenski nepovezanim sitnim akcijama. To znači da stvaranjem brigada oružani ustanak izrasta u opštenarodni rat, koji se vodi na bazi specifičnih strategiskih, operativnih i taktičkih koncepcija. Ta se specifičnost ogleda u tome što su one izgrađene na bazi partizanske taktike.

Na taktici zasjeda, diverzija, prepada i »iščekivanja« pred »kaznenim ekspedicijama« razviće se posebne forme koncentracije nadmoćnih snaga i maršmanevara u cilju izvođenja ofanziva i protivofanziva sa bojevima i operacijama koje će NOP-u donositi odlučujuće pobjede u raznim fazama rata i na raznim pravcima. Tako će se razviti originalna ratna vještina t.zv. »proširenog«, kombinovanog partizanskog rata, ustvari, opštenarodnog rata u pravom smislu te riječi. Njenom primjenom NOP će preodoljeti negativne posljedice okupatorskih ofanziva i ne samo što će očuvati oružane snage stvorene u ustanku, već će ponovo oživjeti ofanzivni duh i očuvati inicijativu. Time će oružane snage NOP primorati okupatora i kvislinge da odustanu od pokušaja nametanja onih oblika dejstava koji njima najbolje odgovaraju, a ovi će morati da prime podređenu ulogu. Normalni odnosi na Jugoslovenskom ratištu karakterisaće se time što će okupacione i kvislinške trupe, rascjepkane i vezane za odbranu pojedinih centara, privrednih rejona i komunikacija, biti u strategiskoj i operativno-taktičkoj defanzivi, a partizanski odredi i brigade i

kasnije divizije i korpusi NOV, operativno slobodni i nevezani za bilo kakve objekte u strategiskoj i operativno-taktičkoj ofanzivi.

Ali od Prve brigade do Narodnooslobodilačke vojske bio je još dug put. Samo borci sa visokom političkom sviješću bili su spremni da uđu u brigade, jer su to bile jedinice koje su često vodile borbu pod najtežim uslovima — bez redovne ishrane ili sa sasvim nedovoljnim količinama, sa malo municije, sa slabo odjevenim borcima, koji su se borili daleko od svojih sela i porodica, prelazeći iz napornih marševa u borbu i obrnuto. Sastav Prve proleterske brigade najbolje govori o tome kakvih su kvaliteta bili njeni borci. To su bili većinom članovi KPJ i SKOJ, a rukovodeće jezgro brigade činili su prekaljeni i iskusni partiski kadrovi, koji su se vaspitali još u periodu teških ilegalnih uslova borbe u staroj Jugoslaviji.

Takvi, međutim, nisu bili svi borci ustaničkih partizanskih odreda. Seljačke mase nekih zaostalih krajeva zemlje pokazale su spremnost da se odupru okupatoru i kvislinzima u okolini svojih sela ali je trebalo mnogo organizovanog rada i napora organizacija KPJ da te mase prihvate političku i vojnu liniju NOP i da svjesno djeluju na njenom sprovođenju. Njima je odgovarala prvobitna organizacija oružanih snaga ustanka — partizanski odredi, formirani na teritorijalnom principu. Borci su bili kod svojih kuća, branili su svoje porodice i neposredno se o njima starali. U takvim uslovima teško je bilo sprovoditi mjere za organizaciono učvršćenje tih ustaničkih snaga, podizanje discipline, odnos starješinstva, razvijanje jedinstva akcije itd. Teško je išlo sa uvođenjem vojničkog života i svih onih navika koje su neophodni element svake vojničke organizacije. Zato je često bio dug i radom i naporima vojnog rukovodstva i partiskih organizacija ispunjen period borbe za formiranje stalnih vojnih jedinica, za uvođenje logorskog, kasarnskog života, za ukidanje smjena itd. U nekim ustaničkim krajevima borci su dotle dio slobodnog vremena provodili kod svojih kuća, okupljajući se samo u slučaju opasnosti od napada neprijatelja ili kada je trebalo izvesti neku ofanzivnu akciju isto tako, kao što se ponegdje dosta dugo zadržao običaj da se na položajima

u razmacima od sedam dana borci naizmjenično smjenjuju tako da jedna grupa radi svoje poslove kod kuće, dok je druga na položaju i obrnuto.[47]

Sasvim je razumljivo što se nikako nije moglo ostati na takvom nivou organizacije oružanih snaga ustanka u uslovima kada su se pred te snage postavljali dalekosežni ciljevi. Teritorijalna organizacija partizanskih odreda bila je kao početna forma organizacije za široke seljačke mase najprihvatljivija, ali se na njoj nije moglo ostati do kraja, već se moralo, zavisno od razvitka, kretati korak po korak dalje sve do armije. To se, kao što smo vidjeli, već sasvim jasno ispoljilo u uslovima prvih neprijateljskih ofanziva.

Međutim, jasna politička linija KPJ i njeni oslobodilački i revolucionarni ciljevi već su otpočetka orijentisali napore i vojnih rukovodstava i partiskih organizacija u smislu jačanja i učvršćenja vojne organizacije ustaničkih snaga. Dovoljno je samo letimično prelistati dokumentaciju štabova partizanskih odreda i partiskih komiteta pa vidjeti da im je taj zadatak bio u centru pažnje već od samog početka.

Tako je stvaranje armije bio dug i naporan proces. Iskustvo iz nekih ustaničkih krajeva u kojima je taj proces tekao bez većih potresa i bio doveden do kraja, kao što je bilo u Bosanskoj Krajini i Lici, na Kordunu i Baniji, pokazalo je da je trebalo više od godinu dana upornog rada i borbe pa da se od onih prvih seoskih odreda dođe do udarnih brigada. Ali je taj proces u nizu drugih ustaničkih krajeva bio presječen neprijateljskim ofanzivama i drugim faktorima o kojima je već bilo riječi, pa su se od najodabranijih boraca iz partizanskih odreda formirale proleterske i udarne brigade, kao pokretne jedinice, a na terenu su ostajale mnogo slabije snage ili često samo manje grupe partiskih ilegalnih radnika, koje su nastavljale sa radom na daljem formiranju partizanskih odreda i mobilizaciji još uvijek znatnih ljudskih rezervi. Takav razvitak bio je osobito karakterističan za Zapadnu Srbiju, Crnu Goru, Hercegovinu i srednju Bosnu.

---

[47] Podatke o smjenama nalazimo u nekim izvještajima jedinica u Bosanskoj Krajini još u proljeće i ljeto 1942 g. (Zbornik IV/5, 79).

Proces stvaranja armije iz partizanskih odreda nije moguće ni razumjeti ni pratiti ako se ne poznaju bar one osnovne mjere koje je preduzimao u tom smislu Vrhovni štab poslije savjetovanja u Stolicama i, pogotovu, poslije povlačenja iz Srbije i formiranja Prve proleterske brigade pa sve do formiranja grupe proleterskih brigada sredinom 1942 godine, tj. u periodu čije smo osnovne karakteristike ranije analizirali. To je, prema tome, i jedini put da se sagleda način rješavanja vojnih problema u pomenutom periodu.

Statutom proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada bilo je određeno da se na temelju njegovih odredaba organizuju i partizanski odredi. Organizacijom partizanskih odreda na temelju Statuta koji je predviđao broj četa i bataljona i njihovo brojno stanje, kao i formaciju jedinica rodova i službi, sastav komandi i štabova i njihove zadatke, karakter discipline i odnosa, sistem snabdijevanja i mobilizacije itd., obezbjeđena je bila veća jednoobraznost i još snažnije su se ispoljile tendencije unutarnjeg jačanja jedinica, što je omogućilo da se u kraćem periodu i bez većih teškoća od partizanskih odreda formiraju proleterske i udarne brigade.[48]

Sprovodeći postepeno svoj kurs ka stavarnju brigada, Vrhovni komandant drug Tito je nešto kasnije izdao uputstvo o stvaranju vojnoteritorijalnih organa[49], što je omogućilo da se izmijeni dotadašnji teritorijalni karakter štabova odreda i bataljona i da se ti štabovi učine pokretnim i nevezanim za jedan određeni teren. Tako se početkom

---

[48] Vrhovni štab u direktivi Operativnom štabu za Hercegovinu od 2 maja 1942 ovako određuje organizaciono ustrojstvo jedinica i karakter njihovih borbenih dejstava:

»...

4) Sasvim je pravilna vaša odluka za formiranjem jednog odreda u zapadnoj Hercegovini. Vi imate veliku teritoriju. Razvijanjem narodne borbe moraju se razvijati i jedinice. Dakle, čim se stvore uslovi, vi možete formirati više odreda, s tim što će ti odredi biti mobilni, udarni, a ne vezani za teritoriju. Štabovi odreda kretaće se sa jedinicama i neposredno će rukovoditi operacijama. Odredi treba da budu sposobni za borbu na ma kom terenu, prema nahođenju Operativnog štaba. Odredi treba da su formirani po ugledu na proleterske brigade, čiji ste vi statut dobili ...« (Zbornik II/4, 5.)

[49] Zbornik II/3, 170,182 i II/4, 5.

1942 g., pored narodnooslobodilačkih odbora, kao organa nove vlasti, javljaju vojnoteritorijalni organi — *komande područja* i *komande mjesta* sa *partizanskim* i *seoskim stražama*, koji na sebe preuzimaju rješavanje svih vojnih pitanja u pozadini i u tom smislu čine sponu između vojske i naroda, između komandi vojnih jedinica i organa vlasti — NOO. Time su ustvari udareni temelji na kojima će se razviti jedna svojevrsna organizaciona struktura države i njenih organa.

Stvaranjem vojnoteritorijalnih organa, štabovi i komande operativnih jedinica rasterećeni su niza poslova koji su ih vezivali za teritoriju, a koji su u ovim novim uslovima pretstavljali stvarno kočnicu u daljem razvoju i učvršćenju vojničke organizacije ustaničkih snaga. Time su se one riješile dužnosti obezbjeđenja rada u pozadini, problema organizacije snabdijevanja, kontrole nad bolnicama, problema mobilizacije, saradnje sa NOO u rješavanju raznih privrednih, prosvjetnih i drugih problema pozadine itd., jer, iako su rukovodstva operativnih jedinica i dalje aktivno radila na svim ovim pitanjima, ipak je glavni teret rada postepeno prelazio na vojnoteritorijalne organe. To je omogućilo štabovima i komandama partizanskih odreda i bataljona da se daleko više bave pitanjima vođenja borbenih dejstava i rada na učvršćenju svojih jedinica i oslobodilo ih teritorijalne vezanosti, tako da su se sada mogli kretati neposredno sa jedinicama i rukovoditi borbenim akcijama i van svojih dotadašnjih teritorija. To je, prema tome, bio značajan korak naprijed u pripremanju i osposobljavanju partizanskih odreda, bataljona i četa za prerastanje u kvalitativno nove jedinice — brigade. Sve su se više borci odvajali od svojih kuća, privikavali na zajednički, vojnički život, na marševe, na nepoznat teren i na razne teškoće koje su bile logičan pratilac tog novog načina života i borbe.

Značajna mjera Vrhovnog komandanta bila je i stvaranje *štabova operativnih zona* ili, kako su se negdje nazivali, *operativnih štabova* i *štabova grupa odreda* u ovom periodu. Iskustvo je pokazalo da u uslovima kada se na terenu pojavljuje sve veći broj partizanskih odreda i kada pojedini odredi izrastaju u brojne i relativno dobro naoružane jedinice, nije više moguće obezbijediti pravilno ruko-

vođenje, objedinjavanje i usmjeravanje dejstava od strane glavnih štabova u pojedinim pokrajinama. Takvi oblici komandovanja prevaziđeni su u ovom periodu, jer se osjećala potreba za neposrednim operativnim komandama koje bi, objedinjavajući dejstva nekoliko susjednih odreda, planirale i rukovodile krupnijim akcijama združenih partizanskih snaga.

Ustvari se rukovođenje glavnih štabova iscrpljivalo izdavanjem načelnih direktiva na temelju kojih su operativno samostalni partizanski odredi samoinicijativno i uglavnom nevezano jedni od drugih planirali i izvodili akcije na svojim teritorijama. Nove mogućnosti, pa i izvjesna iskustva iz krupnijih dejstava, ukazivali su na to da su partizanske snage već dovoljno jake i organizovane da mogu voditi složenije bojeve i operacije i tako nanositi neprijatelju sve veće udarce. To je bio razlog za donošenje pomenute odluke o formiranju štabova koji bi objedinjavali dejstva obično dva do četiri partizanska odreda i bili neposredno pod komandom glavnih štabova pojedinih pokrajina. Direktive o formiranju ovih štabova izdao je Vrhovni komandant početkom 1942 g. glavnim štabovima Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije[50], a zatim i Slovenije.

Uskoro je formiranje ovih štabova donijelo vidne rezultate, koji su se manifestovali u zajedničkim naporima grupa partizanskih odreda usmjerenim na rješavanje osnovnih zadataka na teritoriji pojedinih operativnih štabova ili štabova operativnih zona, i sve češćim bojevima i operacijama u kojima učestvuju snage iz više odreda. Time su ustvari udareni temelji operativne vještine nove armije koja se rađala. Planiranje bojeva i operacija i njihovo izvođenje postepeno je preovladalo onu tipičnu partizansku razdrobljenost i samostalnost mnogobrojnih partizanskih grupa i odreda, a pored sitnih i svakodnevnih zasjeda, prepada, diverzija itd., sve je više krupnih ofanzivnih akcija u kojima su sve više dolazile do izražaja, pored partizanskog lukavstva, i faktori kao što su brojna, pa i tehnička nadmoćnost i sposobnost da se vode višednevni bojevi i operacije u kojima se ispoljava izdržlji-

---

[50] Zbornik II/3, 7, 8, 13, 15.

vost, moralna snaga, spremnost komandi i štabova, borbeni kvaliteti i vještina boračkog sastava itd.

Da bi proces stvaranja armije iz ustaničkih partizanskih odreda tekao što ravnomjernije i da bi se borački i rukovodeći sastav, pa i sav narod, na vlastitom iskustvu uvjerili u prednost i neophodnost stvaranja kvalitativno novih jedinica kao jezgra buduće armije, da bi stekli iskustva i privikli se što više na novi način života i borbe, Vrhovni komandant je svim štabovima izdao direktivu da u okviru partizanskih odreda i bataljona od najsvjesnijih boraca pristupe formiranju *udarnih, pokretnih četa i bataljona.*[51] Te nove jedinice ne bi bile vezane za određeni teren već bi bile korišćene, prema planovima štabova odreda ili štabova operativnih zona, za izvršenje značajnih zadataka, koji su se u pojedinim momentima postavljali. Na temelju ove direktive štab teritorijalnog bataljona je od odabranih boraca, koji su već pokazivali spremnost za ulazak u pokretne jedinice, formirao udarnu četu koja nije imala određeni teren već je upotrebljavana za dejstva na čitavoj teritoriji bataljona.

Na isti način su u okviru partizanskog odreda formirani najprije jedan, a zatim i više udarnih, pokretnih bataljona. Ovo su bile jedinice visokih borbenih i moralnih kvaliteta, sposobne za rješavanje težih zadataka, koje su obično korišćene za ofanzivna dejstva, protiv značajnijih neprijateljskih objekata i, posebno, za borbu protiv kvislinških snaga u situaciji kada sve snage teritorijalnih formacija nisu uvijek bile spremne za odlučnu borbu protiv njih. Ove jedinice su na taj način pretstavljale udarno i borbeno jezgro na čijem su primjeru vaspitavani borci partizanskih odreda i oko kojih su se sve više, saobrazno stepenu političke svijesti i saznanju o neophodnosti nove organizacije oružanih snaga, okupljali, spremajući se na taj način za stupanje u nove jedinice — brigade.

Posebno treba istaći pažnju koja je posvećivana omladini. Ona je pokazivala najviše spremnosti da se do kraja angažuje u borbi i brzo je prihvatala sve one nove

---

[51] Ove direktive Vrhovnog štaba objavljene su u Zborniku II/2, 191, II/3, 90, 105, 131; II/4, 5.

mjere koje su bile sračunate na stvaranje armije. Stoga je Vrhovni komandant u svojim direktivama često ukazivao na značaj pravilnog rada sa omladincima — borcima partizanskih odreda, zahtijevajući da se, u cilju njihovog vojničkog i političkog vaspitanja, održavaju kursevi prije nego što se uključe u jedinice i da se u okviru partizanskih bataljona i odreda formiraju omladinske čete i bataljoni.[52] Iskustvo je pokazalo da su dobrom vojnom i političkom pripremom, a zatim organizovanim radom na vojnom i političkom vaspitanju u jedinicama, omladinske čete i bataljoni postali najbolje, najborbenije i u moralnopolitičkom pogledu najčvršće jedinice i udarne snage partizanskih odreda.

Da bi organizovao što bolji, intenzivniji i jednoobrazniji rad na vojnom i političkom vaspitanju boraca, Vrhovni štab je izdao uputstva za izvođenje vojne obuke i moralno-političko vaspitanje i izradio program za taj rad.[53]

*

Sprovođenje svih ovih mjera u toku prve polovine 1942 g. omogućilo je da se sredinom i u toku druge polovine te godine pride na širokom frontu formiranju brigada u svim onim oblastima gdje su od početka borbe stvorena žarišta oružanog ustanka. Najprije su u sastav prvih brigada obično ulazili udarni bataljoni sa područja pojedinih operativnih zona da bi se kasnije pristupilo formiranju brigada na principu da jedan kompletan partizanski odred preraste u brigadu, pošto su za to bili stvoreni svi uslovi.

Ali treba istaći da stvaranje novih jedinica nije značilo potpuno ukidanje teritorijalnih partizanskih odreda. Brigade su bile glavna oružana snaga i one su na sebe preuzele osnovni teret vođenja borbe protiv okupatora i kvislinga, ali su na terenu i dalje ostajali manji partizanski odredi sa donekle izmijenjenom ulogom. Postojanje partizanskih odreda pružalo je u prvom redu garanciju da u

---

[52] Ima više dokumenata Vrhovnog štaba sa takvim direktivama iz početka 1942 g. (Zbornik II/2, 174; II/3, 105 i dr.).

[53] Isto, II/2, 159.

nijednoj oblasti neće prestati borba protiv neprijatelja, makar brigade, izvršavajući određene zadatke, otišle iz te oblasti, što je bilo od izvanrednog značaja u uslovima okupacije zemlje i vođenja onakvog rata. Sem toga, partizanski odredi ostali su i dalje nezamjenljivi faktor aktiviranja i mobilizacije novih boraca, jer je takav oblik organizacije oružanih snaga bio i ostao najprihvatljiviji za narodne mase. Zato su partizanski odredi kroz čitavo vrijeme rata ostali rezervoar za popunu brigada novim borcima, koji su u njima sticali osnovno vojno i političko vaspitanje, osnovne vojničke kvalitete i ratna iskustva. Zato je Vrhovni komandant u svojim direktivama neprekidno podvlačio da se ne smije dogoditi da formiranjem brigada ma i za najkraće vrijeme jedna teritorija ostane bez partizanskih boraca i zahtijevao da se formiranje brigada izvrši tako da na terenu uvijek ostane makar i brojno mali partizanski odred. I u najtežim uslovima neprijateljskih ofanziva u Zapadnoj Srbiji, Istočnoj Bosni, Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini, kada su glavne partizanske snage napuštale te teritorije, on je naređivao da se na terenu zadrže izvjesne snage, pa makar i najmanje grupe boraca i partiskih radnika, koje će nastaviti borbu i rad na mobilizaciji i stvaranju novih partizanskih odreda.[54]

Ovakav kurs u rješavanju problema organizacije oružanih snaga omogućio je primjenu novih metoda borbenih dejstava čija je osnovna odlika bila sve izrazitiji ofanzivni karakter. Sprovođenjem jedne mjere za drugom stvarani su sve povoljniji uslovi za preodoljevanje slabih strana taktike krupnih, teritorijalnih partizanskih odreda — odbranbenog karaktera njihovih dejstava, vezanosti jedinica za front i frontalna dejstva i pasivnosti. Zahvaljujući tim mjerama, snage oružanog ustanka niti su mogle biti uništene u procesu velikih okupatorsko-kvislinških ofanziva niti su se, morale, da bi izbjegle to uništenje, vraćati na ranije organizacione forme, dijeleći se ponovo na mnogobrojne, sitne grupe i odrede, kako bi mogle da »iščezavaju« ispred koncentrisanih neprijateljskih snaga.

---

[54] Isto II/3, 134; III/3, 158; II/2, 75.

Organizovane na ovim novim principima, te su snage bile vanredno podesne za primjenu osnovnih pozitivnih načela partizanske taktike na jednom višem i kvalitativnom novom stepenu, koja će se u prvom redu odlikovati iznenadnim, brzim i ofanzivnim dejstvom krupnih, vanredno pokretnih i relativno dobro naoružanih jedinica. Njihova dejstva će unijeti pometnju kod neprijatelja, koji je upravo pomišljao na to da je u svojih nekoliko prvih velikih ofanziva već postigao odlučujući uspjeh time što je ponovo pregazio nekoliko slobodnih teritorija, primorao dio naroda da se privremeno pasivizira ili stupi u kvislinške jedinice — pometnju koja, slobodno se može reći, nije bila ništa manjih razmjera od one koju je izazvao onako snažan talas oružanog ustanka uljeto 1941 g. Tek što su okupatori i kvislinzi pregazili jednu za drugom slobodne teritorije u Zapadnoj Srbiji, Crnoj Gori, Hercegovini, Istočnoj Bosni, Kozari i Sloveniji, osjetili su snažne udarce novih jedinica — brigada, koje su napadale snagom kakvu neprijatelj nije dotada nigdje osjetio. Time je stvarno otpočela jedna nova faza u razvitku Narodnooslobodilačkog pokreta koji će uskoro, preuzimajući i u političkom i u vojnom pogledu inicijativu, odnijeti prve odlučujuće pobjede i snažno ih manifestovati u novembru 1942 osnivačkom skupštinom Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, čijim su odlukama i rezolucijom postavljene osnove buduće državne organizacije, i odlukom Vrhovnog komandanta o stvaranju nove armije — Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Zapravo, sprovođenjem pomenutih odluka, oružana borba u Jugoslaviji dobila je svoju pravu fizionomiju, prerastajući u opštenarodni rat za oslobođenje i revolucionarni preobražaj zemlje. I karakter borbenih dejstava i forme organizacije koje su se razvijale omogućivali su da svaki patriota nađe svoje mjesto i neposredno učestvuje u toj velikoj borbi koja je postepeno zahvatala svaki kutak zemlje i razvijala se kroz najraznovrsnije forme. Bilo u brigadi ili odredu, u diverzantskoj ili udarnoj grupi, u partizanskoj ili seoskoj straži, u radnim brigadama koje su obrađivale polja, ubirale i sklanjale ljetinu. učestvovale u rušenju komunikacija, evakuaciji plijena, prenošenju ranjenika, izgradnji bolnica ili magacina, u

antifašističkim organizacijama omladine, žena i pionira i raznim drugim formama — svi ljudi, žene, omladina i pioniri mogli su naći svoje mjesto i uključiti se prema svojim sposobnostima u tu opštu borbu protiv osvajača i izdajnika. Narodnooslobodilačka borba je u tom pogledu pružila uvjerljiv dokaz da se i mali narod može suprotstaviti moćnom osvajaču i pokazala put kojim treba ići u organizovanju svenarodnog rata. Narodi Jugoslavije su na taj način nametnuli moćnoj okupacionoj armiji takve metode ratnih i borbenih dejstava u kojima je ona morala, htjela-nehtjela, primiti podređenu ulogu i povinjavati se onim oblicima borbe koji su joj najmanje odgovarali sa stanovišta njenih brojnih i materijalno-tehničkih preimućstava. U toku rata toj armiji nije pošlo za rukom da nametne one opšte poznate borbene postupke propisane za rat u »normalnim uslovima«, tj. za frontalni način ratovanja, koji su inače važili i bili u primjeni na Istočnom i Zapadnom frontu. Okupaciona armija je bila prinuđena da se ponaša onako kako joj je diktirao protivnik koji je čitavu zemlju postepeno pretvorio u jedinstveni ratni logor, u kome je na svakom koraku okupacionim vojnicima prijetila smrt.

Iznesene mjere koje je Vrhovni štab preduzimao u organizaciji oružanih snaga i izgradnji njihovog metoda borbenih dejstava zajedno sa svim izloženim mjerama političkog karaktera, uslovili su bitne izmjene u daljem vođenju Oslobodilačkog rata i Narodne revolucije. Njihovim će sprovođenjem i ratna dejstva i politički odnosi u zemlji krenuti jednim novim smjerom, čija će osnovna karakteristika biti da će nastojanja okupatora i snaga kontrarevolucije da zajedničkim naporima slome oružani ustanak doživjeti potpuni neuspjeh i da će snage Narodnooslobodilačkog pokreta preuzeti inicijativu i uskoro izvojevati odlučujuće vojne i političke pobjede.

Već su nedvosmislen i odlučan stav CK KPJ i Vrhovnog štaba, da se i pod najtežim uslovima produži započeta borba, njihova nastojanja da se nađu odgovori na iskrsle probleme organizacije oružanih snaga i metode vođenja borbenih dejstava i njihov odlučan i nepokolebljiv stav u daljoj realizaciji oslobodilačke i revolucionarne linije

kako u odnosu na okupatora tako i na kontrarevoluciju, dali značajne rezultate krajem 1941 i početkom 1942 godine. Ovi rezultati ogledali su se u tome što okupatoru i snagama kontrarevolucije, bez obzira na znatne uspjehe, nije pošlo za rukom da unište oružani ustanak, čije su snage uspjevale da u tom periodu stvore svoja nova žarišta. U narednom periodu to će još više doći do izražaja tako da će Treća ofanziva okupatora i snaga kontrarevolucije u proljeće i ljeto 1942 g. donijeti posljednje značajnije uspjehe neprijatelja ali, s druge strane, i prve odlučne pobjede snagama Narodnooslobodilačkog pokreta. U tom smislu Treća ofanziva pretstavlja završnu etapu jednog perioda u razvitku NOR-a, perioda koji se karakteriše naporima okupatora i kontrarevolucije da unište oružani ustanak i naporima snaga oružanog ustanka da preodolje te pokušaje, da se i u vojnom i političkom pogledu konsoliduju, organizaciono i politički razviju i učvrste kako bi obezbijedile dalji pobjedonosni razvoj Oslobodilačkog rata i Narodne revolucije.

U toku Treće ofanzive okupatora i kontrarevolucije osnovne snage Narodnooslobodilačkog pokreta bile su i u vojnom i političkom pogledu spremne da prihvate i primijene sve izložene stavove i mjere CK KPJ i Vrhovnog štaba. To je obezbijedilo da se, i pored mjestimičnih neuspjeha i gubitaka sličnih onima iz ranijih neprijateljskih ofanziva, iziđe iz nove ofanzive s takvim rezultatima koji su mogli pretstavljati solidnu osnovu na kojoj je u drugoj polovini 1942 godine izvojevana odlučujuća prekretnica u Narodnooslobodilačkom ratu.

*

III

TREĆA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA I FORMIRANJE GRUPE PROLETERSKIH BRIGADA

(Skica 1)

1. — *Pripremanje ofanzive, uloga četnika i ustaša*

Okupator nikako nije bio zadovoljan rezultatima postignutim u ofanzivama, koje su bile izvedene u toku 1941 i početkom 1942 godine. Prvih dana februara 1942 i opunomoćeni njemački komandant u Srbiji i komandant Jugoistoka smatraju u svojim izvještajima da ove ofanzive nisu dovele do uništenja oružanih snaga ustanka i da uproljeće, ukoliko se ne preduzmu mnogo efikasnije mjere, treba očekivati opšti ustanak u Jugoslaviji. U tom slučaju, ističu oni, neće nikako biti dovoljne njemačke snage koje se sada nalaze u njemačkoj okupacionoj zoni Hrvatske i Srbije, tim prije što su oružane snage »Nezavisne Države Hrvatske« toliko slabe da se na njih ne može ozbiljno računati. Prema njihovoj ocjeni, osobito se pogoršava stanje u NDH, pri čemu jake ustaničke snage u Istočnoj Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori pretstavljaju neposrednu opasnost za ponovno razbuktavanje ustanka u Zapadnoj Srbiji.

Nekoliko dana ranije je i komandant talijanske 2 okupacione armije dao istu ocjenu situacije u Jugoslaviji i založio se za zajedničke i iz jednog centra koordinirane operacije njemačkih, talijanskih, bugarskih i kvislinških snaga, koje bi bile usmjerene jednovremeno protiv svih glavnih žarišta oružanog ustanka u Jugoslaviji.

Odmah zatim uslijedila je izmjena mišljenja između njemačke i talijanske Vrhovne komande o situaciji u Jugoslaviji i mjerama koje treba preduzeti. U svom pismu talijanskoj Vrhovnoj komandi načelnik štaba njemačke Vrhovne komande konstatuje 4 februara 1942 da je stanje osobito na području NDH zabrinjavajuće, da su, uslijed jačanja snaga oružanog ustanka, ugroženi i okupaciona ratna privreda i saobraćajne linije, pa zbog toga predlaže da se protiv ustaničkih žarišta preduzme zajednička akcija svih okupacionih i kvislinških snaga. Obrazlažući svoj predlog on ističe da je iskustvo iz dosadašnjih ofanzivnih operacija protiv snaga oružanog ustanka pokazalo da pojedinačne akcije, uslijed prostranstva i terenskih teškoća, nisu dale konačne rezultate. Načelnik štaba talijanske Vrhovne komande složio se sa ovim ocjenama i predlozima, ali je zahtijevao da glavna komanda nad svim snagama koje budu učestvovale u zajedničkim operacijama pripadne Talijanima. Konačno je utanačeno da se, radi donošenja zajedničkog plana operacija, održi sastanak pretstavnika njemačke i talijanske Vrhovne komande.

Poslije niza prethodnih pripremnih sastanaka, zajednička konferencija je održana u Opatiji od 1 do 3 marta 1942. Talijansku Vrhovnu komandu zastupao je načelnik talijanskog Generalštaba, a njemačku komandant Jugoistoka. Konferenciji su bili prisutni i njemački opunomoćeni komandant Srbije, njemački poslanik u Zagrebu i njemački opunomoćeni general u Zagrebu, komandant talijanske 2 armije, načelnik Glavnog stožera domobranstva i drugi.

Na konferenciji je konstatovano da se u Jugoslaviji ocrtavaju dva glavna žarišta ustanka — jedno u Istočnoj Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori i drugo u Zapadnoj Bosni, Lici, Kordunu i Baniji. Pretstavnici njemačke Vrhovne komande su uporno stajali na stanovištu da je potrebno izvesti jednovremeno operacije na oba žarišta, pošto su smatrali da bi svaka od tih operacija trajala do početka maja, što bi im upravo odgovaralo, jer bi produženje operacija uproljeće i ljeto išlo u prilog ustanicima. Ali, pošto Nijemci nisu u Jugoslaviji raspolagali sa dovoljno svojih snaga, računali su na brojne talijanske okupacione divizije. Međutim, pretstavnici talijanske Vrhovne komande, ne

želeći da angažuju sve svoje snage, ostali su pri shvatanju da ipak nije moguće jednovremeno izvesti obje operacije. Konačno je njihovo mišljenje preovladalo, pa je utanačen zajednički plan za prvu operaciju protiv oružanog ustanka u Istočnoj Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku. Odlučeno je da u operaciji učestvuju tri talijanske divizije i jedna njemačka, kao i 8—10 bataljona ustaša i domobrana. Date su i osnovne konture operaciskog plana: njemačke i ustaško-domobranske snage imale su da nastupaju sa polukružne polazne linije Sarajevo—Han Pijesak—Drinjača ka dolini Prače i Drine, a talijanske bi iz Hercegovine i Sandžaka nastupale ka Foči i Goraždu, tako da se partizanske snage sabiju u obruč i unište. Nijemci su zahtijevali da operacija otpočne čim prije, ali su naišli na otpor kod talijanskih pretstavnika koji su smatrali da će biti potrebno duže vrijeme za prikupljanje i posijedanje polaznih linija, pa je konačno odlučeno da operacija otpočne 15 aprila. Sve navedene snage ulaze u sastav borbene grupe »Bader«. 16 marta formiran je i štab grupe sa komandantom generalom Baderom, njemačkim komandantom u Srbiji.[55]

U toku razgovora izbila su dva gledanja na pitanje odnosa prema četnicima Draže Mihailovića. Njemačka Vrhovna komanda je bila za to da se četnici razoružaju i razbiju, a talijanska za to da se oni koriste u borbi protiv partizana. Pretpostavljajući da će doći do razmimoilaženja na tom pitanju, njemačka Vrhovna komanda je naredila svom delegatu da izbjegne diskusiju o političkim problemima, da se ograniči samo na vojničku stranu pitanja i zahtijeva da kao jedna od odredaba pismenog sporazuma bude da će se sve snage u toku izvođenja operacija uzdržavati od pregovora sa ustanicima bez obzira na to kom pokretu ovi pripadaju. Ovo je bilo potrebno postići zato što su u toku ranijih ofanziva i njemački, kao i talijanski komandanti, stupali u kontakt sa četnicima i koristili ih protiv partizana. Njemački pretstavnici u Opatiji su obe-

---

[55] Svi podaci su uzeti iz rada »Borbe protiv ustaničkog pokreta u jugoistočnom prostoru« koji je radio po nalogu šefa njemačkog Generalštaba Ernest Vishaupt, viši vojni arhivski savjetnik (AVII, k. 70, reg. br. 3/1, — cit. Vishaupt).

zbijedili da se donese pomenuta odredba.[56] Ali to ne znači da je problem odnosa prema četnicima time bio stvarno riješen.

Već dugo su se u sastavu talijanskih trupa u Crnoj Gori, Hercegovini, Dalmaciji i Lici četnički odredi borili protiv partizana. Komandant talijanske 2 armije je i svojoj Vrhovnoj komandi i njemačkim komandama dokazivao da bi bilo nerazumno odbiti usluge koje četnici tako revnosno nude u borbi protiv partizana i da to ne znači da se oni ne bi, kasnije, kada partizani budu uništeni, takođe mogli obuzdati i spriječiti da nešto preduzmu protiv okupacionih snaga. Talijanska Vrhovna komanda je objeručke prihvatila ovakav stav svoga komandanta. Uprkos tome što su takvom stavu bili skloni i svi njemački komandanti i što su ga se oni stvarno svuda u praksi — u borbi protiv partizana — pridržavali, jer su vidjeli koliko koristi imaju od saradnje sa četnicima, njemačka Vrhovna komanda je sada odlučila da se u narednim operacijama četnici tretiraju kao neprijatelji i da se razoružavaju.

Za takav njen stav postojali su sasvim opravdani razlozi. Prije svega, u Srbiji su četnici za vrijeme Prve neprijateljske ofanzive bili stvorili dosta jake formacije i poslije te ofanzive radili su na njihovom daljem jačanju, što im je išlo od ruke, pošto su partizanske snage oslabile poslije povlačenja glavnine u Sandžak, i pošto su oni koji priđu četnicima znali da neće ići u borbu protiv okupatora. Razumije se da Nijemcima, koji su u Srbiji stvorili Nedićevu vladu i radili na jačanju njegovih oružanih formacija, nije nikako išlo u račun da se pored ovih stvaraju još neke posebne formacije koje su ispoljavale tendenciju da se kriju, da djeluju samostalno i bez neposredne kontrole okupatora. Takve formacije su očigledno bile izvor opasnosti osobito u onom momentu kada bi se situacija izmijenila, kada bi došlo do iskrcavanja Saveznika na Balkan i tome slično. Sem toga, Nijemci su smatrali da su zasada riješili pitanje Srbije i da će pomoću svojih, bugarskih i Nedićevih snaga biti sposobni da održe situaciju u njoj i bez podrške četnika. Dalje, Draža Mihailović je ispoljavao krajnju upornost da ojača svoje pozicije osobito u graničnim oblastima NDH — u Istočnoj Bosni, Crnoj Gori i Her-

[56] Isto.

cegovini. On je slao desetine oficira u te oblasti, a naročito u Istočnu Bosnu sa zadatkom da tamo razbiju partizanske snage i formiraju četničke odrede. To je opet komplikovalo situaciju sa NDH i mutilo odnose među kvislinzima. Sem toga, talijanski okupator se u svojoj okupacionoj zoni oslanjao ne toliko na ustaško-domobranske koliko na četničke snage koje su bile i brojnije i, izuzev malobrojnih ustaških jedinica, boljeg kvaliteta, tako da je u Hercegovini i dijelu Dalmacije stvarno ustaška vlast postojala samo na papiru, što je bio stalan uzrok Pavelićevih žalbi njemačkoj vladi i Vrhovnoj komandi.

Nije se radilo samo o tome. Njemačka je na svog talijanskog partnera gledala sve više sa podozrenjem, bojeći se njegovog šurovanja sa Saveznicima. Pošto su dosta jake četničke snage u Crnoj Gori i Hercegovini bile u sastavu talijanskih jedinica, to je njemački zahtjev da se četnici razoružaju bio sasvim logičan. Tako se dogodilo da Nijemci nisu ništa preduzimali protiv četničke organizacije Draže Mihailovića u Srbiji, jer im je bilo jasno da je ta organizacija u ovakvim uslovima bila sasvim bezopasna, ali su zahtijevali da se razoružaju u italijanskoj okupacionoj zoni — na terenu Istočne Bosne, Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine — gdje treba da se izvede zajednička operacija. Talijani su međutim ostali pri svom stavu i oni će, osobito poslije planirane operacije, sve više isticati mudrost svoje politike, jer će im saradnja sa četnicima u borbi protiv partizana donijeti značajne rezultate baš u ovoj ofanzivi.

No, držanje četnika natjeraće Nijemce da izmijene svoj stav. Naime, za snage kontrarevolucije je pitanje što skorijeg uništenja oružanog ustanka bilo daleko značajnije nego za okupatora. Front u Jugoslaviji nije za okupatora bio ni jedini ni najvažniji, a za domaću reakciju je to pitanje bilo biti ili ne biti. Izbjeglička vlada se preko četničkog pokreta spremala za povratak u Jugoslaviju odmah poslije pobjede Saveznika. To je, međutim, moglo biti osigurano samo ako četnički pokret stvori dovoljno jaka uporišta u zemlji, a to je zavisilo na prvom mjestu od toga hoće li Narodnooslobodilački pokret biti razbijen ili će i dalje jačati. Izbjegličku vladu su vijesti koje su se iz Jugoslavije probijale do savezničkih vlada o borbama partizana i saradnji četnika sa okupatorom već dovodile u ne-

zgodan položaj[57], a borbe partizana i njihovi uspjesi u stvaranju jedinstva naroda u oružanom ustanku gonili su četnike u sve otvoreniju saradnju sa okupatorom, što ih je sve više kompromitovalo u očima naroda. Toga su oni bili svjesni i njihovi dokumenti iz ovog perioda puni su žalopojki zbog toga i sumnji da bi im takva situacija mogla donijeti velike nezgode[58]. Zato su četnici žarko željeli da što prije nestane partizana kako bi u miru mogli sprovoditi svoje »oslobodilačke planove« putem »legalizovanja« kod okupatora i stvaranja tajne organizacije »za vrijeme koje će doći!«

Zato je svaka nova ofanziva okupatora bila nova velika nada za četnike. Čim su čule za ofanzivu, četničke vojvode su pošle u njemačke i talijanske štabove da ponude svoju iskrenu saradnju. Razumije se da okupator nije takvu ponudu mogao odbiti i da su se njemačka strahovanja u pogledu držanja četnika pokazala neosnovanim. Upravo će se u toku Treće neprijateljske ofanzive četnički odredi u njemačkoj okupacionoj zoni Bosne potpuno legalizovati u odnosu na njemačke komande. Oni će se angažovati do krajnjih granica ne bi li konačno uništili glavne partizanske snage[59].

---

[57] Izbjeglička vlada je morala ulagati proteste kod vlade Velike Britanije zbog toga što je Radio London već početkom 1942 g. donosio neke vijesti o borbama partizana (vidi napomenu 19). Razumije se da je Britanija imala mogućnosti da dozna pravo stanje stvari u zemlji. To je sigurno bio razlog što je njena vlada dugo vremena, krajem 1941 i početkom 1942 god., neposredno održavala vezu sa Dražom Mihailovićem, a njena komanda sa Bliskog Istoka preuzela neposredno komandovanje nad četnicima u Jugoslaviji, što je bio uzrok niza nota i objašnjenja između vlada. (Pismo Antoni Idna, ministra spoljnih poslova Vel. Britanije, pretsjedniku izbjegličke vlade od 3 III 1942 god. — AVII, reg. br. VK-Y-71; referat pretsjedniku izbjegličke vlade od šefa vojnog kabineta te vlade o rezultatima konferencije sa ministrom blokada vlade Vel. Britanije i pretstavnikom Forinj ofisa od 31 III 1942 god. — AVII, reg. br. VK-Y-77; pismo pretsjednika izbjegličke vlade ministru Antoni Idnu od 8. IV. 1942 g., AVII, reg. br. VK-Y-85 itd.).

[58] To pokazuje niz dokumenata od kojih je jedan citiran u napomeni 1.

[59] Sporazum između komande italijanskih trupa u Crnoj Gori i »Glavnog odbora crnogorskih nacionalista iz Podgorice i okoline Zete« o zajedničkoj borbi protiv partizana potpisan je

Na sastanku u Opatiji bilo je, takođe, riješeno da se odmah poslije zajedničkih operacija u Istočnoj Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku, preduzmu dejstva na Zapadnu Bosnu, Liku, Kordun i Baniju. Ali je razvoj oružanog ustanka u Sloveniji i osobito u oblasti Notranjskog i Dolenjskog, do koga je došlo u proljeće 1942, primorao Talijane da odmah poslije ofanzive u Istočnoj Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku, koncentrišu snage za operacije u tim oblastima. Ova ofanziva počeće uljeto 1942 i sastavni je dio Treće neprijateljske ofanzive.

---

marta 1942 (AVII, reg. br. 2295). Tim sporazumom vođa četnika pukovnik Bajo Stanišić se obavezao »da će voditi beskompromisnu borbu protiv komunizma i komunista u Crnoj Gori«, da će »biti u stalnom kontaktu sa glavnom komandom italijanskih trupa u Crnoj Gori za sve sporazume o izvođenju zajedničke akcije u borbi protiv komunizma u Crnoj Gori«, da će »italijanske trupe održavati red i poredak u varošima, a po selima ovaj zadatak ostavlja se Crnogorskim nacionalistima« itd. (iz »Izjave Odbora crnogorskih nacionalista« date 6 marta 1942 u Podgorici — AVII, reg. br. 2294).

Sporazum iste sadržine zaključen je između četnika iz okoline Mrkonjić-Grada i Banje Luke i ustaške vlasti 27 aprila 1942 (AVII, reg. br. BH-X-662).

Dvadesetog maja 1942 postignut je sporazum između ustaške vlasti s jedne i pretstavnika ozrenskih i majevičkih četnika s druge strane, koji je zatim dopunjen odredbom da se važnost ovog sporazuma proteže i na njemačke i talijanske trupe (AVII, reg. br. BH-X-931).

Pošto su ustaške vlasti potpisale slične sporazume sa svim četničkim komandama u Bosni, uslijedio je 24 jula 1942 raspis »Glavnog stana poglavnika« o razgraničenju područja između četničkih i ustaško-domobranskih snaga (Zbornik IV/6, 153). Razumije se da su Nijemci odobravali ove sporazume, jer se radilo o njihovom okupacionom području, na kome su oni razgovore sa četnicima prepustili ustaškoj administraciji. Oni su neposredno vodili razgovore sa četnicima samo ako to ovi izričito traže (tako je napr., njemački potpukovnik Vist iz 718 divizije vodio 20 VII 1942 lično pregovore sa četničkim »vojvodama« u Tuzli, u kojima su oni, između ostalog, tražili da ustaše napuste Istočnu Bosnu i da je Nijemci povjere njima — Zbornik IV/6, 146).

U toku Treće ofanzive neke njemačke jedinice su razoružale pojedine četničke grupe, koje su ih dočekivale po selima i predavale oružje. Jedan dio četnika iz Srbije koji je prešao u Istočnu Bosnu i vodio borbu sa proleterskim jedinicama pobjegao je za vrijeme Treće ofanzive natrag u Srbiju. (Izvještaj komandanta grupe četničkih odreda od 6 maja 1942, AVII, reg. br. BH-V-1936).

2. — *Dejstva Udarne proleterske grupe u Istočnoj Bosni i namjere CK KPJ i Vrhovnog štaba za prodor u Srbiju*

U toku Druge neprijateljske ofanzive, januara 1942, Vrhovni štab se sa 1 proleterskom brigadom povukao južno od linije Sarajevo — Višegrad i smjestio se u Foču. Odavde se neposrednije povezao sa partizanskim snagama u Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku. Foča je uskoro postala politički i vojni centar nove, prostrane slobodne teritorije u pomenutim oblastima. CK KPJ i Vrhovni štab su ovdje donijeli već izložene odluke političkog i vojnog karaktera i prenosili ih na rukovodstva NOP u zemlji, stim što su sami neposredno učestvovali u njihovom sprovođenju na slobodnoj teritoriji Hercegovine, Crne Gore, Sandžaka i Istočne Bosne.

Okupator je u toku svoje Druge ofanzive postigao značajne rezultate. Istina, on nije uspio uništiti mjesne ustaničke snage niti 1 proletersku brigadu, što mu je bio cilj, ali je, zbog izdajničkog držanja četnika, njegova ofanziva imala za posljedicu veoma ozbiljno previranje u partizanskim odredima Istočne Bosne, kolebanje i osipanje boraca, pa i njihovo djelimično prelaženje na stranu četnika. U početku ove ofanzive četničke komande, u koje su ušli oficiri poslati iz Srbije od Draže Mihailovića, izdale su ranije citirane naredbe da niko ne smije pružati otpor njemačkim jedinicama, već ih propustiti preko svoje teritorije, jer oni ne idu protiv četnika, već samo protiv komunista. Razumije se da je ovo, pored strahovitog terora koji su sprovodile njemačke i ustaške jedinice nad narodom, osobito tamo gdje im je pružen otpor, imalo veoma negativne posljedice na zaostali seljački elemenat ove oblasti. Koristeći ofanzivu četnici su proširili svoj uticaj na čitavu teritoriju i postavili svoje komande nad mnogim dotada ustaničkim jedinicama, ukinuli ranije izabrane narodnooslobodilačke odbore po selima, opštinama i srezovima i postavili stare organe vlasti sa četničkim pozadinskim komandama, razvijajući bjesomučnu propagandu protiv komunista i partizana. Najjače svoje uporište bili su stvorili u rejonima Vlasenice, Drinjače, Srebrenice, Han-Pijeska i Bratunca, naslanjajući se neposredno na odrede Draže

Mihailovića preko Drine u Srbiji. Bili su prodrli i na Romaniju, Jahorinu i u rejon Kalinovika i uspjeli ozbiljno pokolebati mjesne partizanske odrede.

U Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku situacija se takođe zaoštravala jer su i ovdje talijanske okupacione snage sve više okupljale oko sebe četnike i u ovo doba zajedno sa njima vodile oštre borbe protiv mjesnih partizanskih odreda. Ali situacija nije bila kritična. Kurs na formiranje pokretnih udarnih bataljona obezbijedio je da se stvori dosta jako borbeno jezgro, pomoću koga su glavni štabovi za Crnu Goru i Sandžak i Operativni štab za Hercegovinu stabilizovali situaciju i spriječili dalje jačanje četnika i njihov razoran uticaj na mjesne partizanske snage.

CK KPJ i Vrhovni štab su već u toku Druge neprijateljske ofanzive uočili da je situacija u Istočnoj Bosni, uslijed izdajničkog rada četnika, kritična, ali da bi se baš sada, kada su četnici jasno ispoljili takav svoj stav, mogli relativno brzo razgolitili pred narodom kao sluge okupatora.

CK KPJ je u ovoj situaciji pridavao poseban značaj Istočnoj Bosni i zbog Srbije. Uslijed neprijateljske ofanzive i povlačenja glavnine srpskih partizanskih snaga i velikog dijela partiskih i vojnih kadrova, situacija se u Srbiji pogoršala. Pridajući prvorazredni politički i strategiski značaj Srbiji, CK KPJ i Vrhovni štab nikako nisu mogli da se pomire sa takvom situacijom i bili su spremni da intervenišu snagama kojima su ovdje raspolagali, kako bi podržali jako oslabljene mjesne snage u Srbiji, koje su se borile pod vanredno teškim uslovima. Za najpodesniju oblast iz koje bi se moglo intervenisati u Srbiji oni su smatrali Istočnu Bosnu i zbog toga su težište svojih napora odmah poslije Druge neprijateljske ofanzive usmjerili na nju.

Bilo je odlučeno da se dovoljno jakim oružanim snagama najprije očisti od četnika, ustaša i domobrana teritorija Glasinca, a zatim da se razbiju glavna četnička uporišta u rejonima: Han-Pijesak, Vlasenica, Drinjača, Srebrenica i Bratunac. Pošto se ovlada čitavom ovom teritorijom, riješeno je da se kroz duži period sprovodi intenzivan politički rad sa narodom u cilju tumačenja oslobodilačke i revolucionarne linije KPJ, praktičnog sprovođenja mjera

na obnavljanju i jačanju narodnooslobodilačkih odbora i stvaranja masovnih političkih organizacija i da se odmah pristupi obnavljanju i učvršćenju mjesnih oružanih snaga. U tom smislu izdate su direktive PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu i Glavnom štabu.

1 marta je od snaga koje su se povukle iz Srbije, a nisu ušle u 1 proletersku brigadu, formirana odlukom Vrhovnog komandanta *2 srpska proleterska brigada.* Od nje i tri bataljona 1 proleterske brigade Vrhovni komandant je formirao *Udarnu proletersku grupu* i početkom marta izdao joj detaljnu direktivu za dejstva u cilju čišćenja navedene teritorije. U toj direktivi Vrhovni komandant posebno ističe političku ulogu koju treba da odigra ova grupa svojim pravilnim nastupom i organizovanjem političkog rada u narodu i sa borcima. Očekivalo se, naime, da četnici neće biti u stanju da pruže snažniji otpor proleterskim jedinicama i da će se uloga tih jedinica prvenstveno ogledati u organizovanju masovnog političkog rada u narodu i rada na reorganizaciji i vojno-političkom učvršćenju mjesnih jedinica.[60]

Odluka CK KPJ i Vrhovnog štaba da se od ustaničkih boraca, koji su u toku neprijateljskih ofanziva i razornog djelovanja četnika bili pokolebani, formiraju dobrovoljački odredi, kao teritorijalne jedinice u koje bi ulazili borci koji nisu bili spremni da stupe u partizanske redove i vode bespoštednu borbu protiv okupatora, trebalo je da se sprovede u toku ove ofanzivne akcije Udarne proleterske grupe. Formiranju ovih dobrovoljačkih jedinica pristupilo se već u drugoj polovini januara na terenu južno od linije Sarajevo — Višegrad, da bi se postepeno nastavilo, ukoliko Udarna proleterska grupa bude prodirala dublje na sjever. Tako su krajem januara i u toku februara formirani *Jahorinski, Rogatički, Fočanski* i *Drinski dobrovoljački odred* sa po

---

[60] Naređenja Vrhovnog štaba od 3 III Oper. štabu za Istočnu Bosnu, Zbornik II/3, 7 i 2 prolet. brigadi, isto, dok. br. 8; naređenje Vrhovnog štaba od 4 III Oper. štabu za Istočnu Bosnu, isto, dok. br. 13 i 2 prolet. brigadi od 4 III, isto, dok. br. 15; naređenje Vrhovnog štaba od 5 III, 3 bat. 1 prolet. brigade, isto, dok. br. 17; naređenje Vrhovnog štaba od 6 III, 1 prolet. brigadi, isto, dok. br. 21.

tri do četiri bataljona. Obnovljen je i *Romaniski partizanski odred*, tako da je sada imao 3 partizanska i 4 dobrovoljačka bataljona.

Prvih dana marta otpočele su ofanzivne akcije Udarne proleterske grupe najprije na području Glasinca, Rogatice i Višegrada pa su se uskoro prenijele na sjever. Sredinom marta četnici su bili razbijeni i oslobođena su mjesta Vlasenica, Srebrenica, Drinjača i Bratunac. Četnički oficiri dijelom su izginuli, a dijelom prebjegli u Srbiju pošto su se uvjerili da mjesne ustaničke snage neće da vode borbu protiv partizana. Na ovom terenu formirani su *Vlasenički* i *Srebrenički dobrovoljački* odred od po tri bataljona. Ovih dana formirani su u Istočnoj Bosni od odabranih boraca prvi udarni bataljoni, koji su sarađivali sa Udarnom proleterskom grupom.

Tako je ubrzo proširena slobodna teritorija daleko na sjever sve do Zvornika, a preko *Birčanskog partizanskog odreda, Partizanskog odreda »Zvijezda« i Zeničkog partizanskog odreda* do doline Spreče i ka Zenici. Nekoliko izolovanih neprijateljskih garnizona (u Rogatici, Kladnju Han-Pijesku i Varešu) bilo je sve što je neprijatelj držao na tom terenu. Partizani su široko izbili na Drinu i time stvorili povoljne uslove za prodiranje u Srbiju. Na ovoj slobodnoj teritoriji razvio se intenzivan politički rad u vojsci i narodu.[61]

Ali je planove CK KPJ i Vrhovnog štaba za prodor u Srbiju uskoro omela nova — po redu treća, neprijateljska ofanziva. Njene razmjere ukazaće na krajnju riješenost njemačkog okupatora da spriječi akcije naših snaga prema Srbiji i CK KPJ i VŠ će se odlučiti da privremeno odustanu od svoga plana kako bi težište svojih napora usmjerili u sasvim drugom pravcu.

---

[61] Izveštaj delegata VŠ. S. Vukmanovića od 10 III Vrhovnom komandantu, Zbornik II/3, 35; Pismo druga Tita od 11 III drugu M. Pijade, — isto, dok. br. 36; naređenja Vrhovnog komandanta delegatu VŠ S. Vukmanoviću od 12 III — isto, dok. br. 41 i Udarnoj prolet. grupi od 13 III — isto, dok. br. 42; naređenje Vrhovnog štaba od 13 III o obrazovanju Rogatičkog dobrovoljačkog odreda; naređenja Vrhovnog štaba štabu Udarne proleterske grupe od 15 i 16 III — isto, dok. br. 50 i 51; izvještaji delegata VŠ S. Vukmanovića od 18 III Vrhovnom komandantu, Zbornik IV/4, 33 i bez datuma, Zbornik II/3, 70.

3. — *Obostrane snage pred početak ofanzive i plan neprijatelja*

U Istočnoj Bosni, poslije akcije ustaške »Crne legije« i dijelova njemačkog 737 puka 717 divizije iz Kladnja i Zvornika, dijelovi Udarne proleterske grupe povukli su se početkom aprila na jug ka Glasincu i rijeci Prači, a Srebrenički i Vlasenički dobrovoljački odred su se uglavnom raspali. Jedan bataljon 2 proleterske brigade i dijelovi Drinskog dobrovoljačkog odreda blokirali su Rogaticu u kojoj su bila dva ustaško-domobranska bataljona. Jahorinski, Fočanski, Drinski, Rogatički, Romaniski i Kalinovački dobrovoljački i partizanski odredi držali su položaj prema ustaškim posadama zapadno od planina: Treskavice, Bjelašnice i Igmana, prema Sarajevu, Kladnju i Višegradu, a djelovi Kalinovačkog odreda blokirali su Kalinovik. Brojno stanje pojedinih odreda kretalo se od 800 do 1.700 naoružanih boraca, ali su to još uvijek bile jedinice slabe borbene vrijednosti uslijed kolebanja i previranja do koga je u njima ranije došlo i koje nije moglo biti za ovo kratko vrijeme otklonjeno.

U Hercegovini u ovo doba dejstvuju Sjevernohercegovački i Južnohercegovački partizanski odred pod komandom Operativnog štaba za Hercegovinu. Njihove su snage raspoređene na čitavoj teritoriji Hercegovine, a težište akcija bilo im je duž komunikacija. Talijanske snage i četnici držali su veća mjesta, a ostalu teritoriju kontrolisali su partizani. U ovo doba hercegovačke snage prenose svoje akcije na jug ka Metkoviću i Dubrovniku i postižu niz uspjeha duž željezničke pruge Mostar — Dubrovnik. Sprovodeći direktivu Vrhovnog štaba, Operativni štab za Hercegovinu i štabovi partizanskih odreda su do sredine aprila formirali više udarnih bataljona.

U Crnoj Gori su u ovo doba postojali sljedeći partizanski odredi: Lovćenski, Komski, Nikšićki, Zetski i Durmitorski, svi pod komandom Glavnog štaba za Crnu Goru. Glavne snage ovih odreda nalazile su se već duže vrijeme u teškim frontalnim borbama sa četnicima i talijanskim dijelovima na liniji Mojkovac — Kolašin — Rovca. Početkom aprila su četnici i Talijani sa ovog fronta preduzimali snažnije napade sa ciljem da ovladaju masivom pl.

Sinjajevine i mjestima Šavnikom i Žabljakom. Istočnije od pomenutog fronta nije bilo partizanskih snaga i taj je dio Crne Gore bio pod kontrolom četnika i Talijana. Lovćenski odred vodio je borbe u oblasti Cetinje—Grahovo—Danilovgrad. Skoro sve snage ovih odreda bile su već reorganizovane i formirane u pokretne udarne bataljone.

U Sandžaku su pod komandom Glavnog štaba za Sandžak dejstvovali Pljevaljski i Bjelopoljski partizanski odred i dva samostalna bataljona — Mileševski i Zlatarski. U ovo doba glavni dio ovih snaga bio je orijentisan ka Pljevljima i gornjem toku Lima, gdje je sarađivao sa crnogorskim partizanima u rejonu Mojkovca.[62]

Okupatorske i kvislinške snage u južnom dijelu Istočne Bosne, Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku bile su u ovo doba veoma znatne. Na polaznim rejonima za operaciju ka jugu, na liniji Sarajevo—Han Pijesak—Drinjača i na desnoj obali Drine, bili su koncentrisani njemačka 718 divizija i 737 puk 717 divizije, kao i 8—10 ustaško-domobranskih bataljona. Na teritoriji Hercegovine, uključujući jadransku obalu od Metkovića do Boke Kotorske, bile su raspoređene divizije talijanskog 6 korpusa: »Mesina« (Messina), »Kaćatori dele Alpi« (Cacciatori delle Alpi), »Murđe« (Murge), »Marke« (Marche), »Taurinenze« (Taurinenze) i »Emilija« (Emilia). One su držale veća mjesta u Hercegovini i na obali i nastojale da obezbijede komunikacije, koje su ugrožavali hercegovački partizani. Pored ovih snaga, u Hercegovini su bili raspoređeni i dijelovi 16 domobranske divizije i sada već dosta znatne snage hercegovačkih četnika.

U Crnoj Gori i Sandžaku nalazile su se talijanske snage pod nazivom »Trupe di Montenegro« sa divizijama »Pusterija« (Pusteria), »Venecija« (Venezia), »Taro«, »Ferara« (Ferrara), »Alpi Graje« (Alpi Graie) i »Pulje« (Puglie). Glavnina snaga ove posljednje bila je raspoređena u Gusinju, Plavu, Peći i Prizrenu. Glavnine ovih divizija bile su dislocirane po garnizonima oko slobodne teritorije u Crnoj Gori i Sandžaku: u Pljevljima, Prijepolju, Bijelom Polju, Andrijevici, Beranima, Brodarevu, Nikšiću, Čevu, Rijeci Crnojevića i dr. ili neposredno na položajima prema

---

[62] Podaci o partizanskim snagama uzeti su iz Zbornika II/4 i III/3.

partizanima Crne Gore i Sandžaka. Zajedno sa talijanskim snagama nalaze se u neprekidnim borbama protiv partizana brojne snage crnogorskih četnika.[63]

Nigdje u Jugoslaviji nije u ovom periodu bilo više neprijateljskih snaga koncentrisanih na ovako relativno maloj prostoriji: 12 kompletnih talijanskih pješadiskih divizija, 1 kompletna njemačka divizija i jedan njemački puk, do dvije domobransko-ustaške divizije i dosta jake snage četnika. Talijanske i njemačke snage bile su ojačane jedinicama rodova i službi. Bilo je tu sigurno oko 200.000 neprijateljskih vojnika potpuno naoružanih i opremljenih, prema 8—10.000 partizanskih boraca i 4—5.000 boraca dobrovoljačkih odreda naoružanih skoro isključivo puškama i puškomitraljezima sa malim količinama municije i sa vrlo oskudnim sredstvima za ishranu, odjeću, njegu i liječenje ranjenika itd. i, što je najgore, sa skoro nikakvim perspektivama da se svi ti problemi na ovom siromašnom, planinskom terenu ublaže.

Komandant borbene grupe »Bader« razradio je plan prve zajedničke operacije prema osnovnoj zamisli koja je određena u Opatiji. Prema tom planu njemačka 718 divizija, jedan bataljon iz 737 puka njemačke 717 divizije i 8—10 ustaško-domobranskih bataljona imali su da sa linije Sarajevo — Han Pijesak — Zvornik preduzmu koncentrično nastupanje ka rejonu Rogatice sa zadatkom da nabace partizane na rijeku Praču i Drinu; ostatak 737 puka imao je da posjedne desnu obalu Drine i spriječi prebacivanje partizana u Srbiju, talijanska divizija »Taurinenze« imala je da preduzme nastupanje iz rejona Sarajeva pravcem Trnovo — pl. Jahorina, divizija »Kaćatori dele Alpi« pravcem Nevesinje — Kalinovik i prema Foči i »Pusterija« pravcem Pljevlja — Čajniče — Goražde. Cilj operacije bio je da se partizani opkole, sabiju na što manji prostor i tu unište. Sa planom su se složili i njemački komandant Jugoistoka i komandant talijanske 2 armije.

---

[63] Podaci o neprijateljskim snagama iz rada Vishaupta, dnevnik izvještaja neprijateljskih jedinica za april (AVII, k. 9) i pregleda oružanih snaga okupatora u Jugoslaviji (rad Vojnoistoriskog instituta objavljen u Vojnoistor. glasniku 3 i 4/1952).

4. — *Tok ofanzive*

a) *Prva faza* — povlačenje partizanskih snaga južno od linije Ustiprača — Sarajevo

U neprijateljskom taboru nije išlo sve prema planu. Talijani su radili veoma traljavo. Njima se nikako nije ginulo, a sa partizanima su imali tako loša iskustva da su se već stvarno bili odrekli ranijih iluzija o njihovom uništenju i sve su više i u praksi pokazivali spremnost da prikupe u većim centrima svoje okupacione jedinice, da ih dobro snabdiju svim potrebama i te centre pomoću čelika i betona pretvore u tvrđave iz kojih bi se ograničili na odbranu. Kada su u četnicima otkrili svoga iskrenog saveznika, odlučili su da ulože krajnje napore kako bi tu »kraljevu vojsku u otadžbini« angažovali u ofanzivnim operacijama protiv partizana, dajući im oružje, municiju, hranu, lire, komandante i sve drugo samo da bi od njih stvorili sebi zamjenu u borbi protiv partizana. Zato su bili spremni da svaki napad četnika na partizane potpomognu najizdašnije svojom avijacijom, artiljerijom i tenkovima — onim sredstvima, dakle, kojima partizani nisu imali mnogo šta da suprotstave.

Bez obzira na »svečano« primljenu obavezu u Opatiji, komanda talijanske 2 armije izvijestila je komandanta borbene grupe »Bader« da njene 3 divizije neće biti spremne da otpočnu dejstva 15-og, već negdje oko 25 aprila. To su pravdali time što njihove dvije divizije koje su imale da dejstvuju — jedna iz prostora Sarajeva, a druga iz Nevesinja, nisu mogle biti u Hercegovini na vrijeme smijenjene, jer se sa prebacivanjem divizija iz Italije za njihovu smjenu zakasnilo »uslijed podmorničke opasnosti« na Jadranu. Poslije 15 aprila oni su sporost u prikupljanju svojih divizija pravdali time što one na maršu ka svojim koncentraciskim prostorijama vode teške borbe sa partizanima, pa ih to zadržava[64].

Njemački komandanti su, međutim, ispoljavali krajnju riješenost da se predviđena operacija izvede na vrijeme i po planu tako da su, konačno, preduzeli nastupanje svo-

---

[64] Vishaupt.

jim snagama prije nego što su se talijanske snage koncentrisale, jer više nisu smjeli otezati, pošto su im pretstojale i operacije na Bosansku Krajinu, Kordun i Baniju, na kojima je uporno insistirao komandant Jugoistoka.

Ustaše su se pokazale najrevnosnijim. »Crna legija« nije mogla otrpiti a da već početkom aprila ne pristupi sprovođenju svoga zadatka, pa je na svoju ruku prešla u napad ka Srebrenici, Vlasenici i Bratuncu. Kada je general Bader vidio da su ustaše ovladale ovim rejonom, on je 14 aprila izdao zapovijest 718 diviziji, 737 puku 717 divizije i grupi domobransko-ustaških bataljona, da pređu u nastupanje sa svojih polaznih položaja kako bi iskoristili uspjeh »Crne legije« i spriječili otstupanje partizana na jug, koje je već bilo uočeno. Ovaj general bio je sasvim riješen ne samo da ovlada teritorijom već da uništi na njoj partizanske snage, pošto mu je iskustvo pokazalo da samo osvajanje teritorije ne donosi konačne uspjehe. Sa njegovom inicijativom složio se i komandant Jugoistoka, stim što su požurivali Talijane da izvrše svoje zadatke i ne dozvole partizanima da se izvuku ispod udara otstupanjem na jug[65].

Tako je odmah otpočelo nastupanje njemačkih i ustaških snaga sa pravca Sarajeva, Olova, Han-Pijeska i Podžeplja. Sve snage imale su da nastupaju koncentrično prema blokiranoj Rogatici, čisteći teren ispred sebe. Dobrovoljački odredi su pružali neznatan otpor i uglavnom su se raspadali, djelimično se povlačeći na jug. Štabovi 1 i 2 proleterske brigade su po naređenju Vrhovnog štaba ostavili dio svojih snaga na položajima južno od komunikacija Sarajevo — Višegrad, sa zadatkom da u sadejstvu sa mjesnim partizanskim i dobrovoljačkim jedinicama zatvore pravce koji sa linije Sarajevo — Višegrad izvode na jug ka Foči, a dio su prebacili na desnu obalu Drine da u sađejstvu sa sandžačkim partizanima u rejonu Goražde—Čajniče spriječi prodor divizije »Pusterija« od Višegrada i Pljevalja ka Foči.

27 aprila su njemačke i ustaške kolone ušle u Rogaticu, a 30 aprila izbile na rijeku Praču, gdje su se zadržale.

---

[65] Vishaupt i dnevni izvještaj neprijateljskih jedinica za 22 april, arhiv VII, k. 9, reg. br. 22/1.

20 aprila otpočela je prodor i divizija »Pusterija«. 24 aprila ona je ovladala Čajničem, a 30-og i Goraždom. Dijelovi 1 i 2 proleterske brigade pružali su joj organizovan i snažan otpor iznenadnim i smjelim noćnim protivnapadima. Kada su talijanske snage izbile u Goražde, proleterske jedinice zauzele su položaje južno od druma Goražde — Čajniče u cilju zatvaranja pravca ka Foči.

Divizija »Taurinenze«, koja je imala da nastupa iz Sarajevskog Polja pravcem Trnovo—Kalinovik—Foča i ne dozvoli izvlačenje partizana na zapad, završila je prikupljanje tek 27 aprila i do 1 maja nije ništa preduzimala. Divizija »Kaćatori dele Alpi« takođe nije nastupala prema Kalinoviku, jer je komanda 6 korpusa izmijenila njen zadatak.

Partizani su 17 aprila bili zauzeli Borač, a zatim su razvili dejstva na jug vršeći pritisak na čitavoj liniji od Nevesinja do Gackog. Zato je diviziji »Kaćatori dele Alpi« bilo naređeno da najprije očisti teren na pravcu Nevesinje — Gacko, gdje se angažovala vodeći borbe od 23 aprila do 2 maja, kada joj je naređeno da se pripremi za dejstva ka Kalinoviku.

Tako je propao njemački plan i operacija nije izvedena onako kako je zamišljeno. Partizani su se povukli južno od linije Sarajevo — Ustiprača bez pritiska sa zapada i juga. Njima je još uvijek ostao dosta širok manevarski prostor od rijeke Prače pa sve do Nevesinja i od linije Pljevlja—Goražde do Gackog.

Ne želeći da snage proleterskih brigada angažuje u frontalnim borbama protiv daleko nadmoćnijih njemačkih i ustaško-domobranskih jedinica, Vrhovni štab se morao odreći svoga plana stvaranja baze u ovom dijelu Istočne Bosne sa koje bi u povoljnom momentu prenio težište dejstava u Srbiju, pa je naredio napuštanje nedavno oslobođene teritorije u Istočnoj Bosni. To je bio značajan uspjeh za neprijatelja, jer je bio u najvećem stepenu onemogućen i onaj intenzivni politički rad u narodu ovoga kraja i rad na učvršćenju mjesnih ustaničkih snaga.

Dobrovoljački odredi sjeverno od linije Sarajevo — Višegrad su se najvećim dijelom raspali. I prodor divizije »Pusterija« sa četnicima pravcem Pljevlja—Čajniče —Goražde i njihov pojačani pritisak od Pljevalja na jug

smanjio je manevarsku prostoriju sandžačkih partizana, uslovio njihovo izrazitije vezivanje za frontalne borbe u cilju odbrane slobodne teritorije južnog dijela Sandžaka i izvjesno, mada ne znatnije, kolebanje i previranje u partizanskim jedinicama. Prodor divizije »Kaćatori dele Alpi« pravcem Nevesinje — Gacko otežao je položaj hercegovačkih odreda utoliko što su bile otežane njihove veze sa centralnim dijelom slobodne teritorije i što se, pojačanom akcijom Talijana i hercegovačkih četnika, osjetilo dosta snažno kolebanje i previranje u pojedinim partizanskim bataljonima, a to će se pojačavati jačanjem aktivnosti neprijatelja u narednom periodu.

Za ovo vrijeme rastao je i pritisak četnika i Talijana na istočnoj i južnoj granici slobodne teritorije — na otsjeku Mojkovac—Kolašin—Nikšić. Danonoćne i najvećim dijelom frontalne borbe na ovom planinskom terenu sve su više iscrpljivale snage crnogorskih partizana koje su trpile surovu zimu i krajnju nestašicu u municiji, a inače slabo odjevene i još slabije hranjene u borbi protiv brojno daleko jačeg neprijatelja koji je u svakom pogledu bio u neuporedivo boljem položaju. Težnja da se brani preostali dio slobodne teritorije i žestina koja je posebno karakterisala borbu između crnogorskih partizana i četnika, uslovila je frontalne borbe koje su sada skoro sasvim isključile mogućnost primjene partizanskog načina ratovanja i prenošenja akcija na istok i jug u neprijateljsku pozadinu.

Položaj partizanskih snaga na preostalom dijelu slobodne teritorije od linije Sarajevo—Goražde—Pljevlja pa na jug ka Nevesinju, Gackom, Nikšiću i Mojkovcu pogoršavao se, prema tome, u svakom pogledu. Obroci mesa i hljeba, koji su bili skoro jedini artikli ishrane, iz dana u dan su se smanjivali. Rezerve su bile skoro neznatne i glad je najozbiljnije prijetila i narodu i partizanima. U borbama sa daleko nadmoćnijim snagama i posebno onima frontalnog karaktera, više se trošilo municije nego što se moglo zaplijeniti. Nestašica municije sve se više ispoljavala kao problem prvog reda. Već su sve češće pojedine jedinice napuštale položaje radi toga što su borci ostajali bez jednog metka. Bolnice su narastale. Na Pivskoj Planini prikupilo se u centralnoj bolnici već više stotina

ranjenika — velikim dijelom teških i nepokretnih. Pri planiranju daljih borbi moralo se računati na ograničene manevarske sposobnosti glavnine snaga jer je to sve više uslovljavala brojna i na ovakvom terenu vanredno teško pokretna bolnica.

b) *Druga faza* — Povlačenje južno od linije Foča—Kalinovik

Poslije povlačenja partizana na jug od linije Sarajevo—Ustiprača, sve partizanske snage našle su se u talijanskoj okupacionoj zoni. Zbog toga su se Talijani sada više zainteresovali za zajedničke operacije. Početni uspjesi divizija »Pusterija« i »Kaćatori dele Alpi«, povoljan raspored okupatorsko-kvislinških snaga oko slobodne teritorije na liniji Kolašin — Nikšić — Gacko — Nevesinje — Sarajevo — r. Prača — Goražde — Čajniče — Pljevlja, dosta masovno aktiviranje četničkih snaga i, najzad, vanredne teškoće s kojima su se borile partizanske jedinice, stvorili su povoljne uslove za nastavljanje neprijateljske ofanzive. Zbog toga su se talijanski i njemački komandanti dogovorili prvih dana maja da produže operaciju prema preostaloj slobodnoj teritoriji. Prema tom dogovoru izrađen je plan po kome je trebalo iz rejona: Gacko, Nevesinje, Sarajevo, Prača, Goražde, Čajniče izvršiti koncentrično nastupanje prema Foči, centru slobodne teritorije, uništavajući partizane u rejonu Kalinovik — Foča i nabacujući njihove ostatke na rijeke Pivu i Taru. Istovremeno su talijanske i četničke snage iz rejona: Pljevalja, Mojkovca, Kolašina, Rovaca, Nikšića, Čeva imale potiskivati partizane ka donjim tokovima Pive i Tare, gdje bi konačno bili opkoljeni i uništeni.

Koncentrično nastupanje njemačkih, talijanskih i kvislinških snaga otpočelo je 4 maja. Vrhovni štab je otkrio namjere neprijatelja i, s obzirom na veoma nepovoljan odnos snaga, odlučio je da jedinice ne ulaze u teške, frontalne odbranbene borbe već da, manevrišući i primjenjujući ofanzivnu partizansku taktiku, zadržavaju neprijatelja i nanose mu gubitke.

Pravac od Goražda i Čajniča, kojim je nastupala divizija »Pusterija«, zatvarala su četiri bataljona iz 1 i 2 proleterske brigade. Desno od njih pravce od Pljevalja na

jug zatvarale su sandžačke partizanske jedinice. Pravce iz doline rijeke Prače i preko pl. Jahorine kojim su nastupale snage 718 divizije i ustaško-domobranske jedinice zatvarala su četiri bataljona 1 i 2 proleterske brigade sa dijelovima Drinskog, Romaniskog i cijelim Jahorinskim dobrovoljačkim odredom. Pravce iz Sarajevskog Polja drumom ka Trnovu i preko pl. Igman, kojima je nastupala divizija »Taurinenze«, zatvarao je Kalinovački partizanski odred. Pravce iz Nevesinja i Gackog, kojima je nastupala divizija »Kaćatori dele Alpi« i hercegovački četnici, zatvarale su snage Sjeverohercegovačkog odreda.

Izvršujući direktivu Vrhovnog štaba naše su jedinice ometale nastupanje neprijatelja zasjedama i noćnim protivnapadima. Naročito su uspješne noćne protivnapade izveli bataljoni proleterskih brigada na dijelove divizije »Pusterija« u rejonu Čajniča i Goražda. Poslije 6 dana borbi neprijateljske kolone sa sjevera probile su se u toku 10 maja u Foču, a do 12 maja spojile su se kolone divizija »Taurinenze« i »Pusterija« u rejonu Foča — Kalinovik, a nešto kasnije probila se i kolona divizije »Kaćatori dele Alpi« pravcem Nevesinje — Kalinovik. Po naređenju od 8 maja 2 proleterska imala se poslije gubitka Foče razmjestiti u rejon s. Zavajit — s. Čelebić — s. Meljak, a 1 proleterska sa ostacima partizanskih i dobrovoljačkih mjesnih jedinica u rejon s. Miljevina—s. Zakmur—s. Vrbica. Dijelovi Kalinovačkog, Jahorinskog i Romaniskog odreda su, po naređenju Vrhovnog štaba, ostali u pozadini neprijateljskih kolona na svom terenu. Veliki broj boraca dobrovoljačkih odreda se pokolebao i otišao kućama, gdje se krio od okupatora.

Sljedeći zadatak 1 i 2 proleterske brigade bio je da ne dozvole brz prodor neprijatelja ka Zelengori, Pivi i Tari.

Hercegovački udarni bataljoni su za ovo vrijeme uspješno odbijali napade četnika i Talijana iz Gatačkog Polja ka izvornom dijelu Sutjeske. Kada je u toku 9 maja neprijatelj od Nevesinja i Kifinog Sela ugrozio izvorni dio Neretve i pokolebao odbranu dijelova Sjeverohercegovačkog odreda, formirana je — po naređenju Vrhovnog štaba — grupa od jednog bataljona 2 proleterske brigade i dva preostala bataljona Kalinovačkog odreda, sa zadatkom

da na liniji s. Borija — s. Mjedenik organizuje zaštitu sa ovog pravca. Tako je poslije gubitka Foče ostala pod kontrolom partizanskih snaga teritorija južno od linije Kalinovik — Foča do izvornog dijela Neretve i Sutjeske.

Istovremeno sa napadima ka Foči četnici su, ojačani Talijanima, preduzeli napade sa linije Mojkovac — Kolašin — Rovca — Nikšić — Ubli — Čevo. Na čitavom frontu došlo je do vanredno žilavih borbi u kojima su naizmjenično preuzimale inicijativu čas jedna čas druga strana. U vremenu od 4 do 8 maja slomljeni su napadi četnika na liniji Kolašin — Mojkovac, pa su partizanske snage prešle 9 maja u protivnapad, odbacile četnike i zauzele Mojkovac. Na liniji Nikšićka Župa — Nikšić — Čevo — Ubli četnici i Talijani su 5 maja prešli u napad, ali nisu postigli značajnije uspjehe, sem što su osvojili nešto terena u pravcu Grahova gdje su zaustavljeni.

U južnom dijelu Hercegovine partizanske snage izvode za to vrijeme uspješne ofanzivne akcije na komunikacije i osobito na željezničku prugu Mostar — Dubrovnik, što je otežavalo svaki manevar talijanskim snagama i, pogotovo, snabdijevanje jedinica.

c) *Treća faza* — borbe protiv Talijana i četnika u drugoj polovini maja

Uspješno izvlačenje glavnine partizanskih snaga iz rejona Trnovo — Goražde — Foča — Kalinovik, snažan otpor crnogorskih partizana četnicima i Talijanima i ofanzivna aktivnost hercegovačkih partizana u južnom dijelu Hercegovine, natjerali su Talijane da se još odlučnije angažuju protiv glavnine partizanskih snaga oko Vrhovnog štaba. U tome su im išli na ruku mnogobrojni faktori: sve manja partizanska slobodna teritorija, na kojoj su bile prikupljene sve partizanske snage izuzev bataljona Južnohercegovačkog odreda, planinski teren ispresijecan dubokim kanjonima koji su onemogućavali manevar partizanskim jedinicama, nestašica namirnica i municije i skoro nikakva perspektiva da ih partizani ovdje nabave, i velika i teško pokretna bolnica.

Sredinom maja Talijani su odlučili da sa linije Pljevlja — Mojkovac — Kolašin — Nikšić — Bileća preduzmu koncentrično nastupanje ka Pivskoj Planini i tromeđi

Bosne, Hercegovine i Crne Gore i da u rejonu donjih tokova Pive i Tare, planina Maglića i Zelengore unište glavninu partizanskih snaga, stim što bi pomoćne snage posjele zaprečnu liniju Foča — Kalinovik — Ulog sa zadatkom da spriječe izvlačenje partizana na sjever. Za nadiranje od Mojkovca, Kolašina i Nikšića Talijani su, pored četničkih snaga, angažovali i dijelove svojih divizija »Taro«, »Ferara« i »Alpi Graje«. Međutim, uslijed aktivnosti hercegovačkih partizana u južnoj Hercegovini, komanda 6 korpusa je 17 maja izvukla diviziju »Kaćatori dele Alpi« iz borbi sjeverno od Gackog i ka Zelengori i angažovala je zajedno sa divizijama »Murđe« i »Marke« u ofanzivi protiv hercegovačkih partizana južno od linije Nevesinje — Gacko pa sve do jadranske obale. Divizije »Pusterija« i »Venecija« imale su da ovladaju preostalom slobodnom teritorijom Sandžaka i nabace sandžačke partizane na Taru.

Tako su se sredinom maja ponovo razvile teške, frontalne borbe osobito na pravcima koji od Mojkovca i Kolašina izvode na planinu Sinjajevinu, od Nikšića ka Šavniku i planini Goliji i od Pljevalja ka rijeci Tari. Pritisnute sa svih strana, partizanske snage davale su krajnje požrtvovan otpor neuporedivo nadmoćnijem neprijatelju, prelazeći često u protivnapade. Ali su danonoćne višemjesečne borbe već sasvim osjetno iscrple njihove snage, jer se svaka jedinica borila bez smjene i odmora, sa najminimalnijim količinama hrane i municije. Iscrpenost se najprije osjetila na crnogorskim bataljonima koji su već mjesecima vodili teške frontalne borbe na kolašinskom frontu. Njihov primjer je jasno pokazao da malobrojne slabo naoružane i još slabije snabdjevane partizanske jedinice ne mogu primati frontalne borbe, a da se to na njih ne odrazi negativno u svakom pogledu.

Oko 20 maja, poslije višednevnih napada pojačanih talijansko-četničkih snaga, partizanske jedinice na kolašinskom frontu pokazivale su znake krajnje iscrpenosti. Odbijajući u nekoliko navrata zahtjev Glavnog štaba Crne Gore za angažovanjem glavnine proleterskih brigada na ovom frontu i ocjenjujući već u više mahova tamošnje borbe besmislenim, Vrhovni komandant je 21 maja izdao naređenje za napuštanje kolašinskog fronta i povlačenje

jedinica ka Durmitoru gdje bi se sredile i odmorile, zatvarajući zasjedama, noćnim prepadima i bočnim napadima samo najvažnije pravce ka Pivskoj Planini.

I na svim drugim pravcima su se partizanske snage, pružajući žilav otpor, postepeno povlačile. Sa pravca Nikšića neprijateljske kolone prodrle su do 27 maja pred Šavnik, a 30 maja su zauzele ovo mjesto. Istog dana neprijatelj koji je nastupao od Kolašina preko pl. Sinjajevine ušao je u Žabljak. Druge neprijateljske kolone iz Nikšića napadale su istovremeno ka s. Brezni i u pravcu pl. Golije u težnji da se probiju u Gatačko Polje i tu spoje sa snagama iz Hercegovine. Na liniji pl. Golija, s. Brezna ovim snagama su se uspješno suprotstavljali Nikšićki i Zetski partizanski odred sve do prvih dana juna.

25 maja četnici su zauzeli Banjane, pa je Lovćenski partizanski odred bio primoran na povlačenje od Grahova i Vilusa prema Velimlju, jer mu je prijetilo otsijecanje od glavnine. Četnici su na ovom terenu organizovali pučeve u nekim jedinicama, postižući znatne rezultate u ovlađivanju slobodnom teritorijom i unošenju kolebanja i dezorganizovanja u vojsku i narod. Sandžačke partizanske snage su se u to vrijeme, potiskivane od nadmoćnog neprijatelja sa linije Boljanići—Pljevlja—Đurđevića Tara, povlačile na zapad ka Čelebiću. Do 30 maja neprijatelj je izbio na istočne padine planine Ljubišnje.

23 maja otpočela je i ofanziva talijanskih snaga u Hercegovini. Prisustvo tri bataljona 1 proleterske brigade koje je Vrhovni komandant uputio sredinom maja u Hercegovinu da podrže mjesne partizanske jedinice, dalo je značajne rezultate. Ali su prvih dana juna ovi bataljoni bili prebačeni ka pl. Goliji odakle je prijetila opasnost prodora neprijatelja od Nikšića ka Gatačkom Polju. Poslije toga su hercegovački partizani, pritisnuti neuporedivo nadmoćnijim talijanskim snagama, došli u tešku situaciju. Pod uticajem događaja u Crnoj Gori, nastalo je teško stanje i u njihovim jedinicama, a četnici su, izvodeći pučeve i vršeći svoju razornu propagandu, pri čemu su koristili ne samo prijateljski stav talijanskog okupatora nego i izvjesne političke pogreške rukovodstva NOP u Hercegovini, znatno doprinijeli demoralisanju i kolebanju velike mase boraca, tako da su se samo najsvjesniji parti-

zanski borci povlačili na sjever, probijajući se pod najtežim uslovima u sastav glavnine.[66] Jedino je na sektoru Kalinovik — Foča vladalo u to vrijeme zatišje, jer neprijatelj nije ništa ozbiljnije preduzimao sa ovih pravaca.

5. — *Odluka Vrhovnog komandanta za stvaranje grupe proleterskih brigada*

Već poslije 20 maja u Vrhovnom štabu, uprkos snažno ispoljenih tendencija odozdo da se na svaki način i upravo grčevito brani posljednji komad slobodne teritorije i uprkos velikih teškoća koje su nastale povlačenjem mjesnih snaga sa njihove teritorije, bio je zauzet sasvim jasan stav da se pri ovakvom odnosu snaga i cjelokupnoj situaciji u kojoj su se našle partizanske jedinice ne može računati sa odbranom slobodne teritorije, jer bi takav kurs konačno

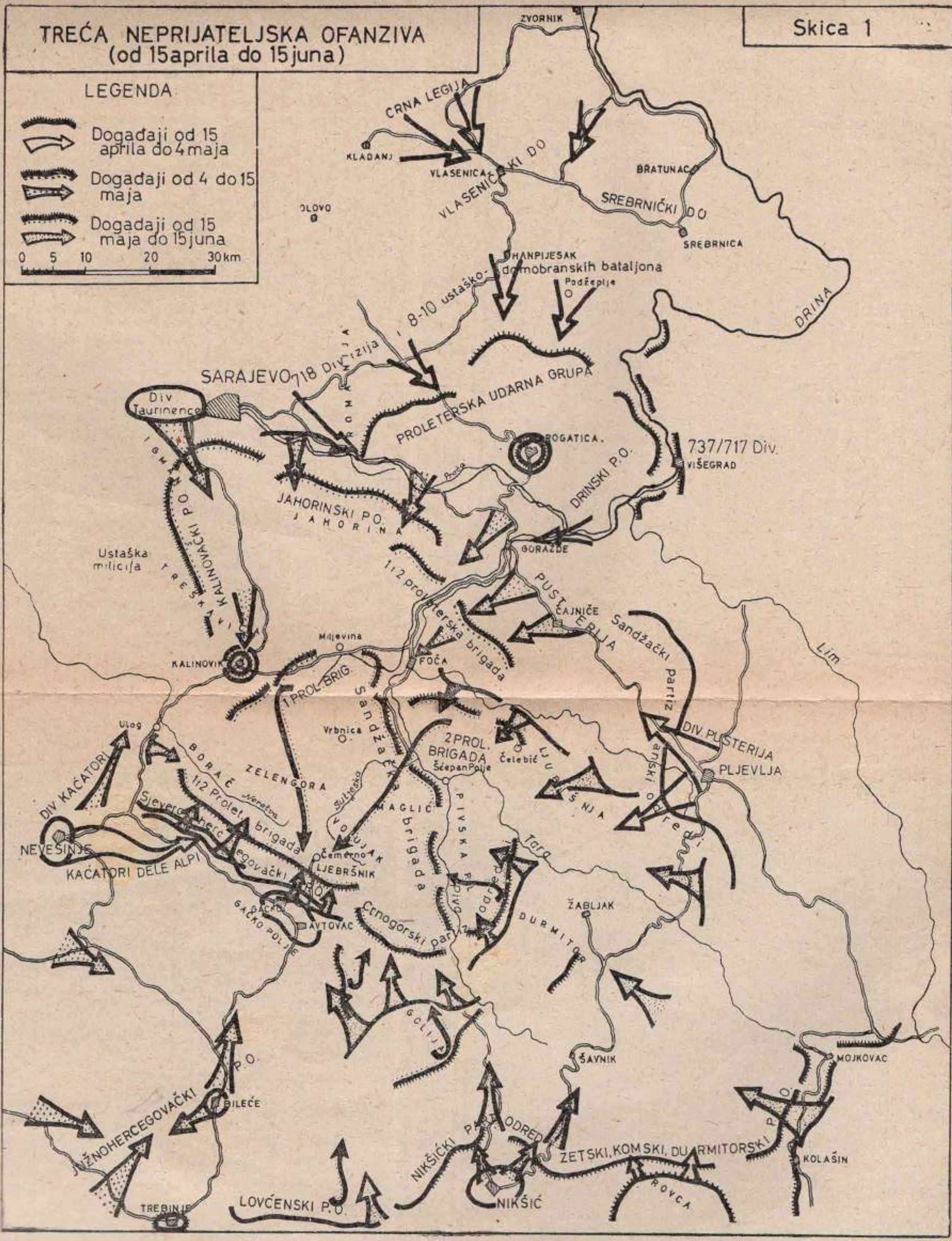
---

[66] Na taj način obistinila su se predviđanja koja je jedna grupa instruktora CK KPJ dala u svom izvještaju CK KPJ od 19 maja (arhiv CK SKJ, reg. br. 747) obilazeći u toku maja Hercegovinu:

»Imali smo prilike da se iz prakse u radu Operativnog štaba (Za Hercegovinu — primjedba P. M.) još više uverimo koliko su opasna i štetna skretanja u radu kako same partiske organizacije, tako naročito Operativnog štaba, koji je, u celini, izgubio donekle svest o rukovodećoj ulozi partije u našoj borbi ... Umesto da se partiska organizacija nalazi iznad svega, Operativni štab je do sada bio sve. To je imalo za posledicu da je čitavom životu i radu partije u celini dat vojnički pečat.

... Ustanak koji se razvija sve više i više nije rezultat i rada partije u masama već uglavnom vojničkih uspeha kojih je ovde dosta bilo, *te postoji opasnost da u jednom određenom momentu* sve to prsne ...« (podvukao P. M.).

Više dokumenata govori o akciji četnika, o uspjehu njihovih pučeva i pobuna u Hercegovini i Crnoj Gori. U svom pismu drugu Titu A. Ranković piše 24 maja o četničkom puču u selu Zakmuru (Zbornik II/2, 76); Blažo Jovanović u izvještaju Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku 27 maja (Zbornik III/3, 141) i Glavni štab za Crnu Goru i Boku u izvještaju Vrhovnom štabu 30 maja (isto, dok. br. 157) govori o četničkom puču na planini Goliji; vijesti o razbijanju partizanskih jedinica u Hercegovini i o pobuni četnika nailazimo u pismu komandanta Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku od 9 juna svome Glavnom štabu (isto, dok. br. 186).

TREĆA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA
(od 15aprila do 15juna)
Skica 1
LEGENDA
Događaji od 15 aprila do 4 maja
Događaji od 4 do 15 maja
Događaji od 15 maja do 15 juna
0 5 10 20 30km
ZVORNIK
CRNA LEGIJA
KLADANJ
VLASENICA
VLASENIČKI DO
BRATUNAC
SREBRNIČKI DO
SREBRNICA
OLOVO
HANPIJESAK
8-10 ustaško-domobranskih bataljona
Podžeplje
DRINA
718 Divizija
SARAJEVO
Div Taurinence
PROLETERSKA UDARNA GRUPA
ROGATICA
737/717 Div.
VIŠEGRAD
DRINSKI P.O.
JAHORINSKI P.O.
JAHORINA
GORAŽDE
KALINOVAČKI P.O.
Ustaška milicija
1 i 2 proleterska brigada
PUSTERIJA
ČAJNIČE
Sandžački partiz
Lim
Miljevina
KALINOVIK
FOČA
1 PROL. BRIG.
Sandžačka
Vrbnica
2 PROL. BRIGADA
Šćepan Polje
Čelebić
DIV. PUSTERIJA
PLJEVLJA
Ulog
BORAČ
ZELENGORA
Neretva
Sutjeska
MAGLIĆ
LJUBIŠNJA
DIV KAČATORI
1 i 2 Prolet. brigada
Sjevernohercegovački
NEVESINJE
KAČATORI DELE ALPI
Čemerno
LJEBRŠNIK
PIVSKA
Tara
GACKO
AVTOVAC
GACKO POLJE
Crnogorski partiz
ŽABLJAK
DURMITOR
GOLIJA
ŠAVNIK
MOJKOVAC
JUŽNOHERCEGOVAČKI P.O.
BILEĆE
NIKŠIĆKI PART. ODRED
ZETSKI, KOMSKI, DURMITORSKI P.O.
KOLAŠIN
LOVĆENSKI P.O.
NIKŠIĆ
ROVCA
TREBINJE

doveo do razbijanja partizanskih jedinica.[67] Ali se sada više nije moglo »iščeznuti« sa tog parčeta ugrožene teritorije. Radilo se o 600 ranjenika i bolesnika koji su bili u centralnoj bolnici na Pivskoj Planini i koje nije bilo moguće na ovom divljem i surovom terenu brzo i lako evakuisati.[68] A sem toga, Vrhovni komandant je ovdje raspolagao samo sa dvije pokretne i snažne, dobro organizovane i već dovoljno iskusne jedinice — 1 i 2 proleterskom brigadom. Ostale snage bile su rasparčane po bataljonima i odredima, nedovoljno organizovane, nepripremljene za pokretne borbe, sa još mnogo elemenata teritorijalne ograničenosti, zahvaćene manje ili više, uslijed nevjerovatno teških uslova života i borbe i četničke propagande, previranjem i kolebanjem. I, najzad, sada se više nije moglo tako jednostavno odlijepiti od neprijatelja koji nadire sa svih strana i teži da pocijepa te jedinice i razbije ih. Zbog svega toga trebalo je organizovati zaštitničke borbe i na taj način stvoriti dovoljno vremena za evakuaciju bolnice i reorganizaciju partizanskih odreda Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine. Takve zadatke namjenio je Vrhovni komandant u prvom redu 1 i 2 proleterskoj brigadi.

*

U »malom« ratu, u »gerili«, koja je pod uslovima »konjunkture« postigla krupne pobjede i osvojila dosta prostranu teritoriju, pa zatim u novim uslovima došla pod udar daleko nadmoćnijeg neprijatelja, rješenje se

[67] Još 2 maja Vrhovni komandant u direktivi Operativnom štabu za Hercegovinu, govoreći o ofanzivi, kaže između ostalog:
»... Moramo preći u kontraofanzivu da bismo pomrsili neprijatelju planove i onemogućili koncentraciju na jednom mjestu. Javljaju nam da u Sarajevskom Polju ima oko 15.000 Talijana koji su takođe počeli ofanzivu prema Trebeviću protiv našeg Trnovskog odreda. Frontove nećemo držati pa ma morali zbog toga napustiti Goražde i Foču, nego ćemo vršiti uglavnom samo partizanski način ratovanja da bi došli do što više municije i oružja, naneli neprijatelju što više gubitaka itd. ...« (Zbornik II/4, 6).

[68] Podatak iz izvještaja Saniteta Vrhovnom štabu od 1. VI. objavljen u Zborniku dokumenata sanitetske službe u NOR-u, knjiga I, dok. br. 25.

normalno nalazilo u rasparčavanju snaga, u njihovom razbijanju na male grupe, koje su u stanju da iščeznu ispred moćne armije i njenih napadnih kolona, koje sistematski napreduju potpomognute avijacijom, tenkovima i artiljerijom. Ali se ovdje nije radilo o takvom ratu. Nije to bila partizanska borba u pozadini za račun armije koja dejstvuje s fronta, niti je to bio oružani otpor okupatoru kome je svrha da se odbrane goli životi, već je ta borba, kao što smo vidjeli, imala dalekosežne oslobodilačke i revolucionarne ciljeve, čijem se ostvarenju moglo uspješno kretati samo pod uslovom permanentnog narastanja snaga i u političkom i u vojnom pogledu. Takva koncepcija borbe uslovila je i novu koncepciju ratovanja. Nije se smjelo dozvoliti cijepanje i rasparčavanje oružanih snaga (iako su se frontalne borbe napuštale), jer bi to značilo vraćanje na prvobitne, početne forme organizacije i taktike, što bi praktično nosilo u sebi i priznanje o nemogućnosti i nerealnosti osnovne političke koncepcije o dalekosežnim ciljevima oružanog ustanka i odricanje od realizovanja takve koncepcije. Trebalo je, dakle, još odlučnije i u još širim razmjerama, koristeći već stečena iskustva i postignute rezultate, krenuti ka najcjelishodnijem rješavanju vojnih problema.

Već vanredno značajno iskustvo sa proleterskim brigadama, koje su u nekoliko mahova tako jasno potvrdile vrijednost novih jedinica i novih oblika ratovanja, bilo je najbolji dokaz ispravnosti puta kojim se pošlo u rješavanju tih problema. Uspjeli ofanzivni manevri 1-ve, a zatim i 2-ge proleterske brigade u Istočnoj Bosni u januaru i martu, glavnine 1-ve proleterske u Hercegovini u maju i manevri tih jedinica u toku Druge i Treće neprijateljske ofanzive, kojima se izbjeglo okruženje i uništenje proleterskih brigada, dali su sada već i prva praktična iskustva o upotrebi tih snaga i metodu njihovih dejstava.

Stvaranje udarnih, pokretnih jedinica u okviru teritorijalnih partizanskih odreda Crne Gore, Hercegovine, Sandžaka i Istočne Bosne i višemjesečno iskustvo koje su te jedinice same stekle vodeći borbe u raznim dijelovima ovih pokrajina, omogućili su da se, i pored svih teškoća, glavnina tih snaga organizuje u brigade.

Sve to bogato iskustvo je govorilo o tome da se baš sada, u ovoj naizgled bezizlaznoj situaciji, nije smjelo ići natrag, da se nije smjelo pribjeći cjepkanju snaga na sitne dijelove koji bi bili podesni da u maskiranju i vještom manevrisanju nađu spasa ispred neprijatelja, već baš obrnuto — da je jedino pravilan izlaz bio u prikupljanju i organizovanju svih tih snaga za izvođenje kontramanevra daleko većih razmjera nego što su bili oni sa proleterskim jedinicima. To je bilo rješenje koje je u ovim uslovima značilo pobjedu u neprijateljskoj ofanzivi, rješenje kojim će se stvoriti svi neophodni uslovi da glavnina snaga sa Vrhovnim štabom preotme inicijativu neprijatelju i nanese mu nove poražavajuće udarce, obezbjeđujući dalji pobjedonosni razvitak Oslobodilačkog rata i Narodne revolucije. To je bila, dakle, osnova od koje je Vrhovni komandant polazio u iznalaženju rješenja situacije nastale u posljednjoj fazi Treće neprijateljske ofanzive.

*

U jednom pismu Aleksandru Rankoviću od 31 maja Vrhovni komandant, izlažući ozbiljnost situacije u kojoj se nalaze partizanske snage, saopštava svoju namjeru o formiranju novih brigada od crnogorskih, hercegovačkih i sandžačkih odreda koji se povlače ispred neprijatelja i uvjerenje u uspjeh zajedničkog ofanzivnog dejstva na jednom pravcu sa četiri do pet brigada. Dio pisma glasi:

Ja nameravam sada stvoriti od crnogorskih udarnih bataljona koji su se povukli, jednu ili dve udarne prolet. brigade koje će biti jezgro crnogorskih partizana i udarna sila protiv četničkih bandita. Isto tako mislim stvoriti od Sandžačkih bataljona jednu udarnu prolet. brigadu, a u pozadini ćemo ostaviti manje partizanske jedinice i deo partiskog aktiva koji će voditi partizanski način ratovanja i stvoriti uslove za novi polet ustanka. Uveren sam da kada mi krenemo sa jedno četiri do pet proleterskih brigada u jednom pravcu, da neće biti te sile koja bi nas zaustavila, da će opet biti oslobođene teritorije. Ako još tome dodamo i hercegovačke udarne bataljone, biće to

strašna vojska za neprijatelja. Eto vidiš, ja sam optimista i to sasma realni optimista, jer je to sasvim ostvarljivo.[69]

Ali za ostvarenje ove ideje trebalo je obezbijediti povoljne uslove. Sve su se snage na raznim stranama nalazile u teškim borbama sa nadmoćnim neprijateljem. Trebalo ih je postepeno izvući, reorganizovati i pripremiti za pretstojeće zadatke. A to izvlačenje i prikupljanje jedinica trebalo je saobraziti mogućnostima evakuacije i pokreta centralne bolnice i, najzad, trebalo je obezbijediti dovoljno prostora za manevar i najpovoljniju prostoriju za pripreme pretstojećeg dejstva. Zato je Vrhovni komandant upoznao prvih dana juna potčinjene štabove sa svojom koncepcijom. Bilo im je saopšteno da se slobodne teritorije neće braniti, već će se preduzeti dejstva za stvaranje novih uporišta, a da će se odbrana na pojedinim pravcima nadiranja neprijateljskih snaga držati samo zato da bi se evakuisala bolnica i obezbijedilo organizovano izvlačenje jedinica.[70]

U duhu ovoga izvršen je novi raspored snaga. Na Pivskoj Planini je grupa od četiri bataljona imala da obezbijedi mostobran na liniji s. Nikolića Do — s. Pišće — s. Trsa i spriječi brz prodor neprijatelja od Žabljaka i Šavnika; na liniji s. Brezna — pl. Golija dijelovi Nikšićkog i Zetskog partizanskog odreda zatvarali su pravce od Nikšića ka s. Goransku i Gackom, povezujući se udesno sa jedinicama Lovćenskog odreda koji se preko s. Veli-

---

[69] Zbornik III/5, 58 (podvukao P. M.).

[70] 26 maja, u pismu M. Đilasu, Vrhovni komandant još jednom odbija zahtjev da proleterske brigade angažuje na frontu u Crnoj Gori:

»Proleterske bataljone (— odnosi se na 1 bat. 1 pr. i 3 bat. 2 pr. brigade koji su bili angažovani na Pivskoj Planini — primjedba P. M.) ne mislim ostavljati duže vremena na teritoriji Crne Gore da [se] potpuno istroše i fizički i materijalno, već ću ih povući čim Komski odred bude spreman da se vrati natrag i popuni njihovo mjesto. U Crnoj Gori ne mogu rešiti pitanje dva proleterska bataljona, ni tri, ni pet, već je potrebna potpuna prekretnica u načinu vođenja rata. I to partizanskim načinom po čitavoj teritoriji, a ne frontovima. To je jedno, a drugo — u našoj borbi ne možemo da se rukovodimo i tvrdoglavošću da pošto-poto zauzmemo neko mesto radi prestiža, već je potrebno voditi pametno partizansko ratovanje sa svim lukavstvima...« (Zbornik II/4, 83).

mlja povlačio na sjever u sastav glavnine; na liniji planina Lebršnik — s. Vrba — izvorni dio Neretve, dijelovi 1 i 2 proleterske brigade sa Sjeverohercegovačkim partizanskim odredom zatvarali su pravce koji iz Gatačkog i Nevesinjskog Polja izvode ka izvornom dijelu Sutjeske i Neretve; slabije snage kontrolisale su prostoriju južno od linije Foča—Kalinovnik, a sandžačke partizanske jedinice su se postepeno povlačile ka selima Čelebiću i Zavajitu, gdje su preuzimale od jedinica 2 proleterske brigade zadatke obezbjeđenja pravaca od Foče i prelazâ na Drini. Pojedine jedinice partizanskih odreda izvlačene su iz borbe radi sređivanja i reorganizovanja kako bi se pripremile za ulazak u brigade. Manje grupe partizana i partiskih radnika izdvajane su i upućivane u neprijateljsku pozadinu sa zadatkom da nastave sa političkom i vojnom aktivnošću na terenu Crne Gore, Hercegovine i Sandžaka poslije povlačenja glavnine.

4 juna izdata je zapovijest za formiranje *3 sandžačke udarne brigade* u koju je ušla glavnina boraca sandžačkih partizanskih odreda.

Glavni štab Crne Gore je pripremao svoje snage za formiranje 4 i 5 crnogorske udarne brigade.

Početkom juna rastao je pritisak talijanskih i četničkih snaga osobito sa linije Gacko — Nevesinje ka izvornom dijelu Sutjeske i Neretve. Cilj tog pritiska bio je da se partizanske snage presijeku pravcima koji sa te linije izvode na sjeveroistok ka s. Mratinju, ušću Sutjeske i ka Foči. Zbog toga Vrhovni komandant prebacuje na ove pravce u toku 6 i 7 juna i 2 proletersku brigadu sa zadatkom da u sadejstvu sa glavninom 1 proleterske obezbijedi pravce koji iz Crne Gore izvode preko planina Maglića i Volujka na planinu Zelengoru kuda su se izvlačile crnogorske jedinice i bolnica.

Do 9 juna glavnine snaga Lovćenskog, Zetskog i Nikšićkog partizanskog odreda povukle su se sa Golije u rejon s. Smriječno—Goransko—Stabna, a odavde u toku narednih dana ka Volujku i dalje za visoravan Vučevo i pl. Zelengoru.

U međuvremenu je napušten i mostobran na Pivskoj Planini i desnoj obali Drine. Sandžačka brigada je pre-

uzela obezbjeđenje lijeve obale Pive od s. Mratinja do Šćepan-Polja i dalje do lijeve obale Drine ka Foči. Dok je obezbjeđenje sa ove strane, uslijed malog broja prelaza i kanjona Pive i Drine, bilo lako, jer neprijatelj nije ni činio ozbiljne pokušaje, dotle je borba na suprotnoj strani — na liniji od jugoistočnog dijela Gatačkog Polja pa preko pl. Lebršnika i Živnja do s. Mjedenik, bila sve žešća da bi od 10 do 15 juna prerasla u dramatičnu borbu 1 i 2 proleterske brigade protiv neuporedivo nadmoćnijih talijanskih i četničkih snaga. Za to vrijeme su pravcima od s. Goransko preko s. Stabna i s. Izgora i od s. Mratinja preko Vučeva prolazile bolnice ka planini Zelengori.

Proleterske brigade su u danonoćnim neravnim borbama, neprekidno bombardovane iz vazduha i tučene talijanskom artiljerijom, trpeći glad i nestašicu u svakom pogledu, uspješno zadržavale talijanske i četničke snage. Time su još jednom potvrdile svoju visoku borbenu vrijednost. Izvještaji štabova iz ovih dana svjedoče o krvavim borbama i neviđenim naporima koje su podnosile jedinice.

U borbama 11 juna na Gatu i Kazancima tri proleterska bataljona imala su oko 80 boraca i rukovodilaca izbačenih iz stroja. Štab 1 proleterske brigade javlja u izvještaju Vrhovnom štabu od 11 maja da je ljudstvo »velikim dijelom potpuno iznemoglo«, da su bataljoni u zadnjih 6 dana imali, pored borbe, tri noćna marša, koji su trajali po čitavu noć; iz drugih izvještaja doznajemo da je »mnogo vojnika bosih«, da se čitavi bataljoni koriste za evakuaciju teških ranjenika iz bolnica, da se jedinice već tri dana hrane lišćem itd. Ali uprkos svih tih teškoća, jedinice su izvršile zadatke i spriječile prodor neprijatelja, obezbijedile evakuisanje bolnica i organizovano izvlačenje svih snaga u pravcu sjeverozapada.

Sredinom juna su sve jedinice sa bolnicom bile prikupljene u širem rejonu planine Zelengore, stim što je 5 crnogorska brigada, koja je formirana ovih dana, kontrolisala teren Vučeva i planina Maglić i Volujak. Ovdje su se jedinice, postavljajući osiguranja u svim pravcima, odmarale i sređivale. Završeno je formiranje 4 i 5 *crnogorske brigade* od boraca crnogorskih partizanskih odreda, koji su se povukli iz Crne Gore, i formiranje Hercegovač-

kog partizanskog odreda. Po uputstvima Vrhovnog štaba jedinice su izvodile intenzivne vojne i političke pripreme za pretstojeći pokret. Organizovano je izviđanje ka Foči i Kalinoviku i prikupljanje podataka o neprijatelju.[71]

*

Izloženi postupci koje su partizanske snage primjenjivale u toku ove ofanzive izmijenili su u odnosu na ranije ofanzive i njen tok i rezultate. Osnovni cilj dejstva tih snaga nije ovog puta bila odbrana slobodne teritorije. Mada je bilo težnji da se primjenom frontalnih dejstava teritorija grčevito brani, ipak je suprotna koncepcija Vrhovnog štaba dala osnovni pečat i toku i rezultatima ove ofanzive. Osnovni cilj partizanskih snaga, prema toj koncepciji, bio je da se primjenom partizanskih dejstava zadržavaju i razvlače neprijateljske snage i da im se nanose gubici kako bi se glavne snage odlijepile, reorganizovale i stvorile potrebne uslove za preuzimanje inicijative i prelazak na ofanzivna dejstva. Realizacija takve koncepcije bila je mogućna zbog toga što su u dotadašnjem razvitku bili stvoreni osnovni preduslovi, koji su se prije svega ogledali u obrazovanju udarnih, pokretnih jedinica u okviru teritorijalnih partizanskih odreda u Istočnoj Bosni, Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini, čiji je sastav i po svojoj političkoj svijesti i po borbenom iskustvu bio spreman da prihvati nove oblike organizacije i borbe. Pravilnim rukovođenjem i upornošću, koju su osobito ispoljile u zaštitničkim borbama 1 i 2 proleterska brigada, izvršeno je organizovano povlačenje jezgra partizanskih snaga. Odvojene od svoga terena i reorganizovane u brigade, to su sada bile nove jedinice koje su mogle biti upotrijebljene u bilo kom pravcu. Iako sa krupnim negativ-

---

[71] Svi podaci o toku Treće ofanzive uzeti su iz raspoložive dokumentacije: rad jedinica NOP i DV rekonstruisan je na bazi naređenja Vrhovnog štaba i naređenja i izvještaja nižih štabova objavljenih u Zborniku II/3, II/4, III/3 i III/4; za rekonstrukciju rada njemačkih, talijanskih, ustaško-domobranskih i četničkih jedinica korišćeni su: dokumenti tih jedinica, objavljeni u pomenutim zbornicima, pomenuti rad Vishaupta i neobjavljeni dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica s fronta za period april-jun (AVII, k. 9, 10 i 11).

nim posljedicama, napuštanje i gubitak slobodne teritorije učinili su da su se te jedinice osjetile potpuno oslobođenim od teritorije, što je bio bitan preduslov za svaki novi korak.

Takvi postupci iznenadili su okupatora i snage kontrarevolucije i doprinijeli da oni sasvim pogrešno ocijene svoje rezultate u ofanzivi. Povlačenje partizanskih jedinica osobito sa frontova u Sandžaku i Crnoj Gori u drugoj polovini maja i početkom juna oni su shvatili kao potpuno rastrojstvo partizanskih snaga i tako su ga ocjenjivali. Njemački, talijanski, ustaški i četnički komandanti bili su uvjereni da su uništili partizane u Crnoj Gori, Hercegovini, Sandžaku i Istočnoj Bosni i da ovi kao borbene jedinice tu više ne postoje. Izvještaji javljaju o punom rastrojstvu i razbijenim grupama i pojedincima koji se kriju po planinama. Zbog toga sredinom juna prestaje dalje nastupanje njihovih jedinica i partizanske snage, koncentrisane nekoliko dana u širem rejonu planine Zelengore sa znatnom bolnicom i velikim zbjegom naroda, vrše bez većih uznemiravanja pripreme za pretstojeću ofanzivu, koja će za okupatora i domaće izdajnike pretstavljati puno iznenađenje.

Talijani su još u toku posljednjih borbi otpočeli prebacivati dio svojih trupa iz Hercegovine u Sloveniju gdje su se izvodile pripreme za veliku ofanzivu na partizanske snage u Notranjskom i Dolenjskom. Nijemci su takođe još u toku ove ofanzive usmjerili svoje glavne napore na pripreme za ofanzivu na Kozaru. Obje ove ofanzive — i na Kozaru i u Sloveniji, bjesneće svom žestinom upravo u vrijeme kada Vrhovni štab bude sa snagama od četiri brigade razvio svoju veliku ofanzivu.

*

DRUGI DIO

POHOD PROLETERSKIH BRIGADA U ZAPADNU BOSNU

I

ODLUKA VRHOVNOG KOMANDANTA ZA POHOD GRUPE BRIGADA U ZAPADNU BOSNU

1. — *Osnovne karakteristike dejstva obostranih snaga na Jugoslovenskom ratištu*

Pet brigada, od kojih svaka broji, zajedno sa iznemoglim, bolesnim i ranjenim, do 1.000 boraca i rukovodilaca, gledano sa čisto vojnog stanovišta, činilo bi se da ne pretstavljaju snagu koja bi mogla odlučujuće uticati na rješenje situacije na ovako prostranom ratištu kakvo je bilo jugoslovensko. Iskustvo je, međutim, pokazalo da ovoga puta ni skromna cifra ni težak položaj ove grupe brigada nisu mogli biti razlog da ona, pravilno upotrijebljena, upravo odlučujuće ne doprinese tome rješenju. Bacimo samo letimičan pogled na fizionomiju toga ratišta da bismo sagledali osnovne faktore koji su karakterisali situaciju i pružali objektivne uslove na kojima su obje ratujuće strane mogle zasnivati svoju politiku i strategiju.

Širom Jugoslavije u ovo doba vodile su se, negdje u većim, a negdje u manjim razmjerama, partizanske borbe. Okupatorske i kvislinške snage, iako daleko nadmoćnije, bile su primorane da obezbjeđuju pojedine centre, rejone, oblasti i komunikacije i da za njihovu odbranu angažuju, zavisno od vojnog, privrednog ili političkog značaja, veće ili manje jedinice. Tako je teritorija progutala desetine divizija, koje su bile rasparčane po garnizonima i utvrđenim objektima sve do bataljona,

čete, pa i voda. Vezane za odbranu određenih objekata i rasparčane na velikom prostoru, to praktično nisu više bile snage koje ne bi mogli uništavati i malobrojni partizanski odredi.

Već je iskustvo pokazalo da koncentracija glavnine okupatorskih i kvislinških snaga protiv jednog žarišta ustanka uslovljava rasplamsavanje borbe u onim oblastima gdje su oslabljene okupacione i kvislinške posade. Zbog toga je neprijatelj za izvođenje pojedinih ofanziva najčešće ojačavao svoje snage iz rezervi, sa drugih frontova i drugih okupiranih zemalja.

Na drugoj strani imamo partizanske odrede koji su u ovom periodu, preodoljevajući slabosti proistekli iz njihove teritorijalne ograničenosti, sve češće vršili iznenadne napade, koncentrišući nadmoćnije snage, na raštrkane okupatorske i kvislinške posade po pojedinim mjestima i objektima. U neprijateljske štabove stizali su danonoćno izvještaji o uništenim posadama i objektima, o presječenim komunikacijama i izgubljenim mjestima. Pokretne, partizanske udarne čete, bataljoni i grupe bataljona, dopirali su i u one rejone koji su se do toga vremena smatrali mirnim i neugroženim. Okupatoru je u takvim uslovima, bez obzira na deset i više puta nadmoćnije snage, uvijek nedostajalo snaga da bi se svaki njegov odbranbeni rejon osjećao sigurnim.

Ali nije stvar samo u čisto vojnom odnosu snaga. Radilo se i o tome da su društveno-politički uslovi zajedno sa okupacijom, s jedne, i politikom KPJ na organizovanju širokih narodnih slojeva u oslobodilačku i revolucionarnu borbu, s druge strane, stvorili ustaničko raspoloženje u čitavoj zemlji. To raspoloženje već se u mnogim oblastima manifestovalo masovnim oružanim ustankom, a u svim drugim manjim ili većim partizanskim pokretom i sve većom spremnošću naroda da taj pokret podrži. Tako je čitava Jugoslavija, gledana u cjelini, pretstavljala jedinstveno žarište borbe i otpora. U takvim uslovima svaki potsticaj u pozitivnom smislu, tamo gdje je to žarište još uvijek bilo latentno, vodio je neminovnom rasplamsavanju ustaničkog požara. To smo već vidjeli na primjeru akcije proleterskih brigada u januaru i martu 1942 g. u Istočnoj Bosni. Gledana s tog

stanovišta, grupa brigada od 5.000 prekaljenih i iskusnih boraca, riješenih na borbu do kraja i svjesnih svoje političke i vojničke uloge, mogla je da izvrši potsticaj dotada neslućenih razmjera. CK KPJ i Vrhovni štab imali su u njoj snagu kojom su mogli ispoljiti odlučujući uticaj na vojno-političku situaciju i to, kao što ćemo vidjeti, na čitavom Jugoslovenskom ratištu. Time će ne samo biti pokopani martovski planovi okupatora i kvislinga o uništenju oružanog ustanka, nego će se uskoro, povezivanjem dotada najjačih partizanskih snaga u Jugoslaviji, izmijeniti fizionomija toga ratišta, jer će se na njemu pojaviti nova, brojna i moćna oslobodilačka armija, a s njom zajedno i konture nove državne zajednice naroda Jugoslavije. To će oružanom ustanku konačno dati trajan karakter i njegove snage uvrstiti u koaliciju koja vodi borbu za uništenje sila Osovine.

2. — *Izbor objekta i pravca dejstva brigada*

Izbor pravca na komè bi se upotrijebila grupa proleterskih i udarnih brigada koncentrisanih na tromeđi Bosne, Hercegovine i Crne Gore, zavisio je od niza političkih i vojnih unutrašnjih i spoljnih faktora. Tek je najsvestranija i objektivna procjena svih tih faktora mogla da bude solidna osnova za najbolje rješenje postavljenog problema.

Uproljeće 1942 g. oružani ustanak je u zapadnom dijelu zemlje bio u najvećem poletu.

Dolaskom druga Kardelja, u Sloveniji su u toku zime i ranog proljeća, poslije otklanjanja slabosti koje su se ispoljile u organizaciji oružanog ustanka u toku 1941 g., izvršene svestrane političke i vojne pripreme, koje su uproljeće 1942 dale vanredne rezultate. Oružani ustanak u Ljubljanskoj pokrajini — Notranjsko, Dolenjsko i Bela Krajina — uzeo je široke razmjere. Tu su u aprilu 1942 formirana tri partizanska odreda, sa oko 2.500 naoružanih boraca. Do juna 1942 g. ove snage razvile su živu aktivnost i, nanoseći udare talijanskim okupacionim jedini-

cama, stvorile prostranu slobodnu teritoriju. Borbe su se vodile neposredno oko Ljubljane i u njenim predgrađima. Ustanak se odavde prenosio u zapadne i sjeverne oblasti Slovenije, gdje su se postepeno formirali sve brojniji partizanski odredi. Po odluci Glavnog štaba Slovenije u toku maja pripremljena je jedna grupa bataljona koja je imala zadatak da se iz Dolenjskog prebaci u sjeverne oblasti Slovenije — u Štajersku i Gorenjsko, sa zadatkom da podrži tamošnje još nerazvijene mjesne snage — otpočne sa odlučujućim akcijama i mobilizacijom. Partizani Slovenije su se preko Kupe, na kojoj su bili oslobodili mjesto Brod, i sjevernije — na Gorjancima — bili povezali i sa hrvatskim partizanima, ostvarujući sa njima saradnju u prvim zajedničkim akcijama.

I u velikom dijelu Hrvatske je oružani ustanak u ovo doba poprimio trajan karakter i uzeo masovne razmjere. Osobito snažan zamah imao je u Lici, na Kordunu i Baniji, u Gorskom Kotaru i Sjevernoj Dalmaciji. Sprovodeći direktivu Vrhovnog štaba o formiranju štabova operativnih zona i pokretnih udarnih jedinica, Glavni štab Hrvatske je sve partizanske snage u Hrvatskoj objedinio u pet operativnih zona. U sastav I operativne zone ušle su partizanske jedinice na terenu Like, Korduna i Banije — Lička i Kordunaška grupa partizanskih odreda, i Baniski partizanski odred. Ove su jedinice početkom maja 1942 g. brojale ukupno 6.000 naoružanih boraca. Bile su već očistile najveći dio pomenutih oblasti, vršeći sve snažniji pritisak na sjever ka Sisku, Karlovcu i Ogulinu i na komunikacije Zagreb—Split, na kojima je saobraćaj bio sveden na minimum. Svi dotadašnji pokušaji okupatora i kvislinga da slome oružani ustanak u Lici, Kordunu i Baniji, doživjeli su neuspjeh. Oružane snage ustaške »Nezavisne Države Hrvatske« pokazale su se nesposobnim da se suprotstave partizanima i u svakodnevnim sukobima trpjele su poraz za porazom. Snažno žarište oružanog ustanka formirano je i u oblasti Gorskog Kotara i Hrvatskog Primorja, gdje je početkom maja dejstvovao partizanski odred jačine 1.136 boraca. Pod njegovim pritiskom bile su komunikacije koje unutrašnjost Hrvatske vezuju sa sjevernim Jadranom i posebno

komunikacije Zagreb—Rijeka. Kao vojno rukovodstvo u ovim oblastima formiran je štab V operativne zone.

Uproljeće 1942 g. oružani ustanak je dobivao sve šire razmjere i u Dalmaciji, na čijoj je teritoriji sve partizanske snage objedinjavao štab IV operativne zone. U sjevernoj Dalmaciji bilo je formirano najsnažnije žarište. Partizani sjeverne i srednje Dalmacije su u akcijama sarađivali sa ličkim i krajiškim odredima duž komunikacija Zagreb—Split i u rejonu Knin—Bosansko Grahovo—Livno. Ukupno je u Dalmaciji početkom juna 1942 bilo 1.547 naoružanih boraca.

U Slavoniji je formirana III operativna zona, koja je u ovo doba imala u svom sastavu I slavonski partizanski odred sa 700 naoružanih boraca, koji su razvijali aktivnost sa osloncem na planine Psunj i Papuk, dejstvujući prvenstveno na željezničku magistralu Zagreb—Beograd.

Karakteristično je za čitavu Hrvatsku da se s proljeća 1942 svuda osjećao veći polet ustanka i naglo jačanje njegovih snaga. Nije to bilo samo zbog povoljnih uslova za partizanske borbe koje je donosilo proljeće, već prvenstveno zbog razvoja političkih prilika u zemlji. Dok je uljeto i jesen 1941 partizanska borba u Hrvatskoj bila zahvatila skoro isključivo oblasti naseljene srpskim življem, uproljeće 1942 ona se prenosi i u čisto hrvatske krajeve, u prvom redu i u širim razmjerama u Dalmaciju i Hrvatsko Primorje, da bi postepeno zahvatila i oblast Zagreba i Zagorja, gdje je bila formirana II operativna zona, koja je u aprilu ove godine na sektoru Zagreba, Bjelovara, Koprivnice i Varaždina imala nekoliko manjih partizanskih odreda sa približno 250 boraca. To je bio rezultat političkog razvitka u kome je značajnu ulogu odigrala aktivnost Komunističke partije Hrvatske na objašnjavanju satelitskog karaktera t. zv. »Nezavisne Države Hrvatske« i, posebno, na raskrinkavanju zamaskirane izdajničke platforme rukovodstva Hrvatske seljačke stranke na čelu sa Mačekom, koja je pretstavljala osnovnu kočnicu u širem okupljanju hrvatskog naroda oko oslobodilačke i revolucionarne linije KPJ. Formiranje prvih partizanskih odreda bio je najbolji znak da je u tom pogledu postignut odlučujući uspjeh i da će, ukoliko se

nastavi tim putem, i ovdje oružani ustanak dobiti masovni karakter. Ovo tim prije što je sada rukovodstvo Narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj imalo u krupnim partizanskim snagama mogućnosti da neposrednije i na efikasniji način ispolji svoj uticaj. Ono je već, sprovodeći uputstvo Vrhovnog štaba, preduzelo korake da ubacivanjem partizanskih četa i bataljona iz sastava I operativne zone ka Sisku, Žumberku i na područje Kalnika potstakne partizansku akciju u ovoj oblasti, što je već upočetku dalo krupne rezultate. Ubuduće će ovo biti primjenjivano u još širim razmjerama.

Oružani ustanak u Bosanskoj Krajini još od jula 1941 pa sve do vremena o kome govorimo imao je najmasovniji karakter. Četiri partizanska odreda i 1 krajiška brigada (formirana 21 maja 1942) brojali su u maju 1942 ukupno oko 7.000 naoružanih boraca. Ove snage su pod komandom Operativnog štaba za Bosansku Krajinu kontrolisale, izuzev nekoliko garnizona i komunikacija u dolinama Une, Sane i Save i oblasti planine Manjače, čitavu teritoriju Krajine, nanoseći sve snažnije udarce okupatorskim i kvislinškim snagama, čije su lokalne ofanzive u toku zime pretrpjele potpuni slom. Talijani su u maju, zbog sve većih gubitaka i nesigurnosti, povukli sve svoje jedinice iz gradova Bosanske Krajine koje su ovdje bile došle u toku ofanzive septembra i oktobra 1941 da bi spasle ustaško-domobranske snage i vlast NDH i ugušile oružani ustanak. Nanoseći talijanskim snagama koje su se povlačile u Dalmaciju znatne gubitke, krajiški partizani su oslobodili Bosanski Petrovac i Drvar. Kruna njihovih uspjeha bilo je oslobođenje Prijedora u maju 1942, u kome je uništen jedan domobranski puk. Napad na Prijedor pokazao je borbenu vrijednost krajiških partizana, jer su oni uspjeli uništiti u ovom gradu jaku i za odbranu solidno pripremljenu posadu.

Četnici, koji su bili uzeli maha u toku talijanske ofanzive ujesen 1941 i početkom 1942, bili su u narodu raskrinkani kao sluge okupatora i saveznici ustaša, jer su zajedno sa njima išli u otvorenu borbu protiv partizana, a dejstvom krajiških proleterskih i udarnih bataljona bili su i vojnički tučeni i sabijeni u garnizone Mrkonjić-

Grada i Banje Luke. Poslije toga jedino njihovo uporište ostala je pl. Manjača i okolina Mrkonjić-Grada. U ovo doba su još samo partizanske jedinice na terenu Janja i Pljeve bile djelimično pod uticajem četničke razbijačke akcije ali je već i u njima bilo formirano snažno borbeno jezgro, koje je pretstavljalo garanciju za potpuno ozdravljenje ovih jedinica. Partizanski pokret se postepeno širio iz Bosanske Krajine na jugoistok, tako da se u ovo doba proširio ka Duvnu, Prozoru i Travniku.

U srednjoj Bosni — na području Prnjavor—Kotor Varoš—Teslić nastalo je krajem 1941 i početkom 1942, uslijed četničke aktivnosti, previranje u ustaničkim snagama. Pošto su u ovom izrazito zaostalom kraju snage KPJ bile neznatne, to je četnicima konačno uspjelo da razbiju partizanski pokret i stvore svoje odrede.

U Istočnoj Bosni su, u toku Treće neprijateljske ofanzive, od najodabranijih boraca formirani udarni bataljoni koji su ušli u sastav 6 istočnobosanske brigade, a ova je zajedno sa Birčanskim partizanskim odredom nastavila uspješne borbe protiv okupatora i kvislinga u ovoj oblasti. Ona se uskoro povezala sa sremskim partizanima koji su uproljeće i ljeto 1942 formirali snažno uporište na Fruškoj Gori i u narodu Srema imali punu podršku.

U istočnom dijelu Jugoslavije situacija je u ovom periodu bila mnogo teža.

Narodnooslobodilački pokret u Srbiji preživljavao je tešku krizu, koja je nastala poslije Prve neprijateljske ofanzive ujesen i zimu 1941. Manji partizanski odredi i grupe, koji su ostali poslije te ofanzive u Zapadnoj Srbiji, bili su neprekidno u toku zime i proljeća 1942 predmet potjera i kaznenih ekspedicija oružanih okupatorskih i kvislinških snaga. Uslijed toga najveći dio odreda bio je razbijen i sveden na male grupe ilegalnih partiskih radnika. Snažniji pokret koji se razvio u jugoistočnoj Srbiji preživio je uproljeće i ljeto 1942 niz ofanziva bugarskih i kvislinških snaga, uslijed čega je zapao u tešku situaciju, a partizanske snage su bile djelimično razbijene ili svedene na manje odrede, koji nisu više imali prvobitnu udarnu snagu.

U Makedoniji su upornim radom novog partiskog rukovodstva postepeno preodoljevane teškoće nastale izdajom Šatorova i negativnim uticajem Centralnog komiteta Bugarske radničke partije (komunista), što se najjasnije manifestovalo u formiranju niza partizanskih odreda uproljeće i ljeto 1942, ali je taj proces razvijanja oružanog ustanka tekao još uvijek suviše sporo i u skučenim okvirima.[72]

U isto to vrijeme okupator je u Jugoslaviji raspolagao veoma znatnim snagama.

Nijemci su u Jugoslaviji imali 5 divizija, 3 lovačka puka, 17 samostalnih bataljona (folksdojčerskih, policiskih, za osiguranje željeznica), niz jedinica ojačanja i drugih manjih dijelova. Do jula 1942 glavnina ovih snaga od tri divizije bila je dislocirana u zapadnoj i sjeveroistočnoj Srbiji i u Šumadiji, a ostale jedinice u Bosni i Hrvatskoj. Nijemci će postepeno prebacivati težište u Bosnu i Hrvatsku, tako da će u julu već 50% snaga iz Srbije biti tamo prebačeno.

Talijani su u Jugoslaviji imali II armiju sa 5 armiskih korpusa i 22 divizije. Ove snage bile su dislocirane u njihovoj okupacionoj zoni od Ljubljanske pokrajine pa preko jadranskog pribrežja do Crne Gore.

Bugari su imali u Makedoniji V okupacionu armiju sa 2 divizije, 1 brigadom, 2 samostalna puka i graničnim jedinicama, i u jugoistočnoj Srbiji I okupacioni korpus sa 3 divizije.

Mađari su u Bačkoj, Baranji i Međumurju imali 5 pješadiskih brigada sa ojačanjima. Najveći dio ovih snaga bio je dislociran u Bačkoj.[73]

Pored toga, znatnim snagama raspolagali su i kvislinzi. Od ovih je najjače snage imao Pavelić. Domobranska vojska njegove »države« bila je organizovana u 3

---

[72] Podatak za Makedoniju uzet je iz knjige *Pregled NOR u Makedoniji 1941—1944*, izdanje Vojnoistoriskog instituta JNA, 1950. Ostali podaci o partizanskim snagama u Jugoslaviji uzeti su iz dokumenata objavljenih u Zborniku.

[73] Podaci o okupatorskim snagama uzeti su iz pregleda oružanih snaga okupatora u Jugoslaviji — rad Vojnoistoriskog instituta, objavljenih u Vojnoistoriskom glasniku 3 i 4, 1952 g. i izvještaja njem. poslanika u NDH (AVII, LN6 — 300794 — 300797).

zbora, koji su ukupno u svom sastavu imali 6 pješadiskih divizija. To je bila prisilno mobilisana vojska, slabe organizacije i još slabije borbene vrijednosti. Bolji od ovih bili su fašistički ustaški bataljoni, ali je njihov broj bio manji. U Srbiji su postojale Nedićeve oružane formacije zajedno sa nizom drugih, manjih kvislinških grupa (Pećanac, Ljotić, ruski bjelogardisti). I, najzad, u nizu oblasti zemlje postojale su četničke oružane formacije Draže Mihailovića pod jedinstvenim nazivom »Kraljeva vojska u otadžbini«. Najaktivnije i najbrojnije bile su u ovo doba četničke formacije u Crnoj Gori i Hercegovini, gdje se između partizana, s jedne, i okupatora i četnika, s druge strane, već više mjeseci vodila neprekidna, teška borba. Pored ovoga je Draža Mihailović sada, u relativno mirnim uslovima, organizovao četničke odrede u Srbiji. Sem ovih, snažnija uporišta četnika u ovo doba postojala su u Istočnoj Bosni u rejonu planina Ozrena i Majevice, u srednjoj Bosni i rejonu Prnjavor, Kotor Varoš, Teslić, u Zapadnoj Bosni oko Mrkonjić-Grada i na planini Manjači i na tromeđi Bosne, Like i Dalmacije. U Sloveniji se u ovo vrijeme upravo završavao proces ujedinjavanja svih reakcionarnih grupa u jedinstveni politički front pod okriljem izbjegličke vlade na liniji saradnje sa okupatorom, koji će se odraziti u pretstojećoj ofanzivi na slovenačke partizane. Tada će se pojaviti izdajničke formacije »Bele garde« u sastavu četnika Draže Mihailovića.

Od plana okupatora za uništenje žarišta oružanog ustanka u proljeće i ljeto 1942 koji je donesen na zajedničkom sastanku u Opatiji, završena je bila samo ofanziva na Istočnu Bosnu, Crnu Goru, Sandžak i Hercegovinu. Pošto je neprijatelju nedostajalo snage da sprovede svoju zamisao o vođenju jednovremenih ofanzivnih operacija protiv svih osnovnih žarišta ustanka u zemlji, to mu nije preostalo ništa drugo sem da i dalje izvodi te operacije počesno — jednu za drugom, angažujući glavninu snaga naizmjenično u svim tim operacijama. Tako su Nijemci odmah poslije završene operacije čišćenja Istočne Bosne pripremali glavninu svojih snaga za ofanzivu na Kozaru, planirajući da izvedu poslije nje još niz lokalnih ofanzivnih operacija u Baniji i Kordunu, u Slavoniji i Sremu. Isto tako će postupiti i Talijani. Pošto se baš u ovom

periodu oružani ustanak u talijanskoj okupacionoj zoni Slovenije rasplamsao u najširim razmjerama, to je komanda II armije već početkom juna, smatrajući da je u Crnoj Gori, Hercegovini, Istočnoj Bosni i Sandžaku postigla odlučujuće rezultate, a to je zaključivala na temelju znatnog rastrojstva partizanskih snaga u toku ofanzive, težište svojih napora prebacila u Sloveniju, pripremajući snage za veliku ljetnju ofanzivu u njoj. Pored toga, treba istaći da su se Talijani osjećali u ovo doba sve nesigurnijim. Oni su stvarno bili izgubili svaku nadu u mogućnost konačnog uništenja oružanog ustanka i umirenja okupiranih oblasti. Zbog toga se orijentišu sve više na to da očuvaju samo najvažnije pozicije, napuštajući sve ono što im se činilo manje važnim. Tako u ovom periodu prikupljaju svoje snage bliže obali, koncentrišući ih u jake i dobro utvrđene garnizone, a napuštaju čitav pojas oko demarkacione zone od Bihaća, Bosanske Krupe i Sanskog Mosta, pa na jugoistok preko Bosanskog Petrovca, Ključa i Mrkonjić-Grada, Posušja, Livna, Prozora i Konjica do Kalinovika, Foče i Gackog. Pri tome nisu mnogo vodili računa o sudbini te zone i gradova koje napuštaju, niti su reagirali na molbe Pavelića, već su ih naprosto predavali ustašama ili četnicima, ukoliko je ovih tu bilo, ili su ih ostavljali prazne. Nijemci, koji upravo sada ulažu krajnje napore da se unište žarišta oružanog ustanka, strahovito se iznenađuju i ljute na takve postupke svojih saveznika.[74]

Na taj način okupator nije u ovom periodu unio u svoj metod ratovanja protiv naših snaga praktično ništa novog u poređenju sa njegovim postupcima iz 1941 i početkom 1942. Ostalo je na tome da se upotrebom mnogo nadmoćnijih i dobro opremljenih snaga, koje će se prvenstveno oslanjati na brojnu nadmoćnost, na tehničko-materijalna preimućstva (artiljeriju, avijaciju, tenkovske jedinice), na bolje organizovanu službu veze, snabdjevanja, zbrinjavanja itd. izvode povremene ofanzivne operacije protiv pojedinih žarišta ustanka s težnjom da ih opkole, da se partizanskim snagama nametnu frontalne borbe i da se, zatim, stezanjem obruča, unište.

---

[74] Vishaupt i izvještaj njem. poslanika u NDH od 10 VI 1942 — AVII — L. N. 6 — 300751—300758.

Mnogo jasnije su se ispoljile teškoće s kojima je okupator morao sve više računati. Naime, žarišta oružanog ustanka nigdje nisu bila u takvim operacijama uništena, već su vremenom mnoga od njih još više ojačala, a pored toga, u raznim oblastima nicala su i nova. To je okupatora nagonilo da sve više svojih snaga vezuje za odbranu pojedinih centara, rejona, komunikacija i objekata i da na njih sve manje računa kada planira ofanzivne operacije protiv određenog žarišta ustanka. Drugim riječima, sve se više moralo računati sa odbranom onoga što se želi očuvati, a sve manje na ofanzivna dejstva. Ovo će imati veoma negativne posljedice po okupatora, jer će mu upravo ofanzivna upotreba onih 5 brigada sa tromeđe Crne Gore, Hercegovine i Bosne u drugoj polovini 1942 g. donijeti niz odlučujućih udaraca i natjerati ga konačno da dovlačenjem novih snaga pokuša početkom 1943 preoteti inicijativu na Jugoslovenskom ratištu. Zasada je ideja da se preuzme inicijativa na svim rješavajućim tačkama — u borbi protiv svih osnovnih žarišta ustanka — ostala samo lijepa želja okupatorskih komandi.

Za razumijevanje situacije u ovom periodu treba istaći da okupator i domaća izdajnička reakcija ni u političkom pogledu nisu više mogli istupiti sa nečim novim. Oni su već bacili u borbu sve što su imali, nadajući se da će požnjeti uspjeh s obzirom na odnos snaga i povoljne međunarodne okolnosti. Ali su se prevarili. Rezultate koje su postigli stvaranjem kvislinških vlada, mobilizacijom svih ostataka reakcionarnih političkih snaga u Jugoslaviji, uključujući i kler i »kraljevu vojsku u otadžbini«, nisu bili takvi da bi obezbijedili odlučujući uspjeh. Pokušaj izolovanja KPJ od širokih narodnih masa i svođenje njene oslobodilačke i revolucionarne platforme na platformu građanskog rata i borbe za neke posebne političke ciljeve, kao i pokušaj da se borba ustaničkih masa protiv okupatora i kvislinga svede na bratoubilačke pokolje između srpskog, hrvatskog i drugih naroda Jugoslavije, nisu dali željene rezultate. Osnovni cilj te politike — uništenje oružanog ustanka — nije bio nigdje postignut. Četnici su, istina, uz pomoć okupatora uspjeli da u nekim oblastima unesu razdor i kolebanje

u ustaničke redove i da stvore svoja uporišta, ali su se pritom morali jasno i otvoreno ispoljiti kao saradnici okupatora. Željezna logika razvitka koji će karakterisati narastanje snaga oružanog ustanka sve će više vezati sudbinu ovog izdajničkog pokreta uz sudbinu okupatora. U uslovima kada se u zemlji stvara sve moćnija oslobodilačka armija, koja vodi uspješnu borbu protiv okupatora, sredstva i metodi četničke politike sve će se više pokazivati u svom pravom svjetlu, jer neće više biti moguće razbijati oružane snage ustanka propagandom o preuranjenosti ustanka. U borbi protiv okupatora i kvislinga — ustaša, četnika i drugih — izgrađivaće se nova armija na koju takva propaganda neće više moći razbijački uticati. Nju će u narednom periodu kao sredstvo razbijačke politike u odnosu na oružani ustanak potpuno i do kraja zamijeniti otvorena oružana borba protiv partizana. Taj proces je počeo još u Zapadnoj Srbiji ujesen 1941 g. da bi u prvoj polovini 1942 svuda uzeo najšire razmjere. Kolebanje i raspadanje ustaničkih odreda i prelaženje dijela ustanika na stranu četnika u toku Treće neprijateljske ofanzive u Hercegovini i Crnoj Gori bio je posljednji značajan četnički uspjeh. To se ubuduće ni u jednom dijelu zemlje neće više ponoviti. Četnici će, kao i sve druge neprijateljske snage, morati svoje uspjehe zasnivati samo na svojoj oružanoj snazi. Međutim, pošto stvarna snaga njihovog pokreta nije bila na prvom mjestu u oružanim jedinicama, jer su im osnovnu masu činili seljaci, koji su i otišli u četnike zato što im je garantovan život i obećano da se više neće morati boriti, već u pokušaju da se jednom perfidnom i zamaskiranom politikom razbije oružani ustanak, oni više neće pretstavljati onu opasnost po ustanak koju su ranije pretstavljali. Što oružani ustanak bude više jačao to će se u četničkom pokretu pojavljivati sve veća kolebanja i raspadanja koja će ga zahvatiti već u drugoj polovini 1942, a rezultat toga biće potpuno izolovanje četničke reakcije od naroda i svođenje njihovih oružanih odreda na banditske grupe koje će se spasavati iza žica okupatorskih garnizona.

Pošto odluka o izboru pravca dejstva grupe proleterskih i udarnih brigada nije zavisila samo od situacije

u Jugoslaviji već i od situacije u svijetu i perspektiva daljeg razvoja Drugog svjetskog rata, to je bilo nužno pravilno ocijeniti i ove faktore i odrediti njihov uticaj na dalji razvoj događaja u Jugoslaviji. Prije svega, trebalo je odgovoriti na pitanje u kojoj se fazi razvitka nalazi Drugi svjetski rat.

Uproljeće 1942, poslije prvih sporazuma između SSSR i zapadnih saveznika koji su imali za cilj stvaranje, jačanje i proširenje antihitlerovske koalicije, kao i jačanje zajedničkih napora u ratu protiv sila Osovina, napredno čovječanstvo je osjetilo veliko olakšanje i učvrstilo svoju vjeru u konačnu pobjedu nad fašizmom. Time su se stvarno otvorile daleko jasnije perspektive. Ali se išlo toliko daleko da su se sa raznih, često i mjerodavnih, mjesta čuli glasovi o skorom završetku rata. Staljin je rekao da bi se rat mogao završiti i u 1942 g., ako bi ostali saveznici ispunili svoje obaveze. Međutim, zapadni saveznici su se tek sada ozbiljno otpočeli pripremati za ofanzivni rat. Trebalo je uložiti još mnogo napora da bi se ostvarila prekretnica i zadali odlučujući udarci fašističkim silama. To se osjećalo i na Jugoslovenskom ratištu, gdje su okupatori ne samo držali jake snage nego ih još i pojačavali.

Oštrina borbi u Jugoslaviji i upornost okupatora da slomi oružani ustanak ukazivali su dosta jasno na to da će rat duže potrajati i da će biti potrebno uložiti još mnogo napora i krvi, pa da se izvojuju odlučujuće pobjede. To je najbolje potvrdio primjer sa Srbijom, o kome je bilo riječi: na dva pokušaja Vrhovnog štaba da stvori jače uporište u Istočnoj Bosni za prodor u Srbiju Nijemci su veoma brzo i vrlo energično reagirali. Pokazalo se da Narodnooslobodilački pokret još uvijek nema dovoljno snage kojom bi ušao u odlučujuću bitku za Srbiju. Stoga je trebalo nastaviti i u narednom periodu borbu za jačanje snaga oružanog ustanka, ostvarujući postepeno u širim razmjerama jedinstvo narodnih masa u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika, borbu za proširivanje postignutih tekovina revolucije i stvaranje nove armije na bazi onih organizacionih principa i metoda ratovanja čiju je ispravnost od dana formiranja 1 proleterske brigade praksa već sasvim uvjerljivo potvrdila.

U ovakvoj situaciji grupu proleterskih i udarnih brigada nije bilo oportuno upotrijebiti na onom pravcu gdje su snage oružanog ustanka bile slabe (da bi im se pružila neposredna podrška), već tamo gdje su one bile jake kako bi se još više ojačale i stvorio čvršći i širi oslonac oružanog ustanka, koji bi i u političkom pogledu — ostvarenjem demokratsko-revolucionarnih tekovina opštejugoslovenskog značaja — i u vojnom — stvaranjem nove armije i razvijanjem opštenarodnog rata — imalo odlučujući uticaj na razvitak Narodnooslobodilačkog pokreta u cjelini. Time bi se ujedno stvorile i dovoljno jake oružane snage kojima bi se moglo intervenisati tamo gdje se oružani ustanak sporije razvijao. Prema tome, dejstvo grupe proleterskih brigada trebalo je u ovom momentu usmjeriti u zapadni dio Jugoslavije, gdje je oružani ustanak bio u usponu i gdje je bilo moguće ostvariti pomenute ciljeve.

Stoga su CK KPJ i Vrhovni štab takvu odluku i donijeli. Kao objekat dejstva brigada izabrana je Bosanska Krajina, koja je u to vrijeme raspolagala krupnim partizanskim snagama, pod čijom je kontrolom bila prostrana slobodna teritorija. Preko nje je bilo moguće obezbijediti neposredne veze sa Dalmacijom, Likom, Kordunom i Banijom koje su opet bile najsnažnija žarišta oružanog ustanka u Hrvatskoj. Preko slobodne teritorije Hrvatske bila je obezbijeđena veza sa Slovenijom. S druge strane, Bosanska Krajina pretstavljala je podesnu osnovicu sa koje je bilo moguće postepeno prodirati na istok radi stvaranja novih uporišta u Srednjoj i Istočnoj Bosni, a preko ovih i u Srbiji, a takođe i preko Neretve u Hercegovinu i dalje u Crnu Goru.

Za prodor brigada Vrhovni komandant je odredio opšti pravac: planina Zelengora—Konjic—Prozor—Kupreško Polje, koji je bio najpovoljniji iz više razloga. Prije svega, bio je to najkraći pravac i u neku ruku prirodna veza između Zapadne Bosne i oblasti Foča—Kalinovik (Bosansko Zagorje), Hercegovine i Crne Gore. Zbog toga je Vrhovni komandant još prije Treće neprijateljske ofanzive ukazivao u svojim direktivama Glavnom štabu Hrvatske i Operativnom štabu za Bosansku Krajinu na značaj ovoga pravca sa stanovišta povezivanja njihovih par-

tizanskih snaga sa snagama u Hercegovini i Crnoj Gori. U tom smislu ovaj pravac je po ocjenama Vrhovnog komandanta trebalo da posluži kao koridor kojim bi bilo moguće izvoditi širi manevar i većim snagama. S druge strane, neprijateljske snage u ovom momentu bile su na tom pravcu najslabije. To je ustvari bio dio demilitarizovane zone u kome nije bilo okupatorskih jedinica. Talijani su sve svoje snage, počev od Kalinovika pa na sjeverozapad sve do Sanskog Mosta i Bihaća, kao što smo već vidjeli, upravo ovih dana povukli na jug, prepuštajući pojedine gradove i objekte ustaško-domobranskim i četničkim snagama. Tako su u Kalinoviku i Trnovu, duž pruge Sarajevo—Mostar na dijelu od željezničke stanice Hadžići do željezničke stanice Ostrožac, u Prozoru, G. Vakufu, Bugojnu, D. Vakufu, Kupresu, Livnu, Duvnu, Mrkonjić-Gradu i drugim manjim mjestima, bile u ovo doba domobranske posade ojačane mjesnom ustaškom milicijom ili četnicima. Najveći garnizoni nisu prelazili snagu od 1—2 bataljona.[75] To je pružalo garanciju za relativno brz i uspješan prodor grupe brigada. Sjeverno od ovog pravca, u Sarajevu, bio je jak njemački i ustaški garnizon, a južno, u Mostaru i njegovoj okolini, bile su takođe jake talijanske, ustaško-domobranske i četničke snage.

Sem toga, glavne snage okupatora za vrijeme izvođenja pohoda biće angažovane u ofanzivnim operacijama na Kozaru i Sloveniju tako da ni okupator neće moći intervenisati znatnijim snagama. 37 bataljona pješadije iz sastava njemačke 704, 714, 717 i 718 divizije i 1 gorske domobranske divizije sa mjesnim ustaškim jedinicama i krupnim ojačanjima, otpočelo je 10 juna veliku ofanzivu na Kozaru, a 70.000 talijanskih vojnika 11 armiskog korpusa prikupljalo se oko slobodne teritorije u Sloveniji, da bi 17 jula otpočelo ofanzivu na snažno žarište ustanka u Dolenjskom, Notranjskom i Beloj Krajini. Ove su se snage uplele u teške i duge borbe tako da okupatorske komande nisu mogle odvojiti nijednu jedinicu kojom bi intervenisale protiv grupe brigada.

---

[75] Podaci iz »situacione skice« rasporeda domobransko-ustaških snaga za 26 VI 1942 g., — izrađene u Operativnom odjeljenju Glavnog stožera domobranstva. (AVII k. 11, reg. br. 26/1).

Ovaj prodor nije bio zamišljen samo kao marš sa prvenstvenim ciljem da se što prije izbije u Bosansku Krajinu. Vrhovni komandant je odlučio da na ovom pohodu izvrši niz krupnijih operacija i pristupi čišćenju teritorije i stvaranju novih uporišta koja bi se zatim povezala sa onima u Bosanskoj Krajini. Prije svega, planirana je jedna velika diverzija na željezničkoj pruzi Sarajevo—Mostar, kojom bi se za duže vrijeme ova, po okupatora značajna komunikacija, izbacila iz upotrebe, što bi ujedno olakšalo veze sa Hercegovinom i Crnom Gorom. Dalje je predviđeno da se pristupi čišćenju doline Rame sa Prozorom i doline gornjeg toka Vrbasa sa G. i D. Vakufom i Bugojnom, stim što bi se ovdje stvorila nova uporišta i pristupilo jačanju mjesnih partizanskih snaga, koje su dosada bile slabe.

Vrhovni komandant je predvidio da u prodoru učestvuju četiri brigade. Petoj crnogorskoj brigadi i Hercegovačkom partizanskom odredu naređeno je da ostanu na prostoriji Zelengore sa zadatkom da postepeno prodiru u Crnu Goru i Hercegovinu u cilju ponovnog rasplamsavanja oružanog ustanka u tim pokrajinama. Ove snage su se imale povezati i sa partizanskim jedinicama u Istočnoj Bosni. Sa ovim jedinicama ostali su i teški ranjenici. Ovakva odluka odgovarala je jednom od osnovnih načela partizanskog ratovanja — ne dozvoliti da se pojedine teritorije potpuno napuste i da na njima prestane oružana borba. Sem toga, imajući u vidu značaj Istočne Bosne i Crne Gore i sa stanovišta neposrednih veza sa Srbijom, a pogotovo sa stanovišta stvaranja podesnih operaciskih osnovica sa kojih bi se u povoljnom momentu prešlo dovoljno jakim snagama u ofanzivu na Srbiju, bilo je od velikog značaja da se u ovim oblastima zadrže jače snage. U ovom momentu u svakoj od njih ostala je po jedna brigada sa mjesnim partizanskim snagama. Međutim, s obzirom na jake okupatorske i kvislinške snage, ovim jedinicama je ostavljena i mogućnost da, u slučaju pritiska koji ne bi mogle izdržati, krenu za glavnom grupom.[76]

---

[76] Sem dosad navedenih, korišćeni su i dokumenti objavljeni u Zbornicima I/3, IV/5, V/4, V/5, VI/2, VI/3.

II

MARŠ I DEJSTVA DO IZBIJANJA NA PRUGU SARAJEVO—MOSTAR

1. *Proleterske brigade na tromeđi prije polaska*

Uporedo sa teškim zaštitničkim borbama tekao je i proces formiranja brigada od udarnih bataljona koji su se iz Sandžaka i Crne Gore povlačili ka tromeđi Bosne, Hercegovine i Crne Gore. Reorganizaciji sandžačkih jedinica i pripremama za formiranje sandžačke proleterske brigade bilo je moguće pristupiti nešto ranije, jer su to dozvoljavali uslovi u kojima su se te jedinice našle poslije povlačenja iz Sandžaka na lijevu obalu Pive i Drine. Prema izvještaju Aleksandra Rankovića koji je lično rukovodio reorganizacijom sandžačkih jedinica i pripremama za formiranje brigade, 3 juna poslije povlačenja iz Sandžaka, u njihovom su se sastavu nalazili: Zlatarski, 1 i 2 prijepoljski i Čelebićki bataljon, Pljevaljski odred sa dva bataljona i Mileševska četa, — ukupno 866 boraca. Drug Ranković izvještava Vrhovnog komandanta 5 juna da je završeno formiranje 3 sandžačke proleterske brigade. U njenom sastavu bilo je na dan formiranja pet bataljona sa ukupno 743 borca.

Reorganizovanje crnogorskih partizanskih snaga i pripreme za formiranje brigada sprovođeni su pod mnogo težim okolnostima. Crnogorski partizanski odredi su se cijelo vrijeme nalazili u zaštitničkim borbama dijelom na Pivskoj Planini, a dijelom na pravcima koji vode od

Nikšića, Bileće i Gackog. Još 12 juna komandant Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku izvještava da se sa snagama od tri lovćenska, jednim zetskim i jednim nikšićkim bataljonom i Samostalnom lovćenskom četom nalazi na sektoru Ravno — Mramor, da u tim jedinicama ima ukupno 748 boraca i da nije mogao raditi na pripremama tih jedinica za ulazak u brigade zbog stalnog neprijateljskog nadiranja i angažovanja svih snaga u borbama. Štab 5 proleterske brigade izvještava 13 juna da je brigada formirana i da u svom sastavu ima četiri bataljona, ali se takođe navodi da još neke jedinice treba da uđu u njen sastav, što znači da njeno formiranje još nije potpuno završeno. Ona je zvanično formirana naredbom Vrhovnog štaba od 24 juna. U njen sastav ušla su tri bataljona, obrazovana iz sastava Nikšićkog i jedan bataljon iz sastava Zetskog odreda.

Formiranje 4 proleterske brigade završeno je konačno 17 juna. U njen sastav ušli su dva lovćenska bataljona, po jedan bataljon iz Komskog i Durmitorskog odreda i jedan bataljon formiran od boraca iz Zetskog odreda i odreda »Bijeli Pavle«. Brigada je imala pet bataljona. Ukupno njeno brojno stanje na dan formiranja iznosilo je 1082 borca i rukovodioca.

Sve brigade bile su formirane na osnovu »Statuta proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada«. Odredbe Statuta bile su postavljene tako da se organizacijom i formacijom obezbijedi da brigade budu lake jedinice, podesne za pokretna i manevarska dejstva. One nisu bile krute, već su u njima bili dati osnovni okviri za rješavanje svih formaciskih i organizaciskih pitanja s obzirom na uslove i mogućnosti. Statutom je, naprimjer, bilo određeno da u brigadi bude »najmanje četiri udarna bataljona«, da se u njenom sastavu mogu formirati pojedine jedinice artiljerije, inžinjerije itd., da brojno stanje bataljona bude do 300 boraca itd., i to sve prema onome čime brigada stvarno raspolaže. U tom smislu odredbe Statuta jasno pokazuju da se radilo o oružanim snagama koje se tek stvaraju i koje će u procesu borbe dalje jačati i razvijati se u svakom pogledu.

Brojno stanje pojedinih bataljona po brigadama u junu 1942 kretalo se od 150 do 250 boraca. Brigade su

imale i brigadni sanitet različitog sastava, kurire i intendanturu. Neke su imale i pionirske i prateće jedinice.

Brigadni sanitet činio je ljekar sa nekoliko bolničara. Sanitet je u cjelini oskudjevao u kadrovima, instrumentima, zavojnom materijalu i lijekovima.

Intendanturom je rukovodio intendant sa potrebnim brojem osoblja, koje su činili konjovoci i, eventualno, neki majstori (puškar, opančar, krojač). Intendantura je raspolagala komorom od 20 do 40 konja koji su nosili uglavnom rezerve hrane i municije. Bataljoni su takođe imali intendanturu, organizovanu po radnim vodovima, koji su pribavljali i spremali hranu. Kuhinje za sve čete obično su bile centralizovane u bataljonskoj intendanturi.

Štabove brigada, bataljona i četa činili su komandant odnosno komandir, zamjenik komandanta (komandira), politički komesar i zamjenik političkog komesara, referent saniteta i intendant u bataljonu i brigadi. Neki štabovi brigada imali su i načelnika štaba.

Osnovno naoružanje brigade sastojalo se uglavnom iz pušaka i puškomitraljeza. Pored toga, svaka brigada je raspolagala sa 5—10 teških mitraljeza, 2—4 minobacača raznih kalibara i eventualno nekim topom manjeg kalibra.

Iz ovog perioda sačuvan je jedan izvještaj štaba 1 proleterske brigade Vrhovnom štabu o brojnom stanju ljudstva i naoružanju na dan 19 juna 1942. Prikazani podaci daju približnu sliku formacije, organizacije i naoružanja grupe proleterskih brigada pred njihov pohod za Bosansku Krajinu. U izvještaju nije obuhvaćen 1 bataljon brigade, koji se duže vrijeme nalazio u sastavu Durmitorskih trupa. Brojno stanje brigade bilo je 855 boraca i rukovodilaca, od čega 43 žene. Brigada je imala 783 puške sa 19.459 metaka ili prosječno po 24 metka na pušku, 34 puškomitraljeza sa 4.237 metaka, ili prosječno po 124 metka na svaki, 4 laka mitraljeza sa 1.040 metaka, 8 teških mitraljeza, 2 laka minobacača, sa 26 mina ukupno, 1 minobacač 80 mm sa 8 mina, 1 top »Pito« sa 47 granata, 1 tromblon sa 4 mine i ukupno 406 ručnih bombi. Brigada je imala 10 jahaćih i 59 tovarnih konja.

U brigade je ušao najsvjesniji dio boraca — partizana. To su bile kadrovske jedinice, što se najbolje vidi po sastavu organizacije KPJ i SKOJ-a u njima.

Sačuvani su neki izvještaji o broju članova KPJ i SKOJ u nekim brigadama. Tako se iz partiskog izvještaja 3 bataljona 1 proleterske brigade od juna 1942 vidi da je ovaj bataljon imao tada 55 članova i deset kandidata KPJ i da samo 20% boraca bataljona nije bilo organizovano u KPJ ili SKOJ. Iz izvještaja 2 proleterske brigade od 29 maja vidi se da je u četiri njena bataljona bilo ukupno 235 članova KPJ. Pored toga, u izvještaju je naglašeno da su svi omladinci-borci članovi SKOJ. U 4 proleterskoj brigadi od 1.082 borca bilo je polovina članova KPJ ili SKOJ. Ako se pri svemu tome ima u vidu da je u to doba kriterijum za prijem u KPJ bio veoma strog, onda se može steći pretstava o političkim i moralnim kvalitetima boračkog i rukovodećeg sastava proleterskih brigada. To potvrđuje i socijalni sastav jedinica. Najvećim dijelom borci proleterskih jedinica bili su radnici, koji su u partizane došli iz industriskih centara i gradova — Beograda, Kragujevca, Kraljeva, Sarajeva, Nikšića, Pljevalja itd.

U brigadama je, takođe, bio veliki broj intelektualaca, studenata i đaka najvećim dijelom predratnih članova KPJ i SKOJ i, najzad, seljaka, i to najviše seoske omladine.

U pomenutom izvještaju 3 bataljona 1 proleterske brigade dat je i socijalni sastav članova KPJ: od 55 članova bilo je 37 radnika, 13 intelektualaca i 5 seljaka. U izvještaju se konstatuje da je bataljon radnički i da 50% njegovog sastava čini omladina.

Takav sastav proleterskih brigada bio je garancija da će one izdržati i najveće napore i da će bez obzira na sve teškoće izvršiti zadatke koje pred njih postave CK KPJ i Vrhovni štab.

U moralnopolitičkom pogledu bile su to monolitne jedinice. Disciplina je u njima počivala na visokoj svijesti, na veoma razvijenom osjećanju odgovornosti svakog pojedinca i na ljudskim odnosima i drugarstvu. Bio on komandant, politički komesar ili običan vojnik, svaki pripadnik brigade je bio aktivni borac i stvaralački se odnosio prema postavljenim zadacima. U borbi i na maršu bez pogovora se izvršavalo naređenje i svako se trudio da ga što bolje izvrši. U slobodnim časovima, na četnim i bataljonskim konferencijama, u svakodnevnim odnosima među

ljudima, razlike u položaju i funkciji nisu igrale nikakvu ulogu. Te razlike osjećale su se samo tamo gdje je trebalo ispoljiti u toku borbe najviše upornosti, umješnosti i hrabrosti, tamo gdje se trebalo pobrinuti da se ljudi nahrane ili odmore, tamo gdje je trebalo da se savjetuju i pouče. U takvim prilikama su se isticale i osjećale starješine. To je bio ustvari prvi uslov da brigade pretstavljaju jedinice istinski narodne, revolucionarne armije. Samo je takva vojska mogla podnositi onakve napore i boriti se pod onako teškim uslovima.

Odlike te vojske, shvatanja njenog boračkog i rukovodećeg sastava i njen karakter u cjelini, najbolje je izrazio Vrhovni komandant u govoru koji je održao povodom formiranja 4 proleterske brigade 19 juna 1942 pred strojem brigade. U situaciji kada su crnogorski partizani poslije skoro godinu dana borbi bili prinuđeni da se povuku iz Crne Gore, da napuste svoja sela i gradove i svoje porodice i kada su se, podnoseći velike žrtve i natčovječanske napore, našli iscrpeni, gladni, slabo odjeveni i sa svih strana opkoljeni, Vrhovni komandant im je govorio da će njihova borba i dalje biti teška, da će još često biti bez hrane, odijela i municije, da su bili opkoljeni i da su i sada opkoljeni i da ih očekuju još veliki napori i lišavanja. Istini u oči i u najtežim trenucima mogla je gledati samo vojska najviših moralnih i borbenih kvaliteta, vojska koja je bila svjesna da je borba koju vodi stvar svih progresivnih snaga, svih porobljenih ljudi i svakog iskrenog patriote i revolucionara.

Tu, na tromeđi Bosne, Crne Gore i Hercegovine, pod rukovodstvom Vrhovnog štaba, vršene su u vremenu od 15 do 24 juna intenzivne političke, vojničke, organizacione i materijalno-tehničke pripreme jedinica za pretstojeći pohod na sjeverozapad.

Preko sastanaka organizacija KPJ i SKOJ, preko konferencija štabova, četnih, bataljonskih i brigadnih konferencija cjelokupnog sastava, objašnjavan je značaj pretstojećeg zadatka, ukazivano je na znatne napore koji pretstoje, na potrebu još veće discipline i organizovanosti i što savjesnijeg izvršavanja zadataka koji se budu postavljali.

U toku priprema riješen je i niz organizaciskih problema. Po odluci Vrhovnog štaba izvršene su formaciske izmjene u nekim brigadama da bi sve imale podjednaki sastav i naoružanje. Tom prilikom je Vrhovni štab izrazio mišljenje da bi bilo najbolje da svaka brigada ima u svom sastavu pet bataljona, jer se to pokazalo kao najpovoljnije u pogledu komandovanja, planiranja i izvođenja borbenih dejstava. Da bi se brigade rasteretile za pretstojeće marševe i borbe, Vrhovni štab je donio odluku da se teški ranjenici prikupe na jedno mjesto. Svi su oni bili povjereni na čuvanje 5 proleterskoj brigadi i Hercegovačkom partizanskom odredu koji su imali da ostanu na tadašnjoj prostoriji. Naređeno je takođe da se komore brigada, u cilju poboljšanja pokretljivosti, što više rasterete. Načelno je određeno da u komori bataljona ne bi trebalo biti više od 5 konja i da bi svaka brigada trebalo da ima ukupno 25—30 konja.

Posebno je regulisano pitanje snabdijevanja u pretstojećem periodu. Vrhovni štab je saopštio brigadama svoju odluku o ukidanju centralne intendanture i naredio štabovima brigada da sami u duhu propisa koje će izdati njegov Ekonomski otsjek organizuju snabdijevanje svojih jedinica. Brigade će se snabdijevati hranom putem dobrovoljnih priloga i kupovinom za novac. Štabovi brigada su odgovorni za postupke svojih organa prema narodu prilikom prikupljanja namirnica. Sve nabavljene količine hrane štabovi brigada bili su dužni prijaviti Ekonomskom otsjeku Vrhovnog štaba, kako bi ovaj imao uvid u stanje ishrane jedinica i mogao uticati na njegovo pravilno regulisanje. U tom smislu Ekonomski otsjek će eventualne viškove hrane kod jedne brigade dodjeljivati jedinicama koje ne budu dovoljno snabdjevene.

I, najzad, Vrhovni štab je 20 juna izdao posebno naređenje za održavanje tajnosti, s obzirom na to da su se jedinice nalazile na neoslobođenoj teritoriji i s obzirom na pretstojeće pokrete i planirana dejstva. Vrhovni štab ističe posebno potrebu za najvećim redom i disciplinom; naređuje da se pokreti vrše uglavnom noću, da se za vrijeme pokreta i odmora ne smije ložiti vatra bez odobrenja, da u toku pokreta mora vladati najveća tišina, da se preduzmu sve mjere kako bi se spriječilo kidanje veze u ko-

loni za vrijeme pokreta, da sva komora mora biti od svanuća pa do večeri sklonjena u šumi ili nekom drugom mjestu gdje neće biti otkrivena od izviđačke avijacije itd.

Posebno je ukazano na pravilnost odnosa jedinica prema narodu i njegovoj imovini. Da bi to osigurao, Vrhovni štab je pravo na rekviziciju i konfiskaciju zadržao isključivo za svoje organe. Jedinice su upozorene da prilikom pokreta i logorovanja ne gaze livade i usjeve. Na kraju je naglašeno da će svaki prekršaj biti najstrože kažnjen.

Glavnina grupe brigada je do 22 juna bila razmještena na prostoriji: s. Zamršten — s. Grandići — s. Ljubina — s. Vrbnica, stim što su dijelovi 1 proleterske bili orijentisani na jugozapad ka izvornom dijelu Neretve radi obezbjeđenja, a dijelovi 2 i 4 proleterske na sjever ka drumu Foča—Kalinovik radi izviđanja pravaca pretstojećeg pokreta. Peta proleterska brigada i Hercegovački partizanski odred bili su u to vrijeme južnije u rejonima planina Volujka i Maglića i rijeke Sutjeske.

Od 22 do 24 juna su se 1, 2, 3, i 4 proleterska brigada sa Vrhovnim štabom pomjerale na sjeverozapad u rejon selo Jelašca — s. Borija, nekoliko kilometara jugoistočno od Kalinovika. Sa ove prostorije pokret je uslijedio 24 juna uveče.[77]

---

[77] Partiski izvještaj 2 prolet. brigade od 29 V CK KPJ (arhiv CK SKJ, reg. br. 1112); partiski izvještaj 3 bat. 1 prolet. brigade od juna 1942 (arhiv CK SKJ, reg. br. 950); pismo A. Rankovića od 3 VI drugu Titu (arhiv CK SKJ, reg. br. 878); pismo A. Rankovića od 5 VI drugu Titu (Zbornik II/4, 144); pismo A. Rankovića od 5 VI 3 bat. 1 prolet. brigade (isto, dok. br. 151); izvještaj komandanta Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku od 12 VI Vrhovnom štabu (Zbornik III/3, 188); izvještaj 5 prolet. brigade od 13 VI Vrhovnom štabu, (Zbornik III/4, 137); naređenja Vrhovnog komandanta od 17 VI načelniku Vrhovnog štaba i 2 prolet. brigadi (Zbornik II/4, 183, 185); govor Vrhovnog komandanta od 19 VI 4 prolet. brigadi (Zbornik III/3, 194); izvještaj 1 prolet. brigade od 19 VI Vrhovnom štabu (Zbornik IV/5, 96); naređenje Vrhovnog štaba 1, 2, 3 i 4 prolet. brigadi od 20 VI (isto, dok. br. 188); naređenja Vrhovnog štaba od 23 VI 1 i 2 prolet. brigadi (isto, dok. br. 191 i 192); naređenje Vrhovnog štaba od 24 VI za formiranje 5 prolet. brigade (Zbornik IV/5, 115); Četvrta proleterska 1942 do 1952, Beograd 1952.

2. — *Marš brigada do željezničke pruge Sarajevo—Mostar*

(Skica 2)

Zapovijest za pokret izdao je Vrhovni štab 22 juna 1942. Za dan polaska bio je određen 24 jun.

U prvom dijelu zapovijesti iznesen je način prikupljanja svih brigada na prostoriji s. Borija — s. Jelašca, što se imalo izvršiti u toku 23 i 24 juna. U 20 časova trebalo je otpočeti pokret preko jugozapadnih padina planine Treskavice, najprije ka s. Gođenovići, a zatim dalje na sjeverozapad.

Po planu marša desna kolona, koju čine 2 i 4 proleterska brigada i Vrhovni štab, maršuje pravcem Đurovo Brdo—Vihovac—s. Mosorovići i dalje za Gođenoviće, a lijeva — 1 i 3 brigada — pravcem k. 1120—s. Mjehovina—s. Božanovići i dalje za s. Gođenoviće. Marš je, dakle, trebalo izvesti sjeverno i južno za 2—4 km od Kalinovika u kome je bio neprijateljski garnizon. Zbog toga je u zapovijesti posebno istaknuta potreba tajnosti i naređeno da se marš ima izvesti noću.

U zapovijesti su dati podaci o neprijatelju kojima je raspolagao Vrhovni štab i opšti podaci o stanju na terenu kroz koji se ima vršiti pokret. Iz njih se vidi da je u Kalinoviku bilo oko 300 ustaško-domobranskih vojnika, a da se u s. Odžaci i okolini, kao i u grupi sela oko Rakitnice, Lukavca i Umoljana, nalazi domaća ustaška milicija jačine oko 800—1.000 naoružanih ljudi. Ova milicija još nije imala ozbiljnijih sukoba sa partizanima i Vrhovni štab pretpostavlja da je ona prema nama neprijateljski raspoložena, ali da možda neće pružati otpor, tim prije što se radi o brzom prolazu naših brigada pored ili kroz ta sela. Podaci su uglavnom odgovarali stvarnom stanju. Pored ovoga, u selima oko Kalinovika bilo je četnika.

Pokret ka prostoriji s. Jelašca—s. Borija, a zatim u rejon s. Gođenovići, protekao je uglavnom prema predviđenom planu. Noću 23 i 24 juna dijelovi 1 i 2 prolet. brigade su, uz slab otpor četnika i žandarmeriske stanice NDH, ušli u s. Jelašca. Ostavljajući zaštitničke dijelove ka Kalinoviku, brigade su uz pripucavanje četnika sa okolnih brda dostigle u toku 25 juna određeni marševski cilj.

Neprijatelj je preko četnika odmah doznao za pokret. Komanda 3 domobranskog zbora u Sarajevu ocijenila je ovaj pokret kao opkoljavanje Kalinovika. Talijani, koji su Kalinovik napustili još 15 juna, zahtijevali su od 3 domobranskog zbora intervenciju, zbog čega je ovaj uputio 27 juna po jedan vod tenkova i pešadije koji su, uz podršku avijacije, vodili borbu sa zaštitnicama grupe u rejonu Kalinovika. Stoga je ovaj zbor u svom izvještaju naveo da su partizani potisnuti.

U to doba, nastavljajući pokrete prema predviđenom planu u toku 25 do 27 juna, uz zaštitničke borbe i slabija dejstva avijacije, brigade su izbile na greben pl. Treskavice.

Za 28 jun Vrhovni štab je izdao 1 i 4 brigadi naređenje da ovladaju selima Dujmovići, Ledići, Dejčići, Ostojići, Šabanci, u kojima se nalazila mjesna ustaška milicija sa žandarmeriskom stanicom NDH u s. Dejčići. Dva bataljona 2 prolet. brigade imala su ostati kao zaštitnica čitave grupe na grebenu Treskavice kod Crnog Jezera. Za vrijeme akcije 1 i 4 brigade naređeno je da se postavi bočno obezbjeđenje prema s. Rakitnici. Druga brigada (bez dva bat.) i 3-ća imale su se kretati iza 1 i 4 brigade.

U svojim naređenjima Vrhovni štab ističe potrebu da se što prije napusti Treskavica. Bez obzira na to što je bilo ljeto, na ovoj krševitoj i goloj planini bilo je, uslijed kiše i vjetra, veoma hladno, tim prije što su borci, mokri i umorni od dugih marševa, mogli da provedu svoj kratki odmor samo pod vedrim nebom. Prema pričanju učesnika, noći provedene po kiši i vjetru na grebenu ove planine spadaju u najteže momente koje su u toku rata doživjeli.

Uslijed kiše, koja je padala cijelu noć, kretanje po vrletnim stazama u opancima bilo je vrlo sporo tako da su dijelovi 1 i 4 brigade zakasnili sa napadom na spomenuta sela. Kada je svanulo, gusta magla im je ometala da se pravilno orijentišu. Tako su pred s. Ledići dijelovi 4 brigade stigli 28 juna u 9 časova. Prema ranijim podacima, štab 4 brigade je mislio da se žandarmeriska stanica sa 40 ljudi nalazi u ovom selu. Zbog toga je najprije bilo opkoljeno ovo selo, ali žandarma u njemu nije bilo, pa su jedinice produžile za s. Dejčići. Pred ovim selom žandarmi sa milicijom su spremni dočekali partizane i

tek poslije jednog i po sata oštre borbe — oko 13.30 časova — selo je zauzeto. Šest neprijateljskih vojnika poginulo je ili zarobljeno, a ostali su pobjegli ka Trnovu. Četvrta brigada imala je 1 teže ranjenog, a zaplijenila je 1 minobacač 81 mm, 1 puškomitraljez i 18 pušaka. Poslije ovoga 4 prolet. brigada razmjestila se u selima: Ledići, Dejčići, Ostojići, Šabanci, sa jačim osiguranjem prema s. Rakitnici.

Istoga dana je 1 brigada ušla u s. Dujmoviće, a u toku 29 juna brigada je stigla na prostoriju s. Umčani—s. Prečani.

Skretanje brigada sa Treskavice udesno, ka komunikaciji Kalinovik—Sarajevo, stvorilo je neizvjesnost kod neprijatelja o njenim namjerama. On smatra da će grupa, poslije zauzimanja Ledića, Dejčića, Prečana i dr. sela nastaviti nastupanje ka s. Kijevu, tj. ka komunikaciji Kalinovik—Sarajevo. Zato komanda njemačke 718 divizije iz Sarajeva, zajedno sa komandom 3 domobranskog zbora, priprema 29 juna akciju u tom pravcu. Vidjećemo da će neprijateljska pažnja sve do 2 jula biti koncentrisana na tu stranu.

O jačini brigada neprijatelj još uvijek nema bliže pretstave. Njega dovode u zabludu i izvještaji mještana, a osobito mjesne ustaške milicije. Tako, naprimjer, 3 domobranski zbor u svom izvještaju Glavnom stožeru domobranstva kaže da je ustaška milicija iz sela Dujmovića, Gaja, Mijanovića, protjerala partizane 30 juna, što ne odgovara istini, jer su dijelovi brigada napustili ta sela planski se pomjerajući dalje na sjever. Ovakvi izvještaji milicije mogli su samo da oslabe pažnju njemačkih i ustaško-domobranskih komandi u Sarajevu. Zahvaljujući dobrom maskiranju i tajnosti pokreta, izvještaji koje je podnosila izviđačka avijacija sa sektora Trnovo—Igman bili su bez ikakvih podataka.

U toku 29 juna brigade su bile koncentrisane na prostoriji Ledići—Ostojići—Prečani koja je bila udaljena od željezničke pruge Sarajevo—Mostar oko 20 km. Tada je već bilo neophodno izraditi osnove plana za pretstojeća dejstva na komunikaciji. Pismenog dokumenta o planu

nemamo, ali se osnovna ideja dejstva može izvući iz toka događaja.

Vrhovni komandant je odlučio da izvrši udar na željezničku prugu i drum Sarajevo—Mostar na širokom otsjeku Hadžići—Konjic. Ovaj dio bio je i najpodesniji za dejstva s obzirom na karakter zemljišta a, takođe, i sa stanovišta uspjeha diverzije, jer je baš na ovom dijelu bilo najviše osjetljivih objekata (mostova, tunela, kolosjeka sa zupčanikom itd.). 30 juna je odlučeno da grupa nastupa u dvije kolone: desna — 2 i 4 brigada — dejstvuje ka komunikacijama sjeverno od pl. Bjelašnice, a lijeva — 1 i 3 brigada sa Vrhovnim štabom — južno od te planine. Otada pa za duži period, ovako podijeljene snage pretstavljaće dvije taktički odvojene manevarske grupe, ali će njihova dejstva imati jedinstvene operativne ciljeve za čitavo to vrijeme. Prvom i 3-om brigadom komandovao je neposredno Vrhovni komandant, a od pretstavnika štabova 2 i 4 brigade i delegatâ Vrhovnog štaba formiran je zajednički Operativni štab, koji je neposredno rukovodio dejstvima ovih brigada u duhu operativnih ideja koje je primao od Vrhovnog komandanta.

Na pravcu dejstva 1 i 3 brigade nalazila su se sela: Rakitnica, D. Kramare, Lukavac i Umoljani, u kojima je bila mjesna ustaška milicija. Zbog toga je Vrhovni komandant izdao 30 juna 1 i 3 brigadi zapovjest za napad na ova sela, u kojoj je iznesen i plan napada jedinica. Za izvršenje napada određeno je 6 lakih (bez komora) bataljona iz sastava obje brigade. Jedan bataljon imao je napasti pravcem s. Šabanci—Bjele Vode (k 1471)—s. Lukavac—Umoljani; dva bataljona pravcem Bjela Ljeska—s. Rakitnica, a jedan bataljon 3 brigade (pored određenih 6 lakih) će im preko k 1414—Vrhovi—k 1362 sadejstvovati u cijepanju neprijateljskih snaga pravcem s. Šabići—s. D. Kramare; ostala tri bataljona će pravcem Pračko br. —Lisičija Gl. izvršiti napad sa sjevera na liniju s. Lukavac —s. Umoljani. Jedinice će krenuti u napad u 17 časova sa linije Lisičija Gl.—Bjele Vode—Bjela Ljeska. U zapovijesti se ističe potreba brzog i energičnog dejstva. Ostali dijelovi — četiri bataljona sa komorama — prebaciće se u toku noći u zauzeta sela. Poslije izvršenog zadatka 1

brigada rasporediće svoje jedinice u rejonu Lukavac—G. Kramare—Umoljani, 3 brigada u rejonu Rakitnica—Šabići—D. Kramare, a Vrhovni štab će se smjestiti u s. Lukavac.

Napad je izvršen po planu. Uz slab otpor neprijatelja dijelovi 1 i 3 brigade očistili su u toku noći 30 jun/1 jul sva navedena sela.

Poslije ovoga ni pred lijevom kolonom nije više bilo neprijateljskih snaga sve do željezničke pruge i druma Sarajevo—Mostar. U toku 1 i 2 jula obje operativne grupe primicale su se ovim komunikacijama, i to desna sa dva pravca: 4 brigada preko pl. Igmana pravcem s. D. i G. Grkarica—M. Polje (k 1162)—Trešnjevo Brdo, a 2 brigada preko pl. Bjelašnice ka njenim sjeverozapadnim padinama, dok se lijeva pomjerila u toku 1 i 2 jula na prostoriju s. Kovačevac—s. Raška Strana—s. Zelene Njive.[78]

---

[78] Zapovijest Vrhovnog štaba od 22 VI za pokret, Zbornik II/4, 189; izvještaj 2 prolet. brigade Vrhovnom štabu od 25 VI AVII k. 3, reg. br. 35/2; izvještaj 1 prolet. brigade Vrhovnom štabu od 25 VI u 4.30 časova, arhiv CK SKJ, reg. br. 3213; izvještaj 4 prolet. brigade Vrhovnom štabu od 25 VI, arhiv CK SKJ reg. br. 3283; izvještaj 1 prolet. brigade Vrhovnom štabu od 25 VI u 13.40 časova, arhiv CK SKJ reg. br. 3214, od 26 VI u 9.40 časova, AVII, k. 3, reg. br. 36/2, od 26 VI, u 17 časova, arhiv CK SKJ reg. br. 3215 od 27 VI u 17 časova, arhiv CK SKJ, reg. br. 3216 od 28 VI u 5 časova, arhiv CK SKJ, reg. br. 3217; izvještaj jednog bataljona 2 prolet. brigade štabu brigade od 28 VI u 9 časova, arhiv CK SKJ, reg. br. 2628; izvještaj načelnika VŠ Vrhovnom komandantu od 28 VI u 12 časova, Zbornik II/4, 195; izvještaj načelnika Vrhovnog štaba i 4 prolet. brigade Vrhovnom štabu od 28 VI, isto. dok. br. 197; naređenje Vrhovnog štaba od 28 VI načelniku Vrhovnog štaba, isto, dok. br. 196; izvještaj 1 prolet. brigade Vrhovnom štabu od 29 VI, arhiv CK SKJ reg. br. 3218; naređenje Vrhovnog štaba 1 i 3 brigadi od 30 VI, Zbornik II/4, 198; izvještaji 3 domobranskog zbora od 28 VI, Zbornik IV/5, 168, i od 1 VII, Zbornik IV/6, 133; izvještaj oružničkog krila Sarajevo od 7 VII, isto, dok. br. 137; izvještaj 5 oružničke pukovnije od 11 VII isto, dok. br. 141; dnevni izvještaji njemačkih, talijanskih i ustaško-domobranskih jedinica sa bojišta, AVII, k. 11, reg. br. 30/1—7 i k. 12, reg. brojevi 1/1—7, 2/1—3, 3/1—4.

3. — *Dejstva na željezničkoj pruzi i drumu Sarajevo—Mostar*

(Skica 2)

U duhu opšte operativne ideje, 2 jula je svaka grupa izdala posebnu zapovijest za napad na neprijateljska uporišta duž druma i željezničke pruge na dijelu Hadžići — ž. st. Živašnica.[79]

Željezničku prugu na dijelu Hadžići — ž. st. Živašnica obezbjeđivala je njemačka feldžandarmerija, jedna ustaška željeznička bojna i žandarmi NDH. Posade su bile smještene po željezničkim ili drugim zgradama, slabo ili nikako uređenim za odbranu. U većim mjestima duž pruge: Hadžići, Pazarić, Tarčin, Raštelica, Bradina, Dragočaj i Podorašac jačina posade kretala se od 30—60 vojnika. Pored ovoga, željeznička pruga i njena neposredna okolina kontrolisana je oklopnim vozovima iz Sarajeva i patrolama. I, najzad, po pomenutim mjestima kao i po selima oko komunikacija nalazila se mjesna ustaška milicija.

Vrhovni štab nije raspolagao detaljnijim podacima o neprijatelju. Bilo mu je poznato da po željezničkim stanicama postoje manje straže. Radi toga je u zapovijesti za napad podvučeno da će brigade u toku podilaženja 2 i 3 jula nastojati da prikupe što više podataka o snazi i stanju kod neprijatelja na otsjecima svoga dejstva.

Zadaci brigadama postavljeni su ovako:

4 brigada napada na otsjeku od Blažuja (isključno) do Hadžića, s tim da zauzme Hadžiće;

2 brigada napada na otsjeku Pazarić—Tarčin s tim da zauzme ova dva mjesta;

3 brigada imala je da prethodno obezbijedi prelaz kolone Vrhovnog štaba i bolnica između ž. st. Ivan Sedlo i D. Bradina, a potom da likvidira posade na ovim stanicama;

1 brigada je podijeljena u dvije grupe bataljona: lijeva grupa — 1, 3 i 4 bataljon — i desna — 2 i 6 bataljon. Lijeva grupa dobila je zadatak da dejstvom na otsjeku Dragočaj—Podorašac obezbijedi od dejstva sa pravca

[79] Zapovijest Vrhovnog komandanta za napad 1 i 3 brigadi je sačuvana (AVII, k. 2, reg. br. 24/4), a zapovijest druge grupe nije.

Konjica nesmetan prelaz Vrhovnom štabu, 3 brigadi, bolnicama i komorama 1 i 3 brigade i da ovlada dijelom želj. pruge od Dragočaja do ž. st. Živašnice. Desna grupa imala je da napada na otsjek Raštelica — k 915.

Svim jedinicama postavljen je kao poseban zadatak temeljito uništenje svih objekata na željezničkoj pruzi i drumu. Vrhovni komandant je u svojoj zapovijesti 1 i 3 brigadi tačno precizirao koje objekte imaju uništiti. Naređeno je da se unište sve željezničke stanice i stanični uređaji, sve lokomotive, dio željezničkih šina sa zupčanikom na Ivan Pl., svi mostovi i propusti među kojima posebno veliki most na drumu kod s. Živašnice. Data su i posebna uputstva za rušenje kako bi se postigli bolji rezultati u izvođenju ove velike diverzije.

Početak napada za obje operativne grupe određen je za 3 jul u 22 časa.

Poslije izvršenog zadatka desna operativna grupa imala se prikupiti u širem rejonu s. Drozgometva, a lijeva u rejonu s. Repovci — s. Bulatović — s. Gobelovina.

Sve do 2 jula neprijatelju nisu bile jasne namjere grupe brigada. Treći domobranski zbor šalje sasvim nejasne izvještaje Glavnom stožeru domobranstva. Tako 1 jula on samo izvještava da kretanje partizana u oblasti Trnovo—Bjelašnica—Igman još uvijek traje i da zajedno sa štabom njemačke 718 divizije preduzima žurne mjere ka toj prostoriji. 2 jula, poslije sukoba patrole 2 brigade i neprijateljske patrole iz Pazarića i izvještaja mjesnih posada iz Pazarića i Tarčina da se jače kolone partizana približuju ovim mjestima, štab 3 domobranskog zbora prviput navodi da se partizani sa Igmana i Bjelašnice približuju željezničkoj pruzi Sarajevo—Mostar. Ali neprijatelj nema ni približno jasne podatke o snagama grupe brigada i njenoj pravoj namjeri. Ovo je posljedica vanredno uspješno sprovedenih mjera tajnosti od strane Vrhovnog štaba. U svojim naređenjima još od početka marša sa Zelengore Vrhovni komandant neprekidno upozorava na značaj održavanja tajnosti i svakom prilikom navodi konkretne mjere koje treba sprovesti u tom smislu: dnevni pokreti preko otkrivenog prostora bili su zabranjeni, a nije se smjela ni vatra ložiti uslijed čega često ni ručak nije skuvan na vrijeme ili se pripremila

samo suva hrana, izbjegavan je kontakt sa civilnim stanovništvom, a čobani koji su se zatekli za vrijeme pokreta brigada zadržavani su, osiguranja su isturana u svim pravcima, a pokret ka komunikaciji Sarajevo—Trnovo, kao što smo vidjeli, unio je znatnu zabunu kod neprijatelja.

Stoga vijesti koje neprijateljske komande u Sarajevu i Zagrebu primaju o grupi brigada ili su sasvim neodređene ili netačne. Zato i njihove mjere nisu efikasne. Još od akcije na sela Dujmoviće, Lediće, Dejčiće 29 juna komanda 3 domobranskog zbora izvještava Glavni stožer domobranstva da u zajednici sa 118 divizijom priprema mjere protiv partizana na ovom sektoru, ali sve do napada brigada na želj. prugu Sarajevo—Mostar od tih mjera nije se ništa na terenu osjetilo. Tek 2 jula komanda zbora javlja da je u Sarajevo pristigla domobranska 5 pješačka pukovnija o čijoj upotrebi, međutim, nema još ničeg konkretnijeg. Pored toga, neprijatelj je bio preokupiran događajima na Kozari kuda je usmjeravao najveći dio napora.

Na taj način je napad grupe brigada na komunikacije Sarajevo—Mostar iznenadio neprijatelja. U pogledu jačine i rasporeda neprijateljskih snaga nije se ništa izmijenilo niti su talijanske i ustaške snage iz Mostara preduzele bilo kakve efikasnije mjere sve do početka napada 3 jula. Njihova će intervencija usljediti tek poslije izvršenog napada i imaće više defanzivan karakter.

U toku 3 jula rukovodioci brigada i bataljona izvidili su teren oko objekata koji su im dodijeljeni za napad. Budući da je neprijatelj pojačao budnost, neke jedinice ili njihovi dijelovi bili su primijećeni, tako da taktičko iznenađenje, osobito kod 2 i 4 brigade, nije postignuto.

Napad je na čitavoj dužini fronta otpočeo uglavnom u određeno vrijeme. Sve jedinice su ovog dana predveče krenule sa polaznih položaja — Brezovača—Kradenik—s. Budmilići—Rudno Brdo (k 1270) — s. Usamovine i u toku noći prešle na određenim otsjecima u napad.[80]

---

[80] Izvještaj 2 i 4 prolet. brigade od 5 VII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 645; izvještaji 3 domobranskog zbora od 1 i 2 VII, Zbornik IV/6, 133 i AVII, k. 12, reg. br. 2/1—3 i 3/1—8; izvještaj oružničkog krila Sarajevo od 7 VII, Zbornik IV/6, 137.

a) Dejstva 2 i 4 brigade

Četvrta brigada je nešto poslije pola noći napala s. Hadžiće. U napadu na posadu u ovom mjestu učestvovao je 1-vi ojačan četom 2 bataljona. Četvrti bataljon imao je zadatak da napad obezbijedi sa pravca Sarajeva u visini s. Garovci. Ostale snage — 2, 3 i 5 bataljon sa štabom brigade i prištapskim dijelovima — imale su da se prebace pored Hadžića u pravcu s. Drozgometva.

Pošto je neprijatelj otkrio podilaženje naših jedinica, njegova se posada zbila u zgradu željezničke stanice i organizovano dočekala napad. Razvila se oštra borba. Kada je zgrada blokirana i kada se otpočelo sa likvidacijom otpora, iznenada je u stanicu ušao oklopni voz koji je unio izvjesnu pometnju kod naših boraca. Napad je uskoro ponovljen. Zgrada željezničke stanice je spaljena, a uništene su i dvije mjesne pilane. Preko 30 neprijateljskih vojnika izbačeno je iz stroja.

Gubici 4 brigade iznosili su 6 poginulih i 5 ranjenih. Zaplijenjeno je 20 pušaka, 20 bombi, 3.500 puščanih metaka i više raznih vrsta namirnica.

Bataljon koji je bio određen da obezbijedi napad od Sarajeva zakasnio je i nije izvršio zadatak. On je u momentu kada je otpočelo rušenje mosta u rejonu sela Binježevo bio iznenađen pojavom 3 neprijateljska tenka i tako most nije srušen.

Odmah po svanuću 4 jula svi dijelovi 4 brigade napustili su željezničku prugu i produžili kretanje ka Drozgometvi tako da ova, sem na samoj željezničkoj stanici, nije nigdje bila ozbiljnije oštećena.

Dijelovi 2 brigade napadali su Pazarić i Tarčin. Pazarić je napao oko pola noći 2 bataljon. U kratkoj borbi ustaše i domobrani su potučeni, a grupa od 20 njemačkih vojnika pobjegla je u žandarmerisku stanicu iz koje je pružala žilav otpor. Uskoro se u Pazariću pojavio oklopni voz, što su ovi brzo iskoristili i ubacili se u njega. Kada su borci 2 brigade blokirali voz i počeli da ga tuku bombama i minama iz bacača, on je produžio ka Tarčinu. Zgrada željezničke stanice, magacini i 6 vagona spaljeni su. Ubijeno je ili zarobljeno oko 20 neprijateljskih vojnika, a brigada je imala 2 mrtva i 8 ranjenih.

U Tarčinu su ustaše pružale otpor 4 bataljonu iz zgrade željezničke stanice. Napad je otpočeo nešto prije 23 časa. Pošto su se ustaše ogorčeno branile, to su borci 2 brigade zapalili zgradu, poslije čega su se ustaše povukle na gornji sprat, a zatim pokušali, koristeći noć, da se pomoću konopca spuste sa sprata, ali su otkriveni i pohvatani. Ovdje je zarobljeno ili poginulo 10 ustaša. Spaljena je željeznička stanica, blokarnica, magacin sa alatom, vodostanica i 6 vagona, a željeznička pruga je porušena.

U oba mjesta su jedinice 2 brigade zaplijenile manje količine oružja, ratne opreme i namirnica.

Poslije izvršenog napada brigada je napustila 4 jula izjutra željezničku prugu i izvršila pokret u širi rejon Drazgometve.[81]

b) Dejstva 1 i 3 brigade

Drugi i 6 bataljon 1 brigade su nešto poslije 22 časa izvršili napad na Raštelicu. Već u početku napada u željezničku stanicu pristigao je oklopni voz, koji je prihvatio posadu. Poslije dva sata borbe oklopni voz je blokiran pa je, da bi izbjegao uništenje, otišao u pravcu Tarčina. Željeznička stanica je spaljena, a pruga pokidana na dužini od 360 metara.

Prvi, 3 i 4 bataljon 1 brigade napali su željezničke stanice na otsjeku Dragočaj—Živašnica. U kraćoj borbi oni su razbili manja neprijateljska obezbjeđenja i pristupili rušenju željezničkih postrojenja i objekata, obezbjeđujući se dijelom snaga ka Konjicu i Prozoru.

Treći bataljon 3 brigade je zauzeo poslije oštre borbe žandarmerisku stanicu na Ivan-Sedlu, čija se posada nije htjela predati sve dok zgrada nije spaljena. Dijelovi ove brigade su zauzeli Bradinu.

---

[81] Izvještaj 2 i 4 prolet. brigade Vrhovnom štabu od 5 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 645; naređenje Vrhovnog štaba 2 i 4 brigadi, 6 VII u 8 časova, arhiv CK SKJ, reg. br. 589; izvještaj 3 domobranskog zbora od 4 VII, Zbornik IV/6, dok. br. 134; izvještaj oružničkog krila Sarajevo od 7 VII, isto, dok. br. 137; izvještaj 5 oružničke pukovnije od 11 VII, isto dok. br. 141; dnevni izvještaj 3 domobranskog zbora za 3 i 4 VII, AVII, k. 12, reg. br. 3/1—4, 3/1—8, 8/1—3.

Na čitavom otsjeku napada 1 i 3 brigade zarobljeno je oko 150, a ubijeno oko 50 vojnika. Ukupni gubici obje brigade iznosili su 2 mrtva i 8 ranjenih. Zaplijenjena su dva voza, oko 10.000 kg kukuruza, 400 kg slanine i drugih namirnica. Uništeno je 10 lokomotiva i dvije kompozicije. Zaplijenjeno je oko 400 kg eksploziva, što je omogućilo temeljito rušenje komunikacija.

Prva i 3 brigada nisu odmah po izvršenom napadu napustile željezničku prugu i drum Sarajevo—Mostar. Glavne snage tih brigada su se, po odluci Vrhovnog komandanta, zadržale nekoliko dana na tim komunikacijama, da bi ih što bolje onesposobile. Pored toga, trebalo je stvoriti vrijeme za evakuaciju zaplijenjenog materijala, prvenstveno namirnica.

U toku 4 i 5 jula izvršeno je temeljito rušenje komunikacija i objekata na njima. Između ostalog, uništene su sve lokomotive i vagoni, porušeni tuneli, uništene sve željezničke stanice i uređaji na njima i kolosjek sa zupčanikom na Ivan-Planini. 5 jula porušen je veliki most na potoku Lukač, a pored toga i svi značajniji mostovi ili propusti na pruzi i drumu.

Pošto sve do 7 jula nije uslijedila jača neprijateljska intervencija ni na jednom pravcu, to je Vrhovni komandant ovog dana izjutra izdao zapovijest 1 brigadi da pripremi napad na Konjic, čiji je garnizon, kao i onaj u Prozoru, bio isuviše slab da bi mogao ozbiljnije ugroziti grupu brigada. Od Mostara, Bugojna i Travnika nije se osjećala nikakva neprijateljska aktivnost, a njegove snage iz Sarajeva još nisu ozbiljnije ugrozile desnu operativnu grupu na prostoru s. Drozgometva—Kreševo.

Vrhovni komandant u svom naređenju od 6 jula izjutra, ističući ovako povoljnu situaciju, ukazuje štabu 1 brigade na značaj zauzimanja Konjica, kako radi daljeg onesposobljavanja željezničke pruge, tako i radi snabdijevanja naših snaga. Po tom naređenju 1 brigada treba da napadne Konjic sa najmanje tri bataljona još u toku noći 6-7 jula stim da štab brigade angažuje mjesni partizanski bataljon za rušenje komunikacija ka Mostaru i zauzimanje željezničkih stanica ka Rami.

Treća brigada je za to vrijeme bila na prostoriji Ivan Sedlo—Bradina sa zadatkom da ruši željezničku prugu i drum i obezbijedi pravac od Sarajeva.

Štab 1 brigade je na temelju gornjeg naređenja odlučio da u napad na Konjic krene sa 1, 2, 3-ćim i dijelovima 6-og bataljona, ojačanim topovskim odjeljenjem i pionirskim vodom. Ali pošto je bilo kasno da se još toga dana stigne i na vrijeme izvrši napad, jer su bataljoni bili po jednom ranijem naređenju u pokretu na drugim pravcima, a pretpostavljajući da je garnizon u Konjicu brojno jak, štab brigade je odlučio da napad odloži za noć 7/8 kako bi se što bolje pripremio. O tome je 6 jula u 22 časa obavijestio Vrhovnog komandanta.

U toku noći 5/6 i dana 6 i 7 jula dijelovi mjesnog partizanskog — Konjičkog — bataljona i 1 brigade dejstvovali su na komunikacije Konjic—Rama. Noću 5/6 jula zauzet je Ostrožac, čija je posada od 45 vojnika uz gubitke od 5 ljudi pobjegla ka Rami. Spaljena je željeznička i žandarmeriska stanica i uništeni su svi željeznički uređaji. 6 jula je uništena željeznička stanica Lisičići, a 7-og porušena pruga od Lisičića do Žuglića. Na taj način je napad na Konjic bio obezbijeđen i od neprijateljske intervencije od Mostara.

Posadu u Konjicu činila je domobranska 1 bojna[82] 7 pješačke pukovnije, ojačana sa dvije ustaške čete. Ukupno brojno stanje posade iznosilo je 620 vojnika.

Neprijatelj je za odbranu Konjica organizovao položaje na okolnim visovima, gdje je postavio sve svoje snage, odlučivši se da tu razbije pokušaj prodora u varoš. Prva bojna 7 pješačke pukovnije organizovala je za odbranu položaje na liniji k 564 — s. Turija — s. Previja — Ljuta — Dedinovac (k 664) — Zlatar (k 878) — s. Ovčari. Rezerva sa komandnim mjestom bojne nalazila se na Pomolu (k 423). Peta ustaška sat[83] organizovala je odbranu sjeverno od Konjica na grebenu Repovice, a Orahovačka ustaška sat držala je položaje na liniji s. Čelebići — s. Orahovica — s. Zaslivlje — s. Zabrđe.

Posada je pretpostavljala da će biti napadnuta, osobito poslije akcije na Ostrožac i Lisičiće, kada je ostala

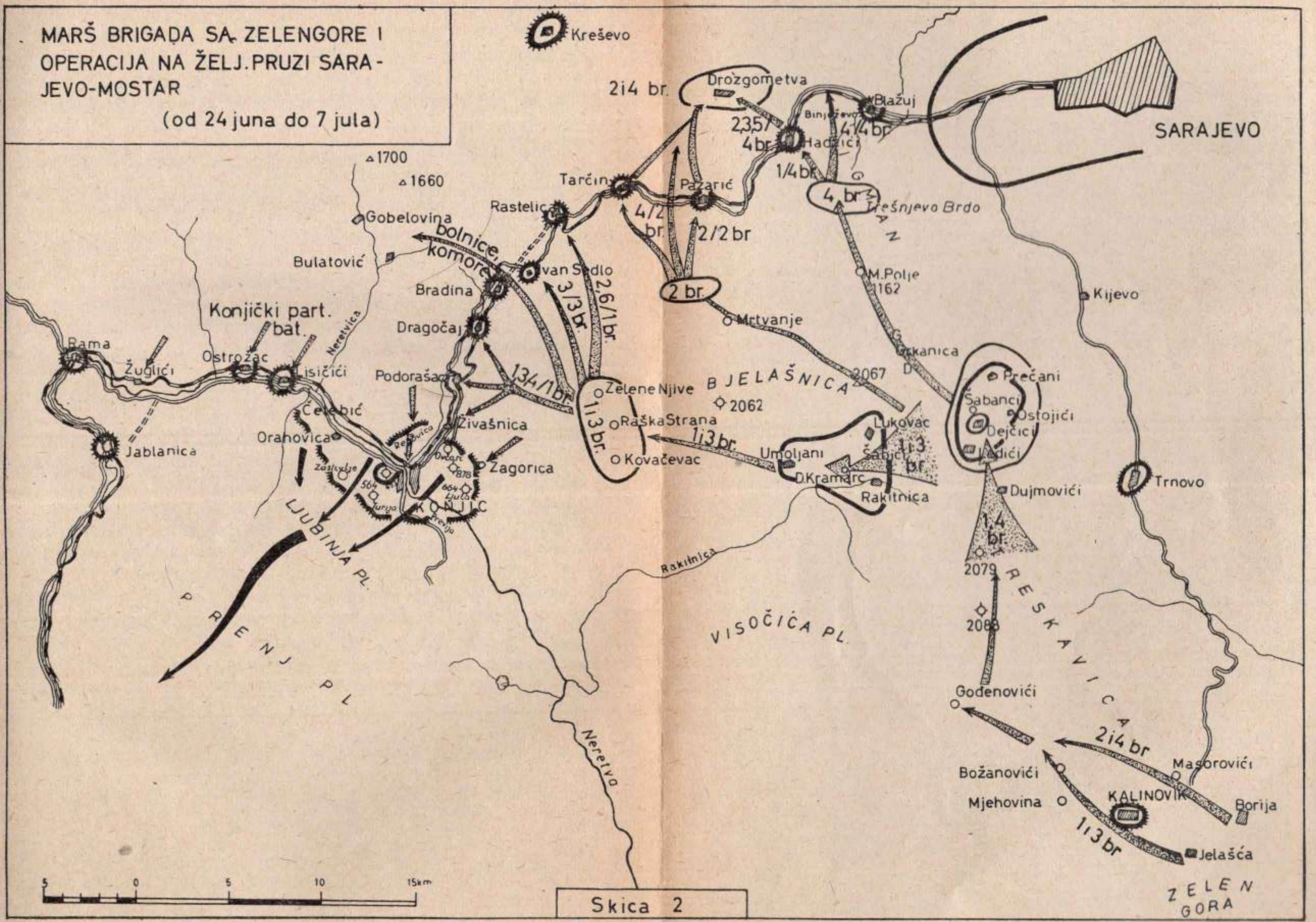
[82] bataljon
[83] četa

potpuno otsječena. Zbog toga je ona 6 jula preko izviđačkih aviona obavijestila Sarajevo da je opkoljena, tražeći hitnu pomoć. Pošto takva pomoć nije mogla biti upućena iz Sarajeva, jer su glavne snage 3 domobranskog zbora i 718 divizije bile angažovane u borbi sa desnom operativnom grupom, a glavne snage sa područja Travnik —Bugojno—Jajce tek bile prestale sa neuspješnom akcijom ka Janju, to je Glavni stožer domobranstva zamolio preko komande svoje 6 divizije u Mostaru komandu talijanskog 6 armiskog korpusa za intervenciju ka Konjicu. Ova intervencija je uslijedila ali, kao što ćemo vidjeti, sa velikim zakašnjenjem.

Napad na Konjic izvršila je 1 brigada sa tri bataljona 8 jula u 1 čas. Bataljoni su napadali pravcima preko Repovice, s. Ovčara i s. Zagorice. Glavni udar izvršen je preko Repovice, koja je oko 4.30 časova zauzeta, a snage brigade upale su u sam grad. Pošto napad nije izvođen i sa jugozapada odmah, već su naknadno 3 i 6 bataljon upućeni u obuhvat, to se neprijateljska posada, pritisnuta sa sjevera i istoka, postepeno povlačila ka Ljubinoj Planini u toku 8 jula, a zatim je preko planine Prenja stigla u Mostar sa ukupno 389 ustaša, milicionara i domobrana. Ostatak posade zarobljen je ili uništen, a pripadnici mjesne milicije su se najvećim dijelom povukli kućama. Jedinice brigade zarobile su 100 domobrana i zaplijenile 120 pušaka, 20.000 puščanih metaka, 2 puškomitraljeza, 2 teška mitraljeza, 2 minobacača sa 200 mina itd. Zaplijenjena je i veća količina životnih namirnica. Porušena je željeznička stanica, željeznička radionica sa svim postrojenjima i 25 lokomotiva.[84]

---

[84] Izvještaj 1 prolet. brigade Vrhovnom štabu od 5 VII u 19 časova, AVII, k. 38, reg. br. 38/2; naređenje Vrhovnog štaba 1 brigadi od 6 VII u 7 časova, arhiv CS SKJ, reg. br. 589; izvještaj 1 brigade Vrhovnom štabu od 6 VII u 17.20 časova, arhiv CK SKJ, reg. br. 3220; naređenja Vrhovnog štaba 1 i 3 brigadi i 4 bataljonu 1 brigade od 6 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 589 (pod ovim brojem registrovano je više naređenja VŠ pisanih u jednom bloku pomoću indiga); izvještaj 1 brigade Vrhovnom štabu od 6 VII u 22.10 časova, AVII, k. 3, reg. br. 39/2; izvještaj pomoćnika načelnika VŠ od 6 VII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ reg. br. 3698; pismo Aleksandra Rankovića Vrhovnom komandantu od 8 VII u 17 časova, arhiv CK SKJ, reg. br. 623; izvještaj 1 brigade Vrhovnom štabu od 8 VII u 6.25 časova, arhiv CK SKJ, reg. br.

MARŠ BRIGADA SA ZELENGORE I OPERACIJA NA ŽELJ. PRUZI SARAJEVO-MOSTAR
(od 24 juna do 7 jula)
Kreševo
Drozgometva
2 i 4 br.
Blažuj
Binježevo
4/4 br
2,3,5/4 br
Hadžići
1/4 br
SARAJEVO
4 br
Trešnjevo Brdo
Tarčin
Pazarić
4/2 br.
2/2 br
Rastelica
bolnice, komore
Ivan Sedlo
Gobelovina
Bulatović
Bradina
3/3 br.
2,6/1 br.
2 br.
M. Polje
1162
Kijevo
Konjički part. bat.
Dragočaj
Mrtvanje
Rama
Ostrožac
Lisičići
Neretvica
Žuglići
Podorašac
1,3,4/1 br.
Zelene Njive
BJELAŠNICA
2067
2062
Prečani
Šabanci
Ostojići
Dejčići
Ladići
Čelebić
Orahovica
Živašnica
Raška Strana
1 i 3 br.
1 i 3 br.
Lukovac
Šabići
1 i 3 br.
Jablanica
Zagorica
Kovačevac
Umoljani
D. Kramarc
Rakitnica
Dujmovići
Trnovo
KONJIC
LJUBINJA PL.
1,4 br.
2079
Rakitnica
PRENJ PL
VISOČICA PL.
2088
RESKAVICA
Neretva
Godenovići
2 i 4 br
Masorovići
Božanovići
Mjehovina
KALINOVIK
Borija
1 i 3 br
Jelašća
ZELENGORA
1700
1660
5 0 5 10 15km
Skica 2

Time je operacija na željezničkoj pruzi i drumu Sarajevo—Mostar bila završena. Svi značajniji objekti na komunikacijama na dužini od oko 70 km — od Blažuja do Rame — bili su porušeni zajedno sa voznim parkom koji je velikim dijelom bio podešen za dio pruge sa zupčanikom na Ivan-Pl. Sve neprijateljske posade bile su uništene ili protjerane.

To je bila dotad najveća diverzija u Jugoslaviji. Zahvaljujući vještom manevru, grupa brigada je iznenadila i okupatorske i ustaške komande. Ovome je doprinijelo i to što su akcije izvedene svega petnaestak dana poslije borbi na tromeđi Bosne, Hercegovine i Crne Gore, iz kojih su stizali izvještaji da su partizanske snage uništene i razbijene. Poslije zajedničkih napora talijanskih, njemačkih, ustaških i četničkih snaga u Trećoj ofanzivi i poslije postignutih sporazuma sa četnicima koji su se do kraja stavili u službu okupatora i to dokazali u zajedničkoj borbi protiv partizana, okupatorska komanda je smatrala da je konačno uspjela razbiti ustanak u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini i smiriti te oblasti.

Ovaj uspjeh grupe brigada imao je krupne vojne, političke i ekonomske posljedice. Prekinuta je veza sjevernih oblasti sa Hercegovinom i onemogućen manevar neprijateljskim snagama iz Hercegovine na sjever i obrnuto. Time je za duži period onemogućena veza sa mostarskim rudarskim basenom i eksploatacija ostalih privrednih bogatstava Hercegovine — duvana i mesa u prvom redu. Za NDH to je bio još jedan snažan udarac. Komanda njene 6 divizije u Mostaru, kao i ustanove civilne administracije, ostale su bez neposredne veze sa Sarajevom i Zagrebom. Politički uticaj okupatora, NDH i četnika, ionako slab, bio je u ovom dijelu zemlje još više poljuljan. Uspjeh brigada odlučujuće je djelovao na razvitak borbe u ovome kraju. Otada narastaju snage Konjičkog partizanskog bataljona, a kasnije će na ovom terenu biti for-

---

3221; izvještaji pom. načelnika VŠ od 8 VII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ reg. br. 3700 i od 8 VII u 8.30 časova, arhiv CK SKJ reg. br. 3699; izvještaj 6 oružničke pukovnije od 13 VII, Zbornik IV/6, 143; izvještaj domobranske 1 bojne 7 pješ. pukovnije od 8 VIII, isto dok. br. 159; dnevni izvještaji 3 domobranskog zbora o borbama od 2 do 9 VII, AVII, k. 12, reg. br. 4/1—3, 9/1—3 i 18/1—3.

miran Ramski partizanski odred u koji će ući muslimani iz okoline Konjica i Prozora, a dijelom i Hrvati iz toga kraja.

Izvođenje ove operacije karakterisala je tajnost, brzina i energičan rad svih jedinica. Glavni cilj — rušenje komunikacija, a naročito željezničke pruge, postignut je. To smo vidjeli osobito iz opisa rada lijeve kolone. I pored toga što je ranije smatrao da komunikacije treba porušiti za što kraće vrijeme, kako bi se odmah krenulo dalje ka sjeverozapadu, Vrhovni komandant je odlučio da snage ostanu duže na komunikacijama kako bi ih što više onesposobile, proširujući dejstva od 6 do 8 jula na Konjic i sve do Rame. To je bilo moguće pošto se ozbiljnija intervencija neprijatelja, kojom bi bio otežan dalji prodor ka sjeverozapadu, nije osjetila ni sa jednog pravca. Tih dana neprijatelj se svuda držao defanzivno.

Desna kolona, međutim, nije postupala sasvim u duhu postavljenog zadatka. Ona je, istina, bila na osjetljivijem otsjeku, na kome su jače neprijateljske snage iz Sarajeva mogle brže ispoljiti svoje dejstvo, što je, besumnje, znatno uticalo na njen rad. Činjenica da ta grupa nije postigla taktičko iznenađenje, već da je u toku 2 i 3 jula njeno podilaženje otkrio neprijatelj, odrazila se kroz neka dopunska naređenja delegata Vrhovnog štaba izdata neposredno pred početak napada. Tu se, na temelju toga što je neprijatelj otkrio prisustvo brigade i što je doveo izvjesna, makar i neznatna pojačanja, preporučuje štabovima brigada da ne nastoje zauzeti određena mjesta po svaku cijenu, tj. da ih u slučaju snažnijeg otpora zaobiđu i pređu komunikacije.[85] Svakako da je ovo uticalo i na organizovanje napada i na upornost u njegovom izvođenju. Karakteristično je da jedinice nisu na vrijeme obezbijedile presjecanje željezničke pruge i druma oko mjesta koja su napadale, tako da je oklopni voz slobodno manevrisao na relaciji Hadžići — Raštelica, što je iznenadilo neke jedinice, unijelo zabunu u njihove redove, i, najzad, omogućilo da se neke posade spasu sigurnog uništenja. Ovo, zajedno sa intervencijom nekoliko tenkova iz Sarajeva, unijelo je nesigurnost u jedinice i one su se

---

[85] **Izvještaj Operativnog štaba Vrhovnom štabu od 5 VII 1942, arhiv CK SKJ br. 645.**

zadovoljile paljenjem zgrada željezničkih stanica, da bi već ujutro napustile komunikacije.

Očigledno je da situacija nije bila pravilno procijenjena i da nije bilo dovoljno upornosti u izvršenju zadatka. Nije bilo ozbiljnog razloga za izdavanje onakvih naređenja, jer su neprijateljske posade bile isuviše slabe da bi se mogle ozbiljnije oduprijeti napadu. Veći broj gubitaka kod desne kolone nije bio posljedica oštrije borbe već slabo organizovanog napada i izvjesne pometnje koja je nastajala kada je nailazio oklopni voz. Iz opisa borbe vidi se da su manje snage grupe — osobito 4 brigade — bile angažovane u napadu. Ostale snage imale su, za razliku od onoga kako je bilo kod lijeve grupe, da u marševskoj koloni pređu prugu, da bi se razmjestile po selima sjeverno od nje.

Međutim, pokazalo se da je grupa mogla ostati na komunikacijama puna dva, pa i više dana, jer je neprijatelj pravcem od Sarajeva intervenisao ozbiljnije tek u toku 6 jula. Suviše je bila kruto shvaćena direktiva Vrhovnog komandanta o brzini prelaska komunikacija.

Zbog svega toga Vrhovni komandant već 6 jula upućuje oštru kritiku delegatima Vrhovnog štaba u kojoj ističe da su dobrim dijelom ispustili iz vida glavni zadatak — uništenje komunikacija i da su napade izvodili neorganizovano, dozvoljavajući da ih neprijatelj iznenadi i nanese im nepotrebne gubitke.[86]

Ali ako se ima u vidu nedostatak alata i eksploziva, a nadasve stručnjaka — pionira i dr., koji bi umjeli da izvrše rušenje raznih objekata, onda se može reći da je posao oko onesposobljavanja željezničke pruge i druma veoma uspješno izveden. Najveći dio ovog zadatka na pojedinim značajnijim objektima izvršen je pod neposrednim rukovodstvom pojedinih članova Vrhovnog štaba, a Vrhovni komandant je u svojim naređenjima lično davao konkretna uputstva kako treba porušiti svaki pojedini objekat — skretnicu, lokomotivu, most, šine, itd.

---

[86] Naređenje Vrhovnog komandanta delegatima Vrhovnog štaba — arhiv CK SKJ br. 589.

S obzirom na širinu fronta na kome su se dejstva razvijala i na planinski karakter zemljišta, rukovođenje operacijom nosilo je u sebi niz specifičnosti. Vrhovni komandant je dao opštu ideju i plan operacije. Da bi obezbijedio ostvarenje te ideje i plana, delegirao je dva člana Vrhovnog štaba kod desne kolone, koji su u saradnji sa štabovima 2 i 4 brigade neposredno rukovodili pripremama i izvođenjem operacije, dok je pripremama i izvođenjem dejstva lijeve kolone rukovodio neposredno Vrhovni komandant. S obzirom na karakter zadataka, širinu zone dejstva, brze izmjene u situaciji i slaba sredstva veze, koja je isključivo održavana kuririma, komande i jedne i druge operativne grupe izdavale su po pojedinim zadacima naređenja u obliku direktiva, u kojima se samo ukazuje na zadatke, pri čemu se štabu brigade daje sloboda u načinu izvršenja zadatka, u određivanju potrebnih snaga, pa i vremena u kome zadatak treba izvršiti. U takvim slučajevima Vrhovni komandant je naglašavao da se štabu daje sloboda rada i upozoravao da se ne smije držati kruto primljenih direktiva. Takav način rukovođenja obezbjeđivao je usmjeravanje napora svih snaga na izvršavanje zadataka, a pozitivno je uticao i na vaspitanje starješina, koji su u takvim uslovima imali prilike da ispolje svoje sposobnosti i da ih dalje razvijaju. Svakako da je ovo uslovilo bogatstvo taktičkih postupaka bataljona i četa pri izvođenju napada u okviru ove jedinstvene operacije.

Vanredno značajna pažnja, za vrijeme podilaženja pruzi i u toku izvođenja operacije, posvećena je pitanju odnosa jedinica prema narodu i političkom uticaju koji su one imale izvršiti na ovom terenu, na kome dosada nije bilo većih partizanskih jedinica. Zbog toga je bilo jasno da će od utisaka koje narod dobije o partizanima u toku izvođenja ove operacije uveliko zavisiti formiranje njegovog stava prema NOP. U naređenjima i posebno preko organizacija KPJ i SKOJ preneseno je kakve stavove treba zauzeti po svim pitanjima odnosa i veza vojske sa narodom. Ovdje je na prvom mjestu bio problem regulisanja snabdijevanja. Njime su bili zaduženi isključivo intendantski organi brigada, a sprovođeno je kupovinom od naroda za gotov novac, organizacijom evakuacije za-

plijenjenih namirnica i odjeće iz skladišta u osvojenim mjestima i konfiskacijom imovine poznatih neprijatelja. Kad je nedostajalo novca, prikupljan je dobrovoljni prilog od naroda ili je vršena rekvizicija. Jedinice ili pojedinci nisu zalazili po kućama niti im je bilo dozvoljeno da sami traže hranu. Štaviše, kritikovani su i oni slučajevi kada su pojedinci svraćali u kuće po pozivu domaćina. Mada su bili slabo hranjeni mjesecima, a pogotovu u periodu Treće neprijateljske ofanzive i još slabije obučeni, borci su se, često i gladni, veoma dobro držali. Svega nekoliko slučajeva, od kojih jedan izrazitiji u Hadžićima i jedan u Konjicu, bili su kažnjeni. Grublje greške pojavile su se u radu intendanata, koji su ponekad administrativnim putem, bez dovoljnog udubljivanja u mogućnosti određenog mjesta i bez objašnjenja potreba vojske, vršili rekviziciju. Zbog toga je jednim svojim naređenjem od 6 jula Vrhovni komandant veoma oštro intervenisao, zahtijevajući da se ovakve stvari ne sprovode naređenjima, da se od seljaka, koji su inače siromašni, ne traži ništa naređenjima i da se u sela šalju politički rukovodioci koji će narodu objašnjavati i našu borbu i naše potrebe.[87]

Međutim, tamo gdje su zaplijenjene veće količine namirnica, ove su dijelom evakuisane za potrebe vojske, a dijelom su podijeljene sirotinji, što je imalo snažnog odjeka u čitavom kraju.

Skrenuta je pažnja da se na željezničkim stanicama ne pale stanbene zgrade ili da se prethodno iznese namještaj ukoliko se nalazi u dijelu neke zgrade koja, radi željezničkih instalacija, mora biti uništena.

Po selima su održavane konferencije na kojima je objašnjavana politička linija Narodnooslobodilačkog pokreta. Štabovi brigada izdavali su letke i rasturali ih po selima u kojima nije bilo moguće duže zadržavanje.

Ovakav postupak ostavljao je na narod snažan utisak, jer se prvi put sreo s vojskom koju je ne samo na riječima, već i na djelu, osjetio kao svoju. Otuda je izostao i svaki ozbiljniji otpor onih koje su ustaše naoružale da se kao mjesna ustaška milicija odupru partizanima. U izvje-

---

[87] Arhiv CK SKJ, reg. br. 589.

štajima 3 domobranskog zbora i oružničkog krila iz Sarajeva, 1 bojne 7 pješačke pukovnije iz Konjica i drugih jedinica, komande se žale na slab otpor mjesne ustaške milicije, ocjenjujući njihovo držanje prema partizanima kao prijateljsko ili ih ponekad nazivaju i izdajnicima, ističući da su se i oni u nekim slučajevima pridružili partizanima i pucali na ustaše.

Sve je ovo imalo odlučujuće posljedice na dalji razvoj političkih prilika u ovom kraju. Sela duž komunikacije — najvećim dijelom naseljena muslimanima — opredjelila su se za Narodnooslobodilački pokret, stvorivši svoj partizanski odred koji je kasnije prerastao u 17 udarnu brigadu. U tome je ogroman politički značaj izloženog dejstva grupa proleterskih brigada.[88]

---

[88] Izvještaj 2 i 4 prolet. brigade Vrhovnom štabu od 5 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 645; izvještaj 1 brigade Vrhovnom štabu od 10 VII, arhiv CK SKJ 3222; izvještaj 2 i 4 brigade Vrhovnom štabu od 10 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3701; izvještaj 3 dom. zbora od 4 VII, Zbornik IV/6, 134; dnevni izvještaj 3 dom. zbora od 14 VII, AVII, k. 12, reg. br. 14/1—3.

III

OSLOBOĐENJE PROZORA I DOLINE RAME I BORBE U DOLINI GORNJEG VRBASA

1. — *Plan prodiranja brigada sa komunikacija Sarajevo—Mostar*

Poslije uspješno izvršene operacije na komunikacijama Sarajevo — Mostar, grupa brigada je raspoređena ovako: desna operativna grupa u rejonu sela u gornjem toku Lepenice, a lijeva na široj prostoriji jugozapadnih padina pl. Bitovnje, u rejonu Konjica i sela između Neretvice i Rame.

U daljem prodiranju na sjeverozapad jasno su se isticala dva pravca: prvi — grebenima planine Zeca i Vranice i dalje dolinom Vrbasa, a drugi — dolinom Rame za Kupreško Polje. Vrhovni štab nije raspolagao detaljnijim podacima o rasporedu i jačini neprijatelja na tim pravcima, ali mu je bilo poznato da su neprijateljske snage koncentrisane u većim mjestima — Prozoru, Šćitu, Fojnici, G. Vakufu, Bugojnu, D. Vakufu, Kupresu i Šujici i da se jačina pojedinih garnizona kretala najčešće od čete do bataljona. Pored ovih snaga, po selima se nalazila djelimično i ustaška mjesna milicija, koja nije bila sposobna da se ozbiljnije suprotstavi partizanima. Ukupna jačina svih neprijateljskih snaga u pomenutim mjestima nije u ovom momentu prelazila cifru od 3.000 naoružanih ljudi — većinom ustaša, a samo manjim dijelom domobrana. S obzirom na mogućnost počesnog napada koncentrisanim snagama na pojedine garnizone, postojala je vje-

rovatnoća da će grupa brigada razbiti ove neprijateljske snage i bez većih teškoća nastaviti svoje prodiranje na sjeverozapad.

Ali su još u toku borbi na komunikacijama Vrhovnom štabu stizali podaci o snagama koje je neprijatelj upućivao u cilju sprečavanja širenja uspjeha grupe brigada i ponovnog ovlađivanja komunikacijama Sarajevo — Mostar. Istina, većina podataka govorila je o tome da neprijatelj interveniše zbog onoga što je izgubio i što je već ostalo iza grupe brigada. Tako je Vrhovni komandant 8 jula izvješten od delegata Vrhovnog štaba na pravcu Konjica da su talijanske trupe posjele mjesta duž željezničke pruge od Konjica do Mostara i da Ramu, Jablanicu i mostove na tom dijelu obezbjeđuju sa 300—400 vojnika. Isto tako je 7 jula od operativnog štaba desne grupe izvješten da su njemačke i ustaške jedinice, ojačane tenkovima, zaposjele komunikaciju Blažuj — Han Ploča — Kiseljak — i da odatle vrše ispade ka jedinicama grupe. 6 jula, pošto su dijelovi 2 brigade razbili slabija obezbjeđenja na visovima iznad Kreševa, zauzeto je Kreševo ali je već istog dana jedna jača neprijateljska grupa potisla ove dijelove i ponovo ga posjela. To su bili svi podaci koje je imao Vrhovni štab o neprijatelju u momentu donošenja odluke za dalja dejstva. Podaci o talijanskim snagama u Rami i Jablanici, a takođe i o njemačko-ustaškim snagama na liniji Blažuj — Han Ploča — Kiseljak, nisu mogli bitno uticati na donošenje te nove odluke.[89]

Vrhovni komandant je pridavao poseban značaj dolini gornjeg toka Vrbasa, jer su za ovlađivanje njome postojali krupni politički, vojni i ekonomski razlozi. To je dobro naseljena dolina u kojoj je narod još uvijek bio politički neopredjeljen i na koga su ustaše, oslanjajući se na svoje garnizone, vršili uticaj, pokušavajući da ga do kraja vežu za sebe. Bio je to teren na kome je trebalo organizovati rad na okupljanju naroda oko političke linije KPJ i njegovom aktiviranju u Narodnooslobodilačkoj

---

[89] Izvještaj 2 i 4 prolet. brigade Vrhovnom štabu od 7 VII u 22 časa, arhiv CK SKJ, reg. br. 646; izvještaj pom. načelnika VŠ od 8 VII Vrhovnom komandantu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3700; izvještaj 2 brigade Vrhovnom štabu od 7 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3250.

borbi. U privrednom pogledu to je bio bogat kraj, koji je mogao da posluži kao izvor snabdijevanja naših snaga. Posebno treba istaći da je stanovništvo i ove doline i doline Rame najvećim dijelom muslimansko i hrvatsko i da bi uništavanje ustaških garnizona i njihove vlasti uz svestran politički rad značilo pobjedu linije bratstva i jedinstva Srba, Hrvata i muslimana u ovom dijelu Bosne. Ovlađivanjem dolinom oko Prozora i rijeke Rame i dolinom gornjeg toka Vrbasa proširila bi se slobodna teritorija Bosanske Krajine čija je jugoistočna granica dopirala do linije Jajce — D. Vakuf — Vukovsko. Time bi bili stvoreni povoljni uslovi za dalje prodiranje u oblast Travnika, ka dolini Bosne i Sarajevu.

Imajući u vidu sve izložene momente, Vrhovni komandant je odlučio da se prodor grupe brigada sa ove prostorije nastavi u dva pravca: desnim — preko pl. Zeca i Vranice u dolinu Vrbasa ka D. Vakufu i lijevim — dolinom Rame ka Kupreškom Polju. Za dalji prodor sa prostorija D. Vakuf — Kupres odredio je samo opšti smjer dejstva — prodor u oblast južno od Jajca u cilju presijecanja komunikacije ka Splitu. Na desnom pravcu nastupaće i dalje 2 i 4-ta, a na lijevom 1 i 3-ća brigada.

Neposredni zadaci desne grupe bili su: brzim pokretima preko pl. Zeca i Vranice izbiti na drum G. Vakuf — Travnik, presjeći ga i zauzeti G. Vakuf, a zatim zauzeti Bugojno i D. Vakuf, porušiti željezničku prugu i drum Travnik—D. Vakuf, obezbjeđujući desni bok od Travnika, a lijevim krilom povezati se u rejonu Makljena sa snagama lijeve grupe. Lijeva grupa dobila je zadatak da zauzme Prozor i Šćit i neutrališe mjesnu ustašku miliciju u selima oko Rame, obezbjeđujući se sa pravca ž. st. Rama, a potom da produži prodiranja ka Kupreškom Polju i Šujici.

Treba napomenuti da je Operativni štab desne grupe, po prelazu željezničke pruge, predlagao Vrhovnom komandantu da se dalje nastupanje ove grupe nastavi pravcem Kiseljak — Busovača — Vitez radi toga što bi jedinice išle naseljenijim terenom i u svakom pogledu pogodnijim za pokret. Vrhovni komandant nije se složio sa ovim pravcem jer je smatrao da vodi suviše udesno od osnovnog pravca nastupanja i da bi se time dejstva

obeju grupa isuviše prostorno odvojila. 7 jula, poslije neprijateljske intervencije sa linije Han Ploča — Kiseljak, i operativni štab je odustao od svoga predloga jer je ocijenio da bi se na predloženom pravcu upleo u teže borbe, koje bi grupu vezale za duže vrijeme.[90]

Na pravcima dejstva brigada bili su raspoređeni dijelovi domobranske 9 pješačke pukovnije, čiji je štab bio u Travniku, i ustaške jedinice. U Prozoru, Bugojnu, Kupresu i D. Vakufu bile su snage u jačini do bataljona sa 400—500 vojnika u svakom mjestu, u Kreševu i Fojnici po jedna četa od oko 120 — 175 vojnika, a u Šćitu, G. Vakufu, Obovcima, Šebešiću, Pruscu, po 50—80 vojnika.

U Sarajevu su bili dijelovi 7 pješačke pukovnije, jedna bojna 1 pješačke pukovnije, jedan ustaški zdrug[91] sa sedam bojni, dijelovi 718 divizije i druge manje jedinice. U Travniku i Jajcu bili su dijelovi 9 pješačke pukovnije i manje ustaške snage.

Neprijatelj je sada daleko veću pažnju posvetio grupi brigada jer ga je neopreznost u odnosu prema njoj veoma mnogo stajala.Iz neprijateljskih dokumenata pisanih neposredno poslije dejstva brigada na komunikacijama Sarajevo — Mostar, vidi se da je on prilično tačno ocijenio i snage i dalje namjere i sastav grupe brigada. Tako šef Policije bezbjednosti i SD Rajha izvještava 8 jula Ministarstvo spoljnih poslova da je grupa od tri brigade razorila željezničku prugu Sarajevo — Dubrovnik i da kreće dalje na sjeverozapad vjerovatno sa ciljem da rastereti partizanske snage na Kozari. To je neprijatelja natjeralo da joj ubuduće pokloni mnogo veću pažnju. Zato će u narednim borbama protiv nje angažovati sve veće snage.

Glavnina snaga Sarajevskog garnizona je odmah poslije diverzije na željezničkoj pruzi bila usmjerena protiv

---

[90] Naređenje Vrhovnog štaba 3 prolet. brigadi od 6 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 589; naređenje Vrhovnog štaba 2 i 4 brigadi od 7 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 588 i 4353; izvještaj 2 i 4 brigade Vrhovnom štabu od 7 VII u 22 časa, arhiv CK SKJ, reg. br. 646; naređenja Vrhovnog štaba 1 brigadi od 8 VII u 9.30 časova, arhiv CK SKJ, reg. br. 589, i 2 i 4 brigadi od 9 VII u 13 časova, arhiv CK SKJ, reg. br. 589.

[91] brigada

grupe brigada, u nekoliko narednih dana dovučena su pojačanja iz 9 pješačke pukovnije, ustaški dijelovi iz Travnika i okolnih garnizona i talijanske snage iz Hercegovine. Tako je već u toku 4 i 5 jula štab njemačke 718 divizije preduzeo akciju svojim i domobransko-ustaškim snagama iz Sarajeva. Dio snaga upućen je za čišćenje planine Igmana iako na tome prostoru nije bilo nikoga, a njemački 738 puk sa ustaško-domobranskim bataljonima, ojačan tenkovima i artiljerijom, posio je liniju Tarčin — Blažuj — Han Ploče — Kiseljak — Fojnica. Do 7 jula ove snage su se držale više defanzivno jer se kod neprijatelja stvorio utisak da će brigade prodirati ka komunikacijama u dolini Bosne. Tek su 7-og sa ove linije pokušale opkoliti 2 i 4 brigadu na prostoriji Kreševo — Lepenica, ali su obje brigade već bile ovog dana u pokretu sjeveroistočnim padinama planine Bitovnje ka grebenu Vranice. Neprijatelj je smatrao da je partizane primorao da otstupe na Bitovnju.

Za to vrijeme je 1 bojna 15 pješačke pukovnije nastupala oprezno od Hadžića duž komunikacija ka Ivan-Sedlu, gdje je tek 10-og naišla na otpor slabijih mjesnih partizanskih dijelova.

Pošto je 4 jula bez uspjeha završena akcija dijelova 9 pješačke pukovnije i ustaša iz Jajca ka Janju, snage ove pukovnije iz Jajca, D. Vakufa, Bugojna i Travnika sa ustaškim jedinicama dobile su zadatak da se suprotstave prodiranju brigada na sjever i sjeverozapad. Na ovaj pravac bila je prebačena 1 bojna 15 pješačke pukovnije sa Ivan-Sedla, pa je već 12 jula stigla u Travnik. Takođe su neke manje jedinice prebačene u Travnik iz Zenice. 11 jula je komanda nad svim ovim snagama bila objedinjena naredbom Glavnog stožera domobranstva. Neprijatelj je odmah pristupio pojačavanju garnizona u Prozoru, Šebešiću, Bugojnu, D. Vakufu kako bi onemogućio prodiranje brigada. Njegove snage će se u toku borbi postepeno pojačavati jedinicama ustaške »Crne legije« koja će biti prebačena na ovaj sektor iz Istočne Bosne.

Najkasnije je reagirala komanda talijanskog korpusa. Ona će tek 13 jula izdati naređenje da se prikupe tri bataljona ojačana jednim divizionom artiljerije za intervenciju od Jablanice ka Konjicu ili Prozoru. 16 jula ona javlja

da će jedna njena kolona dejstvovati dolinom Neretve od Uloga ka Konjicu. Ali ovo nije moglo imati nikakav uticaj na pretstojeća dejstva grupe brigada.[92]

2. — *Dejstva 2 i 4 brigade do 14 jula*

(Skica 3)

U toku 7, 8 i 9 jula desna operativna grupa je marševala preko planina Bitovnje, Zeca i Vranice, bez dodira sa jačim neprijateljskim snagama. Ali su u toku dnevnih marševa jedinice bombardovane iz vazduha. 9 jula su obje brigade izbile na prostoriju Sarajevska Vrata — Suho Jezero, na grebenu planine Vranice. Primivši ovdje ranije izložene direktive Vrhovnog komandanta, Operativni štab je donio odluku da se jednom brigadom izvrši napad na G. Vakuf, a drugom da se taj napad obezbijedi dejstvom na komunikaciju Bugojno — G. Vakuf sa sjeverne strane. Prvi zadatak dodijeljen je 4-toj, a drugi 2 brigadi.

Odluka Operativnog štaba bila je, dakle, vezana za izvršenje prvog dijela zadatka postavljenog od Vrhovnog komandanta. Izvršenje drugog dijela zadatka nije bilo razrađeno. Vjerovatno su u štabu odlučili da kasnije, prema razvoju događaja i poslije prikupljanja detaljnih podataka o neprijatelju, razrade naredne zadatke brigada. Međutim, vidjećemo da su se stvari razvijale tako da do tih novih naređenja nije došlo i da su brigade, u momentu kada je njihovo zajedničko dejstvo bilo neophodno, ostale bez veze i jedinstvenog komandovanja, što je imalo veoma krupne negativne posljedice u odnosu na izvršenje zadataka postavljenih od Vrhovnog komandanta. Ovdje

[92] Izvještaj 3 dom. zbora od 7 VII, Zbornik IV/6, 138; izvještaj oružničkog krila Travnik od 9 VII, isto, dok. br. 139; izvještaji 3 dom. zbora od 11 VII, isto, dok. br. 140 i od 12 VII, isto, dok. br. 142; mjesečni izvještaj 5 oružničke pukovnije od 26 VII, isto, dok. br. 154; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica sa bojišta, AVII, k. 12, reg. brojevi 3/1—4, 3/1—8, 6/1—3, 7/1—15, 8/1—3, 9/1—3, 13/1—7, 14/1—13, 16/1—7; izvještaj šefa policije bezbjednosti i SD Rajha Ministarstvu spoljnih poslova, AVII, mikrofilm, reg. br. L.N6—300794—300797.

treba odmah napomenuti da je početkom izvršavanja dodijeljenih zadataka i Operativni štab prestao funkcionisati kao rukovodstvo, jer je jedan delegat Vrhovnog štaba otišao sa 2-gom, a jedan ostao sa 4 brigadom. Oni će za čitavo vrijeme borbi u dolini Vrbasa ostati odvojeni i neće moći ni jedan ni drugi, s obzirom na veliko rastojanje i veoma spora sredstva veze, sagledati situaciju u cjelini i donijeti efikasnu odluku.

Gornja odluka Operativnog štaba nije se zasnivala na stvarnoj situaciji i bar približnom poznavanju neprijatelja. Posada G. Vakufa brojala je 50 vojnika — uglavnom domobrana, koji nisu bili spremni za ozbiljniji otpor i, prema tome, nije bilo razloga da se nađe u centru pažnje desne operativne grupe. Nasuprot tome, pravcu od Travnika nije odlukom posvećena ona pažnja koja je bila potrebna s obzirom na jačinu posade Travnika. U njemu je bila komanda jedinica koje su posjedale i D. Vakuf i Bugojno, te je iz njega, a preko njega i od Sarajeva i Slavonskog Broda, mogla vrlo brzo uslijediti jača neprijateljska intervencija, što se i dogodilo (Pavelić je prikupljao sve što je mogao i bacao na ovaj pravac u cilju sprečavanja prodora brigada).

Četvrta brigada je noću 11/12 jula izvršila napad na G. Vakuf. Na samu varoš napadao je 3 bataljon, a ostali bataljoni su postavljeni za osiguranje na putevima ka Prozoru, Bugojnu i Travniku. Poslije kraće borbe domobrani su se razbježali. Bataljon je zarobio 7 neprijateljskih vojnika i 3 ubio. Gubici bataljona su bili: jedan ranjen. Poslije toga je u toku 12 jula 4 brigada zauzela sljedeći raspored: jedan bataljon u s. Pidriš, jedan u G. Vakufu, jedan na drumu G. Vakuf — Bugojno u rejonu s. Tihomišlje, jedan na drumu G. Vakuf — Travnik u rejonu s. Šebešić i jedan u rejonu s. Voljice na obezbjeđenju bolnica 2 i 4 brigade.

Štab brigade nije imao poslije ovoga jasan plan o upotrebi svoje jedinice. Ona je i dalje ostala na ovoj prostoriji očekujući vezu sa Vrhovnim komandantom, jer je delegata Vrhovnog štaba zabrinula situacija kod 1 i 3 brigade oko Prozora. Pored toga, on očekuje rezultate dejstva 2 brigade. To su bili razlozi koji su ga naveli da 4 brigadi dodjeli ustvari defanzivan zadatak — obezbje-

đenje prostora između planina Vranice i Raduše koji, međutim, nije tada bio ugrožen ni sa jedne strane. Takva situacija ostala je sve do 15 jula.

Druga brigada je istovremeno izvršila pokret ka komunikaciji G. Vakuf — Travnik i u toku 11 jula razbila dijelove Travničke ustaške pripremne bojne koji su osiguravali rad šumskog preduzeća u Šebešiću. Tom prilikom uništene su 3 lokomotive šumske željeznice, spaljena je željeznička stanica i zaplijenjene su veće količine namirnica, pa je brigada jedan dio ponijela u svojoj komori, a drugi podijelila radnicima.

Pošto je bio obaviješten o zauzeću G. Vakufa, štab 2 brigade, zajedno sa delegatom Vrhovnog štaba, odlučuje na temelju svoje procjene situacije da brigadu ne angažuje na komunikaciji D. Vakuf — Bugojno i ka Bugojnu, jer smatra da je 4 brigada dovoljno jaka da se sama obračuna sa garnizonom u Bugojnu, već da svoje snage angažuje na Donjem Vakufu koji, po njihovom mišljenju, pretstavlja čvor komunikacija i značajan objekat u dolini Vrbasa. U vezi s tim riješeno je da se presiječe željeznička pruga i drum D. Vakuf — Travnik i da se D. Vakuf blokira i zauzme. Tako će od ovog momenta dejstva brigada desne grupe ostati neobjedinjena i svaka brigada će raditi prema nahođenjima svojih štabova i dvojice delegata Vrhovnog štaba. Štab 2 brigade je u toku pokreta 12 jula obavijestio delegata Vrhovnog štaba kod 4 brigade o svojoj odluci. Ovaj se takođe složio sa ovakvom inicijativom štaba 2 brigade.

Noću 11/12 jula brigada je prešla drum Travnik—G. Vakuf i 12-og uveče stigla u rejon planine Kalin. Preko svojih agenata neprijatelj u Bugojnu bio je obavješten o dolasku brigade, pa je već 13-og izjutra tukao ovu prostoriju artiljerijom.

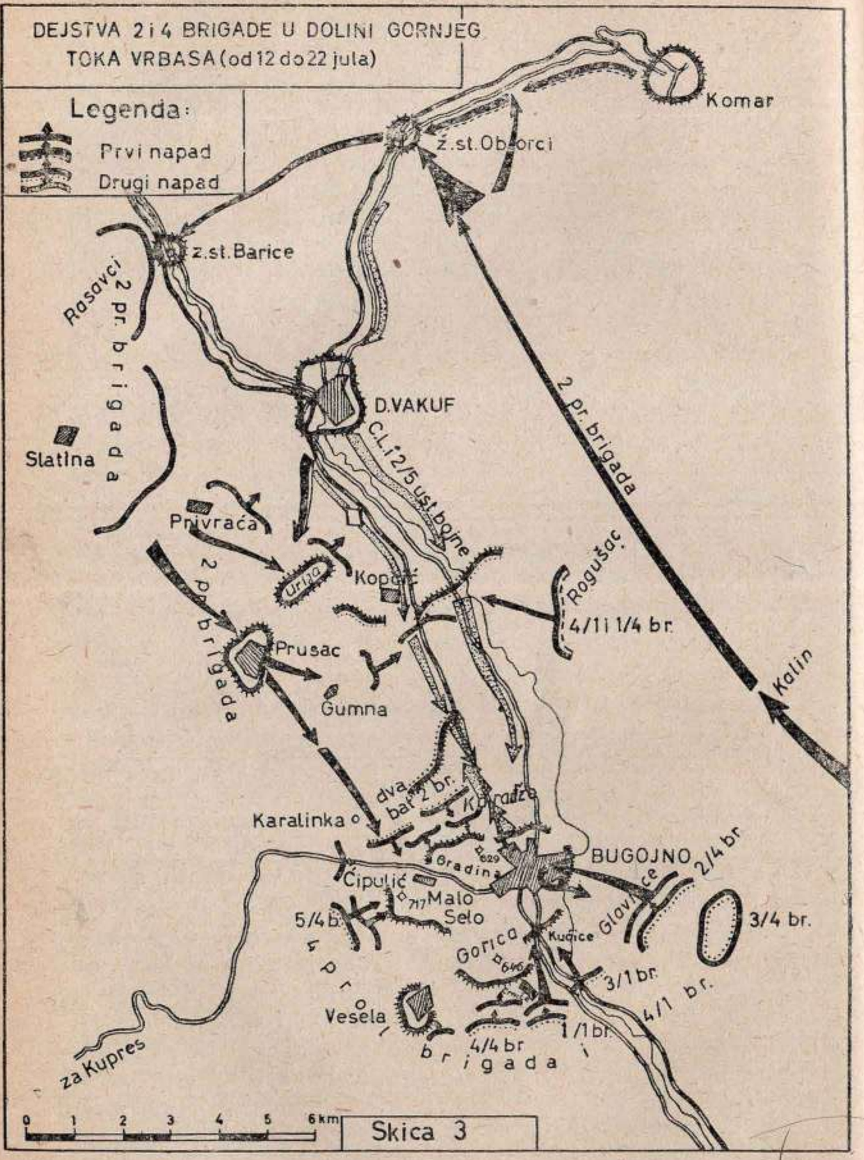
U toku pokreta ka komunikaciji D. Vakuf — Travnik, poslije prikupljenih podataka o neprijatelju, štab brigade odlučio je da napadne željezničku stanicu u s. Oborci i da u tom rejonu što više razruši željezničku prugu. Prema podacima, željezničku stanicu u s. Oborci obezbjeđivalo je oko 20 vojnika, a isto toliko i željezničku stanicu Komar. Podaci su, međutim, bili sasvim netačni, jer je u Oborcima bilo 73 neprijateljska vojnika, a na Komaru

glavnina jedne bojne 9 pješačke pukovnije. Obje posade su se solidno utvrdile. Treći i dijelovi 1 bataljona bili su određeni za napad na Oborce, a ostale snage na obezbjeđenje i rušenje pruge ka D. Vakufu i Travniku. Napad je izvršen po danu 13 jula. Razvila se vrlo oštra, bliska borba. Željeznička stanica, u koju se u toku borbe prikupila posada, bila je od tvrdog materijala, sa rešetkama na prozorima, kroz koje nije bilo moguće ubaciti bombe. Neprijatelj je iz Travnika brzo intervenisao 1 bojnom 15 pješačke pukovnije, koja je do Komara prebačena vozom, pa se odavde razvila za napad na brigadu. Pošto obezbjeđenje od Travnika nije bilo solidno postavljeno, snage koje su napadale na Oborce morale su da se povuku. Brigada je imala u ovoj borbi 13 mrtvih i ranjenih. Ovdje je poginuo i komandant 3 bataljona — Dušan Dugalić, docnije proglašen Narodnim herojem. Prema vlastitom izvještaju, neprijatelj je imao 6 mrtvih, 3 ranjena i 16 zarobljenih, a željeznička pruga je oštećena u dužini od nekoliko stotina metara.

Štab brigade je očigledno potcijenio neprijatelja i propustio da izvrši solidne pripreme za napad na željezničku prugu. Podaci o neprijatelju bili su netačni, napad na utvrđeno uporište, kome je bilo veoma teško prići, vršen je po danu, a obezbjeđenje od Travnika i D. Vakufa nije blagovremeno izvršeno.

Pošto brigadi nije uspjelo da otsiječe D. Vakuf i blokira ga već je, naprotiv, u toku 13 jula njegova posada pojačana iz Bugojna, čiji garnizon nije još bio ugrožen, i iz Travnika, a brigada napornim marševima bila iznurena, štab je donio odluku do preko druma Travnik — D. Vakuf i r. Vrbasa prebaci brigadu nizvodno od D. Vakufa na prostoriju sela Rasavci i Slatina i da tu, povezujući se sa 4 brigadom, donese odluku o daljem dejstvu.

Noću 14/15 jula brigada je u rejonu željezničke stanice Barice gaženjem prešla r. Vrbas i razmjestila se od s. Rasavaca do s. Slatine. Bataljon u Rasavcima dobio je zadatak da ruši željezničku prugu D. Vakuf — Jajce. Ovdje je štab brigade doznao da je posada u D. Vakufu jačine oko bataljona i da se u selima Pruscu i Uriji nalazi neprijatelj nepoznate jačine. (Na ovoj prostoriji uspostavljen je kontakt sa krajiškim partizanima. Dijelovi 3 kra-

DEJSTVA 2 i 4 BRIGADE U DOLINI GORNJEG TOKA VRBASA (od 12 do 22 jula)
Legenda:
Prvi napad
Drugi napad
Komar
ž.st.Oborci
z.st.Barice
Rasavci
2 pr. brigada
D.VAKUF
C.L. i 2/5 ust. bojne
Slatina
Privraća
Urija
Kopčić
Rogušac
4/1 i 1/4 br.
Prusac
Gumna
Kalin
dva bat. 2 br.
Karalinka
Bradina
BUGOJNO
Ćipulić
Malo Selo
2/4 br.
Glavice
3/4 br.
5/4 b.
Gorica
Kućice
3/1 br.
4/1 br.
Vesela
1/1 br.
4/4 br
4 pr. brigada
za Kupres
0 1 2 3 4 5 6 km

Skica 3

jiškog partizanskog odreda, koji su dejstvovali u rejonu Jajce — D. Vakuf, povezali su se sa jedinicama 2 proleterske brigade. U njenim borbama narednih dana oko D. Vakufa i Bugojna učestvovaće i bataljon »Pelagić« 3 krajiškog odreda.)

Tako je 16 jula rastojanje između brigada desne grupe znatno povećano i one nisu znale gdje se koja nalazi. Neprijateljske komunikacije nisu više bile ugrožene, a garnizoni u Bugojnu i D. Vakufu bili su ojačani, povezani i međusobno i sa Travnikom. Time je propušten povoljan momenat da se objedinjenim, iznenadnim i energičnim dejstvima brigada zauzmu oba mjesta, jer je to i odnos snaga tada omogućavao. Poslije 15 jula počela su pristizati preko Travnika pojačanja u oba garnizona, a posade su se žurno utvrđivale. Vidjećemo da će svi kasniji napori da se ova mjesta zauzmu ostati uzaludni i da će neprijatelj konačno preoteti inicijativu desnoj grupi na ovom sektoru.[93]

3. — *Dejstva 1 i 3 brigade*

(Skica 4)

Vrhovni komandant je poslije zauzeća Konjica sugerirao 1 proleterskoj brigadi da pokuša sa uništavanjem posada i željezničke pruge ka Rami i Jablanici s obzirom na to da se tu nalaze značajni mostovi. Međutim, poslije prikupljenih podataka o jačim talijanskim snagama u tim mjestima, od toga se odustalo da se ne bi snage upuštale u duže borbe i gubilo vrijeme za izvršenje osnovnog zadatka — prodora ka sjeverozapadu.

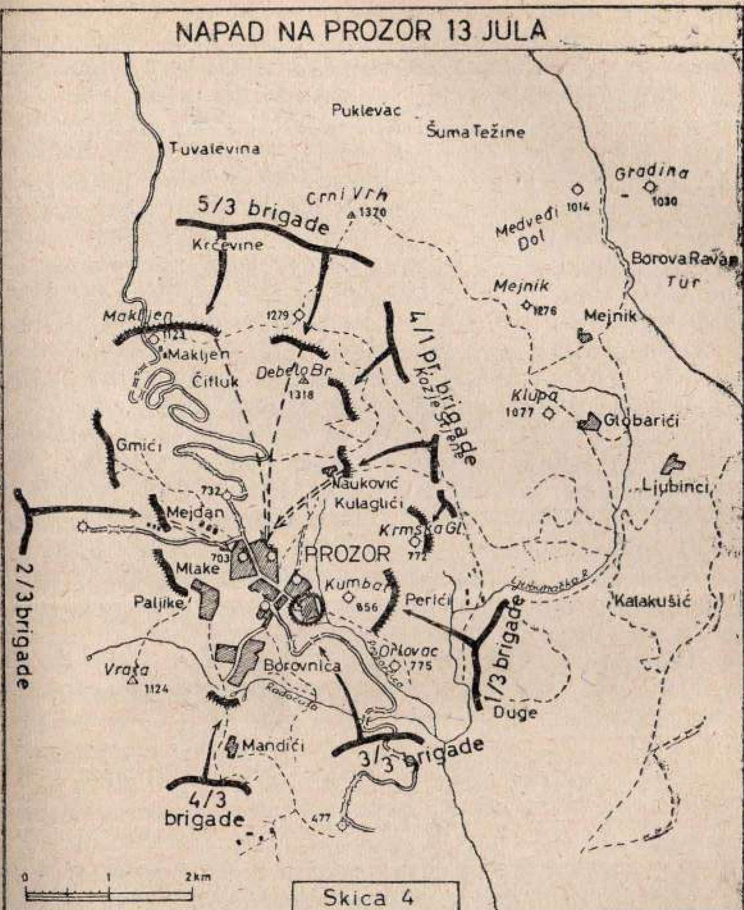
---

[93] Izvještaj 2 i 4 prolet. brigade Vrhovnom štabu od 10 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3701; pisma Milovana Đilasa načelniku Vrhovnog štaba od 12 VII u 14.30 časova, arhiv CK SKJ, reg. br. 4297 i od 17 VII u 13 časova, arhiv CK SKJ reg. br. 647; naređenje Vrhovnog komandanta načelniku VŠ od 17 VII, AVII, k. 2, reg. br. 26/4, relacije 2 brigade za period od 9 do 16 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3702 i 3252; naređenje Vrhovnog komandanta načelniku VŠ od 20 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 589; izvještaj 4 brigade Vrhovnom štabu od 12 VII, Zbornik IV/6, 27; bojna relacija 3 domobranskog zbora za jul, AVII, k. 56, reg. br. 7/2; izvještaj 3 dom. zbora od 12 VII, Zbornik IV/6, 142; izvještaj oružničkog krila Jajce od 22 VII, isto, dok. br. 149; mjesečni izvještaj 5 oružničke pukovnije od 26 VII, isto, dok. br. 154.

Zbog toga je Vrhovni komandant 9 jula odlučio da odmah preduzme dalje nastupanje na sjeverozapad, da zauzme Prozor i očisti njegovu kotlinu od ustaške milicije.

Još u toku akcije na željezničkoj pruzi Vrhovni komandant je 6 jula izdao naređenje štabu 3 brigade da uputi dva bataljona iz s. Tuhobić ka Prozoru u cilju njegovog posijedanja i rušenja puteva koji vode ka G. Vakufu i Rami. Prema podacima kojima se tada u Vrhovnom štabu raspolagalo, u Prozoru je bila žandarmeriska stanica NDH. Nije se znalo za ustaške snage, koje su u toku pomeranja glavnine grupe do 11 jula upućene iz Travnika, tako da su toga dana posadu Prozora vjerovatno činile tri ustaške čete i jača žandarmeriska stanica. Bilo je tu ukupno oko 400 vojnika. Ove snage posjele su glavninom dominantne položaje iznad varoši i za odbranu pripremile otporne tačke na liniji: Debelo Brdo (k 1318) — Makljen — s. Gmići — Mejdan (k 732) — Mlake. Dva bataljona 3 brigade orijentisana su na rušenje druma i ispitivanje jačine posade i njenog odbranbenog sistema. 11 jula je već bio pristigao (po naređenju Vrhovnog komandanta) na položaje sjeveroistočno i istočno od Prozora i 4 bataljon 1 brigade. Sva tri bataljona dobila su zadatak da pokušaju uništenje posade Prozora. Međutim, ne znajući za jače neprijateljske snage na Makljenu, 4 bataljon 1 brigade je 11-og u toku dana, podilazeći Prozoru sa istoka, napadnut bočno od Makljena i time prinuđen da stane i odvoji jednu četu za zauzimanje Makljena. U toku 12-og, po pristizanju ostalih snaga 3 brigade, izvršen je novi raspored za napad.

Noću 9/10 jula su, po naređenju Vrhovnog komandanta, 1 (bez 4 bataljona) i 3 brigada (bez dva bataljona) krenule sa prostorije Rama — Ostrožac — Konjic. 1 brigada je dobila zadatak da se prebaci na prostoriju s. Kostajnica — s. Gostovići — s. Pothum. Odavde je noću 11/12 jula produžila pokret i 12-og izjutra izbila u rejon s. Gračanica — Paroš — Skrobučani — D. Višnjani i tu se razmjestila, sa zadatkom obezbjeđenja ka Rami i pripremanja za dalje nastupanje dolinom Rame ka Šćitu. Tri bataljona 3 brigade su dobila zadatak da krenu u pravcu Prozora. 11 jula je Vrhovni komandant naredio štabu 3 brigade da svim snagama svoje brigade i 4 bataljonu 1

brigade napadne Prozor i zauzme ga najkasnije noću 13 jula. U zapovijesti je istaknuto da se izvrši širi obuhvat Prozora, presiječe drum ka G. Vakufu i Rami i napad izvrši sa svih strana.

Odlučan napad na utvrđene dominantne tačke oko Prozora otpočeo je 13-og u 8.30 časova izjutra. Nastupajući brzo i energično, 3 brigada i 4 bataljon 1 brigade razbili su jedinstvo neprijateljske odbrane, izolovali poje-

dine njene otporne tačke i upali u samu varoš, primoravši neprijatelja da se spasava probijanjem kroz šume. U 12 časova Prozor je bio oslobođen. 210 ustaša i 24 domobrana i oružnika povukli su se kroz šume ka planini Vranici, a potom u Fojnicu. Oko 200 neprijateljskih vojnika je ubijeno i zarobljeno. Zaplijenjeno je: 1 minobacač, 2 teška mitraljeza i 12 puškomitraljeza, više pušaka, municije i drugog materijala. Gubici naših jedinica bili su neznatni: 2 mrtva i 1 ranjen.

Istovremeno je 1 brigada po naređenju Vrhovnog komandanta otpočela 13 jula čišćenje sela u dolini oko Prozora. Noću 13/14 izvršio je njen 6 bataljon napad na Šćit u čijem se samostanu bila utvrdila posada od 54 vojnika zajedno sa popovima. Poslije vanredno oštre borbe, u kojoj su borci 6 bataljona dejstvovali bombama, neprijatelj je, koristeći noć i kišu, uspio da se izvuče iz manastira i najvećim dijelom pobjegne. Ustaška milicija iz sela Jaklići, Rumboci, Kopčići, Podbor i drugih dijelom se razbježala, a dijelom je ostala kod kuće ne pružajući otpor jedinicama 1 brigade.

Tako je do 14 jula lijeva grupa ovladala Prozorom i njegovom okolinom, otvorivši na taj način sebi put bilo ka dolini Vrbasa ili, pak, ka Kupreškom Polju.

Događaji kod desne grupe razvijali su se tako da su narednih dana jači dijelovi lijeve grupe angažovani na njenom sektoru.[94]

4. — *Borbe oko Bugojna i Donjeg Vakufa*

(vidi skicu 3)

Delegat Vrhovnog štaba pri štabu 4 proleterske brigade, koji je imao da koordinira dejstva desne grupe, ostao je poslije 12 jula bez veze sa 2 brigadom. Međutim, pred

---

[94] Naređenja Vrhovnog štaba 3 prolet. brigadi od 6 VII i 8 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 589; pismo Vrhovnog komandanta od 8 VII A. Rankoviću, arhiv CK SKJ, reg. br. 589; naređenje Vrhovnog štaba 2 i 4 brigadi od 9 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 589; naređenja Vrhovnog štaba 3 brigadi od 9 VII u 16 časova i 2 bataljonu 3 brigade od 10 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 589; izvještaj 4 bataljona 1 brigade Vrhovnom štabu od 10 VII u 14 časova, arhiv CK SKJ, reg. br. 3396; izvještaj 1 brigade Vrhovnom štabu od 10 VII u 10.15 časova, arhiv CK SKJ, reg. br. 3222; izvještaji 4

njim je stajao zadatak postavljen od Vrhovnog komandanta, koji nije bio još izvršen, jer su se pred 2 i 4 brigadom nalazili neprijateljski garnizoni u Bugojnu i D. Vakufu i ustaška milicija po selima, protiv kojih je trebalo dejstvovati u cilju oslobođenja ovoga kraja. Ponesen lakim uspjehom na G. Vakufu, a ne razmotrivši ozbiljno situaciju neprijatelja, on je zadatak olako shvatio. Potcjenjujući preko svake mjere neprijatelja, izradio je 14 jula plan po kome je zadatke desne grupe proširio i na zauzimanje Kupresa. Polazeći od pretpostavke da će 2 brigada noću 13/14 jula sigurno zauzeti D. Vakuf i time presjeći veze neprijatelja ka Banjoj Luci (tako stoji u dokumentu) i Travniku, on zaključuje da bi dijelovi 4 brigade trebalo da zauzmu i Kupres i time presijeku veze i ka Livnu i ka Splitu. Potom bi se sa obje brigade izvršio napad na izolovano Bugojno. Zbog toga, iznoseći ovaj plan pred Vrhovnog komandanta, delegat Vrhovnog štaba predlaže da se desna grupa ojača sa 2—3 bataljona iz lijeve i traži da se ovaj plan odobri. Po tom bi planu tri bataljona 4 brigade krenula 15-og izjutra za Kupres, ukoliko Vrhovni komandant ne donese neku drugu odluku. Po podacima iznesenim u ovom predlogu, posada u Bugojnu brojala je oko 400, u Kupresu oko 150 ustaša i domobrana, a u D. Vakufu oko 100 ustaša i nešto domobrana. O snagama u Travniku i o eventualnim namjerama i mogućnostima neprijatelja da interveniše s drugih pravaca nije ništa rečeno.[95]

Pored toga, treba uočiti da se štab desne grupe odriče inicijativnog djelovanja, šalje predloge i očekuje direktive od Vrhovnog komandanta upravo u onom momentu

---

bataljona 1 brigade Vrhovnom štabu od 11 VII u 10.30 i 20 časova, arhiv CK SKJ, reg. br. 3398 i 3397; naređenja Vrhovnog štaba 1 i 3 brigadi od 11 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 589; izvještaji 1 brigade Vrhovnom štabu od 12 VII u 11.30 časova, arhiv CK SKJ, reg. br. 3223 i od 14 VII u 8.30 časova, AVII, k. 3, reg. br. 40/2; bojna relacija 3 domobranskog zbora za jul, AVII, k. 56, reg. br. 7/2; izvještaji 3 domobranskog zbora od 11 VII, Zbornik IV/6, dok. br. 140 i od 12 VII, isto, dok. br. 142; izvještaj oružničkog krila Jajce od 23 VII, isto, dok. br. 152; mjesečni izvještaj 5 oružn. puk. od 26 VII, isto, dok. br. 154; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica sa bojišta, AVII, k. 12, reg. brojevi 9/1—7 i 14/1—3.

[95] Arhiv VII, reg. br. 15—2—3a.

kada to, s obzirom na vrijeme i potrebu za brzinom u odlučivanju i dejstvu u duhu već primljene direktive, nije smio činiti. Tako je propušteno nekoliko dragocjenih dana od momenta zauzeća G. Vakufa, za koje je vrijeme 4 brigada bila u stavu iščekivanja.

Predlog da se i Kupres uključi u operativni prostor desne grupe nije odgovarao situaciji, jer je 14 jula lijeva grupa ovladala Prozorskom dolinom i na svom putu ka sjeverozapadu nije imala neprijatelja sve do Kupresa i Šujice, pa bi bilo logično da se ova dva garnizona prepuste njoj, a da se što prije i što više snaga desne grupe angažuje za napad na Bugojno. To bi bio jedino cjelishodan predlog desne grupe u ovom momentu.

Ali ni neprijatelj nije mirovao. Za njega je velika diverzija na željezničkoj pruzi Sarajevo—Mostar bila isuviše ozbiljan udarac da bi potcijenio i izgubio iz vida krupne snage koje su energično prodirale na sjeverozapad, uništavajući i ugrožavajući jedan za drugim njegove garnizone i čisteći pred sobom široku teritoriju. Njemački poslanik u NDH izvještava 23 jula da grupa koja se probila preko željezničke pruge Sarajevo—Mostar ima za cilj da rastereti partizanske snage na Kozari, spriječi proizvodnju boksita u Mostarskom basenu i transport rude na dalmatinsku obalu, a možda i da pruži podršku slovenačkim partizanima.

Iz dana u dan stizale su u neprijateljske štabove i komande sve gore vijesti: grupa brigada je oslobodila Konjic, opkolila Prozor, presjekla komunikaciju G. Vakuf —Travnik; zauzela G. Vakuf, a krajiške partizanske snage vodile su tada posljednje borbe sa blokiranom posadom Glamoča i koncentrisale se u velikom broju u rejonu Ključa za napad na garnizone u dolini Sane i Sanice. Sve je to uvjeravalo Pavelića u neophodnost brzog angažovanja što jačih snaga ka grupi brigada da bi joj se spriječio prodor na sjeverozapad i spajanje sa krajiškim snagama i da bi se zaštitila ugrožena područja i garnizoni. Od 7 jula je komandant svih koncentrisanih ustaških i domobranskih snaga ispred grupe brigada, pukovnik Šimić, u Travniku, odakle izvodi pripreme za sprečavanje njenog prodora. On je od Pavelića kao njegov izvanredni

opunomoćenik primio komandu nad svim snagama u Travniku, Jajcu, D. Vakufu, Bugojnu i Kupresu i nad onima koje su postepeno pristizale na tu prostoriju kao pojačanje.

Već 10 jula jedna ustaška bojna »Crne legije« stigla je u Travnik odakle je odmah produžila za Bugojno. Toga dana pojačane su dijelovima 9 pješačke pukovnije i ustašama posade u Golešu, na Komaru i u Oborcima. Svuda su se nastavljale užurbane pripreme za odbranu. 13 jula, poslije intervencije na Oborcima protiv 2 brigade, 1 bojna 15 pješačke pukovnije (bez 1 satnije) i 16 polusat 9 pukovnije koja je došla iz Zenice, produžile su u Bugojno. Šimić je 11-og premjestio svoju komandu u Bugojno i odatle neposredno rukovodio pripremama za odbranu.

Već 14-og je brojno stanje neprijateljskih snaga u Bugojnu i D. Vakufu prelazilo bar triput one cifre kojima su raspolagali delegat Vrhovnog štaba i štab 4 brigade. A to znači da je povoljan momenat za napad već bio prošao, jer su se mjere neprijatelja pokazale efikasnim. Njih je već 13-og osjetila 2 brigada na Oborcima, tj. dan prije nego što je delegat Vrhovnog štaba izradio svoj predlog za upotrebu 2 i 4 brigade ka Bugojnu i Kupresu. Druga brigada je, kao što smo vidjeli, noću 14/15 jula već bila na lijevoj obali Vrbasa pred jakim neprijateljskim snagama u D. Vakufu, Pruscu i Uriji, bez veze sa 4-tom, iznurena borbama i pokretima, u nemogućnosti da otsiječe ove snage od Travnika i da ih makar blokira.[96]

Vrhovni komandant, međutim, nije prihvatio pomenuti predlog već je naredio da se sve snage 2 i 4 brigade orijentišu odmah ka Bugojnu i da se ovo mjesto što prije napadne i zauzme.[97]

Tako je tek noću 16/17 jula izvršen prvi napad na Bugojno — 5 dana nakon oslobođenja G. Vakufa. U međuvremenu je u Travnik stigla 2 satnija 10 ustaške bojne iz Brčkog i odatle odmah upućena u Bugojno, a 17-og je

---

[96] Bojna relacija 3 domobranskog zbora za jul, k. 56, reg. br. 7/2; izvještaj 3 dom. zbora od 12 VII, Zbornik IV/6, 142; mjesečni izvještaj 5 oružn. puk. od 26 VII, isto, dok. br. 154; izvještaj njemačkog poslanika u NDH od 23 VII Ministarstvu spoljnih poslova Rajha, AVII, mikrofilm, reg. br. L—N6—300791—792.

[97] Dokument nije sačuvan. Rekonstruirano prema razvoju događaja.

stigla jedna bojna »Crne legije« u D. Vakuf i uzela učešća u borbama sa 2 brigadom koja je zatvarala pravac od D. Vakufa ka Bugojnu.

Za napad na Bugojno Vrhovni komandant ojačao je desnu grupu 4 bataljonom 1 brigade.

Neprijatelj je organizovao za odbranu lijevu obalu Vrbasa na istočnoj strani Bugojna, a odbranu ostalog dijela varoši oslonio je neposredno na njegovu ivicu stim što je dijelom snaga utvrdio Gradinu (k 629), k 717 (s. Čipuljić) i, posebno, Goricu (k 646) — brdo 2 km južno od mjesta. Manjim snagama posio je i s. Vesela. Uglavnom su bili iskopani rovovi, a unutrašnjost mjesta još nije bila fortifikaciski uređena.

Za napad su bile određene: 4 brigada, dijelovi 2-ge i 4 bataljona 1 brigade. Ideja napada sastojala se u tome da se sa više koncentričnih pravaca izvrši proboj u mjesto, razbije kontinuelnost vatrenog sistema, a potom unište pojedine otporne tačke, stim da se dijelom snaga napad obezbijedi od D. Vakufa. U duhu ovakve ideje 4 brigadi, ojačanoj 4 bataljonom 1 brigade, naređeno je da napada Bugojno sa zapada, juga i istoka pravcima: preko Gradine (k 629); k 717 — Malo Selo; Gorica (k 646) — s. Sultanovići; Crniče — istočne padine Gorice (k 646) i preko s. Glavice sa istoka. Na svakom pravcu napadao je po jedan bataljon. Jedan bataljon 4 brigade bio je u rezervi. Druga brigada dobila je kao osnovni zadatak da otsiječe Bugojno od D. Vakufa i da u toku noći 16/17 ili 17/18 jula i ona napadne sa dva bataljona Bugojno sa sjevera. Početak napada određen je za 16-ti u 20 časova.

S obzirom na položaj u kome se nalazila i na snage neprijatelja, 2 brigada nije mogla izvršiti u cjelosti postavljene zadatke, jer joj je bilo naređeno da uništava komunikacije koje vode od D. Vakufa ka Travniku i Jajcu, da blokira D. Vakuf, spriječi intervenciju ka Bugojnu i da sa dva bataljona uzme učešća u napadu na Bugojno, ako ne 16 i 17, a ono svakako 17 i 18-og. Štab brigade je primio naređenje tek 17-og izjutra, kada se glavnina 4 brigade već povlačila ne uspjevši da izvrši prodor u grad. Pored toga, glavnina brigade je u tom momentu bila koncentrisana u rejonu sela Slatina sa dijelo-

vima u s. Rasavci, a sav teren zapadno, sjeverno i južno od D. Vakufa kontrolisao je neprijatelj stim što je svojim dijelovima posio sela Prusac, Uriju i Kopčić.

Četvrta brigada izvršila je napad u određeno vrijeme, ali ovaj nije donio odlučujuće rezultate. Dva bataljona, koja su nastupala pravcima lijevo i desno od druma Kupres—Bugojno, bila su za vrijeme borbi na prilazima Bugojnu dočekana snažnom vatrom i bočnim protivnapadom sa pravca Gaj Barića i prinuđena na otstupanje.

Četvrti bataljon 1 brigade nije uspio da zauzme Goricu (k 646) što je onemogućilo nastupanje duž druma G. Vakuf—Bugojno. Jedino je bataljon koji je napadao od s. Glavice prodro preko Vrbasa u varoš ali se, ne dobivši pojačanja, i on poslije podne povukao.

Za vrijeme napada neprijatelj je sasvim neometano saobraćao drumom D. Vakuf—Bugojno, jer 2 brigada nije te noći ni stupila u akciju, pošto nije bila primila naređenje. Isto tako nije bio zatvoren ni drum od Kupresa, tako da su ujutru ustaška pojačanja, upućena iz Kupresa, iznenadila dijelove 3 bataljona 4 brigade, koji su se povlačili sa ranjenicima, pa se razvila vrlo oštra borba u kojoj su ovi dijelovi imali 10 mrtvih i ranjenih boraca, ali su ustaše bile razbijene.

Gubici 4 brigade i 4 bataljona 1 brigade u napadu iznosili su 20 mrtvih i 28 ranjenih, a neprijatelja, prema njegovom izvještaju, 23 mrtva i 27 ranjenih.

Pošto je 17 jula izjutra primio zapovijest za napad, štab 2 brigade je odmah orijentisao glavninu brigade ka komunikaciji D. Vakuf—Bugojno. Uveče 17-og izvršen je napad na posade u selima Pruscu i Uriji. Posade su razbijene. Zarobljeno je oko 30 vojnika i zaplijenjena su 3 puškomitraljeza sa 2.000 metaka, a sela zauzeta. Pošto je u zapovijesti stajalo da će se napad produžiti u toku 17 i 18-og, to je brigada nastavila u toku noći 17/18 i u toku dana 18-og nastupanje ka komunikaciji D. Vakuf—Bugojno, vodeći vanredno žestoke borbe. U toku 18 jula njene snage izbile su na Karalinku (k 744), a u toku noći 18/19 na liniju s. Privraća—s. Urija—s. Gumna—Karalinka (k 744), orijentisane ka komunikaciji, a dijelom ka Bugojnu. U toku noći 18/19 brigada je porušila željezničku prugu Bugojno—D. Vakuf i na taj način izolovala oklopni

voz koji je ostao u D. Vakufu. U toku 19 jula ona je vodila oštre borbe, trpeći snažnu artiljerisku vatru i bombardovanje iz vazduha da bi onemogućila popravljanje pruge. Jednu četu štab brigade je orijentisao na kontrolisanje i rušenje druma od Kupresa za Bugojno i ovoga dana drum je bio onesposobljen. Međutim, sve su ove mjere zakasnile za napad 4 brigade. Produženje napada u toku 17 i 18-og, kao što je štabu 2 brigade bilo podvučeno u zapovijesti, izostalo je. Tako su dejstva 2 i 4 brigade ostala nepovezana: najprije je napala 4 brigada, pa kada se ona već bila povukla, u napad je prešla 2 brigada. Ovako počesno angažovanje i inače nedovoljnih snaga, i pored junaštva boraca i upornosti starješina 2 i 4 brigade, nije moglo dovesti do rezultata.[98]

Vrhovni komandant je 17 jula povodom neuspjeha u napadu na Bugojno oštro intervenisao u naređenju načelniku Vrhovnog štaba. On je tu iznio razloge neuspjeha: pretjerano oklijevanje i gubljenje vremena, nedovoljne pripreme, i to do te mjere da se napad izvodio u uslovima kada je neprijatelj saobraćao vozovima između D. Vakufa i Bugojna i imao veze sa Kupresom i, najzad, neizvršenje zadatka u cjelini onako kako ga je on ovoj grupi odredio, a prema kome je trebalo dejstvovati brzo i energično i to koncentrisanim snagama — najprije na Bugojno, a zatim na D. Vakuf, a ne razvlačiti snage oko oba mjesta dobro posjednuta i organizovana za odbranu.

Zbog toga Vrhovni komandant, ostajući pri tome da Bugojno treba zauzeti, naređuje sljedeće: da se 2 brigada čvrsto poveže sa 4-om i usretsredi svoje napore ka Bugojnu; da se pošalje još najmanje jedan bataljon za presjecanje veze između D. Vakufa i Bugojna sa ciljem da se spriječi dovlačenje pojačanja u Bugojno; da se oko

---

[98] Izvještaj Milovana Đilasa načelniku Vrhovnog štaba od 17 VII u 13 časova, arhiv CK SKJ, reg. br. 647; izvještaj načelnika Vrhovnog štaba Vrhovnom komandantu od 19 VII u 8.45 časova, arhiv CK SKJ, reg. br. 15154; izvještaj Milovana Đilasa načeniku Vrhovnog štaba od 19 VII u 10 časova, arhiv CK SKJ, reg. br. 4294; izvještaji 2 brigade Vrhovnom štabu od 16 VII i 21 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3702 i 3252; petnaestodnevni izvještaj oružničkog krila Jajce od 6 VIII, Zbornik IV/6, 157; neki podaci o napadu 4 brigade na Bugojno iz knjige »Četvrta proleterska«, izdanje Kulture, Beograd, 1952 god.

samog mjesta drže zasjede sa zadatkom da onemoguće izvođenje fortifikaciskih radova i spriječe ispade neprijatelja; da bi se snage za napad pojačale, u toku 17 jula stići će jedan bataljon 1 brigade, a u toku 18-og još jedan njen bataljon; da se 2 brigadi naredi da zauzme D. Vakuf, a ako to nije moguće, onda da ga blokira i otsječe od Jajca i Travnika; i, najzad, da se napad izvrši čim pripreme budu gotove, a najkasnije kroz dva dana.

Na temelju ove direktive su od 17 do 20-og izvođene pripreme za novi napad na Bugojno. Prvi i najvažniji zadatak bio je povezivanje sa 2 brigadom i njeno uključenje u napad prema opštoj zamisli. Ali, da bi što prije bio onemogućen saobraćaj između D. Vakufa i Bugojna, naređeno je da se 1 bataljon 4 brigade i 4 bataljon 1 brigade prebace u toku noći desnom obalom Vrbasa u visinu s. Rogušac, da odavde energično dejstvuju na prugu i drum u rejonu s. Kopčić i da se tu povežu sa 2 brigadom. Ovi bataljoni su 18 jula izjutra izbili u s. Rogušac i zauzeli položaje ka D. Vakufu i s. Popčiću.

U toku 19 jula vršilo se prikupljanje snaga za napad na Bugojno. Sem pomenuta dva bataljona, toga dana su na položajima oko Bugojna bila četiri bataljona 4 brigade i dva bataljona 1 brigade. Drugi bataljon 1 brigade bio je na osiguranju pravca Travnik—G. Vakuf—Bugojno. Napad je bio predviđen za noć 19/20 pod uslovom da se uspostavi veza sa 2 brigadom i da se osigura njeno učešće. Njoj je bilo naređeno da sa dva do tri bataljona učestvuje u napadu na Bugojno sa sjevera, a ostalim snagama da u sadejstvu sa prvim bataljonom 4-te i 4 bataljonom 1 brigade osiguraju napad od D. Vakufa. Pošto ovo naređenje nije štab 2 brigade primio 19 već 20-og izjutra, napad je odložen za noć 20/21. Toga dana izjutra štab 2 brigade je izvijestio da se njegovi dijelovi, koji će učestvovati u napadu na Bugojno, nalaze na kosama iznad s. Karadže i da će, u cilju zauzimanja polaznog položaja, produžiti nastupanje u pravcu Gradine (k 629). Jedan njen bataljon je u tom momentu zatvarao pravac D. Vakuf—Urije—Prusac, zajedno sa bataljonom »Pelagić« 3 krajiškog partizanskog odreda. Ovi bataljoni su se u rejonu s. Kopčić povezali sa bataljonima 1 i 4 brigade.

Takva situacija 20 jula izjutra izgledala je povoljna za pretstojeći napad. Snage od 9 bataljona bile su spremne da se sruče noću 20/21 na Bugojno. Tri bataljona su držala položaje na pruzi i cesti ka D. Vakufu iz koga neprijatelj nije toga jutra ništa preduzimao. Međutim, oko podne se situacija izmijenila. Jake neprijateljske snage otpočele su napad iz D. Vakufa ka Bugojnu. Istovremeno je dio snaga iz garnizona Bugojno prešao u napad ka D. Vakufu. U toku 19-og je posada D. Vakufa ojačana još jednom bojnom »Crne legije« i 2 satom 5 ustaške bojne iz Karlovca. Podržane snažnom artiljeriskom i minobacačkom vatrom, avijacijom, sa nekoliko tenkova, oklopnih automobila i oklopnim vozom, ove snage su energično napadale, palile usput sela i ubijale djecu, žene i starce. U toku popodneva razvila se veoma teška borba u kojoj je neprijatelj predveče uspio da izvrši prodor duž komunikacija i uspostavi vezu. Tako je neposredno pred sam napad, koji nije bio tajna ni za neprijatelja, ponovo ojačan garnizon u Bugojnu a, pošto je veza sa D. Vakufom bila uspostavljena, bilo je moguće upućivanje daljih pojačanja. Ovo je odlučilo sudbinu napada koji je upravo počinjao.

Plan za novi napad nije se bitno razlikovao od ranijeg. Napad se imao izvesti koncentrično istim pravcima. Sa sjevera i sjeverozapada, sa linije Karalinka (k 744)—s. Karadže u pravcu Gradina (k 629) trebalo je da izvrše napad dva bataljona 2 brigade, sa zapada, pravcem k 717—Malo Selo 5 bataljon 4 brigade, sa juga preko Gorice (k 646) 4 bataljon 4 brigade, preko s. Crniča duž druma 1 bataljon 1 brigade i preko s. Kućice 3 bataljon 1 brigade; sa istoka od s. Glavice 2 bataljon 4 brigade. Treći bataljon 4 brigade bio je određen u rezervu u s. Glavice. Početak napada određen je za 20-ti u 20 časova.

Međutim, napad nije izvršen po ovom planu. Napadi neprijatelja od D. Vakufa 20-og po podne izmijenili su situaciju kod 2 brigade čiji je štab, u nastojanju da spriječi prodor za Bugojno, izmijenio borbeni poredak brigade ubacujući pojedine bataljone u borbu i vršeći protivnapade. Zbog ovoga su se bataljoni udaljili od Bugojna i razvukli po položajima. Borci su bili strahovito iznureni danonoćnim borbama. Rezerve u municiji bile

su svedene na minimum, jer je u ovim frontalnim borbama plijen bio znatno manji od utroška. Sem toga, ni štab brigade nije se u ovakvoj situaciji snašao. On je ipak imao mogućnosti da obezbijedi da bataljoni krenu u napad ranije i da se njihovo dejstvo bolje pripremi. Tako se desilo da su dva bataljona prešla u napad tek predzoru. Jedan od njih izvršio je uspješno prodor u grad sve do crkve, ali je ovdje naišao na snažan otpor pa se, nemajući veze sa ostalim snagama, povukao. Drugi bataljon je zastao pred prvim rovovima, jer je već svitalo, a borbe u gradu nije više bilo. Isto je tako zakasnio i 3 bataljon 1 brigade jer je noću zalutao, pa je tek predzoru stigao kod prvih rovova, a tada su ostale snage već bile u povlačenju.

Tako su u određeno vrijeme napala stvarno samo tri bataljona koja, pored nekoliko puta brojnije i za odbranu dobro pripremljene posade, nisu mogla postići znatnije rezultate. Njihovi napadi slomljeni su već na spoljnim tačkama odbrane.

Napadima dijelova 2 brigade u toku noći u rejonu s. Kopčića vezane su bile neprijateljske snage, ali su one održale svoje položaje.

Neprijatelj je na čitavom prostoru D. Vakuf—Bugojno prešao 21 jula u protivnapad. U toku dana jedinice 2 brigade bile su potisnute s položaja s. Gumno—s. Urije. Zbog toga je štab brigade odlučio da u toku noći 21/22 izvuče jedinice iz borbe i da sa brigadom izvrši pokret u rejon s. Blagaja, gdje se ona prema zapovijesti imala povući u slučaju ako napad na Bugojno ne uspije. Prvi bataljon 4-te i četvrti 1 brigade su, takođe, poslije teških borbi 21-og, otstupili u pravcu G. Vakufa. Jedinice obeju brigada su se poslije zaštitničkih borbi u toku 21, 22 i 23-eg povukle ka G. Vakufu i s. Vukovsko. Po naređenju Vrhovnog komandanta, grupa brigada odustala je od daljih napada na Bugojno.

Druga i 4 brigada i dijelovi 1-ve imali su u borbama oko Bugojna i D. Vakufa približno oko 200 izbačenih iz stroja, što je za tadašnje brojno stanje jedinica pretstavljalo veoma krupnu cifru, pogotovo u uslovima kada u

to doba još nisu imale mogućnosti za popunu. Neprijateljski gubici nisu poznati.[99]

*

Osnovni uzrok neuspjeha u situaciji koja se stvorila poslije 13 jula bila je, besumnje, veza. Kada je štab 2 brigade već 13 i 14-og imao približno tačne podatke o snagama neprijatelja, u štabu 4 brigade nemaju ni izbliza pretstavu o stvarnom stanju, zbog čega se neprijateljske snage sasvim potcjenjuju. To dovodi do nepravilne ocjene situacije u cjelini i pogrešnih odluka. Sem toga, nijedna zapovijest nije mogla biti u cjelosti izvršena bilo radi toga što je pojedine jedinice nisu dobile na vrijeme ili što se u međuvremenu situacija sasvim izmijenila. Uopšte uzev, pokazalo se da višednevne borbe u kojima se situacija veoma često mijenja nije moguće uspješno voditi ukoliko nije obezbjeđeno stalno praćenje te situacije, brzo reagovanje na sve promjene i neposredna, brza i stalna veza sa potčinjenim štabovima.

Ali ne treba izgubiti iz vida da su ove borbe bile ujedno i prve ovakvog karaktera u kojima su učestvovale brigade, jer one dotada nisu izvodile tako zamašne napade na širokoj prostoriji i na brojno jake i za odbranu dobro pripremljene posade po naseljenim mjestima. Raniji napadi na naseljena mjesta bili su i manjih razmjera i, što je još važnije, izvođeni su skoro redovno kao prepadi, pri čemu je iznenađenje i lukavstvo igralo odlučujuću ulogu, što je u ovom slučaju sasvim izostalo.

Pored toga, borbe oko Bugojna i D. Vakufa nedvosmisleno su pokazale da je stvaranje izvjesnog povoljnog

---

[99] Izvještaj 4 bataljona 1 prolet. brigade Vrhovnom štabu od 18 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3395; izvještaji načelnika Vrhovnog štaba Vrhovnom komandantu od 19 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 15154 i od 20 VII, AVII, k. 3, reg. br. 45/2; izvještaji Milovana Đilasa načelniku Vrhovnog štaba od 19 VII i 20 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 4294 i 4296; naređenja Vrhovnog komandanta načelniku Vrhovnog štaba od 17 VII i 20 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 589 i AVII, k. 2, reg. br. 26/4; izvještaji 2 brigade Vrhovnom štabu od 21 VII i 25 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3252 i 3253; bojna relacija 3 domobranskog zbora za jul, AVII, k. 56, reg. br. 7/2; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica sa bojišta, AVII, k. 12, reg. brojevi 19/1—3, 21/1—4, 23/1—8, 27/1—3.

odnosa snaga odlučujuće, osobito kada se radi o napadu na utvrđeno naseljeno mjesto. Budući da se radilo o noćnim napadima, koje su brigade primjenjivale da bi paralisale svoju skoro potpunu tehničku inferiornost a, takođe, i ubitačno dejstvo dobro organizovanog vatrenog sistema branioca, to se stvaranje povoljnog odnosa snaga odnosilo prije svega na broj boraca, pušaka i puškomitraljeza koji je trebalo angažovati u napadu. Napadi na Bugojno, a kasnije i niz drugih, pokazali su da je potrebno u tom pogledu postići preimućstvo u onom slučaju kada se radi o organizovanoj odbrani i braniocu koji je riješen na uporan otpor.

Borbe oko Bugojna i D. Vakufa isto su tako jasno pokazale da je jedan od odlučujućih uslova za uspjeh napada na naseljeno mjesto njegovo puno i blagovremeno otsjecanje od svih okolnih garnizona i osiguranje svih pravaca sa kojih bi se moglo očekivati upućivanje pomoći napadnutom mjestu.

Dosada izložene borbe pokazuju da je grupa brigada u svom pohodu, izvodeći složene borbene radnje među koje, u prvom redu, spadaju napadi na utvrđena naseljena mjesta, izgrađivala način ratovanja koji je u mnogočemu bio nov i osoben u odnosu na onaj što su ga ranije primjenjivali partizanski odredi. Zato je i razumljivo što su ove prve operacije ofanzivnog karaktera grupe brigada bile i prva velika škola za borce i starješine. Tu su oni sticali nova iskustva koja su bila osnova za izgradnju metoda ratovanja jedne nove armije, stvarane u procesu oružanog ustanka.

*

IV

POVEZIVANJE GRUPE BRIGADA SA KRAJIŠKIM I DALMATINSKIM PARTIZANIMA. PROŠIRENJE SLOBODNE TERITORIJE KA NERETVI. BORBE OKO KUPRESA

1. — *Situacija u Zapadnoj Bosni i Dalmaciji i odluka Vrhovnog komandanta*

Neuspjeh na Bugojnu i D. Vakufu nije bitno izmijenio plan Vrhovnog komandanta o pohodu brigada. Grupa brigada se u rejonu D. Vakufa i Kupresa već za vrijeme borbi oko Bugojna neposredno povezala sa dijelovima dalmatinskih i krajiških snaga. U rejonu Kupres—Šujica dejstvovao je bataljon »Vojin Zirojević« iz dalmatinske IV operativne zone, a u rejonu Jajce — D. Vakuf—Blagaj dijelovi Trećeg krajiškog partizanskog odreda. To su bili novi značajni elementi koji su bitno uticali na planiranje dejstva grupe brigada u narednoj etapi. Da bi nam to planiranje bilo jasno, nužno je prethodno da se nešto detaljnije osvrnemo na vojno-političku situaciju u Zapadnoj Bosni i Dalmaciji u ovom momentu.

Najveći dio Bos. Krajine u drugoj polovini jula bio je pod kontrolom partizanskih snaga. Teritorija ograničena linijom neprijateljskih garnizona u mjestima Prijedor—Bos. Novi—Bihać—Bos. Grahovo—Livno—Kupres—D. Vakuf—Jajce—Mrkonjić Grad—Ključ—Sanski Most, bila je potpuno oslobođena. Na toj teritoriji organizovana je vlast narodnooslobodilačkih odbora i razvijao se intenzivan politički život.

Sredinom jula završena je velika okupatorsko-kvislinška ofanziva na Kozaru poslije mjesec ipo vanredno teških i krvavih frontalnih borbi i pročešljavanja planina Kozare i Prosare od njemačko-ustaških snaga. Glavnina 2 krajiškog partizanskog odreda, koji je dejstvovao na Kozari i Prosari, probila je neprijateljske obruče i prebacila se na teren 1 krajiškog partizanskog odreda u Podgrmeč. Tu su se, u drugoj polovini jula, po naređenju Operativnog štaba za Bos. Krajinu, oba odreda pripremala za odbranu teritorije 1 krajiškog odreda, jer se u Operativnom štabu pretpostavljalo da će neprijateljske snage poslije ofanzive na Kozaru produžiti dejstva na jug u cilju ovlađivanja cijelom slobodnom teritorijom u Bosanskoj Krajini.

Za čitavo vrijeme neprijateljske ofanzive na Kozaru 1 krajiška udarna brigada i 1 krajiški partizanski odred dejstvovali su ofanzivno u dolini Une i Sane u cilju rasterećenja 2 krajiškog odreda. Za to vrijeme su oslobođeni Dobrljin i Bosanska Krupa, a vršen je snažan pritisak na Bihać i Bosanski Novi i na komunikacije u dolini Une. Istovremeno su jedinice 5 krajiškog odreda izvodile, takođe, ofanzivna dejstva, od kojih je bio najznačajniji napad na Glamoč i njegovo oslobođenje 20 jula poslije višednevnih borbi. Snage 1, 2 i 5 krajiškog odreda su u toku 1941 i prvoj polovini 1942 kroz neprekidne borbe protiv talijanskih, njemačkih, ustaško-domobranskih i četničkih jedinica izrasle u dobro naoružane, politički i organizaciono učvršćene jedinice sa visokim borbenim kvalitetima. Odredi su bili organizovani po Statutu proleterskih i udarnih brigada, a njihovi bataljoni bili su pokretni. Pored toga, svaki odred imao je po jedan udarni bataljon.

Stanje u 3 krajiškom odredu i na njegovoj teritoriji bilo je nešto drugačije. Kriza koja je krajem 1941 i početkom 1942, uslijed talijanske ofanzive i četničke akcije, zahvatila jedinice i teren ovoga odreda, nije bila do kraja preodoljena. Na sektoru Glamoča i Mrkonjić-Grada četnički pokret bio je uhvatio maha, tako da je četnicima uspjelo da u naslonu na talijanske, a zatim ustaško-domobranske garnizone u Jajcu, Mrkonjić-Gradu i Glamoču, stvore na području oko Mrkonjić-Grada četnički bata-

ljon »Petar Kočić«, s kojim su sarađivale četničke grupe koje su se nalazile oko Glamoča i malobrojni četnički »gvozdeni bataljon« formiran oko Janja od nešto boraca partizanskog bataljona »Iskra«, koji su prešli na stranu četnika.

Oslobođenjem Glamoča i akcijama, koje su u toku jula izvodile snage 3 krajiškog odreda, podržane od dijelova 5 krajiškog odreda ka Sitnici i Mrkonjić-Gradu, postepeno su potiskivane četničke jedinice, a jačanje partizanskih snaga u Bosanskoj Krajini u cjelini i sporazumi koje su četnički komandanti javno potpisali sa ustaško-domobranskom administracijom u Mrkonjić-Gradu i Banjoj Luci, bacilo je četnički pokret u tešku političku krizu koju nije mogao preživjeti. Posebno treba istaći da je približavanje grupe proleterskih i udarnih brigada sa jugoistoka još više unosilo demoralizaciju u njihove redove. Već krajem jula »gvozdeni bataljon« se raspao, a njegovi borci prešli su u jedinice 3 krajiškog odreda. Ocjenjujući da bi oslobođenjem Ključa i Mrkonjić-Grada potpuno dotukao posljednje snage četnika u Bosanskoj Krajini, Operativni štab je u drugoj polovini jula odlučio da 1 krajiškom brigadom i dijelovima 1 i 5 krajiškog odreda najprije ovlada Ključem i Sanicom, a potom da preduzme nastupanje ka Mrkonjić-Gradu.

Operativni štab za Bosansku Krajinu imao je neposredne veze sa Glavnim štabom Hrvatske i njemu potčinjenim štabovima I i IV operativne zone. Krajiške jedinice su sarađivale sa baniskim, ličkim, kordunaškim i dalmatinskim snagama osobito u borbama u periodu ofanzive na Kozaru u dolini Une i na sektoru Bosansko Grahovo—Knin u borbi protiv jače četničke grupe koja se ovdje održala zahvaljujući naslonu na brojne talijanske garnizone u ova dva mjesta.

U Dalmaciji se uproljeće 1942 osjetio snažniji polet ustanka, što je omogućilo formiranje krupnijih vojnih jedinica. U julu u sastavu IV operativne zone dejstvuju Sjevernodalmatinski i Srednjedalmatinski partizanski odred sa po dva bataljona, a u Južnoj Dalmaciji jedan bataljon. Pored ovih snaga, u sastavu IV operativne dalmatinske zone bili su livanjski bataljoni »Vojin Zirojević« i »Starac Vujadin«. Neposredno na primorskom po-

jasu dejstvovale su manje partizanske jedinice, a glavnina snaga zone bila je naslonjena na planinske masive Dinare, Kamešnice i Biokova. IV operativna zona imala je 1 jula ukupno 1.800 naoružanih boraca.

Uslovi za mobilizaciju novih boraca u Dalmaciji bili su veoma povoljni. Međutim, pojačana aktivnost dalmatinskih partizana izazvala je reakciju krupnih talijanskih okupacionih snaga dislociranih u Dalmaciji. One su ojačane brojnom artiljerijom i tenkovima, izvodile često akcije iz garnizona, pokušavajući da opkole i razbiju pojedine jedinice IV operativne zone, vršeći teror nad stanovništvom. Saradnja ustaške milicije i posebno četničkih snaga iz okoline Knina i Bosanskog Grahova još je više otežavala dejstvo partizanskih jedinica i njihovu širu akciju u cilju mobilizacije naroda na ustanak i omasovljenje oružanih snaga. Zbog toga bi još neposrednija saradnja i snažnija podrška sa zaleđa od strane ličkih i krajiških partizana bila od prvorazrednog značaja za dalji uspješniji razvoj borbe u Dalmaciji. Ovo bi se postiglo čišćenjem nekih neprijateljskih uporišta kao što su Duvno, Šujica, Livno, Bosansko Grahovo i, posebno, razbijanjem četničkih snaga u rejonu Bosanskog Grahova i Knina.[100]

Očigledno je, dakle, da su opšti uslovi u ovom momentu bili povoljni. Grupu brigada i slobodnu teritoriju koju je ona stvorila poslije operacije na pruzi Mostar—Sarajevo i krupne snage u Bosanskoj Krajini i Dalmaciji i njihovu prostranu slobodnu teritoriju, dijelio je sada uzan pojas sa relativno slabim neprijateljskim snagama, koje su se mogle razbiti zajedničkim dejstvom.

Vrhovni štab je raspolagao približno tačnim podacima o neprijateljskim snagama na pravcu svog daljeg prodora ka sjeverozapadu. Imao je podatke o tome da su snage u rejonu Šujice, Duvno, Livno, Posušje relativno slabe i da posadu ovih mjesta čine domobranske snage jačine čete do bataljona sa slabijim ustaškim dijelovima i da su po selima formirane mjesne jedinice ustaške milicije. Poslije borbi oko Bugojna i D. Vakufa, bilo je poznato da se u ovim garnizonima nalaze jače ustaške

[100] Svi podaci uzeti su iz dokumenata objavljenih u Zborniku IV/5, IV/6, V/4 i V/5.

i domobranske snage dobro naoružane i snabdjevene. Vrhovnom štabu je takođe bilo poznato da su jače njemačke, talijanske i kvislinške snage bile koncentrisane duž komunikacije Sarajevo—Mostar.

Nagli razvoj ustanka u mnogim krajevima zemlje uproljeće i ljeto 1942 natjerao je okupatora i kvislinge da glavninu svojih snaga koncentrisanih na Kozari angažuju na raznim pravcima i u raznim oblastima — na Baniji, Kordunu, u Zagorju, Slavoniji, Sremu, Dalmaciji. Razvoj ustanka u mnogim krajevima natjeraće okupatora i kvislinge da postepeno pređu u defanzivu na glavnim poprištima borbe u Jugoslaviji i da preduzimaju samo lokalna ofanzivna dejstva spasavajući ugrožene rejone, komunikacije i centre. Takvo stanje neće biti promijenjeno sve dok njemačka Vrhovna komanda, krajnje zabrinuta razvojem događaja u Jugoslaviji, ne bude prinuđena da prebaci na ovo ratište svoje krupne snage kako bi preotela inicijativu i pokušala uništiti glavninu oslobodilačke armije.

Glavninu snaga na pravcima kuda će se, prema planu Vrhovnog komandanta, razvijati operacije, činile su u ovom momentu ustaško-domobranske trupe. Krajem juna su po naređenju komande talijanske 2 armije talijanske snage napustile garnizone u Livnu, Duvnu i Posušju. Pošto su ovdje ostale samo slabije ustaške snage, to je Glavni stožer domobranstva preduzeo mjere da se odbrana ovih mjesta ojača. Početkom jula u Livno je upućena glavnina 2 bojne 14 pješačke pukovnije. Ona je na putu za Livno stigla u Kupres 6 jula. Pored ovih snaga, u Livnu je bilo oko 200 ustaša. Garnizon Duvno od 80 ustaša i žandarma pojačan je 1 vodom 6 satnije 14 pješačke pukovnije jačine oko 70 domobrana. U Šujici je bio jedan vod domobrana i žandarmeriska stanica sa nešto ustaša. Po selima oko ovih mjesta bila je seoska ustaška milicija, namijenjena zaštiti svojih sela od partizana.

Na prostoriji Travnik—Bugojno—D. Vakuf—Kupres —Jajce bila je glavnina 9 pješačke pukovnije, ustaška »Crna legija«, 1 bojna 15 pješačke pukovnije, dijelovi 9 i 11 topničkog sklopa.[101] 4 samovozna bojna, 17 ustaška

---

[101] Artiljeriski divizion.

bojna, ustaška Travnička pripremna bojna, Bugojanska ustaška pripremna bojna, po 1 satnija iz 5 i 10 ustaške bojne, 1 satnija željezničke bojne, Kupreška ustaška milicija i vod tenkova. Glavnina ovih snaga bila je u Bugojnu, ali se postepeno, poslije 21 jula, pomjerala ka Kupresu. To je bila snaga od 4—5.000 vojnika. Ona je mogla biti angažovana protiv grupe brigada u momentu njenog prodora ka Livnu jer, sem pravca ka Prozoru i Janju na dijelu Jajce—D. Vakuf, prostorija koju je ona kontrolisala nije zasada bila ugrožena ni sa jednog drugog pravca.

U Mrkonjić-Gradu su kao posada bile dvije satnije iz 9 pješačke pukovnije i 5 satnija 2 bojne 14 pukovnije, sa nešto ustaša.

Konjic su tek poslije njegovog napuštanja ponovo posjele neprijateljske trupe. Od 16 do 20 jula tu su stigle talijanske snage jačine jednog bataljona sa 4 tenka, 1 bojna 7 pješačke pukovnije i 5 satnija iz 1 pješačke pukovnije. Od Blažuja do Rame željezničku prugu posjele su ponovo njemačke i ustaško-domobranske snage. Prema slobodnoj teritoriji Prozora i okoline neprijatelj nije preduzimao ozbiljnije akcije, jer za to nije imao dovoljno snaga.

Neprijateljsko komandovanje osjeća opasnost po svoje snage u rejonu Kupresa, Šujice, Duvna, Livna, Posušja. Zbog toga su ovih dana iz Glavnog stožera domobranstva intervenisali kod komande talijanske 2 armije da pojača svojim snagama ove garnizone, ali su ovi odbili da to učine, jer su im snage bile potrebne za Dalmaciju, a pogotovo za Sloveniju, gdje je 2 armija otpočela veliku ofanzivu. Zbog toga se Glavni stožer domobranstva oslonio na svoje snage koncentrisane u rejonu D. Vakuf—Bugojno. Komandantu ovih snaga naređeno je da pojača garnizon u Kupresu i preduzme ofanzivnu akciju pravcem Šujica—Duvno, kako bi ojačao ove garnizone i spriječio prodor grupe brigada u ovu oblast. Zbog ovoga će doći do oštrih borbi između grupe brigada i ustaško-domobranskih snaga, jer su i jedna i druge imale isti cilj.

Poslije završetka ofanzive na Kozaru neprijatelj nije imao dovoljno snaga da nastavi zamišljene operacije u Bosanskoj Krajini. On se, u prvom redu, nije nadao

onako žilavom i dugotrajnom otporu kozarskih partizana, koji su mu nanijeli neočekivane gubitke i angažovali glavninu njegovih snaga nepredviđeno mnogo vremena.

U ovakvoj situaciji Vrhovni komandant je odlučio da glavnim snagama produži energično dejstvo pravcem Prozor—Šujica—Duvno, odnosno Prozor—Livno, i da, u sadejstvu sa snagama IV operativne zone, 3 i 5 krajiškog odreda, očisti ovu prostoriju. Za to vrijeme bi manje snage vezivale neprijatelja u rejonu Kupres—Bugojno—D. Vakuf, pripremale napad na Kupres i kontrolisale novooslobođenu teritoriju Prozorske kotline i okoline G. Vakufa, kako bi omogućile razvijanje političkog rada u narodu, organizaciju narodnooslobodilačkih odbora i mobilizaciju mještana u partizanske redove. Poslije toga operacije bi se prenijele ka Jajcu, Mrkonjić-Gradu i Banjoj Luci u cilju razbijanja četnika i proširivanja slobodne teritorije na istok, u čemu bi se, takođe, angažovale, pored snaga grupe brigada, i jače snage Operativnog štaba za Bosansku Krajinu.

Plan je očigledno bio odraz vojno-političke situacije i osnovnih zadataka koje je trebalo riješiti. Trebalo se neposredno povezati sa snagama u Dalmaciji i podržati ih u cilju što bržeg razvijanja ustanka i mobilizacije snaga naroda, koje su bile spremne za borbu. Oslobođenjem Šujice, Duvna, Livna i prenošenjem operacija na jug ka Neretvi, proširila bi se slobodna teritorija i stvorili vanredni uslovi za mobilizaciju novih snaga, za formiranje organa nove narodne vlasti i široku političku aktivnost na okupljanju naroda oko oslobodilačke i revolucionarne platforme KPJ. Kasnijim prenošenjem operacija ka Mrkonjić-Gradu i Banjoj Luci bilo bi razbijeno uporište četnika, potpuno bi se učvrstio 3 krajiški partizanski odred, a proširenjem slobodne teritorije u Zapadnoj Bosni ka istoku stvorili bi se uslovi za ponovno oživljavanje ustanka u oblasti Banja Luka—Mrkonjić Grad.

Posebno treba istaći činjenicu da su već bili stvoreni uslovi da Vrhovni komandant u etapi koja nastaje neposredno koordinira dejstva krajiških i dalmatinskih jedinica sa dejstvima grupe brigada. U toku ove etape to će biti potpuno ostvareno, kao što će biti ostvarena i nepo-

sredna veza sa Glavnim štabom Hrvatske. Time će biti stvoreni uslovi za jedan novi, dotada neviđeni polet ustanka, koji će, stvaranjem brigada od brojnih partizanskih odreda visokih borbenih i političkih kvaliteta, dovesti do krupnih vojno-političkih rezultata.[102]

2. — *Oslobođenje Šujice, Duvna i Livna*

(Skica 5)

Vrhovni komandant je 22 jula na temelju naprijed izloženog plana izdao opštu zapovijest po kojoj je 1 brigada dobila zadatak da iz rejona s. Tihomišlje izvrši pokret ka Duvnu i zauzme ga najkasnije do noći 27/28, a potom da se razmjesti na široj prostoriji oko Duvna i očisti sela od ustaške milicije.

Još u toku noći 20/21, dva bataljona 3 brigade krenula su, po ranijem naređenju Vrhovnog komandanta, iz rejona Prozora u rejon G. i D. Malovana, sa zadatkom da kontrolišu pravce ka Kupresu i Livnu i komunikaciju koja vezuje ova dva mjesta i da rušenjem i postavljanjem zasjeda onemoguće neprijatelju saobraćaj a, ukoliko je posada u Šujici slaba, da je jedan od tih bataljona i zauzme. Bataljonima je skrenuta pažnja da se povežu sa dijelovima bataljona »Vojin Zirojević« koji se tu nalaze i da u zajednici sa njima osiguraju prostor između G. i D. Malovana, jer će tim pravcem biti prebačene bolnice i druge ustanove na slobodnu teritoriju Bosanske Krajine.

Po opštoj zapovijesti od 22 jula, 3 brigada je dobila zadatak da zauzme Šujicu s tim da u napadu učestvuju

[102] Izvještaj Vlade Zečevića Vrhovnom komandantu od 17 VII, AVII, k. 3, reg. br. 41/2; izvještaj M. Stilinovića Vrhovnom komandantu od 19 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3704; pismo A. Rankovića Vrhovnom komandantu od 21 VII, AVII, k. 3, reg. br. 46/2; naređenje Vrhovnog štaba 3 proleterskoj brigadi od 21 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 589; izvještaj 3 brigade Vrhovnom štabu od 21 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3279; naređenje Vrhovnog štaba od 22 VII 1, 2, 3 i 4 proleterskoj brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 6912; bojna relacija 3 dom. zbora za mjesec jul 1942, AVII, k. 56, reg. br. 7/2—11; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica, AVII, k. 12, reg. brojevi 17/1—3, 19/1—3, 21/1—4, 23/1—8, 25/1—7, 25/1—8, 26/1—3.

bataljoni koji su već bili stigli u rejon D. i G. Malovana i dva bataljona koji će se prebaciti iz rejona Prozora. Jedan njen bataljon ostaće u rejonu Prozora pod komandom štaba 4 brigade.

Četvrta brigada imala je da sa dva bataljona kontroliše dolinu Vrbasa oko G. Vakufa pa do s. Gračanice, glavninom oko Podova (k 919) i manjim snagama u Stražici (k 853) kako bi obezbijedila žetvu i prikupljanje hrane. U slučaju jačeg pritiska bataljoni su imali da se povuku ka s. Pidrišu i dalje ka s. Jaklići. Posebno je u zapovijesti podvučeno da ni u kom slučaju ne smiju primati frontalnu borbu, niti uporno braniti teritoriju. Dva bataljona imala su ostati na prostoriji Makljena i Šćita, a peti bataljon, pošto osigura prebacivanje bolnice od s. Voljica preko s. Vukovsko za G. Malovan, ostaće u s. D. Vukovsko sa zadatkom da pripremi dejstvo svoje brigade ka Kupresu. Posebno je naređeno štabu 4 brigade da mjesni Konjički bataljon i novoformiranu Prozorsku četu orijentiše ka Rami i G. Vakufu, kako bi po odlasku brigade i dalje razvijali dejstvo na ovom terenu. Štabu brigade je naređeno da se telefonski poveže iz Šćita sa svojim dijelovima ka Rami i G. Vakufu.

Drugoj brigadi je naređeno da se prikupi oko s. Blagaja, sredi se i pripremi za dejstvo oko Kupresa, prikupljajući podatke o snazi njegovog garnizona i organizaciji odbrane.[103]

Iz ove zapovijesti jasno se vidi da Vrhovni komandant orijentiše dvije brigade odmah na pravac Šujice ka Duvnu i Livnu, a druge dvije postepeno prikuplja ka Kupresu.

Pošto je utvrđeno da je u Šujici slabija posada, bataljoni 3 brigade iz G. i D. Malovana su u sadejstvu sa četom bataljona »Vojin Zirojević« izvršili 24-og uzoru napad i uz slabiji otpor oslobodili mjesto, zarobivši 21 vojnika, dok su ostali pobjegli ka Duvnu.

Jake neprijateljske snage, uz podršku tenkova, izvršile su 23 jula prodor iz Bugojna ka G. Vakufu i odbacile dijelove 4 brigade ka Makljenu. Zato je Vrhovni komandant naredio 24-og da tri bataljona 3 brigade ostanu u rejonu Prozora sa zadatkom da podrže 4 brigadu u spre-

[103] Naređenje Vrhovnog štaba 1, 2, 3 i 4 proleterskoj brigadi od 22 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 6912.

čavanju daljeg neprijateljskog prodora preko Makljena ka Prozoru.

Izvršivši brzo pokret ka Duvnu, dijelovi 1 brigade su noću 25/26 izvršili napad na ovo mjesto i nakon kraće borbe zauzeli ga. Vrhovni komandant je pohvalio brzo i energično dejstvo 1 brigade i čestitao joj na uspjehu. Oslobođenjem Duvna, Livno je ostalo potpuno otsječeno sa svih strana i nije više bilo nikakve prepreke za napad na njega. Zbog toga je Vrhovni štab odmah pristupio pripremama i organizaciji toga napada. U tom su smislu 26-og izdata i naređenja jedinicama.

Prvoj brigadi je naređeno da obezbijedi Duvno rušenjem komunikacija ka Livnu i Aržanu posebno ističući značaj rušenja mosta na raskrsnici kod s. Karlov Han preko r. Ričine i postavljanja zasjede za sprečavanje njegovog popravljanja. Ostale snage brigade trebalo je da se razmjeste u Duvanjskom Polju sa zadatkom da izviđaju pravce ka Livnu i razviju što intenzivniji politički rad u narodu.

Štabu 5 krajiškog odreda naređeno je, u vezi sa pretstojećim napadom na Livno koji je planiran za noć 29/30, da će i njegove snage iz rejona Glamoča u jačini od 450 boraca uzeti učešća u tom napadu. Polovina tih snaga imala je da obezbijedi napad od neprijateljskog dejstva pravcem Bosansko Grahovo — i to na taj način što će ovladati selima Priluka i Prisap i postaviti obezbjeđenje na komunikaciji ka s. Žirovići, a druga polovina bi zauzela s. Kablići i vršila napad na Livno pravcem s. Kablići—Suhača. Posijedanje druma ka Bosanskom Grahovu i zauzimanje s. Kablići imalo je biti izvršeno u toku 29-og. U naređenju je naznačeno da će sa ostalih pravaca napadati Livno jedinice 3 brigade i bataljon »Vojin Zirojević« i da će naknadno biti izdato naređenje za sam napad.

Štabu 3 brigade naređeno je da uputi jedan bataljon na Borovu Glavu sa zadatkom da tu zauzme položaje i izviđa u pravcu Livna. Isto tako naređeno je da se dva bataljona ove brigade iz rejona Prozora prebace u rejon Šujica—Malovan. Pod komandom 3 brigade bio je i bataljon »Vojin Zirojević« koji je raspoređen u širem rejonu Borove Glave.

Štabu IV dalmatinske operativne zone naređeno je da spriječi upućivanje pojačanja iz Sinja ka Livnu i da aktivnim dejstvima veže za sebe talijanski garnizon u Vagnju.

Drugoj brigadi, koja je 24-og stigla u rejon s. Blagaja i tu se povezala sa bataljonom »Iskra« 3 krajiškog partizanskog odreda, naređeno je 27-og da pojača budnost prema Kupresu i veže neprijateljske snage u njemu, kako bi onemogućila njihov ispad ka Duvnu i Livnu, jer bi takav ispad otežao izvođenje pretstojećeg dejstva ka Livnu.

Prva brigada je u toku 26 i 27-og uništila žandarmeriske stanice u selima Prisoje, Golinjevo, Miši i dr. i ustašku seosku miliciju koja se u malom broju nalazila po svim selima oko Duvna. Pionirski vod brigade srušio je 27-og most na r. Ričini kod Karlov Hana, koji je bio dugačak 45 metara.

Štab 5 krajiškog odreda je 27 jula izvjestio Vrhovni štab da nije u mogućnosti da izvrši na vrijeme postavljeni zadatak, s obzirom na to da je naređenje primio u Drvaru 27-og i da su snage njegovog udarnog bataljona sa Glamoča krenule po naređenju Operativnog štaba za Bosansku Krajinu ka Bihaću i Ribniku. Štab je odmah preduzeo da se dio snaga udarnog bataljona vrati i da se od njega i dijelova glamočkog bataljona »Budućnost« formira grupa od 450 boraca za dejstvo ka Livnu. Ali, ta bi grupa mogla pristupiti izvršenju akcije tek 1 avgusta uveče.

Treća brigada je u toku 27 jula ojačala dijelove bataljona »Vojin Zirojević« na Borovoj Glavi svojim 4 bataljonom iz Šujice. U ovo vrijeme štab brigade je prikupljao podatke o neprijateljskim snagama i stanju u Livnu i okolnim selima. Prema tim podacima, u Livnu se nalazilo 390 domobrana i ustaša, a po selima se broj milicije penjao na više stotina. Većina seoske milicije nije bila spremna za odlučan otpor našim snagama, a u Livnu, osobito među muslimanskim življem, bilo je pristalica Narodnooslobodilačkog pokreta. Patrole su osmotrile da se u samom mjestu izvode radovi na utvrđivanju.

Dijelovi snaga IV dalmatinske operativne zone uništavali su drum Sinj—Livno u Prološkoj Dragi i na njemu postavili zasjedu.

Međutim, neprijateljske snage, koncentrisane na prostoriji D. Vakuf—Bugojno, preduzele su akciju ka Kupresu prije nego je 2 brigada sa dijelovima 3 krajiškog odreda preduzela ofanzivna dejstva oko Kupresa u cilju vezivanja njegove posade i rušenja druma Kupres—Bugojno, kako bi se spriječilo pristizanje pojačanja u Kupres. Već 25-og, tj. prvog dana pošto je 2 brigada stigla u rejon s. Blagaja, dio »Crne legije« sa tenkovima prebacio se iz Bugojna u Kupres, a 26-og je u Kupres stigao i pukovnik Šimić da bi neposredno rukovodio akcijom ka Duvnu i Livnu. Ta je akcija otpočela 27-og jakim ustaškim snagama podržanim sa 7 tenkova. Pošto pred njom sve do s. G. Malovana nije bilo jačih snaga, kolona se brzo kretala, iznenađujući naše slabije dijelove, da bi 28 jula izbila u Šujicu, a noću 28/29, iznenadivši i dijelove 1 brigade na drumu od Šujice za Duvno, zbog čega ovi nisu dali ozbiljniji otpor, i u Duvno. U oba mjesta su odmah postavljene nove posade: u Šujicu 1 vod 20 pripremne bugojanske ustaške bojne sa nešto domobrana, a u Duvno 1 sat ustaškog Jasenovačkog zdruga, takođe, ojačana sa nešto domobrana.

Dalje namjere ove ustaške grupe bile su da prodre u Livno i razbije koncentracije naših jedinica u rejonu pl. Cincara.

Prodor neprijatelja ka Duvnu izmijenio je situaciju. Vrhovni komandant je odlučio da se prethodno razbije i odbaci ova grupa, pa da se tek onda preduzme napad na Livno. Vrhovni štab je procijenio da ova neprijateljska grupa ima oko 1.200 vojnika sa nekoliko tenkova i topova. Grupa je bila razmještena na položajima oko druma Šujica—Duvno i u tim mjestima. Neprijatelj je posio i Borovu Glavu (k 1290) i Suhovrh (k 1457).

Vrhovni štab je 28-og, čim je bio izvješten o prodoru neprijatelja, izdao naređenje 1 brigadi da se hitno uputi ka Kupresu u pravcu te kolone. Ali je za ovu priliku kurirska veza bila suviše spora. Štab 1 brigade primio je naređenje 28-og u 17.30 časova pa, mada je nešto ranije samoinicijativno uputio dva bataljona u pravcu Šujice, oni

nisu stigli već su ih na drumu iznenadili tenkovi. Ovima nisu imali šta suprotstaviti, te su ih propustili i povukli se lijevo od druma.

Prva brigada je 29 izjutra bila razmještena na položajima lijevo od druma s. Karlov Han—Duvno—s. Mokronoge. Štab brigade je prikupljao snage da bi se suprotstavio daljim pokušajima prodora neprijatelja.

Prvi bataljon 1 brigade, bataljon »Vojin Zirojević« i 4 bataljon 3 brigade povukli su se na položaje Kajdučka Kosa, Brljuša, a jedan bataljon 3 brigade bio je na položaju Crkleni Vrh—Malovan.

Priprema i organizacija napada na ovu neprijateljsku grupu išla je vrlo sporo uslijed teškoća oko održavanja veze i koordinacije rada jedinica 1 i 3 brigade.

U međuvremenu je Vrhovni štab bio obaviješten o teškim borbama snaga IV operativne zone sa talijanskim motorizovanim jedinicama, koje su od Sinja pokušale prodrijeti ka Prologu i dalje za Livno. Noću 28/29 su dalmatinski partizani u Prološkoj Dragi dočekali jednu motorizovanu kolonu i potpuno je razbili. Tom prilikom izbačeno je iz stroja 140 talijanskih vojnika, a spaljena su i oštećena 22 kamiona. Talijanski garnizon iz Sinja intervenisao je jednom tenkovskom kolonom kako bi spasao ostatak snaga i ratnog materijala. Međutim, izvještaj o ovoj akciji Vrhovni komandant je primio tek 31 jula.

Razmotrivši situaciju koja je nastala prodorom ustaške kolone iz Kupresa i snažnim pritiskom talijanskih trupa s pravca Sinja, Vrhovni komandant je odlučio da ne odustane od svog prvobitnog plana — proširenja slobodne teritorije oslobađanjem prostorije Livno—Duvno—Šujica—Kupres. Predlog načelnika štaba da grupa brigada odmah izvrši prodor u Liku i Dalmaciju on nije usvojio, jer su to siromašni krajevi u kojima se ovako brojne jedinice ne bi mogle ni snabdijevati, a za prodor sjevernije u Hrvatsku još nije bilo povoljnih uslova, s obzirom na još jake snage neprijatelja. Vrhovni komandant je smatrao da neprijatelj nema uslova da uguši ustanak na ovoj prostoriji i da ukoči đejstva grupe brigada, jer su njegove snage, angažovane za ofanzivna dejstva, sasvim nedovoljne. Oslobođenjem ove teritorije

čvršće bi se povezale partizanske snage Bosanske Krajine i Dalmacije i stvorila bi se snažna baza za prodiranje i širenje ustanka u Hercegovini i na teritoriji između rijeka Bosne i Vrbasa. Uslovi za ishranu, s obzirom na bogatstvo dolina Vrbasa, Bosne i Save i kraških polja — Duvanjskog, Livanjskog, Glamočkog i Kupreškog, veoma su dobri, što je od presudnog značaja osobito za snabdijevanje dalmatinskih partizana, čiji broj raste velikom brzinom. Ofanzivnim akcijama u ovom kraju trebalo je doći i do naoružanja čija je nestašica u Dalmaciji umnogome kočila narastanje i jačanje jedinica. Tako su, naprimjer, u ovo vrijeme Srednjedalmatinski i Južnodalmatinski bataljon imali ukupno 1.000 boraca, od kojih je 580 bilo bez oružja. Najzad, napuštanje ove teritorije u momentu kada je na njoj došlo do oštrih borbi, značilo bi prepuštanje naroda pokolju od strane neprijatelja.

Zbog ovoga je Vrhovni komandant postavio 30 jula ove zadatke: da se izvrše rušenja na komunikacijama: Bugojno—Kupres—Šujica—Livno; Sinj—Obrovac—Vaganj—Prolog—Livno; Knin—Bosansko Grahovo—Livno; Aržano—Livno; Mostar—Posušje—Duvno—Livno i time onemogući veza neprijateljske grupe na prostoru Šujica—Duvno sa Dalmacijom, Bugojnom i Travnikom; da se uništi izolovana ustaška grupa na sektoru Duvno—Šujica, poveže grupa brigada sa krajiškim i dalmatinskim snagama, a zatim pristupi oslobođenju Livna.

IV operativna zona dobila je zadatak da presiječe komunikacije koje iz Dalmacije vode ka Livnu i Duvnu i da na njima postavi zasjede.

Prva i 3 brigada dobile su zadatak da unište neprijateljsku grupu u rejonu Duvno—Šujica i oslobode ova mjesta, a potom da se koncentrišu za napad na Livno.

Dijelovi 5 krajiškog odreda imali su zadatak postavljen od ranije: da čiste sela sjeverozapadno od Livna i presijeku komunikacije za Bosansko Grahovo i Glamoč.

Drugoj brigadi je takođe ostao na snazi zadatak koji je od ranije imala: da u sadejstvu sa dijelovima 3 krajiškog partizanskog odreda presiječe drum Bugojno—Kupres i vrši pritisak ka Kupresu. Još 28 jula je Vrhovni komandant, imajući u vidu pretstojeći napad na Kupres, naredio da se 1 krajiška brigada hitno prebaci iz rejona

Ključa na prostoriju Kupres—D. Vakuf i da se tu poveže sa 2 brigadom i 3 krajiškim odredom.

Napad 1 i 3 brigade na neprijatelja u rejonu Duvno—Šujica bio je planiran za noć 31 jul/1 avgust. Formirane su tri grupe: 2, 3 i 5 bataljon 3 brigade imali su izvršiti napad na Šujicu sa istočne i sjeveroistočne strane; 1 bataljon 1 brigade, 4 bataljon 3 brigade i bataljon »Vojin Zirojević« imali su izvršiti napad sa padina Cincara na liniju Borova Glava—Suhovrh, a 1 brigada sa prostorije planine Kovač imala je dijelom snaga sadejstvovati na drumu Šujica—Livno, a dijelom dejstvovati na otsjek Šujica—Duvno.

Veža između ovih grupa bila je spora, a i veoma otežana, jer su jedinice bile odvojene neprijateljskim uporištima duž druma od Šujice ka Livnu, Malovanu i Duvnu, tako da nije bilo moguće objediniti dejstvo i ostvariti jednovremen i energičan napad. Sem toga, pojedini bataljoni bili su u neprekidnoj borbi sa neprijateljskim dijelovima koji su ih pokušavali odbaciti, pa je i to otežavalo blagovremeno prikupljanje snaga i izvođenje jednovremenog napada. Ipak je u toku noći 31 jul/1 avgust došlo do oštre borbe — osobito na liniji Borova Glava—Suhovrh. Sve položaje sem Suhovrha zauzeo je 1 bataljon 1 brigade. Grupa bataljona 3 brigade napadala je Šujicu. Borba se produžila i ujutro. Neprijatelj je postepeno povlačio svoje dijelove ka Šujici da bi poslije podne otpočeo probijanje drumom ka Kupresu.

Ustvari, još u toku 31 jula neprijatelj je donio odluku da se povuče u Kupres. Tu odluku uslovilo je niz momenata: veza sa Kupresom bila je presječena i pokušaj da se grupa ojača i snabdije sa hranom, municijom i gorivom bio je spriječen od zasjeda 3 brigade u visini Malovana; u trodnevnoj borbi neprijatelj je pretrpio znatne gubitke, njegove jedinice bile su premorene, a pritisak 1 i 3 brigade neprekidno je rastao; perspektive da se ovdje održi i proširi uspjeh, uspostavljajući kontrolu nad drumovima između Kupresa, Duvna i Livna, nije bilo; iz Kupresa su stizale vijesti o sve snažnijem pritisku partizana na mjesto i okolna sela. Donoseći odluku da se povuče, pukovnik Šimić je kao hitnu mjeru predlagao oja-

čanje svih garnizona na pravcu dejstva grupe brigada, ako se želi očuvati ova teritorija.

Dok su snage 1 i 3 brigade vršile pritisak ka Šujici sa zapada i juga, neprijatelj se probijao uz otpor slabijih dijelova u visini Malovana, paleći tom prilikom kuće u s. D. Malovan. Proboj do Kupresa podržavan je tenkovima, avijacijom i artiljerijom.

Odmah sljedeće noći — 1/2 avgust — dijelovi 1 brigade ušli su bez otpora u Šujicu, a jedan bataljon 1 brigade je iste noći, nakon kraće borbe, očistio i Duvno, gdje je izbacio iz stroja oko 15 neprijateljskih vojnika, oslobodio iz zatvora 30 žena koje su ustaše zatvorile, zaplijenio 220.700 kuna, 10.000 puščanih metaka, 275 kg eksploziva i drugog materijala. Bataljon je imao 1 poginulog i 5 ranjenih. Snage 1 brigade su u toku 2 i 3 avgusta nastavile čišćenje sela u Duvanjskom Polju.

Za ovo vrijeme je 2 brigada sa dijelovima 3 krajiškog odreda aktivno djelovala oko Kupresa. Već noću 28/29 jula ona je vršila demonstrativni napad preko s. Rastičevo ka s. Suhova, a za noć 29/30 i dalje planirano je da se napad produži. Osnovna zamisao je bila da se prethodno Kupres otsiječe od Bugojna, a potom da se razbiju neprijateljska uporišta u selima oko Kupresa, kako bi se najzad izvršio napad i na to mjesto. Prema planu trebalo je noću 29/30 i 30/31 presjeći drum za Bugojno, a po mogućstvu zauzeti V. i M. Vrata i očistiti Zlosela, kao jedno od najjačih neprijateljskih uporišta u sistemu odbrane Kupresa, a za noć 31 jul/1 avgust bio je predviđen napad na Kupres.

Noću 29/30 jula dijelovi brigade su uspjeli da očiste sela Rastičevo, Suhovu, Juriće, Ratkovine, Mrđebare, Stražbenicu i Zlosela, ali su ujutro protivnapadom neprijatelja bili primorani na povlačenje. Napad na V. i M. Vrata nije uspio.

Sljedeće noći obnovljen je napad na V. i M. Vrata, M. Plazenicu i Stožer, a dio snaga sa narodom angažovan je na rušenju druma za Bugojno. U prvom naletu su sve tačke zauzete, ali je drum slabo porušen pošto je bilo malo radne snage. Neprijatelj je protivnapadima ponovo uspio da odbaci jedinice brigada i povrati zauzete otporne tačke.

Noću 31 jula/1 avgusta produžen je napad sa ciljem da se zauzme Kupres. Drugi i 4 bataljon 2 brigade zauzeli su Zlosela pa su, goneći ustaše, ovladali Čardačicom i upali u prve kuće Kupresa. Za to vrijeme je 1 bataljon 2 brigade sa Kupreškom i Udarnom četom 3 krajiškog odreda zauzeo M. i V. Vrata, Stožer i M. Plazenicu, ali nije produžio napad na Kupres, već je stao na osvojenim položajima. Borba je bila vanredno oštra i to sve oštrija ukoliko se prenosila bliže Kupresu. Ustaše su davale žestok otpor, prelazeći u energične protivnapade. Jedinicama 2 brigade ponestalo je municije, pa je najveći dio automatskih oruđa bio van upotrebe. Kada su usvanuće neprijateljski protivnapadi učestali, one su u nedostatku municije otstupile na liniju Debelo Brdo (k 1195)—Maglaj (k 1704). U toku noći preduzeli su sa jugoistočne strane preko s. Otinovci i Goravci napad jedan bataljon 3 brigade i bataljon »Vojin Zirojević«, koje je Vrhovni štab uputio kao pojačanje 2 brigadi, ali štab 2 brigade je vijest o ovome dobio tek ujutro 1 avgusta, tako da je dejstvo ovih snaga ostalo neobjedinjeno.

Tako su se oko Kupresa od 28 jula do 1 avgusta vodile danonoćno neprekidne borbe. Borci 2 brigade bili su veoma iscrpeni. Ishrana je bila neredovna, a osobito se teško osjećao nedostatak vode.

U toku 1 avgusta posada Kupresa ojačana je ustaškom grupom koja se povukla sa prostorije Šujica—Duvno. Neprijatelj je u toku 2 i 3 avgusta vršio napade da bi odbacio 2 brigadu dalje od druma Bugojno—Kupres i opravio taj drum.

Grupa 5 krajiškog odreda prikupila se u rejonu Glamoča i krenula ka Livnu. Njen sastav činio je glamočki bataljon »Budućnost« i dvije čete udarnog bataljona. Tridesetog jula vršeno je zarušavanje druma Livno — Glamoč. U vremenu od 1 do 4-og ove su jedinice čistile sela u Livanjskom Polju sjeverozapadno od grada i prikupljale obavještenja o neprijateljskim snagama u Livnu.

Borbe koje su otpočele 29 jula na drumu Sinj—Livno nastavljene su nesmanjenom žestinom. Srednjedalmatinski odred, jačine dva bataljona, držao je dijelom snaga položaje ka Sinju na Trnovoj Poljani, a dijelom

je blokirao dobro utvrđenu talijansku posadu u Vagnju i vodio borbe sa ustaškom milicijom iz sela Čaić, Odžak, Lištani, Rujani na liniji Visibaba (k 1168), Kik (k 1117), Malinovac (k 1289). Prvog avgusta jače talijanske snage, podržane tenkovima, pokušale su prodor iz Sinja ka Vagnju, što im je u toku 2-og i uspjelo. Ali one nisu pokušavale prodirati dalje kroz Prološku Dragu već su se, nakon što su posadu na Vagnju snabdjeli hranom i municijom, povukle za Sinj. Drum u Prološkoj Dragi bio je razrušen na nekoliko mjesta.

Bataljon »Starac Vujadin« je za to vrijeme rušio drum Livno—Bosansko Grahovo, a dijelovi Južnodalmatinskog bataljona »Josip Jurčević« rušili su drum koji sa juga preko Aržana vodi za Livno.

Za ovo vrijeme neprijatelj iz Konjica i Rame, a takođe i iz doline Vrbasa, nije ispoljavao aktivnost prema Prozoru i okolini, koju su kontrolisale snage 4 brigade, Konjički bataljon i Prozorska četa. Ove jedinice izvodile su manje akcije u dolini Neretve i vršile demonstrativan pritisak ka Bugojnu.[104]

---

[104] Izvještaj 3 prolet. brigade Vrhovnom štabu od 24 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 2755; izvještaj 1 brigade Vrhovnom štabu od 24 VII, AVII, k. 3, reg. br. 47/2; naređenje Vrhovnog štaba 3 brigadi od 24 VII, AVII, k. 2, reg. br. 28/4; izvještaj 2 brigade Vrhovnom štabu od 25 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3253; naređenje Vrhovnog štaba 1 brigadi od 26 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 589; naređenje Vrhovnog štaba 5 kraj. part. odredu od 26 VII, AVII. k. 2, reg. br. 55/4; naređenje Vrhovnog štaba 2 brigadi od 27 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 589; naređenje Vrhovnog štaba 3 brigadi od 27 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 2641; izvještaj 1 brigade Vrhovnom štabu od 27 VII, AVII, k. 3, reg. br. 48/2; naređenje Vrhovnog štaba 2 brigadi od 28 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 589; izvještaj 5 kraj. part. odreda Vrhovnom štabu od 27 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3545; naređenje Vrhovnog štaba 1 kraj. brigadi od 28. VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 589; naređenje Vrhovnog štaba 5 kraj. part. odredu od 29 VII, AVII, k. 2, reg. br. 29/4; izvještaj 1 brigade Vrhovnom štabu od 29. VII, AVII, k. 3, reg. br. 49/2; izvještaj 5 kraj. part. odreda Vrhovnom štabu od 30 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3544; naređenje Vrhovnog štaba 1, 2 i 3 brigadi od 30 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 2213; naređenje štaba 1 brigade bataljonima od 30 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 996; naređenje Vrhovnog komandanta načelniku Vrhovnog štaba od 30 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 589; izvještaj S. Žujovića Vrhovnom komandantu od 30 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 4309; izvještaj 2 brigade Vrhovnom štabu od 30 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 32/54; izvještaj 5 kraj.

U ovakvoj situaciji Vrhovni komandant je odlučio da se izvrši napad na Livno, jer su u posljednjim borbama stvoreni za to povoljni uslovi. Snage 1 i 3 brigade bile su sada slobodne i mogle su se angažovati u napadu na ovaj grad.

Napadom na Livno rukovodio je Vrhovni štab. Po osnovnoj ideji napada imale su se tajno prikupiti nadmoćne snage koje će noću izvršiti koncentričan napad kombinovan sa infiltriranjem dijela snaga u grad i rastrojiti povezanost sistema odbrane, a potom uništavati pojedina izolovana žarišta otpora. Za to vrijeme, aktivnim dejstvima prema neprijateljskim okolnim garnizonima, rušenjem komunikacija i postavljanjem zasjeda, spriječiti svaki pokušaj pomoći napadnutom garnizonu spolja.

Za izvođenje napada određeni su 1 i 3 brigada, bataljon »Vojin Zirojević« i kombinovane snage 5 krajiškog odreda.

Prema podacima kojima je raspolagao Vrhovni štab, garnizon Livna činilo je oko 200 ustaša, 300 domobrana i grupa od 15 Njemaca sa 3 brdska topa, 2—3 minobacača,

---

part. odreda Vrhovnom štabu od 30 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3543; izvještaj 3 kraj. part. odreda Vrhovnom štabu od 31 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 2700; izvještaj štaba komb. snaga 5 kraj. part. odreda Vrhovnom štabu od 31 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3189; pismo pom. načelnika Vrhovnog štaba načelniku Vrhovnog štaba od 31 VII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3697; izvještaj 1 brigade Vrhovnom štabu od 31 VII, AVII, k. 3, reg. br. 51/2; naređenje Vrhovnog štaba 3 brigadi od 31 VII, AVII, k. 2, reg. br. 32/4; naređenje Vrhovnog štaba S. Žujoviću od 31 VII, AVII, k. 2, reg. br. 30/4; naređenje Vrhovnog štaba štabu komb. snaga 5 kraj. part. odreda od 31 VII, AVII, k. 2, reg. br. 32/4 (pod ovim brojem ima više naređenja pisanih na bloku pomoću indiga); izvještaj politkomesara 3 brigade Vrhovnom štabu od 1 VIII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3308; izvještaj štaba komb. snaga Vrhovnom štabu od 1. VIII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3190; izvještaj načelnika Vrhovnog štaba Vrhovnom komandantu od 2 VIII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3705; izvještaj štaba komb. snaga 5 kraj. part. odreda Vrhovnom štabu od 3 VIII, arhiv CK SKJ, reg. br. 2214; izvještaj S. Žujovića Vrhovnom komandantu od 4 VIII, arhiv CK SKJ, reg. br. 4311; bojna relacija 3 dom. zbora za jul 1942 god., AVII, k. 56, reg. br. 7/2; izvještaj oružničkog krila Jajce od 15 VIII, Zbornik IV/6, 157; petnaestodnevni izvještaj 5 oružn. puk. od 11 VIII, isto, dok. br. 160; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica sa bojišta, AVII, k. 12, reg. br. 24/1—11, 25/1—8, 26/1—3, 26/1—11, 27/1—8, 28/1—3, 28/1—10, 29/1—3, 29/1—4, 31/1—3.

2—3 teška mitraljeza i oko 10 puškomitraljeza. Isto tako je bilo poznato da je grad utvrđen rovovima sa jednim redom bodljikave žice i za odbranu uređenim tvrdim zgradama: Vejs kula, tvornica cementa, žandarmeriska stanica, stočna stanica i u centru grada kuća Mitrovića.

Međutim, garnizon je stvarno bio jači. U njemu je bila 6, 7 i 8 satnija 2 bojne 14 pješačke pukovnije, ostaci 18 satnije 13 pukovnije iz Glamoča, 1 i 2 satnija 20 ustaške bojne, ustaška milicija iz Glamoča, koja je ovamo pobjegla prilikom nedavnog napada na to mjesto, mjesna ustaška milicija, 20 žandarma i grupa od 35 Nijemaca koji su rukovodili eksploatacijom rudnika u Livnu. Ukupno je bilo oko 900 neprijateljskih vojnika.

Poslije napada 5 krajiškog odreda na Glamoč i prodora naših snaga u Šujicu i Duvno, garnizon se užurbano utvrđivao. Bio je riješen da pruži odlučan otpor tim prije jer je računao na pomoć od Kupresa, Sinja i Bosanskog Grahova. U ovom smislu je tražena intervencija pukovnika Šimića i talijanske 2 armije.

Prethodnim naređenjima Vrhovni štab je naredio da se u toku noći 3/4 avgusta sve jedinice prebace u rejone prikupljanja i to: 1 proleterska brigada sa 4 bataljona na prostoriju s. Potočani—s. Dobro—s. Smričani, 3 brigada sa tri bataljona u rejon Švabino Polje i dio snaga kombinovanog odreda u rejon s. Kablići. Svakoj jedinici naznačen je pravac napada i naređeno da u toku 4-og štabovi brigada i štab kombinovanog odreda izvrše detaljno izviđanje terena, da osmotre pravce svojih napada i odrede zadatke pojedinim bataljonima i četama.

Zapoviješću Vrhovnog štaba za napad formirane su tri kolone. *Jugoistočna* — 1 proleterska brigada sa 10 teških mitraljeza, napada grad sa južne i istočne strane na otsjeku stočna stanica—Kremenjače, stim da odredi posebne snage za likvidiranje utvrđenih otpornih tačaka u stočnoj stanici, fabrici cementa i žandarmeriskoj stanici. *Sjeverna* — 3 brigada sa 2 brdska topa, 2 minobacača i tri teška mitraljeza, napada sa sjevera na otsjeku šume Bašajkovac, stim da obezbijedi uništenje najjače otporne tačke na svom otsjeku — kule Vejs. *Zapadna* — dio kombinovanog odreda u jačini 250 boraca, napada sa zapada na otsjeku od šume Bašajkovac do r. Bistrice.

Kao polazni položaj za napad određena je linija s. Guber—But (k 825) — Vučkovina (k 791) — V. Orlovača (k 927) — Gradina (k 893) — Kremenjače — šuma Bašajkovac — zapadna ivica s. Suhača. Sa ove linije sve jedinice imale su poći u napad 4 avgusta u 20.30 časova.

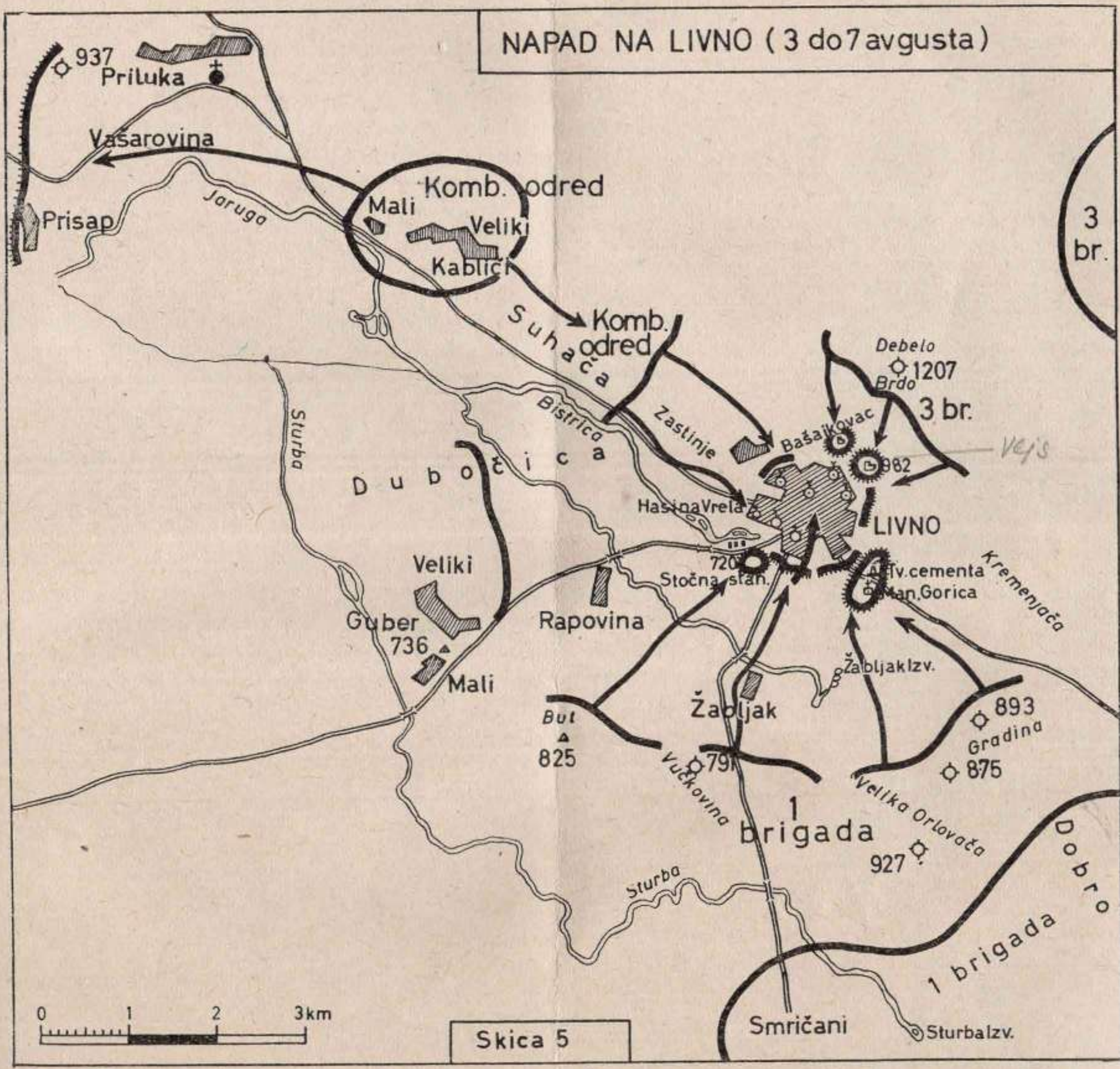
U cilju sprečavanja bjekstva neprijatelja iz Livna ili za prihvat u slučaju otstupanja, naređeno je da se na liniji manastir Gorica — tvornica cementa — južna ivica šume Bašajkovac — Zastinje — Hasina Vrela postave teški mitraljezi. U istu svrhu određen je jedan bataljon u rejonu Dubočica (k 715) — s. Guber, stim da ujedno osigura pravac od Sinja ukoliko bi neprijatelj uspio prodrijeti preko Prološke Drage. Ostatak kombinovanog odreda u jačini od 150 boraca imao je posjesti položaj na drumu ka Bosanskom Grahovu na liniji k 937 — s. Prisap sa ciljem obezbjeđenja napada sa tog pravca.

Izdata su posebna naređenja 2 brigadi za demonstrativni napad na Kupres i za akcije na drum Kupres — Bugojno u cilju vezivanja neprijateljskih snaga. Posebna su naređenja izdata i 2 i 3 bataljonu 3 brigade da poruše drum Šujica — Kupres i postave zasjede na istom u visini G. i D. Malovana; zatim jednom bataljonu 1 brigade da obezbijedi Duvno i drum koji ka Duvnu vodi s juga, i IV operativnoj zoni da svojim snagama presiječe i posjedne drumove Knin — Bosansko Grahovo — Livno, Sinj—Livno i Aržano—Livno.

Borci livanjskog bataljona »Vojin Zirojević« bili su po grupama dodijeljeni pojedinim napadnim kolonama kao vodiči, jer su dobro poznavali teren.[105]

Napad na grad počeo je u određeno vrijeme. U 0.30 časova 2 bataljon 1 brigade probio se u grad između stočne stanice i manastira Gorice. Neprijatelj se nije nadao brzom prodoru, niti je znao da je bataljon prodro u grad jer su sva spoljna uporišta još pružala otpor. Tako je 1 bataljon uhvatio komandanta odbrane grada,

[105] Pismo načelnika Vrhovnog štaba Vrhovnom komandantu od 2 VIII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3705; naređenje Vrhovnog štaba štabu komb. snaga 5 kraj. part. odreda od 3 VIII, arhiv CK SKJ, reg. br. 2214; zapovijest Vrhovnog štaba za napad na Livno, arhiv CK SKJ, reg. br. 16491 i 16396; naređenje Vrhovnog štaba S. Žujoviću i 2 brigadi od 4 VIII, arhiv CK SKJ, reg. br. 2215.

NAPAD NA LIVNO (3 do 7 avgusta)
937
Priluka
Vašarovina
Prisap
Jaruga
Komb. odred
Mali
Veliki
Kabliči
Suhača
Komb. odred
Debelo
1207
Brdo
3 br.
3
br.
Bistrica
Zastinje
Bašajkovac
982
Sturba
Dubočica
Hasina Vrela
LIVNO
720
Stočna stan.
Fab. cementa
Kremenjača
Veliki
Guber
736
Mali
Rapovina
Žabljak Izv.
Žabljak
893
Gradina
875
But
825
Vučkovina
791
1
brigada
Velika Orlovača
927
Dobro
Sturba
1 brigada
Smričani
Sturba Izv.
0
1
2
3 km
Skica 5

šefa ustaške policije iz Glamoča i veći broj neprijateljskih vojnika. To je već odlučilo sudbinu garnizona, jer je odbrana bila obezglavljena i njeno jedinstvo razbijeno. Pored toga, domobranske jedinice su se, poslije prvih energičnih juriša proletera, predavale. Uzoru su sve jedinice već bile prodrle u grad i likvidirale najveći dio otpornih tačaka u kojima su se bile prikupile ustaše pružajući žilav otpor. Najveći dio ovih uporišta, kao Vejs kula, tvornica cementa, manastir Gorica, Hatlagića kula, Jefrem kula i dr. bili su likvidirani dejstvom bombaških grupa. U 8 časova otpor je pružan samo iz kasarne, crkve, stočne stanice i kuće Mitrovića. U toku dana upotrebom minobacača savladan je otpor u čitavom gradu sem u kući Mitrovića iz koje se branila grupa njemačkih vojnika sa jednim majorom na čelu zajedno sa izvjesnim brojem ustaša. Pošto su izdržali napad i u toku naredne noći, kuća je blokirana, pa je tek 7 avgusta upotrebom topa, koji je u tu svrhu dovučen iz Glamoča, skršen otpor i ove posljednje grupe.

Za vrijeme napada na grad dijelovi kombinovanog odreda očistili su sela duž druma Livno — Bosansko Grahovo do s. Žirović od ustaške milicije.

U borbama za Livno poginulo je 150, a zarobljeno oko 650 neprijateljskih vojnika i oficira. Oko 150 ustaša razbježalo se i uspjelo izvući uglavnom u pravcu Aržana. Zaplijenjeno je oko 600 pušaka, 14 puškomitraljeza, 4 teška mitraljeza, 2 minobacača, 100.000 puščanih metaka, 4.500 kg eksploziva, 10 kamiona i dr. Gubici naših jedinica iznosili su 5 mrtvih i 6 ranjenih. Iz zatvora je spaseno 50 civila koje su ustaše osudili na strijeljanje.

Neprijatelj nije ni sa jednog pravca ispoljio ozbiljan pokušaj da pruži pomoć napadnutom Livnu. Ustaše u Kupresu nisu za to imale dovoljno snaga u šta su se uvjerile svojim prvim prodorom u Šujicu i Duvno, a Talijani su odustali od prodora iz Sinja poslije teškog udarca koji su mu 29 jula zadale na Prološkoj Dragi jedinice IV operativne zone. Neprijatelj se zadovoljio time što je ojačao i snabdio svoju posadu u Vagnju u toku 2 avgusta.

Oslobođenjem Livna znatno je proširena slobodna teritorija Zapadne Bosne na jug. Time su čvrsto povezane snage grupe brigada, Dalmacije i Bosanske Krajine i

stvoreni uslovi za još tješnju koordinaciju i sadejstvo tih snaga i usmjeravanje njihovih napora ka određenom cilju. Poseban je značaj ovo imalo za Dalmaciju, čije su snage u svom zaleđu dobile siguran oslonac. Ovo će imati vanredan uticaj na dalji razvoj ustanka i mobilizaciju novih boraca, što će uskoro omogućiti formiranje prvih dalmatinskih udarnih brigada.

Za neprijatelja je gubitak Livna pretstavljao ne samo krupan vojnički poraz, već je njime izgubio značajno uporište u ovom dijelu zemlje, koje je vezivalo niz garnizona Dalmacije sa Bosnom i pružalo mogućnosti za kontrolu dosta prostrane teritorije od Sinja i Bosanskog Grahova do Kupresa i na jug do Posušja. Time je neprijatelj izgubio dio teritorije na kojoj je pokušavao učvrstiti ustašku organizaciju i mobilisati mjesno stanovništvo za borbu protiv Narodnooslobodilačkog pokreta. Između talijanskih snaga u Hercegovini i Dalmaciji — u garnizonima Bosansko Grahovo, Sinj, Imotski, Mostar i ustaških snaga u rejonu Kupres, Bugojno, D. Vakuf, Jajce i Travnik, stvoren je jedan prostran koridor za čije ovlađivanje ni Talijani, čije su glavne snage bile angažovane u ofanzivnim operacijama protiv slovenačkih partizana, a zatim u Lici, Gorskom Kotaru i Hrvatskom Primorju, a ni ustaše, nisu imali dovoljno snaga. Snagama kojima su u ovom momentu raspolagali oni su jedva bili uvjereni u to da će očuvati i onu teritoriju i garnizone koje su sada držali. Pukovnik Šimić je iz Bugojna javljao da nije u stanju da preduzme bilo kakvu ozbiljniju akciju prema novooslobođenoj teritoriji ili da pruži pomoć ugroženoj teritoriji ka Posušju, Širokom Brijegu i Imotskom, a talijanske komande korpusa iz Hercegovine i Dalmacije jedino su obećavale podršku u avijaciji. Zbog toga će Glavni stožer domobranstva ponovo ojačati svoje snage na područjima Travnika, D. Vakufa, Bugojna i Kupresa u cilju prodora za Duvno i Livno.

Ni njemačke komande nisu raspolagale nekim znatnijim snagama kojima bi se moglo uticati na situaciju u ovom dijelu Bosne. Borbena grupa »Zapadna Bosna« imala je, poslije ofanzive na Kozaru, pred sobom nekoliko pravaca koji su zahtijevali hitnu intervenciju. Ona će se zato početkom avgusta razvući na više strana: glavnina 1

gorske divizije biće od 8 avgusta angažovana u ofanzivi protiv krupnih partizanskih snaga Banije, grupa »Borovski« će poslije prebacivanja sa Kozare sredinom mjeseca preduzeti ofanzivu na partizanske snage u Slavoniji, koje su sasvim ozbiljno ugrožavale osnovnu komunikaciju Zagreb — Beograd, a preostali dijelovi borbene grupe »Zapadna Bosna« ostali su na Kozari sa namjerom da po svaku cijenu održe komunikacije i garnizone u dolini Une i Sane, koje su ugrožavale partizanske snage Bosanske Krajine, i spriječe partizanima ponovo ovlađivanje Kozarom.[106]

3. — *Borbe oko Kupresa*

(Skica 6)

Poslije uspjeha na Livnu, 1 i 3 brigada bile su slobodne i mogle su se angažovati u daljim ofanzivnim dejstvima. Upravo je u ovom momentu stigla u Vrhovni štab vijest da je 5 crnogorska brigada sa Hercegovačkim partizanskim odredom sa planine Zelengore preko Treskavice i željezničke pruge Mostar—Sarajevo, vodeći teške borbe, izbila u rejon Prozora.[107] I to su sada bile snage na koje je u narednim operacijama Vrhovni štab mogao da računa.

---

[106] Naređenje Vrhovnog štaba S. Žujoviću od 5 VIII, arhiv CK SKJ, reg. br. 2212; pismo Vrhovnog komandanta načelniku štaba od 5 VIII, AVII, k. 2, reg. br. 33/4; pismo 1 brigade A. Rankoviću od 5 VIII, arhiv CK SKJ reg. br. 3225; pismo Pere [?] načelniku Vrhovnog štaba od 5 VIII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3676; izvještaji štaba komb. snaga 5 kraj. part. odreda Vrhovnom štabu od 5 VIII, arhiv CK SKJ, reg. brojevi 3191, 3192, 3193; izvještaj bataljona »Vojin Zirojević« pom. načelnika Vrhovnog štaba od 6 VIII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3436; izvještaj operativnog štaba odreda za srednju Dalmaciju Vrhovnom štabu od 6 VIII, arhiv CK SKJ, reg. br. 2973; bojna relacija 3 domobranskog zbora za avgust, AVII, k. 56, reg. br. 9/2; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica, AVII, k. 13, reg. brojevi 8/1—13, 14/1—12, 15/1 i k. 12, reg. br. 25/1—8, 27/1—8, 28/1—10.

[107] 5 brigada, Hercegovački partizanski odred i kombinovani Dragočevsko-čelebićki bataljon su, tek pošto su se bili sredili i pripremili za ofanzivna dejstva, bili opkoljeni od crnogorskih i hercegovačkih četnika na planini Zelengori. 22 VII četnici su otpočeli sa svih strana koncentričan napad ka rejonu s. Vrbnice u kome je bila glavnina ovih snaga. Štabovi 5 brigade i Hercegovačkog odreda, iako obaviješteni o namjerama četnika, nisu

U vremenu od 27 jula do prvog avgusta 1 krajiška brigada, ojačana dijelovima 1, 3 i 5 krajiškog odreda, zauzela je nakon oštrih borbi veoma dobro utvrđena ustaška uporišta Ključ i Sanicu i očistila teritoriju između rijeka Sane i Sanice do s. Vrhpolja. Ovim su uspjehom oslobođeni po jedan bataljon 1, 3 i 5 krajiškog odreda, koji su dotada držali položaje ka Ključu i Sanici, i 1 krajiška brigada.

U ovakvoj situaciji Vrhovni štab je odlučio da glavnim snagama izvrši napad na Kupres, stim što će dijelom snaga kontrolisati i dalje širiti već oslobođenu teritoriju obezbjeđujući istovremeno dejstva glavnih snaga oko Kupresa.

Planirajući napad na Kupres, Vrhovni komandant je još 28 jula naredio da se 1 krajiška brigada što hitnije prebaci sa prostorije Ključa ka Kupresu. Međutim, pokret

---

tome pridali poseban značaj, pa su propustili da se na vrijeme izvuku i izbjegnu opkoljavanje i prihvatanje odlučnih borbi. Kada je otpočeo napad, pala je odluka da se proboj izvrši preko Miljevine i dalje ka Treskavici — prema grupi brigada. Naime, prema obavještenjima o situaciji u Crnoj Gori i Hercegovini, štabovi ovih jedinica zaključili su da su uslovi za dejstva ka Crnoj Gori i Hercegovini veoma slabi i da je, posebno, s obzirom na ovu četničku akciju, najbolji izlaz da se preduzme proboj ka sjeverozapadu u cilju spajanja sa grupom brigada. Vodeći teške zaštitničke borbe na Trebičini 23 VII, ove jedinice su organizovale pokret ka planini Treskavici. 3 bataljon 5 brigade, koji je bio dublje ka Crnoj Gori, bio je otsječen i ostao je na ovom terenu. Poslije teških borbi u s. Varoš 24 VII, na planini Treskavici 25 VII u s. Zabrđe 27 VII, ove snage su izbile na planinu Bitovnju, pa su odavde, vodeći borbu sa Nijemcima i ustašama koji su ih napadali s pravca Kreševa, nastavili pokret ka Prozoru. Danonoćni pokreti i borbe ovih jedinica bili su otežani zbog toga što su one vodile sobom bolnicu sa oko 80 ranjenika i bolesnika i zbjeg od oko 150 starijih ljudi i žena. U toku ovoga marša gubici jedinica iznosili su 101 ranjen, poginuo i nestao. U Prozor su došle sa ukupno 930 boraca, 83 ranjenika i bolesnika i 137 ljudi i žena u zbjegu. Za čitavo vrijeme marša jedinice su bile praćene bombardovanjem i mitraljiranjem avijacijom.

U Prozoru je 10 avgusta od Hercegovačkog odreda i Konjičkog bataljona formirana 10 hercegovačka udarna brigada. (Podaci iz zajedničkog izvještaja štabova 5 brigade i Hercegovačkog partizanskog odreda Vrhovnom štabu od 1 VIII 1942, arhiv CK SKJ, reg. br. 2642 i od 4 VIII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3301; izvještaj 4 prolet. brigade od 1 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3285).

ove brigade, planiran za 2 avgust, bio je obustavljen na inicijativu štaba brigade radi toga što je bilo potrebno da se razbije intervencija njemačko-domobranskih snaga iz Banje Luke ka Ključu. Štab brigade je ovu svoju odluku obrazložio zahtjevom da se sačuva bogata ljetina koja je upravo bila prispjela za žetvu na tek oslobođenoj teritoriji Sanice i Ključa. U svom odgovoru na izvještaj štaba brigade Vrhovni komandant je 5 avgusta potvrdio pravilnost njegove odluke. Zbog ovoga je 1 krajiška brigada stigla na Kupres tek poslije prvog neuspjelog napada koji je izveden noću 11/12 avgusta.

Vrhovni komandant je 5 avgusta naredio da se 4 brigada hitno prebaci na prostoriju V. Stožer — s. D. Vukovsko — s. Rilić, radi pretstojećeg napada na Kupres i to da se poveže desno sa 2 brigadom, a lijevo ka Šujici sa dva bataljona 3 brigade. Za prebacivanje brigadi su stavljeni na raspolaganje i kamioni zaplijenjeni u Livnu. Pétoj brigadi je istovremeno naređeno da od 4 brigade preuzme kontrolu Prozora i doline Rame zatvaranjem pravaca Bugojno — G. Vakuf i Rama — Prozor.

Druga brigada je prvih dana avgusta držala položaj zapadno od Kupresa i pripremala se za napad. Ona je bila u višednevnim borbama veoma zamorena, a njene su jedinice ostale bez municije. Zbog toga je brigada smanjivala pritisak na Kupres, pa su ustaše preuzele inicijativu i vršile ispade ka Blagaju. Ovo je imalo negativnih posljedica utoliko što su ustaše osigurale drum za Bugojno, popravile ga i tako obezbjedile stalnu vezu, snabdjevanje i ojačanje garnizona iz Bugojna. Najjači ispad izvršile su ustaše 5 avgusta prema Blagaju sa oko 1.000 vojnika, podržanih tenkovima i artiljerijom. Glavne snage napadale su preko Maglaja i Demirovca, a dio snaga od Zlosela ka s. Blagaju. Napad je počeo u 5 časova. Oko 16 časova ustaše su uspjele da prodru u s. Blagaj, ali je tada 2 brigada prešla u protivnapad, odbacila neprijatelja za Zlosela i Kupres i zauzela ponovo ranije položaje na liniji Maglaj (k 1704) — Seka (Seha). Druga brigada je u ovoj borbi imala 6 mrtvih i 15 ranjenih. Četvrta brigada sa linije V. Stožer — s. Rilić i dijelovi 3 brigade kod G. Malovana ostali su za vrijeme ovog ustaškog ispada potpuno neaktivni.

U vezi sa ovim Vrhovni komandant je 6 avgusta naredio da se izvrši hitna koncentracija snaga u cilju napada na Kupres, obrazlažući potrebu hitnosti mogućnošću da ustaše, pošto im je drum za Bugojno slobodan, ojačaju Kupres i ponovo preduzmu ofanzivna dejstva ka Šujici, Duvnu i Livnu.

Istog dana naređeno je da se Hercegovački odred prebaci u rejon s. G. Malovan, gdje će se povezati sa dijelovima 3 brigade.

Ipak su pripreme i prikupljanje snaga sporo sprovođeni i ako se iz ovih naređenja Vrhovnog komandanta vidjelo da on mnogo polaže na brzu koncentraciju i što skoriji napad. Ovo nije bilo bez osnove jer je i neprijatelj ne samo pripremao odbranu Kupresa, nego je nastojao da prikupi što više snaga u njemu kako bi mogao preduzeti ofanzivna dejstva ka Livnu.

U Bugojno je 4 avgusta stigla 1 sat 9 bojne »Crne legije« sa 165 ustaša, 5-og je stigla 1 sat 1 bojne »Crne legije« sa poznatim ustaškim krvnikom Bobanom, a 6-og je stigla 2 sat 8 ustaške bojne »Crne legije«. Sve ove jedinice bile su namijenjene za ojačanje Kupresa. Sedmog avgusta održan je u Travniku sastanak kome su prisustvovali komandant 3 domobranskog zbora iz Sarajeva, pukovnik Šimić, i komandanti »Crne legije« i 9 pješačke pukovnije radi dogovora o budućim operacijama. Između ostalih, donesena je odluka da se iz Kupresa preduzme akcija prema Livnu, što znači da se naš napad na Kupres pripremao istovremeno sa pripremama neprijatelja za ofanzivna dejstva ka Duvnu i Livnu, pri čemu je Kupres predviđen kao polazna baza. Šimić u Kupresu izvodi 9 avgusta pripreme za taj prodor. Prema tome, očigledno je kakav je značaj imala brzina dejstva na Kupres.

Međutim, sporo prikupljanje i pripremanje naših jedinica za napad stvorilo je neprijatelju mogućnost da Kupres ojača novim snagama, da ga utvrdi i pripremi za odbranu. U raspoloživim dokumentima za ovo se ne može naći opravdanje.

Vrhovni komandant je 5 avgusta izdao 4 brigadi naređenje za usiljeni marš ka Kupresu stim da se odmah poveže sa 2-gom i dijelovima 3 brigade. U izvještaju od 10-og štab 2 brigade javlja da ništa ne zna o 4 brigadi.

Šestog avgusta Vrhovni komandant zahtijeva da se što hitnije izvrši napad na Kupres i u istom dopisu naređuje da se 2 brigada snabdije municijom, bombama i eksplozivom, jer bez toga nije mogla ići u napad, a ona to dobiva tek 10-og i to u nedovoljnim količinama, iako je u Livnu zaplijenjena velika količina municije.

Zbog ove sporosti neprijatelj je i dalje zadržao inicijativu. On je 10-og preduzeo napad ka Šujici i izvršio prodor do u visinu Malovana gdje je zaustavljen i protivnapadom odbačen za Kupres.

I ovog puta se vanredno negativno odrazila slabost službe veze. Kuriri — pješaci i konjanici — jedino sredstvo veze naših jedinica, bili su isuviše spori da bi na ovako širokoj prostoriji bila obezbjeđena brzina prenošenja naređenja o prikupljanju snaga i izvođenju priprema, kao i koordiniranje dejstava svih jedinica u cilju razbijanja ustaških ispada. Ipak se osjeća da privremeni operativni štab, koji je neposredno rukovodio pripremama i napadom, nije ispoljio dovoljno uticaja u ovakvoj situaciji niti su njegove mjere bile efikasne u granicama postojećih mogućnosti.

Operativni štab nije raspolagao tačnim podacima o neprijatelju, a još manje je računao na kvalitet trupa branioca. Radilo se o mjesnoj ustaškoj miliciji nadaleko poznatoj po zločinima koje je počinila i još krvoločnijoj »Crnoj legiji« koju su sačinjavali odabrani ustaški zlikovci. I jedni i drugi bili su riješeni da se bore do kraja.

Ne može se tačno ustanoviti koje su sve ustaške jedinice branile Kupres, jer se tu stanje ovih dana često mijenjalo. Pouzdano se zna da je mjesna ustaška milicija bila organizovana u četiri čete, da je u gradu bio jedan bataljon »Crne legije« sa nekoliko tenkova, 12 mitraljeska sat 3 bojne 9 pukovnije i artiljerije do jednog diviziona. Pored ovoga, svakako da su i pomenute ustaške čete pristigle u Kupres iz Bugojna, jer su za ojačanje Kupresa i bile upućene. Ukupno je u Kupresu i okolini moglo biti do 2.000 ustaša.

Neprijatelj je imao dovoljno vremena za izvođenje odbranbenih radova, kojima je pristupio još od druge polovine jula pa, što je pritisak 2 brigade rastao, to su i ovi radovi sve žurnije izvođeni. Za odbranu je bila uređena

spoljna linija sa uporištima u Zloselu, na Čardačici (k 1300), M. Plazenici (k 1556), M. i V. Vratima, M. Stožeru (k 1629), u selima Alajbegov Odžak, Begovo Selo, Goravci, Otinovci, Brda, na Poganoj Glavici (k 1212) i u s. Olovu. Sve ove tačke bile su uređene po sistemu samostalnih uporišta. Neposredna odbrana Kupresa bila je naslonjena na samu ivicu mjesta — na tvrde zgrade i rovove. Na pojedinim značajnim tačkama spoljne linije, kao i u samom mjestu, bili su izgrađeni drvenozemljani bunkeri. Sve tvrde zgrade bile su uređene za odbranu. Posebno je bila uređena za odbranu zgrada silosa, koja je bila od armiranog betona. Nalazila se 200—300 metara istočno od mjesta, ali je bila uključena u liniju neposredne odbrane Kupresa.

Svako navedeno selo branila je ustaška milicija, tj. seljaci — mještani, koji su svoju sudbinu bili vezali za »NDH« uslijed zločina koje su počinili nad srpskim stanovništvom. Samo mjesto Kupres bilo je isuviše maleno da bi primilo ovako krupne snage, pa su okolna sela uključena u njegovu spoljnu odbranu. Sem toga, u Kupreškom Polju pristizala je ljetina koje se ustaše nisu htjele odreći.

Operativni štab je 10 avgusta izdao zapovijest za napad. Ideja napada sastojala se u tome da se sa tri brigade koncentričnim i frontalnim nastupanjem očiste uporišta na spoljnoj liniji odbrane, pa da se potom izvrši napad na Kupres sa svih strana. Nije uopšte bila istaknuta mogućnost cijepanja neprijateljske odbrane prodorima kroz međuprostore na spoljnoj liniji radi izolovanja pojedinih uporišta i ubacivanja snaga u samo mjesto. To je bila krupna slabost ove ideje.

U napadu su bile angažovane 2 i 4 brigada, 10 hercegovačka sa svoja dva i 2 bataljonom 3 brigade, i jedan bataljon 3 krajiškog odreda. Ukupno brojno stanje svih jedinica jedva je iznosilo oko 1.900 boraca. Ako od ove cifre odbijèmo ojačani bataljon 2 brigade koji je bio određen za zatvaranje pravca ka Bugojnu i 5 bataljon 4 brigade koji je bio u rezervi na Stožeru i nije uzeo učešća u napadu, onda broj boraca koji je napadao Kupres nije iznosio više od 1.600. Odnos snaga je, dakle, i po broju boraca išao u korist neprijatelja. Međutim, dotadašnje

iskustvo ukazivalo je na to da je i u noćnom napadu na utvrđena mjesta, u slučaju kad ga brane trupe boljeg kvaliteta, pogotovo ako se ne računa sa iznenađenjem, bilo neophodno ostvariti bar nadmoćnost u ljudstvu, ako je već neprijatelj skoro redovno imao preimućstvo u artiljeriji, minobacačima i tenkovima. To je, takođe, bila ozbiljna slabost, koja će se negativno odraziti u pretstojećem napadu.

Zadaci jedinicama bili su postavljeni ovako:

2 brigada sa dijelovima 3 krajiškog odreda imala je da izvrši napad na otsjek M. Stožer (k 1629) — Čardačica (k 1300), stim da zasjedom obezbijedi drum ka Bugojnu;

4 brigada imala je da izvrši napad na otsjek S. Alajbegov Odžak — Pogana Glavica (k 1212);

10 brigada sa svoja dva i 2 bataljonom 3 brigade imala je da izvrši napad na otsjek isključno Pogana Glavica (k. 1212) — Zlosela.

Brigade su imale da prethodno zauzmu otporne tačke na spoljnoj liniji odbrane i da potom napadaju svojim pravcima na Kupres.

Početak napada određen je za 11 avgust u 21 čas.

Drugi i 4 bataljon 2 brigade zauzeli su oko 23 časa utvrđenu Čardačicu (k 1300) i prodrli u grad sve do trga, gdje se razvila žestoka ulična borba u kojoj su borci 2 brigade nanijeli ozbiljne gubitke neprijatelju, zaplijenivši 3 puškomitraljeza. Za to vrijeme je 1 bataljon sa dijelovima 3 krajiškog odreda zauzeo otporne tačke V. Vrata i M. Stožer, a 3 bataljon je presjekao drum za Bugojno u s. Koprivnici, zarušio ga i postavio zasjedu.

Za to vrijeme se napad 4 brigade razvijao ovako: 1 bataljon je izvršio napad na Begovo Selo i s. Alajbegov Odžak, pa pošto je oko 1 čas slomio otpor ustaške milicije, produžio je za Kupres na čijoj je ivici zaustavljen vatrom sa linije neposredne odbrane. Četvrti bataljon je izvršio napad na sela Botun, Otinovci i Goravci i, pošto je slomio otpor ustaške milicije, produžio je na Kupres na čijoj je ivici bio zaustavljen, trpeći bočnu vatru iz silosa. Drugi i 3 bataljon su najprije zauzeli s. Brda, a zatim obuhvatom oko 21.30 časova i Poganu Glavicu, odakle je 2 bataljon produžio za Kupres na čijoj je ivici zau-

stavljen vatrom sa linije neposredne odbrane. Peti bataljon bio je u rezervi na Stožeru.

Prvi bataljon 10 brigade je preko Debelog Brda (k 1195) i sjevernog dijela s. Zlosela napao s. Olovo gdje je naišao na oštar otpor, pa je uslijed jake vatre otstupio oko 2 časa ulijevo ne prodrijevši do Kupresa. 2 bataljon te brigade je napao Zlosela, gdje je naišao na odlučan otpor iz utvrđene crkve koju je branilo oko 50 ustaša, tako da ni on nije prodro do Kupresa. Desno od njega — poljem, napadao je 2 bataljon 3 brigade, ali je i on zaustavljen nekoliko stotina metara ispred Kupresa vatrom sa njegove ivice, pa je tu i ostao.

Tako je prodor 2 i 4 bataljona 2 brigade oko pola noći u Kupres ostao usamljen. Ostale snage su u to vrijeme vodile borbu na otpornim tačkama spoljne linije odbrane koje su bile udaljene 2—4 km od ivice Kupresa. Ovo je omogućilo neprijatelju da sve svoje rezerve u mjestu koncentriše na 2 i 4 bataljon i da tako zaustavi njihov dalji prodor i pređe u protivnapad.

Sve do svanuća situacija se nije izmijenila. Bataljoni 4 i 10 brigade i 2 bataljon 3 brigade, zaustavljeni snažnom vatrom na prilazima Kupresa, ostali su neaktivni i nisu pokušali prodrijeti u grad, tim prije što su smatrali da niko nije uspio izvršiti prodor, pošto vezu sa 2 brigadom nisu imali. Ova kolebljivost i ustezanje da se izvrši energičan prodor u grad sa istoka i juga i da se podrže bataljoni 2 brigade, odlučila je ishod napada. Ne mogavši više izdržati sve snažniji pritisak ustaša koji je rastao pristizanjem u Kupres ustaša sa spoljnih uporišta, bataljoni 2 brigade su se usvanuće povukli na Čardačicu. Usvanuće su otpočeli povlačenje i bataljoni ostalih brigada. U 5 časova uslijedio je opšti protivnapad ustaša. Četvrta brigada se povukla na liniju Stožer — s. Kute — s. Brda, 10 brigada sa 2 bataljonom 3 brigade u pravcu s. Blagaja, a 2 brigada sa Čardačice, V. Vrata i M. Stožera ka Maglaju. Njen 3 bataljon, napadnut pješadijom i motorizovanim dijelovima od Bugojna, a očekujući napad i sleđa, od V. Vrata, napustio je zasjedu na drumu u Koprivnici.

Tako je nedovoljna odlučnost i brzina u dejstvu — inače rješavajuća u noćnom napadu, bila, pored već ranije navedenih, jedan od bitnih razloga neuspjeha.

Iskustvo iz ovog napada je jasno pokazalo da su odlučnost i brzina dejstva, uz punu inicijativu starješina četa i bataljona i puno povjerenje u susjede, bez ikakvog neposrednog provjeravanja, neophodni u noćnom napadu. Vidjećemo da će ovo iskustvo u sljedećem napadu biti uzeto u obzir.[108]

U rejon Blagaja pristigla je 12 avgusta 1 krajiška brigada, pošto je uspješno razbila neprijateljsku intervenciju od Banje Luke ka Ključu. Operativni štab kupreških snaga odlučio je da, pored jedinica koje su učestvovale u napadu, angažuje za novi napad i ovu brigadu stim da se taj novi napad preduzme što prije. Ipak, u toku 12-og nije mu pošlo za rukom da poveže sve jedinice i izda novu zapovijest, pa je napad odložen za noć 13/14.

Međutim, i neprijatelj je iskoristio ovo vrijeme za sređivanje svojih snaga, za ponovno posijedanje otpornih tačaka koje je bio izgubio u prvom napadu i za dovlačenje svježih snaga iz Bugojna, što je mogao učiniti s

---

[108] Naređenja Vrhovnog štaba 4 prolet. brigadi, 5 brigadi, S. Žujoviću, 2 brigadi i 1 kraj. brigadi od 5 VIII, AVII, k. 2, reg. br. 32/4; izvještaji S. Žujovića i 3 bat. 4 brigade Vrhovnom štabu od 6 VIII, arhiv CK SKJ, reg. brojevi 3674 i 3435; naređenje Vrhovnog komandanta od 6 VIII načelniku Vrhovnog štaba, arhiv CK SKJ, reg. br. 589 i S. Žujoviću od 7 VIII, arhiv CK SKJ, reg. br. 2217; izvještaj 5 brigade načelniku Vrhovnog štaba od 9 VIII, arhiv CK SKJ, reg. br. 3300; naređenje Vrhovnog štaba 4 brigadi od 10 VIII, arhiv CK SKJ, reg. br. 2464; izvještaj 2 brigade od 10 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3716; naređenje Vrhovnog štaba od 12 VIII u 10.50 časova 2 brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 1218; izvještaj 5 bat. 4 prolet. brigade od 12 VIII u 10 časova štabu 4 brigade, arhiv CK SKJ, reg. br. 3428; pismo 2 brigade od 12 VIII u 22.30 časa 4 brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 3256; pismo pom. načelnika Vrhovnog štaba od 12 VIII u 9.30 časova 2 brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 2219; zajednički izvještaj pom. načelnika Vrhovnog štaba i 4 brigade od 12 VIII u 12 časova Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 4438; izvještaj S. Žujovića od 12 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 4346; izvještaj 2 brigade od 17 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3258; izvještaj 10 herc. brigade od 17 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2644; izvještaj 4 brigade od 18 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2645; bojna relacija 3 domobranskog zbora za avgust, AVII, k. 56, reg. br. 9/2; depeša komandanta odbrane Kupresa od 12 VIII, AVII, k. 13, reg. br. 12/1—7; izvještaj oružničke postaje Kupres od 13 VIII, Zbornik IV/6, 161.

obzirom na to da je 12 avgusta ovladao drumom Bugojno — Kupres. (Prema našim podacima odbrana je ojačana jednom četom ustaša, ali je u drugom napadu ustanovljeno da je u Kupresu bila i 5 satnija 2 bojne 14 pješačke pukovnije.) Treba istaći da je neprijatelj za čitavo vrijeme borbi oko Kupresa imao neprekidnu podršku avijacije, koja je bombardovanjem i mitraljiranjem naših jedinica otežavala pokret u toku dana i nanosila im gubitke.

Zapovijest za novi napad izdao je Operativni štab kupreških snaga 13 avgusta u 16 časova na Maglaju.

Prema podacima iznesenim u ovoj zapovijesti, Kupres su branile četiri ustaške čete i 200 ustaša mjesne milicije sa 2 brdska topa 75 mm i 2 minobacača 80 mm. Jedna je četa branila V. Vrata i M. Stožer, jedna četa Čardačicu; u crkvi u Zloselima bilo je oko 50, a na Poganoj Glavici oko 30 ustaša; manji dijelovi sa teškim mitraljezima branili su M. Plazenicu, a ostale snage u Kupresu i silosu, o kojima se nije imalo mnogo podataka, služile su za protivnapade.

Očigledno je da su podaci o neprijatelju bili sasvim nedovoljni i njegove snage isuviše potcijenjene. Po ovim podacima ispada da je u Kupresu moglo biti oko 800 ustaša. Stvarno ih je bilo 2,5 puta toliko, tj. oko 2.000, a imali su i više artiljerije i minobacača i nekoliko oklopnih kola.

Dolaskom 1 krajiške brigade se odnos snaga donekle izmijenio u korist naših jedinica, jer je njeno brojno stanje tada bilo oko 1.000 boraca.

Ideja za ovaj drugi napad nije se u suštini razlikovala od one u prvom. Nije se odustalo od frontalnog napada i frontalnog potiskivanja neprijatelja sa spoljne linije ka Kupresu. U zapovijesti je izričito naređeno da će napad sa polaznih položaja otpočeti u 21 čas stim da se »predteren«, kako je u zapovijesti nazvana spoljna linija odbrane, očisti i neprijatelj odbaci ka Kupresu, da se oko Kupresa stegne obruč do 23 časa, u kom momentu ima da otpočne opšti napad na samo mjesto.

Zadaci su jedinicama ovako postavljeni:

— 4 brigada, ojačana sa dvije čete bataljona »Vojin Zirojević« i 1 brdskim topom 75 mm, imala je da glavnim

snagama (tri bataljona) izvrši napad na otsjek s. Otinovci — s. Alajbegov Odžak sa glavnim udarom pravcem Bašte Brda (k 1200) — k 1178 — južni dio Kupresa, a pomoćnim snagama (šest četa) pravcem Stožer (k 1758) — M. Stožer (k 1629), zauzeti M. Stožer i povezati se na V. Vratima sa dijelovima 2 brigade, a potom posjesti M. Stožer u cilju sprečavanja neprijateljske intervencije od Bugojna, a takođe i pokušaja proboja iz Kupresa; brdskim topom iz rejona s. Goravci tući neprijateljsku artiljeriju u Kupresu i samo mjesto;

— 2 brigada imala je da sa tri bataljona napada na otsjek M. i V. Vrata i sjeverne padine M. Plazenice (k 1556) stim da zauzme M. i V. Vrata i da potom produži napad lijevo i desno od druma na sjeverni dio Kupresa, a jednim bataljonom da razruši drum Bugojno — Kupres i postavi zasjedu kod s. Koprivnice u cilju sprečavanja intervencije od Bugojna;

— 1 krajiška brigada, sa 1 protivtenkovskim topom i 4 minobacača 80 mm, imala je da izvrši napad na otsjek M. Plazenica (k 1556) — Čardačica (k 1300) stim da lijevim krilom napadne sjeverni, a desnim — jačim, južni dio Kupresa; predviđeno je da minobacačima tuče Kupres, Čardačicu i neprijateljsku artiljeriju;

— 10 brigada, sa svoja dva i 1 bataljonom 3 brigade i 1 protivtenkovskim topom, imala je da izvrši napad na otsjek Zlosela—Pogana Glavica (k 1212), s tim da jednim bataljonom zauzme Zlosela i očisti teren ka Kupresu, a ostalim snagama da zauzme Poganu Glavicu i potom nastavi napad lijevo i desno duž druma na južni dio Kupresa; protivtenkovski top trebalo je pridati bataljonu koji napada na Zlosela radi dejstva na otpornu tačku u seoskoj crkvi;

— Kupreška četa 3 krajiškog odreda dodijeljena je 1 krajiškoj, 2 i 3 brigadi, a ostale dvije čete iz ovog odreda imale su da uzmu učešća u zauzimanju Zlosela, a potom da tu ostanu kao opšta rezerva.

Ukoliko bi se napad razvijao prema postavljenom planu, tih 12 bataljona određenih za njegovo izvršenje našli bi se , poslije likvidacije otpornih tačaka na spoljnoj liniji odbrane, na kružnom frontu oko Kupresa, koji ne bi u momentu juriša na samo mjesto iznosio više od

1.500 metara, koliko otprilike iznosi obim kruga oko samog Kupresa, jer je to bilo malo mjesto sa oko 150 zbijenih kuća. Ovdje bi se bataljoni poslije frontalnog potiskivanja od 21 časa do 23 časa našli svaki na oko 120 metara fronta izloženi na brisanom prostoru ubitačnoj vatri iz rovova, bunkera i kuća od otprilike istog broja neprijateljskih vojnika.

Ovako zamišljeno izvođenje napada odrazilo se i na zadatke koji su dati pojedinim jedinicama. Tako su glavne snage tri bataljona 4 brigade, glavne snage 1 krajiške brigade i dva bataljona 10 brigade imale, poslije zauzimanja spoljnih uporišta, isti zadatak — napad na južni dio grada. Svakako da su se ovakva ideja i ovakvo postavljanje zadataka negativno odrazili na samo izvođenje napada.[109]

Međutim, štabovi brigada su u mnogočemu otstupili od zapovesti Operativnog štaba, imajući iskustva iz ranijih napada.

Štab 4 brigade je naredio svom 1 bataljonu da poslije zauzimanja M. Stožera nastupa u grad starim drumom, tj. padinama M. Plazenice, 2-om i 4-om da se privuku Kupresu dolinom potoka Mrtvice sjeverno i sjeverozapadno od s. Alajbegov Odžak, a 3 bataljon da blokira silos i veže ga za sebe. Peti bataljon je dijelom snaga imao da podrži napad na M. Stožer i da ostane na Stožeru u rezervi.[110]

Kod 2 brigade se od zapovijesti otstupilo utoliko što njene snage nisu dobile zadatak da, nakon ovlađivanja M. Plazenicom, V. Vratima i M. Stožerom, produže napad na Kupres, već da posjednu ove tačke i osiguraju rad drugih jedinica.

Svojom zapoviješću štab 1 krajiške brigade ovako je planirao dejstvo svojih jedinica: 1 bataljon zauzima Čardačicu sa dvije čete, a jednom ima neopaženo i bez otvaranja vatre upasti u Kupres, provlačeći se lijevo od k 1300; 2 bataljon obilazi Čardačicu, 1 četom čisti s. Olovo, a ostalim dvema neopaženo i bez otvaranja

---

[109] Zapovijest Operativnog štaba kupreških snaga od 13 VIII, AVII, reg. br. 10—1—787.

[110] Izvještaj štaba 4 brigade Vrhovnom štabu od 18 VIII, arhiv CK SKJ, reg. br. 2645.

vatre ubacuje se u Kupres i to jednom četom desnom stranom druma od s. Olova, a drugom, obilazeći desno, u južni dio mjesta gdje se nalazi neprijateljska artiljerija; 3 bataljon zauzima M. Plazenicu i sadejstvuje 2 brigadi ka M. Vratima, a potom se zadržava na osvojenim položajima.[111]

Deseta brigada radila je po zapovijesti Operativnog štaba.

Kao što vidimo, štabovi 1 krajiške i 4 brigade otstupili su od zapovijesti Operativnog štaba. Težnja za tajnim podilaženjem jedinica i upadanjem u grad bez primanja borbe na spoljnim uporištima nagovještavala je cijepanje jedinstva sistema odbrane i unošenja zabune u redove branioca. Ali ova težnja nije u cjelosti i dosljedno sprovedena.

Napad je otpočeo u 21 čas. Prvi bataljon 4 brigade je sa M. Stožera sišao na novi drum za Bugojno, pa se odavde popeo na stari drum i preko padina M. Plazenice i Čardačice prodro u sjeverni dio Kupresa bez ozbiljnijeg otpora i gubitaka. Drugi i 4 bataljon 4 brigade nisu nastupali potokom Mrtvice već su se razvili u streljački stroj i sa sjeveroistoka izvršili juriš na liniju neposredne odbrane grada. Pošto je teren bio otkriven, a pored toga osvijetljen raketama, bataljoni su upali u jaku zaprečnu vatru i pretrpjeli vrlo velike gubitke. Povedeno na juriš od svojih starješina, nekoliko desetina boraca ovih bataljona dočepalo se prvih kuća i odavde se probilo u zapadni dio grada, gdje se spojilo sa dijelovima 1 krajiške brigade. Ova dva bataljona imala su u ovim jurišima oko 80 boraca izbačenih iz stroja.

Treći bataljon 4 brigade napao je silos pa je, ne vodeći računa o čvrstini ove otporne tačke, izvršio juriš u kome je i on pretrpio znatne gubitke ne postigavši uspjeh. Štab bataljona nije se ograničio na blokadu silosa i vezivanje njegove posade za sebe da bi ga tek u povoljnom momentu pokušao da zauzme.

Peti bataljon je bio u rezervi na Stožeru, a jedna njegova četa učestvovala je u napadu 2 brigade na M. Stožer.

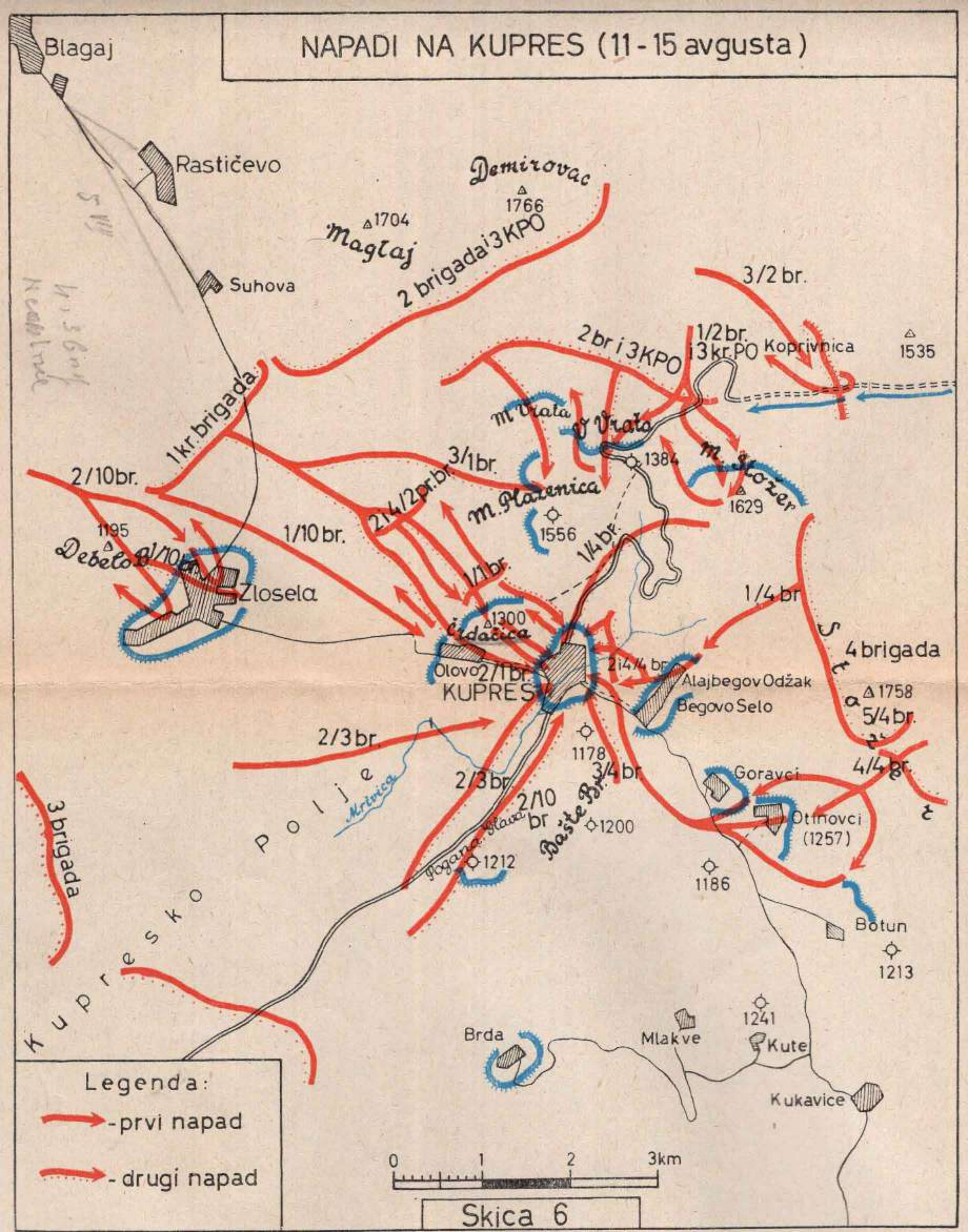
[111] Zapovijest štaba 1 krajiške brigade od 13 VIII 1942, AVII, reg. br. 10—1—787.

Prva četa 1 bataljona 1 krajiške brigade provukla se bez borbe u zapadni dio Kupresa prema predviđenom planu, zauzela izvjestan broj zgrada, među kojima i džamiju, i nastavila borbu, dok su 2 i 3 četa zauzele Čardačicu i u snažnom jurišu prodrle u grad. Prva i 2 četa 2 bataljona ove brigade su bez borbe prošle kroz s. Olovo i u borbi prsa u prsa upale u prve zgrade Kupresa, dospjevši do na 20 m od vatrenih položaja neprijateljske artiljerije. Treća četa ovog bataljona nastupala je pozadi 1 i 2-ge štiteći njihovo napredovanje. Treći bataljon 1 krajiške brigade, zajedno sa dijelovima 2 brigade, učestvovao je u uspješnom napadu na M. Plazenicu i V. Vrata.

Prvi bataljon 10 brigade zauzeo je Zlosela i uništio neprijatelja koji se branio iz seoske crkve. Drugi bataljon 10 brigade i 2 bataljon 3 brigade pošli su na Poganu Glavicu pa, pošto na njoj nisu naišli na otpor, odmah su produžili za Kupres nastupajući lijevo i desno od druma. Drugi bataljon 3 brigade, pretrpivši znatne gubitke u jurišu, upao je u prve kuće južnog dijela grada, a 2 bataljon 10 brigade zaustavljen je jakom neprijateljskom vatrom na ivici Kupresa.

Za ovo vrijeme je glavnina 2 brigade, koristeći bombaška odjeljenja, razbila dvije veoma dobro utvrđene ustaške čete na M. Plazenici, V. Vratima i M. Stožeru i zadržala se na njima. Njeni dijelovi su, takođe, posjeli drum ka Koprivnici.

Prodorom dijelova 4 i 1 krajiške brigade u Kupres razvile su se žestoke ulične borbe. Ustaše su se koncentrisale oko nekih otpornih tačaka — osobito oko kasarne i vatrenih položaja artiljerije, odakle su snažnom pješadiskom i artiljeriskom vatrom, ručnim bombama i uz podršku oklopnih kola, uspjeli lokalizovati ove prodore. Uslijed nailaska oklopnih kola, protiv kojih nisu imali efikasnog oružja, naši borci su bili prinuđeni da se sklanjaju u zgrade i oko njih, odakle su dejstvovali na njih ručnim bombama, ali sa malo uspjeha. Ponestalo im je i bombi, jer su inače raspolagali malom količinom uoči napada. Pošto se silos održao, a s juga nije bio izvršen ozbiljniji prodor u grad, to su se ustaše postepeno koncentrisale u zapadni i sjeverni dio grada, gdje su priku-

NAPADI NA KUPRES (11 - 15 avgusta)
Blagaj
Rastičevo
Demirovac
1766
1704
Maglaj
2 brigada i 3 KPO
Suhova
3/2 br.
1/2 br. i 3 kr. PO
2 br i 3 KPO
Koprivnica
1535
1 kr. brigada
M. Vrata
V. Vrata
1384
M. Stožer
1629
2/10 br.
3/1 br.
2 i 4/2 pr. br.
M. Plazenica
1556
1195
Debelo Br.
1/10 br.
1/10 br.
Zlosela
1/4 br.
1/1 br.
1/4 br.
1300
Čidačica
4 brigada
Olovo
2/1 br.
KUPRES
2 i 4/4 br.
Alajbegov Odžak
Begovo Selo
1758
5/4 br.
2/3 br.
1178
3/4 br.
Goravci
4/4 br.
Stražbenica
2/3 br.
2/10 br
Otinovci (1257)
3 brigada
Mrtvica
1200
Bašte Br.
Pogana Glava
1212
1186
Kupresko Polje
Botun
1213
1241
Brda
Mlakve
Kute
Kukavice
Legenda:
- prvi napad
- drugi napad
0
1
2
3km
Skica 6

pile dovoljno snaga, jer je i sva ustaška milicija iz okolnih sela otstupila u Kupres i ojačala njegovu odbranu. Paljenjem zgrada od strane naših boraca, a još više paljenjem stogova žita, slame i sl. od strane ustaša, bili su osvijetljeni prilazi pojedinim otpornim tačkama, što je omogućavalo neprijatelju preciznije gađanje. Borbu je otežavao i ogroman broj civila koji su ovdje izbjegli iz okolnih sela.

Borba u gradu nastavljena je sve do svanuća kada su bataljoni 4 i 1 krajiške brigade, uslijed gubitaka, snažnog neprijateljskog otpora i njegovih protivnapada otpočeli povlačenje, jer je zaista brojni odnos snaga u gradu bio nekoliko puta u korist neprijatelja.

Prvi i 2 bataljon 1 brigade povukli su se na Čardačicu, a sa njima i dijelovi 2 i 4 bataljona 4 brigade. Prvi bataljon 4 brigade povukao se ka V. Stožeru, a 10 brigada i 2 bataljon 3-će ka svojim polaznim položajima. Ustaše su uz podršku oklopnih kola i artiljerije pojačale u tom momentu svoje protivnapade i uspjele da povrate sve izgubljene položaje sem V. Vrata. Poslije oštre borbe u toku 14 i 15 avgusta neprijatelj je preduzeo napad iz Bugojna i Kupresa i uspio da ponovo uspostavi vezu između ova dva mjesta, pa je u toku 15 avgusta posada Kupresa opet pojačana sa 2—3 čete »Crne legije«.

Poslije napada na Kupres 1 krajiška i 2 proleterska brigada ostale su u rejonima Blagaja i Novog Sela sa zadatkom da spriječe prodor ustaša iz Kupresa ka Janju i da se odmore i pripreme za naredne zadatke. Sa istim zadatkom ostala je i 4 proleterska brigada na prostoriji s. G. i D. Vukovsko—Rilić. Deseta brigada se sa 2 bataljonom 3 brigade smjestila na prostoriju s. D. Malovan—Šujica. Prva krajiška i 2 proleterska brigada izvršile su noću prepad na Kupres u namjeri da prihvate jednu grupu ustaške milicije koja je ponudila predaju i da, ukoliko do toga dođe, pokušaju zauzeti grad. Međutim, ova ponuda je ustvari bila prevara, kojom su ustaše htjele da navuku naše jedinice pred utvrđene položaje i nanesu im gubitke. Ali naše su jedinice bile dovoljno oprezne, tako da je ovaj pokušaj ustaša ostao bez uspjeha.

Gubici naših jedinica u napadima na Kupres bili su veoma veliki. Iz 4 brigade su poginula 62 borca, među

kojima i član štaba brigade Špiro Mugoša, jedan zamjenik politkomesara bataljona, 3 politkomesara čete i 2 zamjenika politkomesara čete. Među poginulim bila su 22 člana KPJ. Brigada je imala 52 ranjena, od kojih 3 komandanta bataljona, 2 politkomesara bataljona, 2 komandira i 2 politkomesara čete. To su bili za 4 brigadu vanredno teški gubici, jer je njeno brojno stanje iznosilo pred napad na Kupres svega oko 650 boraca.

Druga brigada je imala 37 poginulih, među kojima su bili 2 komandira čete, 1 politkomesar čete i 1 zamjenik komandira čete i 65 ranjenih, među kojima 1 zamjenik komandanta bataljona, 4 politkomesara čete i 1 zamjenik komandira čete. Bezmalo svi poginuli i ranjeni bili su članovi KPJ i SKOJ. Pošto je brojno stanje brigade pred napad na Kupres bilo 611 boraca, to je cifra od 102 borca izbačena iz stroja pretstavljala za nju vanredno težak gubitak.

Prva krajiška brigada je u drugom napadu na Kupres imala 21 poginulog, među kojima je bio 1 komandir i 1 politkomesar čete, i 74 ranjena.

Deseta brigada imala je male gubitke — ukupno 2 poginula i 6 ranjenih, a 2 bataljon 3 brigade 10 poginulih i 10 ranjenih.

O gubicima dijelova 3 krajiškog odreda nemamo tačnih podataka.

U napadu na Kupres poginuli su legendarni junaci Bosanske Krajine — Simo Šolaja i Dušan Metlić — vođe ustanka u Janju i Pljevi (zaplava rijeke Plive).

Ukupni gubici naših jedinica u napadima na Kupres iznosili su prema tome oko 140 mrtvih i 210 ranjenih boraca i rukovodilaca.

Prema neprijateljskim podacima, gubici odbrane Kupresa u ova dva napada iznosili su 72 poginula i 115 ranjenih. Ali ovo su svakako nepotpuni podaci, jer nije vođena sasvim tačna evidencija o gubicima mjesne ustaške milicije i treba pretpostaviti da su gubici bili sigurno veći.[112]

---

[112] Naređenje Vrhovnog štaba od 12 VIII 4 proleterskoj brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 2220; pisma pomoćnika načelnika Vrhovnog štaba S. Žujoviću i 5 brigadi od 13 VIII, arhiv CK SKJ, reg. brojevi 16553 i 16388; izvještaj pomoćnika načelnika

Napadi na Kupres bili su dosada i po žestini borbe i po snagama koje su se sukobile najveći napadi na naseljena mjesta koje je izvela grupa brigada. O žestini te borbe najbolje govore gubici naših jedinica. Garnizon su sačinjavale najborbenije ustaške trupe »Crne legije« i zloglasna kupreška milicija, koje su dotada bile do te mjere ogrezle u zločinima, da im nije preostalo ništa drugo nego da se bore do posljednjeg. Ali je na Kupresu slomljena udarna snaga »Crne Legije«. Komandant odbrane Kupresa pukovnik Šimić je 14 avgusta poslao depešu Glavnom stožeru domobranstva u kojoj je rekao da je stanje u Kupresu »neodrživo« i tražio hitnu pomoć. I jedna i druga strana bile su zaista u danonoćnim borbama sasvim iscrpene.

Borbe oko Kupresa pružile su našim jedinicama dragocjena iskustva. Uostalom, stvarana u sasvim posebnim uslovima, nova armija nije mogla da primjenjuje one postupke i metode koji su bili opštevažeći bilo za regularnu vojsku koja dejstvuje u normalnim uslovima bilo za partizanske odrede, već je morala izgrađivati svoj specifičan metod ratovanja učeći se, prije svega, na svojim vlastitim iskustvima, koja su u ratnim uslovima uvijek morala biti plaćena krvlju.

Napadi na Kupres potvrdili su važnost nekih osnovnih opštepoznatih načela ali, takođe, i neophodnost da se ta načela, s obzirom na zaista znatne specifičnosti pod kojima su se pomenuti napadi izvodili, primjenjuju kroz originalne forme i postupke.

Vrhovnog štaba od 14 VIII Vrhovnom komandantu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3706; pismo 4 brigade (bez datuma) S. Žujoviću, arhiv CK SKJ, reg. br. 3707; izvještaj 2 brigade od 16 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3259; izvještaj 2 brigade od 17 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3258; izvještaj 10 brigade od 17 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2644; naređenje Vrhovnog štaba od 18 VIII 4 brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 2228; izvještaj 4 brigade od 18 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2646; naređenje Vrhovnog štaba od 19 VIII 1 krajiškoj 2 i 4 brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 2230; izvještaji 1 brigade od 19 i 20 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3313 i 3314; bojna relacija 3 domobranskog zbora za avgust, AVII, k. 56, reg. br. 9/2; izvještaj oružničke postaje Kupres od 16 VIII, AVII, k. 148, reg. br. 5/4; bojna relacija 9 pješačke pukovnije za avgust, Zbornik IV/7, dok. br. 190.

Prije svega, napadi su pokazali da se neprijatelj nije svestrano poznavao — nije se znalo ni s koliko se vojnika brani, niti kako je organizovao odbranu, i gdje su mu glavni fortifikaciski objekti, nije se znalo ili — ako se znalo — nije se vodilo računa o kvalitetu njegovih snaga itd. Samo na temelju stvarnih podataka o tim elementima moguće je iskoristiti sve slabosti odbrane i pretvoriti ih u prednosti napadača koje se, među ostalim, sastoje u stvaranju povoljnog odnosa snaga, u korišćenju međuprostora i uopšte podesnijih otsjeka za izvođenje odlučnih proboja u unutrašnjost naseljenog mjesta, u nanošenju udara na onaj dio odbrane koji posjedaju trupe manje borbene vrijednosti, u određivanju načina kako da se uništi artiljerija branioca, kako da se parira dejstvo oklopnih kola itd. Sve te postavke — inače načelno opštevažeće — morale su biti primijenjene kroz forme koje su odgovarale uslovima pod kojima su naše jedinice izvodile napade na utvrđena naseljena mjesta. Evo nekih najznačajnijih: stvoriti povoljan odnos snaga u noćnom napadu u kome se ističe uloga čovjeka nad tehnikom značilo je, prije svega, angažovati u njemu brojno jače jedinice nego što ih je imala odbrana; na temelju poznavanja značaja i tačnog položaja osnovnih fortifikaciskih objekata u sistemu odbrane jedino je moguće tačno precizirati zadatak udarne pjesnice u noćnom napadu — bombaških odjeljenja, jer bez toga teško je očekivati uspjeh u stvaranju breša u sistemu odbrane; na temelju studije zemljišta i sistema odbrane jedino je moguće odrediti pravce kojima se mogu, koristeći noć, sa manje žrtava provesti jedinice kroz spoljnu liniju odbrane u cilju njenog razbijanja iznutra; za uništavanje oklopnih kola neophodno je unaprijed pripremiti jedinice — snabdjeti ih benzinskim flašama, svežnjevima bombi i sličnim sredstvima koja su im stajala na raspolaganju, jer uprotivnom ona pretstavljaju teško savladljivu prepreku i veoma jak faktor odbrane itd.

Drugo, koncentracija snaga i pripreme napada na Kupres nisu izvedene brzo i tajno, tako da nije postignuto iznenađenje, koje je u ovakvim napadima imalo daleko veći značaj nego što ga ima u normalnim uslovima. Zbog toga ne samo da je otpalo taktičko iznenađenje,

već je neprijatelj, osjetivši pripreme napada, na vrijeme ojačao svoj ionako jak garnizon.

Treće, uoči napada nije izvršeno potpuno i solidno izolovanje Kupresa niti je tome zadatku u toku napada poklonjena odgovarajuća pažnja. Nije se računalo da neprijatelj, koji je u to doba u dolini Vrbasa raspolagao krupnim snagama, može, koristeći kamione za prebacivanje vojske, uspešno intervenisati ka napadnutom Kupresu, tim prije kada je već iskustvo iz ranijih borbi potvrdilo da intervencija susjednih garnizona ka napadnutom pretstavlja veoma značajan elemenat u sistemu odbrane tih garnizona u uslovima ovakvog ratovanja.

Četvrto, napadi na Kupres su pokazali da noćni napad na utvrdjeno naseljeno mjesto sa težnjom da se branilac okruži, a zatim opštim jurišem likvidira pogotovu u uslovima ovakvog odnosa snaga, donosi krupne žrtve bez ozbiljnijeg izgleda na uspjeh. Ideja noćnog napada mora se zasnivati na težnji da se odbrana brzim i energičnim prodorom na slabijim tačkama i uz korišćenje ubačenih jedinica pocijepa, da se izoluju pojedina žarišta otpora i da se potom pristupi njihovom počesnom uništavanju. Borbeni poredak u napadu mora da bude dublji od običnog streljačkog stroja, kako bi se iskoristili prodori na prvoj liniji odbrane. Napadi na Kupres su i u pozitivnom smislu potvrdili vanrednu ulogu ubačenih jedinica a, takodje, i postojanje mogućnosti za njihovo ubacivanje.

Peto, s obzirom na noćni napad u kome prvorazrednu ulogu igra brzina dejstva i pogotovo kada se, sem kurira pješaka i konjanika, ne raspolaže drugim sredstvima veze, zadaci moraju biti što preciznije postavljeni svakoj i najmanjoj jedinici za cio tok napada. Razvijena samoinicijativa starješina nužno mora biti time usmjerena, jer uprotivnom dolazi do miješanja jedinica i poremećaja u borbenom poretku. Sve jedinice koje su uspjele ući u Kupres nisu imale jasno određene ciljeve, što se negativno odrazilo na njihovo dejstvo.

Šesto, u napadima na Kupres nisu sve jedinice ispoljile brzinu, odlučnost i samoinicijativu. Bilo je pojava da se čeka na dejstvo drugog, da se ne ide naprijed zato

što se stekao utisak da druge jedinice nisu postigle uspjeh, da se beskorisno troši vrijeme i municija u pripucavanju na rovove, umjesto da se pokuša izmanevrisati linija odbrane itd.

Slična iskustva u negativnom smislu dali su napadi (iako u manjim razmjerama) na Bugojno, a na Konjic, Prozor i Livno u pozitivnom smislu. Vidjećemo kako će ova iskustva biti vješto korišćena u narednim napadima i kako će nova armija postepeno izgraditi jedan zaista u mnogočemu osoben metod napada na utvrđena naseljena mjesta. Taj će metod biti do te mjere efikasan da će pred udarima naše Armije padati mnogobrojni dobro posjednuti, solidno utvrdjeni, dobro naoružani i snabdjeveni garnizoni.

4. — *Proširenje slobodne teritorije i oslobođenje Posušja*

(Skica 7)

Za vrijeme borbi oko Kupresa Vrhovni štab je jedinicama koje nisu bile angažovane u ovim borbama stavio u zadatak da očiste i prošire novooslobođenu teritoriju i da na njoj razviju politički rad objašnjavajući narodu ciljeve oslobodilačke borbe, kako bi ga okupile oko platforme KPJ, mobilisale za oružanu borbu i stvorile organe nove vlasti — narodnooslobodilačke odbore. Ove su jedinice imale zadatak i da aktivnim dejstvima i rušenjem komunikacija vežu neprijateljske snage koje su se nalazile u drugim mjestima i onemoguće im prodore u cilju rasterećenja Kupresa. Tako je 3 brigada imala da očisti sela u sjevernom dijelu Livanjskog Polja i da se poveže sa dijelovima IV operativne zone i 5 krajiškog odreda u cilju obezbjeđenja pravca od Bosanskog Grahova i Sinja. Tom odredu i dijelovima IV operativne zone stavljeno je u zadatak da razviju aktivna dejstva u cilju razbijanja četnika u rejonu Bosanskog Grahova, stim da u povoljnim uslovima napadnu ovo mjesto. Prva proleterska brigada je, u sadejstvu sa dijelovima IV operativne zone, imala da očisti i proširi teritoriju južno od Duvna ka Imotskom i Posušju i pokuša zauzeti ova

dva mjesta. Peta brigada je sa mjesnim jedinicama obezbjeđivala slobodnu teritoriju Prozora i okoline, a u vezi sa dejstvima glavnih snaga na Kupresu imala je da vrši pritisak ka Bugojnu i Travniku.

Vrhovni štab je bio obaviješten još za vrijeme napada na Livno da se talijanski garnizon u Bosanskom Grahovu sprema na povlačenje ka Kninu, pa je u vezi s tim naredio 6 avgusta 5 krajiškom odredu da se poveže sa Sjevernodalmatinskim partizanskim odredom i u zajednici sa njim vrši pritisak na Bosansko Grahovo sa ciljem da ga zauzme. Obavještenje medjutim, nije bilo tačno. Talijani su u Bosanskom Grahovu raspolagali u tom momentu dosta jakim snagama: 1 i 3 bataljonom 152 puka divizije »Sasari« (Sassari), a 4-og su prebacili iz Knina i prateću četu topova 65 mm. Samo mjesto sa okolnim dominantnim tačkama bilo je veoma solidno utvrđeno i organizovano za odbranu. Kao spoljna odbrana služili su četnici kojih je ukupno bilo oko 450-500. Oni su se utvrdili po okolnim terenskim tačkama na liniji s. Korita — M. Obljaj (k 1009) — V. Obljaj (k 1195) — s. Pečenci—s. Ugarci. Talijani su iz sastava navedenih bataljona držali posadu na Stožištima povrh Derala, u cilju obezbjeđenja druma za Knin na ovom tjesnacu. Oni su u ovo vrijeme pokušali da mobilišu što više mještana u četnike, radi čega su njihovoj komandi dali još 300 pušaka, ali su ove bile u magacinu, pošto ih četnici nisu imali kome dati, jer narod nije htio da ide u njihove redove.

Od jedinica 5 krajiškog odreda bili su prema Bosanskom Grahovu orijentisani 3 i 4 bataljon, a od IV operativne zone Sjevernodalmatinski odred sa svoja dva bataljona. To su bile nedovoljne snage za uništenje brojno jače i dobro utvrđene talijanske posade. Zato su se ove jedinice ograničile na aktivna dejstva protiv četnika i na rušenje druma ka Livnu.

Za to vrijeme je 3 brigada sa 1 udarnim dalmatinskim bataljonom očistila sela u sjevernom dijelu Livanjskog Polja od ustaške milicije i djelovala politički u tim selima, koja su inače bila pod dosta velikim uticajem ustaške propagande.[113]

---

[113] Naređenje Vrhovnog štaba od 5 VIII S. Žujoviću, arhiv CK SKJ, reg. br. 2212; izvještaji 5 kraj. odreda od 8 VIII i 11 VIII

Štab 1 proleterske brigade je odmah poslije oslobođenja Livna orijentisao svoj 2, 4 i 6 bataljon i dijelove bataljona »Vojin Zirojević« na jug od Livna i Duvna sa zadatkom da očiste sela ka Posušju i Imotskom i da u povoljnom momentu zauzmu ta dva mjesta, zatim da se povežu sa južnodalmatinskim bataljonom »Josip Jurčević« koji je dejstvovao na prostoriji pl. Biokova i da, u sadejstvu sa njim, prošire i povežu slobodnu teritoriju. Prvi i 3 bataljon 1 proleterske brigade ostali su u Duvnu i na Borovoj Glavi u cilju kontrole i političkog rada, a u slučaju potreba i kao rezerve za pravac Kupres—Šujica.

U tom momentu su se na drumu Duvno—Posušje na položaju u visini s. Studeno Vrelo nalazili žandarmi i ustaška milicija u jačini jedne čete, a po selima južnog dijela Duvanjskog Polja bila je takođe mjesna ustaška milicija. U Posušju je bila ustaška Jasenovačka sat koja je pred jedinicama 1 proleterske brigade pobjegla iz Duvna, i oko 220 ustaških milicionera. U Aržanu je bilo 140 ustaša — najvećim dijelom onih što su uspjeli pobjeći iz Livna prilikom napada naših jedinica. U Imotskom je bio 3 bataljon 25 puka divizije »Bergamo« sa ustaškom milicijom. Talijani su 4 avgusta, zbog sve veće aktivnosti bataljona »Josip Jurčević« u Južnoj Dalmaciji, dislocirali u Zadvarju 97 bataljon »Crnih košulja«. U primorskom pojasu Dalmacije i u Mostaru bile su dislocirane divizije 6 i 18 armiskog korpusa talijanske 2 armije.

Ustaše su tražile hitna pojačanja za odbranu Aržana, Imotskog, Posušja, Ljubuškog i za sprečavanje daljeg prodiranja partizana na jugoistok. Ali pomoć nije stizala niotkud, jer Pavelić nije u to doba imao nikakvih neangažovanih snaga. Tek je 15 avgusta garnizon u Imotskom ojačan sa dvije ustaške čete, ali je zato ustaška Jasenovačka sat istog dana povučena iz Posušja u Sarajevo. Talijani su 20 avgusta pojačali garnizon u Ljubuškom sa 200 vojnika i nešto artiljerije.

Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3542 i 3532; izvještaj 4 operat. zone od 12 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2938; naređenje Vrhovnog štaba od 16 VIII Operativnom štabu za Bosansku Krajinu (OŠBK), AVII, k. 2, reg. br. 35/4; izvještaj četničkog puka »Kralj Aleksandar« od 5 VIII komandantu četničke »Dinarske divizije«, AVII, reg. br. H — V — 130.

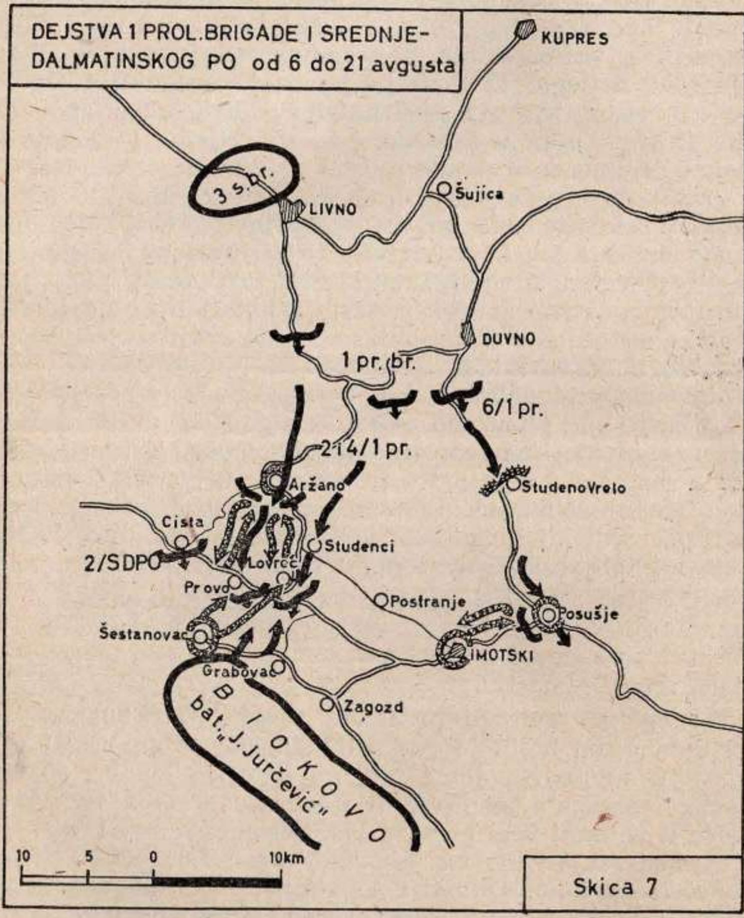
Dijelovi 1 proleterske brigade su od 6 avgusta očistili sela južnog dijela Duvanjskog i Livanjskog Polja od mjesne ustaške milicije. Petnaestog i 16 avgusta oni razbijaju ustaške položaje u visini s. Studeno Vrelo, a takođe i jedan napad koji je izvelo oko 300 ustaša iz Posušja i još 180 iz Imotskog, zadavši im težak poraz na Klenku (k 988). Poslije ovoga nastala je u Posušju velika panika, tako da je 17-og većina ustaša, protivno naređenju, pobjegla ka Širokom Brijegu. U Posušju je ostalo svega njih 100. Sedamnaestog avgusta je 6 bataljon 1 brigade ušao bez ozbiljnijeg otpora u Posušje. Za ovo vrijeme je 2 bataljon 1 proleterske brigade zauzeo s. Aržano i s. Studence — raskrsnice puteva za Imotski, Duvno, Split i Makarsku i očistio sela od ustaške milicije. On je 17-og ovladao i raskrsnicama Lovreć i Provo i selom Postranje, 6 km sjeverozapadno od Imotskog. U toku 18-og stigao je na njegovo desno krilo u s. Cista 2 bataljon Srednjedalmatinskog odreda. Bataljoni su svuda rušili osjetljivije objekte na drumovima. Sedamnaestog su se povezali sa jedinicama južnodalmatinskog bataljona »Josip Jurčević«, s kojim je bilo planirano zajedničko dejstvo u cilju ovladivanja prostorijom zapadno od Imotskog. Tako su 18 avgusta 2, 4 i 6 bataljon 1 proleterske brigade i 2 bataljon Srednjedalmatinskog odreda napravili dubok prodor na jug, presjekli ili ugrozili komunikacije u Južnoj Dalmaciji i talijanske garnizone u Imotskom i Šestanovcu.

Ovakav razvoj događaja natjerao je talijansku komandu da angažuje jače snage za sprečavanje daljeg prodora naših snaga i njihovo odbacivanje sa drumova koji vode kroz Dalmaciju.

Stoga su Talijani preduzeli 19-og izjutra napad u tri kolone, od kojih je svaka bila jačine jedan bataljon, a svaku su podržavala 4 tenka i baterija topova. Prva kolona nastupala je pravcem Imotski—Posušje, a druge dvije u tijesnoj vezi pravcima s. Šestanovac—s. Provo—s. Brdari—s. Aržano i s. Šestanovac—s. Lovreć—s. Studenci—s. Aržano. Četvrti i 6 bataljon 1 proleterske brigade su u toku 20-og dočekali ispred Posušja prvu kolonu, prešli u protivnapad i protjerali je u Imotski, izbivši na njegove prilaze. Druge dvije kolone su od 19 do 21-og potiskivale 2 bataljon 1 proleterske brigade i 2 bataljon

Srednjedalmatinskog partizanskog odreda do Aržana, gdje su zaustavljene i primorane na povlačenje ka Šestanovcu.

Za čitavo ovo vrijeme 1 udarni bataljon Srednjedalmatinskog odreda kontrolisao je i rušio drum Livno—Sinj.[114]

Skica 7

[114] Izvještaj Beogradskog bataljona 1 prolet. brigade od 10 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2673; naređenje Vrhovnog štaba od 17 VIII 10 herceg. brigadi, arhiv CK SKJ,

Peta brigada je sa Konjičkim bataljonom i Prozorskom četom, pošto je smijenila 4 brigadu, kontrolisala na širokoj prostoriji oko Prozora i G. Vakufa pravce ka Bugojnu, Fojnici, Konjicu, Rami i Jablanici. Za vrijeme napada na Kupres dobila je zadatak da vrši pritisak ka Bugojnu i Travniku. Značajnijih borbi nije imala.[115]

5. — *Rad na organizovanju novooslobođene teritorije*

Partiska rukovodstva na terenu, oslanjajući se prvenstveno na jedinice, pristupila su odmah radu na organizovanju novooslobođene teritorije. Intenzivno se radilo na objašnjavanju linije KPJ u Narodnooslobodilačkoj borbi. Po selima i gradovima održavani su politički zborovi i konferencije, organizovane su kulturno-prosvjetne i zabavne priredbe, izdavani leci, saopštavane radiovijesti i razna obavještenja o situaciji u zemlji i na frontovima u svijetu. Jedinice i pojedinci su svojim pravilnim i korektnim stavom prema narodu vršili snažan uticaj, pokazujući tako na djelu da su pripadnici istinski narodne armije, koja se bori za nacionalno oslobođenje i društveno-politički preporod zemlje. Pored toga, jedinice su objašnjavale narodu revolucionarni smisao naše borbe i ukazivale mu na značaj stvaranja organa nove vlasti — narodnooslobodilačkih odbora, pomažući mu u njihovom orga-

---

reg. br. 2227; izvještaj 2 bat. 1 brigade od 19 VIII štabu brigade, arhiv CK SKJ, reg. br. 3399; naređenje načelnika Vrhovnog štaba 5 brigadi od 17 VIII, arhiv CK SKJ, reg. br. 2248; izvještaj načelnika štaba 1 brigade od 19 VIII štabu brigade, arhiv CK SKJ, reg. br. 3226; izvještaj 2 bat. 1 brigade od 20 VIII štabu brigade, arhiv CK SKJ, reg. br. 3400 i 3401; naređenje Vrhovnog štaba od 16 VIII OŠBK, AVII, k. 2, reg. br. 35/4; izvještaj 1 brigade Vrhovnom štabu od 22 VIII i bez datuma, AVII, k. 3A, reg. br. 18/1 i 19/1; bojna relacija 3 domobranskog zbora za avgust, AVII, k. 56, reg. br. 9/2; dnevni izvještaj neprijateljskih jedinica, AVII, k. 13, reg. brojevi 17/1—11, 20/1—12, 24/1—3; »Situacija komande i trupa od 4 VIII«, rađeno u Superslodi, AVII, k. 388, reg. br. 13/1—34.

[115] Izvještaj 5 brigade od 9 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3300; naređenje pom. načelnika Vrhovnog štaba od 13 VIII 5 brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 16388.

nizovanju i pravilnom usmjeravanju djelovanja.[116] Od posebnog je značaja za ove krajeve bila borba protiv šovinizma koji je uslijed ustaških, a zatim i četničkih zločina, poprimio karakter bratoubilačke borbe između Srba, Hrvata i muslimana. CK KPJ i Vrhovni štab morali su u više navrata oštro intervenisati protiv raznih pokušaja da se borba protiv ustaša iskoristi za zločine nad muslimanskim i hrvatskim življem. Nekoliko slučajeva pljačke kažnjeno je sudskim presudama, s tim što se oštećenima nadoknađivala šteta.

U većim mjestima — Prozoru, Duvnu, Livnu — radili su na stvaranju organa vlasti i vojnopozadinskih organa neposredno članovi CK KPJ i Vrhovnog štaba, sprovodeći neposredno uputstva Vrhovnog štaba o organizaciji vlasti na oslobođenoj teritoriji.[117] Da bi što pravilnije i uspješnije udarili temelje nove organizacije CK KPJ i Vrhovni štab uticali su da partiska i vojna rukovodstva isprave neke nepravilne političke stavove.

---

[116] Za aktivnost jedinica u tom smislu karakterističan je izvještaj Politodjela 1 prolet. brigade od 15 VIII 1942 u kome se, između ostalog, kaže:

»U Duvnu smo se odmah povezali partiski... Kroz partisku jedinicu postavili smo čitav rad oko organizovanja vlasti i rada na selu, a radili [smo] sa Skoj[evskom] organizacijom koja pretstavlja rezervu za partiju, jer ima priličan broj skojevaca na selu... Održali smo u Duvnu zbor, kulturnu priredbu, konferenciju žena...

U Livnu smo se odmah povezali sa OK za Livno [Okružni komitet KPJ — primjedba P. M.), a odmah zatim došao je i PK (pokrajinski komitet) za Dalmaciju sa svojim agitpropom i odborom AFŽ za Dalmaciju. Izvršili smo potpunu organizaciju partije u Livnu i okrugu... Kako su drugovi neiskusni u radu na oslobođenoj teritoriji i organizovanju vlasti pružili smo im direktnu pomoć u tome... Pomogli smo uspostavljanju rada agitpropa, organizovali zajedno sa odborom AFŽ konferenciju žena, na kojoj smo postavili organizovanje AFŽ i mobilisanje žena za rad i bolničarke. Održali smo jedan veliki zbor... (Arhiv CK SKJ, reg. br. 1006.)

[117] U pismu drugu Titu od 22 VII A. Ranković piše o radu u Prozoru na uspostavljanju komande mjesta i narodnooslobodilačkog odbora, o stvaranju Prozorske partizanske čete i o izvlačenju žetve sa područja doline Rame (arhiv CK SKJ, reg. br. 608). Poslije oslobođenja Livna drug Ranković radi na istim pitanjima i u ovome mjestu (njegovo pismo od 15 VIII, arhiv CK SKJ, reg. br. 624).

Posebno treba istaći izvjesnu krutost u odnosu na pristalice raznih građanskih partija iz predratne Jugoslavije u Dalmaciji. Ovdje se smatralo da je potrebno što hitnije raščistiti sa onima koji se još nisu opredijelili ni za ni protiv Narodnooslobodilačke borbe. Stajalo se na stanovištu da treba ili da pristupe Narodnooslobodilačkom pokretu kao njegovi aktivni saradnici, ili da se razgolite kao sluge okupatora. CK KPJ je ukazivao na potrebu strpljivijeg i upornijeg rada sa pristalicama tih partija, kako bi se oni pridobili.[118] CK KPJ i Vrhovni štab morali su da utiču i na pravilnu primjenu direktiva za čišćenje sela u kojima je bilo mjesne ustaške milicije ili četnika i u kojima je postojao njihov uticaj. Stav CK i VŠ bio je da se oružanom akcijom, pretresanjem, konfiskacijom imovine i sličnim mjerama ne može ovo pitanje pravilno riješiti. Tu je potreban uporan politički rad na otstranjivanju ustaškog ili četničkog uticaja, s tim što treba kažnjavati one koji su se istakli kao politički organizatori ustaštva ili četništva ili su vršili razne zločine nad narodom.[119]

Veoma značajan zadatak jedinica bio je tada rad na mobilizaciji novih boraca u vojsku. Pored opšte direktive u ovom smislu, Vrhovni štab je izdao i jedno uputstvo o formiranju mjesnih partizanskih jedinica na novooslobođenoj teritoriji, tako da se stvaranjem tih jedinica

---

[118] U pomenutom pismu od 15 VIII A. Ranković piše drugu Titu: »Diskutovao sam sa drugovima iz PK-a (—PK KPJ za Dalmaciju — primjedba P.M.) o proširivanju narodnooslobodilačke borbe na sve one snage koje su spremne za borbu protiv okupatora i njegovih slugu. U toku diskusije naišao sam na stav koji se već odavno kod njih sprovodi a po direktivi CK-a za Hrvatsku, naime: »pretstavnike građanskih partija, koji još ne stoje otvoreno na pozicijama okupatora pozivati na pregovore i učiniti sve da se opredele za aktivno učešće u narodno-oslobodilačkoj borbi, ili ih, ukoliko ne pristaju gurnuti na pozicije okupatora i tako lakše raskrinkati u masama.« Oni kažu: »mi ne smemo dopustiti nikome da u današnjoj borbi ostane neutralan...«

[119] U istom pismu od 15 VIII A. Ranković piše o ovome:
»... Okupatori i njihove sluge uspeli su da zavade ovdašnji narod do te mere, da je sada teško ispraviti »krivu Drinu«. Strah jednih od drugih vezan je za promenu političkog i vojnog stanja u ovim krajevima, naime, oni, u čije se ime do sada ubijalo i proganjalo, misle — i sasvim razumljivo — da su se prilike okrenule u korist do sada proganjanih i da će ovi iskoristiti priliku za osvetu...

i njihovim političkim i vojnim akcijama stvore čvrsta uporišta na ovom terenu, koja će se održati i onda kada snage grupe brigada krenu na nove zadatke. To je bio najbolji put širenja oružanog ustanka i postepenog političkog i vojnog jačanja snaga Oslobodilačke borbe i Revolucije. Tako je Vrhovni štab dao uputstvo da se na terenu Prozor—G. Vakuf formira jedan partizanski bataljon, na terenu Bugojno—Travnik drugi, na terenu Duvno—Šujica treći, na terenu Kupresa četvrti i na terenu Livna peti bataljon. Štabovima brigada, štabu IV operativne zone i 5 krajiškog odreda stavljeno je u zadatak da svojim političkim radom, pomoći u oružju i kadrovima, obezbijede stvaranje ovih jedinica.

Nekoliko dana po oslobođenju Prozora formirana je od dobrovoljaca na ovoj teritoriji Prozorska četa, a nešto kasnije i Kupreški i Duvanjski bataljon, a nastavljen je rad na formiranju bataljona na sektoru Prozora, G. Vakufa i Travnika. Na taj način su stvorena uporišta Narodnooslobodilačkog pokreta na ovoj teritoriji, koja su se održavala i jačala za vrijeme čitavog rata. To je imalo ogroman politički značaj za razvoj ustanka u Bosni, u kojoj je pristupanje hrvatskog i muslimanskog stanovništva sa teritorije G. Vakufa, Prozora, Konjica, Livna i Duvna značilo snažnu manifestaciju pobjede politike bratstva i jedinstva za koju se borila KPJ.

I rad na obezbjeđenju i sklanjanju ljetine osobito u Prozorskoj kotlini, Duvanjskom, Livanjskom, a djelimično i u Kupreškom Polju, koja ovdje prispjeva u toku avgusta, bio je jedan od značajnih zadataka jedinica. Pod zaštitom vojske narod je uspio da sakupi ljetinu, a jedinice su, u saradnji sa vojnoteritorijalnim organima i organima vlasti, prikupile i evakuisale u svoje magacine dio namirnica koje su na dobrovoljnoj osnovi dobijene od naroda ili konfiskovane od neprijatelja.

...Tačno je ovo: vodio sam računa o strahu koji je zavladao kod stanovništva zbog same naše pojave i koji je dobrim delom doprineo da se učvrsti uverenje, naročito kod seljaka, o tome da partizani kolju, »čupaju noseve«, ruše domove, jednom reči uništavaju sve pred sobom. Eto, zašto se mnogima moraju progledati kroz prste čak i teže krivice...

...Narodu treba dati vremena da stekne poverenje u nas i da se razuveri na praksi u to da mi koljemo sve od reda...«

Početkom avgusta, kada su se jedinice grupe brigada povezale na prostoru Duvno—Kupres sa jedinicama IV operativne zone i 3 krajiškog odreda, Vrhovni štab je donio odluku da se bolnica ove grupe prebaci na slobodnu teritoriju Bosanske Krajine i da se smjesti u rejon Drvar—Bos. Petrovac koji je tada bio najbolje obezbijeđen od neprijatelja. Bolnica je do sredine avgusta prebačena pravcem Prozor—pl. Malovan—Glamoč—Prekaja u Drvar, a odavde u rejon Oštrelja. Pokretom bolnice rukovodio je referent saniteta Vrhovnog štaba. Na putu kroz oslobođenu teritoriju ranjenici su svuda najtoplije dočekivani. Narod ih je nosio i hranio. Ranjenici proleterskih brigada — borci iz Srbije, Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine naišli su kod naroda Bosanske Krajine na takvu brigu, ljubav i toplinu, koju nikad nisu mogli zaboraviti i o kojoj su kasnije toliko mnogo pisali i pripovijedali. Bolnica se sa oko 700 ranjenika i bolesnika privremeno smjestila u s. Drinić kod Bosanskog Petrovca, dok ne budu za nju izgrađeni paviljoni u šumi, što je na sebe preuzeo Operativni štab za Bosansku Krajinu i organi mjesne narodne vlasti. Invalidi i rekonvalescenti, koji nisu bili sposobni za borbene jedinice, dodjeljivani su za rad organima vlasti i vojnoteritorijalnim organima, u mjesna, opštinska i sreska rukovodstva KPJ i SKOJ, za rad u masovnim političkim organizacijama — NOF, AFŽ, USAOJ.[120] Najvećim dijelom komunisti, i često sa velikim

---

[120] Referent saniteta Vrhovnog štaba u pismu I. Milutinoviću od 6 VIII javlja:

»Po dolasku u Glamoč, povezao sam se odmah sa drugovima iz OK (Okružni komitet KPJ za okrug Glamoč — primjedba P.M.) i izložio im pitanje naših »igmanaca« (invalidi iz poznatog »igmanskog marša« 1 prolet. brigade — primjedba P.M.). Oni su oberučke prihvatili ponudu da im ostavimo nekoliko drugova, jer su veoma siromašni u kadrovima — u celom srezu Glamoč ovog momenta se nalaze svega 2 partijca. Zadaci su im krupni: učvrstiti NO odbore, učvrstiti politički položaj u selima.., organizovati žetvu napuštenih polja... itd. Oni su nam izložili kao svoje najhitnije potrebe: 1 zamenik polkoma odreda, 4 zamenika polkoma bataljona, 2 sekretara sreskih komiteta, 1 drugarica za org. žena, 1 sekretar štaba bataljona, 1 organizator i vaspitač dece, 1 magacioner, 1 nadzornik kujne. Posle ovoga mi smo sastavili komisiju od sekretara bolničkih ćelija, koja je pretresla karakteristike svih partijaca i odabrala 8 partijaca i 3 nepartijca koje smo danas pre-

političkim iskustvom, ovi borci i rukovodioci proleterskih brigada pretstavljali su veliko pojačanje kadrovima na terenu Bosanske Krajine.[121]

6. — *Neki podaci o razvoju ratne vještine nove armije*

O taktičkim postupcima grupe brigada i ostalih snaga kojima je u ovom periodu neposredno rukovodio Vrhovni štab, bilo je riječi kroz samo izlaganje pojedinih bojeva. Međutim, ovdje je već vrijeme da uočimo neke značajne karakteristike metoda dejstava u operativnim razmjerama, koje su već sada postale izrazite i koje će se sve više razvijati saobrazno narastanju snaga čija će dejstva u ovoj ofanzivnoj kampanji i dalje usmjeravati Vrhovni štab.

Na prvom mjestu treba istaći da su pojedini planovi Vrhovnog komandanta u ovoj prvoj ofanzivnoj kampanji brigada izraz jasno određene operativne ideje, što ustvari pretstavlja nov kvalitet u razvoju ratne vještine oružanih snaga ustanka. Ovdje se susrećemo sa operacijom. Ranije — u periodu partizanskih odreda, načelno nije bilo moguće izvoditi dejstva operativnog ili operativno-strategiskog značaja, jer je to njihova organizaciona struktura i, u prvom redu, njihova teritorijalna ograničenost, onemogućavala. Za partizanske odrede je, uopšte uzev, karakteristična nepovezanost i razdrobljenost danonoćnih akcija mnogobrojnih grupa i odreda rasutih na širokoj

---

đali u OK. Nismo im mogli dati 4 zampolkoma bataljona, jer za tu funkciju treba fizički sposobni drug«... (Zbornik II/5, dok. br. 86).

[121] Naređenje Vrhovnog štaba od 22 VII, svim brigadama, arhiv CK SKJ, reg. br. 6912; pismo referenta saniteta Vrhovnog štaba od 6 VIII I. Milutinoviću, arhiv CK SKJ, reg. br. 1018; izvještaj referenta saniteta Vrhovnog štaba od 12 VIII Vrhovnom komandantu, arhiv CK SKJ, reg. br. 4330; izvještaj OŠBK od 12 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2876; izvještaji 4 oper. zone od 12 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2937 i 2938; naređenje Vrhovnog štaba od 16 VIII 3 kraj. part. odredu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2224; izvještaj referenta saniteta Vrhovnog štaba od 16 VIII Vrhovnom komandantu, arhiv CK SKJ, reg. br. 16625.

prostoriji. Efekte operativnog, pa i operativno-strategiskog značaja, oni zato i postižu ne kroz operacije, već kroz bezbroj svakodnevnih akcija mnogobrojnih odreda, kroz mnoštvo taktičkih efekata koji, zajedno uzeti, imaju za obje strane posljedice operativnog i operativno-strategiskog značaja. Ako je u dejstvima naših krupnih partizanskih odreda i bilo elemenata operatike, za šta bismo zaista mogli navesti primjere iz Srbije, Crne Gore, Bosanske Krajine itd. iz 1941 ili početka 1942 g., to je bilo uslovljeno onim mjerama Vrhovnog štaba koje su uslijedile poslije odluka u Stolicama, a koje su bile sračunate na primjenu novih organizacionih formi na stvaranju čvršće vojne organizacije, među koje u prvom redu spada formiranje bataljona u okviru odreda, operativnih štabova i pokretnih udarnih jedinica — četa i bataljona.

U uslovima kada je odnos snaga u cjelini išao i po broju boraca, a pogotovo u pogledu naoružanja i tehnike, neuporedivo u korist neprijatelja, zadržati inicijativu u svojim rukama, nametati svoju volju neprijatelju i tući ga, ostvarujući pri tome svoje vojno-političke ciljeve, bilo je moguće samo na temelju onakvih operativnih zamisli kakve smo dosada upoznali. Njihovom studijom uočavamo kako je Vrhovni komandant majstorski koristio slabosti neprijatelja i prednosti svojih snaga. Dotadašnjim partizanskim dejstvima bilo je na našem ratištu stvoreno stanje koje se u prvom redu karakterisalo rascjepkanošću inače daleko nadmoćnijih snaga okupatora i kvislinga i to sve do voda, čete i bataljona. Kad je već ustanak postao stvarnost i kada su se te snage morale uhvatiti u koštac sa bezbrojnim i po čitavoj zemlji rasutim partizanskim odredima koji nisu nijedan dan propustili da ne nanesu udarac, njima je u prvom redu bilo stalo do toga da sačuvaju ono što je najvažnije — komunikacije, političke i administrativne centre, bogate privredne ili posebno značajne operativno-strategiske rejone i oblasti. A to je vodilo rasipanju i cijepanju brojnih snaga, pa ih je zato uvijek bilo malo, mada su stvarno bile jače od partizanskih deset i više puta. Pa, iako je okupatoru bilo poznato pravilo da »protiv bandi treba djelovati kontrabandama«, on to pravilo nije ni pokušao

ozbiljnije primijeniti, jer se logično nametalo pitanje: šta će onda biti sa komunikacijama, važnim rejonima i centrima, koji i jesu stvarni cilj i smisao svake okupacije? Eto, zato je grupa brigada naišla na željezničkoj pruzi Sarajevo—Mostar na dužini od oko 70 km na dvadesetinu malih posada, od kojih nijedna nije prelazila broj od 50—70 vojnika, u Prozoru i Konjicu na bataljon, u Šćitu, G. Vakufu, Šujici, Duvnu na garnizone od 50—100 neprijateljskih vojnika. S druge strane, Vrhovni komandant je u brigadama imao vanredno pokretne i ničim nevezane jedinice čiju je glavninu uvijek mogao upotrijebiti za rješavanje određenog zadatka, postižući u određenom momentu i na određenom mjestu preimućstvo u odnosu snaga pa, zahvaljujući mogućnosti tajne koncentracije, i operativno i taktičko iznenađenje. Visoki moralni i borbeni kvaliteti i bogato ratno iskustvo pretstavljali su osnovna preimućstva brigada nad neprijateljskim jedinicama i bili solidan temelj za izgradnju taktičkih načela koja su isticala ta njihova preimućstva i paralisala brojna i tehnička preimućstva neprijatelja.

To je osnov za razumijevanje krupnih rezultata koje je donijela ofanziva grupe brigada za nepuna dva mjeseca. I sve te rezultate postigla je grupa od oko 4.000 boraca u uslovima kada je neprijatelj samo na prostoriji Sarajevo — Mostar — Imotski — Sinj — Livno — Mrkonjić-Grad — Travnik raspolagao bar sa četiri puta više vojnika.

— Posmatrajući opisane operacije, vidimo da Vrhovni komandant neprekidno teži da prenese dejstva na što širu prostoriju. Aktivnim dejstvom na širokoj prostoriji razvući i vezati što više neprijateljskih snaga da bi istovremeno iznenadnom koncentracijom glavnih snaga usmjerio udar u cilju izvršenja onog zadatka koji vodi ostvarenju osnovne operativno-strategiske koncepcije — to bi bilo kratko formulisano operativno načelo kojim se rukovodio Vrhovni komandant. Ovo jasno pokazuje primjer Livna i Kupresa, na koje je usmjeren jedan za drugim udar glavnih snaga, dok su pomoćne snage aktivnim dejstvima na širokoj prostoriji vezivale za sebe i razvlačile nadmoćnije neprijateljske snage na ostalim pravcima, obezbjeđujući na taj način dejstvo glavnih snaga. Kroz

nekoliko takvih uzastopnih operacija Vrhovni komandant postepeno ostvaruje svoju operativno-strategisku koncepciju — prodor ka Zapadnoj Bosni u cilju neposrednog povezivanja sa snagama Bosanske Krajine i Hrvatske i proširenja njihove slobodne teritorije, stvaranja brigada i novih uporišta Oslobodilačke borbe i Revolucije. Mi ćemo i dalje kroz izlaganje bojeva i operacija koje će slijediti pratiti ostvarenje te koncepcije do kraja. Dosadašnjim operacijama, mada uspjesi nisu u nekim od njih u potpunosti postignuti, ostvarivani su oni ciljevi koje je Vrhovni komandant postavljao: stvorena je široka slobodna teritorija koja je povezana sa dotadašnjim teritorijama u Bosanskoj Krajini i Dalmaciji; razbijen je na toj teritoriji okupatorsko-kvislinški sistem vlasti i vojnih uporišta i stvoreni su uslovi za političko i vojničko organizovanje naroda za Oslobodilačku borbu i Revoluciju; oslobođenjem šire prostorije oko Livna, partizanske snage Dalmacije dobile su u zaleđu neposredan i solidan oslonac, što će presudno uticati na brzo jačanje tih snaga i ustanka u Dalmaciji uopšte; povezivanjem snaga grupe brigada sa snagama Bosanske Krajine i Dalmacije, Vrhovni štb je dobio daleko šire mogućnosti za dalja dejstva, što je već djelimično koristio u posljednjim borbama, a što će u narednim operacijama uzeti široke razmjere.

Međutim, neosporno je da opisane operacije nose u sebi sve one osobenosti koje su bile uslovljene karakterom snaga i cilja borbe. Mi u njima srećemo još veoma izražene elemente iz ranijeg perioda dejstava partizanskih odreda. Nisu to ni operacije kakve poznajemo u frontalnim uslovima ratovanja niti sa njima imaju neke znatnije sličnosti, sem što i u njima nailazimo na primjenu najopštijih načela, kao što su neophodnost jasno postavljenog cilja, izvođenje manevra, koncentracija snaga, postizanje iznenađenja i sl. Ali način primjene tih opštih načela je sasvim drugačiji. Međutim, treba zapaziti da su sva dejstva, koja se izvode na širokoj prostoriji, bez obzira na njihovu rascjepkanost i što često u sebi nose sve elemente tipične za partizansku taktiku, povezana jednom jedinstvenom operativnom idejom kojom su i uslovljena. Druga proleterska brigada, naprimjer, dejstvuje posljednjih dana jula i prvih dana avgusta aktivno na Kupresu.

Ta dejstva se u taktičkom pogledu ne razlikuju načelno od dejstava partizanskih odreda, ali ih 2 brigada ne izvodi u prvom redu radi opšteg zahtjeva da bude aktivna, već dejstvuje u okviru jedne opšte operativne zamisli jasno formulisane od Vrhovnog komandanta, kojom je bilo postavljeno zauzimanje Livna, čvrsto povezivanje sa dalmatinskim i krajiškim snagama i obezbjeđenje novooslobođene teritorije.

Vidjeli smo da je bilo i neuspjeha. Kvalitativno novi oblici dejstava nosili su u sebi, razumljivo, i mnogobrojne teškoće, slabosti i greške. Vještinom rukovođenja krupnijim snagama na široj prostoriji u cilju postizanja jasno postavljenog cilja, trebalo je tek ovlađivati na bazi vlastitih iskustava, zbog čega inače pravilne ideje Vrhovnog komandanta nisu ponekad bile do kraja sprovedene. Ovdje posebno treba istaći slabosti koje su uslovljene nedostatkom brzih sredstava veze, zbog čega je rukovođenje viših štabova operacijama na široj prostoriji bilo skoro paralizovano. Zato se nedostatak takvih sredstava tek sada ispoljio u svoj svojoj oštrini. Isto tako je ozbiljno podbacivala obavještajna služba, što je uslovilo ponekad sasvim pogrešne pretstave o snazi i namjerama neprijatelja a što će, u uslovima sve zamašnijih borbi, nalagati neophodnost odgovarajuće organizacije ove službe. Značaj operativnog maskiranja i način postizanja operativnog iznenađenja zajedno sa brzinom izvođenja dejstava, takođe je veoma reljefno istaknut u operacijama koje smo obradili. Vidjećemo kako će ova iskustva biti u narednoj etapi umješno korišćena i kako će viši štabovi postepeno ovladati vještinom priprema i izvođenja operacija.

*

TREĆI DIO

POLET OSLOBODILAČKE BORBE I NARODNE REVOLUCIJE U ZAPADNOJ BOSNI I HRVATSKOJ

I

OSLOBOĐENJE MRKONJIĆ-GRADA I JAJCA

1. — *Odluka Vrhovnog komandanta za dejstva ka Mrkonjić-Gradu i Jajcu*

Sredinom avgusta Vrhovni štab je raspolagao tačnim podacima o rasporedu glavnih neprijateljskih snaga oko slobodne teritorije. Glavnina njemačke 714 pješadiske divizije bila je raspoređena u trouglu Banja Luka—Kostajnica—Prijedor, kontrolišući odavde planinu Kozaru i Prosaru. Talijanski 18 korpus, sa dvije divizije i jednom diviziskom grupom, bio je raspoređen u Sjevernoj i srednjoj Dalmaciji, a 6 korpus sa 3 divizije u Hercegovini. Glavna ustaška grupa u Bosni nalazila se u rejonu Kupres—Bugojno—D. Vakuf—Travnik. Jedna jača četnička grupa bila je u rejonu Knin—Bosansko Grahovo i naslanjala se na talijanske garnizone u ovim mjestima, a druga u rejonu Mrkonjić-Grada naslanjajući se na ustaško-domobranski garnizon u ovom mjestu.

S obzirom na ovakav raspored neprijatelja, ofanzivna dejstva glavnine snaga kojom je neposredno komandovao Vrhovni štab mogla su se najuspješnije razvijati u pravcu Mrkonjić-Grad—Jajce. Pored toga što je neprijatelj ovdje bio najslabiji, pravac je imao u tom momentu i krupan politički značaj. Teritorija južno od Mrkonjić-Grada do s. Šipova, pa linijom Mliništa—Medna—Sitnica—Ratkovo—Banja Luka bila je pod četničkom kontrolom. Nisu ovdje bile krupne četničke oružane snage ali su, naslanjajući se na njemačke i ustaško-domobranske snage u Mrkonjić-Gradu, Jajcu i Banjoj Luci, sprovodile propagandu

protiv Narodnooslobodilačkog pokreta i pridobile izvjestan dio naroda u ovom najzaostalijem kraju Zapadne Bosne, zbog čega su pretstavljale više političku nego vojničku smetnju. Iskustvo iz borbi krajiških partizanskih jedinica, koje su u proleće čistile ovaj teren, pokazalo je da četnici neće da primaju odlučujuću borbu sa našim snagama, već se pred njima sklanjaju u pomenute garnizone, tako da se njihovo puno razbijanje moglo obezbijediti jedino ako se unište garnizoni na koje se oslanjaju i ovlada terenom koji su kontrolisali, čime bi se stvorili povoljni uslovi za ponovno oživljavanje borbe i mobilizaciju novih snaga na ovoj dosta prostranoj teritoriji. Pored toga, zauzimanjem Mrkonjić-Grada bile bi presječene komunikacije koje spajaju Banju Luku sa Jajcem, Bugojnom i Travnikom, a time i veza između jakih neprijateljskih snaga u ovim mjestima.

U ovom momentu Vrhovni štab je raspolagao sa dovoljno snaga za oslobođenje Mrkonjić-Grada i ovlađivanje čitavim ovim krajem. Oslobođenjem Ključa od strane jedinica Operativnog štaba za Bosansku Krajinu krajem jula bili su stvoreni uslovi i za neposrednije sadejstvo krupnijih krajiških snaga od Ključa preko sela Sitnice i Ratkova ka Sanskom Mostu i Banjoj Luci. Stoga je Vrhovni komandant mogao donijeti odluku da usmjeri dejstva glavnih snaga ka sjeveroistoku u cilju oslobođenja Mrkonjić-Grada i ovlađivanja komunikacijama koje preko Sitnice i dolinom Vrbasa vode za Banju Luku, a takođe i stvaranja povoljnih uslova za zauzimanje Jajca. Sprovođenje ove odluke Vrhovni komandant je povjerio Operativnom štabu za Bosansku Krajinu, zahtijevajući od njega brzinu dejstva, kako bi se udarom na Mrkonjić-Grad i pomenute komunikacije neprijatelj primorao na razvlačenje snaga iz Kupresa i Bugojna, koje su se ovdje koncentrisale za preduzimanje prodora ka Livnu.

Ovu direktivu Vrhovni štab je izdao 16 avgusta. Za dejstvo na Mrkonjić-Grad bile su upočetku određene 1 krajiška i 2 proleterska brigada sa dijelovima 3 krajiškog odreda, a zatim i novoformirana 2 krajiška brigada, koju je Operativni štab za Bosansku Krajinu po svojim ranijim planovima već orijentisao na pravac Ključ—Ratkovo. Pošto je sjedište Operativnog štaba za Bosansku Krajinu

tada bilo pod pl. Grmečom, bilo je potrebno nekoliko dana dok ne preuzme neposrednu komandu nad ovom grupom brigada pa je Vrhovni štab iz Glamoča izdavao neposredna naređenja 1 krajiškoj i 2 proleterskoj brigadi sve do 24 VIII kada je rukovođenje ovom grupom preuzeo komandant Operativnog štaba, pošto je stigao u rejon Mrkonjić-Grada.

Istovremeno je Vrhovni komandant ostao pri ranijoj odluci da dijelovi snaga 5 krajiškog odreda, IV dalmatinske operativne zone i dio partizanskih snaga iz Like vrše pritisak na četnike i Talijane u rejonu Bosansko Grahovo—Knin i da u povoljnim uslovima preduzmu napad na Bosansko Grahovo. U sjevernom dijelu Livanjskog Polja bila je 3 sandžačka brigada, pa je i ona bila predviđena za ova dejstva.

Sve ostale snage bile su angažovane za obezbjeđenje novooslobođene teritorije i dejstva glavnih snaga: Srednjedalmatinski partizanski odred dobio je zadatak da i dalje kontroliše drum Sinj—Livno i dejstvuje ka drumu Sinj—Knin; 1 proleterska brigada, zajedno sa dijelom Južnodalmatinskog odreda, imala je da spriječi dalji prodor talijanskih kolona sa juga preko Aržana za Livno i preko Posušja za Duvno; u cilju ojačanja snaga na ovim pravcima, bataljone 1 proleterske brigade na drumu Duvno—Posušje i Duvno—Mostar smijenila je naredbom Vrhovnog komandanta 10 hercegovačka brigada koja je dobila zadatak da u visini s. Bagarići osigura pravac od Mostara i Posušja; 4 proleterska bragada dobila je zadatak da poslije odlaska 1 krajiške i 2 proleterske brigade prebaci jači dio svojih snaga u rejon s. Blagaja i Novog Sela kako bi u sadejstvu sa dijelom 3 krajiškog odreda aktivno dejstvovala na drum Bugojno—Kupres i spriječila pokušaj prodora neprijatelja iz Kupresa ka Janju, a dijelom da u rejonu s. G. Malovan—Šujica smijeni jedinice 10 hercegovačke brigade sa zadatkom obezbjeđenja pravca Kupres—Livno; 5 proleterska brigada imala je da i dalje ostane u rejonu Prozor—G. Vakuf stim što joj je, u vezi sa pretstojećim dejstvima ka Mrkonjić-Gradu i Jajcu, stavljeno u zadatak da bude aktivna ka Travniku i Bugojnu i nastoji stvoriti novo uporište u trouglu Travnik—D. Vakuf—Bugojno, odakle bi dejstvovala na dru-

move Jajce—Travnik i D. Vakuf—Travnik. Pored toga, svim jedinicama je stavljeno u zadatak da i dalje ruše komunikacije, obezbijede prikupljanje žetve, rade na formiranju mjesnih partizanskih jedinica i razvijaju intenzivan politički rad na tumačenju linije Narodnooslobodilačke borbe, na stvaranju i jačanju organa nove vlasti i masovnih političkih organizacija.

2. — *Oslobođenje Mrkonjić-Grada*

(Skica 8)

Vrhovni štab je pokret 1 krajiške i 2 proleterske brigade prvobitno bio odredio za noć 17/18 avgusta, ali je uslijed ponude za pregovore od ustaških milicionera iz Kupresa kao i potrebe da se 2 proleterska brigada snabdije municijom, odjećom, benzinom i dr., odložen za noć 21/22. On je ovoj udarnoj grupi sugerirao da Mrkonjić-Grad napadne obuhvatom preko sela Podrašnice i Sinjakov, da se prethodno potpuno presijeku veze Mrkonjić-Grada sa Banjom Lukom i Jajcem, da se poruše drumovi i postave potrebna obzbjeđenja, da se pripreme benzinske flaše za uništenje otpornih tačaka i da se topovi rasporede u prvu borbenu liniju u cilju neposrednog dejstva sa bliskog otstojanja. Vrhovni štab je izdao i uputstva da se ne prihvataju nikakvi pregovori sa četničkim štabovima s obzirom na to da su oni sklopili sporazume sa ustaškim vlastima za borbu protiv partizana, već da se pripadnici četničkih jedinica pozovu u partizane i da se prema njima, s obzirom na kolebanje i previranje u njihovim redovima, ne preduzima nikakav pritisak, ali da se u slučaju otpora našim jedinicama dejstvuje energično u cilju njihovog razbijanja.

Štabovi 1 krajiške i 2 proleterske brigade predložili su 18-og Vrhovnom štabu da se njihova grupa pojača 3 sandžačkom brigadom, obrazlažući to veličinom teritorije na kojoj će se izvoditi dejstva i posebno potrebom za jačim snagama kako bi se ta teritorija očistila i obezbijedila poslije zauzimanja Mrkonjić-Grada. Vrhovni komandant je prihvatio ovaj predlog, pa je 19-og naredio da 1 proleterska brigada uputi na Mliništa svoja dva ba-

taljona, ali je 21-og ovo naređenje povučeno i izdata zapovijest 3 sandžačkoj brigadi da svim svojim dijelovima krene usiljenim maršem iz rejona s. Čelebića, u sjevernom dijelu Livanjskog Polja, pravcem s. Glavice — s. Mliništa — s. Podrašnica — s. Rogolje, stim da se ovdje poveže sa štabovima 1 krajiške i 2 proleterske brigade. Vrhovni štab joj je stavio na raspolaganje 3 kamiona koji su zaplijenjeni prilikom oslobođenja Livna. U naređenju je štab brigade upozoren da će od Mliništa maršovati kroz teritoriju u kojoj se nalaze četnici, da su se oni pokolebali i nude saradnju, pa ih zbog toga ne treba čistiti niti oko toga gubiti vrijeme, jer će se njihove jedinice ionako raspasti oslobođenjem Mrkonjić-Grada. Vrhovni štab je dao uputstvo štabu brigade da pripremi jedan proglas i razdijeli ga po selima kroz koja bude prolazio. O upućivanju ove brigade odmah je obaviješten komandant Operativnog štaba za Bosansku Krajinu i štabovi 1 krajiške i 2 proleterske brigade.

Za to vrijeme je 2 krajiška brigada, poslije napada na Vrhpolje, produžila nastupanje pravcem s. Sokolovo — s. Ratkovo, ka drumu Banja Luka — Sitnica.

Prema podacima kojima je raspolagala udarna grupa brigada, u Mrkonjić-Gradu je bio garnizon od 600 — 700 domobrana i četnika, a u rejonu s. Dragnić Podovi — s. Medna — s. Podrašnica bilo je oko 400 četnika. Bilo je takođe poznato da je grad, još dok je u njemu bio talijanski garnizon, bio solidno pripremljen za odbranu. Najjača spoljna uporišta bila su na Oruglom Br. (k 882), Ravni (k 991) i u s. Rogolje. Oko grada bili su iskopani rovovi, a veći broj tvrdih zgrada bio je pripremljen za odbranu. Odbranbeni radovi su inače užurbano izvođeni od početka avgusta jer je neprijatelj, poslije oslobođenja Ključa i prodora grupe brigada ka Kupresu i Livnu, očekivao napad i na ovo mjesto.

U Mrkonjić-Gradu je bila kao posada 1 bojna 9 pješačke domobranske pukovnije sa tri čete. Ona je imala zadatak da neposredno brani grad, a četnici su prema zajedničkom planu imali da organizuju spoljnu odbranu. Međutim, ni četnici ni domobrani nisu bili spremni da pruže odlučniji otpor. Bacivši svoje najbolje snage za odbranu Kupresa, a ostajući i dalje pri namjeri da izvrše

prodor ka Livnu, ustaše nisu mogle dati više snaga za odbranu Mrkonjić-Grada.

U rejonu Mrkonjić-Grada postojao je četnički bataljon »Petar Kočić«, čiji je komandant 21 avgusta izdao naredbu o osnivanju četničkog odreda sa istim imenom. U sastav odreda ulaze bataljon »Petar Kočić«, bataljon sa Manjače i bataljon koji se ima formirati od Glamočke i Vrbljanske grupe, od kojih svaka ima po 120 pušaka. U sastav odreda uračunat je i »gvozdeni« bataljon, koji stvarno više nije postojao jer se dolaskom grupe brigada na teren 3 krajiškog odreda raspao, a njegovi borci su prešli u partizane. U naredbi se ističe da će se, u slučaju napuštanja dijela terena od strane jedinica, ostaviti komitske petorke čiji će zadatak biti da djeluju u pozadini partizana.

Štabovi 1 krajiške i 2 proleterske brigade, rukovodeći se zahtijevom da brzo dejstvuju i ne dozvole pojačavanje garnizona u Mrkonjić-Gradu, odlučili su da tom mjestu priđu preko Sinjakova i odatle se razviju za napad. Napad je bio predviđen za noć 24/25, a Vrhovni štab je brigadama predložio da, ukoliko žele sigurno obezbijediti učešće 3 sandžačke brigade, napad treba da izvedu noću 25/26. Međutim, štabovi brigada, pošto su ustanovili da se u Mrkonjić-Gradu ne nalaze jače neprijateljske snage i da bi odlaganje napada moglo samo izazvati intervenciju njegovih dijelova od Jajca ili Banje Luke, odlučili su da napad izvedu noću 23/24.

Oba štaba izradila su zajedničku ideju za napad. Suština ove ideje sastojala se u tome da se napad izvrši koncentrično sa više pravaca, ali tako da veći dio snaga prodire pravo u grad kroz međuprostore odbranbenih objekata na spoljnoj liniji odbrane, a da jedan dio istovremeno napada na spoljna uporišta, stim što bi se dovoljno jake snage postavile za obezbjeđenje sa pravca Banja Luka — Sitnica — Mrkonjić-Grad, Banja Luka — Krupa (na Vrbasu) — Mrkonjić-Grad i Jajce — Mrkonjić-Grad.

Po planu napada zadaci jedinicama ovako su postavljeni:

2 bataljona 1 krajiške brigade jednom četom presjeca drum ka Sitnici između sela Podbrdo i Podrašnica i

tu se povezuje sa 3 sandžačkom brigadom, a sa dvije čete vrši napad na s. Rogolje i to tako da ovo uporište otsiječe od Mrkonjić-Grada; po zauzimanju Rogolja jedna četa imala je da produži dejstvo u grad, a druga da posjedne Rogolje;

1 bataljon 1 krajiške brigade sa dvije čete probija se desno od Orugla Br. (k 882) i napada grad između sela Kopljevići i Trijebovo drumom od Banje Luke, a jednom četom napada, u sadejstvu sa 1 četom 3 bataljona 1 krajiške brigade, na grad lijevo od Orugla Br. (k 882);

2 četa 3 bataljona 1 krajiške brigade postavlja zasjedu prema s. Šibovi sa zadatkom da spriječi prodor četnika ka Mrkonjić-Gradu s juga; (teški mitraljezi i minobacači iz čete pratećih oruđa ove brigade bili su pridati jedinicama, a njena protivtenkovska baterija jedinicama 2 proleterske brigade);

1 bataljon 2 proleterske brigade imao je da zauzme otpornu tačku na Oruglom Br. (k 882), stim da se na njemu zadrži i u slučaju potrebe pređe u napad na grad;

2 bataljon 2 proleterske brigade imao je da postavi zasjedu na drumu Mrkonjić-Grad — Jajce, 3 bataljon ove brigade određen je na položaj u s. Magaljdol, a 4-ti je dobio zadatak da presiječe drum Mrkonjić-Grad — Crna Rijeka — Banja Luka i obezbijedi taj pravac.

Komandno mjesto zajedničkog Operativnog štaba određeno je u s. Hoćune, a u blizini njega i brigadno previjalište.

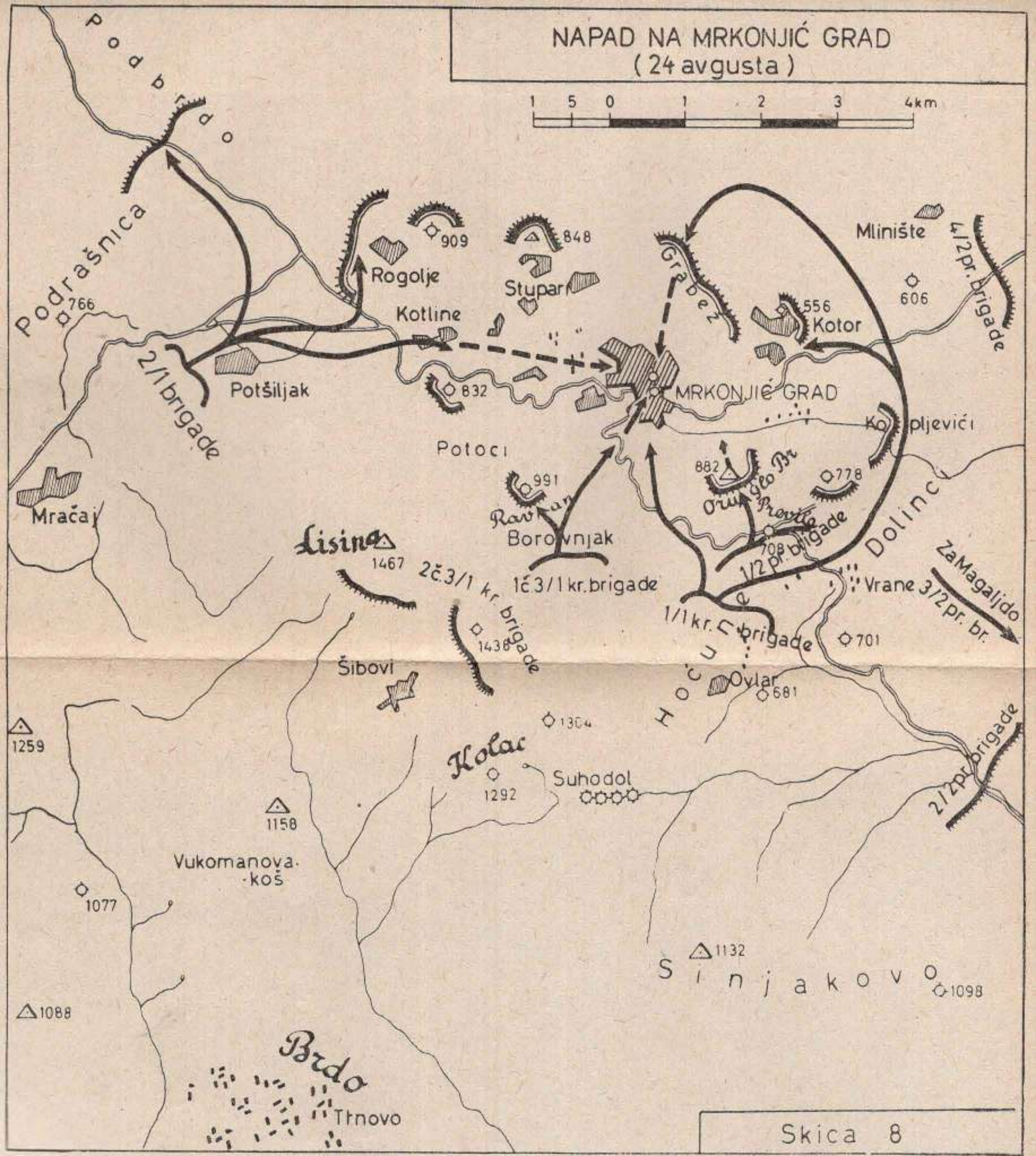
Napad je počeo u određeno vrijeme (24 VIII u 1 čas) i razvijao se prema predviđenom planu. Četnici su odmah pobjegli sa svojih položaja oko Mrkonjić-Grada, tako da na Rogoljima jedinice nisu ni naišle na otpor. Slabiji mjestimičan otpor dali su neki domobrani iz rovova oko grada, ali je većina njih odmah napustila položaje pa, ili se predala ili je pobjegla. U 5 časova grad je bio potpuno očišćen. Brigade nisu imale gubitaka. Ranjena su 3 domobrana, a zarobljeno ih je oko 200. Zaplijenjeno je 6 puškomitraljeza, 2 minobacača 81 mm, 1 protivtenkovski top, preko 50.000 puščanih metaka i drugog ratnog materijala. Prema neprijateljskim izvještajima, u napadu na Mrkonjić-Grad nestalo je 355 domobrana, a 123 su pobjegla zajedno sa jednom grupom četnika ka s. Bočac. U tim

izvještajima se krivica za poraz na Mrkonjić-Gradu prebacuje na četnike koji nisu pružili otpor na prilazima gradu.[122]

Gubitak Mrkonjić-Grada i prodor naših jačih snaga na ovaj teren gdje su već duže vrijeme, zahvaljujući četnicima, okupator i ustaše imali relativan mir, izazvao je snažnu reakciju neprijatelja. U Jajcu je nastala panika. Njegov garnizon tražio je hitno pojačanja. Ustaška grupa u rejonu Kupres — Bugojno — D. Vakuf predviđala je skori gubitak i Jajca, ali nije imala snaga da ojača njegovu odbranu s obzirom na potrebu da se održi ovaj teren radi prodora ka Duvnu i Posušju, Livnu i Glamoču, sa čijim se gubitkom neprijatelj nije mogao nikako pomiriti. Zato je pukovnik Šimić obećao 25 avgusta da će ofanzivnim dejstvom oko Kupresa i pokušajem prodora preko Blagaja za Janj nastojati da rastereti Jajce i veže jače partizanske snage za sebe. Od neprijateljskih snaga

---

[122] Izvještaj 3. kraj. NOP odreda od 15 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3538; naređenja Vrhovnog štaba od 16 VIII 3 KNOP, arhiv CK SKJ, reg. br. 2224; OŠBK, AVII, k. 2, reg. br. 35/4 i udarnoj grupi 1 krajiške i 2 prolet. brigade, arhiv CK SKJ, reg. br. 2225; naređenja Vrhovnog štaba od 17 VIII 5 prolet. brigadi, arhiv CK SKJ, reg br. 2248 i 10 herceg. brigadi, isto, reg. br. 2227; naređenje Vrhovnog štaba od 18 VIII 4 prolet. brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 2228; izvještaji udarne grupe 1 kraj. i 2 prolet. brigade i 4 prolet. brigade od 18 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3260 i 2645; naređenja Vrhovnog štaba od 19 VIII 1 prolet. brigadi, 3 kraj. part. odredu, 10 herceg. brigadi, 4 prolet. brigadi, udarnoj grupi 1 kraj., 2 i 4 prolet. brigadi i OŠBK, arhiv CK SKJ, reg. br. 2236, 2235, 2233, 2212, 2230, 2234 i 2232; i 4 oper. zoni, AVII, k. 2, reg. br. 26/1; izvještaji 1 kraj. brigade i 5 kraj. part. odreda od 20 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3314 i 3546; naređenja Vrhovnog štaba od 21 VIII 3 prolet. brigadi, udarnoj grupi 1 kraj. i 2 prolet. brigade, 1 prolet. brigadi OŠBK, 2 četi bataljona »Vojin Zirojević« i 5 prolet. brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 2237, 2238, 2239, 2240, 2242 i 2244; izvještaji 3 kraj. part. odreda i OŠBK od 21 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3539 i 2877; naređenje OŠBK od 21 VIII 1 kraj. brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 3581; izvještaj udarne grupe 1 kraj. i 2 prolet. brigade od 24 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3261; izvještaj 1 kraj. brigade od 28 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3316; bojna relacija 3 domobranskog zbora za avgust, AVII, k. 56, reg. br. 9/2, pregled dnevnih događaja za 26 VIII, rađen u Glavnom stožeru domobranstva, AVII, k. 13, reg. br. 25/1—3; naređenje komandanta četničkog odreda »Petar Kočić« od 21 VIII, AVII, reg. br. BH-V-9982.

NAPAD NA MRKONJIĆ GRAD
(24 avgusta)

Skica 8

u Banjoj Luci očekivala se odlučujuća akcija. Međutim, ni u ovom garnizonu nije bilo snaga koje bi mogle brzo povratiti Mrkonjić Grad, odbaciti naše jedinice i uspostaviti vezu sa Jajcem. Ustaško-domobranske snage bile su slabe, a od njemačkih jedinica ovdje je bio štab 714 divizije sa slabijim dijelovima, jer su njene glavne snage bile još uvijek na Kozari i u garnizonima oko nje. Tako je štab ove divizije za akciju ka Mrkonjić-Gradu odredio ojačani 3 bataljon 721 pješadiskog puka, koji je kao borbena grupa »Putlic« dobio zadatak da izvrši prodor drumom Banja Luka — Sitnica — Mrkonjić Grad — Jajce sa ciljem da se partizani odbace, ponovo uspostavi garnizon u Mrkonjić-Gradu i osigura veza sa Jajcem. Da bi obezbijedio brzinu dejstva bataljon je bio motorizovan i ojačan 1 tenkovskom četom iz njemačkog 202 tenkovskog bataljona. Pored toga, njegovo dejstvo imala je podržavati grupa od 10 aviona. Nijemci su svakako računali na punu podršku četnika koji bi aktivno dejstvovali lijevo i desno od druma na bokove naših snaga.

U toku 25 avgusta ova grupa je izbila bez borbe u visinu s. Bunarevi, nekoliko kilometara sjeverno od Sitnice, i tu naišla na organizovan otpor 2 krajiške brigade koja je u duhu direktive Operativnog štaba za Bosansku Krajinu već bila posjela ovaj drum u cilju obezbeđenja napada na Mrkonjić-Grad. Razvila se oštra borba. Neprijatelj je pokušao da položaje brigade probije tenkovima i snažnim dejstvom iz vazduha, ali mu ni to u toku 25-og nije uspjelo. Vatrom protivtenkovskih topova brigada je uništila 2, a oštetila 1 tenk, vatrom iz automatskih oruđa i pušaka oborila jedan avion, a spalila je i 2 kamiona. Pošto je naišao na snažan otpor, neprijatelj je iz Banje Luke 26 izjutra ojačao borbenu grupu »Putlic« sa dvije domobranske čete, jednom njemačkom pionirskom četom i jednom baterijom topova. Ovako ojačanim snagama neprijatelju je uspjelo da 26-og po podne prodre uz znatne gubitke u Sitnicu. 2 krajiška brigada je ostala u neposrednom kontaktu s njim posijedajući sve položaje oko Sitnice.

Komandant Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, koji je u međuvremenu stigao u Mrkonjić Grad i preuzeo komandu nad cijelom ovom grupom, donio je odluku da

napadom na Sitnicu razbije i odbaci ovu neprijateljsku grupu. U tu svrhu on je 1 krajiškoj brigadi izdao naređenje da noću 26/27 izvrši pokret pravcem s. Trijebovo i obuhvatom preko s. Lokvari i s. Dujakovci presiječe vezu ove grupe sa Banjom Lukom, a potom da u toku 27-og zajedno sa 2 krajiškom brigadom izvrši napad na Sitnicu.

Međutim, neprijatelj je ocijenio ozbiljnost situacije u kojoj se našla ova njegova relativno slaba grupa pa je odlučio da je odmah povuče ka Banjoj Luci stim da napad produži tek pošto prikupi više snaga. 27-og je naglo otstupio, a 2 krajiška brigada produžila je za njim. Prva krajiška brigada je na svom maršu imala da očisti od četnika sela Dujakovci i Lokvari, gdje je bio njihov centar za cijelo područje planine Manjače. Brigada nije naišla na četnike, jer su oni blagovremeno pobjegli zajedno sa grupom »Putlic«, pa su i njene jedinice produžile na sjever.

Istovremeno je jedna neprijateljska kolona pokušala da iz Sanskog Mosta preko Vrhpolja izvrši prodor za Ključ. Međutim, i nju su dočekala na položajima kod Vrhpolja jedinice 6 krajiškog odreda[123] i odbacile natrag, nanijevši joj gubitke.

U toku 28 i 29 avgusta su 1 i 2 krajiška brigada produžile lagano nastupanje lijevo i desno od druma ka Banjoj Luci. One su nastojale da prođu kroz što veći broj sela kako bi narodu, koji je bio pod snažnim uticajem četničke propagande, objasnile stvarnu ulogu četnika i ciljeve naše borbe. U tu svrhu održavani su zborovi i konferencije po selima, a svakom borcu objašnjen je značaj djelovanja u ovom smislu.

Brigade su već 29-og izbile pred selo Kola i tu uhvatile borbeni kontakt sa neprijateljem. Grupa »Putlic« se bila zaustavila na Kolima sa zadatkom da ovdje dočeka pojačanja iz Banje Luke i obezbijedi prikupljanje četnika. Naime, »Glavni štab bosanskih četničkih odreda«, koji su poslije razbijanja 4 krajiškog odreda u srednjoj Bosni

[123] 6 krajiški odred formiran je odlukom Operativnog štaba za Bosansku Krajinu poslije oslobođenja Ključa prvih dana avgusta na terenu Ključ — Ratkovo — Vrhpolje. U sastav odreda ušli su Ribnički bataljon, Manjački bataljon i jedan bataljon iz 5 krajiškog odreda.

osnovali četnički vođi Radić, Tešanović, Mišić i Marčetić, uputio je svoga načelnika štaba naredbom od 27 avgusta komandantu 714 divizije u Banjoj Luci sa zadatkom da mu ponudi saradnju u borbi protiv partizana koji prodiru ka tom gradu, što je ovaj odmah prihvatio. Prema neprijateljskim podacima, oni su stavili na raspolaganje sve svoje snage — ukupno 2.400 četnika. Po njemačkom planu ove snage trebalo je da se do 29-og prikupe oko Kadine Vode i na planini Manjači, kako bi djelovale na krilima njemačke grupe sa ciljem da vrše obuhvatne manevre protiv naših snaga.

Ali bez obzira na sve to, približavanje 1 i 2 krajiške brigade izazvalo je, prema ustaško-domobranskim izvještajima, paniku u Banjoj Luci, pa je dolazak njemačkih jedinica za pojačanje djelovao umirujuće. Već 29-og stigao je štab 661 artiljeriskog puka sa nekim potčinjenim jedinicama i dijelovi 202 oklopnog puka.

Operativni štab za Bosansku Krajinu je odlučio da nastavi nastupanje na sjever i zauzme Kola. U tom smislu izdao je za 29-ti naređenje 1 i 2 krajiškoj brigadi, a da bi osigurao njihovu pozadinu i omogućio što intenzivniji politički rad i uticaj na ovom terenu, naredio je štabu 2 proleterske brigade da svoja dva bataljona iz rejona Mrkonjić-Grada prebaci u sela Dujakovci i Lokvari. Trećoj sandžačkoj brigadi je naredio da u širem rejonu Mrkonjić-Grada radi na učvršćenju pozadine, da politički djeluje i prihvati one četnike koji su voljni da pristupe partizanima i da ih upućuje u jedinice 3 krajiškog odreda. Trećem krajiškom odredu naređeno je da vrši pritisak na Jajce u cilju ispitivanja organizacije odbrane i prikupljanja podataka o snazi garnizona. Svim jedinicama je pored toga naređeno da neprekidno ruše drumove koji vode iz Banje Luke i Jajca ka Mrkonjić-Gradu.

Komandant Operativnog štaba za Bosansku Krajinu želio je da jednim snažnim udarom razbije neprijateljsku grupu koja se zadržala na Kolima i odbaci je u Banju Luku. Ali je razvoj događaja pokazao da neprijatelj nije odustajao od svoje namjere — prodora na jug, već je samo čekao ojačanja koja je trebalo dovući iz drugih rejona, pošto u Banjoj Luci nije za takvu akciju bilo dovoljno snaga. Prva i 2 krajiška brigada su u toku 29 i

30-og naišle na snažan otpor neprijatelja, ojačanog jakim četničkim snagama iz Manjače i iz srednje Bosne.

Na ostalim pravcima se za ovo vrijeme situacija povoljno razvijala. Nastupanje talijanskih kolona sa juga ka Aržanu i Posušju zaustavljeno je 21 avgusta, a kolona koja je bila prodrla do Aržana povukla se na jug. Osamnaestom korpusu bilo je stalo samo da spriječi prodor dijelovima 1 proleterske brigade i IV operativne zone na Biokovo i da ih odbaci sa drumova koji su spajali Hercegovinu i Južnu Dalmaciju sa srednjom i Sjevernom Dalmacijom, a kojima su ove snage već bile ovladale. Poslije toga, 1 proleterska brigada je sa dijelovima IV operativne zone, 5 krajiškog odreda i 10 hercegovačkom brigadom zatvarala pravce koji od Bosanskog Grahova, Sinja, Imotskog i Mostara izvode ka Livnu i Divnu. Ovo vrijeme, u kome nije bilo značajnijih događaja, dobro je došlo za rad na organizovanju vlasti na ovoj teritoriji, za podizanje ljetine i mobilizaciju boraca za nove partizanske jedinice, a posebno za formiranje dalmatinskih udarnih brigada na široj prostoriji Livna. Da bi obezbijedio efikasnije i neposrednije rukovođenje snagama koje su štitile ovu teritoriju i njihovo sadejstvo, Vrhovni štab je 22 avgusta povjerio komandu nad svim pomenutim jedinicama štabu 1 proleterske brigade.

Četvrta crnogorska brigada, sa dijelovima 3 krajiškog odreda, raspoređena glavninom u rejonu Novo Selo — Blagaj, dejstvovala je aktivno ka Kupresu i drumu Kupres — Bugojno, obezbjeđujući žetvu i radeći na formiranju i jačanju mjesnih partizanskih jedinica. Ponekad je i neprijatelj iz Kupresa vršio ispade. Najsnažniji ispad izvršen je 28 avgusta u s. Vukovsko. Odbacivši slabije dijelove 4 brigade i Kupreškog bataljona, ustaše su popalile najveći dio ovog sela, pa se istog dana povukle u Kupres.

Dijelovi 3 krajiškog odreda su danonoćno izvodili diverzije na željezničkoj pruzi D. Vakuf — Jajce i vršili pritisak na Jajce.

Peta crnogorska brigada je težište svoje akcije postepeno pomjerala ka Travniku. Izvršila je uspješne akcije na šumsko preduzeće u s. Rastovu i s. Šebešić, koje

je radilo za Italiju, a vršila je pritisak i ka Bugojnu. Dio snaga prebacila je na teren između Bugojna, D. Vakufa i Travnika. Taj je dio uspješno radio na stvaranju mjesnog partizanskog bataljona sa centrom u selu Zijametu. Sa linije Bradina — Konjic — Rama neprijatelj nije ispoljavao nikakvu aktivnost, jer nije imao dovoljno snaga. Radovi na popravljanju onoga što je srušeno za vrijeme velike diverzije početkom jula užurbano su privođeni kraju, a talijanske jedinice iz Hercegovine pripremale su se da prema sporazumu sa Nijemcima i ustašama preuzmu osiguranje ove komunikacije od Bradine do Dubrovnika.

I u sjeverozapadnom i sjevernom dijelu Bosanske Krajine situacija je bila povoljna. Za obezbjeđenje garnizona i komunikacija u dolinama Une i Sane i kontrolu Kozare i Prosare, gdje je neprijatelj na svaki način nastojao da održi pozicije osvojene u toku ofanzive na Kozaru u junu i julu 1942, ovdje su bili angažovani jači dijelovi domobranske 1 gorske i njemačke 714 divizije. Ali, ove su snage bile isuviše slabe da bi preduzele značajniju ofanzivnu akciju protiv slobodne teritorije koja je stvorena u Bosanskoj Krajini. Sve veća aktivnost u svim krajevima Hrvatske primorala je okupatora i kvislinge da razvlače svoje snage i preduzimaju dejstva na raznim sektorima u cilju ponovnog ovlađivanja ili osiguravanja značajnih komunikacija i rejona. Tako su se ovoga ljeta ređale ofanzivne akcije na Kordun i Baniju, Liku, Žumberak, Slavoniju, Srem, Zagorje. I ni u jednoj nije angažovano onoliko snaga koliko je trebalo i svaka od tih operacija završavala se neuspjehom. Tako se snažna grupa »Zapadna Bosna«, kojom je njemački general Štal izveo ofanzivu na Kozaru, postepeno raspršila na pojedine samostalne pukove, pa i bataljone, koji su bili angažovani na ugroženim otsjecima od rijeke Kupe pa sve do Fruške Gore.[124]

---

[124] Naređenja Vrhovnog štaba od 22 VIII 10 herc. brigadi, dvama bataljonima 4 prolet. brigade i 1 prolet. brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 2246 i 2247; izvještaji OŠBK od 26 i 27 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2878 i 2879; izvještaj 4 prolet. brigade Vrhovnom štabu bez datuma, arhiv CK SKJ, reg. br. 3287, izvještaji 1 kraj. brigade, 4 oper. zone i 2 prolet. brigade

Situacija je, dakle, bila i dalje povoljna za dejstva naše glavne grupe oko Vrhovnog štaba i nije bilo ozbiljnije prepreke za produženje njene ofanzive. Zato je Vrhovni komandant donio odluku da glavninom snaga nastavi izvršenje svoga ofanzivnog plana — osvajanje Jajca i prodiranje ka Travniku radi izolovanja ustaša u rejonu Kupres — Bugojno — D. Vakuf i prodiranja na sjever kroz srednju Bosnu u cilju razbijanja četnika i ponovnog pokretanja oružanog ustanka u kraju između rijeka Vrbasa i Bosne.

Pored snažnih udaraca po okupatoru i kvislinzima, Vrhovni štab je izvršenjem svog plana želio da stvori što širu teritoriju iz više razloga. Prvo, time su se stvarali povoljni uslovi za prenošenje borbe na što veće područje i mobilizaciju novih snaga i, posebno, kada je riječ o terenu Mrkonjić-Grada, Jajca i srednje Bosne, za razbijanje četničkih bandi koje su se, oslanjajući se na okupatorsko-ustaške garnizone, učvrstile i pretstavljale osnovnu smetnju za svaki dalji razvoj oružanog ustanka i na ovom području. Drugo, poslije uspješnih operacija ka srednjoj Bosni stvoreni bi bili povoljni uslovi za prenošenje težišta dejstva u dolinu Une u cilju razbijanja tamošnjih neprijateljskih uporišta i neposrednog povezivanja slobodnih teritorija Bosne i Hrvatske, a time i povezivanja u ovom momentu najjačih partizanskih snaga u čitavoj zemlji. To bi već samo po sebi pretstavljalo snažan potstrek za još brži razvitak vojno-političkih prilika i u Hrvatskoj i u Sloveniji u korist Oslobodilačke borbe i Revolucije, a posebno bi tome doprinijelo neposredno povezivanje Vrhovnog štaba i CK SKJ sa zemaljskim štabovima i partiskim rukovodstvima Hrvatske i Slovenije. Treće, ovakvim proširenjem slobodne teritorije stvarano je potrebno vrijeme za obrazovanje što većeg broja bri-

---

od 28 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3316, 2940 i 3262; izvještaj OŠBK od 29 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2880; izvještaj 2 prolet. brigade od 30 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3263; izvještaj OŠBK od 30 VIII Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2881; izvještaj 4 prolet. brigade od 1 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 3288; bojna relacija 3 domobranskog zbora za avgust, AVII, k. 59, reg. br. 9/2, dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica, AVII, k. 13, reg. br. 3, 8, 12, 15, 21/1.

gada baš u onim oblastima gdje su za to dotadašnjim uspješnim razvojem oružanog ustanka bili stvoreni veoma povoljni uslovi — u Bosanskoj Krajini, Baniji, Kordunu, Lici, Gorskom Kotaru i Dalmaciji, a i za učvršćenje već postojećih organa nove revolucionarne narodne vlasti i političkih organizacija na koje se ta vlast oslanjala i njihovu dalju izgradnju u cilju stvaranja jedinstvenog sistema vlasti sve do najviših organa. U ovakvoj situaciji drug Tito je, dakle, otkrio mogućnosti za neposredno ostvarenje svoje zamisli o stvaranju Narodnooslobodilačke vojske i političkih organa Revolucije koji će pretstavljati solidne temelje buduće državne organizacije nove Jugoslavije.

U duhu ovih zamisli održano je savjetovanje kod druga Tita u danima između 20 i 25 avgusta kome su prisustvovali rukovodioci iz Glavnog štaba Hrvatske i Operativnog štaba za Bosansku Krajinu. Zajedničke operacije hrvatskih i bosanskih snaga predviđene su u dolini Une. Na sastanku je Vrhovni komandant postavio i zadatke za stvaranje udarnih brigada u svim krajevima gdje su za to razvojem partizanskih odreda stvoreni potrebni uslovi.[125]

Poslije oslobođenja Mrkonjić-Grada i sprečavanja neprijateljskog prodora iz Banje Luke, Vrhovni komandant je 30 avgusta izdao direktivu Operativnom štabu za Bosansku Krajinu za napad na Jajce. Pošto je iz izvještaja komandanta Operativnog štaba obaviješten da udarna grupa brigada, poslije odbacivanja neprijateljske kolone sa Sitnice ka Banjoj Luci, produžuje nastupanje ka Kolima i Kadinoj Vodi, Vrhovni komandant u ovoj direktivi upozorava da bi bilo pogrešno zadržati ove snage prema Banjoj Luci i Sanskom Mostu, jer bi se na taj način zaplele u frontalne borbe. On zahtjeva da se poslije uspješnog čišćenja prema Banjoj Luci i Sanskom Mostu ostave slabiji zastori i da se za to u prvom redu upotrijebe mjesne partizanske jedinice koje treba organizovati, a da se brigade što brže orijentišu ka Jajcu i da ga, poslije svestrano izvršenih priprema, zauzmu. U toj direktivi

---

[125] Pisanog dokumenta o ovom savjetovanju nemamo, ali se ove odluke spominju u pojedinim dokumentima Vrhovnog štaba, Glavnog štaba Hrvatske i Operativnog štaba za Bosansku Krajinu (arhiv CK SKJ, reg. br. 2882, 2237, 2242, 2254).

Vrhovni komandant obrazlaže značaj ove akcije: došli bismo do bogatog plijena u ratnom materijalu i fabrike u kojoj bismo mogli izrađivati municiju; dobili bismo slobodu manevra preko r. Vrbasa, a time i mogućnost za proširenje teritorije i otsijecanje neprijatelja u rejonu Bugojno — D. Vakuf — Kupres; prenošenjem dejstva ka Travniku razvukli bismo i vezali jače neprijateljske snage i onemogućili njihovu intervenciju ka slobodnoj teritoriji Livna. Kao neophodne pripreme za napad, u direktivi se ističe potreba presijecanja druma Jajce — Travnik i druma i željezničke pruge Jajce — D. Vakuf, kao i uništenja svih uporišta na ovim komunikacijama, a potom postavljanje zasjeda u cilju razbijanja pokušaja pružanja pomoći napadnutom Jajcu; zaleđe ka Sanskom Mostu i Banjoj Luci treba takođe osigurati i organizovati rušenje drumova koji otud izvode ka Jajcu. Na kraju se u direktivi iznosi mišljenje da bi za ovu operaciju bile dovoljne četiri brigade zajedno sa snagama 3 krajiškog odreda i da bi napad na grad trebalo izvesti najdalje do 10 septembra.

Petoj crnogorskoj brigadi, koja se nalazila na terenu Prozor — G. Vakuf, Vrhovni štab je izdao naređenje da sa svoja dva bataljona noću 5/6 septembra presiječe drum i željezničku prugu D. Vakuf — Travnik negdje oko Komara i postavi zasjede ka Travniku, a ostala dva bataljona da iste noći vrše demonstrativni napad na Bugojno u cilju vezivanja njegovog garnizona.

Četvrtoj crnogorskoj brigadi je istovremeno naređeno da u vremenu od 3 — 6-og pojača pritisak na Kupres i drum Kupres — Bugojno radi vezivanja kupreškog garnizona za vrijeme napada na Jajce.

Prvoj proleterskoj i 10 hercegovačkoj brigadi, 5 krajiškom odredu i IV operativnoj zoni naređeno je da i dalje obezbjeđuju pravce koji od Bosanskog Grahova, Sinja, Imotskog i Mostara izvode ka Livnu, Glamoču i Drvaru. Na ovoj teritoriji ovih dana se užurbano radilo na formiranju 1 dalmatinske i 4 krajiške brigade. Donoseći odluku za formiranje ovih brigada, Vrhovni komandant je imao za cilj da i na ovom terenu obrazuje jaču udarnu grupu, koju bi angažovao ka Bosanskom Grahovu i Kninu u cilju razbijanja četničke Dinarske divizije koja je djelovala na

ovom terenu u naslonu na talijanske garnizone a, u povoljnim uslovima, i za napad na talijanske garnizone u sadejstvu sa snagama Glavnog štaba Hrvatske.[126]

Ali su događaji na pravcu Banja Luka — Sitnica uslovili odlaganje izvršenja ovog plana za izvjesno vrijeme, jer je neprijatelj ispoljio u narednim danima krajnju upornost da izvrši prodor na jug u cilju ovlađivanja Mrkonjić-Gradom, povezivanja sa Jajcem i odbacivanja naših snaga sa te prostorije. Zbog toga će se oštre i danonoćne borbe na ovom pravcu produžiti sve do 20 septembra, kada je slomljen pokušaj prodora i neprijatelj primoran na odbranu.

3. — *Borbe na pravcu Mrkonjić-Grad — Banja Luka*

(Skica 9)

Poslije sređivanja svojih jedinica u rejonu Kadine Vode i prikupljanja četnika na lijevom krilu (sjeverne padine Manjače), neprijatelj je za 31 avgust planirao napad na jug. Ideja mu se sastojala u tome da četnici brzim prodorom grebenom Manjače izvrše manevar pravcem s. Lusići — Previja (k 1037) — Grčka Gradina (k 999) u bok našim jedinicama i da na taj način omoguće grupi »Putlic« prodor duž druma za Sitnicu. Ostale četničke snage imale su nastupati na jug preko s. Surjana i s. Trijebova ka Mrkonjić-Gradu.

Napad je i otpočeo 31-og. Na položaju Grčka Gradina (k 999) — Kočića Glavica bili su dijelovi 2 krajiške brigade, u selima Lazičići i Marčete bio je 1 bataljon 2 prolet. brigade, u selima Šehovci i Sladovići 3 bataljon ove brigade i u s. Surjanu Manjačka partizanska četa. Dijelovi 1 krajiške brigade bili su na liniji Kik (k 1089) — Česta Obarska (k 961).

---

[126] Naređenje Vrhovnog štaba od 30 VIII OŠBK, arhiv CK SKJ, reg. br. 2249; izvještaj OŠBK od 31 VIII Vrhovnom štabu, isto reg. br. 2282; naređenjâ Vrhovnog štaba od 1 IX 5 kraj. odredu, isto reg. br. 2250, 1, 4 i 5 prolet. brigadi i 4 oper. zoni od 2 IX, isto, reg. br. 2253, 2254, 2251 i 2459 i 1 prolet. brigadi od 3 IX, isto, reg. br. 2256.

Jake četničke snage su ovoga dana iznenadile 1 bataljon 2 proleterske brigade koji je u selima Lazičići i Marčete prihvatio borbu i povlačio se ka s. Trijebovu. Četnici su ovoga dana skoro bez otpora izbili na liniju Previja (k 1037) — Rustina (k 915) — s. Lokvari. Na liniji s. Trijebovo — s. Surjan stabilizovala se situacija, a u toku 1 i 2 septembra zaustavljeno je nastupanje četnika.

Grupa »Putlic« je na drumu u toku 31 avgusta i 1 i 2 septembra postigla neznatne uspjehe. Najjaču tačku — Grčku Gradinu (k 999) nije uspjela zauzeti. Tek 3-eg, pošto je ojačana iz Banje Luke pionirskom četom (bez 1 voda) i dijelovima čete za vezu 714 divizije, sa pola 2 baterije iz 661 artiljeriskog diviziona, 1 vodom 1 čete 202 oklopnog puka, grupa je poslije artiljeriske i aviopripreme prešla u 7.20 časova u odlučan napad težeći da u toku dana zauzme Sitnicu i visove južno od nje. Grčka Gradina je pala tek oko podne poslije žilavog otpora dijelova 2 krajiške brigade. Do kraja dana neprijatelj je uspio da ovlada linijom s. Bosančići — k 943 — k 764 — s. Dujakovci. Desni bok ove grupe, za koji se osobito pribojavala poslije otstupanja sa Sitnice, obezbjeđivali su četnici, koji su se povezali sa neprijateljskim dijelovima kod Gomjenice.

Za ovo vrijeme 1 krajiška brigada nije ispoljila efikasno dejstvo jer je njen štab zorom 2 septembra bombardovan u s. Delijići i sav, izuzev zamjenika komandanta brigade, bio onesposobljen za rad. Nijemci su preko četnika bili obaviješteni o kući u kojoj je štab bio smješten i bombardovali su jednim svojim lakim bombarderom članove i osoblje štaba dok je još spavalo. Komandant brigade Ivica Marušić-Ratko teško je ranjen, pa je uskoro i podlegao ranama. Zbog ovoga je protivnapad ove brigade koji je planiran za 2 septembar sa linije Česta Obarska (k 961) — Kik (k 1089) u dva pravca: ka s. Stričići i ka s. Lazičići u cilju razbijanja četnika koji su ugrozili odbranu i na pravcu Sitnice i na pravcu Mrkonjić-Grada (sa pravca s. Surjan), otpao. Toga dana je zamjenik komandanta brigade ubacio dva bataljona 1 krajiške brigade od Trijebova ka Kiku (k 1089) da bi ojačao svoj 1 bataljon na ovom veoma ugroženom pravcu.

Za 4 septembar grupa »Putlic« ponovo je postavila kao dnevni cilj ovlađivanje Sitnicom i visovima južno od nje. Ali je za ovaj dan i komandant Operativnog štaba za Bosansku Krajinu naredio 1 krajiškoj i 2 proleterskoj brigadi da preduzmu nastupanje preko Manjače i njenim istočnim padinama u cilju bočnog dejstva na drum Banja Luka—Sitnica, da bi se ugrozilo nastupanje grupe »Putlic« čija je nadmoćnost u avijaciji, tenkovima i artiljeriji, u dejstvima duž druma oko koga je zemljište najvećim dijelom otkriveno, dolazila do znatnog izražaja.

Grupa »Putlic« je nastavila napad 4-og u 7.25 časova. Naše snage pružile su žilav otpor tako da neprijatelj nije ni u toku ovoga dana postigao ranije postavljeni cilj. Uveče se zaustavio na liniji k 781 — k 827 — k 1142. Na desnom krilu je štab 2 proleterske brigade ubacio u borbu i svoj 4 bataljon, pa je sa svoja 3 bataljona i Manjačkom četom izvršio energičan napad na četnike u s. Surjan, razbio ih i u toku dana ovladao linijom Pavlova Ravan (k 932) — s. Racune.

Ujutro 5-og nastavljene su žestoke borbe na prilazima Sitnice. Mjesto je prelazilo četiri puta iz ruku u ruke. Ređali su se juriši i kontrajuriši. Blagodareći apsolutnom preimućstvu u avijaciji, tenkovima, artiljeriji, a i pješadiji, neprijatelj je uspio da predveče ovlada Sitnicom. Trebalo mu je, dakle, punih 7 dana da bi se približio Mrkonjić-Gradu samo za 15 km koliko iznosi od Sitnice do položaja oko Kadine Vode, sa kojih je krenuo 31-og. Ali je u ovim borbama slomljena napadna moć ove grupe i ona je bila nesposobna za dalja ofanzivna dejstva. Zato je sigurno da je vijest o razbijanju lijevog krila na kome su bili četnici, koja mu je stigla noću 5/6, bila komandantu grupe »Putlic« dobar izgovor za naglo povlačenje ka Kadinoj Vodi koje je uslijedilo 6 septembra.

Ujutro 5 septembra 2 proleterska brigada sa Manjačkom četom nastavila je nastupanje i ovoga dana izbila na sjeverne padine Manjače, ovladavši linijom Vranovina (k 667) — Gradina (k 502) — Peratovac (k 903) — Lunjevac (k 1034), sa koje je već u toku noći preduzela napad na Bojanića Vis (k 534) i Krnin (k 661), gdje su četnici pokušali da stabilizuju svoju odbranu. Čim su osjetili po-

dilaženje boraca 2 brigade, četnici su se razbježali. U toku 6 i noću 6/7 brigada je produžila nastupanje. Jedan njen bataljon zauzeo je utvrđenu Klisinu, a 4 bataljon izbio je 6-og po podne na drum kod s. Cvijetići ometajući saobraćaj i vezu sa Banjom Lukom. Ali je glavnina grupe »Putlic«, koja se povlačila od Sitnice, brzo intervenisala prema ovom usamljenom pritisku dijelova 2 brigade i zaustavila njihov dalji prodor ka Kadinoj Vodi i Kolima.

Za ovo vrijeme je 1 krajiška brigada ovladala selima Lazičići i Marčete, ali je njeno nastupanje išlo isuviše sporo, što je omogućilo grupi »Putlic« da se bez ozbiljnih gubitaka povuče u toku 6-og ka Kadinoj Vodi i ovdje ponovo organizuje za odbranu. Tako ovaj dobro zamišljeni manevar nije donio rezultate koji su bili mogućni. I 2 krajiška brigada sa dijelovima Ribničkog bataljona iz 6 krajiškog odreda, zamorena u neprekidnim desetodnevnim danonoćnim borbama, sporo se kretala naprijed.

Sigurno je da bi jedan odlučan napad u toku 6 ili 7-og doveo do konačnog razbijanja neprijateljske grupe, ali su naše jedinice bile za takav pothvat isuviše zamorene i iscrpene, a drugim snagama komandant Operativnog štaba nije u ovom momentu raspolagao.

Neprijatelj je 7 septembra pojačao četnike sa po jednom njemačkom i domobranskom četom, pa je uz artiljerisku i aviopodršku izvršio protivnapad sa glavnim udarom pravcem Gajina Dol. — k 504. Čitav dan su vođene oštre borbe na liniji k 504 — Krnin (k 661). Protivjurišem 4 bataljona 2 proleterske brigade zaustavljen je napad i neprijatelj je odbačen na polazne položaje. Treći bataljon 2 proleterske brigade, koji je u toku dana izgubio k 504 i Bojanića Vis (k 534), povratio je ove položaje noćnim protivnapadom. Na taj način položaj je i na lijevom krilu bio stabilizovan.

U toku 8 septembra je odbrana 2 proleterske brigade ojačana sa dva bataljona 1 krajiške, stim što je 2 bataljon 1 krajiške smijenio na Lunjevcu 3 bataljon 2 proleterske, a 3 bataljon 1 krajiške zadržan je u rezervi u s. Busije.

Tako je i ovaj drugi pokušaj prodora iz Banje Luke za Mrkonjić-Grad propao i neprijatelj je bio primoran da se povuče i pređe u odbranu. Njegov odbranbeni raspored izgledao je sada ovako: osnovne snage bile su koncen-

trisane u Kolima i Kadinoj Vodi; Kadinu Vodu je neprijatelj branio na utvrđenim položajima k 854, Šuplja Stijena (k 857), Pajtoš (k 857), s. Klisina (k 810), Šljeme (k 846), k 810, a Kola na utvrđenim položajima Vodički Vrh (k 868), Vujnovac (k 665), s. Cvijetići (k 552). Lijevo i desno su se na ove položaje naslanjali četnici frontom ka Vrbasu i Gomjenici.

Pred Operativni štab za Bosansku Krajinu postavilo se u ovom momentu pitanje da li je situacija na banjalučkom pravcu riješena povoljno i da li dozvoljava pregrupisavanje naših snaga u cilju napada na Jajce koji je trebalo izvršiti po planu Vrhovnog komandanta. Iz Vrhovnog štaba ukazivano je nekoliko puta na potrebu da se taj zadatak što prije izvrši ali je, takođe, uvijek podvlačeno da će on biti uspješno izvršen samo ako se situacija na pravcu Sitnica—Banja Luka stabilizuje. Ali, pošto je neprijatelj ispoljavao krajnju upornost pojačavajući grupu »Putlic«, to se nije moglo računati na uspješno zatvaranje ovog pravca slabijim snagama.

Vrhovni komandant je u nekoliko navrata ukazivao ovih dana komandantu Operativnog štaba na potrebu da se jednim odlučnim napadom zada neprijatelju što teži udarac i da se potom pred njim ostave slabiji dijelovi i mjesne partizanske snage iz sastava 6 krajiškog odreda, koje će jačati prilivom novih boraca sa ovog terena, zahvaljujući uspješnim akcijama i političkom djelovanju brigada. Ali je 6 krajiški odred bio isuviše slab za izvršenje ovog zadatka, pošto je ovdje mogao angažovati samo jedan svoj bataljon, a mobilizacija novih boraca na terenu Manjače, Ratkova i okoline Mrkonjić-Grada tekla je sporo (uticaj četnika bio je prilično velik te se za kratko vrijeme boravka brigada i danonoćnih borbi nije moglo postići nešto značajnije u tom smislu). Sem toga, komandant Operativnog štaba je smatrao da neprijateljskoj grupi nije u dosadašnjim borbama zadan ozbiljniji udarac koji bi je prisilio na dužu pasivnost. To su bili razlozi koji su ga rukovodili da odloži napad na Jajce da bi koncentrisanim snagama izvršio napad na neprijatelja u Kadinoj Vodi i Kolima u cilju njegovog razbijanja i odbacivanja ka Banjoj Luci. 6 septembra, dok je neprijatelj panično otstupao sa Sitnice, komandant OŠ za Bosansku Krajinu

je ukazao Vrhovnom štabu na značaj ovoga pravca s obzirom na agresivnost neprijatelja i predložio mu da se na njega prebaci i 4 crnogorska brigada, pa da se zatvori sa dvije brigade i mjesnim jedinicama, a ostalim snagama da se pristupi napadu na Jajce. Ali kada je ustanovio da se neprijatelj zadržao na Kadinoj Vodi i Kolima i da ispoljava krajnju upornost da ove položaje zadrži, prelazeći u toku 7 i 8 septembra u protivnapade, on se odlučio za napad.

U 21 čas je komandant OŠ za Bosansku Krajinu izdao zapovijest za opšti napad sa osnovnom idejom da se dijelom snaga razbije neprijatelj na liniji Vujnovac — s. Cvijetići i da se posjedne drum između Kola i Kadine Vode, a glavnim snagama da se istovremeno izvrši koncentričan napad na neprijatelja u Kadinoj Vodi gdje ga opkoliti i razbiti. U tom cilju postavljeni su i zadaci jedinicama.

Četvrti bataljon 2 proleterske i jedan bataljon 1 krajiške brigade imali su da sa Bojanića Visa (k 534) izvrše napad na s. Cvijetići, k 552 i Vujnovac, da posjednu ove tačke i ne dozvole kako bjekstvo neprijatelja iz Kadine Vode tako i pristizanje pojačanja iz Kola. Prva krajiška brigada sa dva bataljona imala je da napadne Kadinu Vodu sa linije Lunjevac (k 1034) — Palež, da zauzme Klisinu, Sljeme i k 810, a potom produži napad na s. Kadinu Vodu. Za 2 krajišku brigadu predviđeno je da sa dva bataljona napadne preko Grčke Gradine (k 999) i Šuplje Stijene (k 857) i zauzme odbranbenu liniju na tom otsjeku, a potom da produži napad na Kadinu Vodu. Jedan njen bataljon određen je u rezervu u rejonu Kočića Glavice (k 880) na drumu. Jedan bataljon 2 proleterske brigade i Manjačka četa dobili su zadatak da razbiju neprijatelja na pravcu Bojanića Vis (k 534) — Viševac (k 329) i odbace ga preko potoka Rakovica. Napad je trebalo da počne u 23 časa 9 septembra.

Jedinice 1 krajiške i 2 proleterske brigade izvršile su potpuno svoj zadatak. Neprijatelj je izbačen iz Kadine Vode, a naše snage izbile su pred Kola. Međutim, on se izvukao bez većih gubitaka jer jedinice 2 krajiške brigade nisu bile izvršile do kraja svoj zadatak.

Poslije ovoga je komandant Operativnog štaba odlučio da glavninu snaga brzo izvuče i krene na Jajce. Odmah zatim naši dijelovi napustili su Kadinu Vodu. Još 7 septembra dobijena je saglasnost Vrhovnog komandanta za prebacivanje 4 crnogorske brigade u rejon Mrkonjić-Grada, pa je Operativni štab smatrao da sada ima dovoljno snaga i za zatvaranje pravca ka Banjoj Luci i za napad na Jajce. Ali Vrhovni štab je 9-og obavijestio Operativni štab da je jedna jača ustaška grupa, poslije žestokih borbi od 7 do 9 septembra, uspjela da izvrši prodor u Šujicu što još više ističe značaj što skorijeg napada na Jajce. Takođe se ističe da će ovaj prodor vjerovatno uticati na brzinu pokreta 4 crnogorske brigade iz rejona Kupresa za Mrkonjić Grad.

Međutim, događaji na banjalučkom pravcu pokazali su 11 septembra da ni ovoga puta nije bilo moguće skinuti otuda glavne snage i orijentisati ih ka Jajcu, jer je toga dana neprijatelj ponovo prešao u nastupanje sa Kola na jug.

Glavni stožer domobranstva i štab njemačke 714 divizije nisu bili odustali od namjeravanog prodora na jug jer nisu mogli dozvoliti da naše snage neposredno ugroze Banju Luku i ponovo prodru na Kozaru, za čije su ovlađivanje uložili toliko napora. A 6 septembra, pošto je željeznički most, 6 km jugozapadno od Kostajnice, bio popravljen, svečano je puštena u saobraćaj i željeznička pruga Banja Luka—Sunja, koja je mjesecima bila u prekidu. Toga dana prošao je ovom prugom prvi voz natovaren rudom iz Ljubije za Njemačku. Nijemci su, dakle, bili spremni da se angažuju do krajnjih granica samo da osiguraju eksploataciju ovoga rudnika željeza koji je, kako piše njemački poslanik u NDH, »od najvećeg značaja za njemačku ratnu privredu«. Nijemci su držali i fabriku »Elektro-Bosna« u Jajcu, pa im je zato bilo stalo da održe i ovaj grad i spriječe napad naših snaga. Najzad, i ustaše i Nijemci htjeli su da na svaki način potisnu naše snage sa prostora između rijeka Sane i Vrbasa i iz rejona Mrkonjić-Grada, da bi ponovo ovaj teren predali četnicima i na taj način spriječili da partizani stvore na njemu svoje uporište. Nemajući snaga u

rezervi, oni su bili prinuđeni da ih skidaju sa drugih poprišta, a to je zahtijevalo vremena.

U cilju ojačanja snaga na ovom pravcu 8 septembra su upućene iz Banje Luke na Kadinu Vodu 2 sat 1 novačke bojne, 5 i pola sata domdo[127] bojne. A 10-og su po odluci Glavnog stožera domobranstva, stigle u Banju Luku 1 i 2 bojna Petrinjskog zdruga i odmah upućene na Kola. Od ovako ojačanih snaga formirana je istog dana grupa »Vedel« u kojoj su od njemačkih jedinica bili 3 bataljon 721 pješadiskog puka, 2 baterija 661 artiljeriskog diviziona, 714 pionirska četa i 1 četa tenkova iz 202 oklopnog puka, a od ustaško-domobranskih 1 i 2 bojna Petrinjskog zdruga, 1 novačka bojna, dijelovi domdo bojne i 1 polubaterija iz 8 topničkog sklopa. Komandu nad grupom preuzeo je njemački potpukovnik fon Vedel. Ovako formirana grupa brojala je preko 2.500 vojnika, što znači da je sama, bez četnika, imala brojno stanje kao 1 i 2 krajiška i 2 proleterska brigada.

Početak napada ove grupe planiran je za 11 septembar u 7.00 časova sa ciljem da se jakim lijevim krilom razbiju naše jedinice na sjevernim padinama Manjače i ovlada grebenom i istočnim padinama ove planine kako bi se na taj način omogućilo prodiranje drumom za Sitnicu i tako postigla sigurnost operacije. Neprijatelj je, dakle, poslije iskustva grupe »Putlic« koja je u dva navrata bila prinuđena na otstupanje radi uspješnog manevra naših snaga preko Manjače, shvatio da će prodor drumom i jače grupe uz podršku avijacije, tenkova i artiljerije, biti ponova kompromitovan ukoliko se prethodno ne obezbijedi njen lijevi bok. Zato su glavne snage grupisane za napad 11-og na lijevom krilu. Na pravcu Bojanića Vis (k 534), s. Racune, s. Surjan, četnici su ojačani sa dvije njemačke čete, a oba bataljona Petrinjskog zdruga imala su da nastupaju grebenom Manjače u zajednici sa četnicima. Ove snage bile su ojačane nekim manjim jedinicama, artiljerijom i podržavane avijacijom. Predviđeno je da drumom nastupa 3 bataljon 721 pješadiskog puka ojačan tenkovima i artiljerijom. Za 11-ti je kao dnevni zadatak određena linija s. Dobrnja—s. Krupa, tj. linija položaja 1 i 2 krajiške i 2 proleterske brigade.

[127] domdo — domobranska dobrovoljačka

Naše snage bile su 11-og izjutra iznenađene snažnim napadom neprijatelja, jer nisu imale podataka ni o njegovim namjerama niti o pristiglim ojačanjima. Operativni štab izdao je za 11-ti zapovijest za postepeno izvlačenje snaga sa ovog pravca u cilju njihovog prebacivanja ka Jajcu. U toku dana neprijatelj je dostigao liniju s. Han Sladojević—s. Busije— s. Čuburlović—s. Krupa.

Međutim, štab 1 krajiške brigade je za noć 11/12 naredio protivnapad u pravcu s. Han Sladojević i Busije. Udar Krajišnika bio je tako snažan da ga 2 bojna Petrinjskog zdruga nije mogla izdržati, već je bila rastrojena i u neredu se povukla ka Kolima. Prva krajiška brigada je ponovo zaposjela s. Busije. Druga proleterska brigada, koja se u toku dana povukla sa Krnina (k 661) i Bojanića Visa (k 534), takođe je noću izvršila protivnapad, koji je bio odbijen, pa se potom povukla na liniju Gradina (k 502)—Peratovac (k 903).

Zahvaljujući uspjehu noćnog protivnapada 1 krajiške brigade neprijatelj je bio primoran da se 12-og zadrži na dostignutim položajima radi sređivanja razbijene bojne i priprema za novi napad. Noću 12/13 naše jedinice izvele su ponovo niz manjih prepada, uznemiravajući neprijatelja i nanoseći mu gubitke.

Grupa »Vedel« je prešla 13-og u 6 časova ponovo u napad. Osobito oštre borbe vođene su za Lunjevac (k 1034) i oko s. Busije. Neprijatelj je ovoga dana uspio da se uklini između 1 krajiške i 2 proleterske brigade i osvoji k 1036 i k 1032 na grebenu Manjače. Na kraju dana on je ovladao linijom s. Kadina Voda—Korito (k 790) —k 1036—k 1032—k 961—Rakovića Br.—(k 727). Druga proleterska brigada bila je, uslijed neprijateljskog prodora grebenom Manjače, primorana na povlačenje na liniju s. Prisjeka—Straža (k 799). Noću 13/14 naše jedinice su opet vršile protivnapade u cilju uznemiravanja i nanošenja gubitaka neprijatelju.

Koristeći dubok prodor grebenom Manjače, neprijatelj je za 14-ti predvidio da njemačkim jedinicama koje su izbile u rejon s. Racune i na k 1032 izvrši manevar pravcem s. Lokvari da bi u sadejstvu sa snagama koje su nastupale sa Korita i Kadine Vode razbio i odbacio 1 krajišku brigadu i tako omogućio brz prodor ka Sitnici.

Nastavljajući prodor preko Manjače, 1 i 2 bojna Petrinjskog zdruga su oko podne izbijale u rejon Paleža (1 km južnije od s. Lusići) i Razdolja (k 901). Ovdje ih je sačekala 1 krajiška brigada snažnim protivnapadom. Bojne su bile rastrojene i, zahvaćene panikom, pobjegle. Neprijateljski izvještaji bilježe da je u ovom sudaru nestalo 295 vojnika, 5 oficira, 5 puškomitraljeza i 11 teških mitraljeza i da je ranjeno 43 vojnika. Razbijene dijelove koji su bježali ka selu Lusići spasli su tenkovi od potpunog uništenja. Brigada je zarobila 120 vojnika i 3 oficira, većinom iz 2 bojne Petrinjskog zdruga i, sem pomenutih mitraljeza, zaplijenila je 131 pušku, 30.000 metaka i svu komoru, a sama je imala 5 ranjenih i 5 poginulih boraca.

Protivnapad 1 krajiške ponio je i bataljone 2 proleterske brigade, čiji je 3 bataljon već bio otstupio sa Straže i Prisjeke. U snažnom naletu bataljoni su razbili Nijemce i četnike. Ubijeno je 50 Nijemaca, a mnogi su se, ne želeći da padnu u zarobljeništvo, skočili u kanjon Vrbasa.

Prva krajiška brigada je u toku 15 septembra rasporedila jedan svoj bataljon, ojačan jednom četom, na položaje Prepljetnjak (k 1126), V. Greda, Bataruša, orijentisan ka drumu, a dva bataljona bez jedne čete krenula su na desno krilo da bi zajedno sa dijelovima 2 proleterske, koji su bili na Straži i u s. Prisjeci, izvršila udar na krajnje neprijateljsko lijevo krilo ukoliko pokuša da prodre na jug. Neprijatelj se zadržao na liniji Pajtoš (k 875)—s. Lusići—k 1093—Prepljetnjak (k 1126)—Krošnjarica (k 991)—Rakovića Br. (k 727) i odmah pristupio utvrđivanju, a komandant grupe je 15-og izvijestio da su ga potčinjene starješine upozorile da sa ovim snagama neće moći izdržati novi neprijateljski napad, jer mu nisu dorasle. Nijemci su na Manjači ojačali u toku 15-og položaje dovlačenjem četnika. Izviješten o ovoj situaciji, na položaje je 15-og stigao iz Glavnog stožera domobranstva general pješadije vitez Laksa, da izvrši smotru jedinica i da se dogovori sa komandom 714 divizije o daljim mjerama.

Ali pritisak naših snaga nastavio se i 16 septembra. Toga dana je osobito značajan uspjeh postigao 2 bataljon 1 krajiške brigade, koji je u toku dana izvršio napad

na Prepljetnjak (k 1126) gdje je neprijatelj izvodio odbranbene radove i ponovo razbio ostatke 1 i 2 bojne Petrinjskog zdruga.

Zbog ovakve situacije neprijatelj je 16-og odlučio da grupu »Vedel« ponovo ojača sa još dva bataljona: 2 bojnom iz 3 gorskog zdruga i njemačkim bataljonom »Princ Ludvig fon Baden«, a sljedećeg dana naređeno je da se sa Mrakovice prebace u sastav ove grupe i dijelovi njemačkog 8 građevinskog bataljona.

Operativni štab za Bosansku Krajinu neprekidno nastoji da glavninu svoje grupe oslobodi sa ovog fronta da bi mogao pristupiti napadu na Jajce koji neprekidno forsira Vrhovni štab u svojim dopisima. On skreće i pažnju da se po svaku cijenu izbjegne uplitanje u dugotrajne frontalne borbe ove naše tada najjače grupe. Borbe na ovom pravcu koje traju već oko 20 dana stvarno su poprimile takav karakter, što je jedinice strahovito iscrplo, a pretrpjele su i znatne gubitke. Ali kako neprijatelj pokazuje krajnju upornost — u dva navrata je pretrpio neuspjeh i znatne gubitke i svakiput, ojačavan novim snagama, ponovo je prelazio u napad — to Operativnom štabu nije preostalo ništa drugo do da opet preduzme opšti napad u cilju razbijanja i odbacivanja neprijatelja.

Situacija za ovakav napad bila je sasvim povoljna, s obzirom na udarce koje su naše snage zadale grupi »Vedel« u dotadašnjim borbama, a napad je mogao da uslijedi prije nego što bi neprijatelj uspio da ojača ovu grupu novim snagama. A konačno je i 4 crnogorska brigada sa tri bataljona pristigla u rejon Mrkonjić-Grada, pošto su je noću 11/12 septembra smijenili dijelovi 3 krajiškog odreda u Novom Selu i Blagaju. Njen 2 bataljon je po naređenju Vrhovnog štaba od 8 septembra prebačen u rejon s. Jasenovi Potoci sa zadatkom da obezbijedi prostoriju s. Jasenovi Potoci—Mliništa od četničkih grupa koje su se ovdje zadržale i da djeluje politički u narodu. Operativni štab za Bosansku Krajinu izdao je 14-og naređenje 3 krajiškoj brigadi da izvrši manevar pravcem s. Vrhpolje—s. Bronzani Majdan da bi tu svojom pojavom skrenula pažnju neprijatelja i vezala za sebe dio njegovih snaga. U ovom momentu bila su to značajna preimućstva.

Poslije opšteg napada koji je predviđao, komandant Operativnog štaba mogao je odmah preduzeti izvlačenje jake grupe od četiri brigade s tim da na ovom pravcu ostanu dvije brigade, bataljon 6 krajiškog odreda i Manjačka četa — snage koje će biti u stanju da zadrže eventualni prodor neprijatelja dok napad na Jajce ne bude završen.

Operativni štab je 17 septembra izdao zapovijest za opšti napad na neprijatelja na liniji Rakovića Br. (k 727)—Prepljetnjak (k 1126)—s. Lusići—Pajtoš (k 875)—Šuplja Stijena (k 857). Ideja napada bila je da se dvostrukim obuhvatnim manevrom slomi otpor neprijatelja, a njegove snage razbiju i odbace ka Banjoj Luci. Za napad su angažovane 1 i 2 krajiška, 2 proleterska, dva bataljona 3 sandžačke i dijelovi 4 crnogorske brigade i 6 kraj. odreda. U rezervi su zadržani dijelovi 2 krajiške i 4 crnogorske brigade.[128] Prva krajiška i 2 proleterska brigada sa dijelovima 4 crnogorske brigade, imale su da razbiju neprijateljsko lijevo krilo i energično prodiru na sjever ka Kolima, a 2 krajiška i dva bataljona 3 sandžačke da izvrše napad na desno krilo neprijatelja na liniji Pajtoš (k 875)—Šuplja Stijena (k 857), da ga razbiju i ovladaju Kadinom Vodom. Napad je bio predviđen za noć 17/18.

Pošto je noću pala jaka magla te su pokret i orijentacija bili veoma otežani, to je početak napada odložen za sjutradan. Kod neprijatelja nije bilo nikakvih izmjena. Njegove snage su, istina, uspjele da u vremenu od 15 do 17-og izgrade dosta solidan odbranbeni sistem, ali predviđena pojačanja još nisu bila pristigla. Neprijatelj se na pomenutoj liniji utvrdio po sistemu otpornih tačaka.

Izjutra 18 septembra 1 krajiška brigada se, koristeći šumu i maglu, infiltrirala u rejonu Razdolja (k 901) kroz neprijateljsku liniju, pri čemu su se neke njene jedinice provlačile kroz međuprostore široke često svega oko 100 m. Razvila se teška četveročasovna borba u kojoj su neprijatelju naneseni krupni gubici, a brigada je imala 5 poginulih i 8 ranjenih. Sa ovom brigadom dejstvovao je i jedan bataljon 4 crnogorske brigade koji je uspio da na svom pravcu razbije jednu domobransku četu. Iako je brigada zauzela veliki broj neprijateljskih rovova, nepri-

---

[128] Zapovijest nije pronađena, pa su ideja i plan napada rekonstruisani iz izvještaja o toku napada.

jatelj je ipak sa pojedinih tačaka pružao vanredno žilav otpor. I 2 proleterska je vodila ogorčene borbe na svome pravcu, a osobito na Rakovića Br. (k 727), jer su Nijemci pružali veoma žilav otpor. Ali je u toku dana otpor ispred obje brigade bio slomljen i neprijatelj primoran na povlačenje. Dijelovi na lijevom krilu radili su dosta sporo tako da je neprijatelj, trpeći snažan pritisak na svom lijevom krilu i osjetivši manevar naših snaga zapadno od Kadine Vode, izdao zapovijest za povlačenje, kome se pristupilo rano 19 septembra. To je naše jedinice, osobito poslije žilavog otpora prošlog dana, iznenadilo, pa se neprijatelj uspio izvući na liniju Vodički Vrh (k 868)—Krnin (k 661)—Bojanića Vis (k 534) bez znatnijeg dodira. Tako je napustio i Kadinu Vodu. U toku dana na ovu liniju su pristigli iz Banje Luke i bataljoni predviđeni za ojačanje grupe »Vedel« — 2 bojna 3 gorskog zdruga, bataljon »Princ Ludvig fon Baden« i 6 četa 8 građevinskog bataljona (bez jednog voda) sa Mrakovice.

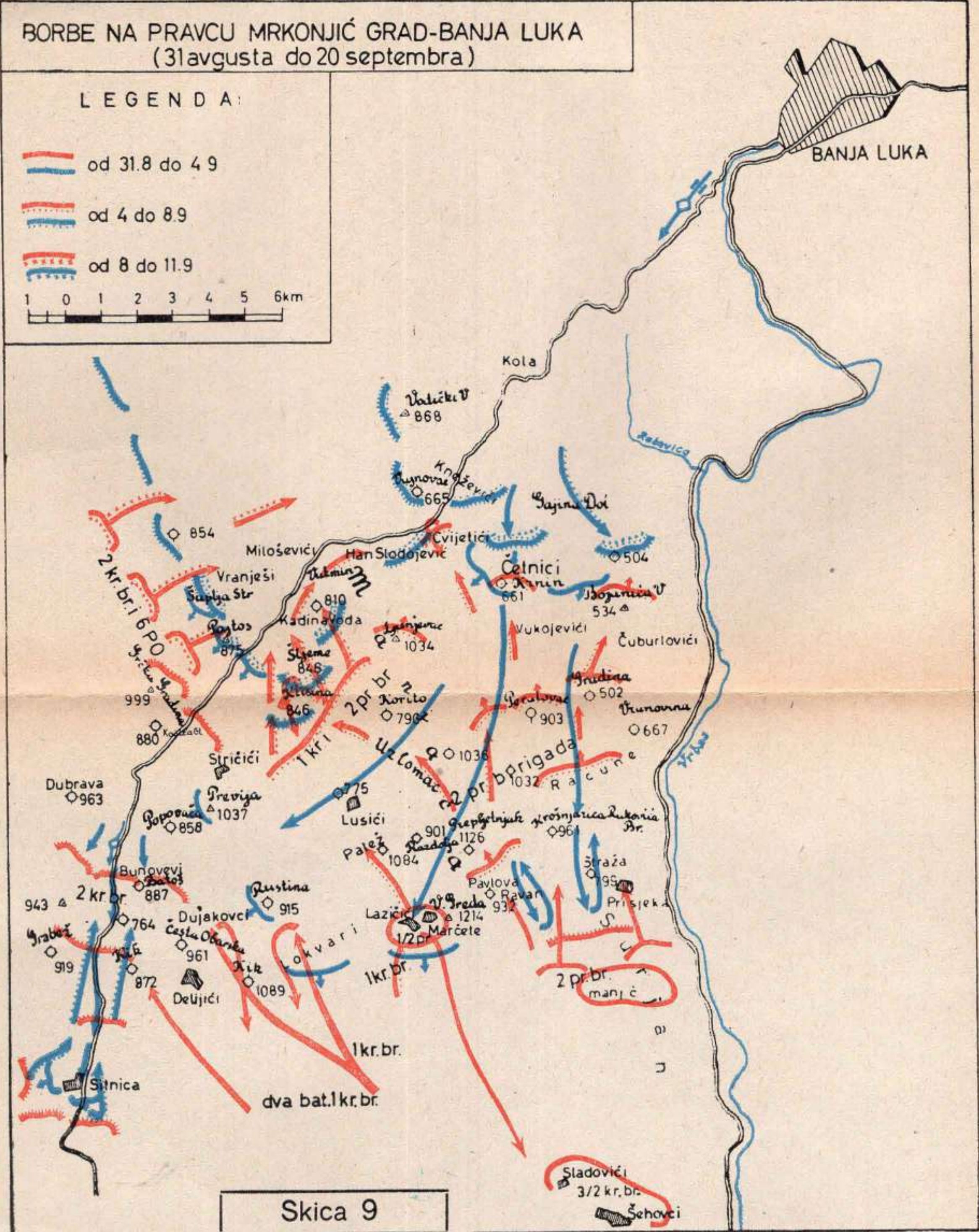
Noću 19/20 otpočela je smjena jedinica. Druga proleterska brigada smijenjena je u toku 20-og, a 1 krajiška do 12 časova 22-og. Njihove položaje preuzela je 3 sandžačka brigada i Manjačka četa. Istovremeno su dijelovi 6 krajiškog odreda i 3 krajiška brigada smijenili 2 krajišku i dijelove 4 crnogorske brigade. Sve četiri brigade su maršovale ka Jajcu, a Operativni štab za Bosansku Krajinu je pristupio pripremama za napad.

Poslije opšteg napada od 18 i 19-og koji, i pored vanredno žilavog otpora, njegove trupe nisu mogle izdržati već su bile primorane na užurbano povlačenje sve do prihvatnih položaja ispred Kola, komandant 714 divizije ocijenio je da se situacija na čitavom njegovom području veoma pogoršala. Još 17-og on je izvijestio Glavni stožer domobranstva da se na prostoru oko rijeka Une i Sane i na pravcu Banje Luke osjeća pojačana partizanska aktivnost koja, po svemu izgleda, ima za cilj prodor na sjever, u kom slučaju raspoložive snage na ovom sektoru ne bi bile dovoljne za efikasno sprečavanje takvog prodora. Očigledno se general Štal — komandant zloglasne »Kampfgruppe Westbosnien«, koja je osjetila snagu partizanskog pokreta u ofanzivi na Kozaru, veoma uplašio, iako na pomenutom području nije imao baš suviše slabe

snage. Tu je bila raspoređena glavnina 714 i 1 gorske divizije, sa mnogobrojnim ustaškim jedinicama i raznim sitnijim dijelovima — dakle, snaga bar 3—4 puta brojno jača od grupe naših brigada koja je vodila borbu na pravcu Sitnica—Banja Luka. Komandanta 714 divizije još je više zabrinuo izvještaj koji je primio s fronta 19 septembra, u kome je rečeno da se glavnina partizanskih snaga ispred grupe »Vedel« pregrupisava ka desnom krilu sigurno u namjeri da joj udari u bok i pozadinu. Naime, pokret 3 krajiške brigade ka Bronzanom Majdanu u toku 17 i 18-og izazvao je neočekivanu zabunu kod neprijatelja. Vijesti o pregrupaciji naših snaga i pokret 3 krajiške ka Bronzanom Majdanu, u situaciji kada se 2 krajiški odred iz Podgrmeča upravo bio ponovo prebacio na Kozaru i već tamo otpočeo sa akcijama, još su više uznemirile neprijatelja. Zbog toga je u Prijedoru užurbano formirana borbena grupa »Kalvajt«, sastava 2 bataljon 721 pješadiskog puka ojačan sa dvije čete domobrana, i hitno upućena u Bronzani Majdan da se poveže sa snagama garnizona u Sanskom Mostu i na Kolima i da u sadejstvu s njima spriječi prodor partizana na sjever. Grupa je u određeno mjesto stigla 22 septembra. Zahvaljujući ovakvoj procjeni situacije neprijatelj će se na čitavoj ovoj liniji držati pasivno, iščekujući naše napade. Tako je stvoreno dovoljno vremena da naše glavne snage izvrše napad na Jajce. Ustvari, one su to vrijeme obezbijedile svojom upornošću u danonoćnim borbama na banjalučkom pravcu, natjeravši neprijatelja na pasivnost i opreznost koja je uslijedila više kao posljedica straha nego stvarne situacije na ovom pravcu.[129]

---

[129] Izvještaji 2 i 4 prolet. brigade od 1 IX Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3265 i 3288; naređenje Vrhovnog štaba od 2 IX OŠBK, AVII, k. 2, reg. br. 38/4 i izvještaji 1 kraj. brigade od 2 IX OŠBK, isto, k. 787, reg. br. 17/2 i 18/2; izvještaji 6 kraj. part. odreda od 3 IX OŠBK, Zbornik IV/7, dok. br. 6; naređenje Vrhovnog štaba od 4 IX OŠBK, isto, k. 2, reg. br. 39/4; izvještaji OŠBK od 4 i 6 IX Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2883, 2884; petnaestodnevni izvještaj 2 kraj. brigade od 5 IX OŠBK, Zbornik IV/7, dok. br. 12; naređenje Vrhovnog štaba od 7 IX OŠBK, AVII, k. 2, reg. br. 40/4; izvještaj OŠBK od 7 IX Vrhovnom štabu, isto, k. 4, reg. br. 14/1; naređenje OŠBK od 8 IX 1 i 2 kraj. i 2 prolet. brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 3587; naređenje Vrhovnog štaba od 8 IX 4 prolet. brigadi, arhiv CK SKJ,

BORBE NA PRAVCU MRKONJIĆ GRAD-BANJA LUKA
(31 avgusta do 20 septembra)
LEGENDA:
od 31.8 do 4.9
od 4 do 8.9
od 8 do 11.9
1 0 1 2 3 4 5 6km
BANJA LUKA
Kola
Čelnici
Miloševići
Han Slodojević
Cvijetići
Vranješi
Kadinavoda
Vukojevići
Čuburlovići
Stričići
Dubrava
Lusići
Palež
Bunovevi
Dujakovci
Lazići
Marčete
Pavlova Ravan
Straža
Prisjeka
Deljijići
Sitnica
Sladovići
Šehovci
2 kr. br. i 6 PO
1 kr. br.
2 pr. br.
2 pr. brigada
2 kr. br.
1/2 pr.
dva bat. 1 kr. br.
3/2 kr. br.
Racune
Kokvari
Vrbas

Skica 9

4. — *Osvrt na taktiku brigada u napadu i odbrani*

Poslije izloženih dejstava proleterskih i udarnih brigada i, osobito, poslije ovih višednevnih borbi na banjalučkom pravcu, možemo uočiti i istaći neke osnovne karakteristike metoda dejstava tih novih jedinica, jer ćemo na taj način već od samog početka sagledati temelje jedne u mnogočemu specifične ratne vještine, koja će se kasnije, stvaranjem Narodnooslobodilačke vojske, razviti i usavršiti.

U borbama na banjalučkom pravcu, koje su trajale bez prekida od 25 avgusta do 20 septembra, naše brigade su pokazale visoku borbenu vrijednost. Mijenjajući nekoliko puta ulogu napadača i branioca, one su ispoljile

---

reg. br. 2263; izvještaj OŠBK od 8 IX Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2577; izvještaj 4 prolet. brigade od 9 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 3290; naređenje Vrhovnog štaba od 9 IX OŠBK i 4 prolet. brigadi od 10 IX, AVII, k. 2, reg. br. 42/4 i 43/4 i arhiv CK SKJ, reg. br. 2464; izvještaji OŠBK od 10 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2885 i 2886; naređenja Vrhovnog štaba OŠBK, 4 prolet. brigadi i 2 bat. 4 prolet. brigade od 11 IX, AVII, k. 2, reg. br. 44/4, arhiv CK SKJ, reg. br. 2278 i 2275; izvještaj 4 prolet. brigade od 11 IX Vrhovnom štabu, Zbornik IV/2, dok. br. 27; naređenje Vrhovnog štaba od 12 IX OŠBK, AVII, k. 2, reg. br. 22/2; izvještaj OŠBK Vrhovnom štabu od 12 IX, arhiv CK SKJ, reg. br. 2887; naređenje Vrhovnog štaba od 15 IX 2 bat. 4 prolet. brigade, isto, reg. br. 2292; izvještaji 1 kraj. brigade od 14 i 15 IX OŠBK, AVII, k. 787, reg. br. 14/2 i 15/2 i Zbornik IV/7, dok. br. 37; izvještaj OŠBK od 15 IX Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2889; naređenje Vrhovnog štaba od 16 IX OŠBK, arhiv CK SKJ, reg. br. 2294; izvještaji OŠBK od 17, 20, 22 IX, Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2890, 2891, 2894; pismo načelnika štaba 2 prolet. brigade od 18 IX S. Žujoviću, isto, reg. br. 2647; izvještaj 3 prolet. brigade od 23 IX OŠBK, AVII, k. 161, reg. br. 10/1; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica za avgust, AVII, k. 13, reg. br. 25/1—3, 26/1—4, 26/1—12, 27/1—9, 29/1—4, 29/1—14, 31/1—3, i za septembra, AVII, k. 13-A, reg. br. od 1 do 24/1; bojna relacija 2 domobranskog zbora za septembar, Zbornik IV/7, dok. br. 201; naređenje komandanta četničkog odreda »Petar Kočić« od 21 VIII, AVII, reg. br. BH-V-9982; naređenje Komande bosanskih četnika od 27 VIII načelniku štaba i pismo Banjalučkog domobranskog zdruga od 27 VIII štabu bosanskih četnika, AVII, reg. br. BH-X-533; pismo komandanta bosanskih četnika od 31 VIII Glavnom štabu bosanskih četnika, AVII, reg. br. BH-X-535; pismo njemačkog poslanika u NDH njemačkom generalu u Zagrebu od 3 maja 1942 godine o privrednom značaju rudnika kod Prijedora za Njemačku, AVII, mikrofilm L. — N7 — 301598.

sposobnost i za izvođenje uporne odbrane i za organizaciju i brzi prelazak u energične napade. Karakter i visinu borbene vrijednosti ovih brigada moguće je pravilno ocijeniti samo ako se pođe od stvarnog odnosa snaga na bojištu. Poslije ojačavanja grupe »Putlic« 3 septembra odnos u broju boraca svakako je išao u korist neprijatelja. Prva i 2 krajiška i 2 proleterska brigada (bez svog 2 bataljona), ojačane sa tri čete 6 krajiškog odreda, imale su ukupno oko 2.500 boraca. Grupa »Putlic« imala je bez četnika ukupno oko 1.300 vojnika, a sa njima taj je broj, iako nije bilo moguće ustanoviti njihovo tačno brojno stanje, prelazio svakako cifru od 2.500, jer se u njemačkim dokumentima govori o 2.400, a u četničkim oko 2.000 četnika koji su 31 avgusta preduzeli napad na jug. Odnos snaga u svemu drugom išao je neuporedivo u korist neprijatelja: on je raspolagao sa 8 brdskih topova i haubica, sa 10 tenkova i 10 aviona, a naše jedinice imale su svega 2 protivtenkovska topa, sa veoma malim količinama granata. Stanje municije išlo je takođe neuporedivo u korist neprijatelja. Od 11 septembra, kada je grupa »Putlic« ojačana sa dva bataljona Petrinjskog zdruga, ovaj odnos se još više pomjerio u njegovu korist, jer su naše snage ostale iste sem što je 13-og 2 proleterska brigada ubacila u borbu i svoj 2 bataljon, koji je imao oko 150 boraca.

Pored daleko povoljnijeg snabdijevanja hranom i materijalom, zbrinjavanja ranjenika itd., treba ponovo istaći preimućstva neprijatelja u organizaciji službe veze. Dok se on koristio savremenim, brzim sredstvima, naše jedinice su vezu održavale isključivo pomoću kurira — pješaka i konjanika, čija je sporost na ovako širokom i ispresijecanom terenu često bila razlog što se na vrijeme nije moglo reagirati, što su pojedine mjere zakašnjavale i bile suprotne novostvorenoj situaciji, koja se i inače brzo mijenjala, što se u odlučnim momentima nije moglo ostvariti puno sadejstvo svih snaga itd. Slaba veza je, naprimjer, bila razlog što se onaj uspjeh 2 proleterske brigade na desnom krilu u vremenu od 4—6 septembra nije bolje iskoristio, kao i uspjeh 1 krajiške 14-og itd.

Razumije se da bi pri takvom odnosu snaga prihvatanje nametnute borbe, koja bi poprimila oblike tipičnog

frontalnog dejstva, imalo za naše snage sasvim negativne posljedice. One bi bile u veoma neravnopravnom položaju, pošto neprijateljska preimućstva u tenkovima, avijaciji i artiljeriji nisu imale čime parirati, a, što je još gore, u takvim dejstvima bi se nedostatak municije veoma brzo ispoljio. Zato je prirodno što su naše jedinice primjenjivale takve operativne i taktičke postupke u kojima je bilo moguće do najvećeg stepena paralisati neprijateljska preimućstva u broju, a pogotovo u tehnici i istovremeno svoja što više iskoristiti. Preimućstva naših jedinica ogledala su se prije svega u visokim moralnim kvalitetima, a zatim u velikom iskustvu i vještini vođenja dejstava koja su bazirala na partizanskoj taktici, a koja su u uslovima krupnijih i višednevnih bojeva dobijala novi sadržaj. Visoki moralni kvaliteti naših jedinica ogledali su se na prvom mjestu u činjenici da je svaki borac i starješina pošao dobrovoljno u borbu naoružan sviješću o tome da je to jedino ispravan i mogućan put za njega, pa je zato svaki ulagao sve da se postavljeni zadatak izvrši, ispoljavajući pri tome upornost, samoinicijativu, pregalaštvo i heroizam — osobine koje su u odlučujućim momentima uvijek jasno isticale njihova preimućstva nad neprijateljem. Taktički i operativni postupci, izgrađeni na takvim moralnim kvalitetima i iskustvima stečenim kroz partizanska dejstva, nosili su u sebi niz osobenosti, koje su davale svoj pečat bojevima u cjelini. Neke osnovne, koji su došli do izražaja u ovim 25-dnevnim borbama, ovdje ćemo posebno istaći, jer ćemo time ustvari ukazati na neke osnovne odlike metoda ratovanja koji su izgrađivale i primjenjivale jedinice naše vojske stvarane iz ustaničkih partizanskih odreda.

Da počnemo sa odbranom. Vidjeli smo da je Vrhovni komandant u nekoliko navrata upozoravao Operativni štab da ne smije dozvoliti da se na banjalučkom pravcu naše jedinice upletu u duge i iscrpljujuće frontalne borbe. Ovakav stav Vrhovnog komandanta proizilazio je iz opšte koncepcije o metodu dejstava naše vojske u ovoj fazi rata koju je na prvom mjestu karakterisala činjenica da se naše snage, što se opšteg odnosa tiče, još ni izbliza nisu mogle upoređivati ni brojem, a pogotovo ne u tehničkom pogledu sa neprijateljem. To je proizilazilo iz opšteg

odnosa snaga fašističke osovine i antihitlerovske koalicije u ovoj fazi rata. Još je trebalo dugo vremena i mnogo napora da se u tom pogledu postigne prekretnica. Okupator je u takvim uslovima uvijek mogao postići nadmoćnost ako bi mu naše jedinice svojim metodom dejstava išle na ruku, tj. ako bi mu omogućavale da koncentriše jake snage protiv naših dijelova na određenim rejonima ili pravcima kakvih je pojava bilo u ranijoj fazi, kada su dejstvovali krupni ustanički odredi organizovani na teritorijalnim principima i vezani za svoje oslobođene rejone. Tipični primjeri za to, kao što smo ranije vidjeli, bila je Prva neprijateljska ofanziva u Srbiji, zatim poznati kolašinski front u Crnoj Gori, pa ofanziva na Kozaru u kojoj je 2 krajiški odred prihvatio nametnutu frontalnu borbu itd. Trebalo je, prema tome, usvojiti metod dejstava koji onemogućava neprijatelju da koncentriše znatno nadmoćnije snage u borbi protiv naših jedinica. Moralo se, dakle, raditi tako da naše snage svojim neprekidnim ofanzivnim dejstvima u svim pravcima i brzo i tajno izvedenim grupisanjem zadaju udarce neprijatelju čas u jednom čas u drugom rejonu i da ga na taj način primoraju da baca svoje dijelove s jednog pravca na drugi, da ih razvlači i da se, jednom riječju, ponaša onako kako mu protivnik diktira. Otud formiranje brigada nije značilo otstupanje od partizanske taktike, jer ono nije došlo u momentu kada je već postignuta prekretnica u opštem odnosu snaga da bi se ušlo u fazu odlučujućih bitaka za uništenje okupatora i kvislinga, već obrnuto — u momentu kada je, u uslovima masovnog oružanog ustanka, trebalo pronaći novu organizacionu formu koja će omogućiti i dalje primjenu partizanske taktike. Zasnivajući dejstva ovih krupnih pokretnih jedinica — brigada — na osnovnim načelima partizanske taktike, naša vojska je izgradila takav način ratovanja kome se neprijatelj, bez obzara na onakav odnos snaga, nije mogao efikasno suprotstaviti.

Na takvoj koncepciji je razvijano i naše shvatanje o odbrani. Napustili smo iluziju o tome da možemo održati slobodnu teritoriju organizovanjem fronta na njenoj ivici i blokada oko pojedinih jako utvrđenih i posjednutih gradova i rejona. Postalo je sasvim jasno da se time ide

na ruku neprijatelju: partizanske snage ostale bi pasivne, a neprijatelju bi se dalo vremena i mogućnosti da se koncentriše, da preuzme inicijativu, razbije naše frontove i ponovo okupira slobodnu teritoriju. Načelno je, dakle, trebalo izbjegavati odbranu ali je bilo i elemenata koji su je ponekad uslovljavali. Kao primjer treba napomenuti rad onih dijelova koji obezbjeđuju neko ofanzivno dejstvo glavnih snaga. Mi smo već spomenuli neke takve primjere, a jedan su i opisana dejstva na banjalučkom pravcu.

Ako želimo ovo pitanje postaviti načelno, onda moramo poći od vojnopolitičkih ciljeva Narodnooslobodilačke borbe, koji su proizilazili iz linije KPJ. Mi smo pošli u ustanak za puno nacionalno i socijalno oslobođenje. Postizanje toga cilja pretpostavljalo je postojanje armije i razvijanje svenarodnog rata, jer partizanskim odredima takav cilj nije, razumije se, moguće postići. To je opet pretpostavljalo postojanje organizovane pozadine, tj. države. Drugim riječima, mi smo morali stvarati svoja uporišta oslobađanjem teritorije i njenim vojnim i političkim organizovanjem — od organa nove vlasti, koju smo stvarali, pa preko vojnoteritorijalnih organa do vojnih bolnica i magacina. A jednom stvoreno uporište nije bez velike potrebe bilo oportuno napuštati, jer je to nosilo sobom i neželjene posljedice — od okupatorskog terora, preko političke stagnacije do problema vojnih bolnica. Pa ni na banjalučkom pravcu nije se radilo samo o stvaranju uslova za napad na Jajce, već i o potrebi da se učvrstimo na novooslobođenoj teritoriji i u vojnom i u političkom pogledu. Ali i ovdje su se stvari postavljale u duhu pomenute osnovne koncepcije, tj. slobodnu teritoriju načelno ne treba braniti »odbranom« već ofanzivno, prenoseći dejstva glavnih svojih snaga dalje — na druge teritorije, u sve pravce, da bismo na taj način primorali neprijatelja da brani ono što još drži, a ne da se koncentriše i napada ono što je naše.

Međutim, i onda kada su neke jedinice prelazile u odbranu, način organizovanja i izvođenja te odbrane imao je sasvim posebne odlike. Razumije se da je pri onakvom odnosu snaga organizovanje odbrane po pojasevima i položajima, da bi se njena žilavost i upornost izrazile u

sistemu fortifikaciske organizacije i sistemu vatre i prepreka, u organizaciji protivtenkovske, protivvazdušne i protivartiljeriske odbrane, u njenoj dubini, u drugim ešelonima i rezervama i u kombinovanju žilavog otpora iz rovova sa aktivnim dejstvima iz dubine, nije uopšte moglo doći u obzir, jer bismo na taj način omogućili neprijatelju da ispolji sva svoja preimućstva. Uostalom, mi ne samo što nismo imali mogućnosti za organizovanje takve odbrane, nego nismo nikada ni težili za njom, pa čak ni onda kada su partizanski odredi primali nametnute borbe i branili svoje teritorije. Naš rukovodeći kadar izgrađivao se na iskustvu partizanskog ratovanja. On je u jednogodišnjoj borbi već postao majstor u primjeni partizanske taktike. A tako su vaspitavani i borci. Partizan nije podnosio rov. On se samo za momenat sklanjao u prirodni zaklon da bi donio odluku da li će se povući ili preći u odlučan juriš. A takav zaklon bio mu je dovoljan i onda kada je neprijatelja čekao u zasjedi. Osnovno je, dakle, istaći dva faktora — prvi, da su naše jedinice zasnivale svoju odbranu na načelima partizanske taktike i, drugo, da su stalno težile da se uloge branioca što prije otarase — bilo da se pred moćnijim neprijateljem izvuku iz borbe, bilo da pređu na aktivna dejstva.

Kada su prelazile u odbranu, naše jedinice su cilj te odbrane — da se neprijatelju nanesu gubici i da se on primora na obustavljanje napada — postizavale najčešće primjenjujući sljedeće:

Prvo, za odbranu su birani dominantni položaji, njihovo posijedanje vršeno je tajno, a prihvaćan je takav borbeni poredak koji je obezbjeđivao prelaz u protivnapad. Takav postupak imao je u sebi sve osnovne odlike zasjede. To je i razumljivo: trebalo je iznenaditi napadača, pustiti njegovu pješadiju na blisko otstojanje, dočekati je snažnim vatrenim udarom i, prema uslovima, preći u juriš u cilju njenog uništenja ili razbijanja. To je bio razlog što su naše jedinice veoma često mijenjale položaj. Time su ponovo postizale iznenađenje, nanosile neprijatelju gubitke, rastrojavale njegov napadni poredak i nagonile ga da stane, da se sređuje i ponovo vrši pripremu.

Drugo, iznenadivši neprijatelja u prvom dodiru, naše jedinice su obično poslije snažnog vatrenog udara prelazile u protivnapad, koji se odlikovao brzim i energičnim dejstvom, udarom na slaba mjesta neprijateljevog rasporeda — bokove ili pozadinu, sa težnjom da se on opkoli i razbije. U ovakve protivnapade prelazio je čitav borbeni poredak jedinice, koji je ustvari i postrojavan tako da omogući što lakši i povoljniji prelaz na aktivno dejstvo. Pošto su se borbe vodile obično na širokom frontu, a rješenja se tražila na pojedinim pravcima, to su naše jedinice, zasnivajući upornost svoje odbrane na kombinovanju iznenadnih vatrenih udara sa prelaskom u protivnapade, obično postrojavale svoj borbeni poredak u liniju, postavljajući pojedine njegove dijelove zavisno od predviđene ideje za protivnapad. Zato su i rezerve bile slabije ili ih veoma često nije ni bilo.

Treće, u toku izvođenja odbrane aktivna dejstva noću imala su najširu primjenu. Noć je u najvećem stepenu paralisala tehnička preimućstva neprijatelja i isticala preimućstva naših jedinica, kvalitete naših boraca i rukovodilaca — vještinu u izvođenju snažnih i iznenadnih noćnih juriša i bliske noćne borbe u kojoj je pobjeđivala snalažljivost i ostali kvaliteti vojnika — bombaša i strelca. Karakter i cilj noćnih protivnapada bio je dvojak: ili su jedinice manjih odjeljenja vršile prepade na pojedine dijelove neprijatelja, ponavljajući ih u toku iste noći u cilju uznemiravanja, iscrpljivanja i nanošenja gubitaka, ili su prelazile u odlučne protivnapade u cilju njegovog razbijanja. Svrha takvih protivnapada bila je da se neprijatelj onesposobi za produženje napada idućeg dana.

Četvrto, u izvođenju odbrane i osobito u izvođenju protivnapada, reljefno se isticala samoinicijativa svih starješina. To je bila jedna od najznačajnijih njihovih odlika i ono što ih je, osobito u uslovima ovakvog ratovanja, visoko izdiglo iznad starješina neprijateljskih trupa. Radilo se, ustvari, o dva sasvim različita shvatanja rata, o dvije oprečne koncepcije — jednoj, zasnovanoj na taktici partizanskog rata i drugoj, zasnovanoj na taktici frontalnog rata. Sve ono što je za prvu bilo normalno, načelno i regularno, za drugu je bilo izuzetno, neuobičajeno i neregularno. Od toga koja će strana uspjeti da

protivniku nametne svoj metod vođenja dejstava i svoje koncepcije, zavisilo je hoće li doći do izražaja kvaliteti, shvatanja i način rukovođenja jednih ili drugih starješina. Kao što smo vidjeli, naše brigade su tu odnijele pobjedu. One su naturale neprijatelju svoj način dejstava i u strategiskim i u operativno-taktičkim razmjerama, pa su time obezbijedile da kvaliteti njihovih starješina dođu do izražaja. Kada se u izučavanju pojedinih bitaka i bojeva iz istorije naiđe na primjere korisne samoinicijative komandanta brigade, puka, bataljona ili komandira čete, onda se oni posebno obrađuju i ističu, i to često kao nešto što je takve starješine visoko izdiglo iznad svih drugih i učinilo ih junacima bitke ili boja. To je, izgleda, prirodno za takozvano »regularno«, frontalno ratovanje, u kome pojedine jedinice, kao dio cjeline koja pretstavlja složen i jedinstven mehanizam, dejstvuju po unaprijed izrađenim planovima, koji su tako sastavljeni da njihovo remećenje od strane pojedinih dijelova pretstavlja krupan rizik. Za partizanski rat i, pogotovo, za rat armije koja se rađala u procesu partizanskog ratovanja i stvarala svoj specifičan metod dejstava, samoinicijativa starješina svih stepena bila je jedno od osnovnih načela i pravila i, kao takva, normalna i opšta pojava u izvođenju operacija i bojeva. U odbrani, koja se odlikovala onim što je gore rečeno, slobodno se može reći da je takva osobina naših starješina bila rješavajuća.

Prema tome, osnovno obilježje odbranbenih dejstava naših jedinica bila je njihova aktivnost, koja se zasnivala na težnji za postizanjem iznenađenja i na primjeni kratkotrajnih i rješavajućih bliskih sudara u kojima su dolazili do izražaja kvaliteti pješadije. To znači da se njihova odbrana nije zasnivala na držanju određenih, utvrđenih linija i položaja nego, obrnuto, bila je u najvećem stepenu pokretna i dinamična. Zbog toga je često napuštano zemljište da bi se zaposjela nova linija na kojoj bi se ponovo postiglo iznenađenje i aktivnim dejstvima nanijeli neprijatelju gubici. Ako se brani određeni objekat, takva izmjena položaja išla bi često, ukoliko je neprijatelj nadmoćan i ispoljava krajnju upornost da postigne cilj, do kritičnog momenta, kada bi jedinice prelazile u odlučan protivnapad na razvučenog i iscrpenog neprijatelja. Kao

što smo vidjeli, to se nekoliko puta ponovilo u borbama na banjalučkom pravcu. Pri tome su iste one jedinice koje su se branile prelazile u protivnapade. Ti protivnapadi redovno su se karakterisali: težnjom da se postigne iznenađenje, da se neprijatelj obuhvati, da mu se nanesu udari na bok i pozadinu, silinom napada i upornošću u njihovom izvođenju.

Iz svega proizilazi da je napad bio osnovni vid dejstva brigada jer su naše snage samo napadom mogle da obezbijede punu inicijativu i nature neprijatelju svoju volju i svoj metod ratovanja.

Uslijed nedostatka artiljerije, avijacije, tenkova i drugih tehničkih rodova i službi, shvatanje taktike napada i taktički postupci izgrađivani su s obzirom na mogućnosti pješadije.

Prvo, kod planiranja napada prvenstveno se vodilo računa o postizanju iznenađenja. U uslovima napada na utvrđene položaje i neprijatelja koji pretpostavlja mogućnost napada, iznenađenje se moglo ostvariti noćnim napadom, a danju samo kada je magla ili se dejstvuje u šumi. Noć je omogućavala tajno podilaženje, kojim se paralisala vatra neprijateljske artiljerije i avijacije i jedinice dovodile na što je moguće bliže otstojanje od neprijateljskih položaja.

Drugo, ideja manevra obično je izražena težnjom da se napad izvrši na najslabija mjesta odbrane, u bok i pozadinu, sa ciljem da se razbije jedinstvo odbranbenog sistema i unese pometnja u neprijateljske redove. Pri tome je najčešće korišćeno ubacivanje dijela snaga, pa i krupnijih jedinica, u unutrašnjost neprijateljskog položaja. Sve je to imalo za cilj da se neprijatelju nametne borba pod nepovoljnim uslovima, borba u kojoj on neće moći iskoristiti prednosti koje proizilaze iz njegove tehničke nadmoćnosti, solidno organizovane odbrane i moćnog vatrenog sistema.

Treće, jedinice koje su, koristeći noć, podišle neprijateljskoj odbrani, prelazile su u energičan i silovit juriš, sa težnjom da što prije upadnu u rovove i da se u neposrednoj, bliskoj borbi, u kojoj dolaze do izražaja, pored postignutog iznenađenja, snalažljivost, samoinicijativa i

veliko iskustvo iz noćnih borbi naših boraca, što brže obračunaju sa neprijateljem da bi odmah nastavile prodiranje u dubinu. Vješto korišćenje bombaša za likvidiranje pojedinih rovova, mitraljeskih gnijezda, bunkera itd., bilo je od prvorazrednog značaja za uspjeh prvog juriša. Oni su u noćnim jurišima bili jedina zamjena jedinica podrške (artiljerije, minobacača itd.) i tu svoju ulogu su sa mnogo uspjeha obavljali.

Četvrto, razumije se da je samoinicijativa i starješina i boraca o kojoj je naprijed bilo riječi dolazila u ovakvim noćnim napadima još više do izražaja. Na to je uticala i brzina kojom se noćni napad izvodio. Zbog toga je uloga viših štabova, pa i štaba brigade u uslovima slabih sredstava veze bila u toku izvođenja napada prilično ograničena. Zato su ovi štabovi izdavali detaljnije zapovijesti izlažući u njima precizno zadatak svake jedinice u toku čitavog napada, što je nižim komandama služilo kao opšta orijentacija, u okviru koje su oni djelovali samoinicijativno, često i otstupajući od nje s obzirom na izmjene u situaciji.

5. — *Događaji na ostalim sektorima u toku septembra*

Vidjeli smo da je Vrhovni komandant, u cilju obezbjeđenja novooslobođene teritorije, radi olakšanja uspjeha na banjalučkom pravcu i napada na Jajce, orijentisao ostale snage na aktivna dejstva. Takav rad ovih snaga ka Bosanskom Grahovu, Sinju, Imotskom, Mostaru i Kupresu bio je uslovljen i potrebom da se završi proces reorganizovanja jedinica u IV operativnoj zoni i 5 krajiškom odredu gdje se, po odluci i uputstvima Vrhovnog štaba, pristupilo formiranju brigada, a uporedo s tim i vojnoteritorijalnih organa — komandi područja, komandi mjesta i partizanskih straža. Prvih dana septembra je od dijela snaga IV operativne zone formirana 1 dalmatinska brigada u rejonu Livna, a od snaga 5 krajiškog odreda 4 krajiška brigada.

Po odluci Vrhovnog štaba 1 dalmatinska i 10 hercegovačka brigada stavljene su 3 septembra pod komandu štaba 1 proleterske brigade, pa su zajedno sa njom dobile zadatak da nastave sa rušenjem drumova koji iz Mostara, Imotskog, Aržana, Sinja i Kupresa izvode ka

Duvnu i Livnu. Četvrtoj krajiškoj brigadi Vrhovni štab je stavio u zadatak da dejstvuje protiv četnika koji su držali sela oko Bosanskog Grahova i Knina kao spoljno obezbjeđenje talijanskih garnizona u Bosanskom Grahovu, na Deralima, u Golubiću i Kninu i da ispituje situaciju u Bosanskom Grahovu, kako bi pod povoljnim uslovima uništila tamošnji talijanski garnizon. Takve zadatke dobile su i jedinice 3 odreda IV operativne zone, koji je formiran poslije izdvajanja jedinica za 1 dalmatinsku brigadu. Pri izvršavanju ovih zadataka nije bilo ozbiljnijih sukoba sa neprijateljem jer ovaj nije ni ispoljavao znatniju aktivnost.

Za to vrijeme je 4 crnogorska brigada sa dijelovima 3 krajiškog odreda i dalje kontrolisala Kupres i izvodila manje akcije ka ovom mjestu i na drumu Kupres — Bugojno. Tako su dijelovi 3 krajiškog odreda dočekali 2 septembra u zasjedi na ovom drumu jednu manju grupu ustaša koja se vozila kamionom i automobilom i tom prilikom ubili 8 ustaša i lakše ranili ustaškog pukovnika Šimića.

Peta crnogorska brigada je istovremeno širokim rasporedom svojih bataljona obezbjeđivala slobodnu teritoriju oko Prozora i G. Vakufa sa pravaca Konjica, Travnika i Bugojna. Ona je vršila povremene ispade ka Bugojnu, D. Vakufu, Rastovu i ka drumu i željezničkoj pruzi D. Vakuf —Travnik. Još od 25 avgusta jedan njen bataljon boravio je na terenu između Travnika, Bugojna i D. Vakufa da bi, po ranijoj direktivi Vrhovnog štaba, pomogao formiranje novog partizanskog bataljona od mještana raspoloženih da se bore u partizanima. Tako je ovdje formiran ovih dana novi, Zijametski partizanski bataljon koji je dejstvovao pod komandom štaba 5 crnogorske brigade. Prvih dana septembra brigada je izvršila nekoliko diverzija na šumskoj manipulaciji u Rastovu i Šebešiću, na željezničkoj pruzi Travnik—D. Vakuf i uništila električnu centralu u s. Vesela kod Bugojna.

Dijelovi 3 krajiškog odreda nastavili su sa diverzijama na željezničkoj pruzi D. Vakuf—Jajce, koja je rušena skoro svaku noć, a takođe i sa neprekidnim demonstrativnim napadima na položaje oko Jajca.

Ustaške snage, koncentrisane u rejonu Kupres—Bugojno—D. Vakuf, nisu se odrekle svojih ofanzivnih namjera ka Duvnu i Livnu. Njihov cilj je bio da ponovo ovladaju ovom teritorijom, da se povežu sa snagama u Hercegovini i ojačaju garnizone u Imotskom, Posušju i Ljubuškom da bi spriječile dalje širenje partizana ka Hercegovini. Na pripremama za izvršenje ovog prodora radio je ustaški pukovnik Šimić krajem avgusta i početkom septembra. Imajući iskustvo iz ranijeg pokušaja, njemu je bilo jasno da ovaj zadatak neće moći izvršiti bez angažovanja jakih dijelova i podrške talijanskih snaga iz Hercegovine i Dalmacije. Na poziv za sadejstvo Talijani su, međutim, negativno odgovorili, jer tada nisu bili spremni za operacije većih razmjera na ovom pravcu, pošto su bili obaviješteni da se tamo nalazi oko 14.000 partizana. Oni su Šimiću obećali jedino izdašnu podršku u avijaciji i toga su se pridržavali u toku njegovog prodora.

Prikupivši u Kupresu oko 3.000 vojnika, čiju su većinu činile jedinice »Crne legije« i druge ustaške snage, Šimić se odlučio da prodor otpočne 7 septembra. Naše snage u Šujičkom tjesnacu bile su isuviše slabe da bi spriječile ovaj pokušaj, ali su mu se ipak suprotstavili dijelovi 1 proleterske i slabiji dijelovi mjesnih partizanskih jedinica. Uz slab otpor ovih snaga, ustaška kolona uspjela je u toku 9-og prodrijeti u Šujicu, a u toku 11-og i u Duvno. Štab 1 proleterske brigade očekivao je neprijateljsko nastupanje iz Šujice ka Livnu i Glamoču, pa su glavne snage 1 proleterske i 1 dalmatinske brigade bile orijentisane na taj mnogo važniji pravac. Ali neprijatelj to nije ni pokušao već je svim snagama produžio za Duvno, gdje se zadržao, ne ostavljajući posadu u Šujici. Za vrijeme ovog prodora 4 crnogorska brigada, razvučena na položajima oko Kupresa, nije mogla blagovremeno ispoljiti svoje dejstvo ka Malovanu i Šujici, niti je to mogla učiniti 10 hercegovačka brigada, koja je bila ka Posušju i Rakitnom. Uvijek se u ovakvim prilikama vanredno negativno odražavao nedostatak brzih sredstava veze. Sigurno je da bi energično bočno dejstvo ove dvije brigade

u vremenu od 9—11 septembra ozbiljno ugrozilo ovu ustašku grupu. Naknadno preduzete mjere od strane ovih brigada već su bile zakasnile.

Tih dana su u Vrhovni štab stizale i vijesti o koncentraciji jačih talijanskih snaga na liniji Ljubuški—Imotski—Trilj za ofanzivna dejstva ka slobodnoj teritoriji. Svakako je bilo realno pretpostavljati da će i talijanske snage nešto preduzeti da bi u sadejstvu sa ustaškom grupom odbacile naše jedinice i oslobodile se pritiska koji je neprekidno jačao. Pored ovoga, četničke snage u rejonu Bosansko Grahovo—Knin bile su velika smetnja za razvijanje dejstava naših snaga ka Sjevernoj Dalmaciji i za čvršće povezivanje jedinica iz Bosanske Krajine i Dalmacije sa snagama u Lici. Zato je u ovakvoj situaciji Vrhovni komandant odlučio da težište dejstava usmjeri na razbijanje ustaške grupe u Duvnu i ka rejonu Bosansko Grahovo—Knin. U tu svrhu je naredio 10 septembra da se formiraju dvije udarne grupe. U prvu grupu određene su 1 proleterska, 10 hercegovačka i 1 dalmatinska brigada sa Južnodalmatinskim odredom, sa zadatkom da razbiju Šimićevu grupu u Duvnu i štiti pravac od Duvna ka Livnu i Glamoču. Za rukovođenje grupom određen je komandant 1 proleterske brigade. Druga udarna grupa imala je biti formirana na tromeđi Dalmacije, Like i Bosne za operacije na sektoru Bosansko Grahovo—Knin. U ovu grupu određena je 4 krajiška brigada, Sjevernodalmatinski odred, koji je prethodno trebalo reorganizovati u brigadu, i najmanje jedna lička brigada. Po formiranju, ova grupa je imala da razbije četnike i oslobodi Bosansko Grahovo. Bila je predviđena i mogućnost da bude ojačana 1 proleterskom brigadom pošto se završi napad na Duvno.

Ali je ustaška grupa u Duvnu ostala neaktivna. Ona se povezala sa dijelovima u Imotskom i ka Mostaru i nije preduzimala značajnije akcije. Već 11 septembra Karlovačka ustaška bojna, iz sastava ove grupe, krenula je iz Duvna preko Posušja za Imotski radi smjene tamošnjih ustaških jedinica.

Naša udarna grupa je pristupila pripremama za napad na Duvno. Medjutim, Vrhovni štab je 11 septembra došao do vjerodostojnog podatka o pretstojećoj tali-

jansko-četničkoj ofanzivi ka Bosanskoj Krajini. Naime, u progonjenju četničkih grupa oko Glamoča zaplijenjen je dopis komandanta četničke Dinarske divizije upućen komandantu četničkog odreda »Petar Kočić« u kome se govorilo o pretstojećoj ofanzivi i zadacima četnika. Zbog toga je njegovu pažnju još više privukao sektor Bosansko Grahovo — Knin. Trebalo je, koristeći neaktivnost jače ustaške grupe u Duvnu, parirati najavljenu talijansku i četničku ofanzivu i razbiti četnike na ovoj prostoriji, što je inače bilo u planu Vrhovnog komandanta. Da bi prikupio što jače snage za akcije na ovoj prostoriji, Vrhovni štab je odlučio da privremeno odloži planirani napad na Duvno, da prema njemu, a radi zatvaranja pravca ka Livnu, zadrži dijelove IV operativne zone, a da 1 proletersku brigadu uključi u grupu za operacije na tromeđi. Tako je odlukom od 13 septembra određena udarna grupa za razbijanje četnika i osvajanje Bosanskog Grahova u čiji su sastav ušli: prva proleterska, 4 krajiška, 1—2 brigada iz I operativne hrvatske zone i Sjevernodalmatinski odred. Ove su jedinice trebale da se prikupe do 20 septembra. Bilo je predviđeno da se najprije, u cilju osiguranja napada na Bosansko Grahovo, unište neprijateljska uporišta na drumu Knin— Bosansko Grahovo. Naredbom od 16 septembra Vrhovni komandant je formirao privremeni štab za rukovođenje operacijama na ovom sektoru, a za komandanta je određen komandant 1 proleterske brigade. Dok se ne završi prikupljanje, dijelovi 1 proleterske i 4 krajiške brigade imali su da razbiju četničke grupe oko Glamoča, koje su se krile po šumama i očekivale najavljenu talijansko-četničku ofanzivu.

U toku ovih priprema, na planini Dinari je prikupljen Sjevernodalmatinski odred gdje je od njegovih jedinica formirana 2 dalmatinska brigada.

U rejon Bosanskog Grahova prebačena je i 1 proleterska. Međutim, najavljene jedinice iz I operativne zone Hrvatske nisu stizale. Na urgiranje od strane štaba operativnih trupa za Bosansko Grahovo, koji je u stalnom iščekivanju ovih snaga propustio da preduzme sa raspoloživim jedinicama izvjesna aktivna dejstva na sektoru tromeđe, Vrhovni štab je 26-og odgovorio da nema

neposredne veze sa Glavnim štabom Hrvatske ali da su, izgleda, sve njegove snage angažovane u borbama u Hrvatskoj i da postoji mogućnost da u skoro vrijeme i ne stignu. Zbog toga je tražio od Operativnog štaba mišljenje o mogućnostima njegove grupe ukoliko bi bila ojačana još jednom krajiškom brigadom, stim što bi ova mogla da pristigne u njihov sastav tek kroz 10 dana. Ali, događaji koji su uslijedili krajem ovog mjeseca uslovili su da se operacije na tromeđi odlože za punih mjesec dana.

Kroz čitavo ovo vrijeme 1 dalmatinska brigada, Južnodalmatinski odred i partizanske jedinice pored obale dejstvovale su po direktivi Vrhovnog štaba duž komunikacija, primjenjujući prepade, zasjede i diverzije.

Peta crnogorska brigada bila je i dalje na istoj prostoriji i sa istim zadacima.

Deseta hercegovačka brigada ostala je poslije prodora ustaške grupe u Duvno lijevo od druma Šujica—Duvno—Posušje bez čvršće veze sa snagama koje su se nalazile ka Livnu. Ona se naslanjala na planine Vran i Ljubušu i preko njih povezivala se sa dijelovima 5 crnogorske brigade u rejonu Prozora. Zbog toga je Vrhovni komandant odlučio 14 septembra da ove dvije brigade objedini u jednu operativnu grupu kojoj je postavio zadatak da sa 4 bataljona dejstvuje ka D. Vakufu, Travniku i Fojnici, a sa 3 bataljona ka Bugojnu i komunikacijama u dolini Neretve. Izričito je podvučena potreba energičnog aktivnog dejstva radi razvlačenja neprijateljskih snaga i njihovog vezivanja kako bi se olakšao napad na Jajce. Ove dvije grupe bataljona su izvele niz akcija oko Kupresa, Bugojna, duž druma D.Vakuf—Travnik, ka Rastovu i Šebešiću. Dva bataljona su 19 septembra izvršila prepad na Fojnicu i poslije slabijeg otpora zauzela je. Posada od 40 ustaša iz Kiseljačke pripremne bojne i 13 žandarma razbježali su se ostavivši 1 mrtvog i 2 ranjena. Ovaj upad partizana u Fojnicu izazvao je užurbanu reakciju kod neprijatelja. Odmah su iz Sarajeva upućeni za Visoko 1 sat 15 bojne, 13 sat iz 7 pješačke pukovnije i vod brdskih topova radi intervencije ka Fojnici, a 21-og je komanda njemačke 718 divizije uputila svoje dvije čete sa istim zadatkom. Međutim, naši bata-

ljoni su već 21-og napustili Fojnicu radi izvršavanja narednih zadataka.

Dejstvima 5 i 10 brigade rukovodio je zajednički Operativni štab, koji je formiran od rukovodilaca iz štabova brigada.

Na terenu Kupresa je, poslije odlaska 4 crnogorske brigade, pored dijelova 10 hercegovačke i 5 crnogorske brigade, ostao i Kupreški bataljon. Oslabljeni garnizon Kupresa nije ispoljavao aktivnost, a naše jedinice su s vremena na vrijeme izvodile prepade i postavljale zasjede duž druma za Bugojno.[130]

---

[130] Izvještaj 1 prolet. brigade Vrhovnom štabu od 2 IX, arhiv CK SKJ, reg. br. 3231; naređenja Vrhovnog štaba od 3 IX 4 oper. zoni i 1 prolet. brigadi, isto, reg. br. 2255 i 2256; izvještaj 5 prolet. brigade od 3 IX oper. štabu pri 1 prolet. brigadi, isto, reg. br. 3303; izvještaj 4 prolet. brigade od 5 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 3289; izvještaji 4 oper. zone i 5 prolet. brigade od 6 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2941, 2942 i 3304; naređenje Vrhovnog štaba od 7 IX Glavnom štabu Hrvatske, AVII, k. 2, reg. br. 56/4; izvještaj 4 oper. zone od 7 IX Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2943; naređenje Vrhovnog štaba od 8 IX 4 prolet. brigadi, isto, reg. br. 2263; izvještaji 5 prolet. brigade i komande mjesta Glamoč od 8 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 3305 i 3640; naređenje Vrhovnog štaba od 9 IX 4 oper. zoni, isto, reg. br. 2265; izvještaj 4 oper. zone od 9 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2944; naređenja Vrhovnog štaba od 10 IX OŠBK, 4 kraj. i 10 herc. brigadi i Glavnom štabu Hrvatske, isto, reg. br. 2267, 2272, 2269 i 2266; od 11 IX Koči Popoviću, Velimiru Terziću i Kupreškom bataljonu 3 kraj. odreda, isto, reg. br. 2276 i 2277; izvještaj Kupreškog bat. 3 kraj. odreda od 11 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 3443; naređenje Vrhovnog štaba od 12 IX 5 prolet. brigadi, isto, reg. br. 2282; naređenja Vrhovnog štaba od 13 IX 4 oper. zoni, 4 kraj. brigadi i Glavnom štabu Hrvatske, isto, reg. br. 2285, 2283, 2284; izvještaj Kupreškog bataljona 3 kraj. odreda od 13 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 3444; naređenja Vrhovnog štaba Glavnom štabu Hrvatske, 4 kraj. brigadi i udarnoj grupi 5 prolet. i 10 herc. brigade od 14 IX, isto, reg. br. 2286, 2287, 2288; izvještaj komande mjesta Glamoč od 14 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 3642; naređenja Vrhovnog štaba od 15 IX 4 kraj. brigadi i 1 i 3 bat. 1 prolet. brigade, isto, reg. br. 2291 i 2289; izvještaji 3 bat. 1 prolet. brigade, Kupreškog bataljona 4 kraj. i 10 herc. brigade od 15 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2675, 3446, 3334 i AVII, k. 3A, reg. br. 27/1a; dopis 4 kraj. brigade od 15 IX 1 prolet. brigadi, arhiv CK SKJ, reg. br. 3318; izvještaj načelnika Vrhovnog štaba Vrhovnom štabu, bez datuma, isto, reg. br. 4361; naređenje Vrhovnog štaba od 16 IX Koči Popoviću i Veljku Iliću, isto, reg. br. 2293; izvještaji 4 oper. zone i 1 prolet.

6. — *Oslobođenje Jajca*

(Skica 10)

Odmah po uspješno izvedenom protivudaru na banjalučkom pravcu, Operativni štab za Bosansku Krajinu je otpočeo pripreme za napad na Jajce. Prvoj i 2 krajiškoj, 2 proleterskoj i 4 crnogorskoj brigadi izdato je naređenje za pokret ka Jajcu. 21 septembra održano je savjetovanje sa štabovima brigada u Operativnom štabu o pretstojećem napadu, a 22-og je izvršeno komandantsko izviđanje na terenu pod rukovodstvom komandanta Operativnog štaba. U brigadama su u toku 22 i 23-eg izvođene svestrane pripreme: izbor bombaških grupa, spremanje benzinskih flaša, popuna municijom, izbor vodiča, a na sastancima partiskih i skojevskih organizacija, četnih i bataljonskih konferencija, objašnjavan je politički značaj napada itd.

Operativni štab je raspolagao približno tačnim podacima o snazi garnizona i njegovom odbranbenom sistemu. Prema tim podacima, u Jajcu je bilo oko 600 domobrana i oko 1.000 ustaša i nešto žandarma, naoružanih sa 2 haubice, 1 protivtenkovskim topom, 2 minobacača 81 mm, 1 blindiranim automobilom i puškama. Pored toga, bilo je poznato da je neprijatelj izgradio dosta solidan odbranbeni sistem. Linija spoljne odbrane bila je postavljena 1—2 km od periferije grada sa uporištima u s. Carevo Polje, s. Prudi, s. Bare, s. Bulići i Ćusine. Ova linija je utvrđena po sistemu otpornih tačaka, sa rovovima i bunkerima, među kojima je velik broj bio od betona.

---

brigade od 18 IX Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2948 i 3235; izvještaji Dinarskog bataljona 1 prolet. brigadi i 5 prolet. brigade Vrhovnom štabu od 19 IX, isto, reg. br. 3455 i 3306; izvještaji Vrhovnom štabu od 5 prolet. brigade od 21 IX, Operativnog štaba Grahovskog sektora od 23 i 24 IX, 4 oper. zone od 23, 24, 26, 27, Operativnog štaba 5 prolet. 10 herc. brigade od 29 IX, isto, reg. br. 3307, 2978, 2980,2589, 2951, 2590, 2970, 2990; naređenje Vrhovnog štaba od 25 IX Koči Popoviću, isto, reg. br. 2297 i 4408; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica za septembar, AVII, k. 13-A; izvještaj oružničkog krila Fojnica od 21 IX, Zbornik IV/7, dok. br. 185; bojna relacija 9 pješačke pukovnije septembar, isto, dok. br. 202.

Najjače utvrđen i najbolje posjednut bio je vis Čusine. Neposredna odbrana grada naslanjala se na samu periferiju, gdje su bili iskopani rovovi ispred kojih su postavljene prepreke od bodljikave žice. Unutarnju odbranu činila je stara tvrđava i zgrade žandarmeriske i željezničke stanice, škole, sreskog načelstva, »Grand« hotela, tvornice i dr.

Po neprijateljskim izvorima, u Jajcu su bile 17 ustaška bojna, domobranska 2 bojna 7 pješačke pukovnije, jedna četa ustaških žandarma, vod od 2 haubice, kombinovana baterija sa 3 topa, 2 minobacača i 1 oklopni automobil. Pored toga, u varoši i okolnim selima bila je ustaška milicija. Željezničke stanice duž pruge prema D. Vakufu bile su osigurane manjim, dobro utvrđenim dijelovima, a u s. Vijenac bila je posada jačine jedne čete.

Osnovna zamisao za napad: noćnim koncentričnim napadom probiti spoljnu odbranu, brzo prodrijeti u grad razbijajući jedinstvo odbrane i preduzeti uništavanje osnovnih žarišta otpora.

Borbeni poredak je predviđen u tri udarne grupe: prvu čine 1 i 2 krajiška brigada, jedan bataljon i dvije čete Udarnog bataljona 3 krajiškog partizanskog odreda; drugu — 2 proleterska brigada i bataljon »Pelagić« 3 krajiškog odreda i treću — 4 crnogorska brigada i jedna četa 3 krajiškog odreda.

Zadaci grupama su određeni zapoviješću. Prva udarna grupa izvršiće napad na Jajce sa sjevera i sjeverozapada na otsjek između rijeka Plive i Vrbasa i to tako da se 1 krajiška sa polaznog položaja u s. Magaljdol razvije za napad na otsjeku od Plive do s. Zjaje (zaselak Carevog Polja) pa, pošto razbije neprijateljsku spoljnu odbranu, dejstvuje na liniji s. Katina—s.Zjaje, napada željezničku stanicu i dio grada na svom pravcu. Lijevo od nje do r. Vrbasa napada 2 krajiška brigada koja će, poslije čišćenja sela Šenik i Prudi, izvršiti napad na grad sa sjevera. Ona ima i zadatak da svojim dijelovima ojača bataljon 3 krajiškog odreda u cilju zauzimanja sela Bareva, gdje je bila jača grupa ustaške milicije. Za izvršenje postavljenih zadataka ova grupa je ojačana jednom haubicom i jednim protivtenkovskim topom. Za komandanta grupe određen je komandant 1 krajiške brigade.

Druga udarna grupa imala je da ovlada visom Ćusine, onesposobi električnu centralu i potom napadne grad sa južne strane stim da zauzme tvornicu »Elektro-Bosna«, najjače uporište u tom dijelu grada. Za komandanta ove grupe određen je komandant 2 proleterske brigade.

Treća udarna grupa imala je da svojim glavnim snagama obezbijedi napad sa pravaca od D. Vakufa i Travnika, presijecajući jednim bataljonom u visini s. Cipić drum i željezničku prugu za D. Vakuf gdje će posjesti položaj za zatvaranje pravca od D. Vakufa, a ostalim snagama da presiječe drum za Turbe, posjedne položaje na tom drumu i dejstvuje preko s. Bulić sa ciljem da očisti od neprijatelja dio grada na desnoj obali Vrbasa. Za komandanta ove grupe određen je komandant 4 crnogorske brigade.

Predviđeno je da po zauzeću grada glavni dio snaga produži nastupanje ka D. Vakufu, Turbetu i u pravcu sjeveroistoka.

Štabu 3 krajiškog odreda naređeno je da brigadama dodijeli svoje borce koji dobro poznaju teren kao vodiče.

Zapoviješću je bilo predviđeno da će znak za otvaranje artiljeriske i minobacačke vatre biti prva jača puščana paljba. Time se željelo obezbijediti taktičko iznenađenje na pravcima napada pojedinih jedinica, jer bi ono svakako otpalo ako bi se prethodno takva vatra otvarala. Jedinice su imale označavati dostignute linije paljenjem pojedinih objekata, što bi poslužilo kao orijentacija za dejstvo vlastite artiljerije i minobacača.

Veza se imala održavati pomoću kurira.

Hirurška ekipa se postavlja u s. Jezeru. Trećem krajiškom odredu naređeno je da prikupi omladinu sa svog terena i dodijeli je brigadama kao nosioce ranjenika.

Operativni štab će biti u s. Jezeru.

Početak napada predviđen je za 24 septembar u 23 časa.

U zapovijesti je posebno istaknuto da je dužnost starješina da upozore borce na značaj ovoga napada i na to da će se borba, ukoliko ne bude dokrajčena u toku noći, produžiti i u toku narednog dana.

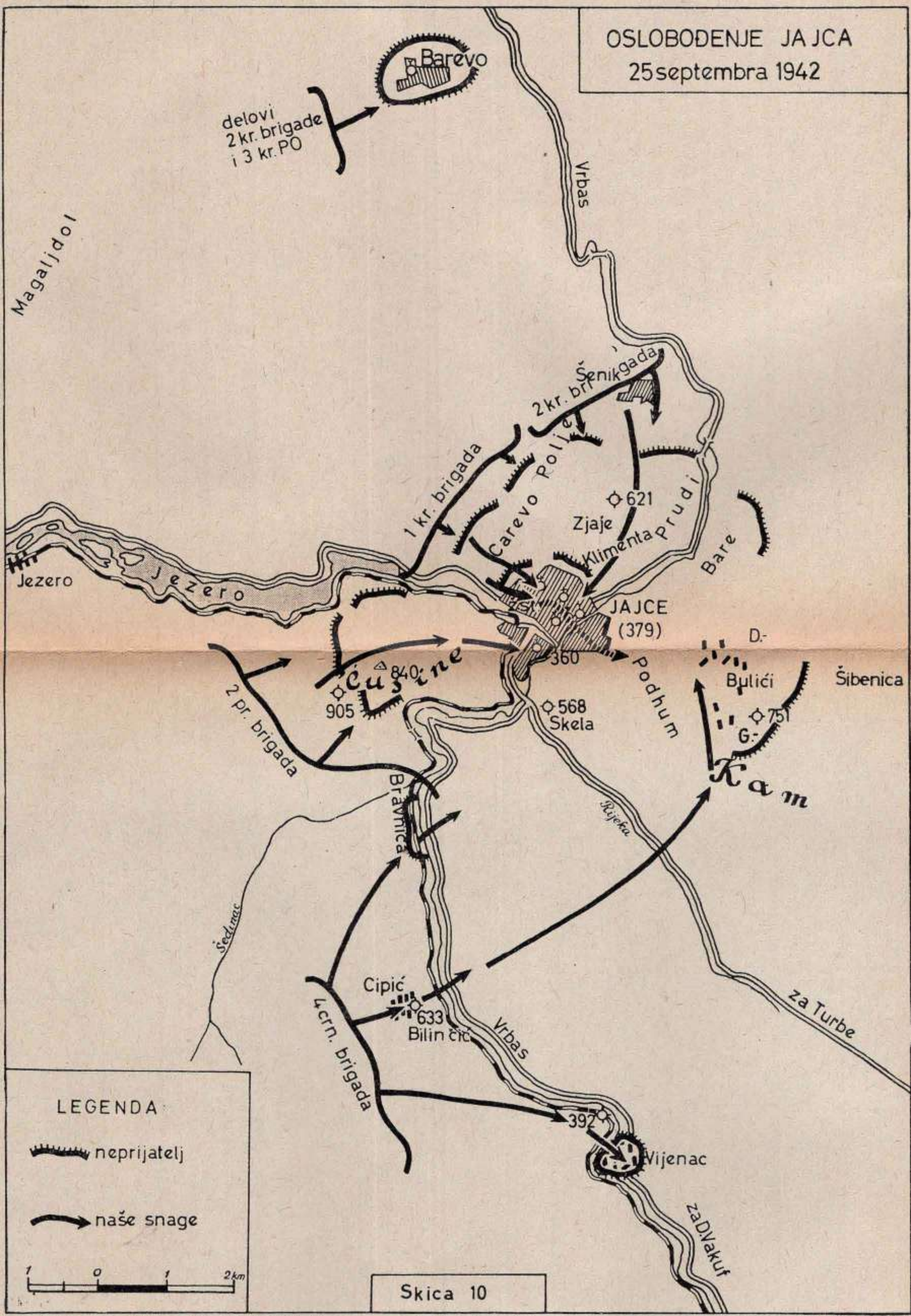
Za obezbjeđenje napada od Banje Luke određene su 3 sandžačka i 3 krajiška brigada sa dijelovima 6 krajiškog odreda.

Napad na Jajce bio je na taj način solidno pripremljen i organizovan. Postignut je i povoljan odnos snaga. Preimućstvo u broju boraca bilo je oko 2 : 1; isto toliko je bilo i u artiljeriji i minobacačima, jedino što su oruđa naših jedinica raspolagala veoma ograničenim količinama municije.

Do 23 časa jedinice su se, koristeći pomrčinu, privlačile rovovima i bunkerima. Bombaši 1 i 4 bataljona 2 proleterske uspjeli su da se nečujno privuku bunkerima na Čusini nešto prije 23 časa. Kada je otpočela borba ka s. Vijencu, oni su napali bombama i ovladali odmah prvim utvrđenim objektima. U snažnom naletu ovi bataljoni su za nepun sat zauzeli sva utvrđenja na visu. Zaplijenjeno je 1 minobacač 81 mm, 1 teški mitraljez, 1 puškomitraljez i oko 18.000 metaka. Bataljoni su imali 1 poginulog i 2 ranjena. Odmah zatim je 1 bataljon produžio napad na grad pa je do 4 časa zauzeo fabriku hlora i izbio do mosta na Plivi. Treći bataljon ove brigade napao je branu električne centrale ispod Čusine, ali je naišao na žestok otpor iz bunkera, koji je slomio tek oko 8 časova pomoću protivtenkovskog topa.

Prva i 2 krajiška brigada i dijelovi 3 krajiškog odreda otpočeli su napad sa malim zakašnjenjem. Veliki dio bunkera ispred sebe ove brigade su zauzele ubacivanjem kroz međuprostore i dejstvom sleđa. Tako je u toku noći uništena spoljna linija odbrane i brigade su se uklinile u grad. Pred tvrđavom su njihove snage zadržane jakom vatrom. Borci 1 krajiške su uspjeli da unište posadu dvije haubice ispred zidina tvrđave i svi pokušaji neprijatelja da ih stavi u dejstvo ostali su bez uspjeha. Sve do pada tvrđave haubice su ostale na »ničijoj zemlji«.

Peti bataljon 4 crnogorske brigade zauzeo je bez teškoća selo Bravnica, gdje je zarobio posadu od 20 vojnika i odmah pristupio rušenju željezničke pruge i druma. Njen 3 bataljon naišao je međutim na žilav otpor u Vijencu koji nije uspio savladati i pored gubitaka od 8 mrtvih i 13 ranjenih boraca. Tek sutradan je bataljon, kada je ojačan, zauzeo ovo mjesto. Neprijateljski gubici bili su

OSLOBOĐENJE JAJCA
25 septembra 1942
Barevo
delovi
2 kr. brigade
i 3 kr. PO
Vrbas
Magaljdol
Šenik
2 kr. brigada
1 kr. brigada
Carevo Polje
621
Zjaje
Klimenta
Prudi
Bare
Jezero
Jezero
JAJCE
(379)
360
D.
Bulići
Šibenica
840
Čusine
905
2 pr. brigada
568
Skela
Podhum
751
G.
Kam
Bravnica
Rijeka
Šedinac
Cipić
633
Bilin čič
Vrbas
4 crn. brigada
za Turbe
392
Vijenac
za D. Vakuf
LEGENDA
neprijatelj
naše snage
1
0
1
2 km

Skica 10

30 mrtvih i 90 zarobljenih, a zaplijenjeno je 100 pušaka i 12.000 metaka.

Ujutro je napad naših jedinica bio zaustavljen snažnim otporom iz zidina stare tvrđave koja je dominirala gradom i u kojoj su se koncentrisale glavne neprijateljske snage, dok su naše jedinice bile razvučene oko grada i nedovoljno međusobno povezane. Neprijatelj je iskoristio ovo preimućstvo i prešao u protivnapad. Uz podršku oklopnog automobila, protivnapad se upočetku uspješno razvijao. Dijelovi krajiških jedinica odbačeni su iz nekih osvojenih zgrada, ali je u tom momentu jedan bataljon izvršio juriš u bok neprijatelja, pa je ovaj primoran da pređe ponovo u odbranu.

I prema 2 proleterskoj brigadi neprijatelj je postigao uspjeh povrativši fabriku hlora, ali je ubrzo ponovo odbačen i dijelovi brigade su opet ovladali fabrikom. Značajnu ulogu u odbijanju protivnapada odigrali su artiljerija i minobacači, jer su koncentričnom vatrom, koju neprijatelj nije imao čime da parira, tukli njegove strojeve i položaje u gradu.

Poslije ovoga naše jedinice su se pripremale za posljednji juriš na grad, koji je predviđen za 18 časova. Ali neprijatelj je bio pokoleban i nije smio dočekati veče u gradu. Komandant odbrane je poslije podne donio odluku da se povuče, tim prije što mu je ostao slobodan izlaz preko Vrbasa, jer ovaj prostor jedinice 4 brigade nisu bile još posjele. Međutim, to izvlačenje nije ostalo nezapaženo. Pojedini bataljoni prelazili su samoinicijativno u napad. Borci 1 krajiške zaplijenili su oklopni automobil i njime prodrli u centar grada. Nakon toga su njeni dijelovi izvršili juriš na haubice i konačno ih zaplijenili. Oko njih je bilo veoma mnogo leševa ustaša koji su u nekoliko navrata pokušavali da ih iskoriste, pa kada su vidjeli da im to ne polazi za rukom, odlučili su da ih bar oštete, ali ni u tome nisu uspjeli.

U 17 časova grad je bio očišćen. Bjekstvom preko Vrbasa spaslo se oko 300—400 demoralisanih ustaša koje su prihvatile njemačke jedinice poslate u pomoć Jajcu iz Travnika, pa su zajedno otstupili za D. Vakuf.

Neprijateljski gubici iznosili su oko 300 mrtvih i isto toliko zarobljenih, a gubici naših jedinica bili su ukupno

21 mrtav i 50 ranjenih. U gradu je zaplijenjeno dosta ratnog materijala: 5 topova raznog kalibra, 2 minobacača 81 mm, 1 oklopni automobil, 1 oklopni voz, 5 kamiona, 4 motocikla, 2 automobila, 5 lokomotiva, 100.000 puščanih metaka, više stotina pušaka itd. Među ostalim namirnicama, u Jajcu je nađeno 50 vagona soli, što je bilo od posebnog značaja, jer narod u Bosanskoj Krajini nije već dugo imao soli, a i jedinice su trpjele krajnju oskudicu.[131]

Poslije oslobođenja Jajca Vrhovni komandant je Operativnom štabu za Bosansku Krajinu postavio zadatak da grupom brigada produži dejstva u dolini gornjeg toka Vrbasa, ka Travniku i oblasti srednje Bosne, gdje su u momentu napada na Jajce bile relativno slabe neprijateljske snage. Trebalo je najprije ovladati D. Vakufom, a eventualno i Bugojnom, da bi se potom operacije usmjerile ka Travniku i na sjever između rijeka Vrbasa i Bosne u cilju razbijanja tamošnjih četničkih snaga, ovlađivanja tom teritorijom i stvaranja novih uporišta.

Odmah po oslobođenju Jajca dejstvo brigada bilo je usmjereno u navedenim pravcima. 30 septembra se pristupilo pripremama za napad na D. Vakuf. U vezi sa tim napadom 5 crnogorskoj brigadi je naređeno da se prebaci u rejon Komar—D.Vakuf, poveže se sa 4 crnogorskom brigadom i u toku 1 i 2 oktobra dejstvuje na željezničku prugu D. Vakuf—Travnik i ka Bugojnu u cilju obezbjeđenja napada na D. Vakuf. Međutim, do ovog napada nije došlo jer je iznenada uslijedio snažan neprijateljski prodor sa linije Turbe—D.Vakuf, pa su naše jedinice bile prinuđene da pređu u odbranu.

---

[131] Zapovijest OŠBK od 22 IX za napad na Jajce, Zbornik IV/7, 54; izvještaji OŠBK od 22, 23 i 29 IX Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2894, 2895, AVII, k. 161-A, reg. br. 16/5 i 3/5; saopštenje OŠBK od 28 IX o oslobođenju Jajca, Zbornik IV/7, 72; izvještaj 4 prolet. brigade OŠBK od 26 IX, isto, dok. br. 69; naređenje OŠBK od 26 IX, 2 kraj. odredu, isto, dok br. 65; mjesečni izvještaj 1 kraj. brigade za period od 20 IX do 20 X, arhiv CK SKJ, reg. br. 3329; izvještaj 4 prolet. brigade od 8 X Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2648; izvještaj 2 prolet. brigade od 11 X Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2649; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica za septembar, AVII, k. 13-A, reg. br. 11/1, 24/1, 28/1, 30/1; bojna relacija 9 pješačke pukovnije za septembar, Zbornik IV/7, 202.

II

PROTIVOFANZIVA NEPRIJATELJA NA NOVOOSLOBOĐENU TERITORIJU

1. — *Pripreme protivofanzive*

Krupne pobjede koje su naše snage postigle u Zapadnoj Bosni u periodu jul-septembar 1942 g. i nesposobnost neprijateljskih snaga da zaustave njihovu ofanzivu najozbiljnije su zabrinule okupatora i kvislinge. Nestajao je garnizon za garnizonom, a jedinstvena slobodna teritorija naglo se širila. Tek što je uz veliku pompu proglašena tako skupo plaćena pobjeda na Kozari, tek što su prvi vozovi opljačkane rude iz Ljubije krenuli za Njemačku, a neprijatelj u Banjoj Luci odahnuo otklonivši danonoćnu opasnost koja je nad njim visila sa obronaka Kozare, partizani su se ponovo pojavili i na Kozari i pred Banjom Lukom. Borbena grupa »Zapadna Bosna« generala Štala bila je u tom momentu već po dijelovima angažovana od Korduna do Fruške Gore. Dijelovi njemačke 714 divizije sa ustaškim, domobranskim i četničkim snagama, i pored pojačanja koja su im pristizala, pokazali su se u toku borbi na pravcu Banja Luka—Sitnica i Banja Luka—Mrkonjić Grad nesposobnim da izmijene novonastalu situaciju. Istovremeno se 2 krajiški odred »Mladen Stojanović« povratio na Kozaru i ponovo preduzeo akcije na svom starom terenu. Situacija po neprijatelja nije bila bolja ni na drugim pravcima. Ustaška grupa iz rejona Kupres—Bugojno—D. Vakuf, i pored naših slabih snaga, nije uspjela ništa znatnije da popravi položaj

na svom području. Sve što je učinila to je uspostavljanje garnizona u Duvnu koji je ostao bez solidnije veze sa ostalim snagama i stvarno kontrolisao samo ono što se nalazilo iza žica i rovova iskopanih oko samog mjesta.

Takva je situacija bila i u dijelu talijanske okupacione zone. Tek što su početkom septembra preuzeli osiguranje željezničke pruge Sarajevo—Mostar od željezničke stanice Bradina do Mostara, jer je upravo tih dana prošao prvi voz preko popravljenog mosta na potoku Lukaču koji je srušila grupa brigada početkom jula, jedinice 5 i 10 brigade otpočele su sve češće sa diverzijama i napadima na tu prugu i vozove. Pored toga, pojava 10 hercegovačke brigade u rejonu Posušja i Rakitnog bila je za Superslodu[132] razlog da svojoj Vrhovnoj komandi u Rimu ukaže na ozbiljnu opasnost koja prijeti Mostarskom rudarskom basenu i komunikaciji Dubrovnik—Mostar—Sarajevo i da od nje traži saglasnost za ofanzivne operacije u tom rejonu. Vidjeli smo da su se prodoru naših jedinica ka Imotskom i Biokovu Talijani suprotstavili samo do te mjere da taj prodor zadrže i onemoguće našim snagama da izbiju na morsku obalu i presijeku kopnenu vezu između jedinica njihovog 18 i 6 korpusa.

Neprijatelj je stvarno bio svuda u povlačenju, a naše jedinice su potpuno preuzele inicijativu. Komandanti neprijateljskih garnizona bili su zadovoljni kada su mogli da pošalju dnevni izvještaj da je kod njih noć prošla u miru. Smatrali su uspjehom što se još drže i što nisu napadnuti. Tamo gdje je neprijatelj raspolagao jačim snagama uspjevao je uglavnom da se odbrani ili, što je rjeđe, da se aktivno brani. Pokazalo se da su postojeće neprijateljske snage nedovoljne da zaustave ofanzivu naših jedinica, koje su u dosadašnjim borbama bile uvijek sposobne da koncentrišu glavnu snagu i nanose uspješne udarce neprijatelju, a istovremeno pomoćnim snagama, razvučenim na širokoj prostoriji, da vezuju jače njegove dijelove, obezbjeđujući na taj način i dejstvo glavnih snaga i slobodnu teritoriju.

---

[132] — Comando Superiore delle Forze Armate Slovenia — Dalmazia, koji je naziv početkom maja 1942 dobio štab 2-ge armije.

Krajem septembra, poslije borbi na banjalučkom pravcu i gubitka Jajca, to je postalo jasno i komandantima 714 i 718 divizije koji su ujedno komandovali svim okupatorskim i kvislinškim formacijama u Bosni do demarkacione zone.[133] Stoga su konačno preuzeli inicijativu kod Glavnog stožera domobranstva za preduzimanje efikasnijih mjera protiv partizana u Zapadnoj Bosni. Ali, s obzirom na skromne snage koje su mogli da prikupe, ni ovoga puta te mjere nisu mogle biti sračunate na radikalnija »čišćenja«. Zato je bilo dogovoreno da se preduzme jedna zajednička operacija svim raspoloživim snagama, kao i onima koje se u tu svrhu mogu prebaciti iz drugih rejona, protiv grupe naših brigada koja je oslobodila Mrkonjić Grad i Jajce. Istaknuta je hitnost ove operacije i određeno je da ona otpočne već posljednjih dana septembra.

Slične korake preduzela je sa svoje strane i Supersloda. General Roata je 9 septembra dobio nalog iz Vrhovne komande da osigura Mostarski rudarski basen i prugu Dubrovnik—Sarajevo. Krajem septembra su izdata komandantima 6 i 18 korpusa naređenja za izvršenje ovog zadatka. Istovremeno je Roata odlučio da odbaci partizanske snage sa planine Dinare i osigura zonu Imotski—Duvno—Livno—Sinj. Ali je on smatrao da za sve ove operacije neće imati dovoljno snaga, pa je svoj plan saopštio Glavnom stožeru domobranstva, tražeći njegovo sadejstvo.

Sva planirana dejstva Roata je nazvao operacijom »Dinara«, koju je podijelio u dvije faze — faza »Alfa« i faza »Beta«.

Prva je imala cilj da se rastereti željeznička pruga Mostar—Sarajevo i Mostarski rudarski basen od pritiska partizanskih snaga. Nju bi izvele snage talijanskog 6 korpusa i formacije »Dobrovoljačke antikomunističke milicije« (Milizia Volontaria anticomunista — MVAC) prikupljene iz Hercegovine i Crne Gore, tj. hercegovački i crnogorski četnici Draže Mihailovića. Ustaše bi sadejstvovale snagama iz područja Bugojno—G.Vakuf, a dijelom

---

[133] — Granica talijanske i njemačke zone išla je linijom: Bosanski Novi, Sanski Most, Mrkonjić Grad, Donji Vakuf, Fojnica, Tarčin, Trnovo, Goražde.

snaga preko pl. Bitovnje i pl. Zec. Sredinom septembra je na sastanku u Zagrebu ovaj plan prihvaćen i odlučeno je da se operacija »Alfa« izvede krajem septembra i početkom oktobra.

Druga faza — operacija »Beta«, koja bi uslijedila poslije prve, bila bi usmjerena na Livno. Prema Roatinom planu, ovu je operaciju trebalo izvesti koncentričnim nastupanjem sa linija Aržano—Sinj i Duvno—Kupres, a eventualno i sa pravaca Mrkonjić Grad i Bihać, stim da se prethodno ovlada dolinom Vrbasa od G. Vakufa pa sve do Mrkonjić-Grada. Zato je Roata vezao mogućnost izvođenja ove operacije za učešće jačih njemačkih i kvislinških snaga iz njemačke zone, pa je u vezi s tim poslao svoj predlog Glavnom stožeru domobranstva iznoseći mu svoju koncepciju operacije. Na zajedničkom sastanku 5 oktobra konačno je usvojen plan »Beta« i dogovoreno je da operacija otpočne u drugoj polovini oktobra. Glavne njemačke snage, ojačane kvislinzima, imale su da nastupaju pravcem od Jajca ka Glamoču, jedna ustaška grupa sa linije Duvno—Kupres, a talijanske snage sa kvislinzima sa linije Aržano—Sinj. Glavni stožer domobranstva odbio je da preduzme dejstvo iz Bihaća, jer za to nije imao u ovom momentu potrebnih snaga.

Tako je neprijatelj pristupio opsežnijim pripremama za izvođenje ofanzivnih operacija protiv snaga naše glavne grupacije koja je bila pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, da bi joj preoteo inicijativu, rasteretio se njenog pritiska i povratio pozicije koje je u zadnje vrijeme izgubio.

2. — *Vojnopolitički položaj četničkog pokreta*

Prodor grupe brigada u Zapadnu Bosnu i vanredni politički i vojni rezultati koji su u toku ljeta postignuti u daljem razvijanju ustanka i njegovih oružanih snaga jasno su stavljali do znanja okupatoru da sve ono što je on u vojnom i političkom pogledu preduzeo u toku 1941 i početkom 1942 g. protiv oružanog ustanka nije donijelo željene rezultate. Pokušaj da se pomoću sukoba između

četnika i partizana oružani ustanak pretvori u građanski rat i da se raspirivanjem borbe između raznih nacionalnosti naše zemlje izazovu bratoubilački pokolji nije uspeo. Oružani ustanak i njegove snage bile su preodoljele takve pokušaje, a njihov je razvitak dospio sada u onu fazu kada više nije bilo moguće izazivati četničke pučeve i prevoditi politički nepismene ustaničke mase na pozicije četničke politike »čekanja«, taktiziranja sa okupatorom i borbe protiv komunizma. Ovdje — u ovom dijelu Bosne i Hrvatske, gdje se sada vodila glavna bitka i gdje je formirano novo, snažno žarište oružanog ustanka opštejugoslovenskog značaja, snage su se u političkom pogledu izdiferencirale: narod je aktivno i svjesno prihvatio oslobodilačku i revolucionarnu platformu KPJ, njemu je postala potpuno jasna politika i uloga i četnika i ustaša, a njegove oružane snage — organizovane sada u nove jedinice — brigade, čiji je sastav bio ne samo najaktivniji borac s puškom u ruci već i tumač ciljeva Oslobodilačke borbe i Narodne revolucije, nije više bilo moguće pokolebati i skrenuti s puta kojim su tako odlučno krenule. Četnici su žigosani kao prljave sluge okupatora i oni više ništa nisu mogli učiniti na razbijanju oružanog ustanka. Zbog toga je okupator nužno morao mijenjati ulogu tog svog saveznika.

Talijani, u čijoj je okupacionoj zoni — u Crnoj Gori, Hercegovini i na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije — četnički pokret bio najjači, smatrali su da će biti najkorisnije organizovati četničke snage u vojničke jedinice, naoružati ih i uvrstiti u sastav svojih okupacionih trupa kao odrede »Dobrovoljačke antikomunističke milicije« i koristiti ih u borbi protiv partizana. Talijanima je to bilo najprihvatljivije, između ostalog, i radi toga što im se nije ginulo i što su svakom prilikom nastojali da se izvuku i gurnu drugog u borbu. Oni su se izvlačili i na račun Nijemaca i ustaša, pa su im sad i četnici za to dobro došli. Ali za ovo je bilo i drugih razloga. Talijanima je bilo jasno da su četnici »kraljeva vojska u otadžbini« i da bi ta »vojska« u onom momentu kada bi se Saveznici iskrcali na Balkan i preduzeli ofanzivu na sjever prešli na njihovu stranu isto tako kao što su u borbi protiv oružanog ustanka prešli na stranu okupatora da bi, u

osloncu na njega, sačuvali kapitalistički društvenoekonomski poredak i pozicije jugoslovenske buržoazije, u čije osnove nije dirao ni okupator. Zato su odlučili da razbiju organizaciono jedinstvo te »vojske« na taj način što će pojedine njene odrede neposredno uključivati u sastav svojih okupacionih pukova i divizija dislociranih u Jugoslaviji.

Sem toga, okupator mijenja svoj odnos i prema pljačkaškim i uništavajućim pohodima četnika na muslimansko i hrvatsko stanovništvo, jer to sad više nije postizalo one efekte koji su okupatoru išli u račun. Vidjeli smo da je upočetku okupator time želio izazvati bratoubilački rat i u tom smislu usmjeriti aktivnost ustaničkih snaga. Ali je taj pokušaj propao. Svakodnevna praksa to je jasno potvrđivala: srpsko, hrvatsko i muslimansko stanovništvo, kome je prijetilo uništenje od ustaša i četnika, sve je više u partizanima gledalo svoga spasioca i sve se više orijentisalo na aktivno pristupanje oružanom ustanku. Posljednji četnički pljačkaški pohod u Južnu Dalmaciju nije doveo do stvaranja ustaških uporišta nego do jačanja oružanog ustanka i partizanskih jedinica. Drugim riječima, situacija se i ovdje razbistrila i snage su se sasvim jasno izdiferencirale. Bio je završen onaj period u kome su ustaničke snage u određenim uslovima zapadale u političke krize, kolebajući se između partizana i četnika. Takvih snaga nije više bilo. Četničke jedinice bile su sada bande pljačkaša i razbojnika koje su pretstavljale dio okupacionih snaga, te kao takve nisu više mogle odigrati onu ulogu koju su imale u Srbiji 1941 g., u Istočnoj Bosni, Crnoj Gori i Hercegovini krajem 1941 i početkom 1942 g. Sada je na njihove pljačkaške pohode narod odgovarao pojačanom borbom. Razumije se da to nije moglo ići u račun okupatoru i da mu je u ovoj situaciji bilo stalo do toga da obuzda četnike i njihovu aktivnost usmjeri u drugom smislu.

U toku ljeta 1942 g. talijanske okupacione komande u Hercegovini, Dalmaciji, Lici i drugim oblastima nastojale su da organizuju četničke jedinice na isti način kao i u Crnoj Gori. Tako je prema izvještaju »štaba četničkih odreda Istočne Bosne i Hercegovine« od 6 avgusta 1942 načelnik štaba talijanske 2 armije obećao poslije

obilaska njihovih odreda da će i oni imati isti status kao i crnogorski četnici i tom prilikom im obećao oružje i opremu za još 5.000 ljudi. Komandant bosanskih, hercegovačkih, ličkih i dalmatinskih četničkih odreda posjetio je 10 septembra komandanta talijanske 2 armije u Sušaku generala Roatu. Tom prilikom mu je Roata predao 2.000 pušaka za četničku Dinarsku diviziju i 1.000 pušaka za ličke četnike i obećao da će u toku oktobra isporučiti još 6.000 pušaka za Dinarsku diviziju i 3.000 za ličke četnike. Ovdje je odobrena isporuka 5.000 pušaka i za slovenačke četnike. Ali je Roata postavio uslov: četnici moraju prestati sa pokoljima muslimanskog i hrvatskog stanovništva i ne smiju preduzimati nikakve akcije bez saglasnosti talijanske komande, jer takvi postupci dovode Talijane u sukob sa NDH i Nijemcima, što se ne može dozvoliti. Komandant četnika je pristao na ovo, obrazlažući to velikom koristi koju dobivaju i podvlačeći da muslimani i Hrvati ionako neće moći izbjeći svoju sudbinu.

Drugog puta četnici nisu ni imali. Oni su i mogli stvoriti svoje jedinice i naoružati ih jedino uz neposrednu podršku okupatora, a njihovi pojedini odredi sačuvati se od poražavajućih udaraca partizanskih jedinica samo uz neposredan naslon na okupatorske garnizone. Vidjeli smo da su četničke jedinice u svim oblastima Jugoslavije, gdje ih je bilo, stvarane u toku prvih okupatorskih ofanziva, kada su četničke vođe, paktirajući sa okupatorskim komandantima, pridobijale uza se nepismene i zaostale seljake, obećavajući im bezbjednost i slobodu ili su se pridruživale sa svojim ranije formiranim malobrojnim odredima okupatorskim jedinicama, udarajući nož u leđa partizanima, pred kojima su se dotada prikrivale kao pristalice borbe protiv okupatora. Sada, kada je talijanska okupaciona komanda stvarala od četničkih odreda t.zv. »antikomunističku dobrovoljačku miliciju« čije je odrede stavljala neposredno pod komandu svojih jedinica detašovanih po pojedinim garnizonima, nastala je među nekim višim četničkim komandantima, uključujući ovdje i Dražu Mihailovića, izvjesna zabuna, jer su u takvim uslovima ostajali samo nominalni komandanti. Interesantno je, naprimjer, kako komandant bosanskih, hercegovačkih,

dalmatinskih i ličkih četnika preporučuje u svome pismu Draži Mihailoviću da ne bi trebalo pristati na ovakav talijanski zahtjev, jer bi to stvarno značilo pretvoriti »kraljevsku jugoslovensku vojsku u otadžbini« u odrede okupatora i učiniti je nesposobnom da uništava muslimane i Hrvate, a time bi došla u pitanje i akcija te vojske »u odlučujućem momentu«. U tome pismu ovaj komandant izražava čuđenje kako su oni uopšte i mogli ostvariti saradnju sa talijanskim okupatorom, a da pri tome nisu vodili računa da će sami sebi vezati ruke, jer im je bilo poznato da Italiju vežu prijateljske i savezničke obaveze prema Njemačkoj, »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« i njihovim ustašama, tj. da im Talijani neće dozvoliti pokolje i pljačku muslimanskog i hrvatskog stanovništva. Taj četnički komandant shvatio je značaj toga oblika »ofanzivne, ustaničke borbe«, u koji su se četnici kao samostalna »vojska« mogli upustiti, jer je to bio jedini put da se ta razbojnička rulja održava i vaspitava u duhu šovinizma i odanosti kralju Petru II! Kao da se nije sjećao da je i stvorio svoje odrede i postao komandant jedino zahvaljujući saradnji sa talijanskim okupatorom. Ali ni nižim komandantima, pa ni četničkoj masi koja, istina, o svemu ovome nije mnogo znala, nije išlo u račun pretvaranje u »antikomunističku miliciju«, jer je to značilo da će za primljeni novac, oružje i hranu biti dužni da se bore u sastavu okupacionih jedinica protiv partizana, što oni, u najvećem broju slučajeva, stvarno nisu željeli. Uostalom, u četnike su većinom i išli zato da spasu živote i da se ne bore.

Nijemci u svojoj okupacionoj zoni nisu od četnika htjeli stvarati miliciju, kao što se neposredno nisu upuštali ni u probleme ustaške milicije. Četnički komandanti su u njihovoj zoni potpisali sporazume sa ustaškim vlastima koje su priznale postojanje četničkih jedinica i prepustile im upravu u njihovim rejonima, ali pod uslovom da priznaju vrhovnu ustašku vlast i da se bore protiv partizana. Ove sporazume su zatim prihvatili i Nijemci.

U Istočnoj Bosni, gdje su četničke snage bile nešto jače poslije Treće ofanzive, Nijemci su donijeli odluku po kojoj je pravo vođenja razgovora, regulisanja odnosa

i saradnje sa četnicima zadržao isključivo komandant 718 divizije čiji je štab bio u Sarajevu. Mi smo već vidjeli na primjeru borbi na banjalučkom pravcu karakter te saradnje. Ali je interesantno i to da su četnički komandanti iz okupacione talijanske zone kritikovali i često veoma oštro zamjerali onim komandantima iz njemačke okupacione zone zato što su se sporazumijevali sa Nijemcima i ustaškom vlašću iako je, razumije se, ovaj put izdaje bio inspirisan potpuno istim motivima.

U uslovima okupacije zemlje oslobodilačka armija mogla se stvarati samo u bespoštednoj i vanredno teškoj borbi protiv neuporedivo jačeg neprijatelja. Stvarati takvu armiju u naslonu na okupatora i primati od njega naoružanje, opremu i platu da bi se taj okupator u »određenom momentu« izigrao, a ta se vojska pojavila kao oslobodilačka »kraljeva vojska u otadžbini«, kako su to četnički komandanti sasvim jasno objašnjavali svojim odredima, nije bilo moguće. Taj put bio je i ostao izdajnički. Ako je i bilo onih koji su vjerovali da će to biti moguće u uslovima kada je u našoj zemlji na sve strane bujao ustanak i bespoštedna borba protiv okupatora, mogli su se veoma brzo i očigledno uvjeriti u suprotno. O tome će sada ovdje biti riječi, jer je to neposredno povezano sa dejstvima naših jedinica koja ovdje izlažemo.

Kada je, poslije Treće okupatorsko-kvislinške ofanzive u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini, Draža Mihailović sredio uz podršku Talijana svoje jedinice na toj teritoriji, naredio je još krajem jula da 3.000 četnika iz Hercegovine izvrši prodor pravcem Nevesinje—Konjic—Prozor—Livno—Glamoč—Bosansko Grahovo sa zadatkom da se razbiju partizanske snage, da se četnička Dinarska divizija oslobodi njihovog pritiska i da se na taj način obezbijedi jedan siguran koridor između Hercegovine i Zapadne Bosne. Ovu naredbu je komandant bosanskih, hercegovačkih, dalmatinskih i ličkih četničkih odreda poslao na izvršenje štabu četničkih odreda Hercegovine i Istočne Bosne. Međutim, već 6 avgusta ovaj štab izvještava da nije mogao pristupiti izvršenju ove naredbe, jer mu to nije dozvolio komandant talijanskog 6 korpusa,

čije je sjedište bilo u Dubrovniku, i traži da se posreduje kod više talijanske komande. Ali, ni komandant bosanskih, hercegovačkih, dalmatinskih i ličkih odreda nije uspio dobiti saglasnost ni kod komandanta 6, a niti kod komandanta 18 korpusa u Splitu. A situacija kod Dinarske divizije bila je sve teža jer je, po četničkim podacima, 14.000 partizana vršilo početkom septembra pritisak na njene snage. Zbog toga je on odlučio da posreduje kod Superslode, pa je otputovao u Sušak, gdje ga je 10 septembra primio lično general Roata. On je Roati iznio svoj plan: pošto su glavne partizanske snage koncentrisane na uskoj prostoriji Zapadne Bosne, treba izvršiti koncentričan napad glavnim četničkim snagama i sa 2—3 talijanske divizije i uništiti ih. Roata je bio, po izvještaju četničkog komandanta, oduševljen planom, ali je zahtijevao da u uništenju partizana učestvuju i jedinice NDH, pošto se partizani nalaze na njenoj teritoriji, čemu se ovaj suprotstavio, pa se konačno »izborio« za to da od snaga NDH učestvuju samo dijelovi domobranskih jedinica i to defanzivno!

Međutim, sve je ovo palo u vodu poslije povratka Roate iz Rima i Zagreba kuda je išao da bi dobio saglasnost za ovu operaciju. On je kod Nijemaca i NDH naišao na odlučan otpor u pogledu upotrebe četničkih snaga iz talijanske zone na području NDH, a posebno u njemačkoj okupacionoj zoni. Kao argumenti protiv njihove upotrebe navedeni su mnogobrojni masovni pokolji nad muslimanskim i hrvatskim stanovništvom osobito u toku avgusta i početkom septembra u Foči i Južnoj Dalmaciji, gdje su Talijani za ofanzivu na Biokovo protiv Južnodalmatinskog partizanskog odreda upotrijebili 1.000 četnika iz Hercegovine, a ovi popalili, poklali i opljačkali nekoliko hrvatskih sela u ovom kraju. Sem toga, i general Roata je otvoreno postavio pitanje uloge i konačnih ciljeva Mihailovićeve »vojske u otadžbini«, njenog odnosa prema okupatoru i NDH i odnosa prema zahtjevu talijanske komande da se četnici potpuno uključe u »antikomunističku miliciju«.

Razumije se da četnički komandanti nisu bili spremni da prekinu saradnju s okupatorom, pa su se konačno pomirili s tim da moraju slušati i izvršavati nalog svojih gospodara, jer im je od njih zavisio opstanak. To je bila željezna logika ove sramne izdaje. Ovo, razumije se, nije značilo da su se četnici odrekli pljačke, pustošenja i pokolja, jer toga se nije sve do kraja rata odrekao niko od okupatora i kvislinga. Ali okupator se sada više nije zadovoljavao time da to bude jedini zadatak četnika. Od njih se sada tražilo da se organizuju u jedinice i bez pogovora izvršavaju borbene zadatke koji im budu postavljeni — ne dakle, kao saveznici, kako su dosad ponekad okupatori tretirali »kraljevu vojsku u otadžbini«, već kao odredi »antikomunističke milicije« koji su uključeni u formaciski sastav pojedinih njihovih pukova i divizija ili neposredno pod komandom njemačkih i ustaško-domobranskih štabova, prema odredbama potpisanih sporazuma.

Roata je, očigledno očekujući pozitivan odgovor četničkih komandanata, obećao da će 1 oktobra talijanske i četničke snage izvesti protiv partizana jednu manju operaciju a, kasnije, kada snage NDH budu spremne, drugu, širih razmjera.

U vezi sa ovom dugo pripremanom operacijom protiv naše glavnine u Zapadnoj Bosni, štab bosanskih, hercegovačkih, dalmatinskih i ličkih četničkih odreda je 19 avgusta izdao naredbu kojom se određuje da se jedna grupa oficira sa 200 četnika ima prebaciti sa terena četničke Dinarske divizije u Zapadnu Bosnu sa zadatkom da se poveže sa četničkim grupama na partizanskoj teritoriji i snagama na pl. Manjači i da pristupi organizovanju četničkih jedinica. Istovremeno je jedna grupa oficira sa radiostanicom upućena iz štaba Draže Mihailovića preko Doboja i pl. Borja u Zapadnu Bosnu.

Komandant četničke Dinarske divizije je tih dana poslao svoje kurire komandantu četničkog odreda »Petar Kočić« s namjerom da ga upozna sa pretstojećom operacijom i pozove na sadejstvo. Ovaj posljednji imao je dio

svojih snaga u Glamočkom srezu. Te snage, sa kojima je bio i načelnik štaba četničkog odreda »Petar Kočić«, krile su se po šumama i očekivale talijansko-četničku ofanzivu. Komandant tog odreda održavao je vezu sa načelnikom štaba pomoću kurira, a jednom prilikom mu je poštu poslao i avionom iz Banje Luke.[134]

3. — *Njemačko-kvislinška operacija za ovladivanje Ključem, Mrkonjić-Gradom i Jajcem*

(Skica 11, 12 i 13)

Glavni stožer domobranstva i komandanti njemačke 714 i 718 divizije planirali su da krajem septembra otpočnu dogovorenu protivofanzivu svim raspoloživim snagama. Cilj te operacije bio je da se povrate gradovi Ključ, Mrkonjić Grad i Jajce i da se partizanske snage odbace sa teritorije kojom su u svojim posljednjim operacijama ovladale. Za Nijemce i kvislinge ta je teritorija bila od velikog značaja. Partizani su oslobođenjem Sitnice, Mrkonjić-Grada i Jajca prekinuli veze između glavnih okupatorskih i kvislinških snaga u Bosni: 714 divizije u Banjoj Luci i 718 divizije u rejonu Sarajeva,

---

[134] Izvještaj štaba četničkih odreda Hercegovine i Istočne Bosne od 6 VIII komandantu bosanskih, ličko-dalmatinskih i hercegovačkih odreda, AVII, reg. br. BH-X-61; direktiva štaba bosan., herc., dalmat. i ličkih četničkih odreda od 19 VIII, AVII, reg. br. H-X-29; izvještaj štaba četničke Dinarske divizije od 6 IX komandantu bosan., herceg., dalmat., i ličkih četn. odreda, AVII, reg. br. H-V-180; saopštenje četničke komande Istočne Bosne i Hercegovine od 6 IX, AVII, reg. br. BX-V-2001; izvještaj komandanta bosan., herc., dalmat. i ličkih četn. odreda od 22 IX Draži Mihailoviću, AVII, reg. br. H-X-30; pismo štaba bosan., herc., dalmat. i ličkih četn. odreda od 29 IX Ostojiću, AVII, reg. br. H-X- 38; izvještaj komandanta bosan., herc., dalmat. i ličkih četn. odreda od 20 IX Draži Mihailoviću, AVII, reg. br. H-X-40; obavještenje štaba bosan., herc., dalm. i ličkih četn. odreda od 23 X o razgovorima između vojvode Birčanina i komandanta 2 talijanske armije, AVII, reg. br. H-X-42; izvještaj Superslode od 6 X Vrhovnoj komandi, AVII, k. 91, reg. br. 13/5-2; zapisnik sa konferencije komandanata kod komandanta 2 talijanske armije, AVII, k. 91, reg. br. 23/5-2.

koje su bile vezane sistemom garnizona i osiguranja duž komunikacija u dolinama Vrbasa i Lašve i, posebno, preko znatnih ustaških snaga u rejonu Travnik—D. Vakuf—Bugojno—Kupres. Oslobođenjem Sanice, Ključa, Sitnice, Mrkonjić-Grada i Jajca partizanske snage su razbile mjesnu ustašku vlast i miliciju i četničke snage u širem rejonu Mrkonjić-Grada, radile ovdje na stvaranju svojih uporišta, pripremale se za prodor u oblast srednje Bosne između rijeka Vrbasa i Bosne da bi tu razbile četničku i ustašku vlast i njihove oružane snage, a prodorom između rijeka Sane i Vrbasa na sjever one su neposredno ugrožavale Banju Luku i pružale podršku dejstvima 2 krajiškog partizanskog odreda na Kozari. Očigledno, za neprijatelja je bilo krajnje vrijeme da interveniše.

Zamisao operacije sastojala se u tome da se dejstvom sa sjevera, iz rejona Sanski Most—Banja Luka preko Ključa, Sitnice, Mrkonjić-Grada i dalje ka Jajcu i sa jugoistoka iz rejona Travnik—D. Vakuf pravcima koji izvode ka Jajcu, partizanske snage odbace sa ove teritorije i njome ponovo ovlada.

Istovremeno su i Talijani sa ustašama i četnicima preduzeli svoju prvu operaciju »Alfa«, ali, pošto ona prostorno nije bila povezana sa operacijom 714 i 718 divizije, to ćemo je posebno obraditi.

Pripreme za operaciju kod 714 divizije nisu zahtijevale mnogo vremena jer je ona, kao što smo ranije vidjeli, imala na Kolima i u Bronzanom Majdanu koncentrisane jake snage u borbenim grupama »Vedel« i »Kalvajt«. Prva je u toku 19 septembra ojačana njemačkim bataljonom »Princ Ludvig fon Baden« i 2 bojnom 3 gorskog zdruga tako da je sada raspolagala sa 6 pješadiskih bataljona, ojačanih divizionom artiljerije, četom tenkova, pionirskom četom i drugim manjim dijelovima, a druga je formirana u Prijedoru od njemačkog 2 bataljona 721 pješ. puka i dvije čete domobrana, pa je 22 septembra prebačena u rejon Bronzanog Majdana.

Komandant 714 divizije, poslije iskustva sa banjalučkog pravca, a da bi obezbijedio izvođenje planirane operacije, odlučio je da istovremeno preduzme nastupanje i pravcem Sanski Most—Ključ, pa je u tu svrhu formirao u Sanskom Mostu u toku 27-og još jednu borbenu

grupu. U nju su ušli: njemački 3 bataljon 741 pješadiskog puka, prebačen iz Prijedora, 4 baterija 661 art. diviziona prebačena iz Bosanskog Novog, vod tenkova iz 3 čete 202 oklopnog puka sa pionirskim dijelovima iz Banje Luke i 2 bojna domobranske 10 pješačke pukovnije. Tako je komandant 714 divizije na liniji Kola—Bronzani Majdan—Sanski Most raspolagao 27-og za operaciju ka Mrkonjić-Gradu i Jajcu sa oko 10 pješadiskih bataljona solidno ojačanih tenkovima i artiljerijom.

U sastavu ove njemačke grupacije bile su i sve četničke snage koje su na ovom pravcu učestvovale u borbama do 20 septembra.

Planom operacije bilo je predviđeno da se brzim prodorom pravcem Sanski Most—Ključ—Sitnica i Kola—Sitnica ovlada ovom značajnom raskrsnicom, a potom da se glavnim snagama produži nadiranje pravcem Sitnica—Mrkonjić Grad—Jajce u sadejstvu sa dijelovima koji će dejstvovati preko pl. Manjače i s. Surjana. U Ključu, Sitnici i Mrkonjić-Gradu trebalo je ostaviti stalne posade.

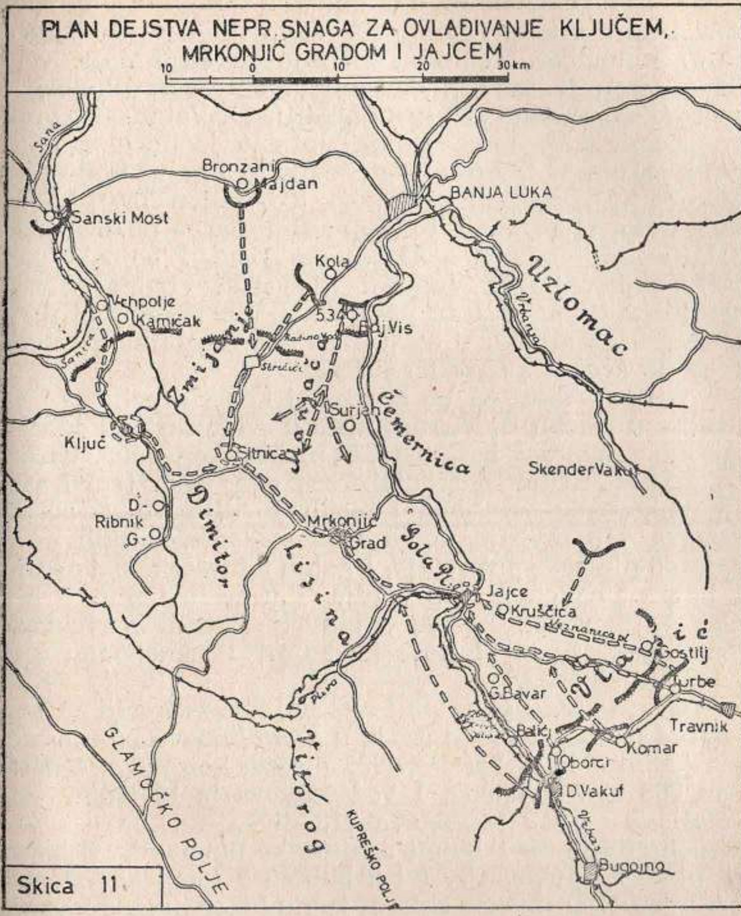
Grupa iz Sanskog Mosta imala je da prodire pravcem Vrhpolje—Ključ—Sitnica; po osvajanju Ključa kao stalna posada u njemu ostaje 2 bataljon 10 pješačke pukovnije.

Grupa »Kalvajt« u početnoj fazi operacije imala je da bočnim dejstvom pravcem Bronzani Majdan—Grčka Gradina (k 999) obezbijedi prodor dijelova grupe »Vedel« duž druma Kola—Sitnica.

Grupa »Vedel« nastupala je uglavnom u tri pravca: drumom Kola—Sitnica, grebenom pl. Manjače i pravcem Bojanića Vis (k 534)—s. Surjan—Mrkonjić Grad.

Grupe iz Sanskog Mosta i Bronzanog Majdana prešle su u napad 28-og, a grupa »Vedel« 29 septembra.

Naše snage, koje su imale da zatvaraju ove pravce, bile su uoči neprijateljskog napada ovako raspoređene: 2 bataljon 6 krajiškog odreda, ojačan sa dvije čete, zatvarao je na položajima s. Peći—s. Krasulje, pravac Sanski Most—Ključ; 3 krajiška brigada, ojačana dijelovima 6 krajiškog odreda, zatvarala je u visini Grčke Gradine (k 999) pravac od Kola i Bronzanog Majdana sa težištem na drumu Kola—Sitnica; 3 sandžačka brigada zatvarala je pravce preko pl. Manjače i dolinu Vrbasa.

Ove snage bile su isuviše slabe da se odlučnije suprotstave neprijatelju i spriječe mu prodor. Odnos u broju boraca bio je preko 3 : 1 u korist neprijatelja koga su, pored toga, podržavale tenkovske i artiljeriske jedinice i avijacija.

Situacija kod 718 divizije bila je nešto složenija, jer njen komandant nije raspolagao dovoljnim snagama ni u Sarajevu, već ih je morao prebacivati iz udaljenih rejona.

Baš zbog toga operacija nije otpočela ranije. Prikupljanje snaga na prostoriji Turbe—D. Vakuf bilo je predviđeno za 27 septembar. Međutim, ono nije završeno ni do ovoga dana čemu je najviše doprinijela aktivnost dijelova 5 crnogorske brigade duž komunikacija D. Vakuf—Travnik.

Za ovu su operaciju prikupljene jedinice iz pojedinih garnizona Istočne Bosne. Tako je 3 bojna 5 pješačke pukovnije prebačena iz Doboja, 3 bataljon 750 pješadiskog puka 718 divizije i 1 bojna 8 pješačke pukovnije sa 3 bitnicom 7 topničkog sklopa iz Tuzle, 1 bojna 4 pješačke pukovnije sa Vučjaka, 21 ustaška bojna sa više artiljeriskih jedinica iz Sarajeva i niz manjih dijelova iz raznih garnizona. U toku priprema formirane su dvije borbene grupe: »Vist« i »Sušnig«[135].

Grupa »Vist« je, po završenoj koncentraciji 30 septembra u rejonu D. Vakuf, imala u svom sastavu od njemačkih jedinica 1 bataljon 750 pješadiskog puka, tri baterije 668 artiljeriskog diviziona, dva voda tenkova iz 12 tenkovskog bataljona i pionirske dijelove — sve iz sastava 718 divizije, a od ustaško-domobranskih — 3 bojnu 5 pješačke pukovnije, 1 bojnu 8 pješačke pukovnije, 1 bojnu 15 pješačke pukovnije, 1 ustašku bojnu, 3 bitnicu 7 topničkog sklopa, 3 bitnicu 9 topničkog sklopa, jednu bateriju iz 11 novačke bojne, 1 samohodnu četu i 1 pionirski vod.

Grupa »Sušnig« je po završenoj koncentraciji 30 septembra u rejonu Turbe imala u svom sastavu od njemačkih jedinica 1 i 2 bataljon 738 pješadiskog puka, 4 bateriju 668 art. diviziona, 1 vod tenkova iz 12 tenkovskog bataljona — sve iz sastava 718 divizije, a od ustaško-domobranskih — 1 bojnu 5 pješačke pukovnije, 2 bojnu 15 pješačke pukovnije, 1 i 3 bitnicu 9 topničkog sklopa, 2 bitnicu 11 topničkog sklopa, jednu bateriju iz 9 novačke bojne, 1 samohodni i 1 pionirski vod.

Osnovna ideja je bila da se dejstvom pravcima Turbe—Jajce i D. Vakuf—Jajce potisnu partizanske snage u rejon Jajce—Mrkonjić Grad i da se u zajednici sa snagama koje nadiru sa sjeverozapada opkole i unište. Pošto je teren na pravcima dejstava ovih grupa bio veoma

---

[135] Po imenima njemačkih pukovnika Vista i Sušniga koji su određeni za komandante ovih grupa.

ispresijecan, to je glavnina pješadiskih snaga nastupala u više kolona grebenima, a tenkovske jedinice sa manjim ojačanjima duž drumova.

Grupa »Sušnig« imala je da nastupa opštim pravcem Turbe—Jajce. Njena desna kolona imala je prodirati desnim, planinskim pravcem s. Gostilj—Neznanica (k 1262) —s. Kruščica, a lijeva duž druma Turbe—Jajce.

Grupa »Vist« imala je da nastupa opštim pravcem D. Vakuf—Jajce i to njena desna kolona pravcem s. Oborci—s. Bavar, srednja duž druma D. Vakuf—Jajce i lijeva s. Balići—Kriva Jelika (k 1264)—s. Gorica.

Pored ovih snaga, dijelovi četničkog Borjanskog odreda sa oko 600 četnika iz srednje Bosne krenuli su 1 oktobra iz s. Pribudić za s. Korićani u cilju bočnog dejstva protiv naših snaga.

Operativni štab za Bosansku Krajinu bio je iznenađen ovom neprijateljskom operacijom. Njegova obavještajna služba ovdje je podbacila, pošto sve do 30 septembra nije imao nikakvih podataka o koncentracijama neprijatelja u D. Vakufu i Turbetu, već je i dalje izvodio pripreme za nastavljanje ofanzivnih dejstava. Za 1 oktobar bilo je predviđeno komandantsko izviđanje sa štabovima brigada D. Vakufa — dakle, onog dana kada je grupa »Vist« krenula u napad iz ovoga mjesta.

Čim je toga dana bio obaviješten o prodoru neprijatelja iz pravca Sanskog Mosta i Banje Luke, Operativni štab za Bosansku Krajinu donio je odluku da 1 krajišku i 2 proletersku brigadu baci na pravac Mrkonjić Grad—Sitnica u cilju razbijanja i odbacivanja neprijateljskih snaga koje su prodirale sa sjeverozapada. Taj pravac je smatran mnogo značajnijim, jer bi se prodorom u Ključ neprijatelj duboko uklinio u slobodnu teritoriju i time stvorio mogućnost da razvije dejstva ka Glamoču i Bosanskom Petrovcu, tj. prema slobodnoj teritoriji na kojoj su se tada nalazile naše velike bolnice i magacini. Tako su 1 oktobra izjutra pred grupom »Sušnig« ostale snage 2 krajiške brigade na liniji s. Gostilj—Karaula—s. Vrljaj, a pred grupom »Vist« 4 crnogorska brigada sa dijelovima 3 krajiškog odreda na liniji s. Rasavci—Babino Selo. Ove dvije neprijateljske grupe imale su u svom sastavu

9 pješadiskih bataljona, 3 diviziona artiljerije i do 1 bataljona tenkova. Odnos u broju boraca išao je za više od 3 : 1 u korist neprijatelja, a u artiljeriji i u svemu drugom naše snage bile su neuporedivo slabije. Razumije se da se u takvim uslovima nije moglo računati na razbijanje neprijateljskog prodora ka Jajcu niti bar na njegovo sprečavanje za duže vrijeme.[136]

Neprijateljska grupacija sa linije Sanski Most—Bronzani Majdan—Kola—Bojanića Vis (k 534) krenula je u napad u toku 28 i 29 septembra. Njeni pravci nadiranja bili su duži, uslijed čega je i otpočela dejstva 2—3 dana ranije.

Izjutra 28 septembra grupa iz Sanskog Mosta krenula je sa polaznih položaja u s. Vrhpolju u napad i, podržana tenkovima, probila je položaje 2 bataljona 6 krajiškog odreda koji je zatvarao drum i ovladala Obljajem (k 514). Lijevo i desno od druma neprijatelj se nije širio tako da su glavne snage 2 bataljona u s. Peći ostale i dalje na položajima. U toku noći vršen je napad na neprijateljske snage na drumu, ali su ovi napadi odbijeni. Izjutra 29 septembra ova je grupa nastavila prodor drumom i, pošto nije nailazila na jači otpor, ušla je u 12.30 časova u Ključ, a odavde je 3 bataljon 741 pješadiskog puka odmah produžio drumom ka Sitnici i do večeri stigao do s. Dubočani. Energičan prodor neprijatelja u dubinu slobodne teritorije donio je ovog puta rezultate, zato što štab 6 krajiškog odreda nije raspolagao snagama kojima bi mogao dejstvovati na ovu izolovanu grupu. Njegov 1 bataljon povukao se ka Sanici i Paunovcu da bi zatvorio pravce ka Bosanskom Petrovcu, a 2 bataljon je ostao u rejonu s. Peći. Tako je ova grupa i sutradan mogla bez borbe nastaviti izvršenje svoga zadatka. U Ključu je kao garnizon ostala 2 bojna 10 pješačke pukovnije.

---

[136] Izvještaji OŠBK od 26 i 29 IX Vrhovnom štabu, AVII, k. 161-A, reg. br. 16/5 i 3/5; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica, AVII, k. 13-A, reg. br. 27/1, 28/1, 29/1, 30/1; naređenja Superslode potčinjenim jedinicama, njeni izvještaji Vrhovnoj komandi i dopisi Glavnom stožeru domobranstva u vremenu od 26 IX do 9 X, AVII, k. 91, fascikla 5, reg. br. 4, 5, 6, 13/1, 13/2, 16, 18, 19 i 23; izvještaj »hrvatskog generala« kod 718 njemačke divizije od 2 X Glavnom stožeru domobranstva, AVII, k. 14, reg. br. 3/1-2.

Grupa »Kalvajt« je takođe iz rejona s. Vilusi otpočela nastupati 28 septembra, pa je u toku dana uz slabiji otpor ovladala linijom s. Luburići — k 697.

Grupa »Vedel« je otpočela napad 29 septembra iz rejona Kadine Vode. Toga dana je u sadejstvu sa grupom »Kalvajt« probila položaje 3 krajiške brigade na liniji s. Pantelići—Grčka Gradina (k 999)—s. Antonići i do pada mraka ovladala linijom Dubrava (k 963)—s. Pajići. Njeno lijevo krilo naišlo je na snažan otpor 3 sandžačke brigade u s. Racune i tu je zadržano.

Štab 3 krajiške brigade obaviješten je 30 septembra izjutra o prodoru neprijatelja u Ključ. Zbog toga je, nemajući veze sa Operativnim štabom za Bosansku Krajinu, donio odluku da se sa brigadom prebaci preko s. D. Ratkovo u rejon Klokotovca da bi spriječio prodiranje neprijatelja iz Ključa. Ali je ojačani 3 bataljon 741 pješadiskog puka ovladao u toku 30-og Klokotovcem i izbio u rejon s. Čađavica gdje se spojio sa jedinicama grupe »Vedel« koja je toga dana nastavila pokret bez borbe. Zato se 3 krajiška brigada prebacila ka Ribniku i ovdje, opet samoinicijativno, njen štab donosi odluku da se u toku noći 1/2 oktobra prebaci sa brigadom na Paunovac u cilju zatvaranja pravca Sanski Most—Bosanski Petrovac. Štab brigade je pretpostavljao mogućnost neprijateljskog prodora i ka Bosanskom Petrovcu, a bilo mu je poznato da taj pravac, sem slabijih dijelova 6 krajiškog odreda, nije imao ko zatvoriti. Tako ova brigada već od 30 septembra nije uzela učešća u borbama protiv osnovnih neprijateljskih snaga koje su nastavile nastupanje ka Mrkonjić-Gradu.

Stvarna situacija je nalagala da se 3 krajiška, sa naslonom na 3 sandžačku brigadu, povlači pod borbom od Sitnice ne ka s. Ribniku već drumom ka Mrkonjić-Gradu. Treća sandžačka, ostavši bez veze sa 3 krajiškom, u situaciji kada je neprijatelj ovladao Sitnicom i kada je na nju vršen snažan napad preko Manjače i u dolini Vrbasa, povukla se preko s. Trijebova ka s. Podrašnici da ne bi ostala otsječena. Tako je drum za Mrkonjić Grad ostao 30-og uveče potpuno otvoren.

Po spajanju ovih neprijateljskih grupa u rejonu s. Čađavice, kao garnizon na Sitnici ostala je grupa »Kal-

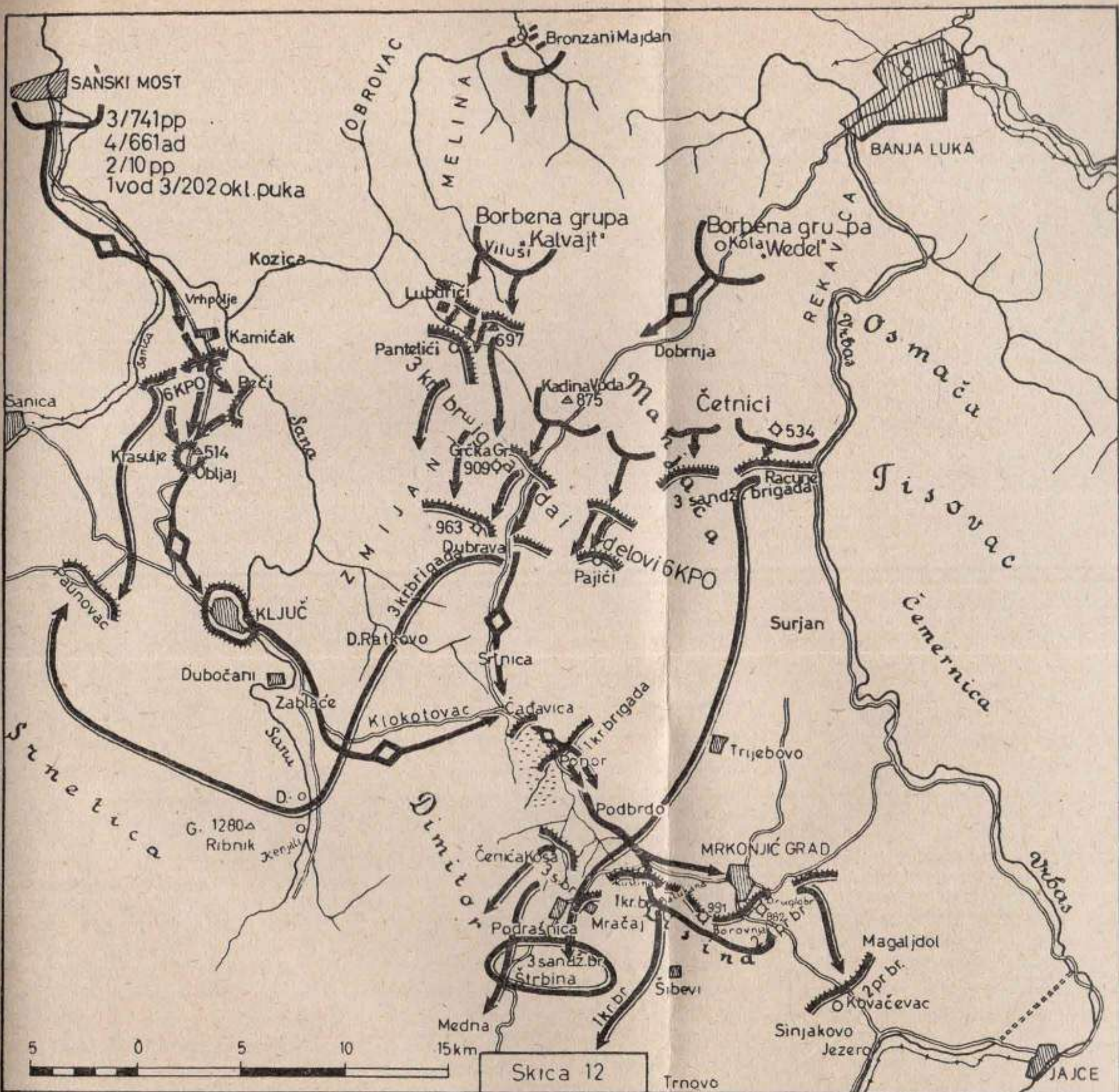
vajt«, a ostale snage su 1 oktobra imale nastaviti prodiranje ka Mrkonjić-Gradu.

Operativni štab za Bosansku Krajinu izviješten je 30 septembra uveče o prodoru neprijatelja u Ključ i ka Sitnici. Pridajući odlučujući značaj u ovom momentu pravcu Sitnica—Mrkonjić Grad—Jajce, ovaj štab je odmah te noći izdao zapovijest 1 krajiškoj da jedan bataljon hitno uputi na Sitnicu, a odmah zatim da na taj pravac krene čitava brigada. Ali je brigadi uspjelo da u toku noći u rejon Sitnice prebaci samo dvije čete koje su se 1 oktobra izjutra suprotstavljale prodoru neprijatelja drumom ka Mrkonjić-Gradu i postepeno otstupale, tako da je čitava 1 krajiška brigada uspjela da se prebaci na ovaj pravac i posjedne položaje na Ponoru. Ovdje se razvila veoma oštra borba. Neprijatelj je napadao podržan četom tenkova, divizionom artiljerije i sa 4 aviona. Prva krajiška je sa svoja 2 protivtenkovska topa zadržavala prodor tenkova, pri čemu je oštetila jedan tenk, a uništila dva kamiona. U toku dana tenkovi su uspjeli da izvrše prodor kroz položaje 1 krajiške i uđu u Mrkonjić Grad, ali su se odmah povukli. Brigada je, postepeno otstupajući, zadržavala u toku dana prodor neprijateljske pješadije. Grupa »Vedel« je izvijestila da je ovog dana imala 18 mrtvih i 22 ranjena. 1 brigada je imala 9 mrtvih i 12 ranjenih boraca.

Operativni štab je odlučio 1 oktobra da na ovaj pravac prebaci i 2 proletersku brigadu. Njen jedan bataljon stigao je u toku istog dana i zauzeo položaje na padinama Borovnjaka južno od Mrkonjić-Grada. Sljedećeg dana izjutra stigli su i ostali bataljoni. Brigada je posjela položaj na liniji Ravan (k 991)—Borovnjak—Oruglo Br. (k 882).

Prva krajiška je noću 1/2 oktobra zauzela položaje na liniji Rustina—Balukana, lijevo od 2 proleterske. Prvi bataljon 3 sandžačke je na liniji s. Mračaj—Čenića Kosa zatvarao drum Mrkonjić Grad—Glamoč, jedan njen bataljon je zauzeo položaje na desnom krilu 2 proleterske zatvarajući pravac ka s. Magaljdolu, a dva su povučena na odmor u s. Šibovi.

Brigade nisu bile međusobno čvrsto povezane niti je nad njima na vrijeme bilo ostvareno neposredno ko-

DEJSTVA NA PRAVCIMA S.MOST-KLJUČ-SITNICA I BANJ LUKA-SITNICA-MRKONJIĆ GRAD (28 sept.-3 okt.)

mandovanje da bi se što uspješnije zadržavao prodor neprijatelja.

Neprijatelj je 1 oktobra izjutra prešao u napad i sa jugoistoka. Toga dana su obje neprijateljske grupe — »Sušnig« i »Vist«, savlađujući otpor 2 krajiške, 4 crnogorske brigade i dijelova 3 krajiškog odreda, ovladale linijom s. Gostilj—Karaula—s. Gradina—s. Suhodol—s. Balići. Idućeg dana neprijatelj je nastavio prodiranje. Drugi bataljon 4 crnogorske brigade izvršio je protivnapad u pravcu s. Suhodol i odbacio neprijateljsku kolonu na željezničku prugu, pa je komandant grupe »Vist« bio primoran da na ovaj pravac ubacuje dijelove iz rezerve. Ali je na čitavom frontu došla do izražaja brojna i tehnička nadmoćnost neprijatelja zbog čega su se naše snage morale povlačiti sa jednog položaja na drugi istavljajući ipak snažan otpor neprijatelju.

Položaj 2 krajiške bio je vrlo nesiguran. Već prvog dana se na njenom lijevom krilu od s. Ponira pojavila jedna neprijateljska kolona koja je ugrozila bok 1 i 2 bataljona na liniji s. Gostilj—Karaula. Ovo je primoralo bataljone na povlačenje. 3 bataljon, koji je zatvarao pravac s. Komar—Radalje (k 1287), izgubio je uslijed ovog povlačenja noću 1/2 oktobra vezu sa štabom brigade i povukao se glavninom u s. Grdovo, a manje je dijelove zadržao na Radalju.

Pošto je neprijatelj u toku 2 oktobra nastavio da dejstvuje od s. Ponir ka s. Kruščici, to je štab brigade povlačio svoje snage sa druma da bi pretekao neprijatelja i spriječio mu da prodre u Jajce. U toku dana 3 bataljon je u s. Grdovu dočekao neprijatelja i zadržao kolonu koja je nadirala drumom. Popodne je brigada posjela položaje s. Stare Kuće—s. Kruščica i tako se odvojila od glavnih neprijateljskih snaga koje su neometane nastavile nastupanje duž druma od Karaule i grebenom Neznanice (k 1262). Za tako žurno izvlačenje, međutim, nije bilo razloga, jer ni neprijatelj nije na svom desnom krilu angažovao jače snage. Slabi neprijateljski dijelovi koji su se pojavili oko s. Ponir još 1 oktobra bili su vjerovatno četnici i ustaška milicija, čije je nastupanje mogla da zadrži i manja jedinica bačena za obezbjeđenje boka brigade.

Ovog dana uveče grupa »Sušnig« je na pravcu brigade dostigla liniju Neznanica (k 1262)—s. Božikovac—Radalje (k 1287), a grupa »Vist« potisla je 4 crnogorsku brigadu i ovladala linijom Rujanac (k 991)—s. Sandžak—k 1226.

Drugog oktobra je i grupa »Vedel« nastavila napad. Njene glavne snage su krenule izjutra u Mrkonjić-Grad, a dio snaga je orijentisan na desno krilo ka s. Podrašnici i sjeverozapadnim padinama pl. Lisine da bi se sa tog pravca obezbijedile glavne snage. Neprijateljsku pješadiju dočekala je na ulazu u Mrkonjić-Grad 2 proleterska brigada. Svi pokušaji neprijatelja da je odbaci sa linije Oruglo Br.—Borovnjak ostali su bezuspješni. Prodor tenkova je zadržan dejstvom protivtenkovskih topova, te je neprijatelj bio prinuđen da se povuče na kose zapadno i sjeverozapadno od grada. Međutim, dijelovi koji su napadali na sjeverozapadne padine pl. Lisine uspjeli su da se probiju kroz položaje 1 krajiške i da se kroz šumu pred mrak pojave iza 2 proleterske na Borovnjaku, te je ova bila primorana da napusti položaj. Povlačenje sa Borovnjaka izvedeno je pod nepovoljnim uslovima.

Uspjeh ovog neprijateljskog manevra omogućen je time što štabovi 1 krajiške, 3 sandžačke i 2 proleterske nisu imali jedinstvenu koncepciju dejstva na ovim položajima. Kada je neprijatelj ovladao ovoga dana s. Podrašnicom, štab 1 krajiške je smatrao da će on nastaviti prodor drumom ka Glamoču pa je svoje snage sa sjevernih padina pl. Lisine povukao ka s. Štrbina, što je neprijatelju omogućilo nesmetano izvođenje pomenutog manevra preko pl. Lisine.

Noću 2/3 oktobra 2 proleterska se povukla ka Jezeru i organizovala odbranu s obje strane druma u visini s. Kovačevac.

Prva krajiška i 3 sandžačka rasporedile su se na jugoistočnim padinama pl. Dimitor i u rejonu s. Štrbina—s Trnovo.

U vezi sa prodorom neprijatelja ka Jajcu i Mrkonjić-Gradu aktivirale su se prikrivene četničke grupe na pl. Lisini, Dimitoru i južnije ka Mliništu. One su počele napadati kurire, ranjenike i manje grupe partizana pa su

ove brigade, pored zatvaranja druma ka Glamoču, morale dio snaga odrediti za gonjenje tih bandi.

Ovoga dana je u Vrhovnom i Operativnom štabu za Bosansku Krajinu, nakon prikupljenih podataka o neprijatelju koji nadire ka Jajcu, uočeno da se radi o krupnim snagama i da bi bilo pogrešno angažovati grupu brigada u neravnim frontalnim borbama za odbranu Jajca i Mrkonjić-Grada. U ovoj situaciji prodor neprijatelja u Ključ ocijenjen je kao najopasniji s obzirom na to da se on time duboko uklinio u slobodnu teritoriju i stvorio uporište koje mu je moglo da posluži kao oslonac za prodor u centar naše teritorije — ka Bosanskom Petrovcu. Zato je Vrhovni štab odlučio da, zadržavajući dijelom snaga neprijateljsku glavninu u rejonu Mrkonjić Grad—Jajce i zatvarajući pravce koji otud izvode ka Janju i Glamoču, koncentriše dovoljno snaga za napad na Ključ i odbacivanje neprijatelja natrag ka Sanskom Mostu. To je sasvim odgovaralo načelima našeg ratovanja — izbjeći borbe sa koncentrisanim snagama neprijatelja i udarom na njegova slabija mjesta natjerati ga da razvlači te svoje snage kako bi odbranio ugrožene rejone i pravce.

U tom smislu izdata je direktiva Operativnom štabu za Bosansku Krajinu, koji je imao da organizuje dejstvo grupe brigada u rejonu Ključa. Da bi pojačao te snage, Vrhovni štab je naredio da se 1 proleterska prebaci u toku 1 i 2 oktobra iz rejona Bosansko Grahovo za Ključ, a 3-eg je to isto naređeno i 4 krajiškoj brigadi. Brz pokret je omogućen time što su brigade prebacivane vozovima od Drvara do s. Bravska.

Operativni štab za Bosansku Krajinu je u duhu ove direktive odlučio 2 oktobra da i 1 krajišku prebaci u rejon Ključa, 2 krajišku da izvuče u rejon s. Mujdžići—Brđani—Čifluk, a potom bi i ona bila upotrijebljena za operacije ka Ključu i Sanskom Mostu, dok bi 2 proleterska, 2 sandžačka i 4 crnogorska brigada sa dijelovima 3 krajiškog odreda imale da ostanu južno od linije Jajce—Mrkonjić Grad za zatvaranje pravaca ka Janju i Glamoču.

Pošto iz Jajca još nije bila evakuisana velika količina zaplijenjenog ratnog materijala i namirnica, to je Operativni štab za Bosansku Krajinu odlučio da 2 pro-

leterska, 2 krajiška i 4 crnogorska spriječe neprijatelju prodor u Jajce u toku dana 3 oktobra, kada se računalo da će evakuacija biti završena.

U duhu ove odluke Operativni štab je izdao 2 oktobra sljedeća naređenja:

— 2 krajiškoj brigadi — sa linije s. Kosa—Kam (k 1162)—s. Šibenica da spriječi do kraja dana 3 oktobra prodor grupe »Sušnig«, a potom da se noću 3/4 povuče pravcem s. Skela—s. Močioci u rejon s. Mujdžići—s. Čifluk—s. Brđani, gdje da se zadrži do daljeg naređenja;

— 4 crnogorskoj brigadi — da dijelom snaga spriječi prodor grupe »Vist« drumom od D. Vakufa ka Jajcu, dijelom snaga da u toku noći 2/3 oktobra zaposjedne vis Ćusine, zapadno od Jajca, radi organizovanja prihvata 2 krajiške, a po prodoru neprijatelja u Jajce da sa dijelovima 3 krajiškog odreda kontroliše drum D. Vakuf—Jajce i zatvara pravce koji izvode ka Janju;

— 2 proleterskoj — da svakako do mraka 3 oktobra onemogući prodor grupi »Vedel« u Jajce i da se potom povuče na Sinjakovo, gdje je naređeno 3 sandžačkoj da zadrži jedan svoj bataljon radi prihvata ove brigade; odavde bi brigada kontrolisala pravce koji od Mrkonjić-Grada i Jezera vode na jug;

— 3 sandžačkoj — da razmjesti glavninu svojih snaga u rejon sela Medna i Pecka s tim da dijelovima kontroliše pravac Mrkonjić Grad—Glamoč i čisti ovaj teren od četničkih grupa;

— 1 krajiškoj — da odmaršuje u s. G. Ribnik, gdje će ući u sastav udarne grupe brigada za dejstva na sektoru Ključ—Sanski Most.

Istovremeno je Operativni štab naredio komandama područja u Bosanskom Petrovcu i Drvaru da mobilišu pozadinu za rušenje drumova kako bi se što više usporilo eventualno nadiranje neprijatelja u dubinu slobodne teritorije.

Brigadama koje su imale da zatvaraju pravce ka Jajcu izričito je naređeno da ne prihvataju frontalne borbe, već da dubinskim rasporedom na pravcima neprijateljevog nastupanja dočekuju njegove kolone zasjedama, da vrše prepade na njihove bokove i uopšte primjenjuju ofanzivna dejstva.

Neprijatelj je 3 oktobra veoma oprezno produžio nastupanje. Ovoga dana je grupa »Sušnig« ovladala skoro bez otpora linijom s. Kruščica—Medvednjak (k 1094)—s. Obaduša—s. G. Bavar, a grupa »Vist« linijom s. Brdo—potok Behrim—Kriva Jelika (k 1264).

Ovoga dana se grupa »Vedel«, na pravcu Mrkonjić Grad—Jajce, probila lijevom kolonom duž druma, nakon jačeg otpora 2 proleterske, do s. Čirakovac, a desnom je ovladala Runjevicom (k 1022). Druga proleterska brigada se povukla ka s. Trnovo.

Pošto su naše jedinice napustile odbranu Jajca, neprijatelj je u toku 4 oktobra ušao u grad. Grupe »Vist« i »Sušnig« spojile su se 5 oktobra u rejonu s. Jezero i s. Gorice sa grupom »Vedel«.

U toku 4 i 5 oktobra neprijatelj je prodro do s. Šipova. Četvrta crnogorska brigada je za to vrijeme vodila teške borbe na Čusini i posebno u rejonu s. Glogovac odakle je trebalo evakuisati bolnicu sa oko 80 ranjenika. Prodor neprijatelja ka s. Šipovu i pritisak sa druma D. Vakuf—Jajce primorao je brigadu da se povuče na lijevu obalu r. Janja.

Neprijatelj nije uspio razbiti naše snage niti im je igdje zadao ozbiljniji udarac, ali je povratio Ključ, Sitnicu, Mrkonjić Grad i Jajce i uspostavio ponovo sistem garnizona koji bi mu, s jedne strane, obezbijedili vezu od Banje Luke sve do Sarajeva, a sa druge, osigurali mu kontrolu teritorije sjeverno od linije tih garnizona. Međutim, takvi su se ciljevi mogli ostvariti samo ako bi tu liniju osiguravale dovoljno jake snage. Ali, takvim snagama neprijatelj nije raspolagao.

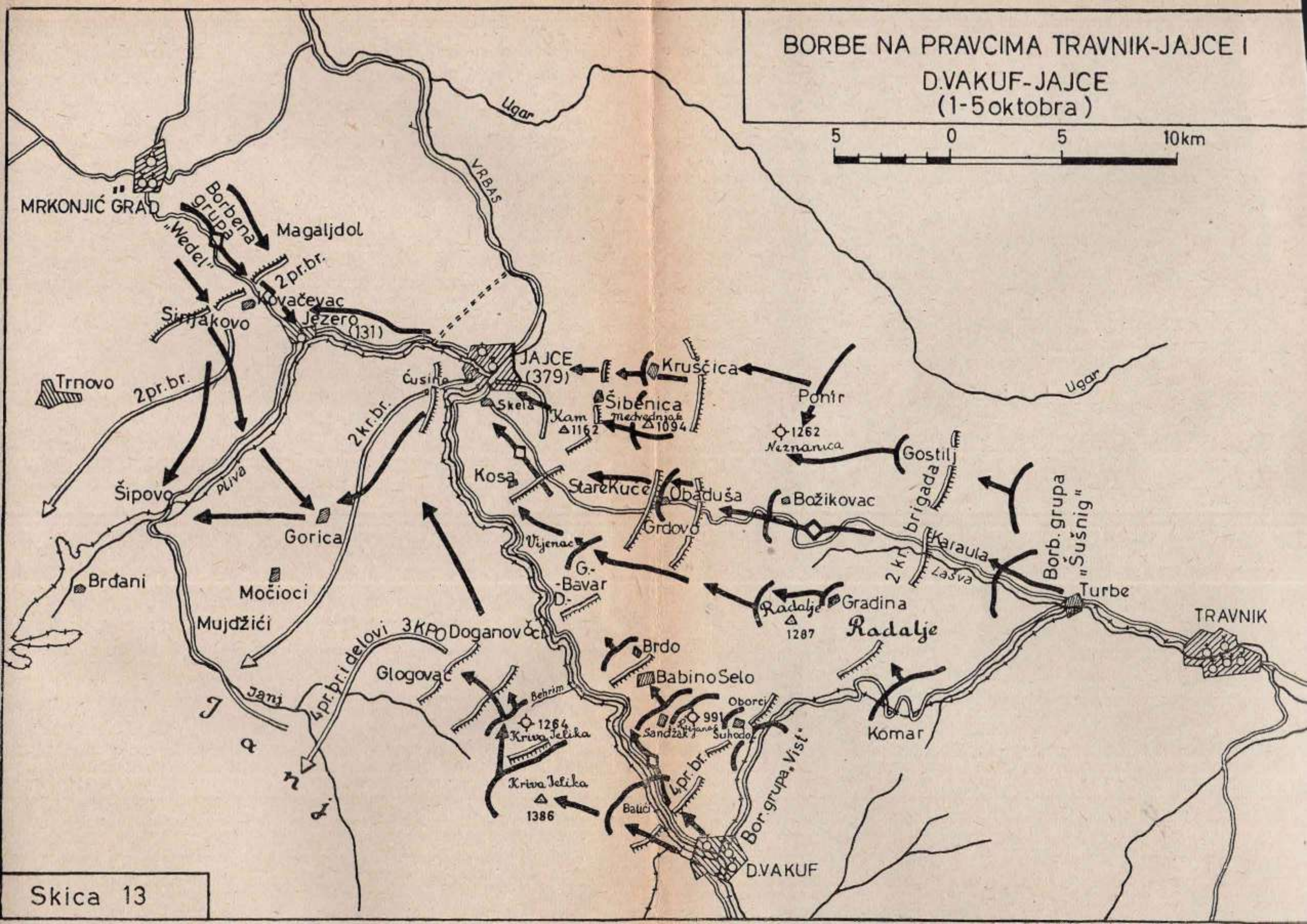
Tri njegove pomenute grupe mogle su se upotrijebiti na ovom sektoru samo za najkraće vrijeme. 718 divizija bila je razvučena u čitavoj Istočnoj Bosni i u neprekidnim borbama sa partizanskim snagama na terenu koji je radi veza sa Srbijom i Sremom bio za Nijemce veoma osjetljiv. Zbog toga su obje grupe povučene već 6 oktobra. Sljedećeg dana prikupljena je grupa »Sušnig« u Turbetu, a grupa »Vist« u D. Vakufu radi prevoza za Sarajevo. Iz njihovog sastava formirana je grupa »Nojman« — sa-

stava: ojačana četa iz njemačkog 738 pješadiskog puka, odred njemačke poljske žandarmerije, kombinovana sat iz 2 bojne 9 pješačke pukovnije, ojačana ustašama, i jedan vod tenkova iz 12 tenkovskog bataljona i ostavljena u Jajcu kao njegov garnizon. 714 divizija, čiji je osnovni zadatak bio da obezbijedi rudnik Ljubiju i izvoz rude u Njemačku, našla se sada ponovo u nezavidnom položaju, jer je 2 krajiški odred, vrativši se na Kozaru, već izveo niz napada na komunikacije i ponovo ugrozio čitav ovaj sektor. Zato je komandant te divizije odlučio da prikupi sve svoje snage i ponovo preduzme ofanzivu na Kozaru. Grupi »Vedel« naređeno je 7 oktobra da se povuče na Čađavicu, što je ova izvršila u toku 8-og, a odatle će za dva dana krenuti ka Prijedoru. U Mrkonjić-Gradu je ova grupa ostavila kao stalnu posadu grupu »Tomas«, sastava štab 661 art. diviziona, ojačani vod iz 721 pješadiskog puka, dvije čete iz Petrinjskog zdruga, 2 sat domobranske dobrovoljačke bojne iz Banje Luke i pola 2/8 topn. odjela (diviziona — docnije se zvao sklop). Vidjeli smo da je u Ključu i okolini bila ostavljena 2 bojna 10 pješačke pukovnije, ojačane mjesnom ustaškom milicijom. Ali to su bile slabe snage ne samo za održavanje i kontrolu komunikacija i sprečavanje prodiranja partizana na sjever, već i za odbranu tih garnizona, što su događaji ubrzo potvrdili.[137]

Ova zamašna operacija, koja je završena 6 oktobra i u kojoj je uzelo učešća više nego dvije kompletne i dobro ojačane neprijateljske divizije, ne računajući četničke jedinice i naših šest brigada sa dva partizanska odreda, razvijala se na dosta širokoj prostoriji. Položaji naših jedinica na banjalučkom pravcu bili su udaljeni preko 60 km od položaja prema Travniku.

---

[137] Izvještaj načelnika Vrhovnog štaba od 29 IX, AVII, k. 2, reg. br. 53/4; naređenje OŠBK od 30 IX štabu 1 bat. 1 kraj. odreda i 6 kraj. odreda, Zbornik IV/7, 79; izvještaji 6 kraj. odreda i 1 bat. 1 kraj. odreda od 30 IX OŠBK, isto, dok. br. 83 i 85; naređenje OŠBK od 30 IX 6 kraj. odredu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3596; pismo zamjenika komandanta OŠBK bez datuma OŠBK, AVII, k. 161-A, reg. br. 13/7; izvještaji 1 bat. 1 kraj. odreda i 3 kraj. brigade od 1 X OŠBK, AVII, k. 161, reg. br. 32/5 i arhiv CK SKJ, reg. br. 3321; izvještaj 6 kraj. odreda od 2 X OŠBK, isto, reg.

BORBE NA PRAVCIMA TRAVNIK-JAJCE I
D.VAKUF-JAJCE
(1-5 oktobra)
5
0
5
10km
MRKONJIĆ GRAD
Borbena grupa "Wedel"
Magaljdol
2pr.br.
Kovačevac
Sinjakovo
Jezero
(131)
JAJCE
(379)
Kruščica
Ugar
VRBAS
Trnovo
2pr.br.
Ćusine
Skela
Šibenica
Kam
1162
Medvednjak
1094
Ponir
1262
Neznanica
Gostilj
2kr.br.
Kosa
Stare Kuće
Obaduša
Božikovac
Šipovo
Pliva
Gorica
Grdovo
Vijenac
G.-Bavar
D.-
2 kr. brigada
Karaula
Lašva
Borb. grupa "Šušnig"
Turbe
TRAVNIK
Brđani
Močioci
Mujdžići
Radalje
1287
Gradina
Radalje
3KPO
Doganovci
4pr.br.i delovi
Brdo
Babino Selo
Glogovac
Behrim
1264
Kriva Jelika
991
Oborci
Sandžak
Suhodol
Komar
Jana
Kriva Jelika
1386
Balići
4pr.br.
Bor.grupa "Vist"
D.VAKUF

Skica 13

Neprijatelj je, zahvaljujući nizu prednosti, bio u povoljnijem položaju. Pored brojne nadmoćnosti u pješadiji, on je imao preimućstva i u tenkovima i artiljeriji koja su omogućila brži tempo operacije osobito u uslovima kada je uspio da prikrije grupisanje svojih snaga na travničkom pravcu i tako postigne iznenađenje; a zatim i preimućstva u organizaciji komandovanja. Kod ovog posljednjeg su se naše slabosti u službi veze, koju su i ovdje činili isključivo kuriri (pješaci i konjanici), veoma negativno odrazile na rad naših jedinica.

Operativni štab za Bosansku Krajinu, koji je rukovodio našim snagama, doznao je za prodor neprijatelja u Ključ tek 30 septembra uveče, tj. onog dana kada se neprijatelj iz Ključa već bio spojio sa grupom »Vedel« u rejonu Sitnice i kada je 3 krajiška već bila u Ribniku. Tako ovaj štab u prva dva dana borbi nije uopšte uspio da ispolji svoj uticaj na rad 3 krajiške i 3 sandžačke niti da ih upotrijebi prema svojoj koncepciji — za zatvaranje pravca Sitnica—Mrkonjić Grad, već je bio primoran da noću 30 septembar/1 oktobar upućuje 1 krajišku, a zatim i 2 proletersku brigadu na ovaj pravac. Zbog toga su borbu na tom pravcu ujutro 1 oktobra vodile samo dvije čete, da bi potom na Ponoru prihvatila borbu cijela 1 krajiška i, najzad, na Mrkonjić-Gradu, 2 proleterska. Upotrebljavajući na taj način jedinice po dijelovima za zapušavanje rupa, Operativni štab je izgubio inicijativu i nigdje nije uspio da, primjenjujući partizansku taktiku iznenadnih udara na neprijateljske razvučene dijelove po

---

br. 3708; izvještaj 5 prolet. i 10 herc. brigade od 1 X Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 2976; naređenja OŠBK 2 prolet. 2 kraj., 3 prolet. 1 kraj. brigadi od 2 X, isto, reg. br. 2578, 3589, 2591 i 2896; izvještaji 3 kraj. brigade načelniku Vrhovnog štaba, 4 kraj. brigade OŠBK i 6 kraj. odreda Vrhovnom štabu od 2 X, arhiv CK SKJ, reg. br. 3322, AVII, k. 161-A, reg. br. 35/5 i k. 3-A, reg. br. 32/1; izvještaji 2 kraj. brigade OŠBK i 3 bat. 2 kraj. brigade štabu 2 kraj. brigade od 2 X, Zbornik IV/7, 92 i 93; naređenje OŠBK od 3 X komandi područja Drvar i komandi mjesta Bos. Petrovac, AVII, k. 161, reg. br. 29/1; izvještaji 4 kraj. brigade od 3 X 1 kraj. i 4 prolet. brigade od 4 i 8 X, 2 prolet. brigade od 11 X, 1 kraj. brigade od 20 X Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3323, 3324, 3292, 2648, 2649, 3329; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica za period od 27 IX do 8 X, AVII, k. 13/A i 14.

bokovima i pozadini jačim snagama, nanese neprijatelju snažniji udarac, kao što je to bio slučaj u nekoliko navrata u ranijim borbama na banjalučkom pravcu.

Tako je ova operacija pokazala da pri ovakvim sredstvima veze, pogotovo u uslovima kada su naše jedinice primjenjivale partizansku taktiku zasjeda, dnevnih i noćnih protivnapada, sračunatih na iznenadne udare po bokovima, pozadini ili po istaknutim jedinicama, nije moguće iz jednog centra rukovoditi radom većeg broja brigada razvučenih na širokoj prostoriji. To je jasno isticalo potrebu za stvaranjem komandi koje bi objedinjavale rad 2—3 brigade, jer se takva grupa javlja u posljednjim borbama sve više kao operativno-taktička cjelina usmjerena na izvršavanje zadatka na određenom pravcu. Uostalom, formiranje privremenih operativnih štabova za rukovođenje dejstvom više brigada sve je više primjenjivano. Sama je praksa jasno pokazala da se pojedini zadaci sve više rješavaju ne jednom brigadom, već skoro redovno grupom od 2, 4 pa i 6 brigada. A pošto je Vrhovnom štabu već u ovom momentu stajalo na raspolaganju toliko snaga da je mogao izvršavati pojedine borbene zadatke istovremeno i na dva i više pravaca, to se i neposredno ispoljila potreba za formiranjem viših jedinica, koje bi u svom sastavu imale po nekoliko brigada. Drugim riječima, uslovi su diktirali potrebu formiranja divizija.

4. — *Ponovno oslobođenje Ključa i Mrkonjić-Grada*

Za vrijeme borbe na pravcu Sitnica—Mrkonjić Grad —Jajce i Travnik—Jajce postepeno je izvođena koncentracija naših snaga za ofanzivna dejstva na sektoru Ključ —Sanski Most. Već 3 oktobra su štabovi 1 proleterske i 3 krajiške brigade, kao i štab 6 krajiškog odreda, odlučili da izvrše noću 3/4 napad na Ključ i uporišta duž druma Ključ—Vrhpolje. Bilo je predviđeno da se poslije ovog napada glavnim snagama nastupa prema Sitnici i dalje ka Mrkonjić-Gradu u cilju udara u leđa neprijateljskim

snagama koje su sa Sitnice napadale u pravcu Mrkonjić-Grada i Jajca. Međutim, pošto su snage 1 proleterske tek stigle, pripreme napada nisu bile izvedene, pa je u toku noći nastalo lutanje tako da su bataljoni, određeni za napad na grad, zakasnili i napad je morao biti odložen. Zatim je zajednički operativni štab ovih jedinica donio poslije izvršenih priprema odluku da se napad izvede noću 5/6. Treća krajiška brigada je sa po jednim bataljonom iz 1 i 6 krajiškog odreda imala da napadne neprijateljska uporišta duž druma Ključ—Vrhpolje, u. s. Ramići i s. Krasulje i da potom osigura napad s pravca Sanskog Mosta, a 1 proleterska, sa dijelovima 6 krajiškog odreda, da napadne Ključ. U međuvremenu su pristigle 1 i 4 krajiška brigada, a 6 oktobra izjutra i komandant Operativnog štaba za Bosansku Krajinu koji je preuzeo rukovođenje čitavom grupom. Prema njegovom planu, operacija se imala razvijati ovako: na desnom krilu 1 krajiška imala je da ovlada Klokotovcem i Sitnicom i produži nastupanje na sjever; 1 proleterska, sa dijelovima 6 krajiškog odreda, da ovlada Ključem, a potom da nastavi nastupanje desnom obalom Sane na sjever; 3 i 4 krajiška, ojačane dijelovima 1 i 6 krajiškog odreda, da presijeku drum Ključ—Vrhpolje, očiste neprijateljska uporišta duž tog druma i nastupaju ka Vrhpolju, dok je 2 krajiška dobila zadatak da odmaršuje za Podgrmeč i u zajednici sa 1 krajiškim odredom vrši pritisak na Sanski Most i Ljubiju. Poslije ovoga cilj dejstva grupe bio bi Sanski Most.

Noću 5/6 oktobra je 3 krajiška zauzela s. Ramići i napala s. Krasulje gdje je zaustavljena. U rejonu Ključa, uslijed snažnog pritiska i gubitka dominantne tačke Želin više Ključa, 2 bojna 10 pješačke pukovnije izvukla se te noći iz grada na Breščicu i posjela položaj k 512 — 528 — Sklop (k 521) — Tomaševića Grad. U produžetku napada noću 6/7 1 proleterska je, sa dijelovima 6 krajiškog odreda, slomila otpor na pomenutoj liniji i primorala neprijatelja da se u neredu povuče ka Vrhpolju. Tom prilikom ubijeno je i zarobljeno oko 160 neprijateljskih vojnika i zaplijenjeno dosta oružja i sva komora ove bojne. Treća i 4 krajiška brigada slomile su otpor duž druma za Vrhpolje i izbile pred neprijateljske utvrđene položaje

u tom selu. Prva krajiška je, sa jednim bataljonom 4 krajiške, zauzela Klokotovac i pripremila se za napad na Sitnicu.

Četvrta krajiška brigada je izvučena ovog dana i upućena prema Bihaću, da bi obezbijedila pravac Bihać — Bos. Petrovac na kome nije bilo naših jedinica, a pretpostavljala se mogućnost neprijateljskog napada i s te strane.

U toku 8 i 9 oktobra nastavljene su borbe oko Sitnice i Vrhpolja. 9 oktobra se grupa »Vedel« prikupljala u rejonu Sitnica — Čađavica, tako da je pokušaj napada 1 krajiške na ove brojne snage ostao bez uspjeha.

U međuvremenu je štab njemačke 714 divizije odlučio da grupu »Vedel« povuče za Prijedor radi učešća u pretstojećoj operaciji za ponovno čišćenje Kozare. S obzirom na situaciju u rejonu Sitnica—Ključ—Vrhpolje, on je ovoj grupi naredio da pokret izvrši pravcem Ključ—Sanski Most i da usput rastereti Sitnicu i Vrhpolje od pritiska. Istovremeno je naređeno njemačkim i ustaško-domobranskim snagama iz Sanskog Mosta i Vrhpolja da izvrše napad ka Ključu, da bi omogućile lakši prodor grupe »Vedel«.

Tako su se 10 oktobra izjutra razvile oštre borbe na oba pravca. Grupa »Vedel« je u toku ovoga dana uspjela da ovlada linijom k 992 — Kraguljevac (k 899) — s. Čulinić — k 631 uz snažan otpor 1 krajiške, a neprijateljska kolona od Vrhpolja linijom k 459 — s. Peći. Grupa »Vedel« je tek 12 oktobra uspjela da prodre u Ključ, a kolona iz Vrhpolja u s. Ramiće. Spojivši se, obje su kolone 13 i 14 oktobra, uz pritisak naših jedinica, preko Vrhpolja dostigle Sanski Most. Ključ je ostao slobodan.

Ali je napuštanje Sitnice i Čađavice od strane jakih snaga grupe »Vedel« izazvalo poremećaje i u rejonu Mrkonjić-Grada. Nijemci nisu poslije toga htjeli da svoj slabiji garnizon zadrže u tome mjestu, već su ga odmah povukli na Sitnicu. Tako je, odlaskom grupe »Vedel«, Sitnicu preuzela grupa »Tomas«, a Mrkonjić Grad su Nijemci predali četnicima i ustašama.

Komandanti 714 i 718 divizije nisu mogli da sprovedu svoju odluku i obećanje dato Paveliću da će u Ključu i Mrkonjić-Gradu uspostaviti svoje stalne posade.

Operativni štab 2 proleterske, 3 sandžačke i 4 crnogorske brigade je 1 oktobra izdao zapovijest za koncentraciju snaga ka Mrkonjić-Gradu u cilju osvajanja ovog mjesta. Odluka je obrazložena time što su neprijateljske glavne snage dejstvovale od Sitnice ka Ključu, pa je garnizon Mrkonjić-Grada oslabljen, i time što će napad naših jedinica na Mrkonjić-Grad uticati i na situaciju oko Ključa.

Noću 12/13 oktobra su naši dijelovi ušli u Mrkonjić-Grad u kome su se nalazili domobrani i četnici. Poslije toga se 2 proleterska zadržala u rejonu sela sjeverno i sjeverozapadno od Mrkonjić-Grada, 4 crnogorska u selima na drumu ka Jajcu, a 3 sandžačka u selima oko druma Mrkonjić-Grad—Mlinište. Sve brigade su progonile manje četničke grupe koje su se krile oko ovih sela. Neprijatelj iz Jajca i Kupresa nije pokazivao znatniju aktivnost.

Na Sitnici se zadržala grupa »Tomas«, a lijevo i desno od nje u selima D. i G. Ratkovo i na pl. Manjači bili su četnici iz odreda »Petar Kočić« i puka »Manjača«, ojačani brojnim četnicima iz Borjanskog, Ozrenskog i Trebavskog odreda, koji su ovdje prebačeni iz srednje i Istočne Bosne.

Operativni štab za Bosansku Krajinu odlučio je 16 oktobra da izvrši napad na Sitnicu, ali je sljedećeg dana izmijenio ovu svoju odluku, pošto nije raspolagao tačnim podacima o neprijateljskim snagama i pošto je smatrao korisnijim da se jedinice odmore za pretstojeće veće ofanzivne akcije koje su se pripremale u Vrhovnom štabu. Treća krajiška dobila je zadatak da zatvori pravac od Vrhpolja i obezbijedi žetvu u Ključkoj i Saničkoj dolini, 1 proleterska da se razmjesti u rejonu Ključa kao rezerva, a krajiška polubrigada, formirana tih dana od jedinica 6 krajiškog odreda, da zatvori pravac Sitnica—Ključ.

Tako se završila ova njemačko-kvislinška operacija, a da neprijatelj nije ostvario ciljeve koje je bio postavio. On je već izgubio Ključ i Mrkonjić-Grad, a uskoro će i garnizoni u Jajcu i na Sitnici biti uništeni.[138]

---

[138] Izvještaj zamj. komandanta OŠBK bez datuma OŠBK, AVII, k. 161-A, reg. br. 13/7; izvještaji 4 kraj. i 1 kraj. brigade od 3 i 4 X Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3323 i 3324;

5. — *Talijansko-kvislinška operacija »Alfa«*

Za vrijeme opisanih borbi u toku prve polovine oktobra i Talijani su, poslije dogovora sa Glavnim stožerom domobranstva, a prema naređenju Vrhovne komande iz Rima od 9 septembra, preduzeli izvršenje operacije »Alfa«. Mada je ova operacija bila planirana jednovremeno sa njemačkom u dolini Vrbasa i izvođena istovremeno, ona nije bila s njom neposredno povezana.

Po tom planu trebalo je sa 4 osnovne kolone očistiti od partizana planinu Vran i ovladati dolinom Rame sa Prozorom: prva kolona imala je nastupati iz zone Dobrič—Goranci ka liniji Posušje—Mratnjača; druga od Drežnice dolinom Drežanke ka jezeru Blidinje odakle bi, u sadejstvu sa trećom kolonom koja je imala nastupati od Jablanice dolinom Doljanke, preduzela čišćenje pl. Vran, a potom bi zajedno produžile do Prozora; četvrta kolona nastupala bi od željezničke stanice Rama dolinom Rame u cilju osvajanja Prozora. Za operaciju je angažovano 6 ojačanih talijanskih bataljona iz 6 korpusa, sa manjim dijelovima 18 korpusa i jakim formacijama »Dobrovoljačke antikomunističke milicije«. Ustaško-domobranske snage imale su da iz rejona D. Vakuf—Bugojno ovladaju G. Vakufom i zapriječe taj pravac, a domobranska 1 bojna 7 pješačke pukovnije prebačena je iz Konjica u rejon

---

izvještaji 1 prolet. brigade i OŠBK od 4, 6 i 7 X načelniku Vrhovnog štaba, isto, reg. br. 3236 i 2897 i AVII, k. 3-A, reg. br. 33/1; izvještaj 6 kraj. odreda od 5 X OŠBK i štabu 3 kraj. brigade, Zbornik IV/7, 109; izvještaji 3 kraj. brigade od 9 X OŠBK, isto, dok. br. 114, 124; dopis Operativnog štaba 2, 3 i 4 prolet. brigade od 10 X 4 oper. zoni, arhiv CK SKJ, reg. br. 3188; izvještaj 3 kraj. odreda od 10 X OŠBK, AVII, k. 162, reg. br. 29/7; naređenje Vrhovnog štaba 2, 3 i 4 prolet. brigadi od 10 X, arhiv CK SKJ, reg. br. 2300; izvještaj 4 prolet. brigade od 10 X A. Rankoviću, isto, reg. br. 3286; naređenje štaba oper. grupe od 11 IX 2, 3 i 4 prolet. brigadi, isto, reg. br. 3293; i izvještaj istog štaba od 13 X Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 3294; izvještaj 4 krajiške brigade od 14 X Vrhovnom štabu, isto 3325; dva pisma načelnika štaba od 14 X OŠBK AVII, k. 161-A, reg. br. 5/6 i kut. 161, reg. br. 35/1; naređenja OŠBK od 16 i 17 X 1 prolet., 3 kraj., kraj. polubrigadi i grupi brigada na terenu Mrkonjić-Grada, isto, k. 161, reg. br. 36/1a i Zbornik IV/7, 136; mjesečni izvještaj 1 kraj. brigade od 20 X, arhiv CK SKJ, reg. br. 3329; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica za oktobar, AVII, k. 14.

željezničkih stanica Raštelica i Hadžići sa zadatkom da dejstvuje preko pl. Bitovnje ka Prozoru.

Krajem septembra vršena je po Hercegovini za ovu operaciju mobilizacija pod parolom borbe protiv »Turaka i Hrvata«. Prema četničkim podacima, prikupljeno je oko 7.500 ljudi koji su organizovani u brigade, a pri svakoj komandi brigade bio je po jedan talijanski oficir koji je u svemu vršio ulogu komandanta. I prema našim podacima, u ovoj je operaciji uzeo učešća veliki broj četnika. Takav njihov odziv može se protumačiti samo time što im je bilo poznato da su u rejonu izvođenja ove operacije bile slabe partizanske snage, da će ustvari talijanske jedinice izvršiti glavni zadatak — osvajanje Prozora, i da će njima zaista samo preostati da izvrše svoje prave ciljeve — pokolj i pljačku muslimanskog i hrvatskog stanovništva koje je u ogromnoj većini živilo u zoni izvođenja operacije »Alfa«.

Glavna kolona, koja je nastupala pravcem Rama—Prozor, bila je sastavljena isključivo od talijanskih jedinica, a ostale su bile pretežno četničke stim što su svakom kolonom rukovodili talijanski oficiri. Nastupanje je imalo da otpočne 3 oktobra.

Na čitavom ovom prostoru od pl. Bitovnje, preko Prozora i pl. Vran, bili su u ovom momentu raspoređeni dijelovi 10 hercegovačke brigade, jer je to bio dio sektora operativne grupe u čijem su sastavu bile ova i 5 crnogorska brigada. Jedan bataljon 10 hercegovačke brigade bio je u rejonu s. Solakova Kula odakle je kontrolisao pravce ka Ostrošcu, Ivan-Sedlu i pl. Bitovnji i izvodio diverzije na željezničkoj pruzi; jedan njen bataljon bio je u rejonu Prozora i Šćita gdje je kontrolisao pravac od željezničke stanice Rame; jedan je bio u rejonu s. Sovići odakle je kontrolisao dolinu Doljanke i pl. Vran, a jedan u s. Ravnu gdje je zatvarao pravac Kupres—Duvno. Ovih dana je 5 brigada bila orijentisana ka Travniku, D. Vakufu i Bugojnu, gdje je po zadatku, dobivenom od Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, imala ofanzivno dejstvovati u cilju vezivanja neprijateljskih snaga za vrijeme napada na D. Vakuf. Jedan njen bataljon je zatvarao pravac Bugojno—G. Vakuf. Prema tome, na pravcu dejstva prve i druge talijansko-četničke

kolone nije uopšte bilo naših jedinica, a pred trećom i četvrtom bila su svega dva malobrojna bataljona. Protiv ta dva bataljona Talijani su usmjerili svojih oko 4.000 vojnika podržanih tenkovima, artiljerijom, avijacijom i hiljadama četnika.

Talijani i četnici su ipak nastupali vrlo oprezno. Talijansku kolonu, koja je iz Rame krenula ka Prozoru, dočekale su naše snage i odbacile je, 4 oktobra, natrag u Ramu. Uz veoma slab otpor naših malobrojnih i razvučenih jedinica na pravcu Jablanica—Sovići i Rama—Prozor, Talijani su tek 8-og ušli u Prozor, a u toku 9 i 10-og su u rejon Prozora pristigle druga i treća kolona. Ove dvije kolone, sastavljene od četnika, imale su razloga da se zadrže na tom terenu, jer su nastojale da što temeljitije unište stanovništvo i naselja i opljačkaju sve što im padne šaka. Ovom prilikom oni su zaista izvršili strahovite zločine i pustošenja. U jednom svom izvještaju tvrde da su uništili 2.050 muslimana. Rezultat čitave ove operacije bio je taj što su Talijani zauzeli Prozor gdje su postavili svoj garnizon. Četnici su se poslije izvršenih zločina vratili sa opljačkanom stokom i drugim stvarima u Hercegovinu. Jedan dio stanovništva izbjegao je u šume i na teritoriju koju su kontrolisali partizani, tražeći od njih zaštitu. Jedan ustaški bataljon iz Bugojna ušao je 9 oktobra u G. Vakuf i tu postavio svoj garnizon.

Za ovo vrijeme su jedinice 5 crnogorske brigade razvijale dejstva na prostoriji Travnik—Bugojno. Izvršen je niz diverzija i prepad na komunikaciju D. Vakuf—Travnik. Njena dva bataljona napala su 6 oktobra domobransko-ustašku posadu u s. Bistro na željezničkoj pruzi Rastovo—Travnik i tom prilikom su razbila dvije neprijateljske čete, ubila 15, a zarobila 47 vojnika i zaplijenila 1 minobacač, 8 puškomitraljeza, 50 pušaka i druge opreme, a sami su imali 2 mrtva i 5 ranjenih.

U toku talijansko-četničke ofanzive Vrhovni komandant je naredio 7 oktobra 5 i 10 brigadi da se povlače u rejon Šćita, odakle će se u povoljnoj situaciji prebaciti u sjevernu Hercegovinu ili, ako to ne bude moguće, da prodiru ka Posušju, Imotskom i dalje za Biokovo, a samo u krajnjoj nuždi ka Glamoču i Drvaru. Ovo naređenje,

međutim, Operativni štab ove grupe, uslijed slabih veza, nije primio. Zbog toga je u vezi sa situacijom na terenu odlučio da se grupa zadrži na prostoru Travnik—Fojnica —Prozor—Konjic, da upočetku, s obzirom na pritisak neprijatelja, dekoncentriše jedinice, koje bi aktivnim dejstvima na svim pravcima vezivale što više neprijateljskih snaga i tako posredno pomogle naše glavne snage zapadno od Vrbasa. Grupa od dva bataljona upućena je sredinom oktobra pored Turbeta na sjeverozapadne padine pl. Vlašić sa zadatkom da dejstvuje na tom terenu i prodire ka dolini Ugra. Ona je uspješno izvršila zadatak, očistila nekoliko žandarmeriskih stanica u Korićanima i okolnim selima i izazvala nemir u Travniku čiji je garnizon bio u to doba dosta oslabljen. Jedan bataljon je 15 oktobra zauzeo Fojnicu. Dijelovi ovih brigada preduzimali su manje akcije u dolini Lašve i na komunikaciji Konjic —Ivan Sedlo. Ova aktivnost ozbiljno je zabrinula neprijatelja. Iz Travnika je u nekoliko navrata stizala u Zagreb vijest da je u neposrednoj blizini grada koncentrisano oko 2.000 partizana i da postoji opasnost od napada. Stoga je neprijatelj pojačavao svoje posade na ovom terenu.

Poslije gubitka Prozora i povlačenja dijelova 10 hercegovačke brigade ka pl. Vranici, ova grupa je ostala bez veze sa Vrhovnim štabom i jedinicama IV operativne zone na prostoru Duvno—Livno. Vrhovni štab se nije slagao sa povlačenjem ovih jedinica na istok, a štab IV operativne zone je u nekoliko mahova predlagao da se obje ove brigade povuku ka Livnu u vezi sa pretstojećom neprijateljskom ofanzivom na ovaj dio slobodne teritorije. Međutim, naređenja Vrhovnog štaba od 8 oktobra da se obje brigade povlače ka pl. Cincaru i Livnu Operativni štab grupe primio je zajedno sa naređenjem Vrhovnog štaba od 15-og tek 21 oktobra. U naređenju od 15-og Vrhovni štab je, s obzirom na izmijenjenu situaciju u dolini Vrbasa i pojačanja naših snaga na sektoru Bosansko Grahovo, tražio da se obje brigade koncentrišu na prostoriji Travnik—Komar—Bugojno i da tu aktivno djeluju, razvijajući politički rad na terenu, što su one već stvarno i činile.[139]

---

[139] Izvještaji Oper. štaba 5 prolet. i 10 herc. brigade Vrhovnom štabu od 1, 4, 18 i 21 X, arhiv CK SKJ, reg. br. 2976, 2991,

6. — *Događaji u Dalmaciji u toku oktobra*

U južnom dijelu slobodne teritorije, gdje su dejstvovale jedinice IV operativne zone, nije za čitavo ovo vrijeme bilo značajnijih događaja. Poslije odlaska 1 proleterske i 4 krajiške brigade sa sektora Bosanskog Grahova tamo je ostala 2 dalmatinska brigada koja je preuzela zatvaranje pravaca od Bosanskog Grahova ka Drvaru, Glamoču i Livnu i kontrolu pl. Dinare. Prva dalmatinska brigada, u sadejstvu sa dva bataljona 3 dalmatinskog odreda, zatvarala je pravce koji iz Sinja, Duvna i Kupresa izvode ka Livnu. Dva bataljona ovog odreda bila su orijentisana ka Posušju, Imotskom i Biokovu. Talijanski garnizoni iz Bosanskog Grahova, Derala, Strmice i Knina nisu za ovo vrijeme ispoljavali nikakvu aktivnost, već su se užurbano utvrđivali izgrađujući fortifikaciske objekte stalnog tipa. Neaktivni su bili i garnizoni u Sinju, Vrlici i Imotskom. Jedino su ustaške snage iz Duvna pokušavale prvih dana oktobra nekoliko puta uzastopno da sa položaja oko Duvna odbace naše snage i da se preko Šujice povežu sa Kupresom, ali u tome nisu uspjele. Garnizon u Kupresu takođe nije ispoljavao skoro nikakvu značajniju aktivnost.

Na čitavoj ovoj prostranoj teritoriji pomenute naše jedinice bile su razvučene na raznim pravcima po bataljonima pa često i četama, zbog čega ni one nisu mogle da ispolje neku značajniju aktivnost, sem ubacivanja manjih dijelova osobito na komunikacije u srednjoj i južnoj Dalmaciji, gdje su ovi izvodili diverzije, postavljali za-

---

2994, 2992; naređenja Vrhovnog štaba 5 prolet. i 10. herc. brigadi od 4, 7 i 15 X, isto, reg. br. 2991, AVII, k. 6/I, reg. br. 7/3, arhiv CK SKJ, reg. br. 2479 i 2480; izvještaji 4 oper. zone od 8 i 10 X Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2955 i 2956; pisma A. Rankovića od 13 i 16 X drugu Titu, isto, reg. br. 4282 i 4283; naređenje komande četničkih odreda za Istoč. Bosnu i Hercegovinu od 25 IX komandantu Goliske brigade, AVII, reg. br. BH-V-2012; izvještaj četničke Trebinjske brigade o operaciji »Alfa« od 18 X, isto, reg. br. BH-X-71; dopis 4 bataljona Lovćenske četničke brigade od 21 X komandantu Zetskog četničkog odreda, isto, reg. br. CG-V-204; saopštenje komande četn. odreda Istočne Bosne i Hercegovine, bez datuma, isto, reg. br. BH-V-2025; operaciski dnevnik Superslode, AVII, k. 58, reg. br. 1/72—111; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica, isto, k. 14, reg. br. 3/1—2, 6/1—2, 7/1—2, 8/1—2, 9/1—2, 10/1—2, 13/1—9.

sjede i vršili prepade. Ovakvo držanje jedinica bilo je uslovljeno ofanzivnim operacijama neprijatelja ka Mrkonjić-Gradu i Jajcu, zatim Prozoru i pl. Vran. Pretpostavljalo se, naime, da će on preduzeti istovremeno ofanzivna dejstva iz Bosanskog Grahova, Sinja, Imotskog i da će koncentrisane talijansko-četničke snage koje su izvodile operaciju »Alfa« nastaviti nastupanje ka Livnu i Glamoču, pa su ove jedinice IV operativne zone raspoređene tako da ih mogu zadržavati na više pravaca. One su na taj način vršile ulogu pomoćnih snaga u odnosu na glavne koje su djelovale na sektoru Ključ—Mrkonjić Grad u tom smislu što su obezbjeđivale leđa ovim jedinicama i istovremeno pozadinu sa bolnicama, magacinima i drugim ustanovama raspoređenim u centru slobodne teritorije.

S obzirom na takvu situaciju i na jedan ispad Talijana i četnika iz Bosanskog Grahova u s. Peulje 9 oktobra, Vrhovni štab je 10-og naredio 2 proleterskoj brigadi da se iz rejona južno od Mrkonjić-Grada prebaci na sektor Bosanskog Grahova u cilju ojačanja 2 dalmatinske brigade. Pošto je naređenje zakasnilo, brigada je krenula iz Mrkonjić-Grada tek 14-og izjutra do Mliništa, a odavde 16-og željeznicom u Drvar. Po naređenju Vrhovnog štaba 2 proleterska i 2 dalmatinska brigada činile su jednu udarnu grupu sa zadatkom zatvaranja pravaca od Bosanskog Grahova ka Livnu, Drvaru i Glamoču. Zajednički operativni štab stavljen je neposredno pod komandu štaba IV operativne zone, koji se nalazio u Glamoču.

Ovih dana je u centru pažnje Vrhovnog štaba bila situacija u Dalmaciji i posebno u njenom srednjem i južnom dijelu. Sve snažniji politički rad i oružana aktivnost partizanskih snaga IV operativne zone i odjek krupnih pobjeda u Zapadnoj Bosni u toku ljeta i jeseni imalo je snažnog uticaja na aktiviranje i mobilizaciju naroda Dalmacije u ustanku.

Ustaški pokret nije nikada u Dalmaciji uhvatio ozbiljnije korjene. Njen narod je oduvijek mrzio talijanske zavojevače, koji su kroz čitavu njegovu istoriju pokušavali da ga porobe i denacionalizuju. Na pojačani teror koji je uslijedio kao odgovor na partizansku aktivnost u čitavoj Dalmaciji i na njenim otocima, Dalmatinci su se masovno dizali na ustanak i priključivali partizanskim odredima.

Poslije pretvaranja hercegovačkih četnika u odrede »Dobrovoljačke antikomunističke milicije«, Talijani su za borbu protiv dalmatinskih partizana prebacili u septembru 1942 oko 1.000—1.500 ovih četnika. Najprije su ih upotrijebili u ofanzivi na Biokovo protiv Južnodalmatinskog odreda, a potom, početkom oktobra u ofanzivi na Mosoru, protiv dijelova Srednjedalmatinskog odreda koji su dejstvovali na teritoriji Splita, Šibenika i Sinja. Ovi četnici su u zvjerstvima nad narodom ovih područja prevazilazili svoje gospodare. Veoma često su talijanske jedinice blokirale pojedina sela, pa su onda četnici upadali u njih, ubijali cjelokupno stanovništvo, pljačkali svu imovinu i palili kuće. Tako su uništena mnoga sela u srednjoj i južnoj Dalmaciji. Na ova zvjerstva narod je odgovarao stupanjem u partizanske odrede. Međutim, pošto dalmatinski odredi nisu mogli da naoružaju hiljade novih boraca, oni su ih upućivali u Bosansku Krajinu. Tako su Dalmatinci u ovom periodu pretstavljali snažan rezervovar za popunu grupe proleterskih i udarnih brigada iz Srbije, Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine. Dobro prihvaćeni od starih boraca, Dalmatinci su se vrlo brzo prilagođavali i uskoro pokazali kao veoma hrabri i odvažni vojnici sa visokim moralom i političkom svijesti. Iz Dalmacije su obično dolazili po grupama od 200—300 boraca u Livno i Glamoč, gdje su prihvatani i odavde upućivani u isto takvim grupama u brigade. Istovremeno su brojno ojačale jedinice IV operativne zone, a osobito 1 i 2 dalmatinska brigada i 3 partizanski odred, koji je poslije formiranja ovih brigada opet izrastao u krupnu snagu od četiri bataljona. Takođe su brojno porasle partizanske grupe, čete i bataljoni koji su dejstvovali u Dalmaciji — na obalnom pojasu i otocima.

Vrhovni komandant je pridavao vanredan značaj ovom snažnom gibanju u Dalmaciji i zato je odlučio da preduzme efikasnije mjere kako bi se taj proces neposrednije podržao, a i stalo na put okupatorsko-kvislinškim zvjerstvima. Po njegovoj odluci trebalo je izvršiti koncentraciju jačih snaga u rejonu Bosansko Grahovo—Knin u cilju prodiranja u sjevernu i srednju Dalmaciju. Radi toga je 12 oktobra Vrhovni komandant naredio štabu I operativne zone Hrvatske da, pored 9 ličke brigade,

koja se već nalazila u rejonu s. Srba, uputi na ovaj sektor još jednu brigadu, kako bi upočetku formirao grupu od četiri brigade, što bi bilo dovoljno za razbijanje nekih talijanskih garnizona i četnika.

Međutim, ovih dana su u Vrhovni štab pristizale i vijesti o koncentracijama talijanskih i četničkih snaga u rejonima Sinj—Vrlika—Imotski, koje su se ovdje pripremale za pretstojeću operaciju »Beta«. To je još više učvrstilo gornju odluku Vrhovnog komandanta. On je riješio da preduhitri neprijatelja napadom na Bosansko Grahovo.

Ali, prikupljanje naših snaga išlo je veoma sporo. Snage koje su, po naređenju Vrhovnog štaba, imale doći iz I operativne zone Hrvatske, bile su angažovane u borbama na Kordunu i u Gorskom Kotaru po planovima Glavnog štaba Hrvatske i trebalo je duže vrijeme za njihovo izvlačenje iz borbe i prebacivanje na ovako udaljen teren. U dva maha — 18 i 20 oktobra — Vrhovni štab je ponovio svoje naređenje Glavnom štabu Hrvatske i njegovoj I operativnoj zoni da na sektor Bosanskog Grahova upute tražene dvije brigade. Ali, pošto su veze bile neredovne i održavane samo kuririma pješacima i konjanicima, ovo je naređenje stiglo u štab I operativne zone tek 22-og, kada je glavnina njenih snaga bila u borbama sa talijanskim jedinicama u sjevernom dijelu Korduna. U Lici je tada bila samo 9 lička brigada, pa je njoj izdato naređenje da odmah krene ka Srbu. Vrhovni štab je naredio 21 oktobra da se i 1 proleterska brigada prebaci iz rejona Ključa ka Bosanskom Grahovu radi učešća u napadu na to mjesto. Međutim, tih dana uslijedila je druga faza talijanske ofanzivne operacije »Dinara« koordinirana sa njemačko-kvislinškom operacijom ka oblasti Janja. Tako će se napad naših snaga na Bosansko Grahovo izvoditi u uslovima neprijateljskog ofanzivnog dejstva ka Livnu i Mliništu.[140]

---

[140] Izvještaji 4 kraj. brigade od 2 X OŠBK i 3 X Vrhovnom štabu, AVII, k. 161-A, reg. br. 35/5 i arhiv CK SKJ, reg. br. 3323; izvještaji 4 oper. zone bez datuma i od 10 X Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2766 i 2540; izvještaji 4 oper. zone od 10 X Glavnom štabu Hrvatske, Zbornik V/8, 30 i 31; naredba štaba 4 oper. zone od 5 X, isto, dok br. 13; izvještaji 3 dalm. odreda od 5 i 7 X štabu 4 oper. zone, isto, dok. br. 15 i 22; izvještaji 2 dalm. brigade od 5 X Vrhovnom štabu i 9 X štabu 4 oper. zone, arhiv CK SKJ, reg.

7. — *Njemačko-talijansko-kvislinška ofanziva na slobodnu teritoriju Janja, Pljeve i Livna*

(Skica 14)

Udružene okupatorsko-kvislinške snage otpočele su 21 oktobra svoju dugo pripremanu ofanzivu sa polukružne linije: Mrkonjić Grad—Jajce—Kupres—Šujica—Duvno—s. Studenci—Sinj—Vrlika po jedinstvenom planu u cilju osvajanja jugoistočnog dijela slobodne teritorije sa centrom u Livnu. Ovu ofanzivu Talijani su nazvali »Operacija Beta«, Nijemci »Operacija Jajce—Janj«, a ustaše »Pothvat Livno«.

U toj ofanzivi njemačka 718 divizija, ojačana ustaško-domobranskim jedinicama, imala je da sa linije Turbe—Donji Vakuf izvrši prodor u Jajce i Mrkonjić Grad, da bi potom, sa linije Mrkonjić Grad—Jajce preduzela napad na Janj i Pljevu u cilju razbijanja naših jedinica koje su ponovo ugrožavale Jajce i čišćenja toga područja, čime su ujedno olakšavale prodor talijansko-kvislinških kolona ka Livnu i Glamoču.

Ustaške snage sa linije Duvno—Šujica—Kupres i talijansko-četničke snage sa linije s. Studenci—Sinj—Vrlika imale su da koncentričnim dejstvom izvrše prodor ka Livnu, a potom i Glamoču.

---

br. 3277 i Zbornik V/8, 28; naređenje Vrhovnog štaba 2, 3 i 4 prolet. brigadi od 10 X, arhiv CK SKJ, reg. br. 2300; naređenja Vrhovnog štaba 1 ličkoj zoni od 12 X 1 i 2 ličkoj brigadi od 20 X načelniku Vrh. štaba od 21 X, AVII, k. 2, reg. br. 2/2—5, 2/3 i 32/1; izvještaji Kupreškog bataljona od 7 X Vrhovnom štabu, arvih CK SKJ, reg. br. 3451; pismo načelnika Vrhovnog štaba od 9 X A. Rankoviću, isto, reg. br. 900; naređenje OŠBK od 9 X 4 kraj. brigadi, AVII, k. 161, reg. br. 32/1; naređenje Vrhovnog štaba od 10 X štabu 4 oper. zone, isto, k. 2, reg. br. 31/1; izvještaj oper. štaba grupe 2, 3 i 4 prolet. brigade od 15 X Vrhovnom štabu, arhiv CK SKJ, reg. br. 3295; izvještaj 1 oper. zone od 22 X Vrhovnom štabu, isto, reg. br. 2968; pismo A Rankovića od 11, 12 i 17 X drugu Titu, arhiv CK SKJ, reg. br. 626, 627 i 4283; obavještenje komande četn. odreda za Istoč. Bosnu i Hercegovinu od 6 IX o upućivanju četničkih snaga iz Hercegovine u Dalmaciju i njihovim zločinima tamo, arhiv VII, reg. br. BH-V-2001.

Jedinice 718 divizije, ojačane ustaško-domobranskim snagama, ponovo su formirane za ovu operaciju u dvije jake pukovske borbene grupe — »Vist« i »Sušnig« uglavnom istog onog sastava kao i ranije. Do 21 oktobra grupa »Vist« se koncentrisala u s. Doganovci (polovina puta D. Vakuf—Jajce), a grupa »Sušnig« u s. Turbe. Grupa »Vist« imala je da nastupa opštim pravcem s. Doganovci —s. Ljuša—s.Babići, ovlada selima u zaplavi Janja i tu organizuje zaprečni položaj na liniji s. Grbavica—s. Čuklići—s. Popuži—Kojčinovac (k 1125), a grupa »Sušnig« da izvrši prodor pravcem Turbe—Jajce—Jezero—Mrkonjić Grad, a potom da sa linije: Mrkonjić Grad—Jezero brzo prodre opštim pravcem s. Trnovo—s. Podgorija, pa na jugoistok preko šume Smiljevac i Đulet ka s. Todorići u cilju opkoljavanja i uništenja partizanskih snaga u ovom rejonu u sadejstvu sa grupom »Vist«. Neprijateljske snage iz garnizona Jajce imale su istovremeno kad i grupa »Vist« da obrazuju zaprečni položaj na desnoj obali donjeg toka Plive (Pljeve) na liniji s. Ljoljići—s. Volari.

Ustaška grupa za dejstvo sa linije Duvno—Šujice—Kupres imala se prikupiti u tim mjestima do 20 oktobra. U tu svrhu su 7 i 26 ustaška bojna iz Imotskog krenule 17-og za Duvno i spojile se sa ustaškom bojnom koja je odranije bila u Duvnu, gdje je formirana borbena grupa od dvije bojne za dejstvo pravcem Duvno—Borova Glava —Livno. Jedna bojna iz Duvna probila se preko Šujice u Kupres, gdje je sa Kupreškom ustaškom bojnom obrazovala drugu borbenu grupu za dejstvo pravcem Kupres—pl. Cincar—Livno. Po prodoru u Livno, kao posada u mjestu ostala bi jedna bojna, jedna bi se vratila u Duvno za posadu, a sa ostale dvije nastavilo bi se nastupanje ka Glamoču.

Kolona »Aržano« grupisala se u rejonu s. Studenci do 21 oktobra. U njenom sastavu su bila dva ojačana bataljona talijanske divizije »Bergamo«. Zadatak joj je bio da nastupa pravcem s. Studenci— s. Aržano—Buško Blato—Livno.

Kolona »Sinj«, jačine dva bataljona divizije »Bergamo« sa četnicima, grupisala se do 21-og u rejonu s. Obrovac. Pravac dejstva bio je s. Obrovac— s. Vaganj—Livanjsko Polje.

Kolona »Vrlika«, jačine dva bataljona talijanske divizije »Sasari« sa četnicima, imala je da nastupa u više pravaca preko pl. Dinare, stim da glavnim snagama pravcem s. Bitelić—Malinovac (k 991)—Debela Kosa (k 1194) sadejstvuje koloni »Sinj«.

Dejstvima njemačko-ustaških grupa »Vist« i »Sušnig« komandovao je štab 718 divizije, a sve talijanske, četničke i ustaške kolone koje su nastupale ka Livnu bile su pod komandom talijanskog 18 korpusa.

U momentu kada je dobio izvještaje o pripremama za ovu ofanzivu, Vrhovni komandant je već bio donio odluku za napad na Bihać. Na tim pripremama su ovih dana otpočeli raditi Operativni štab za Bosansku Krajinu i Glavni štab Hrvatske. Ta je odluka, zajedno sa onom za napad na Bosansko Grahovo, sasvim odgovarala uslovima i bila saobražena osnovnim operativno-taktičkim načelima našeg načina ratovanja. Vrhovni komandant nije želio da angažuje glavninu snaga u odbranbenim borbama sa koncentrisanim snagama neprijatelja, čija bi preimućstva u avijaciji, artiljeriji, tenkovima, municiji, snabdijevanju, vezi itd. došla u takvim borbama do izražaja, već je ostao pri ranijoj odluci — da glavnim snagama nanese neprijatelju novi, snažni udarac, koji će konačno kompromitovati njegovu ofanzivu i natjerati ga da povlači svoje koncentrisane snage tamo gdje mu naša glavnina zadaje udarce. Tako će se glavnina naših snaga pripremati u toku ove neprijateljske operacije za napad na Bihać i Bosansko Grahovo, a slabije snage će se suprotstavljati neprijateljskim jedinicama koje budu nadirale ka Janju i Livnu.

Raspored naših snaga pred početak neprijateljskog nastupanja. Treća sandžačka brigada bila je raspoređena na prostoru Jezero—Šipovo—Štrbina—Mrkonjić Grad, a desno od nje i južno od druma Jezero—Jajce—D. Vakuf bila su dva bataljona 3 krajiškog odreda. Ove jedinice su kontrolisale pravce koji iz Sitnice, pl. Manjače, Jajca i D. Vakufa izvode na jug.

Bataljon »Šolaja« 3 krajiškog odreda bio je u rejonu Crni Vrh (k 1509), na Hrbljini, orijentisan ka Kupreškom Polju radi kontrole i zatvaranja pravca od Kupresa za

Glamoč. U toku borbi na položaje Jaram (k 1662) stigao je 5 bataljon 4 crnogorske brigade sa istim zadatkom.

Dva bataljona 1 dalmatinske brigade, sa jednim iz 3 dalmatinskog odreda, zatvarala su pravce Šujica—Livno i Duvno—Livno, a jedan bataljon 3 dalmatinskog odreda zatvarao je na položajima u rejonu Aržana pravac Aržano—Livno.

Jedna četa kontrolisala je pravac Sinj—Vaganj.

Ostali dijelovi 1 dalmatinske brigade i 3 dalmatinskog odreda bili su orijentisani ka Biokovu i donjem toku Cetine gdje su izvodili ofanzivne akcije.

4 crnogorska brigada, koja je bila u rejonu Mrkonjić-Grada, krenula je po naređenju Vrhovnog štaba 21 oktobra ka Glamoču sa zadatkom da se stavi pod komandu štaba IV operativne zone radi ojačanja snaga koje su zatvarale pravce od Duvna i Šujice ka Livnu. S obzirom na dugu maršrutu, ova brigada je tek 23-eg izbila u Glamočko Polje tako da i nije mogla biti na vrijeme angažovana na pomenutim pravcima, jer je neprijatelj već 23-eg ovladao Livnom.

Tako su stvarno u borbama protiv neprijateljskih snaga, čiji se broj penjao do 20.000 vojnika, angažovani 3 sandžačka i dva bataljona 1 dalmatinske brigade, 3 krajiški i 3 dalmatinski odred. Sve ove jedinice nisu ukupno imale ni 2.500 boraca. Supersloda je, međutim, smatrala da su naše glavne snage iz Zapadne Bosne i Dalmacije grupisane u to doba u rejonu pl. Dinare i pl. Cincar. To je bilo tačno za stanje od prije dva mjeseca, kada je general Roata došao na ideju o operaciji »Dinara«, ali se situacija otada sasvim izmijenila, dok je plan neprijatelja ostao isti. Uzgred treba istaći da je ovo, zahvaljujući načinu ratovanja naših snaga, bilo skoro redovna pojava koja je pratila neprijateljeve pripreme i izvođenje krupnijih ofanzivnih operacija.

Neprijatelj je otpočeo nastupanje 21 oktobra. Ovoga dana je grupa »Vist« otpočela napad iz s. Doganovci ka s. Ljuša. Jak otpor pružio joj je bataljon »Pelagić« 3 krajiškog odreda ali je, zahvaćen sa oba boka od jačih snaga ove grupe, bio primoran na postepeno povlačenje zadržavajući otporom na uzastopnim linijama njeno brže prodi-

ranje, tako da je ova grupa ovladala 24-og linijom s. Previja—s. Babići—s. Podobzir, a zatim je nastavila nastupanje kroz sela s obje strane r. Janj da bi 25-og izbila na liniju s. Grbavica—s. Popuži—Kojčinovac (k 1125), gdje je organizovala položaj. Istovremeno je posada Jajca ovladala linijom s. Ljoljići—s. Volari. Čim je štab 3 krajiškog odreda uočio da jače neprijateljske snage prodiru u Janj, povukao je bataljon »Šolaja« sa Hrbljine, pa je sa dva bataljona organizovao odbranu Janja povlačeći se ispred nadmoćnog neprijatelja ka pl. Vitorog, vršeći odavde od 25-og do 30-og snažne noćne i dnevne napade na lijevi bok grupe »Vist«.

Grupa »Sušnig« je, očekujući otpor partizana duž druma Turbe—Jajce, nastupala oprezno u kolonama pa je tek 24-og stigla u Jajce, 25-og izbila u Jezero, gdje je naišla na slab otpor jednog bataljona 3 krajiškog odreda, a 26-og i u Mrkonjić Grad. Njeni dijelovi sa linije Jezero—s.Majdan krenuli su istog dana u napad na jug potiskujući dijelove 3 sandžačke brigade. Dijelovi ove grupe izbili su 27 oktobra do s. Dragnić. Pred njima su otstupile jedinice 3 sandžačke brigade ka s. Podgorija i s. Mliništa.

Odavde je glavnina grupe preduzela izvođenje obuhvatnog manevra preko šume Smiljevac i Vitorog u cilju opkoljavanja jedinica 3 krajiškog odreda u rejonu Đulet (k 1347)—Kozila. Grupi »Vist« je naređeno da se 29-og povuče na lijevu obalu potoka Vaganjac i tu organizuje položaj kako bi spriječila izvlačenje partizana koje će glavnina grupe »Sušnig« potisnuti pravcem s. Podgorija—Smiljevac—Vitorog. Istovremeno je jedan bataljon 738 pješadiskog puka iz grupe »Sušnig« imao dejstvovati pravcem s. Podgorija—željeznička stanica Mliništa u cilju razbijanja dijelova 3 sandžačke brigade.

U toku 30 oktobra je grupa »Sušnig« krenula označenim pravcima. Njena glavnina je u rejonu Đulet—Kozila iznenadila bataljone 3 krajiškog odreda, ali im nije nanijela veće gubitke, već su se oni povukli dublje u pl. Vitorog, a neprijatelj je, u pokušaju da se sa Kozila (k 1314) spusti ka s. Todorići, zalutao i bio primoran da se vrati istim putem natrag u s. Podgorija. Prvi bataljon 738 pješadiskog puka je u nadiranju ka željezničkoj sta-

nici Mliništa naišao na otpor pa se, dostigavši ovo mjesto, odmah povukao u s. Podgorije.

Obje grupe su napustile 1 novembra sela u zaplavi Janja i Pljeve (Plive) i povukle se u rejon Jajce, a odavde dalje za Travnik i Sarajevo. Za vrijeme boravka u usputnim selima neprijateljske jedinice su popalile sva sela, opljačkale sve što su našle i pobile sve stanovništvo, uključujući starce i djecu koji su se tu zatekli. Ali, pošto je većina naroda evakuisana u pl. Vitorog, nije bilo velikih ljudskih žrtava, sem u nekim selima lijevo od rijeke Plive, gdje je dio naroda, koji je po poruci četnika ostao kod kuća, uništen na najsvirepiji način. To je ujedno i jedini rezultat ove operacije. 3 sandžačka brigada i 3 krajiški odred ponovo su izbili u rejon Mrkonjić-Grada i na položaje ka Jajcu i D. Vakufu.

I kolone određene za osvajanje Livna prešle su 21 oktobra u napad. Na pravcu od Duvna i Šujice ka Livnu dvema ustaškim bojnama pružila su u toku 21 i 22 oktobra snažan otpor dva bataljona 1 dalmatinske brigade. Ali se kolona od Kupresa kretala pravcem pl. Malovan —pl.Cincar bez otpora, jer taj pravac uopšte nije bio posjednut našim snagama. Štab IV operativne zone je pogrešno ocijenio da će glavne snage neprijatelja nadirati od Šujice i Duvna, stim što bi neprijatelj eventualno mogao pokušati prodor iz Kupresa preko Hrbljine za Glamoč, a ne za Livno. Sem toga, on je raspolagao pogrešnim podacima o neprijateljskim snagama u Kupresu, pošto nije znao da se u njemu grupišu dvije ustaške bojne, već je smatrao da se tu nalazi neznatna posada. Izjutra 23 oktobra kolona iz Kupresa izbila je na planinu Krug i tako kompromitovala odbranu bataljonâ 1 dalmatinske brigade koji su toga dana sa uspjehom držali liniju s. Vidoši—Debeljača (k 951) — Borkova Greda—Borova Glava (k 1290)—V. Kuk (k 1284)—Suhovrh (k 1457), i primorala ih na otstupanje ka pl. Kamešnici pod nepovoljnim uslovima. Kolona je 23-eg sa pl. Krug ušla u Livno.

Kolona »Aržano« je nastupala vrlo sporo i oprezno, zadržavana od 3 bataljona 3 dalmatinskog odreda. Iako je odnos u broju boraca bio 10 : 1 u korist neprijatelja koji je nastupao uz podršku tenkova, avijacije i artilje-

rije, ovaj bataljon je na uzastopnim položajima snažnim otporom zaustavljao nadiranje talijanske kolone, nanoseći joj osjetne gubitke. Tako talijanski izvještaji javljaju da je kolona 23-eg imala samo u borbi kod s. Prisika 11 mrtvih i 23 ranjena. Ona je tek 24 oktobra izbila *na liniju s. Golinjevo—s.Bijelo Polje.*

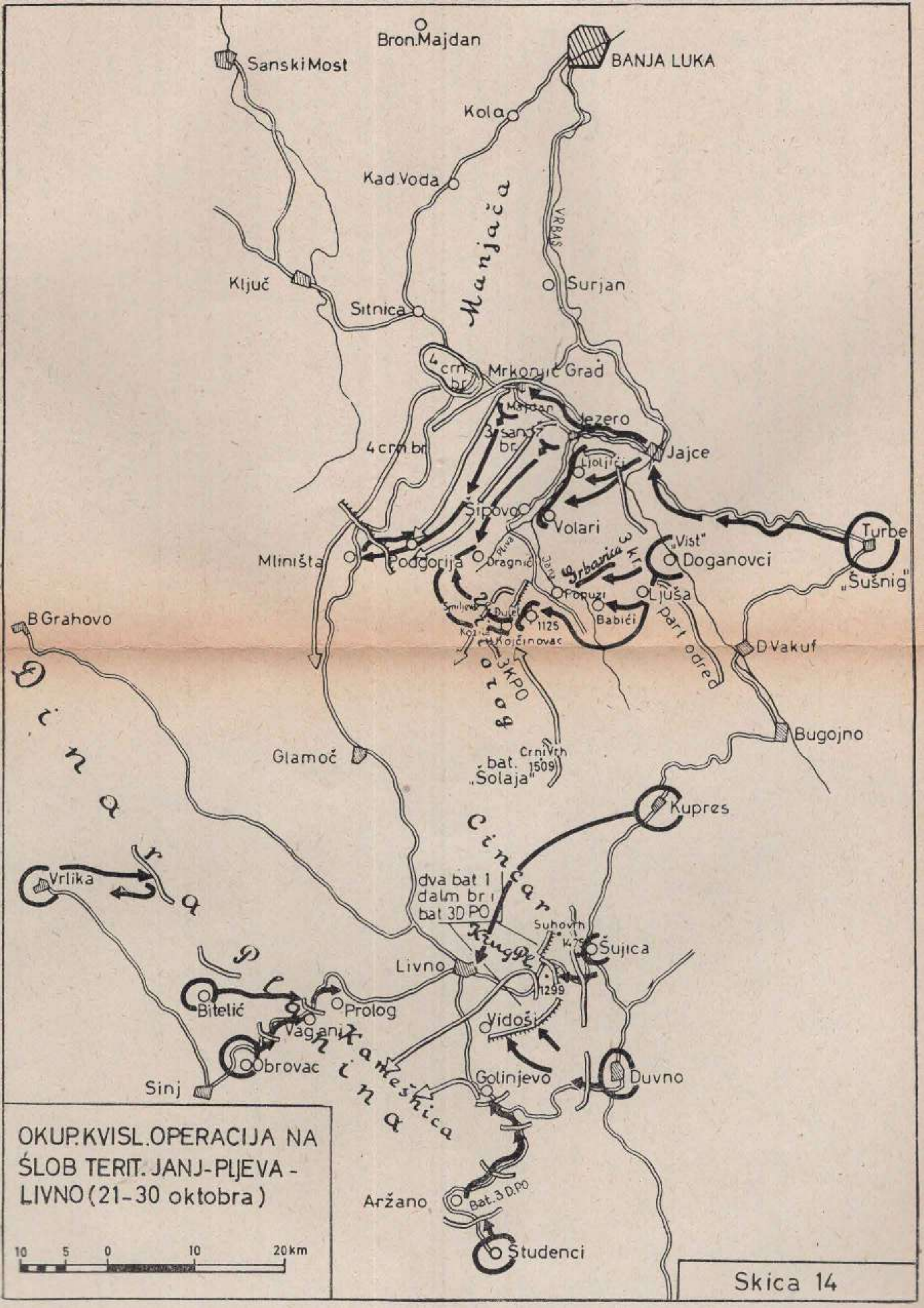
Koloni »Sinj«, na pravcu Obrovac—s.Vaganj, suprotstavljala se samo jedna četa. Koristeći prepreke na drumu, ova četa je zasjedama na uzastopnim položajima duž druma uspješno usporavala nastupanje ove kolone, tako da je ona tek 24-og stigla u s. Prolog, spustivši se u Livanjsko Polje.

Kolona »Vrlika« nije uspjela da ovlada grebenom Dinare i njeno dejstvo nije imalo nekog značajnijeg rezultata.

Tako se završila ova dugo i brižljivo pripremana operacija u kojoj je neprijatelj popalio i opljačkao sela u slivu Janja i Pljeve i posio Livno. Njegove su komande konstatovale da za prodor ka Glamoču nemaju dovoljno snaga te su odustale od toga poduhvata. U Livnu je kao posada ostala jedna ustaška bojna i samo privremeno dijelovi jednog talijanskog bataljona. Manjim snagama neprijatelj je zaposio Borovu Glavu, Aržano, s. Vaganj i još neka mjesta na ovom terenu, dok su ostale snage povučene u svoje ranije garnizone.

Glavnina snaga IV operativne zone raspoređena je u rejonu Glamoča. 2 dalmatinska brigada je već u toku 25 oktobra prebačena po naređenju Vrhovnog štaba na pl. Dinaru sa zadatkom da ofanzivno dejstvuje u dolini Cetine i ponovo presiječe drum Sinj—Livno.

Vrhovni štab je, uslijed pritiska njemačko-ustaških snaga ka Mliništima i mogućnosti njihovog daljeg nadiranja za Glamoč, naredio 26 oktobra operativnoj grupi 5 crnogorske i 10 hercegovačke brigade da se sa prostorije G. Vakuf—Bugojno—Travnik što brže prebace pravcem Kupreško Polje—ž. st. Mliništa i izvrše bočni udar na neprijateljske snage koje prodiru ka Glamoču. Međutim, izvršenje ovog naređenja je, isto kao i onog o upotrebi 4 crnogorske brigade, zakasnilo. Uslijed sporosti službe veze grupa je naređenje primila tek 30-og i od-

OKUP. KVISL. OPERACIJA NA ŠLOB TERIT. JANJ-PLJEVA - LIVNO (21-30 oktobra)

Skica 14

mah je preduzela prikupljanje jedinica razvučenih na širokoj prostoriji, tako da je tek 3 novembra stigla u rejon s. Šemenovci—Novo Selo kada se situacija već sasvim izmijenila. Kada je Vrhovni štab izviješten 30 oktobra o neprijateljskom prodoru na ž. st. Mliništa, izdao je naređenje 4 crnogorskoj brigadi da iz Glamočkog Polja preko s. Pribelja izvrši udar u neprijateljski bok i pozadinu, ali je i ovaj manevar zakasnio pošto se neprijatelj već 1 novembra povukao ka Jajcu.

8. — *Napad na Bosansko Grahovo*

(Skica 15)

Vrhovni štab je izdao zapovijest za napad na Bosansko Grahovo tek 25 oktobra,tj. kada je neprijateljska operacija za osvajanje Livna već bila završena. Za ovaj napad Vrhovni štab je imao na raspolaganju 1 i 2 proletersku i dva bataljona 4 krajiške brigade, a od jedinica koje su naređenjem tražene od Glavnog štaba Hrvatske nije još ni jedna stigla. 9 lička brigada je tek 26-og primila naređenje da krene iz rejona Gračaca ka Bosanskom Grahovu.

U to vrijeme neprijatelj je u rejonu Knin—Golubić—Sitnica—Bosansko Grahovo imao veoma jake snage. Tu je bila raspoređena glavnina talijanske divizije »Sasari«, glavnina četničke Dinarske divizije sa nekoliko hiljada četnika i u Kninu jedan domobranski bataljon. Najjače snage divizije »Sasari« bile su u Kninu. Mjesta Golubić, Strmica, Plavno, Velika Popina, Pađene i druga bila su posjednuta dobro utvrđenim talijanskim jedinicama jačine od čete do bataljona i četnicima, koji su obično držali spoljnu liniju odbrane. U Bosanskom Grahovu bio je kao posada 2 bataljon 152 puka iz divizije »Sasari« ojačan jednom baterijom topova 75 mm. On je organizovao za odbranu samo mjesto i dominantni vis Gradina (k 933). Bili su izrađeni armirano-betonski bunkeri ispred kojih je postavljena prepreka od bodljikave žice sa dva reda kolja. Neke tvrde zgrade pripremljene su za odbranu. Garnizon je bio snabdjeven sa dovoljno municije i drugih potreba. Spoljnu odbranu Bosanskog Grahova organizo-

vali su i držali četnici na liniji Popovača (k 909) — s. Pečenci — s. Ugarci — s. Luka — V. Obljaj (k 1195) — s. Kesići. Pošto je neprijatelj kontrolisao drum Knin — Bosansko Grahovo i u Kninu raspolagao motorizovanim jedinicama i artiljerijom, mogao je vrlo efikasno uticati na tok napada, tim prije što su mu snage u Kninu i okolini bile sasvim slobodne, jer na tom terenu nije bilo naših većih jedinica koje bi ih vezivale. S obzirom na zakašnjenje hrvatskih brigada, ni u toku napada na Bosansko Grahovo nisu mogle biti angažovane odgovarajuće snage, što je imalo negativne posljedice po ishod samog napada. Isto tako bilo je potrebno obezbijediti pravac od Livna i osigurati zaleđe snaga koje vrše napad na Bosansko Grahovo od četničkih ispada sa planine Ilice (Uilice). Sve te zadatke morale su u nedostatku drugih izvršiti dijelovi 1 i 2 proleterske i 4 krajiške brigade.

U zapovijesti za napad je predviđeno da 1 proleterska napada Bosansko Grahovo sa zapadne i sjeverne, a 2 proleterska sa južne i istočne strane, stim što će 1 proleterska uputiti jedan bataljon pravcem s. Pečenci—Jelino Polje — s. Podtočilo da presiječe drum Knin—Bosansko Grahovo, a jednu četu na osiguranje ka planini Ilici i s.Donji Tiškovac. Pored toga, u zapovijesti je rečeno da je zadatak 1 proleterske da očisti neprijateljska uporišta od Strmice do Bosanskog Grahova, ali nije navedeno kakvim snagama.

Dva bataljona 4 krajiške brigade dobila su zadatak da posjednu sela Luku i Kesiće u cilju osiguranja napada od Livna i od četnika.

Još 23 oktobra je 2 dalmatinskoj brigadi naređeno da jedan svoj bataljon prebaci na drum između Strmice i Knina koji će postaviti zasjedu i spriječiti prodor neprijatelja iz Knina ka Bosanskom Grahovu. Ostale snage 2 dalmatinske brigade su istim naređenjem upućene preko pl. Dinare u dolinu Cetine i ka Vagnju da aktivnim dejstvom osiguraju lijevi bok jedinica koje će napadati Bosansko Grahovo.

Napad na Bosansko Grahovo podržavale su 3 haubice i 2 brdska topa. Za haubice su određeni vatreni položaji u rejonu Borovača (k 911) — s. Isjek, za jedan brdski top s. Luka, a za drugi Rust (k 964).

Prema zapovijesti, jedinice su noću 26/27 oktobra imale da razbiju neprijateljsku spoljnu odbranu i zauzmu polazne položaje za napad na Bosansko Grahovo na liniji Popovača (k 909)—s. Pečenci—Kuk (k 1114)—s. Ugarci — s. Luka — V. Obljaj (k 1195) — s. Kesići — Stankovača (k 1007). Početak napada na Bosansko Grahovo određen je za prvi sumrak 27 oktobra.

Devetoj ličkoj brigadi upućeno je 23 oktobra naređenje u kome su joj određeni konkretni zadaci u vezi sa napadom na Bosansko Grahovo. Njen je osnovni zadatak bio da prekine vezu drumom Knin—Strmica i veže neprijateljski garnizon u Strmici za vrijeme napada na Bosansko Grahovo.

Noću 26/27 oktobra brigade su napale četnička uporišta oko Bosanskog Grahova. Četnici su brzo razbijeni, pa su jedinice 1 i 2 proleterske produžile iste noći napad na varoš, gdje su naišle na snažan otpor iz bunkera, utvrđenih zgrada i posebno sa Gradine (k 933). Nekoliko pokušaja da se ovlada utvrđenjima nije uspjelo, pa su bataljoni u svitanje zauzeli položaje oko samog mjesta. Istovremeno su dijelovi 1 i 2 proleterske očistili teren do Strmice i ovladali Deralom (k 1132), pa su odmah pristupili rušenju druma Bosansko Grahovo—Knin.

Te noći je 1 proleterska brigada u borbama za Gradinu imala 3 mrtva i 25 ranjenih, 2 proleterska svega 2 mrtva, a bataljoni 4 krajiške nisu imali gubitaka. Ubijeno je oko 50 četnika, a zaplijenjeno je 2 teška mitraljeza, 3 puškomitraljeza, 70 pušaka i dr.

U toku 27 oktobra privučene su bliže Bosanskom Grahovu haubice i brdski topovi, a brigadni protivtenkovski topovi i minobacači uspješno su dejstvovali sa bliskih otstojanja. Bombaši 2 proleterske pokušali su, pod zaštitom artiljerije i minobacača, po danu zauzeti jako utvrđenu bolnicu u mjestu, ali nisu uspjeli. U toku dana je više neprijateljskih aviona stalno bombardovalo i mitraljiralo naše jedinice.

Padom mraka bataljoni 1 i 2 proleterske ponovo su prešli u napad. Razvile su se veoma oštre borbe. Na više mjesta bile su savladane žičane prepreke; borci su upadali u rovove, ali bunkere i utvrđene zgrade nisu uspjeli zauzeti. Borci 1 proleterske su jednom haubicom iz stre-

ljačkog stoja neposredno tukli utvrđenja, ali ni to nije dalo odlučujuće rezultate. Nedostajalo je više oruđa i municije, a posebno protivtenkovskih oruđa većeg kalibra za rušenje armirano-betonskih utvrđenja. Ujutro su naše jedinice otstupile.

Za ovo vrijeme je 1 bataljon 2 dalmatinske vodio borbe sa jakim neprijateljskim snagama na drumu između s. Golubić i Strmica. Njegov pokušaj da postavi zasjedu na ovom dijelu druma nije uspio jer je bio otkriven, pošto je neprijatelj kontrolisao čitav ovaj teren. 27 oktobra je iz Knina intervenisao jedan talijanski bataljon i četnici, pa se naš bataljon povukao na Suho Polje.

Deveta lička brigada je noću 25/26 oktobra razbila četnike u s. Štikadi kod Gračaca, pa je potom planirala za 28-mi napad na četnike u s. Velika Popina, što znači da nije stigla na izvršenje postavljenog zadatka.

Prema talijanskim izvještajima, gubici 2 bataljona 152 pješadiskog puka u Bosanskom Grahovu bili su u toku ovog napada 54 mrtva i 104 ranjena.

Ovaj napad je sasvim jasno pokazao od kolikog je značaja iznenađenje, koje je ovom prilikom sasvim izostalo. U toku 26-og po podne uslijedilo je dejstvo naše artiljerije, a odmah zatim i napad na okolna uporišta koja su branili četnici. To je bio znak za budnost garnizona i on je napad u toku noći 26/27-og dočekao potpuno pripremljen. Veoma jake fortifikaciske objekte u sistemu odbrane Bosanskog Grahova bilo je moguće zauzeti ili rušenjem pomoću artiljerije, što je pretpostavljalo veće kalibre i velike količine odgovarajuće vrste granata, ili tajnim privlačenjem bombaških grupa i njihovim iznenadnim dejstvom, kao što je bilo u napadu na Jajce, Livno i druga mjesta. Za prvo nije bio dovoljan ni broj ni vrsta artiljeriskih oruđa, a pogotovo ne veoma ograničena količina granata kojom se raspolagalo, a drugo nije bilo moguće jer nije postignuto iznenađenje. Isuviše veliko povjerenje u mogućnosti artiljerije, koje se osjeća iz izvještaja i naređenja delegata Vrhovnog štaba, pokazalo se neosnovanim.

Poslije odmora u širem rejonu Bosanskog Grahova 1 i 2 proleterska, zajedno sa dijelovima snaga I i IV ope-

rativne zone, otpočeće nizom uzastopnih napada na prostoriji Vrlika—Knin—Bosansko Grahovo u cilju razbijanja mnogobrojnih talijanskih i četničkih uporišta i prodiranja u Sjevernu Dalmaciju da bi podržale borbu dalmatinskih snaga i polet ustanka u tom kraju, u duhu već ranije izložene koncepcije Vrhovnog komandanta.[141]

---

[141] Naređenja Vrhovnog štaba 1 prolet. brigadi od 21 X, 9 ličkoj brigadi od 22 i 23 X, 2 dalm. brigadi od 23 X, zapovijest za napad na Bos. Grahovo od 25 X, naređenje 5 prolet., 10 herc. brigadi, OŠBK, 3 prolet. brigadi i 3 kraj. odredu od 26 X, arhiv CK SKJ, reg. brojevi od 2306 do 2313; naređenja Vrhovnog štaba od 1 XI 4 prolet. brigadi, 3 kraj. odredu, 4 oper. zoni i 3 prolet. brigadi, isto, reg. brojevi od 2318 do 2321; naređenja Vrhovnog komandanta od 21 X i bez datuma načelniku Vrhovnog štaba, AVII, k. 2, reg. br. 32/1 i arhiv CK SKJ, reg. br. 4363; izvještaji Vrhovnom štabu od 4 oper. zone od 25 X, 4 kraj. brigade od 26 X, načelnika Vrhovnog štaba i 9 ličke brigade od 27 X, 1 bat. 2 dalm. brigade od 28 X, zamjenika komandanta OŠBK, 5 prolet. i 10 herc. brigade od 30 X, 5 prolet. i 10 herc. brigade od 3 XI, 1 bat. 2 dalm. brigade od 3 XI, 2 prolet. brigade od 4 XI, 4 oper. zone i Kupreškog bataljona od 5 XI i Glavnog štaba Hrvatske od 8 XI, arhiv CK SKJ, reg. br. 2541, 2959, 3330, 4336, 3309, 3460, AVII, k. 161, reg. br. 12/1—1, arhiv CK SKJ, reg. br. 2993, AVII, k. 161, reg. br. 19/1—1, arhiv CK SKJ, reg. br. 2995, 3461, 3270, 2961, 2679 i 2825; naređenje nač. Vrh. štaba od 27 X komandiru baterije, isto, reg. br. 3727; pismo nač. Vrh. štaba bez datuma pomoćniku nač. Vrh. štaba, isto, 4230; pismo zamj. komandanta OŠBK od 28 i 29 X OŠBK, AVII, k. 161—A, reg. br. 53/5 i k. 161, reg. br. 6/7; izvještaji načelniku Vrhovnog štaba od 4 kraj. i 2 dalm. brigade od 28 X, 2 prolet. brigade i operativnog oficira 4 oper. zone od 29 X, arhiv CK SKJ, reg. br. 3331, 3278, 3269 i 2960; pismo komande mjesta Sajković od 28 X 2 bat. 4 kraj. brigade, isto, reg. br. 3638; izvještaj 3 kraj. odreda od 5 XI OŠBK, AVII, k. 161, reg. br. 19/1—1; pismo 4 oper. zone od 23 X 4 prolet. brigadi, Zbornik V/8, 72; izvještaj krajiške polubrigade od 1 XI i 3 kraj. odreda od 2 XI OŠBK, Zbornik IV/8, 2 i 8; odobrenje talijanske Vrhovne komande za operaciju »Dinara« od 2 X i bilješka generala Roate i pukovnika Zanusija od 15 X sa sastanka u Zagrebu, Zbornik V/8, 106 i 133; operaciski dnevnik Superslode, AVII, k. 58, reg. br. 1/7A—111; dopis Glavnog stana poglavnika od 10 X talijanskoj vojnoj misiji u Zagrebu, AVII, k. 312, reg. br. 3/8—4; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica za oktobar i novembar, AVII, k. 14 i 15.

III

ZAJEDNIČKE OPERACIJE KRAJIŠKIH, LIČKIH, KORDUNAŠKIH I BANISKIH BRIGADA U NOVEMBRU 1942 GODINE

(Skica 16 i 17)

1. — *Situacija u jesen 1942 i koncepcija Vrhovnog štaba za dejstva iz Bosanske Krajine*

Formiranjem krajiških i dalmatinskih brigada stvorene su u Zapadnoj Bosni i Dalmaciji krupne snage koje su zajedno sa grupom proleterskih i udarnih brigada zadale, pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog komandanta u toku ljeta i jeseni 1942, niz snažnih udaraca okupatoru i kvislinzima. Takve snage sada su već pružale daleko šire mogućnosti. Došao je bio čas kada je Vrhovni komandant mogao neposredno uticati na razvoj događaja u širim razmjerama i na široj prostoriji. A situacija u okolnim pokrajinama i oblastima upravo je bila takva da se intervencija oružanim snagama sve više nametala kao mjera koja bi dovela do još krupnijih i političkih i vojnih rezultata.

Na prvom mjestu isticao se problem neposrednog povezivanja snaga iz Zapadne Bosne sa snagama u susjednim oblastima Hrvatske — Lici, Baniji, Kordunu i Gorskom Kotaru. Tamo su pod rukovodstvom Glavnog štaba Hrvatske bile takođe formirane krupne snage, koje su očistile prostranu i manje-više jedinstvenu teritoriju, prenoseći svoja dejstva na sjever preko Kupe ka oblasti

Zagreba u dolini Save. One su se bile povezale sa slovenačkim partizanima iz Bele Krajine. U toku proljeća i ljeta 1942 g. razbile su niz okupatorsko-kvislinških pokušaja koji su imali za cilj da se ponovo okupira oslobođena teritorija i razbiju partizanske snage, jer su ove svojim dejstvima na drumovima i željezničkim prugama Zagreb—Karlovac—Split i Zagreb—Rijeka bile skoro potpuno onemogućile svaku vezu Zagreba i sjevernih dijelova Hrvatske sa Dalmacijom i Hrvatskim primorjem, a svojim prodorima preko Kupe i u dolinu Save ugrožavale i neposrednu okolinu Zagreba i komunikacije u dolini Save, pružajući neposrednu podršku partizanskim snagama na Žumberku, u Turopolju i Moslavini, gdje se ujesen 1942 g. pristupilo formiranju prvih brigada.

U ovim borbama Supersloda je angažovala, pored ustaško-domobranskih i četničkih, i snage svoga 6 i 11 armiskog korpusa, ali je niz ofanzivnih operacija tih jedinica u ovim oblastima ostao bez uspjeha. O tome najbolje svjedoči činjenica da je Glavni štab Hrvatske, do novembra 1942 u sastavu svoje I operativne zone, čije je područje bilo Lika, Kordun i Banija, formirao 7 udarnih brigada — 3 ličke, 2 banijske i 2 kordunaške, pored partizanskih odreda koji su postojali i dalje u svim ovim oblastima. Ove snage je od onih u Zapadnoj Bosni dijelio niz neprijateljskih uporišta u dolini Une, od kojih su bili najjači Bihać, Bosanska Krupa i Bosanski Novi, a dalje u Cazinskoj Krajini i na Kordunu postojao je niz manjih uporišta u mjestima Cazin, Cetingrad, Velika Kladuša, Drežnik Grad, Slunj i dr., koji po jačini garnizona nisu više pretstavljali ozbiljnije prepreke ovako krupnim snagama I operativne zone. Uništenjem ovoga pojasa neprijateljskih uporišta neposredno bi se povezale snage iz Bosanske Krajine i Hrvatske, što bi bilo od vanrednog vojnog i političkog značaja. Spajanjem tako krupnih snaga Vrhovni komandant bi stvorio povoljne uslove za dalje prodiranje na sjever ka Karlovcu i Zagrebu i za nanošenje novih udaraca okupatoru i kvislinzima na tako osjetljivom mjestu. Time bi bilo moguće pružiti i neposredniju podršku snagama u Sloveniji koje su, uslijed talijansko-kvislinške ofanzive u toku ljeta i jeseni 1942 g., preživljavale ozbiljnu krizu. Veliki politički značaj bio bi prije

svega u tome što bi spajanjem slobodnih teritorija u Bosanskoj Krajini i Hrvatskoj i njihovim proširivanjem bila stvorena jedinstvena i prostrana oslobođena oblast, koja bi se protezala od prilaza Karlovcu pa na jug sve do Livna, na kojoj bi bilo moguće, polazeći od već ranije izgrađenog sistema narodnooslobodilačkih odbora, učiniti nove korake u sprovođenju revolucionarne političke linije KPJ. Pored toga bi i vojničke pobjede i dejstva krupnih snaga ka sjeveru imale krupnog odjeka osobito u oblasti Zagreba i na Zagorju, gdje je Narodnooslobodilački pokret poprimao u posljednjem periodu sve masovniju osnovu.

U ovom momentu je situacija za zajedničke operacije u dolini Une i dalje na sjever bila veoma povoljna. Glavne snage talijanske okupacione armije bile su angažovane u operacijama na Gorjancima i ka Livnu. Glavnina 714 divizije, ojačana ustaško-domobranskim jedinicama sa ukupno 9 pješadiskih bataljona, podržanih artiljerijom i tenkovima, preduzela je 20 oktobra novu ofanzivu na Kozaru da bi razbila 5 krajišku brigadu koja je, formirana u septembru od jedinica 2 krajiškog odreda, razvila akcije na neprijateljska uporišta i komunikacije na tom terenu. Glavnina 718 divizije, kao što smo vidjeli, dejstvovala je u rejonu Jajce i Mrkonjić Grad—Janj.

Pojas neprijateljskih uporišta od linije Bihać—Bosanska Krupa pa dalje na sjever ka Karlovcu nalazio se u zoni u kojoj su sve posade po selima i gradovima držale samo ustaško-domobranske snage. Te su snage bile relativno slabe, jer su najveći dio ustaško-domobranskih jedinica koristili Nijemci i Talijani u sastavu pojedinih grupacija koje su izvodile pomenute operacije.

Druga oblast koja je u ovom momentu bila u centru pažnje Vrhovnog komandanta je srednja Bosna — oblast između rijeka Vrbasa i Bosne. Mi smo već i ranije vidjeli da je Vrhovni komandant bio usmjerio u avgustu i septembru jednu operativnu grupu na zauzimanje Mrkonjić-Grada i Jajca, da bi odavde prodirala dalje na sjever kroz srednju Bosnu. U ovoj oblasti je situacija i u vojnom i političkom pogledu bila povoljna. U većim mjestima (Kotor-Varoši, Prnjavoru, Derventi, Tesliću i dr.) bile su domobranske posade, koje su se naslanjale na četnike

po srpskim i ustašku miliciju po hrvatskim i muslimanskim selima. Poslije sklapanja sporazuma između četničkih komandanata i vlasti NDH i zločina koje su četnici vršili nad muslimanskim i hrvatskim, a ustaše nad srpskim stanovništvom ove oblasti, narodu je sve više postajala jasna njihova izdajnička i bratoubilačka politika. Zbog toga je uticaj četnika i ustaša u ovoj oblasti naglo opadao, a narod je ispoljavao spremnost da pristupi Narodnooslobodilačkom pokretu. Oružana intervencija jačih snaga ubrzala bi ovaj proces mobilizacije masa za Narodnooslobodilački pokret i riješila situaciju u ovoj oblasti u njegovu korist. Pored toga, prodorom u srednju Bosnu akcije bi se prenijele na širi teren, a stvaranjem uporišta u ovoj oblasti otvarala bi se mogućnost za prodiranje u Istočnu Bosnu što je bilo u planu Vrhovnog štaba.

I, najzad, situacija u Dalmaciji, o kojoj je već bilo riječi, zahtijevala je i dalje efikasnu intervenciju naših jačih snaga.

Tako je nastupila ona faza u kojoj su sazreli uslovi za konačno ostvarenje ciljeva postavljenih strategiskim planom Vrhovnog komandanta u junu 1942 g. pred početak pohoda grupe proleterskih brigada u Bosansku Krajinu: neposredno povezivanje tada najjačih partizanskih grupacija i povezivanje i proširivanje tada najvećih slobodnih teritorija u Jugoslaviji, što je pretstavljalo uslov za stvaranje nove oslobodilačke i revolucionarne armije, koja će biti u stanju da vodi uspješnu borbu protiv okupatora i kvislinga i za neposredno sprovođenje onih revolucionarnih političkih mjera, kojima će se jasno manifestovati društveno-politička orijentacija oružanog ustanka u Jugoslaviji i udariti temelji nove državne zajednice jugoslovenskih naroda.

Vrhovni komandant je još ranije isticao potrebu da se obrazuje nekoliko operativnih grupa koje će iz Bosanske Krajine dejstvovati u više pravaca, od kojih su bili osnovni: ka Dalmaciji, srednjoj Bosni i u dolini Une u cilju povezivanja sa hrvatskim snagama radi prodiranja na sjever. U drugoj polovini oktobra Vrhovni komandant je već jasno formulisao svoj plan. Glavnina krajiških snaga orijentisana je za operacije u dolini Une, jednu operativnu grupu trebalo je formirati za dejstva na ličko-bo-

sansko-dalmatinskoj tromeđi u cilju prodiranja u Dalmaciju, a drugu za prodor u srednju Bosnu i dalje u Istočnu Bosnu radi povezivanja sa tamošnjim partizanskim snagama i Srbijom.

2. — *Bihaćka operacija*

a) Ideja, plan i pripreme za napad na Bihać

I u Operativnom štabu za Bosansku Krajinu uočavali su se izneseni elementi situacije. On je 16 oktobra poslao svoj konkretan predlog o neophodnosti razvijanja ofanzivnih dejstava u više pravaca sa osloncem na Bosansku Krajinu. Navodeći vojne i političke razloge, Operativni štab je ukazivao i na problem ishrane ovako koncentrisanih jedinica i naroda u Bosanskoj Krajini. I pored zaista krupnih napora da se u toku ljeta i jeseni prikupi što više namirnica i stvore zalihe na slobodnoj teritoriji, kao i dobrih rezultata koji su u tom pogledu postignuti, prema njegovom proračunu se oktobra 1942 raspolagalo rezervama hrane za vojsku samo za jedan mjesec. Taj ozbiljan problem mogao se riješiti samo na taj način što bi se dio snaga orijentisao ka susjednim oblastima u kojima bi se, nešto od plijena, a nešto od naroda, obezbijedila ishrana jedinica u toku zime. Između ostalog, predloženo je da se izvrši napad na Bihać i okolinu. Taj svoj predlog obrazložio je ovaj štab time što grad i okolinu brane relativno male i kvalitativno ne baš dobre ustaško-domobranske trupe, što sam grad nije najbolje utvrđen, što je kraj prilično bogat životnim namirnicama, što je stanovništvo naklonjeno Narodnooslobodilačkom pokretu i što bi se, u zajednici sa hrvatskim jedinicama, mogle odmah nastaviti operacije kroz Kordun i Baniju na sjever.

Vrhovni štab je u načelu prihvatio predlog da se izvrši napad na Bihać i okolinu i to čim prije kako bi se time parirala i neprijateljska ofanziva na Livno i Janj. Stoga je naredio 18 oktobra da se napad izvrši najkasnije do 5 novembra i da u njemu učestvuju po četiri krajiške i hrvatske i jedna proleterska brigada. Posebno je ukazao na potrebu da se pripreme za napad izvedu u najvećoj

tajnosti. U vezi s tim naredio je da Operativni štab u periodu priprema preduzme snažne demonstrativne napade na sektor Bosanski Novi—Ljubija, a da Glavni štab Hrvatske preduzme slične akcije u istočnoj Baniji na sektor Bosanski Novi—Sunja, u cilju vezivanja neprijateljskih snaga i skretanja njegove pažnje od Bihaća a, takođe, da se za vrijeme priprema ne izvode nikakve akcije oko Bihaća, već da se na položajima neposredno oko njega zadrže samo izviđački dijelovi. Operativnom štabu za Bosansku Krajinu naređeno je da izradi i Vrhovnom štabu dostavi svoj plan Bihaćke operacije kao i da njome neposredno rukovodi.

Prema tom planu, koji je dostavljen Vrhovnom štabu 19 oktobra, Bihać i okolna uporišta vezana za njega napadale bi tri krajiške i dvije hrvatske brigade, a dvije ojačane brigade obezbjeđivale bi napad od Bosanske Krupe i Slunja. Po oslobođenju Bihaća krajiške jedinice nastavile bi odmah nastupanje u dva pravca: ka Cazinu i Bosanskoj Krupi sa zadatkom da ovladaju ovim mjestima, a hrvatske jedinice bi dejstvovale ka V. Kladuši i Slunju. Po mišljenju Operativnog štaba, napad bi mogao uslijediti 25 oktobra.

Poslije ovoga Vrhovni komandant je ukazao Operativnom štabu za Bosansku Krajinu da pri planiranju napada i angažovanju odgovarajućih snaga ima u vidu da oslobođeni Bihać treba duže zadržati u našim rukama i da je zato potrebno planom predvidjeti zauzimanje svih onih podesnih oslonaca koji bi neprijatelju mogli poslužiti za ponovno ovlađivanje Bihaćom, tj. trebalo bi zauzeti Ličko Petrovo Selo i očistiti na sjeveru svu teritoriju do Slunja, uključujući i oslobođenje tog mjesta. To nalaže prikupljanje snaga koje će moći odmah nastaviti nastupanje i ovladati čitavom ovom prostorijom prije nego što bi to mogao učiniti neprijatelj.

Vrhovni štab je naredio 28 oktobra Glavnom štabu Hrvatske da učestvuje u Bihaćkoj operaciji. Dvije hrvatske brigade trebalo je da napadnu Ličko Petrovo Selo, očiste okolna sela i da potom na liniji Ličko Petrovo Selo —s. Izačić—s. Vrsta osiguraju glavnim snagama napad na Bihać od intervencije neprijatelja sa sjevera, a pomoćnim da spriječe njegovo izvlačenje iz Bihaća.

Prema uputstvima Vrhovnog komandanta, Operativni štab za Bosansku Krajinu odredio je da u Bihaćkoj operaciji učestvuju 1, 2, 3, 5 i 6 krajiška brigada, a Glavni štab Hrvatske odredio je za ovu operaciju 2 ličku, 4 kordunašku i 8 banisku brigadu. Raspored ovih snaga pred operaciju bio je sljedeći:

Prva krajiška nalazila se u rejonu Ključa kao rezerva za pravce Sanski Most—Ključ i Sitnica—Ključ;

Druga krajiška je poslije napada na s. Stari Majdan i s. Staru Rijeku noću 23/24 oktobra zadržana prema Ljubiji i Bosanskom Novom;

Treća krajiška je zatvarala pravac Sanski Most—Ključ;

Peta krajiška se, da bi izbjegla borbe sa glavninom 714 divizije koja je 20 oktobra otpočela novu operaciju na Kozari, prebacila sa nje preko rijeke Sane između Prijedora i Bosanskog Novog i po naređenju Operativnog štaba od 22-og odmaršovala u rejon s. Hašani—s. Rujiška, gdje je ostala do Bihaćke operacije;

Šesta krajiška je bila po bataljonima raspoređena prema Ljubiji, Bosanskom Novom i Bosanskoj Krupi;

Druga lička i četvrta kordunaška su 23 oktobra napale Tušilović (12 km južno od Karlovca) i u borbi koja je trajala 24 časa uništile garnizon od 500 ustaša i domobrana, pa su odavde odmaršovale na jug da bi noću 29/30-og izvršile napad na liniju s. Poljanak—s.Čatrnja—s. Rakovica—s. Oštarski Stanovi—Luketić Selo, kako bi na sebe privukle pažnju Bihaćkog garnizona koji je zaista na njihovu akciju intervenisao ustaškim dijelovima;

Osma baniska je, poslije napada na Glinu noću 22/23 oktobra, ostala na terenu Banije pomjerivši se na jug ka r. Uni.

Sve do 1 novembra u bližem rejonu Bihaća nije bilo naših jedinica, sem manjih izviđačkih i osiguravajućih dijelova. Napad 2 ličke i 4 kordunaške brigade na pomenutu liniju, koja je udaljena od Bihaća oko 30 km, nije izazvao zabrinutost kod njegove posade.

U toku 29 30 i 31 oktobra izvođena je koncentracija snaga. Jedinice su marševale najvećim dijelom noću da ih ne bi primjetila neprijateljska izviđačka avijacija.

Bilo je predviđeno da sve jedinice stignu u polazne rejone za napad u toku 31-og, ako bi se odmorile i pripremile za napad, čiji je početak bio određen za 1 novembar u 23,30 časova.

Istovremeno su 5 kordunaška i 7 baniska brigada otpočele 29 oktobra pritisak na željezničku prugu Bosanski Novi—Sunja. Ovoga dana uništena je željeznička stanica Majur i niz objekata od Majura do Sunje. Noću 1/2 novembra obje brigade su izvršile napad na Sunju i željezničku stanicu Brđani, uništivši ponovo niz objekata na ovom dijelu željezničke pruge. Saobraćaj je bio obustavljen. Energično i uspješno dejstvo 5 i 7 brigade na ovoj po Nijemce veoma značajnoj komunikaciji izazvalo je uznemirenost u štabu 714 divizije u Banjoj Luci i štabu 2 domobranske divizije u Sisku, pa su one odmah intervenisale jedinicama iz rejona Bosanski Novi—Prijedor i od Gline. Komandant 714 divizije, koji je u rejonu Bosanski Novi—Prijedor—Ljubija raspolagao krupnim snagama, odbiće da uputi pomoć napadnutom Bihaću, navodeći kao jedan od razloga napade na dio željezničke pruge Bosanski Novi—Sunja.

Tako je u potpunosti obezbjeđena tajnost u izvođenju priprema i postignuto puno operativno iznenađenje. Iz Bihaća je 1 novembra upućen uobičajeni telegram Glavnom stožeru domobranstva da na ovom području nema ništa novo.

U toku 31 oktobra i 1 novembra izvršene su neposredne pripreme štabova i jedinica za napad. Komandant Operativnog štaba sproveo je sa komandantima i političkim komesarima brigada i bataljona komandantsko izviđanje na kome je precizirao zadatke pojedinih brigada i način njihovog izvršenja, a takođe i zadatke onih bataljona koji su određeni da se ubace u unutrašnjost odbranbenog sistema grada. Komandantsko izviđanje izvršili su i komandanti brigada sa komandantima, komandirima i politkomesarima bataljona i četa na svojim otsjecima napada. Tamo gdje je teren dozvoljavao svi su borci u toku dana dobro osmotrili teren i neprijateljska uporišta koja će napadati.

b) Organizacija neprijateljske odbrane Bihaća

Operativni štab za Bosansku Krajinu raspolagao je uglavnom tačnim podacima o sastavu i snazi garnizona u Bihaću i njegovoj okolini, kao i rasporedom i stepenom fortifikaciske organizacije odbrane.

Posadu Bihaća i okoline činili su dijelovi 12 domobranske pukovnije, 19, 31 i 33 bojna 4 ustaškog stajaćeg zdruga i dijelovi 5 bojne 2 pješačke pukovnije. Garnizon je bio ojačan jednom haubičkom baterijom od 4 oruđa, sa tri protivtenkovska i jednim brdskim topom, i snabdjeven svim potrebama u municiji i drugoj ratnoj opremi, kao i dovoljnim zalihama hrane. Bihać je bio značajan administrativni centar jer je u njemu bilo središte ustaške župe Krbava i Psat, pa prema tome i dosta ustaških službenika, policajaca, agenata itd. Pored toga, u okolnim selima bilo je mjesne ustaške milicije koja se u slučaju opasnosti pridruživala oružanim jedinicama. Domobrani su bili slabe borbene vrijednosti, mada je i među njima bio izvjestan broj onih koji su se odmah po osnivanju domobranstva dobrovoljno javili u vojsku. Druga lovačka bojna iz Bihaća upućena je 22 oktobra u Gospić, a iz Gospića je 1 bojna 12 pješačke pukovnije imala stići u Bihać u sastav svoje pukovnije, ali, pošto je čekala da je smijeni 2 lovačka bojna, to u Bihać nije ni stigla do momenta napada, tako da je posada grada bila oslabljena pred sam napad za čitav bataljon.

U težnji da održi što prostraniju teritoriju oko samog grada što, s obzirom na neprekidan pritisak, osobito krajiških snaga, nije bilo moguće bez držanja stalnih posada po selima, komanda posadnog zapovjedništva, je prilično rascjepkala raspoložive snage, raspoređujući ih po četama, vodovima, pa i odjeljenjima, u okolna, često prilično udaljena sela. Grad je bio pritješnjen osobito sa istočne i južne strane — sa padina pl. Grmeča i pl. Plješevice koje su kontrolisale naše snage. Da bi obezbijedio grad, neprijatelj je u spoljnu liniju odbrane uključio sa istočne i južne strane sela: Pokoj, Čehići, Čavkići, Založje, Alibegovići, Vinča, Orljani, Golubić, Dobrenica, Skočaj, Zavalje, organizujući odbranu u samim selima i na podesnim dominantnim položajima oko njih. Sjeverno od Bihaća, u

dolini Une, neprijatelj je držao niz uporišta u cilju obezbjeđenja komunikacija, a među njima i sela: Brekovicu, Prošiće, Ostrožac, Kurtovo Selo, Srbljane, Jezero i Spahiće. Sa zapadne strane Bihaća kontrolisao je prostraniju teritoriju uključujući Ličko Petrovo Selo, pa sve do linije s. Čatrnja—s. Rakovica—Slunj, a od ove na istok oblast Cazinske Krajine sa garnizonima u V. i M. Kladuši, Cazinu, Bužimu, Pećigradu i ustaškom milicijom po selima. U liniju neposredne odbrane Bihaća sa desne strane Une uključena su sela Kralje, Kalina, Bakšaiš, stara i nova željeznička stanica, Hadžiabdića Brdo, Rasadnik i s. Ribić. Sa južne strane grada ova se linija protezala od s. Privilica preko Somišlja (k 447) na s. Žegar i dalje sa zapadne strane preko s. Križ i Bihaćkog Polja na s. Hatinac, stim što je neprijatelj dalje na sjeveru držao i s. Vrkašić. U svakom od pomenutih sela bila je posada jačine od čete do odjeljenja. Artiljerija je bila raspoređena u rejonu s. Ribić—Rasadnik—Hadžiabdića Brdo i u rejonu Somišlje (k 447) — Žegar—južna ivica grada.

U fortifikaciskom pogledu nije bio izgrađen jedinstven sistem odbranbenih objekata. Posade sela su iskopale rovove, izradile drvenozemljane bunkere, a tvrde zgrade uredile za odbranu. Između tako utvrđenih otpornih tačaka u pojedinim selima i na dominatnim položajima u njihovoj okolini ostali su međuprostori koji nisu bili posjednuti, već su kontrolisani osmatranjem i patrolama.

Linija neposredne odbrane grada bila je bolje utvrđena. Najbolje uređene otporne tačke bile su Somišlje (k 447) i logor u s. Žegaru. Liniju od s. Križ do s. Hatinac činili su dobro izgrađeni i dosta gusto postavljeni bunkeri. Isto tako je bila dobro fortifikaciski uređena linija od s. Bakšaiš, preko nove željezničke stanice, Hadžiabdića Brda i Rasadnika do s. Ribić.

Unutarnja odbrana grada nije bila naročito organizovana jer je neprijatelj imao težište odbrane u uporištima oko grada.

U toku oktobra, s obzirom na to da se opšta situacija u Bosanskoj Krajini, Lici, Kordunu i Baniji nepovoljno razvijala po neprijatelja, komanda garnizona je odlučila da pristupi izgradnji solidnijeg fortifikaciskog sistema.

Radilo se na dobavljanju materijala, a radovi su upravo počeli uoči samog napada.

Glavne domobranske snage bile su raspoređene na položajima istočno od grada i u uporištima s obje strane Une do s. Ostrožac, a 19 i 33 bojna 4 ustaškog stajaćeg zdruga držale su s. Žegar, logor i bunkere na liniji s. Križ—s. Hatinac, gdje su ujedno štitile i aerodrom na Bihaćkom Polju. U Ličkom Petrovom Selu, koje je bilo dobro utvrđeno, bila je 31 bojna 4 stajaćeg ustaškog zdruga.

Grupa, stvorena od 714 divizije i Banjalučkog ustaškog zdruga, koja je ovih dana čistila pl. Kozaru i osiguravala rudnik Ljubiju, kao i Bosanski Novi i Prijedor, mogla je najbrže i najefikasnije, i to krupnim snagama, intervenisati ka Bihaću. Pored glavnih snaga ove divizije, tu je bilo ukupno 14 ustaško-domobranskih bataljona. Pored toga, u Bosanskoj Krupi bila je kao posada 32 bojna 4 ustaškog stajaćeg zdruga. Usljed učestalih napada i neprekidnog pritiska na rudnik Ljubiju, kao i zbog ponovnog oživljavanja partizanskih akcija na Kozari, štab 714 divizije odlučio je da, poslije operacije na Kozari o kojoj je bilo riječi, angažuje svoje i pomenute ustaško-domobranske snage u stvaranju t. zv. pojasa osiguranja »Jugozapad« na liniji Bosanski Novi—s. Suhača—Antonića Glava (k 459)—Gaidžik (k 619)—s. Kamengrad—s. Djedovača—Sanski Most, kako bi najzad spriječio prebacivanje partizana na pl. Kozaru, osigurao nesmetan rad rudnika Ljubije i izvoz rude. Operacija za posijedanje pomenute linije imala je početi 3 novembra sa polaznih položaja iz rejona Bosanskog Novog, Blagaja,Ljubije, Starog Majdana i Sanskog Mosta. Pridajući osobit značaj ovim dejstvima, komandant 714 divizije odbiće da pruži pomoć Bihaću, a dio svojih snaga uputiće za odbranu željezničke pruge na dijelu Bosanska Kostajnica—Sunja, koju su napadale 5 kordunaška i 7 baniska brigada.

Pored toga, intervencija je mogla da uslijedi iz rejona Karlovac—Glina, gdje su bile jače snage 2 domobranske divizije i 3 ustaškog stajaćeg zdruga. Talijanske snage koje su bile dislocirane u Ogulinu, Karlovcu i dalje na sjever, pripremale su ovih dana i otpočele veliku ofanzivu

na Žumberak i Gorjance, u kojoj su bile angažovane i četiri ojačane ustaške bojne iz 3 stajaćeg zdruga. Usljed toga neprijatelj nije mogao ni sa ovog pravca ispoljiti ozbiljniji uticaj na situaciju oko Bihaća.

c) Zapovijest za napad

Operativni štab za Bosansku Krajinu izdao je 31 oktobra borbenu zapovijest za napad na Bihać i okolinu. Pošto je izložio vojnopolitički značaj operacije i dao podatke o neprijatelju, on je brigadama postavio sljedeće zadatke:

Osma baniska da izvrši napad na otsjeku s. Pokoj —s. Založje, razbije neprijateljsku spoljnu odbranu i nastavi nastupanje ka s. Bakšaiš, s. Hatinac i novoj željezničkoj stanici, da bi u sadejstvu sa 2 krajiškom uništila ova uporišta i prodrla u grad sa sjeveroistočne strane;

Druga krajiška da izvrši napad na otsjeku od škole u s. Založju do r. Une, likvidira uporišta na spoljnoj liniji odbrane i prodre u grad sa istočne strane između željezničke stanice i s. Ribić;

Prva krajiška da izvrši napad na otsjeku od r. Une do s. Skočaj i to tako da na s. Golubić ne napada, već da ga jednom zasjedom otsiječe od Bihaća, zauzme jaku otpornu tačku Somišlje (k 447) i s. Sokolac, a potom, sadejstvujući dijelom snaga 3 krajiškoj u zauzimanju s. Žegara, da napadne na grad sa južne strane;

Treća krajiška da izvrši napad na otsjeku s. Skočaj —s. Vedro Polje i to tako da uporišta u s. Zavalje i s. Skočaj ne napada već da ih obiđe, kako bi neposredno izvršila napad na najjače neprijateljsko uporište u s. Žegaru, a potom upala u grad sa jugozapadne i zapadne strane, stim da posebnom grupom izvrši napad na aerodrom u Bihaćkom Polju;

Druga lička da uništi neprijateljsku posadu u Ličkom Petrovom Selu;

Peta krajiška da izvrši napad na neprijateljska uporišta u selima Ostrožac, Brkići, Kurtovo, Srbljani, Jezero i Spahići, stim da ih uništi ili, ako to ne bude moguće, da ih blokira, a potom zauzme most u s. Ostrožac i pripremi ga za uništenje u slučaju potrebe;

Treći bataljon 6 krajiške da u sadejstvu sa 5 krajiškom presiječe drum Bosanski Novi—s. Gnjilovac—s. Ostrožac i telefonsku vezu Bihać—Cazin—Bosanska Krupa;

Šesta krajiška (bez 3 bataljona) da sa dva bataljona postavi zasjedu na drumu Bosanska Krupa—s. Radić—Bihać, a jednim bataljonom na drumu Bosanski Novi—Bosanska Krupa;

dvije haubice sa vatrenih položaja na Grabežu imale su ispaliti po jednu granatu na bunkere na Somišlju, a potom po 10 granata na grad, ali tek pošto pješadija otpočne napad.

Svim jedinicama je naređeno da na polaznim položajima ostave manje zasjede sa zadatkom da spriječe bježanje neprijateljskih vojnika iz Bihaća.

Za prihvat ranjenika kod kojih je potrebna hiruška intervencija, zapoviješću su određene dvije hiruške ekipe: jedna u s. Radić, a druga u s. Ripač, i dvije prihvatne bolnice — u s. Gudavac i s. Teočak.

Zapoviješću su regulisana i ostala pitanja: vodiči, evakuisanje plijena i zarobljenika, rezervni obroci hrane za jedinice, snabdijevanje jedinica alatom za sječenje bodljikave žice, benzinskim flašama za borbu protiv tenkova i nagaznim minama, određeni su borbeni znaci i dr.

Komandno mjesto Operativnog štaba za Bosansku Krajinu određeno je u s. Grabež, a potom na pravcu Grabež—Bihać.

Početak napada predviđen je za 2 novembar u 21.30 časova, što znači da je napad bio odložen za 24 časa. Do toga je došlo uslijed zakašnjenja 3 krajiške brigade koja je iz rejona Ključa otpočela pokret 30 oktobra uveče kada su je smijenili bataljoni 4 krajiške brigade.

U duhu direktiva Vrhovnog komandanta o eksploataciji uspjeha kod Bihaća Operativni štab je zapovješću ovako odredio zadatke jedinicama poslije oslobođenja Bihaća i njegove bliže okoline:

Druga lička i 8 baniska orijentišu se ka Slunju radi obezbjeđenja toga pravca;

Prva krajiška sa dijelovima 6 krajiške nastavlja nastupanje ka Cazinu da oslobodi ovo mjesto i obezbijedi pravce koji izvode sa sjevera;

Druga i 5 krajiška produžuju nastupanje dolinom Une da oslobode Bosansku Krupu i osiguraju pravac od Bosanskog Novog;

Treća krajiška određena je da ostane u Bihaću radi neposrednog obezbjeđenja grada.

Radi boljeg razumijevanja plana napada na Bihać treba napomenuti da je skrenuta pažnja jedinicama koje napadaju Bihać da izbjegnu frontalan napad na spoljnu liniju odbrane, već da probijanjem i ubacivanjem kroz međuprostore što prije prodru u grad, a manjim snagama izoluju i blokiraju pojedina uporišta oko njega. Posebno je naređeno 1 krajiškoj da ubaci jedan bataljon između s. Dobrenice, s. Sokolac i Debeljače (k 573) koji bi odmah upočetku izvršio iznenadan napad na jako utvrđeni i dominantni vis Somišlje (k 447). Ovlađivanjem Somišlja bila bi razbijena spoljna odbrana na južnim prilazima gradu i omogućeno brzo prodiranje, a istovremeno bi i odbrana ustaške glavnine u s. Žegaru bila u najvećem stepenu otežana. Drugoj krajiškoj je naređeno da jedan bataljon odmah ubaci između uporišta na istočnoj strani grada u dio na desnoj obali Une stim da zaposjedne most na Uni i ne dozvoli neprijatelju prebacivanje s lijeve obale rijeke na desnu. Na taj način su planom napada iskorišćene sve slabosti odbrane i obezbijeđeno je ne samo brzo razbijanje njenog jedinstva, već i posijedanje nekih ključnih tačaka što će naše jedinice dovesti u bolji položaj od snaga odbrane.

Isto tako treba istaći da je Glavni štab Hrvatske naredio štabu I operativne zone da u napadu na Bihać angažuje još i 4 kordunašku brigadu koja treba da presiječe drum Bihać—Ličko Petrovo Selo i Bihać—Tržička Raštela i onemogući intervenciju neprijatelja sa sjevera ka Bihaću, a istovremeno i izvlačenje neprijatelja iz Bihaća tim pravcima na sjever.

Na temelju zapovijesti Operativnog štaba i uputstava primljenih na komandantskom izviđanju, štabovi brigada su izdali svoje zapovijesti u kojima su bataljonima postavili sljedeće zadatke:

Osma baniska brigada: 2 bataljon zauzima s. Pokoj, produžava nastupanje desnom obalom Une ka s. Kalina i

s. Bakšaiš, uništava njihove posade i prodire u grad; 3 bataljon što prije uništava neprijateljsko uporište u s. Čavkići i produžava nastupanje ka drumu i željezničkoj pruzi, sa zadatkom da zauzme staru i novu željezničku stanicu i gimnaziju; 1 bataljon zauzima s. Založje, poslije čega će primiti nov zadatak;

Druga krajiška brigada: 1 bataljon ubacuje se između s. Vinca i s. Alibegovića u dio grada na desnoj obali Une sa ciljem da po mogućnosti posjedne most preko Une u gradu; 2 bataljon napada uporišta po selima na lijevom, a 3 bataljon na desnom dijelu napadnog otsjeka brigade sa ciljem da što prije slome otpor neprijatelja i upadnu u grad povezujući se sa 1 bataljonom;

Prva krajiška brigada: 1 bataljon se ubacuje između s. Dobrenica, s. Sokolac i Debeljače (k 573) i napada Somišlje (k 447), a potom prodire u grad; 2 bataljon dijelom snaga izoluje s. Golubić, a glavnim snagama zauzima s. Sokolac, pa preko s. Privilice napada grad; 3 bataljon zauzima s. Dobrenicu i s. Skočaj u sadejstvu sa snagama 3 krajiške brigade i s. Zavalje, a potom produžuje napad na s. Žegar sa istoka;

Treća krajiška brigada: 1 i 2 bataljon napadaju s. Žegar i produžavaju dalje napad na grad sa jugozapada; 3 bataljon napada grad pravcem s. Panjak—Rastići, a 4 bataljon preko Komarca napada aerodrom u Bihaćkom Polju, a potom u sadejstvu sa 3 bataljonom i grad sa zapadne strane;

Druga lička brigada: 1 bataljon napada s. Željava i s. Baljevac i povezuje se sa jedinicama 3 krajiške brigade; 2 bataljon zauzima Krnjakov Vrh (k 540) i produžava napad na Ličko Petrovo Selo sa južne i zapadne strane; 3 bataljon zauzima Čelopek (k 528) i produžava napad na Ličko Petrovo Selo sa sjeverne i istočne strane; 4 bataljon zauzima s. Rešetar, a potom obezbjeđuje napad na Ličko Petrovo Selo od eventualnog dejstva sa pravca s. Vaganac — s. Drežnik Grad;

Četvrta kordunaška brigada: 1 bataljon postavlja zasjedu na raskrsnici drumova Bihać—Izačić Grad i Bihać —s. Vrsta u visini Muslić-Sela sa zadatakom da spriječi

otstupanje neprijatelja iz Bihaća; 3 bataljon postavlja zasjedu u rejonu s. Vrsta sa zadatkom da spriječi upućivanje pomoći Bihaću pravcem od s. Tržička Raštela; 2 bataljon čisti s. Izačić Kula i Izačić Grad i u rejonu tih sela postavlja zasjedu sa zadatkom da spriječi upućivanje pomoći Bihaću sa pravca s. Vaganac;

Peta krajiška brigada: 1 bataljon zauzima s. Spahići i presijeca komunikacije u dolini Une; 2 bataljon, sa 3 bataljonom 6 krajiške, zauzima s. Miostra, s. Ostrožac, s. Prošići, s. Brekovica, a potom zatvara pravac Cazin—Bihać sa zadatkom da spriječi upućivanje pomoći Bihaću; 3 bataljon zauzima Kurtovo Selo i s. Jezero i sa 1 bataljonom zatvara komunikacije u dolini Une; 4 bataljon zatvara pravac Bosanska Krupa—s. Radić—Bihać;

Šesta krajiška brigada: 1 i 4 bataljon drže položaje prema Sanskom Mostu, Ljubiji i Bosanskom Novom, a 2 bataljon je imao da spriječi prodor neprijatelja pravcem Bosanski Novi—s. Otoka—Bosanska Krupa.

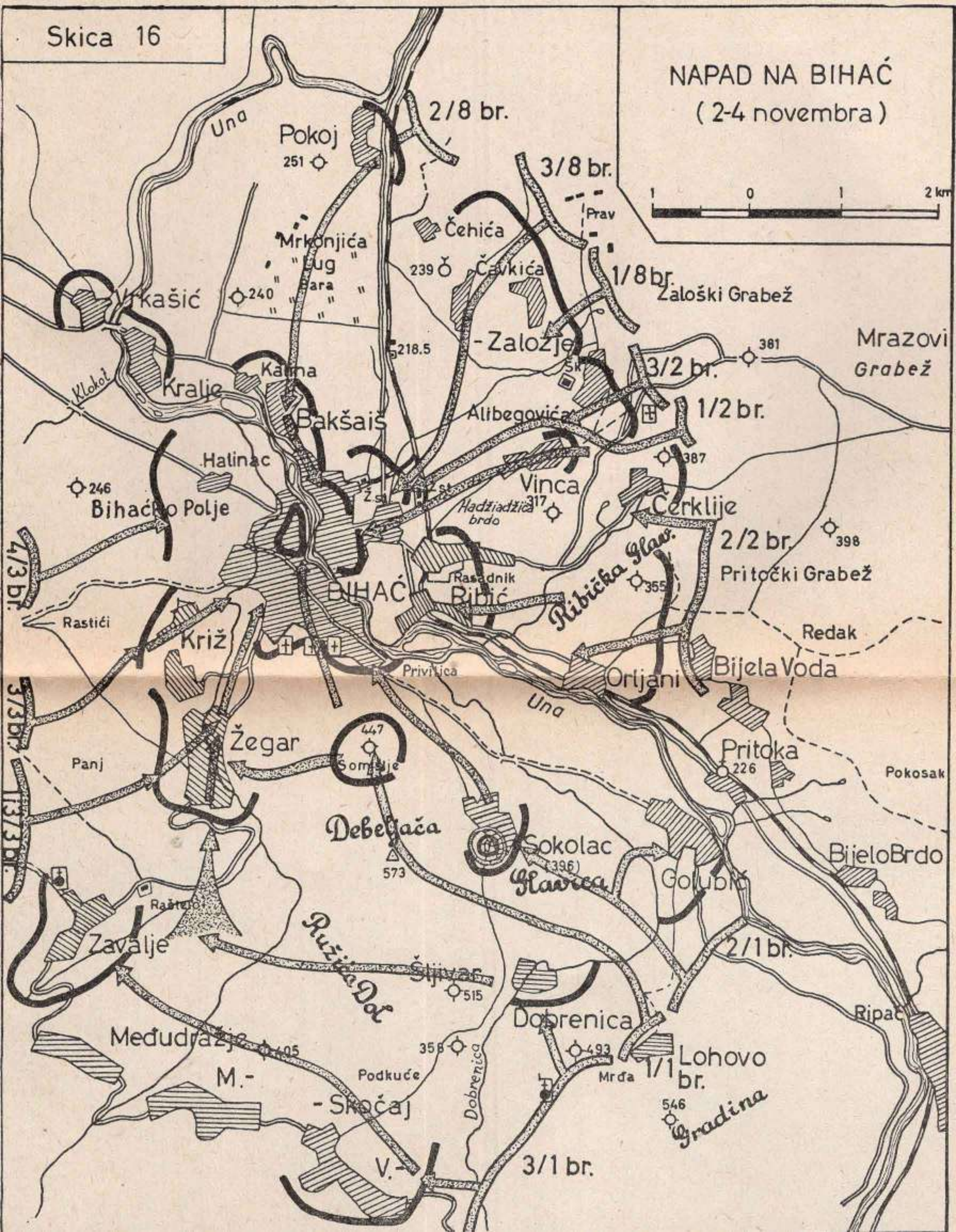
d) Tok napada

Jedinice su 2 novembra u 23.30 časova prešle u napad. 2 krajiška i 8 baniska su već u toku prve noći uspješno riješile dobivene zadatke. Prvi bataljon 2 krajiške se na određenom pravcu uspio bez borbe ubaciti u dio grada na desnoj obali Une pa, lomeći otpor iznenađenog neprijatelja, odmah je produžio prodor ka mostu na Uni, a 3 bataljon 8 baniske brigade je u prvom naletu na željezničku stanicu i zgrade preduzeća »Batinjol« razbio bombama neprijateljski otpor u bunkerima, zaplijenio 1 protivtenkovski top i 1 teški mitraljez i odmah zatim prodro u grad, organizujući napad na gimnaziju. Brz prodor ovih jedinica u grad već u prvim trenucima borbe djelovao je demorališuće na neprijateljske snage na spoljnoj liniji odbrane, što je omogućilo ostalim bataljonima ovih brigada da ih brzo razbiju. Drugi bataljon 8 baniske brigade je u prvom naletu zauzeo s. Pokoj, čija se posada razbježala ne dajući nikakav otpor, i odmah produžio napad na s. Bakšaiš, gdje je u kratkom sukobu zarobio 83

domobrana i zaplijenio 2 teška mitraljeza i 1 puškomitraljez, 65 pušaka itd., a potom je sa sjeverne strane ušao u grad. Prvi bataljon 8 baniske naišao je na jači otpor u s. Čavkići, koje su, pored domobrana, branile i ustaše. U 24 časa bataljon je uz gubitke od 3 mrtva i 5 ranjenih slomio taj otpor, pa je zatim uputio jednu svoju četu u grad za ojačanje 3 bataljona, a ostale njegove jedinice zadržane su u brigadnoj rezervi. Drugi bataljon 2 krajiške slomio je u brzom naletu otpor u selima Čekrlije, Orljani, Ribići i Rasadniku i prodro u južni dio grada gdje se povezao sa 1 bataljonom. I treći bataljon te brigade brzo je slomio otpor u selima Alibegovići i Vinca i produžio u grad gdje se povezao sa 1 bataljonom 2 krajiške i 3 bataljonom 8 baniske brigade.

Bataljoni 2 krajiške i 8 baniske su, koristeći paniku kod neprijatelja, svojim energičnim dejstvom i brzim prodorom u grad i vješto kombinujući dejstvo bombaša i pt topova, zauzimali u uličnim borbama zgradu po zgradu, tako da su do svanuća 3 novembra zauzeli dio grada na desnoj obali Une sem nekoliko uporišta iz kojih je neprijatelj pokušao da očuva bar mali mostobran u ovom dijelu grada i spriječi prodor naših jedinica preko mosta na lijevu obalu. U toku prijepodneva on je prešao čak i u protivnapad ali je razbijen, dok su naše jedinice, goneći ga ka mostu i dejstvujući pt topovima na preostale otporne tačke, ubrzo slomile i posljednji otpor na desnoj obali Une i tako u potpunosti izvršile svoj zadatak. Pokušaj da se dijelovi prebace preko mosta u dio grada na lijevoj obali spriječen je snažnom neprijateljskom vatrom iz 6 mitraljeza. Bočna vatra jedinica 2 krajiške i 8 baniske po neprijateljskim uporištima u gradu na lijevoj obali Une pretstavljala je podršku 1 i 3 krajiškoj brigadi. Drugi bataljon 8 brigade je u toku ovoga dana odbio pokušaj neprijatelja da se sa 3 čete probije od Cazina u Bihać, nanijevši mu krupne gubitke.

Prva i 3 krajiška brigada su naišle na mnogo veći otpor u napadu na spoljna uporišta i dio grada na lijevoj obali Une. Uspjeh odlučujućeg značaja postigao je 1 bataljon 1 krajiške svojim ubacivanjem između uporišta u s. Sokolac i s. Dobrenica i napadom na veoma utvrđeno Somišlje (k 447), koje je, zahvaljujući postignutom izne-

Skica 16
NAPAD NA BIHAĆ
(2-4 novembra)
0
1
2 km
2/8 br.
3/8 br.
1/8 br.
3/2 br.
1/2 br.
2/2 br.
4/3 br.
3/3 br.
1/3 br.
2/1 br.
1/1 br.
3/1 br.
Una
Pokoj
Čehića
Mrkonjića
Lug
Bara
Čavkića
Založje
Zaloški Grabež
Mrazovi
Grabež
Kralje
Kalina
Klokot
Bakšaiš
Alibegovića
Halinac
Bihaćko Polje
Vinca
Hadžiadžića brdo
Čerklije
BIHAĆ
Rasadnik
Ribić
Ribička Glava
Pritočki Grabež
Rastići
Križ
Privilica
Orljani
Bijela Voda
Redak
Žegar
Panj
Šomolje
Pritoka
Pokosak
Debeljača
Sokolac
Glavica
Golubić
Bijelo Brdo
Zavalje
Ružica Dol
Šljivar
Dobrenica
Ripač
Međudražje
M.-
Podkuće
Lohovo
Mrđa
-Skočaj
V.-
Gradina

nađenju, ubrzo zauzeto. Time je razbijeno jedinstvo spoljne odbrane grada na ovom pravcu i obezbjeđen dominantni položaj u odnosu na ustaške glavne snage u rejonu s. Žegar i neposrednu odbranu grada na njegovoj južnoj ivici, jer se sa Somišlja moglo razviti uspješno dejstvo u oba ova pravca. Prvi bataljon je sa Somišlja izvršio napad na Žegar i uspio zauzeti vojni magacin, ali je snažnim protivnapadom potisnut. Drugi bataljon 1 krajiške napao je s. Sokolac, čija se posada povukla u tvrđavu, pa je tu ostavio za njeno blokiranje jednu četu, a ostalim snagama je odmah produžio napad na s. Privilica, ispred koga je snažnim otporom zadržan. Treći bataljon 1 krajiške očistio je s. Dobrenicu odakle je neprijatelj pobjegao u tvrđavu u s. Sokolac, i s. Skočaj, gdje je pružio slabiji otpor a, u sadejstvu sa dijelovima 3 krajiške, i s. Zavalje. Poslije ovoga bataljon se prikupio u rejonu s. Zavalje, odakle je prešao u napad na s. Žegar s južne strane i upao u ustaški logor, ali je protivnapadom odbačen. Prvi i 2 bataljon 3 krajiške napali su taj ustaški logor sa zapada. Bataljoni su u prvom jurišu izbacili neprijatelja iz rovova, ali je njihov napad na tvrde zgrade bio zaustavljen. Treći i 4 bataljon 3 krajiške napali su preko Bihaćkog Polja liniju s. Križ—s. Hatinac, gdje su zauzeli niz rovova, ali su ubrzo upali u bočnu vatru iz rejona s. Žegar i s. Hatinac, što im je onemogućilo dalje prodiranje. U svitanje je neprijatelj iz s. Žegar prešao u protivnapad, koji je u toku 3 novembra ponovio nekoliko puta, ali je uvijek bio odbijen. Cilj ovih protivnapada bilo je Somišlje koje je neprijatelj na svaki način težio da povrati, jer bi tek time mogao stabilizovati odbranu na ovom otsjeku. Jedinice 1 i 3 krajiške su u toku dana izviđale neprijatelja i pripremale se za odlučan napad u toku iduće noći.

Peta krajiška brigada je u toku noći 2/3 novembra uspješno napala neprijateljske posade u selima oko Une sjeverno od Bihaća i presjekla komunikacije u dolini Une. Prvi i treći bataljon su već do 22.30 časova zauzeli sela Brkiće, Srbljane, Kurtovo Selo i Jezero, a zatim u toku noći i s. Spahiće. Drugi bataljon 5-te i 3 bataljon 6 krajiške prebacili su se na lijevu obalu Une i u toku noći razbili posade u selima Miostra, Brekovica, Prošići i Ostrožac. U Ostrožačku kulu sklonili su se ustaški ostaci gdje

su bili blokirani. Iz svih ovih sela neprijatelj je pobjegao bez otpora sem iz Miostre, gdje je dao oštar otpor ali je, pretrpjevši gubitke od 17 mrtvih i 30 zarobljenih, savladan. Bataljoni su zaplijenili 4 puškomitraljeza i 50 pušaka. Neprijatelj je u toku 3 novembra nekoliko puta pokušavao prodrijeti iz Cazina u pravcu Ostrošca snagama do bataljona, ali je svakiput bio odbijen. Trećeg novembra uveče, čim je bio izvješten o nastupanju jačih neprijateljskih snaga od Sanskog Mosta i Ljubije, štab 5 brigade naredio je da se 2 bataljon 5-te i 3 bataljon 6 krajiške prebace na desnu obalu Une u rejon M. Radić, a 3 bataljon 5 brigade u s. Suvaju, kako bi ih mogao upotrijebiti ka Lašci Palanci i Budimlić-Japri. Prvom bataljonu je naređeno da kontroliše most u Ostrošcu. Štab brigade je o svemu tome izvjestio Operativni štab za Bosansku Krajinu i predložio mu da odvoji dio snaga za obezbjeđenje pravca Cazin—Bihać pošto smatra da će neprijatelj i dalje pokušavati da pritekne u pomoć Bihaću. Tako je pravac Cazin—Bihać bio u toku 4 novembra jedini kojim je neprijatelj mogao ispoljiti svoj uticaj na situaciju u Bihaću, a da ga u tome nije imao ko spriječiti. U toku 3 novembra on je uspio dijelom snaga iz Cazina i stigao do pred Bihać, jer se dijelovi 4 kordunaške i 5 krajiške iz rejona s. Vrsta i s. Ostrožac nisu bili povezali, pa ih je tek ovdje dočekao i odbacio 2 bataljon 8 baniske brigade. Četvrti bataljon 5 krajiške bio je na obezbjeđenju više Bosanske Krupe iz koje neprijatelj nije preduzimao ozbiljnije pokušaje prodora ka Bihaću.

Druga Lička brigada je u silovitom i iznenadnom naletu na dobro utvrđeno Ličko Petrovo Selo uspjela da brzo savlada neprijateljsku posadu. Neprijatelj je imao 120 mrtvih i 56 zarobljenih. Samo grupa od 30 ustaša uspjela je umaći ka Slunju. Zaplijenjeno je 70 pušaka, 4 puškomitraljeza, 2 teška mitraljeza, 1 pt top, 10.000 puščanih metaka i drugog materijala. Brigada je imala 6 poginulih i 28 ranjenih.

Četvrta kordunaška brigada je u toku noći 2 novembra očistila sela Izačić, Tursku Gatu, Turiju, Vrstu i druga i zaposjela određene položaje. U toku dana 3 novembra na njene položaje neprijatelj sa sjevera nije napadao. Njene jedinice su dočekivale ustaše koje su bježale iz

Bihaća i Ličkog Petrovog Sela. Tako je 2 bataljon 4 kordunaške na položajima u rejonu s. Izačić dočekao i pohvatao 36 ustaša koji su bježali iz Ličkog Petrovog sela i s. Željave.

U toku 3 novembra pristigla je u rejon Ličkog Petrovog Sela i 1 lička brigada. Nju je štab I operativne zone odmah uputio na sjever da očisti sela Vaganac, Drežnik Grad, Rakovicu (na pravcu ka Slunju) i druga, ali je neprijatelj sva ova sela napustio i u toku noći 3/4 novembra pobjegao ka Slunju.

Trećeg novembra izjutra borbena grupa »Hofman« — jedinice 714 divizije ojačane domobransko-ustaškim snagama — pošla je sa linije Bosanski Novi—Blagaj—Ljubija —Stara Rijeka—Stari Majdan—Sanski Most u cilju posijedanja već pomenutog položaja obezbjeđenja »Jugozapad«. Veoma jake neprijateljske snage, podržane artiljerijom i avijacijom, potiskivale su dva bataljona 6 krajiške brigade i do uveče ovog dana ovladale linijom Antonića Brdo (k 459) — s. Podvidača — s. Kamengrad. Zbog toga je štab 5 krajiške izvukao dio snaga sa pravca Cazin—Ostrožac i zadržao ih u pripravnosti radi intervencije ka Budimlić-Japri i Lušci-Palanci.

Tako je napad na Bihać otpočeo i razvijao se prema predviđenom planu. Skoro sva uporišta oko Bihaća su uništena, a preostale snage neprijatelja prikupile su se u dio grada na lijevoj obali. Jedino su odoljevala napadu dva ustaška bataljona u svom logoru u s. Žegar, koja su odbranom iz veoma dobro utvrđenih otpornih tačaka i aktivnim dejstvima uspjela da u toku dana privremeno zaustave napad i prodor 1 i 3 krajiške u dio grada na lijevoj obali Une. Po podne 3 novembra neprijatelj je držao liniju s. Hatinac — s. Križ — s. Žegar — južna ivica Bihaća — s. Privilica. Pored ovoga, ustaše su se držale još u dvije izolovane otporne tačke — u starim tvrđavama u s. Sokolac i s. Ostrožac, gdje su blokirane. Oslobođenjem Ličkog Petrovog Sela i čišćenjem neprijateljskih uporišta duž komunikacija koje spajaju Bihać sa Slunjom, Karlovcem i Bosanskim Novim i njihovim posijedanjem, Bihaćki garnizon je bio otsječen, a izgledi za pomoć iz okolnih gar-

nizona bili su minimalni. Jedino je, osobito poslije povlačenja 2 bataljona 5-te i 3 bataljona 6 krajiške brigade, pravac od Cazina, preko s. Gradina i s. Brekovica bio otvoren, pa su se njime mogle probiti jače snage neprijateljske pješadije između jedinica 4 kordunaške u rejonu s. Vrsta i 5 krajiške u s. Ostrožac.

Ostatak neprijateljske posade u Bihaću bio je već u velikoj mjeri demoralisan. Komandant 4 ustaškog stajaćeg zdruga, koji je bio ujedno i komandant odbrane Bihaća, poslao je u 6 časova 3 novembra telegram Glavnom stožeru domobranstva da se pod pritiskom napadača povukao u centar grada i da se neće moći održati ako ne dobije pomoć. Glavni stožer je odmah intervenisao kod komandanta njemačke 714 divizije u Banjoj Luci da se 2 bojna 2 gorskog zdruga iz Bosanskog Novog uputi u pomoć posadi u Bihaću preko Cazina. Međutim, komandant 714 divizije je odbio ovaj zahtjev obrazlažući to time da ne može prekinuti poduhvat između Sanskog Mosta i Bosanskog Novog i da je primoran intervenisati ka ugroženoj komunikaciji Prijedor — Sunja, koja je pod udarom jakih partizanskih snaga iz Šamarice. Jedino je za pomoć posadi u Bihaću odobrio upotrebu 5 aviona sa aerodroma u Banjoj Luci. Glavni stožer domobranstva je tada naredio da u toku 3 novembra protiv naših snaga oko Bihaća dejstvuje grupa od 10 aviona. Pored toga, on je naredio da se 1 bojna 12 pješačke pukovnije smjesta uputi iz Gospića za Bihać, što je u toku 3 novembra i učinjeno. Snagama iz Karlovca, Slunja, Gline, Topuskog nije se u ovom momentu ništa moglo preduzeti ka Bihaću, jer su već četiri bataljona bila angažovana u ofanzivnoj operaciji na Žumberku, a dva su upućena u pomoć Sunji koja je napadnuta noću 1/2 novembra. Malobrojne posade, rasute po ovim selima od linije Ličko Petrovo Selo — Cazin pa sve do Slunja i V. Kladuše, otpočele su zahvaćene panikom bez ikakvog reda bježati već 3 novembra na sjever, šireći često fantastične vijesti o događajima kod Bihaća i jačini partizanskih snaga koje napadaju.

Organizovano nastupanje borbene grupe »Hofman« sa linije Bosanski Novi—Ljubija—Sanski Most na jugozapad, koje je otpočelo 3 novembra izjutra, moglo se kod naših štabova shvatiti (u nedostatku podataka o njenoj

namjeri) kao intervencija prema Bihaću. Ova grupa radila je po ranije izrađenom planu i imala je ograničen zadatak — da ovlada linijom Bosanski Novi — s. Suhača — Antonića Glava (k 459) — Gaidžik (k 619) — s. Kamengrad — s. Đedovača — Sanski Most da bi se na njoj utvrdila i na taj način konačno osigurala područje rudnika Ljubije od neprestanih napada sa juga i spriječila ponovno prebacivanje naših snaga na Kozaru. Operacija je, dakle, imala defanzivni karakter. Iz raspoloživih dokumenata jasno se vidi da komandant 714 divizije nije ni poslije vijesti o napadu na Bihać imao namjeru da mijenja zadatak grupe »Hofman«.

Prema svemu tome sudbina Bihaćkog garnizona bila je zapečaćena. Uslovi za produženje napada bili su veoma povoljni.

Poslije postignutih uspjeha u toku prve noći i 3 novembra do podne, Operativni štab je odlučio da produži napad na grad. Uslijed upornosti ustaških snaga u odbrani Žegara i dosta solidnog fortifikaciskog uređenja te odbrane, osobito oko ustaškog logora i na liniji s. Križ — s. Hatinac, odlučeno je da se izvrše solidne pripreme kojima je neposredno rukovodio zamjenik komandanta Operativnog štaba, i da se najprije slomi neprijateljski otpor u Žegaru, da bi se zatim moglo pristupiti konačnom čišćenju dijela grada na lijevoj obali Une. Napad 1 i 3 krajiške određen je za 15 časova 3 novembra stim što bi ih podržavale 2 krajiška i 8 baniska s desne obale, i to ne samo vatrom, već i pritiskom na most preko Une u cilju prebacivanja na lijevu obalu. Na situaciju prema Sanskom Mostu i Bosanskom Novom Operativni štab je reagirao na taj način što je naredio da se u pomoć bataljonima 6 krajiške odmah uputi jedan bataljon 5 krajiške, stim što će se, u slučaju potrebe, uputiti na taj pravac i čitava 5 brigada.

Pošto su kuriri bili jedino sredstvo veze između Operativnog štaba za Bosansku Krajinu i štaba I operativne zone u rejonu Ličkog Petrovog Sela, Operativni štab nije primio još nikakvu vijest o razvoju situacije kod 2 ličke i 4 kordunaške brigade. Ovo je imalo negativne posljedice, jer ni štab I operativne zone nije znao situaciju u Bihaću i okolini pa, razumije se, nije ni mogao najcjelishodnije

upotrijebiti svoje tri brigade kojima je raspolagao 3 novembra. Situacija je očigledno nalagala da se 4 kordunaška brigada orijentiše ka Cazinu da bi spriječila eventualni proboj neprijateljskih snaga ka Bihaću i, što je još značajnije, da bi onemogućila izvlačenje ostataka garnizona iz Bihaća lijevom obalom Une ka Ostrošcu i Cazinu. Na njeno mjesto trebalo je odmah rokirati 2 ličku koja se u toku 3 novembra i do podne 4-og zadržala u rejonu Ličkog Petrovog Sela. Međutim, pošto nije znao situaciju, štab I operativne zone usmjeravao je dejstvo svojih jedinica prema ranije postavljenom planu: 4 kordunašku je i dalje zadržao sa istim zadatkom u rejonu s. Vrsta — s. Izačić, 2 ličku u rejonu Ličkog Petrovog Sela, a 1 udarnoj brigadi je već 3 novembra izdao zapovijest da čisti neprijateljska uporišta ka Slunju. Vidjećemo da će ovakva situacija sjeverno od Bihaća olakšati položaj njegovog garnizona i omogućiti mu da izbjegne potpuno uništenje. Istina, postojala je mogućnost da se i 8 baniska izvuče iz dijela grada na desnoj obali Bihaća, jer su tamo bile dovoljne snage 2 krajiške, pa da se preko s. Vrkašić prebaci na lijevu obalu Une i na taj način spriječi upućivanje pomoći garnizonu Bihaća sa sjevera ili njegovo izvlačenje tim istim pravcem.

Prva i 3 krajiška brigada imale su pred sobom još veoma težak zadatak. U Žegaru i Bihaću koncentrisale su se ustaše koje nisu htjele da se predaju, a domobranske jedinice su stvarno već bile razbijene i najvećim dijelom zarobljene. Bilo je tu na uskom prostoru u jakim fortifikaciskim objektima prikupljeno oko 1.500 ustaša koje su počinile nebrojene zločine u ovom kraju. Računa se da je samo u Bihaću na najzvjerskiji način ubijeno oko 12.000 ljudi, žena i djece. Zato je razumljivo što su ovi krvnici davali takav otpor. Upornost njihove odbrane bila je olakšana i solidnošću objekata koje su naše jedinice morale zauzimati najvećim dijelom bombama i jurišem. Sve ustaše — od komandanta posade, ustaškog pukovnika, pa do posljednjeg ustaše, bio je zahvatio samrtni strah od juriša naših boraca i njihove pravedne osvete. To se jasno vidi iz izvještaja koje je posada slala u Zagreb i koje je Glavni stožer domobranstva prikupljao naknadno u toku istrage povodom gubitka Bihaća.

U 15 časova otpočeo je napad dijelova 1 i 2 krajiške na Žegar. Borba je bila vanredno žestoka. Borci su morali bombama savlađivati otpor ustaša iz rovova, bunkera i utvrđenih zgrada. Snažni napad sa svih strana ustaše nisu mogle izdržati i otpočele su napuštati svoj logor i položaje duž druma za Bihać. Naše jedinice su odmah nastavile napad na grad i do 21 čas 3 novembra ovladale su južnim i zapadnim dijelom grada na lijevoj obali. Neprijatelj se povukao u sjeverni dio grada i odbranu postavio na kanalu koji se nije mogao gaziti. Najžešće borbe u gradu bile su uveče između 19 i 20 časova. Ocjenjujući da je svaki dalji otpor beznadežan, komandant posade je u 22 časa izdao zapovijest za napuštanje Bihaća i proboj na sjever, ali se u neprijateljskoj dokumentaciji tvrdi da trupe nisu primile ovu zapovijest i da su zato nastavile otpor.

Više od 1.000 preostalih ustaša sada se našlo u povoljnim uslovima za odbranu, jer se ona na istočnoj strani naslanjala na Unu, a na južnoj i jugozapadnoj na kanal. Pokušaj jedinica 1 krajiške sa juga i 3 krajiške sa zapada da pređu kanal odbijen je snažnom vatrom. Po svanuću 4 novembra neprijatelj je, podržan avijacijom i vatrom dvije haubice iz neposredne blizine, prešao u protivnapad, ali je bio odbijen. Oko podne ovoga dana u grad je sa sjevera prodrla ustaška grupa od 300—400 vojnika. Ohrabren ovim pojačanjem, neprijatelj je ponovo preduzeo protivnapad na jedinice 1 krajiške brigade, ali je opet bio odbijen. Koristeći njegovo povlačenje, jedinice 1 krajiške su odmah prešle kanal i upale u prve kuće na njegovoj lijevoj obali. Od 14 do 16 časova razvile su se ogorčene borbe, osobito oko Bihaćke kule, crkve i magacina. Ovdje su borci 1 čete 1 bataljona 1 krajiške brigade bombama napali posadu na haubicama i zaplijenili oruđa. Oko 16 časova je preostala grupa od oko 800 ustaša napustila posljednju otpornu tačku u gradu i otpočela povlačenje na sjever. Pošto na tom pravcu nije sve do Ostrošca bilo naših jačih snaga, ona se uz gubitke od oko 100 ljudi, koje su joj prilikom izvlačenja iz grada nanijeli dijelovi 8 baniske, 2 i 5 krajiške brigade, uspjela probiti u s. Otoku. Pošto je lijevo krilo 3 krajiške u zapadnom dijelu grada bilo otkriveno, ono se poslije prodora ustaške grupe sa

sjevera u grad povuklo na jug zato što se od snaga 4 kordunaške, koje su bile južno od s. Vrste, pretpostavljalo da su nove neprijateljske jedinice koje prodiru u Bihać. Ovo je, takođe, olakšalo izvlačenje neprijatelja iz grada.

Na ostalim pravcima nije bilo značajnijih događaja. Hrvatske brigade su čistile sela sjeverno od Bihaća ka Slunju, a dijelovi 5 krajiške vodili su borbu oko Ostrošca, gdje su u toku 4 novembra uspjeli razbiti neprijatelja koji je pokušao deblokirati ustašku grupu u tvrđavi u s. Ostrožac i zaplijeniti 1 brdski top, 2 minobacača, 1 teški mitraljez i 5 puškomitraljeza, 50 pušaka, 7.500 metaka i druge opreme.

Dijelovi 1 krajiške su 5 novembra likvidirali otpor neprijatelja u tvrđavi s. Sokolac, gdje su zarobljena 53 vojnika, a u rejonu s. Zavolje razoružana je jedna grupa neprijateljskih vojnika jačine čete, koja se ovdje sklonila pošto je bila razbijena na odbranbenom položaju južno od Bihaća.

Tako se završio napad na Bihać. Neprijatelj je pretrpio krupne gubitke: 600—700 ubijenih i preko 800 zarobljenih, među kojima 35 oficira. Zaplijenjene su 4 haubice, 3 pt i 1 brdski top, 2 minobacača, i milion puščanih metaka i velik broj pušaka, puškomitraljeza i mitraljeza, kao i drugog ratnog materijala. Gubici naših jedinica iznosili su prema nepotpunim podacima od 80 do 100 ranjenih i 50 poginulih boraca.

e) Gonjenje neprijatelja

U duhu ranije izdatih direktiva Vrhovnog komandanta o eksploataciji uspjeha na Bihaću, Operativni štab za Bosansku Krajinu i štab I operativne zone Hrvatske izdali su odmah naređenje brigadama za gonjenje neprijatelja. S obzirom na situaciju ka Bosanskom Novom i Sanskom Mostu, Operativni štab za Bosansku Krajinu je unekoliko izmijenio zadatke brigadama postavljene u zapovijesti za napad na Bihać. Čim je dobio izvještaj da neprijatelj napušta Bihać, izdao je u 17 časova brigadama sljedeća naređenja:

8 baniskoj — da odmah prikupi jedinice i preduzme gonjenje neprijatelja pravcem s. Brekovica — s. Ostrožac —Cazin, pročisti teren i zauzme Cazin, povezujući se desno sa jedinicama 2 krajiške i lijevo 4 kordunaške brigade;

1 i 2 ličkoj i 4 kordunaškoj — da nastave čišćenje neprijateljskih uporišta na sjever i oslobode Slunj;

2 krajiškoj — da preduzme nastupanje dolinom Une, očisti neprijateljska uporišta duž komunikacija, izvrši pritisak na Bosansku Krupu i, zavisno od situacije, da je zauzme;

5 krajiškoj — da ojača snage 6 krajiške na liniji s. Budimlić Japra — s. Fajtovci — s. Dabar i da u sadejstvu s njima odbaci neprijatelja koji je u toku 3 i 4 novembra nastupao ka toj liniji;

1 krajiškoj — da prikupi svoje snage u rejonu Bihaća, gdje će ostati u rezervi Operativnog štaba;

3 krajiškoj — da ostane u Bihaću u ulozi garnizona u cilju uspostavljanja reda i obezbjeđenja evakuacije plijena.

Glavni štab Hrvatske je izmijenio zadatke svojih brigada utoliko što je naredio da 4 kordunaška i 8 baniska čine jednu operativnu grupu koja će nastupati pravcem Cazin—V. Kladuša—Cetingrad, a 1 udarna i 2 lička formiraju drugu operativnu grupu koja će nastupati ka Slunju. Obje grupe imale su da očiste čitav teren od neprijatelja i oslobode pomenuta mjesta.

Neprijatelja je bila zahvatila panika što je trebalo brzo iskoristiti. Zato su brigade, ne odmorivši se poslije teških danonoćnih borbi oko Bihaća, odmah pristupile izvršenju postavljenih zadataka. Neprijatelj nije ni izbliza bio onoliko slab koliko je bio zastrašen i demoralisan. U Bosanskoj Krupi je bila dobro utvrđena 32 ustaška bojna 4 stajaćeg zdruga. U toku noći 4/5 novembra ona je ojačana sa oko 600 ustaša istog zdruga koji su se povukli iz Bihaća. Ali čim je neprijatelj po podne 5 novembra primijetio podilaženje jedinica 2 krajiške brigade, napustio je Bosansku Krupu, zapalivši prethodno magacine i niz tvrdih zgrada. Sve njegove snage otstupile su u s. Otoku, čiju su posadu do tog momenta činile dvije čete. Ovdje je 4 ustaški stajaći zdrug dobio naređenje da ojača odbranu Otoke i na taj način spriječi prodor partizana ka

Bosanskom Novom. Međutim, komandant ovog zdruga je noću 5/6 novembra izvijestio Glavni stožer domobranstva da Otoku neće moći odbraniti, jer su mu jedinice demoralisane i neupotrebljive. Tako je garnizon od 1.500 ustaških zlikovaca otpočeo 6 novembra u 15 časova panično bježati čim je eksplodirala prva mina iz bacača 2 krajiške brigade. U Bosanskom Novom je razbijene jedinice 4 ustaškog zdruga prihvatio 3 bataljon 721 pješadiskog puka 714 divizije, a odavde su prebačene u Sunju gdje je od ostataka 19,31 i 33 ustaške bojne formirana jedna bojna.

Druga krajiška brigada je nastavila čišćenje ka Bosanskom Novom, pred kojim je zaustavljena. Ona je preduzela temeljito uništavanje svih objekata na drumu i željezničkoj pruzi u dolini Une i svoje jedinice rasporedila na podesnim položajima prema Bosanskom Novom sa zadatkom zatvaranja pravca ka Bihaću.

Dijelovi 8 baniske brigade su, čisteći sela sjeverno od Bihaća 6 novembra uveče, ušli u Cazin odakle je neprijateljska posada pobjegla na sjever. Ujutro 7 novembra su jedinice 4 kordunaške i 8 baniske brigade sa prostorije s. Mutnik—s. Slatina—Cazin krenule prema Cetingradu i V. Kladuši, čisteći sela ispred sebe od ustaške milicije, koja je panično bježala ne pružajući nikakav otpor. Dijelovi brigada su 8 novembra ušli u Malu Kladušu odakle je neprijatelj takođe pobjegao. Odavde je 4 kordunaška nastavila nastupanje u pravcu Cetingrada, a 8 baniska za Veliku Kladušu. Prvi bataljon 4 brigade, koji je noću ušao u Podcetin, bio je 9 novembra izjutra napadnut pravcem od Cetingrada i potisnut iz sela. Pošto su dan ranije dijelovi Kordunaškog partizanskog odreda ušli bez otpora u Veliku Kladušu koju je neprijatelj napustio, obje brigade su dobile zadatak da izvrše napad na Cetingrad, s. Batnogu i s. Podcetin, gdje je bilo oko 550 ustaša. Napad je otpočeo 10 novembra u 15.30 časova. Za dva ipo sata borbe neprijateljski otpor je slomljen i mjesta su oslobođena. Poslije ovoga je 4 kordunaška brigada ostala u rejonu s. Podzvizd na odmoru, a 8 baniska je upućena preko r. Korane ka Slunju.

Prva udarna i 2 lička brigada su kao jedna operativna grupa preduzele čišćenje neprijateljskih uporišta od Ličkog Petrovog Sela na sjever ka Slunju. U toku 6 no-

vembra su brigade izbile južno od Slunja ne naišavši nigdje na ozbiljniji otpor, pošto su neprijateljske posade po selima, jačine 100 do 200 ustaša, panično bježale ka Slunju. Tako su već u toku 4 novembra stigle u Slunj posade iz sela Vaganac, Drežnik Grad, Rakovica ukupne jačine 520 ustaša. Raniju posadu Slunja činile su 10 ustaška bojna, jedna četa iz 3 domobranske pukovnije i 194 žandarma, sa ukupno 950 vojnika, tako da je u Slunju i okolnim selima bilo 5 novembra oko 1.500 ustaša. Koristeći jedinice koje su se povukle ka Slunju, neprijatelj je organizovao odbranu Slunja na položajima Pliješ (k 389), Melnica (k 518), M. Melnica (k 471), s. Lumbardenik, s. Lađevac, s. G. Furjan, s. Štulić, riješen da se tu otsudno brani. Slunj i okolna sela bili su odranije dobro utvrđeni.

Nastupajući sa juga u duhu opšte direktive Glavnog štaba Hrvatske, 1 udarna i 2 lička brigada su preduzele napad na Slunj noću 6/7 novembra. Prva udarna je imala da napada na lijevom otsjeku od druma Rakovica — Slunj pa do r. Korane, a 2 lička na desnom od pomenutog druma pa udesno od r. Korane. Početak napada je bio predviđen za 6 novembar u 22 časa. Napad se, međutim, nije odvijao po predviđenom planu. Uslijed nedovoljnih priprema, nepoznavanja terena, slabih vodiča, velike kiše i pomrčine, sve su jedinice zakasnile, a neke su lutale sve do svanuća, tako da je većina bataljona prešla u napad tek 7 novembra od 5 do 7 časova. Magla i nepoznavanje terena onemogućili su korisnu upotrebu artiljerije i minobacača. Tako se napad odvijao neorganizovano i nepovezano, čas na jednom čas na drugom pravcu, što je neprijatelju omogućilo da protivnapadima preotima izgubljene pozicije. Njegova prednost bila je u tome što nije bio ugrožen sa sjevera. Mada su pojedini bataljoni postigli značajne uspjehe slomivši otpor neprijatelja na većem dijelu spoljnih uporišta, a neki od njih su probili i neposrednu odbranu Slunja, napad nije uspio i brigade su se morale povući da bi pristupile solidnijim pripremama. Gubici brigada u ovom napadu bili su 13 mrtvih i 61 ranjen, a 10 ustaška bojna, bez ostalih neprijateljskih jedinica, imala je 11 mrtvih i 40 ranjenih.

Glavni štab Hrvatske je poslije ovoga odlučio da se izvrše solidnije pripreme i da se za napad na Slunj angažuju, pored ove dvije brigade, još i 4 kordunaška i 8 baniska, koje su u međuvremenu zauzele Veliku Kladušu i Cetingrad i očistile sva sela oko njih i time stvorile povoljne uslove za uspješan napad na Slunj. Radi prebacivanja 8 baniske u prostor južno od Slunja, Glavni štab Hrvatske je tek 13 novembra izdao zapovijest za napad. Njome su jedinicama postavljeni sljedeći zadaci:

2 lička napada na otsjeku između r. Korane i r. Slušnice nanoseći glavni udar pravcem k 402 — k 294 — k 301 — k 272 u cilju slamanja neprijateljskog otpora u selima Lumbardeniku i Popovcu i ovlađivanja neposrednom odbranom grada na otsjeku k 301 — k 272; u neposrednom napadu na grad brigada je imala angažovati dva bataljona, a druga dva ostaviti u rezervi;

1 udarna napada na otsjeku od r. Slušnice do druma Slunj — s. Mrzlo Polje, nanoseći glavni udar pravcem Melnica (k 518) — raskrsnica cesta od Slunja ka s. Rakovici i ka s. Primišlju u južnom dijelu grada stim da uporišta na spoljnoj liniji napada sa tri bataljona i jednim u rezervi, a potom da nastavi napad na grad sa dva bataljona i dva u rezervi;

8 baniska napada na otsjek od druma Slunj — s. Mrzlo Polje do r. Korane nanoseći glavni udar na neprijateljsko lijevo krilo sa zadatkom da ovlada k 292, a odatle, poslije artiljeriske vatre, da napada grad sa dva bataljona i jednim u rezervi;

4 kordunaška, ojačana jednim bataljonom I kordunaškog partizanskog odreda, imala je da obezbijedi napad sa sjeverne i sjeveroistočne strane i to tako da jedan bataljon zadrži u Cetingradu, jednim da nastupa pravcem s. Ponor—Slunj vezujući neprijateljske posade po selima sjeverno od Korane u cilju obezbjeđenja desnog boka 2 ličke brigade, jednim da postavi osiguranje na r. Glini, a jednim da presiječe drum Karlovac—Slunj nastupajući ka Slunju sa sjevera;

dvije haubice 100 mm sa vatrenih položaja u rejonu druma Slunj — s. Rakovica u visini M. Melnica (k 471), podržavaju svojim dejstvom napad 1 udarne i 8 baniske brigade.

Zapoviješću je predviđeno da se između komandnog mjesta Operativnog štaba grupe i komandnih mjesta brigada i haubičke baterije uspostavi telefonska veza, a štabovima brigada je takođe naređeno da se po mogućnosti uspostavi telefonska veza sa bataljonima koji napadaju na pravcu glavnog udara svake brigade.

Početak napada određen je za 14 novembar u 14 časova ako bude magle ili u 16 časova ako je ne bude.

Za napad na Slunj izvršene su ovoga puta solidne pripreme. Jedinice su izvidile i dobro upoznale teren i na vrijeme zauzele polazne položaje. Pored haubica, brigade su u svom sastavu imale i 4 minobacača 81 mm, 1 brdski, 1 poljski i 1 pt top. Štabovi brigada izdali su svoje zapovijesti u kojima su precizirani zadaci pojedinih bataljona.

Sastav garnizona Slunj nije se mijenjao sem što je još nešto ojačao bjeguncima iz okolnih sela. Raspolagao je sa 2 pt topa i 3—4 minobacača. Neprijatelj je, osobito poslije napada od 7 novembra, bio još više demoralisan pogotovu kada je osjetio prikupljanje naših jačih snaga i kada je obavješten da mu je padom V. Kladuše i Cetingrada ugrožena otstupnica. Komandant posade je od ustaške vojnice u Zagrebu tražio hitna pojačanja u ljudstvu, artiljeriji i municiji, koje nije imao dovoljno, ali ova nisu stigla, jer neprijatelj u Karlovcu, Topuskom, Glini i drugim gradovima na sjeveru nije imao dovoljno snaga kojima bi mogao uspješno intervenisati ka Slunju.

Napad na Slunj otpočeo je u 15.30 časova 14 novembra. Uz podršku artiljerije i minobacača, bataljoni su pošli na juriš. Pošto su neki komandanti bataljona bili telefonom povezani sa artiljerijom, to je ova dejstvovala preciznom vatrom. Ustaše nisu mogle da izdrže taj juriš i ubrzo su napustile obje linije rovova i bunkera oko grada bježeći u varoš, gdje je među njima nastao opšti nered i rasulo. Svi su nastojali da se što prije prebaci na desnu obalu Korane, kako bi izbjegli uništenje. Već oko 18 časova grad je bio slobodan, a ustaše su u neredu bježale na sjever ka Karlovcu. Operativni štab grupe brigada je odmah izdao naređenje za gonjenje neprijatelja i to 1 udarnoj pravcem Slunj — s. Veljun, a 2 ličkoj pravcem Slunj — s. Glinica. Međutim, pošto je neprijatelj, raspršen po grupama, panično bježao nigdje se ne zaustavlja-

jući i pošto je već bila noć, brigade nisu uspjele uništiti njegove znatnije dijelove. One su izbile na liniju s. Veljun — s. Glinica i tu se zadržale radi odmora.

U napadu na Slunj naše jedinice su zaplijenile 1 pt top, 2 minobacača 81 mm, 2 teška mitraljeza i 2 puškomitraljeza, veći broj pušaka, municije i druge opreme. Pritom su ukupno imale 5 poginulih, 9 ranjenih i 2 nestala borca. Neprijateljski gubici nisu tačno ustanovljeni, ali iz izvještaja zapovjedništva 3 ustaškog stajaćeg zdruga, u Karlovac je od posade iz Slunja stiglo ukupno 1.197 ustaša, među kojima je bio veći broj ranjenih, što znači da je neprijatelj imao 300—400 poginulih i nestalih.

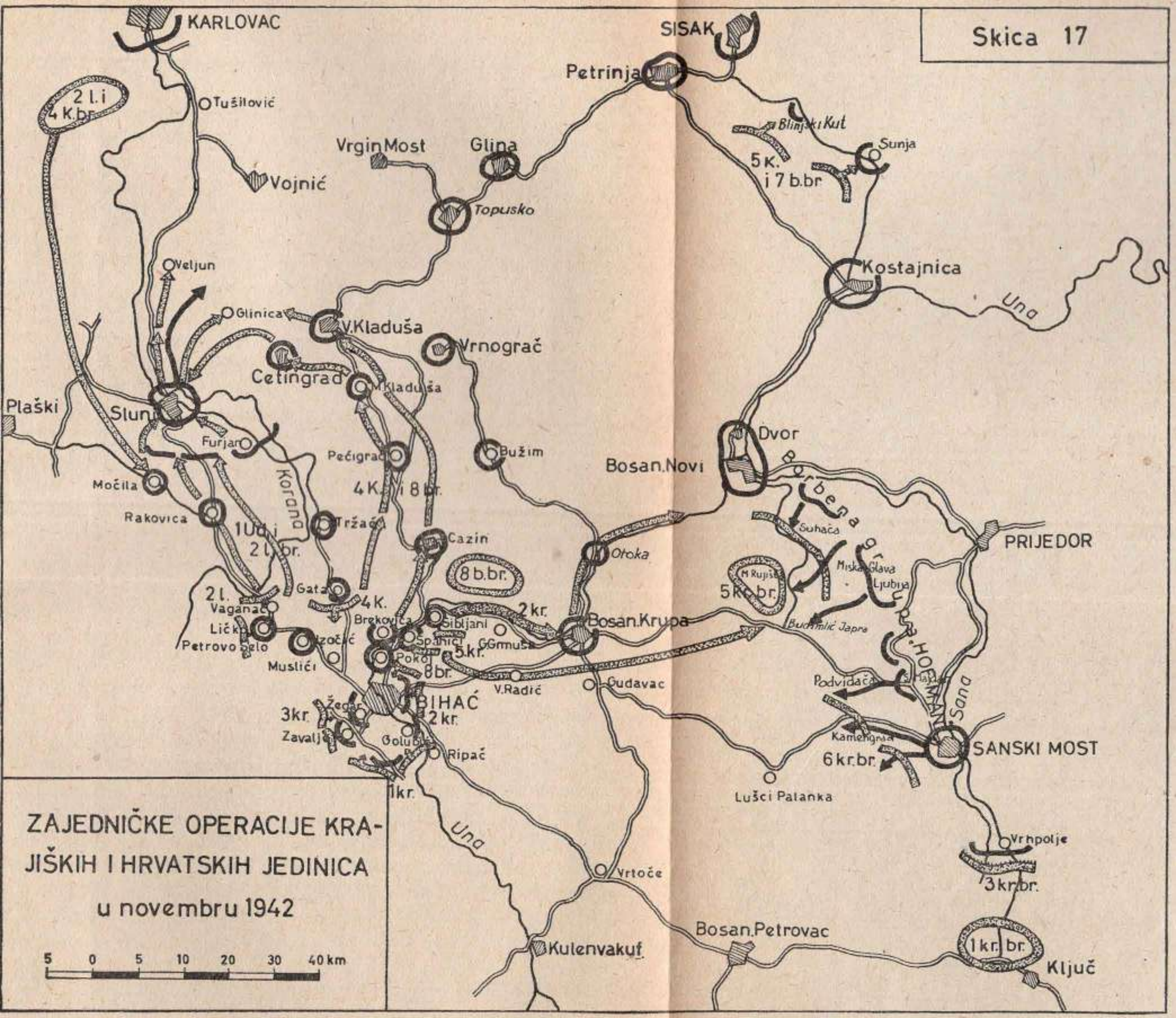
5 kordunaška i 7 baniska brigada su za čitavo ovo vrijeme aktivno dejstvovale, osloncem na pl. Šamaricu, na neprijateljska uporišta u dolinama Une i Gline i na komunikacije Bosanski Novi — Sunja, vezujući za sebe znatne neprijateljske snage.

Zajedničkim akcijama 5 i 6 krajiške brigade, kod kojih je 6 novembra stigao komandant Operativnog štaba za Bosansku Krajinu i dao im naređenje da pređu u protivnapad na isturene neprijateljske položaje na liniji s. Dabar — s. Eminovci — s. Fajtovci — s. Podvidača — s. Budimlić Japra — s. M. Rujiška, neprijatelj je bio zaustavljen i odbačen tako da je uskoro položaj na ovom pravcu bio stabilizovan. Neprijatelj je, stalno uznemiravan dejstvom naših jedinica, pristupio užurbanom utvrđivanju svoga odbranbenog položaja »Jugozapad«, držeći se isključivo njegove odbrane.

*

Tako su naše jedinice, koristeći izvanredan uspjeh na Bihaću, oslobodile veliku teritoriju u dolini Une i na sjever sve do linije Petrinja — Glina — Topusko — Karlovac. Oslobođenjem Cazinske Krajine čvrsto su povezane dotadašnje slobodne teritorije Like, Korduna i Banije u jedinstvenu teritoriju, a oslobođenjem Bihaća i Bosanske Krupe povezana je ta teritorija sa onom u Bosanskoj Krajini u jedinstvenu i prostranu slobodnu teritoriju.

Komandant 714 divizije konačno se odrekao ofanzivnih planova protiv naše glavnine. Njemu je postalo sasvim

Skica 17

ZAJEDNIČKE OPERACIJE KRAJIŠKIH I HRVATSKIH JEDINICA u novembru 1942

jasno da nema dovoljno snaga za ostvarenje takvih planova i zadovoljio se time da sačuva pozicije koje je držao — rudnik Ljubiju i komunikacije ka Zagrebu. Zato je sve svoje i mnogobrojne kvislinške snage vezao za izvršenje tog zadatka.

Ni Glavni stožer domobranstva nije imao snaga da bilo šta preduzme. Njemu su u prvoj polovini novembra svakodnevno stizali telegrami i izvještaji od potčinjenih štabova iz Karlovca, Topuskog, Gline i Petrinje u kojima se traži pojačanje i izvještava da se partizanska ofanziva neće zadržati. Tako, naprimjer, zapovjedništvo 1 zbornog područja izvještava telegramom 8 novembra da će Glina i Topusko pasti, jer se neće moći odbraniti od 18.000 partizana koji nastupaju s juga. Glavnom stožeru domobranstva i zapovjedništvu ustaške vojnice zaista nije bilo lako. Na pravcu nastupanja naših snaga s juga oni su raspolagali dosta slabim snagama. Od linije Ogulin — pl. Žumberak pa na istok do r. Save, uključujući i Zagreb, bili su raspoređeni, izuzev dijelova 714 divizije i ustaško-domobranskih snaga koje su bile pod komandom te divizije, 3 stajaći ustaški zdrug sa 5 bataljona, ostaci 4 stajaćeg ustaškog zdruga formirani u dva bataljona, četiri bojne poglavnikovog Tjelesnog zdruga, dvije ustaške pripremne bojne, a od domobranskih snaga bili su ovdje slabiji dijelovi 1 domobranskog zbora koji, pogotovu u ovoj situaciji, nisu pretstavljali nikakvu borbenu snagu.

Ni Supersloda nije bila u stanju da preduzme bilo šta efikasnije protiv partizana. Na molbe Glavnog stožera domobranstva ona je odgovarala da bi u ofanzivnoj operaciji protiv partizana u Cazinskoj Krajini i dolini Une mogla da učestvuje samo avijacijom. Isti odgovor dobio je i njemački komandant Jugoistoka na pitanje šta bi Supersloda mogla preduzeti u oblasti između rijeka Kupe i Une, gdje je situacija toliko kritična da dovodi u pitanje opstanak NDH i sam Zagreb. Talijani su se bili ozbiljno zabavili svojim nevoljama. Komandanti armije i njenih korpusa bavili su se upravo sada problemom zimskog smještaja trupa. Bilo im je iz iskustva poznato da pojedine udaljene garnizone, koji su povezani slabim komunikacijama, nije preporučljivo preko zime ostavljati, jer su često dolazili u ozbiljnu krizu, a pomoć im je u toku zime

teško pružiti. Zato je na predlog komandanta korpusa komanda 2 armije donijela odluku da se napusti niz mjesta među kojima Bosansko Grahovo, Imotski, uporište duž druma Livno—Sinj, pošto su Livno već oko 10 novembra evakuisale talijanske jedinice, i da se ta mjesta prepuste kvislinzima. Ovo će još više olakšati operacije naših jedinica i one će ponovo očistiti Livno, Duvno, a zatim Imotski, Posušje, Bosansko Grahovo i druga mjesta, uspješno prodirući u Dalmaciju. Sem toga, događaji u Africi i situacija na Sredozemlju uslovili su to da je talijanska Vrhovna komanda preduzela nove mjere za odbranu, zbog čega je u toku novembra izdala zapovijest Superslodi da odmah prebaci iz Jugoslavije u Italiju diviziju »Granatijeri«, a zatim diviziju »Sasari« i četiri bataljona »Crnih košulja«. Ovo je uslovilo izmjenu u dislokaciji talijanske okupacione armije utoliko što je odlučeno da se njene jedinice, osobito u Hrvatskoj, još više povuku na jug, orijentišući se u prvom redu na odbranu Dalmacije, njene obale i otoka. Radi obezbjeđenja Ljubljanske pokrajine, Supersloda je jedino ispoljila spremnost da brani Karlovac i njegovu okolinu, gdje su bile koncentrisane jake snage njenog 5 armiskog korpusa. Zato je tražila da pod njenu komandu potpadnu sve ustaško-domobranske jedinice na tom sektoru. Ali će se, prema odluci Superslode, ove snage držati potpuno defanzivno. U tom cilju preduzete su opsežne mjere za organizovanje odbrane, sve do uništavanja mostova na Korani i Mrežnici i izgradnje fortifikaciskog sistema u zoni Ogulin — Karlovac — Jastrebarsko.

Pohodom grupe proleterskih i udarnih brigada iz Crne Gore u Zapadnu Bosnu i ofanzivom koju je ona zajedno sa partizanskim snagama Bosanske Krajine i Hrvatske razvila tokom druge polovine 1942 g. u ovom dijelu naše zemlje, stvorena je takva situacija u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, da postojeće okupatorsko-kvislinške snage nisu pretstavljale nikakvu garanciju za očuvanje ni najvažnijih pozicija okupatora u Bosni i Hrvatskoj. I talijanska Vrhovna komanda, našavši se i sama u krizi, s obzirom na situaciju u Sredozemlju, nije bila sposobna da bilo šta ozbiljno preduzme za poboljšanje situacije u Jugoslaviji. Pošto su sve molbe i intervencije ostale bez rezultata,

ovakva je situacija primorala Pavelića da lično posjeti Hitlera i izloži mu beznadežan položaj u Hrvatskoj. Zaista, ništa drugo nije preostalo sem da Njemačka, kada je bila okupirana nimalo povoljnim razvojem događaja na Istočnom frontu, u Africi i na Sredozemlju, preuzme brigu za spasavanje situacije i na ovom ratištu. Ona je to morala učiniti i s obzirom na sve veći značaj Jugoslovenskog ratišta. Neposredno se postavljalo pitanje odbrane Balkanskog Poluostrva, pri čemu je oružani ustanak u Jugoslaviji pretstavljao najozbiljniju smetnju, jer su njegove snage kontrolisale znatan dio naše državne teritorije, sa tendencijom sve bržeg povećanja i u najvećem stepenu ugrožavale značajne komunikacije, čije je nesmetano funkcionisanje pretstavljalo jedan od osnovnih preduslova za uspješnu odbranu Balkana.

Zbog svega toga su na inicijativu njemačke Vrhovne komande preduzete opsežne mjere za rješenje situacije u NDH. Još 20 oktobra Hitler je izdao naredbu o novoj organizaciji komandovanja na području NDH. Njom je postavljen njemački opunomoćeni general u Hrvatskoj sa sjedištem u Zagrebu i komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj sa sjedištem u Slavonskom Brodu. Dužnost prvog je bila da preduzme sve mjere kako bi sredio oružane snage NDH, a drugoga da objedini komandu nad svim njemačkim jedinicama na tom području pošto se potreba za takvom komandom sve snažnije ispoljavala. Bile su preduzete opsežne mjere na reorganizovanju domobranstva i ustaša. Posljednji su dosada bili u odnosu na domobranstvo i njegov Glavni stožer potpuno nezavisni, dejstvujući samostalno i za svoj račun, tako da su pojedini ustaški bataljoni bili neposredno potčinjeni glavnoj ustaškoj komandi u Zagrebu pa, iako su djelovali na terenu zajedno sa domobranskim jedinicama, nisu u operativnom pogledu potpadali pod komandu pukova, divizija i armiskih korpusa koji su rukovodili dejstvima. Pavelić, koji je dosada uvijek nastojao da održi makar prividnu samostalnost svoje vojske i obezbijedi neposredno komandovanje iz Glavnog stožera domobranstva, sada je, preplašen razvojem događaja, pristao da potpunu komandu nad njegovim jedinicama preuzmu njemački i ta-

lijanski štabovi, zavisno od toga u čijoj se okupacionoj zoni nalaze pojedine ustaško-domobranske jedinice.

Njemački poslanik u Zagrebu preuzeo je inicijativu da se razmotri situacija u Bosni i Hrvatskoj i da se donesu zajedničke mjere za njeno rješenje. Tako je na prvom sastanku 13 novembra u Zagrebu, kome su prisustvovali i talijanski poslanik u NDH i pretstavnik ustaške vlade, njemački poslanik predložio da se izradi projekat zajedničkog plana za zimske operacije protiv oružanog ustanka, da se preduzmu mjere kako bi se na terenu što bolje povezale njemačke i talijanske komande i objedinile svoje napore i da se ustaške i domobranske jedinice stave neposredno pod komandu okupacionih trupa. Odmah iza ovog održano je vojno savjetovanje kome su prisustvovali njemački opunomoćeni general u NDH, šef talijanske vojne misije u NDH i načelnik Glavnog stožera domobranstva na kome je pretresana vojna situacija. Konstatovano je da je opstanak NDH doveden u pitanje, da je ugrožen Zagreb i sve značajne komunikacije u Hrvatskoj. Poslije ovoga će u toku decembra, u uslovima daljeg razvoja ofanzivnih operacija naših snaga, biti izvođene neprekidne pripreme za zajedničke zimske operacije protiv žarišta oružanog ustanka u Zapadnoj Bosni, Lici, Kordunu, Baniji i Dalmaciji koje su kod nas poznate pod nazivom Četvrta neprijateljska ofanziva. Ali će do njihovog početka naša glavnina, reorganizovana u prve divizije i korpuse Narodnooslobodilačke vojske, zadati okupatoru i kvislinzima još nekoliko snažnih udaraca i, naoružana novim oružjem i iskustvom, spremno dočekati i u višemjesečnim žestokim okršajima razbiti i ovu neprijateljsku ofanzivu i izići iz nje kao pobjednik. [142]

---

[142] Naređenja Vrhovnog štaba: OŠBK od 18, 26 i 27 X i 5, 6, 7 i 8 XI 8 hrv. brigadi od 27 X; Glavnom štabu Hrvatske od 28 X i pomoćniku načelnika Vrh. štaba od 8 i 13 X, AVII, k. 161—A reg. br. 6/6 i arhiv CK SKJ, reg. br. od 2313 do 2317, 2326, od 2335 do 2338 i 2352; izvještaji Vrhovnom štabu: od OŠBK 16 i 30 X i 3, 4, 6 i 7 XI, arhiv CK SKJ, reg. br. 2899, AVII, k. 161, reg. br. 12/1—1, arhiv CK SKJ, reg. br. 3180, 2581, 2584, 2582 i 2583; izvještaj obavještajca iz Bihaća od 19 X OŠBK, AVII, k. 161—A, reg. br. 48/5; skica Bihaća sa odbranom i plan napada OŠBK, isto, k. 162, reg. br. 1/7; naređenja OŠBK: 6 i 5 kraj. brigadi od 22 X, isto, k. 161, reg. br. 38/1 i 39/1; izvještaj 5 kraj.

*

Sredinom novembra, poslije višemjesečnih borbi, bio je ostvaren plan Vrhovnog komandanta o stvaranju jedinstvene slobodne teritorije u zapadnom dijelu Jugoslavije. U toku vojnih operacija sprovođene su i sve one vojne i političke mjere na daljem jačanju Narodnooslobodilačkog pokreta i Narodne revolucije koje su CK KPJ i Vrhovni štab donosili u toku protekle godine ipo dana razvitka oružanog ustanka. Temelji koji su postavljeni još u toku prvih mjeseci toga razvitka, a koji su se osobito jasno manifestovali na oslobođenoj teritoriji Zapadne Srbije, da bi se još snažnije razvili na novom žarištu oružanog ustanka opštejugoslovenskog značaja u Crnoj Gori, Sandžaku, Hercegovini i Istočnoj Bosni u prvoj polovini 1942 g., sada su na tlu Zapadne Bosne i nizu oblasti Hrvatske poprimili već jasno izražene forme.

---

brigade od 27 X OŠBK, Zbornik IV, k. 7, dok. br. 160; pisma zamj. komandanta OŠBK od 28 i 29 X OŠBK, AVII, k. 161—A, reg. br. 53/5 i k. 162, reg. br. 6/7; naređenja OŠBK od 29 X i bez datuma zamj. komandanta OŠBK, Zbornik IV, k. 7, dok br. 166 i 168; zapovijest OŠBK za napad na Bihać, isto, dok. br. 170; izvještaj obavještajca iz Bihaća od 31 X OŠBK, isto, dok. br. 172; izvještaji 8 hrv. brigade od 31 X štabu 1 oper. zone, Zbornik V, k. 8, dok. br. 99 i OŠBK, AVII, k. 161, reg. br. 13/1—1; zapovijest 8 hrv. brigade od 1 X za napad na Bihać, Zbornik V, k. 9, dok. br. 2; izvještaj 1 oper. zone od 2 X OŠBK, isto, dok br. 5; zapovijest 4 hrv. brigade od 2 X za napad na Bihać, isto, dok br. 6; izvještaji 5 kraj. i 8 hrv. brigade od 2 XI OŠBK, AVII, k. 868, reg. br. 6/1 i k. 161 reg. br. 15/1; izvještaj 2 hrv. brigade od 4 X 1 oper. zoni, isto, dok. br. 9; izvještaj Glavnog štaba Hrvatske od 4 XI Vrhovnom štabu, isto, dok. br. 10; izvještaji OŠBK: od 5 kraj. brigade i 1 bat. 6 kraj. brigade od 2 XI, 5 kraj. brigade, politkomesara 6 kraj. brigade i 1 bat. 6 kraj. brigade od 3 XI, Zbornik IV, k. 8, dok. br. 6, 7, 11, 12 i 13; izvještaj zamj. komandanta OŠBK od 4 XI OŠBK, isto, dok. br. 15; izvještaj OŠBK od 4 XI Vrhovnom štabu, isto, dok. br. 16; izvještaj 5 kraj. brigade od 4 XI OŠBK, isto, dok. br. 17; zapovijest 1 hrv. brigade od 6 XI za napad na Slunj, Zbornik V, k. 9, dok. br. 16; izvještaj 8 hrv. brigade i grupe 4 i 8 hrv. brigade od 7 XI OŠBK, isto, dok. br. 18 i 20; izvještaj 1 kraj. brigade od 6 XI OŠBK, Zbornik IV, k. 8, dok. br. 22; saopštenje OŠBK od 7 XI o oslobođenju Bihaća, isto, dok. br. 24; izvještaj 1 oper. zone od 4 XI OŠBK AVII, k. 161 reg. br. 18/1; izvještaji 5 kraj. brigade od 2 i 3 XI OŠBK, isto, k. 868, reg. br. 6 i 7/1; izvještaj 8 hrv. brigade od 4 XI OŠBK, AVII, k. 161—A, reg. br. 11/6; naređenje OŠBK od 6 XI 6 kraj. brigadi, isto, reg. br. 13/6; izvještaj 6 kraj. brigade od 3 i 5 XI OŠBK, isto,

Sprovođenjem odluke o stvaranju brigada iz ustaničkih teritorijalnih partizanskih odreda, što je otpočelo krajem 1941, stvorena je u procesu ofanzivnih dejstava u drugoj polovini 1942 na tlu Bosanske Krajine, Like, Banije, Korduna, Dalmacije, krupna vojna snaga, koja je odnijela niz značajnih pobjeda nad okupatorskim i kvislinškim trupama i pokazala svoja preimućstva nad prvobitnim oblikom organizacije oružanih snaga.

U toku širenja slobodne teritorije odvijao se i proces ujedinjavanja narodnih snaga oko oslobodilačke i revolucionarne platforme KPJ. Najsnažniji izraz toga jedinstva bili su narodnooslobodilački odbori, koji su se oslanjali na najšire slojeve naroda i masovne političke organizacije stvarane na inicijativu KPJ po selima i gradovima oslobođene teritorije. Vršeći istovremeno i funkciju vlasti na oslobođenoj teritoriji, ovi odbori su se od mjesnih, pa

---

k. 774, reg. br. 3 i 4/1; izvještaj 3 bat. 1 kraj. brigade o napadu na Bihać, isto, k. 787, reg. br. 19/2; petnaestodnevni izvještaj 6 kraj. brigade od 24 XI štabu 1 bos. korpusa, Zbornik IV, k. 8, dok. br. 79; izvještaj 1 hrv. brigade od 8 XI 1 oper. zoni, Zbornik V, k. 9, dok. br. 22; izvještaj Oper. štaba 4 i 8 hrv. brigade od 8 XI OŠBK, isto, dok. br. 23; izvještaj 2 hrv. brigade od 9 XI 1 oper. zoni, isto, dok. br. 25; naređenje Glavnog štaba Hrvatske od 13 XI za napad na Slunj, isto, dok. br. 40; zapovijesti 1 i 8 hrv. brigade od 14 XI za napad na Slunj, isto, dok. br. 46 i 49; izvještaj 2 i 1 hrv. brigade od 15 i 16 XI Oper. štabu grupe brigada, isto, dok. br. 53, 57 i 58; izvještaj 8 hrv. brigade od 16 XI o napadu na Bihać, isto, dok. br. 59; izvještaj 4 hrv. brigade od 17 XI 1 oper. zoni, isto, dok. br. 61; izvještaj 1 oper. zone za period od 1—15 XI Glavnom štabu Hrvatske, isto, dok. br. 63; izvještaj Glavnog štaba Hrvatske od 21 XI Vrhovnom štabu, isto, dok. br. 78; dnevni izvještaji neprijateljskih jedinica za novembar, AVII, k. 15; izvještaj 10 ustaške bojne od 4 i 8 XI zapovjedniku ustaške vojnice, Zbornik V, k. 9, dok. br. 126 i 137; izvještaj ustaške vojnice od 15 XI Glavnom stožeru domobranstva, isto, dok. br. 153; izvještaj župske redarstvene oblasti Bihać od 29 X, AVII, k. 65, reg. br. 43/7; dopis Ministarstva unutarnjih poslova od 16 XII Ministarstvu domobranstva, isto, reg. br. 7/8; naređenja Glavnog stožera domobranstva od 21 X i 3 XI Pothvatnom zapovjedništvu Bihać i 1 zrakoplovnoj skupini, isto, k. 66, reg. br. 18/2 i 2/3; izvještaj 2 oružničke pukovnije od 21 XI, isto, k. 93, reg. br. 43/8; dopis ustaške vojnice zapovjedniku stajaćih djelatnih zdrugova od 7 IX i Glavnom stožeru domobranstva od 13 XI, isto, k. 114, reg. br. 7/24; i 24/24, operaciski dnevnik Superslode, isto, k. 58, reg. br. 1/7a.

preko opštinskih i sreskih, razvili u jedinstven sistem nove, revolucionarne vlasti, na čijem se čelu nalazio Vrhovni štab sa svojim Privremenim upravnim otsjekom. U cilju što boljeg organizovanja pozadine u službi frontu u uslovima kada je glavnina oružanih snaga novom organizacijom prestala biti vezana za određenu teritoriju i postala mobilna, realizovane su i odluke Vrhovnog štaba o stvaranju vojno-teritorijalnih organa, koji su se od seoskih i partizanskih straža preko komandi mjesta i područja razvili takođe u jedinstven sistem, koji se u mobilizaciji svih snaga slobodne teritorije u službi frontu naslanjao na narodnooslobodilačke odbore.

Tako su se već jasno ispoljile i u vojnom i u političkom pogledu konture jedne nove državne organizacije — nove države koja vodi rat za oslobođenje i svoj društveno-politički preporod. To se ogledalo u postojanju vojske, koja vodi bitke i bojeve protiv okupatora i kvislinga — vojske, čiji regularni karakter, a time i status ratujuće snage, de facto nije više niko mogao negirati, i u postojanju slobodne teritorije koja je, izgrađenim sistemom vlasti i vojnoteritorijalnih organa, poprimila karakter državne teritorije. Time je oružani ustanak naroda Jugoslavije jasno ispoljio svoje dalekosežne vojne i političke ciljeve.

Na taj način je potvrđena vitalnost oružanog ustanka i pravilnost političke linije KPJ. U tom pogledu period koji smo ovdje obradili pretstavljao je odlučujuću prekretnicu. Riješena su bila osnovna pitanja o mogućnosti mobilizacije narodnih snaga u oružanu borbu i stvaranja njihovog političkog jedinstva, kao osnove za vođenje permanentnog rata za oslobođenje i revolucionarni preobražaj, o mogućnosti stvaranja armije koja bi bila sposobna da pobjeđuje okupatora i kvislinge i da kroz te pobjede neprekidno jača, stvarajući uslove za konačan obračun, i o mogućnosti izgradnje nove državne organizacije, putem stvaranja sistema političke i vojne vlasti na oslobođenoj teritoriji. Na tim pitanjima je politika okupatora i kvislinga doživjela odlučujući poraz. Pokazalo se da pod uslovima pravilne vojne i političke linije Narodnooslobodilačkog pokreta okupator i kvislinzi ne mogu razbiti oružani ustanak niti ofanzivama i represalijama, niti pokušajima da se rukovodeća politička snaga toga ustanka

izoluje od naroda izazivanjem građanskog rata i bratoubilačkih pokolja. Kvislinzi su u tim pokušajima bili samo sredstvo politike okupatora i njegov oružani odred. Time su oni u političkom pogledu bili demaskirani i sveli se na oružane bande koje su se ispred udaraca oružanih snaga ustanka mogle spasti samo neposrednim naslonom na okupacione trupe. Snage su se bile već izdiferencirale: na jednoj strani bio je narod sa svojom vojskom i svojim borbenim političkim i revolucionarnim organizacijama, a na drugoj okupator i domaća reakcija. Pod uticajem razvitka oružanog ustanka i njegovih pobjeda sve se više raspadaju kvislinške političke i vojne organizacije kao i one političke snage koje su dotle bile »neutralne« a stvarno su, poput voćstva Hrvatske seljačke stranke, išle na ruku okupatoru. Taj proces diferenciranja i raspadanja u kvislinškom taboru u ovom momentu bio je karakterističan za čitavu Jugoslaviju. Krajem 1942 g. u zapadnom dijelu zemlje taj proces je već bio ušao u završnu fazu. Četnici i ustaše nisu više imali ozbiljnije političke podrške ni u onim krajevima gdje su ranije imali najjače pozicije. Prodorom naših jedinica u te krajeve stvarani su povoljni uslovi za okupljanje naroda oko politike Narodnooslobodilačkog pokreta, pa i za formiranje mjesnih partizanskih jedinica, kao što smo vidjeli na primjeru Prozora, Duvna, Livna, Posušja, gdje u ranijem periodu nije uopšte bilo naših snaga. To se ponovilo i na teritoriji Mrkonjić Grad — Banja Luka — Sanski Most, a u periodu novembar 1942 — januar 1943 i u oblasti srednje Bosne. Dio četnika je u takvim uslovima pristupao partizanima ili je napuštao četničke jedinice i odlazio kući, a onaj njihov najzagriženiji dio bježao je u okupatorove garnizone. Tek je samo poneka manja grupa ostajala na terenu krijući se pomoću mreže jataka.

Domobranstvo je, takođe, ušlo u najozbiljniju krizu. Njemu više nije bilo moguće povjeriti bilo kakav ozbiljniji borbeni zadatak. Zbog toga su Nijemci odlučili da ga reorganizuju i učvrste stvaranjem legionarskih jedinica, slanjem na obuku u Njemačku, miješanjem ustaških i domobranskih jedinica i izbjegavanjem da se domobran-

skim jedinicama daju samostalni borbeni zadaci.[143] Kriza ustaškog pokreta, a sa njim zajedno i domobranstva i politike voćstva Hrvatske seljačke stranke, već se bila jasno manifestovala i u onom dijelu Hrvatske gdje je donedavna njihov uticaj bio najjači — u Zagrebačkoj oblasti i Zagorju. Sve su češće žalbe ustaških vlasti na narod, koji neće da se odaziva na mobilizaciju, pruža podršku partizanima i stupa u njihove redove, na seljake koji »po danu rade svoje poslove, a po noći učestvuju u

---

[143] Za ocjenu situacije u Hrvatskoj karakteristična je bilješka koju je predao njemački tajni savjetnik Hudeček njemačkom poslaniku u Zagrebu krajem novembra 1942, a u kojoj između ostalog stoji:

»...Činjenica da je Vlada doskora pomagala one organizacije iz kojih je ponikla, imala je kao posledicu, da ista više ni kod koga dela stanovništva ne uživa poverenje... Što se tiče ustaša raspuštanje ne dolazi u obzir pošto bi to značilo naterati ih u opoziciju — partizanima; naprotiv zadatak se sastoji u tome, da se ovim formacijama koje se sastoje od snažnih elemenata, oduzme njihova samostalnost i da se podvrgnu državnoj vlasti ili jedinstvenom vojnom voćstvu... Pitanje je da li je današnja Vlada dovoljno jaka da uredi pitanje ustaša, pošto na svim merodavnim mestima u državi još sede ljudi koji su proizašli iz ustaških redova...

...Ovim pojavama (— jačanja partizanskog pokreta — primjedba P. M.) treba pridati veći značaj, pošto izgleda da su ovo neprijateljske pripreme za obrazovanje drugoga fronta. Ako se pokušaj iskrcavanja izvrši u Dalmaciji, tada će front biti pred Zagrebom, a ne pred demarkacionom linijom. S obzirom na položaj hrvatske Vlade, izgleda da su neizostavno potrebne protivmere, koje se mogu da preduzmu samo od strane vojske.

Pojmljivo je da se u glavnom gradu Zagrebu, pre nego na drugim mestima, obrazovalo žarište nervoze. Cilj da se među stanovništvo unese nemir, u Zagrebu je postignut...

Na budućnost se uopšte gleda pesimistički, a isto tako i na unutrašnje smirenje i na suzbijanje ustanka, pa se ukazuje na potrebu da se od strane Nemačke preduzmu snažne vojničke mere... Hrvatska vojska zasada još nije sasvim sposobna za borbu... Ipak bi se iz ovoga ljudstva moglo mnogo toga izvući, pošto su se i hrvatski pukovi u Svetskom ratu ubrajali među najbolje pukove koji su bili pod austrougarskom komandom. Njihova će se borbena vrednost tek onda potpuno pokazati, kad u odgovarajućoj formi budu stavljeni pod nemačku komandu. Brojno stanje ovih trupa može se uzeti da iznosi oko 200.000 ljudi. Uz ovo bi došli 40.000 ustaša, koji bi se kao trupa vrlo dobro pokazali ako bi se stvorila jedna viša komanda kojoj bi se oni disciplinovano potčinili... Delatnost partizana ometa uticaj vlasti na velike delove zemlje...« (AVII mikrofilm, L-N 18-h 310532-8).

partizanskim akcijama« itd. Tako se broj partizana u II operativnoj zoni, koja je zahvatala pomenute oblasti, popeo od 250 u aprilu 1942 na 1.400 krajem 1942 g. U toj zoni je formirana 13 proleterska brigada koja je dejstvovala u neposrednoj blizini Zagreba.[144]

U istočnom dijelu zemlje nije u drugoj polovini 1942 g. nigdje zabilježeno jačanje političkog uticaja kvislinga i njihovih oružanih snaga. Narod se sve jasnije ograničavao od četničke politike u Istočnoj Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji. Njemu je postajalo sve jasnije da je relativan mir i spas od masovnih represalija bio plaćen organizovanjem izdajničkih četničkih odreda i njihovim uče-

---

[144] Za ocjenu stanja u Hrvatskoj krajem 1942 g. osobito je značajan izvještaj CK KPH od 14 novembra CK KPJ (arhiv CK SKJ, reg. br. 15142), u kome se između ostalog kaže:

»U toku zadnjih dva mjeseca uspjeli smo učiniti velik korak na putu pokretanja hrvatskog naroda na ustanak. Prebacivši znatne partizanske snage na teritorij II i III zone (Žumberak, Moslavina, Slavonija) uspjeli smo osloboditi niz hrvatskih krajeva...

... U Moslavini se povoljno razvija partizanski pokret. Tamošnji je odred za poslednji mjesec i pol porastao na oko 360 boraca... Slanje jedne čete iz Žumberka preko Ivančice za Kalnik imalo je za posljedicu mobilizaciju oko 40 omladinaca iz Varaždina...

U svim hrv. krajevima HSS-ovsko članstvo i niži funkcioneri ulaze sve više u borbu. U kotarevima Samobor, Velika Gorica, Stubica, Pisarevina ima veliki broj HSS-ovaca u ilegalnim narodnooslobodilačkim odborima...«

Pošto se u pismu konstatuje da je HSS »u potpunom raspadanju«, kaže se:

»U vezi s tim pojavama mi u HSS namjeravamo sabrati sve te pojedince i grupice, koje stoje na liniji narodnooslobodilačke borbe, uticati na njih da se otvoreno izjasne za narodnooslobodilačku borbu i sklopiti s njima kao grupom sporazum o zajedničkom djelovanju u cilju okupljanja i onih masa, koje još danas ne uzimaju aktivnog učešća u ovoj borbi...

Karakteristično je u poslednje vrijeme i držanje manjina prema narodnooslobodilačkoj borbi. U Slavoniji su neka švapska sela izjavila da se neće boriti protiv naše vojske. To su naše jedinice iskoristile, te je čitavo jedno švapsko selo predalo partizanima puške bez borbe. Česi i Slovaci sa oduševljenjem primaju i hrane partizane, a pojedinci već i stupaju u odrede. Zapažaju se i simpatije mađarske manjine prema našoj vojsci...«

Situacija je bila povoljna i u Sloveniji. Višemjesečna okupatorsko-kvislinška ofanziva nije donijela odlučujuće rezultate. Evo nekoliko ocjena te situacije, izloženih u pismu E. Kardelja od 12 I 1943 drugu Titu:

šćem u borbi protiv oružanog ustanka. Na toj osnovi su ovdje organizacije KPJ i partizanski štabovi razbijali uticaj četnika i njihovih oružanih formacija. Takav razvitak omogućiće Vrhovnom štabu da početkom iduće godine izradi strategisko-operativne planove čije će izvršenje donijeti odlučujuću prekretnicu najprije u Istočnoj Bosni, a zatim u Hercegovini, Crnoj Gori, Makedoniji i Srbiji.

Jednom riječju, prošao je period u kome je osnovni cilj bio da se sačuvaju ustaničke snage od razornog uticaja okupatora i kvislinga i spriječi mobilizacija naroda u razne kvislinške organizacije za borbu protiv Narodnooslobodilačkog pokreta. Stvoreni su bili uslovi da se na bazi postignutih vojnih i političkih rezultata pređe u odlučnu vojnu i političku ofanzivu za konačnu afirmaciju političke linije Narodnooslobodilačkog pokreta, za punu mobilizaciju i ujedinjavanje snaga naroda u svim oblastima zemlje, za stvaranje jedinica armije i novih organa vlasti u čitavoj Jugoslaviji. U tom pogledu novo žarište oružanog ustanka u zapadnom dijelu zemlje, stvoreno u toku 1942 g., imalo je da odigra odlučujuću ulogu.

Tako je, s jedne strane, stepen do koga su se razvile vojne i političke snage oružanog ustanka na oslobođenoj teritoriji u Zapadnoj Bosni i nizu oblasti Hrvatske i, s druge, povoljan razvoj vojnopolitičke situacije i, posebno, političkih prilika u čitavoj zemlji, omogućavao i nalagao

---

»Zahvaljujući postojanju OF, naša je vojska tako srasla s narodom, da danas ne samo što može da se razvija i raste pored guste mreže belogardiskih uporišta (belogardista danas ima oko 3.000, ali zbog neprekidne nasilne mobilizacije taj broj još uvek raste), nego je ponovo potisnula i Belu gardu i okupatore u defanzivu, a naproleće ima sve uslove da razvije jedan nov borbeni polet čitavog naroda, mnogo silniji nego onaj što je bio u prošloj godini... Prednost položaja u kome smo mi danas jeste u tome što smo mi, uprkos silnom pritisku neprijatelja i velikim gubicima, izdržali na svojim položajima u čitavoj Sloveniji, proširili svoj vojnički i politički uticaj na Primorje i čak Furlaniju; u našu vojsku počeli su već u priličnom broju da dolaze Italijani i Furlani, što možeš javiti Erkoliju i delimično na Korušku. Raspored naših snaga koje se nalaze apsolutno u svim delovima Slovenije (osim u mađarskom Prekomurju) sad je takav da svugde možemo uticati, prihvatiti i rukovoditi narodnim ustankom svugde gde objektivni uslovi sazru.« (»Stvaranje i razvoj JA« — II — Glavna politička uprava JA, Beograd 1951, 60—63).

donošenje niza vojnih i političkih mjera odlučujućeg značaja. U toku novembra 1942 g. donesene su odluke o stvaranju prvih divizija i korpusa nove Narodnooslobodilačke vojske i održano je istorisko Prvo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Time je završena jedna etapa u razvitku oružanog ustanka, etapa u kojoj su, u procesu teške i neravne borbe, ostvareni neposredni ciljevi oružanog ustanka — armija, sposobna da nastavi i do pobjedonosnog kraja dovede rat protiv okupatora i kvislinga i Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja, kao izraz ostvarenog političkog jedinstva naroda Jugoslavije u borbi za oslobođenje i društveno-politički preporod zemlje.

ČETVRTI DIO

VOJNO-POLITIČKI REZULTATI POBJEDA NOP-a U 1942 GODINI

STVARANJE NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE I ANTIFAŠISTIČKOG VIJEĆA NARODNOG OSLOBOĐENJA JUGOSLAVIJE

I

FORMIRANJE PRVIH DIVIZIJA I KORPUSA I STVARANJE NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE

1

Izvođenjem operacija Vrhovni komandant je postepeno i saobrazno uslovima sprovodio svoju zamisao o stvaranju kvalitativno novih jedinica — brigada iz dotadašnjih partizanskih odreda u Bosanskoj Krajini i Hrvatskoj. Proces formiranja brigada omogućen je time što su rukovodstva u Hrvatskoj i Bosanskoj Krajini dosljedno sprovela direktive Vrhovnog komandanta iz perioda januar—februar 1942: o stvaranju operativnih štabova i objedinjavanju dejstava dotada samostalnih partizanskih odreda; o stvaranju pokretnih, udarnih i proleterskih četa i bataljona u okviru tih teritorijalnih odreda; o sređivanju ustaničkih jedinica na principima vojne organizacije uvođenjem discipline, stalnosti komandnog kadra, logorskog života, vojne i političke obuke itd. Borbe u drugoj polovini 1942 godine jasno su istakle pozitivne rezultate tih mjera i pokazale da su oružane snage ustaničkih oblasti Hrvatske i Zapadne Bosne došle u svom razvitku u onu fazu kada je bilo moguće na širokoj osnovi pristupiti njihovom reorganizovanju u cilju stvaranja brigada. A kada je taj proces stvaranja otpočeo, nicala je jedna brigada za drugom. Tako je do 1 novembra 1942 u Bosanskoj Krajini formirano šest krajiških brigada i jedna polubrigada, a u pomenutim oblastima Hrvatske deset brigada, od kojih tri ličke, dvije kordunaške, dvije baniske, dvije dalmatinske i jedna primorsko-goranska. Na taj način je, zajedno sa šest brigada srbijanskih, crnogorskih i

hercegovačkih boraca s kojima je izvršio pohod za Bosansku Krajinu, Vrhovni komandant uoči napada na Bihać raspolagao neposredno sa 22 brigade. Pored ovih, do 1 novembra 1942 formirane su još: u Istočnoj Bosni jedna, u Sloveniji četiri i u Slavoniji jedna brigada. Ako uzmemo srednju cifru, onda je brojno stanje svake brigade iznosilo preko 1.100 boraca i rukovodilaca.[145]

Proces formiranja brigada iz prvih partizanskih odreda nije još bio završen. Do sredine januara 1943 biće u Hrvatskoj i Bosanskoj Krajini formirano još jedanaest brigada. Na terenu su, poslije formiranja brigada, svuda zadržani manji partizanski odredi koji su, kao što smo ranije vidjeli, pretstavljali, između ostalog, stalni izvor popune starih i formiranja novih brigada.

Porastom broja novih, pokretnih jedinica, ispoljavao se sve oštrije i problem komandovanja. To je već i sama praksa jasno pokazala. Razmatrajući dejstva od početka jula pa sve do novembra, vidjeli smo kako su operacije poprimale šire razmjere i kako se postepeno prelazilo od vođenja jedne na dvije i tri operacije istovremeno na raznim pravcima. Vidjeli smo da je karakter operacija grupe brigada još u julu nalagao formiranje privremenih operativnih štabova. To je kasnije postalo pravilo koje se u sve širim razmjerama primjenjivalo. U septembru su, pored Vrhovnog i Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, formirana istovremeno tri privremena operativna štaba koja su objedinjavala dejstvo triju operativnih grupa na tri različita pravca. Očigledno je da Vrhovni štab nije bio u mogućnosti da neposredno rukovodi operacijama na svim pravcima. Privremeno formirani operativni štabovi pojedinih grupa u pojedinim operacijama vršili su ulogu viših štabova. To je bilo neminovno, ali je u sebi nosilo

[145] Po izvještaju Oper. štaba za Bos. Krajinu od 1 XI 1942, brojno stanje boraca krajiških brigada bilo je toga dana sljedeće: 1 brigada — 1.052, 2 brigada — 1.285, 3 brigada — 870, 4 brigada — 1.092, 5 brigada — 1.401 i 6 brigada — 2.259 (Zbornik IV/8, 3); brojno stanje brigada 1 operativne zone Hrvatske bilo je, prema njenom izvještaju od 18 XI 1942 (Zbornik V/9, 64): 1 brigada — 1.279, 2 brigada — 1.071, 4 brigada — 795, 5 brigada — 929, 7 brigada — 775, 8 brigada — 838 i 9 brigada — 1.201.

i niz negativnih strana. Jedna od njih je svakako i ta što su ovi štabovi bili do te mjere nerazvijeni da nisu mogli najbolje obavljati svoju ulogu. Oni najčešće nisu raspolagali ni svim organima koje su u to doba imali formaciski štabovi brigada: često je nedostajao načelnik ili operativni oficir, intendant, obavještajac, kuriri itd. ili je, pak, ulogu ovog štaba preuzimao štab jedne brigade, što je opet imalo negativnih posljedica po njegovu brigadu. Drugim riječima, iskustvo je pokazalo da se već moglo preći na formiranje viših štabova i krupnijih operativnih jedinica, jer je sama praksa to već ozakonila: dosada je svaku operaciju izvodila grupa od 2, 3 pa i 9 brigada. Trebalo je sistem takvih privremenih operativnih grupa formaciski ustaliti stvaranjem viših jedinica.

I štabovi operativnih zona su se sve više ispoljavali kao preživjeli, jer su bili formirani saobrazno teritorijalnoj organizaciji partizanskih odreda, pa su, analogno tome, obavljali sve funkcije prvobitnih teritorijalnih štabova: usmjeravanje i objedinjavanje dejstava partizanskih odreda, koji su u taktičkom pogledu i dalje ostali uglavnom samostalni, rukovođenje vojno-teritorijalnim organima i rješavanje pitanja pozadine u saradnji sa narodnooslobodilačkim odborima itd. U uslovima kada je glavnina snaga kojima su dotada rukovodili ovi štabovi prerasla u brigade, koje su napuštale svoju teritoriju i prema potrebi odlazile na teren koji nije spadao u nadležnost štaba operativne zone, organizacija štabova zona nije zadovoljavala i trebalo ih je neminovno reorganizovati. Ovdje se, prije svega, postavljalo pitanje stvaranja viših, operativnih jedinica i njihovih štabova, koji bi se na prvom mjestu bavili planiranjem i rukovođenjem borbenim dejstvima. Istina, u toj ulozi javljaju se sve češće i štabovi operativnih zona, ali se ipak njihova osnovna uloga sastojala u usmjeravanju aktivnosti partizanskih odreda i radu na organizovanju pozadine u službi frontu. I jedno i drugo, ne samo po karakteru svoje organizacije, već i po obimnosti zadataka, nisu mogli uspješno obavljati. Štab I operativne zone Hrvatske raspolagao je krajem oktobra 1942 sa šest brigada, više partizanskih odreda i mnogobrojnim vojno-teritorijalnim organima. Ista je situacija

bila i sa štabom IV operativne zone Hrvatske i Operativnim štabom za Bosansku Krajinu.

Oružane snage došle su u takvu fazu koja je zahtjevala nove oblike rukovođenja. Iz ustaničkih snaga izrasle su i jasno se izdvojile jedinice operativne vojske — brigade, čiji je glavni zadatak bio vođenje borbenih dejstava i — vojno-teritorijalni organi: komande područja, komande mjesta, partizanske straže sa raznovrsnim vojno-pozadinskim ustanovama — bolnicama, magacinima, radionicama itd. Pored ovoga, ostali su i dalje partizanski odredi čija se uloga sada izmijenila — oni sada sve više sadejstvuju operativnoj vojsci ili izvode i samostalno borbena dejstva; oni su i svojevrsni mobilizaciski centri za popunu jedinica operativne vojske. Tako razgranata organizacija zahtjevala je i adekvatnu organizaciju rukovođenja i komandovanja.

I, najzad, veličina prostorije koja je bila u izgledu za pretstojeća dejstva ukazivala je na neminovnost takve mjere. Sem toga, dejstva pojedinih grupa na raznim pravcima poprimaju u ovoj fazi nove oblike, kako po obimu tako i po zadacima koji se pred jedinice postavljaju. One dobijaju zadatak da prodiru u nove oblasti i da tamo stvaraju nova žarišta ustanka što je zahtjevalo da za duži period samostalno dejstvuju, održavajući vezu sa Vrhovnim štabom često samo putem radija. Takve su zadatke mogle uspješno obaviti samo jače snage — formacije krupnije od brigada. Za ovo je najbolji primjer odluka Vrhovnog kamandanta da u toku novembra dovoljno jake snage izvrše prodor u srednju Bosnu — u oblast između rijeka Vrbasa i Bosne, sa zadatkom da razbiju mjesne ustaško-domobranske i četničke snage, stvore tamo novo uporište oružanog ustanka i prodiru u dolinu Bosne, povezujući se sa partizanskim snagama u Istočnoj Bosni. Takav zadatak su, prema procjeni Vrhovnog komandanta, mogle da izvrše snage jačine šest brigada. Razumije se da je u takvoj situaciji bilo neophodno osposobiti te snage i u organizacionom pogledu.

Odluka o stvaranju prvih divizija i korpusa došla je prema tome kao posljedica razvitka oružanih snaga ustanka i novih zadataka koji su pred njima stajali.

Neposredne pripreme za formiranje divizija i korpusa sprovođene su kroz duži period. Još u dokumentima Vrhovnog štaba, Glavnog štaba Hrvatske, Operativnog štaba za Bosansku Krajinu i štabova pojedinih brigada iz septembra 1942 g. i kasnije govori se o tom problemu. Vrhovni štab je upozoravao potčinjene štabove da pretstoji stvaranje viših jedinica i da o tom pitanju vode računa u vezi sa organizacijom jedinica, izgradnjom komandnog kadra, regulisanjem pitanja pozadinskih službi, problema partizanskih odreda itd.[146]

Prvog novembra je Vrhovni komandant izdao naredbu za formiranje *1 proleterske divizije* u čiji sastav ulaze 1 proleterska, 3 sandžačka i 3 krajiška brigada. Istom naredbom imenovan je i štab divizije. Zatim su u toku novembra naredbom Vrhovnog komandanta formirane *2 proleterska divizija,* u čiji su sastav ušle 2 proleterska, 2 dalmatinska i 4 crnogorska brigada; *3 udarna divizija,* u čiji su sastav ušle 1 dalmatinska, 5 crnogorska i 10 hercegovačka brigada; od krajiških brigada formirane su *4 udarna divizija* i *5 udarna divizija,* od ličkih *6 udarna divizija,* od baniskih *7 udarna divizija* i kordunaških *8 udarna divizija.* Istovremeno je formiran *1 bosanski korpus* u čiji su sastav ušle 4 i 5 udarna divizija i svi partizanski odredi na terenu Bosanske Krajine, i *1 hrvatski korpus* u čiji su sastav ušle 6, 7 i 8 udarna divizija i svi partizanski odredi na terenu Like, Korduna i Banije. Umjesto dosadašnjeg štaba I operativne zone i Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, formirani su štabovi

---

[146] 10 septembra u jednom naređenju Operativnom štabu za Bos. Krajinu Vrhovni štab, izlažući probleme organizacije vojske, govori o kursu za stvaranje regularnih jedinica i u vezi s tim ističe da će sve krajiške jedinice oformiti u jednu ili dvije divizije. Zbog toga upozorava da je potrebno posvetiti pažnju izboru i pripremi kadrova za te krupnije jedinice (arhiv CK SKJ, reg. br. 2267). Štab 3 prolet. brigade 23 IX odgovara A. Rankoviću na pitanje o tome u koju bi »divizisku grupu« bilo najpravilnije uključiti njegovu brigadu (arhiv CK SKJ, reg. br. 899), a štab 1 prolet. brigade u svom izvještaju od 24 IX Vrhovnom štabu govori o potrebi popune brigade i sa stanovišta pretstojećeg obrazovanja »Proleterske divizije«, čije bi jezgro bila 1 prolet. brigada i koja bi trebalo »da ima istu onu ulogu u stvaranju divizija koju je odigrala u stvaranju brigada« (Zbornik IV/7, 61).

korpusa. Prva, 2 i 3 divizija ostale su pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba.[147]

Formacija divizije postavljena je tako da ona, isto kao i brigada, pretstavlja potpuno pokretnu jedinicu i ničim nevezanu za određenu teritoriju. Međutim, ovdje je, s obzirom na formaciju korpusa, bilo razlike između 1, 2 i 3 divizije i onih divizija koje su bile u sastavu 1 bosanskog, odnosno 1 hrvatskog korpusa. Mada u formaciji nije između divizija bilo razlike, činjenica da su korpusi kao cjelina bili vezani za teritoriju time što su u svom sastavu imali i partizanske odrede i što su u formaciji štaba korpusa bila predviđena rukovodstva vojno-teritorijalnih organa za određenu teritoriju, ukazuje na to da su i divizije koje su formaciski pripadale korpusima bile vezane za određenu teritoriju. Istina, to su sada bile prostrane teritorije tako da su štabovi korpusa mogli planirati operacije, koristeći manevarske sposobnosti i mobilnost divizija, na raznim pravcima. Tako je teritorija 1 bosanskog korpusa zahvatala čitavu Zapadnu Bosnu, a uskoro zatim i oblast srednje Bosne sve do rijeke Bosne. Njegove divizije su dejstvovale na toj prostranoj teritoriji zavisno od zadataka koje je pred njih postavljao štab korpusa. U ovoj je fazi razvitka ovakva organizacija oružanih snaga najbolje odgovarala zadacima koji su se pred korpuse postavljali: razviti ofanzivna dejstva na širokoj prostoriji, kontrolisati i proširivati oslobođene teritorije, obezbjeđujući razvitak narodnooslobodilačkih odbora i drugih organa nove državne organizacije, kao i masovnih revolucionarnih organizacija naroda, koje su pretstavljale političku osnovu te nove države, prenijeti borbu na sve one krajeve dodijeljene teritorije gdje su snage oružanog ustanka slabe, stvarajući nova žarišta ustanka, ostvariti sadejstvo sa susjednim jedinicama u cilju zajedničkih operacija u važnim rejonima, rukovoditi partizanskim odredima, koordinirajući njihova dejstva sa dejstvima brigada i divizija, rukovoditi vojno-teritorijalnim orga-

[147] Sve naredbe o obrazovanju pomenutih divizija i korpusa i o promjeni naziva Vrhovnog štaba objavljene su u »Biltenu Vrhovnog štaba NOV i POJ« br. 20—21—22 za septembar—oktobar—novembar 1942 (Zbornik II/1).

nima u cilju što efikasnijeg rješavanja problema snabdijevanja, ranjenika i bolesnika, saobraćaja i drugih.

Takvoj organizaciji oružanih snaga težilo se u svim oblastima Jugoslavije i ona je u toku 1943 godine ostvarena u njenom najvećem dijelu. Teritorija korpusa pokazala se u takvim uslovima dovoljno prostranom za korišćenje onih prednosti koje su proizilazile iz velikih manevarskih sposobnosti njegovih divizija, što je omogućilo da one i dalje primjenjuju i još više usavrše one operativne i taktičke postupke koji su primjenjivani u dejstvima na terenu Zapadne Bosne i u Hrvatskoj u drugoj polovini 1942 godine.

Međutim, 1, 2 i 3 divizija bile su neposredno pod komandom Vrhovnog štaba. To je bila grupacija kojom je Vrhovni komandant mogao neposredno uticati na razvoj situacije u operativno-strategiskim razmjerama. Njoj je takva svrha i bila namijenjena. Pored snažnih žarišta ustanka koja ostaju u Zapadnoj Bosni i Hrvatskoj, a koja će vezati znatne neprijateljske snage, Vrhovni komandant će moći u narednoj fazi pristupiti postepenom ostvarenju svoje zamisli o prodoru u oblast srednje Bosne u cilju razbijanja četničkih i ustaško-domobranskih snaga i ponovnog rasplamsavanja oružanog ustanka u toj oblasti, a zatim i dalje u druge oblasti u istočnom dijelu zemlje.

Na kraju treba napomenuti da je nova organizacija omogućavala Vrhovnom komandantu da pojedine divizije izdvaja iz sastava korpusa i upućuje na određene zadatke prema svojim planovima, odnosno da sa njima ojačava grupu kojom je neposredno komandovao. Tako se već u februaru 1943 broj divizija ove glavne grupacije povećao na pet, da bi se u doba prodora u Srbiju u avgustu 1944 popeo na devet divizija. Na isti način su glavni štabovi rješavali značajne zadatke u okviru svojih teritorija.

Formiranjem prvih divizija i korpusa završena je prva etapa u izgradnji nove armije. Udareni su temelji organizacione strukture te nove armije za čitav period rata u kome će ona, kombinujući svoja dejstva sa dejstvima teritorijalnih partizanskih odreda, zasnivati i dalje razvijati svoj metod ratovanja na onim načelima koja su bila usvojena stvaranjem prvih brigada, a čija je vrijed-

nost bila već u dosadašnjoj praksi provjerena. Korpus će za čitavo to vrijeme ostati najviša operativno-strategiska jedinica nove armije. Postepenim formiranjem brigada, a zatim divizija i korpusa, biće u svim oblastima zemlje priveden kraju taj jedinstveni proces stvaranja armije u uslovima okupacije zemlje.

Nova armija, čije su prve divizije i korpusi bili formirani u novembru 1942, dobila je u isto vrijeme naziv Narodnooslobodilačka vojska, tako da su oružane snage u cjelini nosile otada naziv *Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije*, a njihovo vrhovno rukovodstvo *Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.*

2

Brigade su u toku borbi izrasle u jedinice visoke vrijednosti. Pravilno postavljena rukovodeća uloga KPJ u njima imala je u tom pogledu odlučujući značaj. Organizaciona struktura partiskih organizacija u brigadama bila je saobražena njihovoj formaciskoj strukturi i vojno-političkim zadacima koji su pred njih postavljani. Osnovna partiska organizacija bila je ćelija (u četi). Svim četnim ćelijama u bataljonu rukovodio je bataljonski partiski biro, a zamjenik političkog komesara brigade bio je rukovodilac cjelokupne organizacije KPJ u brigadi. On je bio neposredno vezan za CK KPJ, kome je podnosio izvještaje o stanju i radu partiske organizacije brigade i od njega primao pomoć i direktive za rad. Pored ovoga, da bi obezbijedio što bolji rad partiske organizacije u vojsci, CK KPJ je formirao pri svakoj brigadi politodjel, koji je u odnosu na partisku organizaciju i njeno rukovodstvo u brigadi imao instruktorsku ulogu, a bio je neposredno vezan za CK KPJ.[148] U nizu direktiva i uputstava, CK KPJ

---

[148] U direktivi od 25 avgusta 1942 CK KPJ je objasnio ulogu politodjela i još šire postavio njihove zadatke. Dio direktive glasi (Zbornik II/5, 141):

»... Dosada su politodeli radili samo u brigadama i po svojoj inicijativi i van brigada. Novom odlukom CK taj rad je proširen i odnosi se na:

je u toku 1942 godine objašnjavao na koji način i kroz koje forme partiska organizacija brigade ostvaruje svoju rukovodeću ulogu u cjelokupnom životu i radu brigade.[149] Na taj način se partiska organizacija u četi, bataljonu i brigadi razvila kao kolektivni rukovodilac. Njena briga bile su sve manifestacije života i rada u jedinici. Ona je svojim kolektivnim zalaganjem, gvozdenom disciplinom, jedinstvom volje i pogleda bila garancija za uspjeh borbenih akcija, za sprovođenje rada na moralno-političkom vaspitanju i na podizanju kulturno-prosvjetnog nivoa jedinice, za pravilne odnose prema narodu i razvijanje političkog rada u narodu na objašnjavanju linije KPJ u borbi itd.

Snažna podrška partiskim organizacijama u jedinicama bile su organizacije Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ). Svi omladinci — komunisti u jednoj četi činili su aktiv SKOJ-a, čijim je radom u okviru jednog bataljona rukovodio bataljonski komitet. Osnovni zadatak ovih organizacija bio je rad na mobilizaciji svih

---

1) organizaciono-partijski rad u brigadi;

2) opšte polit-propagandni rad u brigadi i van nje;

3) rad sa partijskim organizacijama na terenu;

4) organizaciju pozadine uz pripomoć, saglasnost i kontrolu partijske organizacije u brigadi i na terenu, kao i zamenika politkoma i politkoma, — uz saradnju celokupnog partizanskog* aktiva.

Treba shvatiti da politodeli nisu nikakav partijski forum, već imaju instruktorski karakter.

Politodeli moraju voditi u prvom redu računa o pravilnom tumačenju političke linije naše Partije i njenom ispravnom sprovođenju u praksi i pravilnom vaspitavanju i podizanju partijskih kadrova...

S druge strane, politodeli moraju naročito obratiti pažnju na ispravno shvatanje narodno-oslobodilačke borbe, zasnovane na jedinstvu i bratstvu narodnih snaga i naroda protiv okupatora i narodnih izdajnika...

Politodel obavezno mora nastojati da se pristupi organizaciji i provođenju vojne obuke i vojničkog usavršavanja partizana, te pomoći u izradi plana i nastave ovoga, povezanim sa ostalom opšteteoretsko-polit. izgradnjom.«

* Verovatno treba: partiskog. (Prim. red. Zbornika).

[149] Osnovnu direktivu o radu partizanskih organizacija u vojsci poslije stvaranja prvih brigada izdao je CK KPJ maja 1942 (Zbornik II/4, 3); kasnije je CK KPJ izdao niz instrukcija i direktiva po raznim pitanjima.

boraca — omladinaca u cilju što boljeg izvršavanja borbenih zadataka, u organizaciji političkog i kulturno-prosvjetnog rada, u razvijanju drugarstva i stvaranju zdravog monolitnog kolektiva, u pravilnom odnosu prema narodu i radu sa omladinom na terenu itd. Zasnivajući svoj rad na liniji KPJ i konkretnim zadacima koje su partiske organizacije u jedinicama postavljale pred sebe, SKOJ je politički radio među omladinom uključujući je u masovnu političku omladinsku organizaciju — Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ), koji je pretstavljao jednu od najsnažnijih osnova Oslobodilačke borbe i Narodne revolucije.[150]

Partiska organizacija je obezbijedila da se čete, bataljoni i brigade razviju kao jedinstveni kolektivi čiji su pripadnici, bez obzira na položaj i funkciju, da li su bili borci ili starješine, svjesno ulagali napore u rješavanju postavljenih zadataka. To je u onakvim uslovima bila i jedina mogućna osnova stvaranja oružanih jedinica visoke borbene vrijednosti, jer se mjerama prinude i administrativnim rješavanjem ništa nije moglo postići, a dobrovoljnost je bila i kroz čitavo vrijeme rata ostala jedina mogućna forma mobilizacije i brojnog jačanja svake jedinice i armije u cjelini. Razumije se da je u takvim uslovima, pored pravilne opšte linije borbe, osnovnu ulogu igrala svjesna i planska aktivnost partiskih organizacija na idejnom i političkom vaspitanju boraca i naroda, na podizanju njihove spremnosti da se dobrovoljno i svjesno angažuju u borbi.[151]

---

[150] Poslije formiranja divizija i korpusa, CK SKOJ-a izdao je 14 XII 1942 jedno opširno uputstvo o radu SKOJ u vojsci u novim uslovima. (Arhiv CK SKJ, reg. br. 1559.)

[151] Od kakvog je to bilo značaja najbolje se vidi iz jednog pisma A. Rankovića iz septembra 1942 politkomesaru 1 krajiške brigade u kome između ostalog stoji:

»...Nama ne treba samo borački kvalitet partizana. To je obavezno nužno i to je uslov za uspešno rešavanje vojničkih zadataka. Nama su potrebni takvi borci koji će dokraja ići u borbu protiv okupatora i narodnih izdajnika, ali koji treba — ako naša Partija uspe da ih ubedi i svojom današnjom ulogom rukovodioca da ih uveri — i ubuduće da idu putem koji ona ukazuje. Iskustvo Hercegovine i Crne Gore pokazalo je da samo borački kvalitet nije dovoljan faktor ni za rešavanje problema protiv okupatora i domaćih izdajnika. Hercegovački partizani pokazali su sjajne

Zbog toga je rad na ideološko-političkom vaspitanju bila prva briga partiske organizacije i svih komandi. Uprkos teškim uslovima danonoćnih borbi i marševa, intenzitet toga rada nije nikada opadao. Partiske organizacije su izučavale osnovna djela iz nauke marksizma-lenjinizma. To je bila obaveza svakog člana KPJ jer se on samo na taj način mogao, bez obzira na to da li je bio borac, mitraljezac ili starješina, stvarno uvrstiti u rukovodeće komunističko jezgro svoje jedinice i biti aktivan u sprovođenju politike svoje Partije u cjelini i svake njene konkretne odluke. U radu na ideološko-političkom vaspitanju boračkog i rukovodećeg sastava brigade prvi zadatak je bio da taj sastav savlada političku liniju KPJ u Narodnooslobodilačkoj borbi. Upoznavanje sa linijom KPJ, međutim, pretpostavljalo je poznavanje složenog kompleksa pitanja kao što su: okupator — osnovni neprijatelj naših naroda, društveno-politički karakter i smisao raznovrsnih pokreta domaćih izdajnika, društveno-politička osnova na kojoj se stvara političko jedinstvo širokih slojeva naroda u borbi i osnova bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije, društveno-politički smisao borbe za novu vlast i značaj narodnooslobodilačkih odbora, međunarodni položaj Narodnooslobodilačkog pokreta i njegovi odnosi prema saveznicima, suština i karakter politike izbjegličke vlade itd. Da bi se sva ta i druga pitanja, koja su pretstavljala osnovu političke linije KPJ, savladala, moralo se pristupiti sistematskom izučavanju mnogobrojnih pitanja iz novije istorije Jugoslavije. Trebalo je izučiti Prvi imperijalistički rat i nastanak versajske Jugoslavije, neriješene socijalne i nacionalne probleme u njenom unutrašnjem društveno-političkom razvitku, razvitak radničkog pokreta i produbljenje revolucionarne krize, pojavu fa-

---

uspehe protiv italijanskog okupatora. Partizanski odredi su očistili celu Crnu Goru od Italijana, ali danas mi imamo, nažalost, rezultat da taj kvalitativno dobar borački elemenat nije u redovima partizana. I ponovo se moramo boriti za njegovo okupljanje, a neprijatelj je ponovo na tim teritorijama. Znači, još važniji je faktor politička svest partizana. Nikad nije izlišno i dovoljno naglasiti kakav značaj i ulogu ima naša Partija baš u tom pitanju: stvaranje oružane žive sile, svesne ciljeva Narodnooslobodilačke borbe i daljeg njenog perspektivnog razvoja kao i razvoja događaja uopšte«. (*Stvaranje i razvoj JA* 2, Beograd 1951, 120—121).

šizma u svijetu, karakter Drugog svjetskog rata, uzroke kapitulacije Jugoslavije itd. Uporedo sa izučavanjem takvog programa trebalo je neprekidno pratiti dinamični razvitak u zemlji i inostranstvu, zauzimati pravilan stav i osposobljavati sastav jedinice ne samo da razumije, nego i da sam može objasniti svaku novu pojavu i svaki novi događaj.

Da bi se takav program savladao u onakvim uslovima, trebalo je mnogo napora, sistematskog i planskog rada i korišćenja svakog časa slobodnog vremena. A pošto je taj rad bio preduslov za postizanje odgovarajućeg kvaliteta borca i starješine, morao je biti shvaćen kao obavezan sastavni dio života i aktivnosti jedinica u istom onom stepenu u kome je to bilo i izvođenje borbenih akcija. Drugim riječima, brigade nisu bile samo borbene, vojničke jedinice nego i škole za ideološko-političko vaspitanje svog sastava.

Kulturno-prosvjetni rad je bio takođe u centru pažnje partiskih i skojevskih organizacija i komandi. S obzirom na strahovitu zaostalost, kulturno-prosvjetno vaspitanje bilo je stvarno preduslov političkog i vojnog vaspitanja. Veliki procenat boraca koji su dolazili u brigade bio je nepismen ili polupismen, bez najosnovnijeg opšteg obrazovanja. Tu je jedini izuzetak bio sastav proleterskih brigada, koji su velikim dijelom činili industriski radnici i inteligencija. Sastav, međutim, krajiških, ličkih, baniskih, kordunaških i drugih brigada bio je najvećim dijelom seljačkog porijekla, koji često u ovim zaostalim krajevima nije prolazio ni kroz osnovne škole.

Kulturno-prosvjetni odbori po četama i bataljonima organizovali su analfabetske tečajeve i predavanja iz osnovnih tema prirodnih i društvenih nauka. Toj svrsi služila je velikim dijelom armiska štampa i, posebno, zidne, džepne i usmene novine po četama, bataljonima i brigadama. Pored toga, bio je razvijen i zabavni život. Po jedinicama su obrazovane diletantske pozorišne trupe i horovi, koji su pripremali i održavali zabavne priredbe u jedinicama i na terenu, doprinoseći na taj način podizanju i razvijanju vedrog raspoloženja i drugarstva u teškim ratnim uslovima, što je pozitivno uticalo na jačanje moralno-političkog jedinstva jedinica.

Ovako intenzivan ideološko-politički i kulturno-prosvjetni rad nije bilo moguće izvoditi bez osnovnih djela marksizma-lenjinizma i raznovrsne političke i naučne literature, listova i časopisa. A uslovi da se do takve literature dođe i da se organizuje izdavanje raznih publikacija bili su vanredno teški. Riješiti takav problem iz jednog centra nije uopšte bilo moguće, jer su se i CK KPJ i Vrhovni štab nalazili često u pokretu, a do štamparija se moglo doći samo po gradovima. Pored toga, ozbiljan problem pretstavljala je hartija i rasturanje knjiga i drugih publikacija. Zbog toga je pri svakom partiskom komitetu od CK KPJ pa nadolje, pri Vrhovnom štabu i štabovima partizanskih odreda, zona, korpusa, divizija i brigada, formirana u okviru agitaciono-propagandnih organa tehnika koja je izdavala brošure, časopise, listove, radio-vijesti i druge materijale koje su pisali drugovi iz pojedinih rukovodstava i štabova. Tako je CK KPJ izdavao svoj časopis *Proleter*, čiji je jedan broj izišao krajem 1942 godine i list *Borbu*, Vrhovni štab je izdavao svoj *Bilten*, koji je imao ulogu službenog lista, i *Vojno-politički pregled* u kome su objavljivani članci o vojno-političkoj situaciji, događajima na raznim frontovima Drugog svjetskog rata i borbi u našoj zemlji. Štabovi korpusa i divizija izdavali su, takođe, svoje časopise i listove itd. Uslijed nedostatka hartije i teškoća oko rasturanja, tehnike udaljenijih partiskih rukovodstava i štabova umnožavale su materijale koje su dobijale iz CK KPJ i Vrhovnog štaba i na taj način snabdijevale se osnovnim partiskim i vojnim materijalima.

U cilju marksističko-lenjinističkog obrazovanja kadrova i što boljeg upoznavanja sa linijom KPJ, CK KPJ organizovao je partiske kurseve, kroz koje su prolazili partisko-politički radnici iz vojske i sa terena. To je bio, u uslovima kada se povećavanjem broja jedinica i oslobođenih teritorija, osjećala sve veća potreba za kadrovima, značajan faktor u rješavanju ovog problema.

Partiska organizacija igrala je značajnu ulogu i u pripremanju boračkog i rukovodećeg sastava za izvršavanje borbenih zadataka i savlađivanje ratne vještine. Svaka borbena akcija je prethodno pripremana preko partiskih ćelija i rukovodstava. Članovi Partije su upo-

znavani sa idejom i planom akcije, da bi mogli odrediti svoje konkretne zadatke kako bi i u toku pripreme jedinica i izvođenja akcije djelovali u duhu postavljene ideje i plana. Na taj način se partiska organizacija pojavljivala kao kolektivni rukovodilac u izvođenju borbenih dejstava. Zatim je po četama i bataljonima objašnjavan vojni i politički značaj pretstojeće akcije i rezultati koji se imaju postići. Poslije akcije vršene su po partiskim ćelijama analize, kroz koje su uočavani uspjesi, ali i učinjene greške ili slabosti jedinice kao cjeline ili pojedinaca, isticani su pozitivni i negativni primjeri, ocjenjivan rad članova Partije i ćelije kao cjeline i izvlačena iskustva na temelju kojih su postavljani zadaci pred komuniste. Uočene slabosti u borbenim postupcima pri izvođenju pojedinih taktičkih radnji bile su najbolji kriterijum za planiranje borbene obuke pojedinaca i jedinica, isto kao što su uočene pogreške političkog karaktera u toku izvođenja borbenih akcija ukazivale na kojim pitanjima treba razviti političku aktivnost partiske organizacije i komande.

Formiranjem divizija CK KPJ je izdao direktivu o stvaranju diviziskih partiskih komiteta, koji su rukovodili partiskim organizacijama u čitavoj diviziji i bili neposredno vezani za CK KPJ.[152] Ta jedinstvena partiska organizacija u diviziji pretstavljala je osnovnu snagu na koju se potpuno oslanjao štab divizije u sprovođenju svih vojnih i političkih zadataka.

3

Komandni kadar brigada, koji je docnije rukovodio divizijama, stekao je u toku višemjesečnih borbi bogata i raznovrsna iskustva. Mada su ta iskustva bila najznačajniji izvor izgradnje kadrova, ipak se u toku izvođenja borbenih dejstava sve više osjećala potreba i za drugim formama, kroz koje bi se doprinijelo toj izgradnji. Tako još od početka 1942 g., a osobito za vrijeme sve krupnijih i sve složenijih dejstava u drugoj polovini godine, Vrhovni štab, glavni štabovi i štabovi operativnih zona izdaju uputstva za izvođenje pojedinih borbenih radnji, koja su

[152] Direktiva CK KPJ od 6 XII, arhiv CK SKJ, reg. br. 868.

pisana na temelju opštih vojnih pravila i saobražavana vlastitim uslovima i potrebama. U ovom periodu Vrhovni štab je izdao ova uputstva: *Partizansko ratovanje, Uputstvo za odbranu od bornih kola, Napad na naseljeno mjesto, Bojni otrovi i njihova podjela i dr.*[153]

Stvaranjem sve većeg broja brigada i, posebno, divizija i korpusa, sve se više osjećala potreba i za većim brojem i još boljim komandnim kadrom. Zbog toga je Vrhovni komandant izdao 4 novembra 1942 naredbu za obrazovanje *Vojne škole Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije*, čiji je zadatak bio usavršavanje komandnog kadra na bazi izučavanja i primjene iskustava iz borbe i doprinošenje izgradnji jedinstvene vojne doktrine nove armije. U školi su naredbom formirana dva kursa: Viši kurs za spremanje komandanata bataljona i brigada i Niži kurs za spremanje vodnika i komandira četa. Pored toga, naređeno je da škola organizuje »praktične omladinske vojne tečajeve« a dotadašnji omladinski tečajevi Glavnog štaba Hrvatske i Operativnog štaba za Bosansku Krajinu bili su neposredno potčinjeni Vojnoj školi NOV i POJ. Određeno je da se na nižem kursu uče ovi predmeti: ratna služba, pješadisko egzercirno pravilo, topografija, fortifikacija, služba veze, nastava gađanja, naoružanje, administracija, stražarska služba i politička nastava, a na višem: taktika, topografija, služba veze, taktička upotreba pješadiskog naoružanja i osnovna znanja iz fortifikacije. Predviđeno je da viši kurs traje 21 a niži 30 dana. Rad prvog višeg kursa otpočeo je 17, a prvog nižeg 26 novembra.[154]

Naredbom Vrhovnog štaba uvedene su u ovom periodu i oznake za pojedine dužnosti — od komandira odjeljenja do komandanata i političkih komesara divizije i korpusa, što je, takođe, uticalo na jačanje vojne organizacije jedinica. [155]

---

[153] Arhiv VII, kut. 2, reg. br. 34, 35, 37 i 38/5.

[154] Izvještaj komande oficirske škole NOV i POJ od 29 XI o organizaciji i radu škole (arhiv CK SKJ, reg. br. 2499).

[155] Prva naredba o oznakama za starješine objavljena je u Biltenu Vrhovnog štaba NOPDVJ broj 14—15 za februar-mart 1942, ali je kasnije dopunjena i objavljena u Biltenu broj 17—18—19, za jun-jul-avgust 1942 (Zbornik II/1).

I pojedini rodovi i službe doživjeli su evoluciju. U sastavu brigada formirane su, prema vrsti i količini oruđa i sredstava, artiljeriske i inžinjeriske jedinice i jedinice veze. Brigade su obično imale po jednu minobacačku četu, po jedan vod ili odjelenje artiljerije, po jedan pionirski vod, po jedan vod ili odjeljenje za vezu. Sada su ove jedinice formirane i u divizijama i korpusima. Tako je štab 1 bosanskog korpusa imao divizion artiljerije, 1 proleterska divizija svoju bateriju, 1 hrvatski korpus čak i jednu tenkovsku četu itd. Jedinice veze, pored kurira, koji su dugo bili jedino sredstvo veze imaju sve češće telefonska odjeljenja, a u štabovima divizija pojavljuju se prve radiostanice, pomoću kojih se održava veza između Vrhovnog štaba i štabova divizija i korpusa. Takav razvitak rodova i službi sve je više zahtijevao stručnjake, jer je artiljeraca, inžinjeraca, vezista, tenkisa i dr. bilo u jedinicama veoma malo. Ako se i moglo naći boraca koji su služili svoj rok u bivšoj vojsci u jedinicama tih rodova i službi, mada je i to bilo rijetko, s obzirom na zaostalost i nerazvijenost tih rodova u njoj, rukovodećeg kadra skoro uopšte nije bilo. Interesantan je, naprimjer, jedan dopis Vrhovnog štaba štabu I operativne zone Hrvatske od 6 oktobra u kome se ukazuje na neophodnost formiranja pionirskih jedinica u brigadama osobito u vezi sa rušenjem komunikacija, bunkera i raznih drugih objekata.[156] Zato se štabu ove zone daje uputstvo da izvrši mobilizaciju radnika-minera, kojih je bilo, naročito u Lici i Baniji.

Na sličan način Vrhovni štab rješava i problem vezista. Sa nekoliko stručnjaka kojima je raspolagao, formirao je radionicu za izradu i popravku radiostanica i obučavanje boraca u radu na njima. U tu svrhu je naredio jedinicama da ovoj radionici dostavljaju sve zaplijenjene radio dijelove i oštećene radiostanice, jer je to bio jedini izvor ovog materijala. Na taj način su jedinice postepeno snabdijevane ovim sredstvom veze i stručnim kadrovima.[157]

---

[156] AVII, k. 2, reg. br. 1/5.

[157] Naređenje Vrhovnog štaba od 27 XI OŠBK, arhiv CK SKJ, reg. br. 2364. U drugoj polovini novembra, u toku svog pokreta za srednju Bosnu, 1 prolet. divizija primila je radiostanicu od Vrhovnog

U novembru je Vrhovni štab izdao i *Uput za obavještajnu službu* u kome je izložio direktivu o obrazovanju obavještajnih centara pri štabovima divizija, brigada, bataljona i diviziona i razradio je njihove zadatke, sredstva i metode rada.[158] Izdato je i uputstvo o vođenju operaciskih i djelovodnih protokola u štabovima, o čuvanju vojne tajne i izdavanju objava vojnim licima koja službenim ili privatnim poslom napuštaju jedinice.[159] U novembru je Vrhovni štab izdao i uputstvo za organizovanje sudova u vojsci i pozadini, u kome je određen sastav vojnih sudova u brigadama i partizanskim odredima, njihova nadležnost i način rada. Time su proširene i dopunjene odredbe o vojnim sudovima izložene u Statutu proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada.[160]

Pozadinske službe, a osobito služba snabdijevanja jedinica sredstvima ishrane i zbrinjavanja ranjenika i bolesnika takođe su se razvile u ovom periodu. Probleme snabdijevanja vojske svim potrebama koje se mogu dobiti sa slobodne teritorije, regulisao je Vrhovni štab naredbom o formiranju Ekonomskog otsjeka Vrhovnog štaba od 13 septembra.[161] Tom naredbom se snabdijevanje vojske imalo vršiti: iz narodnooslobodilačkih fondova pri narodnooslobodilačkim odborima, koji se formiraju na bazi dobrovoljnih priloga prikupljenih od naroda, iz sredstava koja se prikupljaju konfiskacijom imovine narodnih neprijatelja a po odlukama vojno-teritorijalnih organa i sudova, rekvizicijom viškova uz izdavanje propisnih priznanica i organizovanjem radionica za izradu odjeće i obuće i druge opreme.

Sve ove forme prikupljanja sredstava ishrane i opreme za vojsku bile su, u prvom redu, stvar NOO i vojno-teritorijalnih organa. Stoga su i sredstva priku-

---

štaba (podatak iz njenog izvještaja, AVII, k. 3-A, reg. br. 45/1); 27 XI je i 1 bos. korpusu upućena radiostanica (arhiv CK SKJ, reg. br. 2364), a 2 prolet. diviziji je 9 XI naređeno da će izvjesna naređenja primati preko radiostanice »Slobodna Jugoslavija« prema ugovorenim signalima, stim da što prije zarobi radiostanicu (arhiv CK SKJ, reg. br. 2342).

[158] AVII, k. 5, dok. br. 30/1;
[159] AVII, k. 2, reg. br. 21/5 i 35/3;
[160] AVII, k. 6/II, reg. br. 3/6;
[161] AVII, k. 6/II, reg. br. 16/2.

pljena u narodnooslobodilačkim fondovima bila najvažniji i osnovni izvor snabdijevanja. Intendantski organi operativnih jedinica su se u svemu naslanjali na te organe i putem trebovanja i raspodjele primali potrebne količine hrane i onu odjeću, obuću i drugu opremu koju je bilo moguće obezbijediti na slobodnoj teritoriji. U slučaju da se uslijed izvršavanja borbenih zadataka jedinice udalje od slobodne teritorije, njihovi intendantski organi neposredno vrše nabavke držeći se pomenute naredbe.

Radi jednoobraznosti snabdijevanja u ovoj naredbi Vrhovnog štaba bila je određena tablica za ishranu. Kao dnevni obrok za pojedinca određene su sljedeće količine namirnica: hljeba 600 gr, mesa 300 gr (ili 200 gr suhog mesa ili 150 gr slanine), krompira ili kupusa 500 gr (ili 150 gr pasulja), masti 10 gr, duvana 10 gr, ili 10 komada cigareta.

Prema tome, intendantski organi u operativnim jedinicama tijesno su sarađivali sa vojno-teritorijalnim organima i organima vlasti na oslobođenoj teritoriji, ali su istovremeno bili toliko razvijeni da su mogli sami obavljati sve zadatke oko prikupljanja sredstava za snabdijevanje jedinice ukoliko ova napusti slobodnu teritoriju i bude prinuđena da se za izvjesno vrijeme sama snalazi. Bataljoni i brigade imali su trupnu komoru koja je, zavisno od terena na kome je jedinica djelovala, bila tovarna ili sa kolskom vučom. Ona je u normalnim uslovima imala rezerve namirnica za 2—3 dana i raspoložive rezerve municije. Pored toga, u okviru intendantura organizovane su pokretne radionice za izradu i popravku odjeće i obuće, kao i oštećenog oružja.

U ovom periodu znatno se razvila sanitetska služba. Vrhovni štab je 10 decembra izdao *Statut sanitetske službe NOV i POJ*[162] u kome su ozakonjene i pobliže određene one organizacione forme trupnog saniteta koje su se već bile razvile i koje je sama praksa potvrdila. U opštim odredbama Statuta konstatovano je, pored ostalog, da je sanitetski organ dio štaba jedinice čijim sanitetom rukovodi i izloženi su zadaci komande u odnosu na sanitet u toku borbe i van nje. Prema Statutu, četni sanitet čini

---

[162] AVII, k. 2/II, reg. br. 2/4.

četni bolničar, vodni bolničari sa po dva nosioca ranjenika na svaki vod; u bataljonu se predviđa referent saniteta koji bi trebalo da bude ljekar ili medicinar, a u nedostatku ovih ljekarski pomoćnik ili bolničar, sa odgovornim referentom za evakuaciju, higijeničarom i nosiocima ranjenika; brigadni sanitet je organizovan tako da ukazuje stručnu ljekarsku pomoć, rukovodi cjelokupnim sanitetom u brigadi i higijenskom mobilnom ekipom; u diviziji se organizuje prihvatna bolnica, hirurška ekipa, bolničarska četa i apoteka, a Statutom su pobliže određeni njihova organizaciona struktura i zadaci; u Vrhovnom štabu organ saniteta je Sanitetski otsjek koji, pored šefa otsjeka, ima i referenta za operativnu vojsku, za bolnice, epidemiologa i apotekara. Potrebe u sanitetskom osoblju rješavane su organizovanjem bolničarskih i drugih kurseva na oslobođenoj teritoriji.

Sa razvitkom jedinica razvili su se i štabovi, pošto više nije bilo moguće rukovoditi na stari način. Ustanovljene su funkcije načelnika štaba i operativnog odjeljenja u višim štabovima, rukovodioca artiljerije, inžinjerije, veze, intendanture, saniteta i drugih organa, sa potrebnim brojem pomoćnog osoblja. 25 decembra, poslije formiranja divizija i korpusa, izvršena je i reorganizacija Vrhovnog štaba. Po novoj odluci Vrhovni štab NOV i POJ imao je ove otsjeke: operativni, obavještajni, ekonomski, vojnosudski, pozadinski, tehnički, sanitetski i komisiju za borbu protiv petokolonaša. Otsjeci su bili prema prirodi poslova podijeljeni u sekcije.[163]

4

Uporedo sa procesom formiranja pokretnih jedinica tekao je i proces stvaranja vojno-teritorijalnih organa na oslobođenoj teritoriji. Poslije uputstava koje je za stvaranje tih organa donio Vrhovni štab još u Foči, izdata je u septembru 1942 detaljnija naredba u kojoj su razrađene odredbe o ustrojstvu i dužnostima komandi područja, komandi mjesta, partizanskih i seoskih straža.[164] Komanda područja imala se obrazovati na terenu jednog partizan-

[163] AVII, k. 2, reg. br. 23/2

[164] Arhiv CK SKJ, reg. br. 17505.

skog odreda i mogla je obuhvatiti jedan ili više srezova, što svojom naredbom određuju glavni štabovi ili štabovi operativnih zona, pod čijom se komandom područja nalaze. Komande mjesta formiraju se po većim mjestima ili važnim čvorovima, a pretstavljaju izvršne organe komandi područja. Partizanske straže se postavljaju po pojedinim mjestima i objektima vojnog značaja, a seoske straže postavljaju opštinski NOO po selima. Pred ove organe naredbom su bili postavljeni zadaci: mobilizacija za NOV i POJ, staranje o snabdijevanju i smještaju operativnih jedinica, obrazovanju magacina i radionica za potrebe vojske, organizovanje sanitetske službe u pozadini, staranje o saobraćaju i transportu trupa i ratnog materijala, staranje o redu u pozadini, vršenje vojnosudske vlasti, kontrola nad imovinom konfiskovanom od narodnih neprijatelja i organizacija obavještajne službe. Sve ove zadatke su vojno-teritorijalni organi obavljali u tijesnoj saradnji sa narodnooslobodilačkim odborima.

Ovi su organi organizovali i podizanje ljetine iz ugroženih rejona, rukovodili evakuacijom ratnog plijena iz osvojenih gradova i čuvanjem sredstava ishrane i dr. u posebnim magacinima; mobilisali radnu snagu za rušenje komunikacija ili njihovo popravljanje; otvarali i rukovodili radionicama oružja, odjeće i obuće; izgrađivali bolnice, obezbjeđivali ih, snabdijevali i vršili transport ranjenika; rukovodili radom mlinova, pilana i drugih preduzeća koja su radila za potrebe vojske; izdavali prema propisanim tablicama hranu i druge potrebe operativnim jedinicama; organizovali sanitetsku službu u pozadini i borbu protiv zaraznih bolesti, koje su se u ovim teškim ratnim uslovima često pojavljivale i pretstavljale veliku opasnost; organizovali i rukovodili ekonomijama i farmama; vodili računa o ratnim invalidima i o njihovom smještaju u posebne domove; vodili borbu protiv šverca, špijunaže i banditskih grupa na terenu; pratili političku situaciju na terenu i aktivno učestvovali u organizovanju političkog rada u narodu itd.[165]

---

[165] Ima niz dokumenata Privremenog upravnog otsjeka, Pozadinskog otsjeka Vrhovnog štaba i Otsjeka za vojne vlasti u pozadini u kojima su detaljno obrađeni zadaci vojnoteritorijalnih

Poslovi vojno-teritorijalnih organa razvili su se do te mjere da Vrhovni štab kao najviši organ i vojne i građanske vlasti na slobodnoj teritoriji nije više mogao na stari način rukovoditi, pored operacija, i vojno-teritorijalnim organima i narodnooslobodilačkim odborima. Zbog toga je 22 oktobra izdao saopštenje o osnivanju Privremenog upravnog otsjeka pri Vrhovnom štabu[166] koji je imao da rukovodi vojno-teritorijalnim organima i narodnooslobodilačkim odborima, tj. na njega je bilo pre-

organa po raznim pitanjima i regulisan njihov način rada (naređenje od 20 oktobra za prikupljanje podataka o zločinima okupatora i kvislinga, arhiv CK SKJ, reg. br. 2304; uputstvo Oper. štabu za Bos. Krajinu od 2 XI o organizaciji magacina, razmjene i pijaca, isto, reg. br. 1155; uputstvo od 16 XII komandama područja i mjesta o podnošenju izvještaja, isto, br. 1190; uputstvo od 25 XI o upotrebi radne snage naroda i prevoznih sredstava, isto, 1167 itd.) Takođe postoji bogata dokumentacija koja govori o radu vojnoteritorijalnih organa po svim navedenim pitanjima u ovom periodu. Tako se, naprimjer, iz jednog izvještaja OŠBK od 12 VIII Vrhovnom štabu vidi sa koliko je uspjeha podignuta žetva; između ostalog, samo na terenu Ključkog sreza organi pozadinskih vojnih vlasti i NOO su sa radnim brigadama naroda podigli 50 vagona žita; u momentu pisanja izvještaja tu je radilo 12 vršaćih mašina; isto tako organizovana je radionica sa električnim pogonom u Grmeču koja izrađuje nagazne mine, mine za bacače, ručne bombe itd. (arhiv CK SKJ, reg. br. 2876); komanda područja iz Drvara 7 XI izvještava Vrhovni štab da je od konfiskovanog žita sa terena B. Grahova samljeveno 11.885 kg, da je od toga ispečeno 23.770 komada hljeba po 600 grama, koliko sljeduje svakom borcu dnevno; da je za posljednjih 9 dana trošeno po 2.500 kg žita na 5.700 boraca koliko je bilo na snabdijevanju te komande (arhiv CK SKJ, reg. br. 3626); u izvještaju od 16 XI komanda područja Podgrmeč saopštava da su u vezi sa naređenjem za obrazovanje civilnih ambulanti i trijažne stanice preduzete mjere preko komandi mjesta i traže da im se uputi jedan ljekar (AVII, k. 1925, reg. br. 14/6); 25 XII komanda područja iz Drvara naređuje komandi mjesta Bos. Grahovo da pomoću partizanskih i seoskih straža i omladine obezbijedi telefonsku liniju koju su banditske grupe pokušale da presijeku (AVII, k. 1927, reg. br. 6/1); u 15-dnevnom izvještaju komande mjesta Ključ od 31 XII komandi područja Mrkonjić Grad između ostalog, navodi se da se situacija na terenu opštine Vrbljani popravila poslije uništavanja mjesne četničke grupe i da se 40 omladinaca dobrovoljno javilo u vojsku; da su u tom periodu održani politički zborovi u Ključu, Kamičku i Ribniku; da se ekonomska situacija na području pogoršava svakodnevnim pristizanjem izbjeglica iz okoline Sanskog Mosta itd. (AVII, k. 1931, reg. br. 15/1).

[166] Arhiv CK SKJ, reg. br. 1154.

neseno rukovođenje svim unutarnjim poslovima na oslobođenoj teritoriji. Pored toga, otsjek je imao da organizuje propagandu Narodnooslobodilačke borbe u zemlji i inostranstvu. Njegov privremeni karakter objašnjen je time što će raditi do onog momenta kada bude stvoren »Narodnooslobodilački odbor Jugoslavije«, kako je u ovom dokumentu nazvano buduće najviše rukovodstvo vlasti u zemlji. Ukidanjem štabova operativnih zona formirani su pri štabovima korpusa organi preko kojih je ovaj otsjek rukovodio vojnim vlastima u pozadini na čitavoj oslobođenoj teritoriji. Poslije Prvog zasjedanja AVNOJ-a i formiranja njegovog Izvršnog odbora, koji je na sebe preuzeo sve funkcije najvišeg organa izvršne vlasti, ukinut je Privremeni upravni otsjek, a za rukovođenje vojno-teritorijalnim organima obrazovan je pri Vrhovnom štabu Pozadinski otsjek.[167]

5

Time je završen proces u kome su udareni temelji vojne organizacije Narodnooslobodilačkog pokreta. Iz oružanog ustanka razvila se nova, oslobodilačka i revolucionarna armija koja je, s obzirom na specifičnost svoga metoda ratovanja, imala i specifične oblike organizacije: operativne, mobilne jedinice, koje su bile osnovna snaga u daljem vođenju rata protiv okupatora i kvislinga, partizanske odrede, koji su u borbi sadejstvovali operativnim jedinicama i igrali ulogu centara odakle su se kroz čitavo vrijeme rata formirale nove i popunjavale postojeće operativne jedinice; i jedinstven sistem vojno-teritorijalnih organa koji su, u naslonu na organe nove narodne vlasti i u tijesnoj saradnji sa njim, organizovali slobodne teritorije kao baze operativne vojske.

Nova organizacija vojske omogućila je daleko širi zamah u izvođenju ratnih operacija. Tada se pristupilo realizaciji ideje o prenošenju akcija u nove oblasti u cilju razbijanja okupatorskih i kvislinških snaga i stvaranja novih žarišta oružanog ustanka. Odmah poslije formiranja prvih divizija i korpusa Vrhovni komandant je, sredinom

---

[167] Arhiv CK SKJ, reg. br. 1158.

novembra, izdao direktivu 1 i 3 diviziji za izvođenje prodora u oblast srednje Bosne. Ove dvije divizije su za nepun mjesec ipo dana, poslije uništenja neprijateljskih garnizona na Sitnici, Mrkonjić-Gradu i Jajcu, izvršile postavljeni zadatak. Prva proleterska divizija je oslobodila Kotor Varoš, Teslić, Prnjavor, Tešanj i razbila četničke i ustaške jedinice. Takvim uspjesima i intenzivnim političkim radom u narodu uskoro su u ovoj oblasti formirane partizanske jedinice i izabrani Narodnooslobodilački odbori. Treća divizija je akcijama na neprijateljske garnizone u dolini gornjeg toka Vrbasa i dolinama Lašve i Bosne, postigla takođe krupne rezultate. Druga divizija je istovremeno orijentisana u jugozapadnom pravcu sa zadatkom da razbije neprijateljske garnizone u Livnu, Duvnu, Šujici i ponovo ovlada ovom teritorijom. I ona je u toku decembra izvršila ove zadatke. Prvi hrvatski i 1 bosanski korpus ostali su na svojim teritorijama izvodeći krupna ofanzivna dejstva na glavne neprijateljske pozicije u rejonima Bosanski Novi — Sanski Most — Kostajnica, Sunja — Petrinja — Glina — Topusko i na komunikaciji Karlovac — Ogulin — Gospić — Knin.

Udarci jedinica NOV i POJ krajem 1942 god. bili su tako snažni da okupatoru nije ništa drugo preostalo nego da koncentriše svoje i kvislinške snage i da početkom 1943 g. preduzme veliku ofanzivu na oslobođenu teritoriju u Bosanskoj Krajini i Hrvatskoj i na glavninu snaga NOV i POJ — upravo onda kada su fašističke armije trpile odlučujuće poraze na Istočnom frontu.

II

ORGANIZOVANJE SLOBODNE TERITORIJE I PRVO ZASJEDANJE AVNOJ-a

1

Vidjeli smo da su u procesu proširivanja slobodne teritorije rukovodstva i organizacije KPJ na terenu, uz svestranu pomoć i učešće brigada, sprovodile intenzivan politički rad u narodu na objašnjavanju linije Narodno-

oslobodilačkog pokreta i radile na stvaranju i učvršćenju narodnooslobodilačkih odbora i masovnih omladinskih i ženskih antifašističkih organizacija. Kao osnova za taj rad služile su direktive i uputstva CK KPJ i Vrhovnog štaba iz Fočanskog perioda, tj. iz perioda prve polovine 1942 godine. Tom pitanju su CK KPJ i Vrhovni štab posvetili posebnu pažnju ukazujući da je uporedo sa jačanjem oružanih snaga i širenjem slobodne teritorije neophodno preduzeti sve mjere za sprovođenje revolucionarnih, političkih zadataka koji su se u tom momentu postavljali.[168] Kako je u najvećem dijelu Bosanske Krajine, Like, Korduna i Banije slobodna teritorija postojala još od 1941, to su se u ovim oblastima organi nove vlasti i masovne borbene političke organizacije solidno razvile i učvrstile tako da su u toku 1942 pretstavljale zaista izraz ostvarenog političkog jedinstva naroda tih oblasti na platformi KPJ. Širenjem slobodne teritorije u drugoj polovini 1942 godine taj se proces stvaranja NOO i masovnih organizacija, uz korišćenje već stečenih iskustava, odvijao brzo i uspješno.

---

[168] U direktivi Vrhovnog štaba od 22 IX Glavnom štabu Hrvatske, Oper. štabu Bos. Krajine i štabu 4 oper. zone ovako se objašnjava značaj sprovođenja tih zadataka (arhiv CK SKJ, reg. br. 2387):

»Stepen do kojega je danas došla narodno-oslobodilačka borba u Jugoslaviji, s obzirom na naše vojničke uspehe i uvećanu vojnu snagu, kao i na unutrašnji i međunarodni položaj i njihov dalji razvoj, zahteva da se s najvećom energijom priđe poslu organizacije vlasti u pozadini oslobođenih teritorija. Stepen organizovanosti i čvrstine pozadinskih vlasti i njihove povezanosti s narodom i vojskom mora se brzo popeti na visinu organizacije, čvrstine i jedinstvenog rukovođenja naše vojne snage. Na danas velikoj oslobođenoj teritoriji date su velike mogućnosti za brojno jačanje naše vojske, koja je već dobila međunarodnu važnost, kao i za njeno bolje snabdevanje. Ta teritorija i na njoj okupljena naša vojna snaga otvaraju nam najširu perspektivu. Tu bazu sada treba politički organizovati, učvrstiti naše vojne uspehe, proširiti i produbiti u narodu naš uticaj i uništiti u narodu svaki uticaj okupatora i njegovih domaćih slugu, kaogod i preseći sve intrige, poteze i planove izdajničke izbegličke vlade i njenih agenata u zemlji, čija se saradnja sa talijanskim okupatorom sve oštrije ispoljava. Ta velika teritorija ne sme dakle da ostane samo vojnički osvojena i politički površno pridobijena, nego se mora politički osvojiti, organizovati i čvrsto povezati uz našu vojnu silu.«

Izvršavanjem svojih zadataka u pozadini, koji su se sve više množili sa porastom broja brigada, Narodnooslobodilački odbori su se afirmisali kao organi koji imaju značajnu ulogu u vođenju rata i revolucije. Kako se slobodna teritorija javljala ne samo kao baza za vođenje rata već i kao izraz društveno-političke orijentacije Narodnooslobodilačkog pokreta to se takva njihova uloga sve više isticala. Oni su se sve jače učvršćivali i svestrano aktivirali kao organi nove narodne revolucionarne vlasti i u svom radu oslanjali na široke slojeve naroda i njegove masovne političke organizacije. To je bio najjasniji izraz pobjede linije KPJ u ostvarenju revolucionarnih političkih ciljeva. Ako je stvaranje brigada, divizija i korpusa značilo realizaciju linije KPJ na vojnom planu, onda je stvaranje narodnooslobodilačkih odbora značilo realizaciju linije KPJ na političkom planu. Stepen do koga je stigla izgradnja organa nove vlasti na oslobođenoj teritoriji u ovom periodu pretstavlja odlučujuću prekretnicu u tom smislu.

Vrhovni komandant u jednom direktivnom pismu od 22 septembra Glavnom štabu Hrvatske, Operativnom štabu za Bosansku Krajinu i štabu IV operativne zone objašnjava odlučujuće promjene koje su nastale u razvitku NOO i njihovom karakteru. Naime, u toku razvitka oružanog ustanka narod je na inicijativu KPJ uništavao organe stare vlasti koja se stavila u službu okupatora i na mjesto njih stvarao nove, svoje organe, koji su počivali na demokratskim i revolucionarnim načelima kako u odnosu na način svog stvaranja tako i na svoju praksu. S obzirom na to da su NOO služili prije svega interesima vođenja borbe upočetku je, što se budućeg oblika vlasti i državnog uređenja tiče, istican njihov privremeni karakter, jer nije bilo moguće tek pojavljeni oblik isticati i kao konačni na kome će počivati buduća državna organizacija. Trebalo je da praksa daljeg razvitka potvrdi njihovu vitalnost, da ih narod do kraja i svjesno usvoji kao jedine organe svoje vlasti i, najzad, da se oni razviju i učvrste kao organi vlasti i da se ispolje kao neminovna poluga u vođenju Oslobodilačkog rata i Narodne revolucije. Znači da je i problem vlasti mogao da bude definitivno riješen tek u procesu diferenciranja političkih snaga u zemlji na pitanju — za ili protiv okupatora, tj. na pitanju oruža-

nog ustanka. Prvi značajan prelom u tom pogledu izvršen je još u staroj Jugoslaviji na bazi zaoštravanja klasnih protivurječnosti i, posebno, na pitanjima odnosa prema fašističkom agresoru i odbrani nezavisnosti zemlje a, zatim, u periodu aprilske katastrofe i okupacije zemlje, koja je nedvosmisleno potvrdila anacionalni i izdajnički karakter vladajuće jugoslovenske buržoazije i njenog državnog aparata, koji se stavio u službu okupatoru. Poznato je da su to bili najznačajniji faktori na kojima je KPJ izgradila svoju političku liniju u Narodnooslobodilačkoj borbi, ističući njenu revolucionarnu društveno-političku orijentaciju. Otuda i pojava NOO već u samom početku oružanog ustanka. Njih je narod u pojedinim žarištima ustanka prihvatio i stvarao kao organe borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. KPJ je, vodeći borbu za jedinstvo naroda, podvlačila privremeni karakter narodnooslobodilačkih odbora i isticala ih u prvom redu kao neophodne organe sa stanovišta vođenja borbe protiv okupatora. U tome se, ustvari, izražavala širina njene političke linije. Praksa razvitka je, međutim, pokazala da do jedinstva svih snaga naroda u borbi nije moglo doći odozgo, putem koalicije partija, jer, što se oružani ustanak više razvijao, građanske partije su se sve otvorenije izjašnjavale protiv njega. Jedinstvo svih snaga naroda se, prema tome, moralo stvarati odozdo u procesu borbe protiv okupatora i domaće izdajničke reakcije. Narodnooslobodilački odbori su u borbi za jedinstvo naroda na bazi političke linije KPJ odigrali prvorazrednu ulogu i u toj borbi, na pragu jeseni 1942, izrasli kao jedini organi vlasti naroda. Prema tome, puno afirmisanje NOO kao organa nove revolucionarne vlasti naroda moglo je da dođe u prvom redu kao posljedica diferencijacije političkih snaga i ostvarenog jedinstva naroda na pitanju borbe protiv okupatora i kvislinga. Ta prekretnica bila je postignuta u periodu od više godinu dana masovnog oružanog ustanka u ovom dijelu Bosne i Hrvatske.

Stvaranjem pokretnih jedinica i vođenjem sve zamašnijih operacija narodnooslobodilački odbori su se pokazali neophodnim, jer su pretstavljali bitan preduslov za uređenje slobodne teritorije kao baze za dalje vođenje rata. S druge strane, prihvatajući NOO kao organe svoje vlasti,

narod je raskinuo sa starim oblicima vlasti kapitalističke Jugoslavije. Zbog toga Vrhovni komandant u pomenutom pismu ukazuje da je prošlo vrijeme kada je bilo potrebno i pravilno isticati privremeni karakter organa nove vlasti, već da ih treba shvatiti i tumačiti kao klicu i osnovu buduće državne organizacije.[169] Zato, da bi se još više pospješio njihov razvitak i da bi oni što bolje izvršili ulogu organa nove vlasti naroda koji vodi rat, Vrhovni komandant ukazuje na značaj sprovođenja izbora za NOO na čitavoj slobodnoj teritoriji i njihovog povezivanja od mjesnih preko opštinskih, sreskih, okružnih NOO do Vrhovnog štaba u jedinstven sistem vlasti. U tu svrhu Vrhovni štab je izdao uputstvo pod naslovom *Organizacija narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji* u kome je, pored već pomenute naredbe o ustrojstvu i zadacima pozadinskih vojnih vlasti, objavljena i Naredba o izborima narodnooslobodilačkih odbora. U toj su naredbi izložene odredbe o načinu izbora i ustrojstvu NOO, njihovim zadacima na oslobođenoj teritoriji, o narodnooslobodilačkim fondovima, o snabdijevanju Narodnooslobodilačke vojske i konfiskovanju imovine narodnih neprijatelja.

U dijelu naredbe o načinu izbora NOO najprije su izložene odredbe o pripremama izbora koje obuhvataju:

---

[169] U već citiranoj direktivi Vrhovnog štaba rečeno je:

»Kod toga pitanja organizacije naše vlasti u pozadini u današnjoj situaciji mora se podvući da se ono postavlja u izmjenjenom vidu prema ranijem. Forma narodne vlasti ostaje ona koja je prirodnim putem bila iznikla u samom početku naše oslobodilačke borbe — to su narodno-oslobodilački odbori i vojna pozadinska vlast, ma da su sad one već daleko razvijenije i zahtevaju još i dalje razvijanje. Ali karakter NOO-a danas je izmenjen. Mada oni i dalje ostaju prelazni oblik ka budućoj narodnoj vlasti, koju će narod formirati posle konačnog oslobođenja, mora se podvući da ova konstatacija o prelaznom obliku ne znači da se pitanje buduće forme i karaktera vlasti ostavlja slučaju, da se oni još ne naziru u magli budućnosti i da ta vlast može preći u makar kakvu drugu formu. Taj smo stadij već ostavili za sobom. Zbog toga danas nema više nikakvog smisla isticati privremenost karaktera NOO-a kao organa vlasti. To važi čak i u slučaju da se ne održi u našim rukama određena teritorija i da se naša vojna snaga prebaci na neku drugu teritoriju. Naprotiv. Danas se NOO-i ispoljavaju kao prirodno nastali i razvojem uslovljeni i potvrđeni organi *vlasti*, nove narodne vlasti, te i njihova prelaznost može značiti samo jedan stupanj njihovog razvoja u istom pravcu, ka svome višem

široko objašnjavanje narodu — putem konferencija, zborova i štampe — karaktera, zadataka i ustrojstva NOO, potrebe da se u odbore izaberu oni ljudi koji pružaju najviše garancija da će raditi u interesu Narodnooslobodilačke borbe, i blagovremeno obavještavanje partizana na frontu o izborima u njihovom mjestu da bi i oni mogli ostvariti svoje izborno pravo. Pripremama za izbore i njihovim sprovođenjem rukovode sreske i opštinske izborne komisije. Sresku komisiju imenuje štab operativne zone, a ova, zatim, imenuje opštinske izborne komisije. Opštinske izborne komisije određuju izborne povjerenike za pojedina mjesta. Izbori u selima i gradovima za seoske i gradske odbore vrše se istog dana. Oni se biraju na zboru sela ili grada. Pravo glasa imaju svi ljudi i žene koji su navršili 18 godina starosti. Svi partizani takođe imaju pravo glasa i učestvuju u izborima za odbore svoga mjesta na opštem izbornom zboru, ukoliko je to moguće, a ako su na položaju ili im je jedinica na dan izbora udaljena, onda glasaju u jedinici, a rezultati se dostavljaju izbornim povjerenicima. Partizani, dok su u vojsci, nisu mogli biti birani u odbore, jer ne bi mogli obavljati dužnosti odbornika, ali se u uputstvu naglašavalo da na plenume sreskih i okružnih NOO treba pozivati delegate iz jedinica. I izbori za opštinske NOO imali su se obavljati na opštem zboru svih birača dotične opštine. Propisano je da se ovi izbori obave najkasnije 8 dana poslije izbora seoskih i gradskih odbora. Izbori su obavljani javnim glasanjem. Jednovremeno sa izborom opštinskih NOO biraju se i delegati opštine za sreski NOO, čiji plenum čine tako izabrani delegati svih opština sreza. Na svojoj konferenciji plenum bira uži odbor, kao svoj izvršni organ. Svi odbori biraju se na 6 mjeseci, a poslije toga raspisuju se novi izbori. Na području sa kojega se mobiliše jedan partizanski odred, bira se okružni NOO. Okružni NOO bira se na okružnoj konferenciji, koju čine delegati svih srezova do-

---

stepenu. Naravno, ne radi se o imenu, nego o suštini, o suštini da je konačno svršeno sa starim oblicima vlasti i da je sadašnja forma, koju je stvorio ustanak, ona *klica* iz koje će se razviti buduća vlast. Jednom reči, ne podvlačiti više privremeni karakter vlasti NOO-a, a podvlačiti NOO-e kao *organe vlasti i kao klicu* i osnovu buduće narodne vlasti«.

tičnog okruga i delegati odreda, odnosno brigade. Uputstvo predviđa i broj članova pojedinih odbora i način njihove unutarnje organizacije. Posebno su istaknuti demokratski principi u radu NOO i pravo opoziva. Predviđeno je održavanje povremenih zborova na kojima će odbori podnositi izvještaje o svom radu i rješavati zajedno sa biračima značajnije tekuće probleme. Pravom opoziva predviđeno je da birači mogu smijeniti pojedine članove, pa i čitav odbor ako ne zadovoljava u radu i ako nije opravdao povjerenje naroda.

U dijelu o zadacima NOO na oslobođenoj teritoriji na prvom mjestu se ističe da oni, aktiviranjem i ujedinjavanjem svih narodnih snaga u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika, pretstavljaju najsnažniji faktor ostvarenja jedinstva svih narodnih snaga u Narodnooslobodilačkoj borbi. Zatim se po značaju ističe zadatak snabdijevanja hranom, odjećom i drugim potrebama jedinica NOV i POJ i saradnja koju u tom pogledu NOO moraju ostvariti sa pozadinskim vojnim vlastima i komandama operativnih jedinica. Dalje se kao zadaci NOO navode: rukovođenje privredom i prosvjetom, zbrinjavanje porodica boraca, izbjeglica, ratne siročadi, podizanje borbenog duha naroda i discipline, stvaranje i rukovođenje narodnooslobodilačkim fondovima, održavanje reda u pozadini i dr.

Zatim se u naredbi pobliže određuje način stvaranja i rukovanja narodnooslobodilačkim fondovima i njihov značaj. Narodnooslobodilački fond (NOF) je najsnažniji izraz brige naroda o svojoj vojsci, izraz jedinstva fronta i pozadine. Fondovi se formiraju od dobrovoljnih priloga u naturi ili novcu koje narod prilaže za potrebe vojske, izbjeglica, siromašnih i nezbrinutih porodica partizanskih boraca, a i od sredstava do kojih se dođe na drugi način. Fondovi se formiraju pri opštinskim i sreskim NOO, koji ih čuvaju u posebnim magacinima. Naredbom se propisuje da se sredstva za snabdijevanje vojske, pored dobrovoljnih priloga, koje organi narodne vlasti prikupljaju od naroda, pribavljaju otkupom viškova, rekvizicijom i konfiskacijom imovine narodnih neprijatelja, koju sprovode organi narodne vlasti na temelju presude vojnih sudova. Ovdje je pobliže objašnjen način na koji se vrši otkup, rekvi-

zicija i konfiskacija. Kao značajan zadatak NOO ističe se organizovanje razmjene materijalnih dobara na oslobođenoj teritoriji, kojom treba olakšati privredne teškoće na taj način što se određeni proizvodi koje posjeduje jedno mjesto ili oblast razmjenjuju za druge kojima raspolažu susjedna mjesta ili oblasti.

Na temelju ovakvih shvatanja suštine i karaktera novih organa vlasti, kao i na temelju izloženih naredaba i direktiva o izborima, ustrojstvu i zadacima, razvio se u periodu oktobar 1942 — januar 1943 intenzivan rad na organizovanju oslobođene teritorije Zapadne Bosne i Hrvatske. Rukovodstva KPJ na terenu sprovodila su agitaciono-propagandni rad tumačeći karakter i značaj narodnooslobodilačkih odbora, pripremajući narod za izbore i ukazujući neposrednu pomoć već postojećim odborima u rješavanju zadataka koji su pred njima stajali. U tom radu su partiska rukovodstva aktivirala organizacije SKOJ-a i masovne političke organizacije omladine i žena, a značajnu pomoć pružali su i organi vojnih vlasti u pozadini i jedinice vojske na onom terenu na kome su se kretale i zadržavale. Pošto je u organizacionom pogledu na oslobođenoj teritoriji još odranije postojao izgrađen sistem mjesnih, opštinskih, pa i sreskih narodnooslobodilačkih odbora i sistema vojno-teritorijalnih organa, to se sve više osjećala potreba da se u ovom periodu, pored aktivnosti organizacija i rukovodstava KPJ u izgradnji i usmjeravanju aktivnosti pojedinih NOO, stvori jedan organ koji bi odozgo, povezujući sve postojeće organe vlasti na oslobođenoj teritoriji u jedinstven sistem vlasti, rukovodio njihovom izgradnjom i usmjeravao njihovu aktivnost u cjelini. Zato je mjesec dana poslije izdavanja gornjih naredaba i uputstava Vrhovni komandant donio, 22 oktobra, već pomenutu odluku o stvaranju privremenog upravnog otsjeka pri Vrhovnom štabu sa zadatkom da rukovodi organima vojne i građanske vlasti na oslobođenoj teritoriji. Ovaj otsjek obavljao je svoje funkcije do osnivačke skupštine Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), poslije koga je rukovođenje organima narodne vlasti prešlo na Izvršni odbor AVNOJ-a.

Izbori koji su u ovom periodu sprovođeni na području 30 srezova oslobođene teritorije pretstavljali su naj-

snažniju manifestaciju revolucionarnog i oslobodilačkog karaktera oružanog ustanka. Poznato je da je sprovođenje izbora u ratnim uslovima karakteristično samo za one ratove u čijem se procesu ostvaruje istovremeno i revolucionarni društveno-politički preobražaj. Pripreme i sprovođenje izbora pretstavljali su korak dalje u jačanju jedinstva naroda u borbi i jedinstva fronta i pozadine. Ogroman značaj izbora bio je u tome što su to bili prvi, opšti i slobodni izbori u jednom dijelu zemlje u kojima su svim građanima zagarantovana puna demokratska prava, i u kojima su prvi put u istoriji Jugoslavije učestvovale žene i vojnici. Masovno učešće naroda u pripremama za izbore, demokratski način izbora, demokratsko ustrojstvo odbora, pravo opoziva i uopšte zagarantovano učešće čitavog biračkog tijela u njihovom radu, što im je davalo demokratsko-revolucionarni karakter, odlučujuće je uticalo na političko vaspitanje narodnih masa, na podizanje njihove revolucionarne svijesti i saznanja o velikoj društveno-političkoj prekretnici u kojoj su one postale osnovni činilac. To je znatno doprinosilo jačanju moralne i političke čvrstine i monolitnosti Narodnooslobodilačkog pokreta.

2

26 i 27 novembra održana je osnivačka skupština AVNOJ-a u centru oslobođene teritorije — Bihaću. Njeno je sazivanje, kao što smo već vidjeli, bilo rezultat uspješnog razvitka oružanog ustanka, tj. uslijedilo je u momentu kada je već bila realizovana zamisao o pokretanju oružanog ustanka u kome bi se stvorila, na bazi iskovanog jedinstva narodnih masa, njegova vojna i politička organizacija, kao solidna osnova za vođenje rata protiv okupatora i kvislinga do pobjedonosnog završetka i za izgradnju nove državne zajednice naroda Jugoslavije. Jedinstvo naroda u toj borbi, stvoreno odozdo i izraženo u postojanju nove armije, novih organa vlasti i masovnih političkih organizacija, trebalo je da u jednom opštepolitičkom pretstavništvu svih naroda Jugoslavije dobije svoj puni izraz. Drugim riječima, trebalo je stvaranjem jednog takvog tijela

jasno i nedvosmisleno izraziti ono što se u procesu oružanog ustanka dogodilo u Jugoslaviji, kako u pogledu vođenja rata protiv okupatora tako i u pogledu unutarnjeg političkog i društvenog razvitka. Došlo je bilo vrijeme da se jedinstveni karakter oružanog ustanka svih naroda Jugoslavije i njegov društveno-politički smisao sada jasno izraze i u stvaranju jednog jedinstvenog opštepolitičkog i pretstavničkog tijela.

Što se političkih prilika i stvarnih političkih odnosa tiče, sada je Narodnooslobodilački pokret postao jedina opštejugoslovenska politička snaga. Faktički je rukovodstvo toga pokreta, izraženo dotle u Vrhovnom štabu NOV i POJ, bilo ujedno i politički pretstavnik ogromne većine naroda naše zemlje i u tom pogledu nije bilo ozbiljne prepreke da se već na osnivačkoj skupštini AVNOJ-a od istinskih narodnih pretstavnika — organizatora i rukovodilaca oružanog ustanka, stvori pretstavničko tijelo i vlada nove Jugoslavije. Međutim, međunarodni položaj Narodnooslobodilačkog pokreta do kraja 1942 godine nije se ni u čemu izmijenio. Savezničke su vlade i dalje priznavale izbjegličku jugoslovensku vladu kao jedinog legitimnog pretstavnika Jugoslavije, a njenu »vojsku u otadžbini« — četničke odrede Draže Mihailovića — kao jedine snage otpora u zemlji. [170] Stoga bi, u takvim uslo-

---

[170] Da se još uvijek nije ništa u tom pogledu izmijenilo, rječito govore mnogi dokumenti. Tako naprimjer, Vrhovni štab je u septembru 1942 primio iz Moskve ovakvu depešu:

»Saopštite odmah, kratak sadržaj dokumenata koje imate o ulozi Draže Mihailovića. Proverite dobro *autentičnost* tih dokumenata. Može biti, da je okupator vrlo zainteresovan da raspaljuje međusobnu borbu između partizana i četnika. Nije isključeno da neki dokumenti mogu biti smišljeno protureni сфабрикованы od samih okupatora.«

Na tu depešu Vrhovni komandant je 10 septembra odgovorio:

»Mi nemamo nikakvih isfabrikovanih dokumenata i garantujemo svojom čašću i životom za sve ono što javljamo. Dokumente ćemo slati, ali za nas oni nisu potrebni jer ovde govore činjenice otvorene borbe i saradnje četnika Draže Mihailovića i londonske vlade zajedno sa okupatorima protiv patriotske borbe naših naroda.

Iz raznih izjava vlade i kralja u Londonu možete dobro da vidite da su oni otvoreno protiv naše borbe pod izgovorom da se uništava srpski narod.« (Obje depeše su u arhivi CK SKJ.)

Ali je ipak sve ostalo po starom.

vima stvaranje najvišeg zakonodavnog tijela u zemlji i vlade naišlo na nerazumevanje i otpor kod Saveznika. Ako se pritom ima u vidu da se ovdje stvarno nije radilo o nepoznavanju prilika u zemlji, već o otporu da se prizna novo stanje stvari stvoreno u njoj (što je bilo protivno duhu Atlantske Povelje o pravu naroda na samoopredeljenje i faktički posljedica miješanja u unutarnje stvari drugih zemalja i politike interesnih sfera koja je dominirala u stavovima vlada antihitlerovske koalicije, kada se radilo o problemima poslijeratnog uređenja), onda postaje jasno nerazumijevanje i otpor na koji je nailazila borba naroda Jugoslavije za nacionalno i socijalno oslobođenje i nezavisnost svoje zemlje.

Vrhovni komandant u svom govoru na osnivačkoj skupštini AVNOJ-a navodi međunarodni položaj Narodnooslobodilačkog pokreta kao jedini razlog zbog koga tada nije bilo moguće stvoriti novu vladu u zemlji. [171] Ali je on istakao da narodima Jugoslavije koji vode borbu protiv okupatora niko ne može da ospori pravo da stvore jedno političko tijelo oko koga će se okupiti sve narodne snage, jer to zahtijeva stepen razvitka oružanog ustanka u čijem se procesu stvorila iz partizanskih odreda armija, čije dalje uspješno ratovanje pretpostavlja još širu mobilizaciju svih ljudskih i materijalnih snaga zemlje, još snažnije jedinstvo fronta i pozadine, što u jugoslovenskim razmjerama treba da bude izraženo u stvaranju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja koje će, objedinjavajući istovremeno rad narodnooslobodilačkih odbora, pretstavljati klicu vrhovne vlasti koju narod stvara u procesu rata.

Ovakvo tumačenje suštine i karaktera osnivačke skupštine AVNOJ-a od strane Vrhovnog komandanta razrađeno je zatim u toku zasijedanja kroz referate i diskusiju i izraženo u rezoluciji koju je Antifašističko vijeće

---

[171] 12 novembra u depeši Moskvi drug Tito najavljuje formiranje *Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije* koji bi vršio i funkciju vlade. Međutim, iz Moskve je dobio odgovor da je dobro što se formira komitet, ali da ga nikako ne treba shvatiti kao nešto »što pretstavlja vladu« i da ga ne treba »suprotstavljati vladi u Londonu« (arhiv CK SKJ, reg. br. 15799 i 15808).

narodnog oslobođenja usvojilo i u obliku proglasa uputilo narodima Jugoslavije.[172]

U rezoluciji se ističe da su veliki uspjesi Narodnooslobodilačke borbe omogućili osnivanje AVNOJ-a koji će, sporazumno sa Vrhovnim štabom NOV i POJ, preuzeti na sebe rješavanje svih pitanja privrednog, socijalnog, zdravstvenog, finansiskog, propagandnog, prosvjetnog i vjerskog karaktera, imajući u prvom planu organizovanje pomoći NOV i POJ. Ukazujući narodima Jugoslavije da njihova pobjeda u ovom ratu može biti potpuna samo pod uslovom ako u procesu borbe ostvare sve preduslove za izgradnju jednog novog istinski demokratskog društvenog poretka i izgrade slobodnu, nezavisnu i bratsku zajednicu, AVNOJ ih poziva da mobilišu sve svoje snage za borbu protiv fašističkog okupatora i starog jugoslovenskog reakcionarnog poretka, koji izdajnička izbjeglička vlada sa monarhijom na čelu pokušava održati mobilizacijom svih svojih snaga u zemlji da bi, zajedno sa okupatorom, uništila oružani ustanak, a proturanjem vijesti u svijetu o tobožnjoj borbi njene »vojske u otadžbini« protiv okupatora unosi zabunu u međunarodnu javnost o pravom stanju stvari u Jugoslaviji. Na toj liniji — kaže se dalje u Rezoluciji — danas su se ujedinile sve građanske političke partije, uključujući Hrvatsku seljačku stranku i Slovensku ljudsku stranku oko najreakcionarnije velikosrpske grupe — Srpskog kulturnog kluba pretsjednika izbjegličke vlade Slobodana Jovanovića. Na takvo jedinstvo reakcije narod mora odgovoriti još snažnijim zbijanjem svojih redova oko oslobodilačke i revolucionarne platforme Narodnooslobodilačke borbe. Zatim se AVNOJ obraća svakom narodu Jugoslavije posebno pozivajući ga da se do kraja, svim svojim snagama, angažuje u borbi protiv okupatora i domaće reakcije.

Na zasijedanju je AVNOJ izabrao svoje Pretsjedništvo i Izvršni odbor. Pretsjedništvu AVNOJ-a povjereno je rukovođenje do sljedećeg zasijedanja. Izvršni

---

172 Referat druga Tita objavljen je u knjizi *Borba za oslobođenje Jugoslavije 1941—1945,* Beograd 1947, a izvodi iz referata druga Masleše Veselina u II knjizi *Dela V. Masleše,* Sarajevo 1954. Primjerak štampane rezolucije u Bihaću čuva se u AVII, k. 1977, reg. br. 2/3—2.

odbor, kao izvršni organ Pretsjedništva, organizovan je tako da može obavljati sve funkcije vlade. U njegovom sastavu formirani su otsjeci: upravni, privredno-finansiski, prosvjetni, socijalni, zdravstveni, propagandni i vjerski. Na čelu svakog otsjeka nalazi se po jedan član Izvršnog odbora. Odbor je odmah preuzeo rukovođenje organima vlasti na oslobođenoj teritoriji.

Da bi se što skorije završio proces organizacione izgradnje sistema vlasti u zemlji, AVNOJ je donio odluku o osnivanju zemaljskih antifašističkih vijeća u Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji i Makedoniji i stvaranju oblasnih narodnooslobodilačkih odbora.

Odmah poslije konstituisanja Izvršni odbor je otpočeo rad. Njegov neposredni zadatak bio je da dovede do kraja izbore za organe vlasti na oslobođenoj teritoriji i objedini njihov rad po svim osnovnim pitanjima.[173]

Upravni otsjek AVNOJ-a imao je zadatak opšteg rukovođenja i kontrole a, pored toga, i da djeluje na liniji političke mobilizacije svih snaga naroda oko NOO, organizujući politički rad putem zborova i konferencija, na kojima narodu treba objašnjavati vojno-političku situaciju u svijetu i zemlji.

Privredno finansiski otsjek imao je u ovoj situaciji mnogostruke i teške zadatke. Trebalo je u mahom opustošenoj zemlji i u ratnim uslovima preduzeti sve kako bi se savladale privredne teškoće i učinilo što više na smanjenju posljedica ratnog razaranja. Koliko su to bili neizmjerno krupni problemi vidi se iz činjenice da na oslobođenoj teritoriji nije u ovo doba bilo najosnovnijih artikala kao što su so, šećer, duvan, petrolej itd. Mjesecima je narod jeo neslanu hranu. Veliki broj kuća i čitavih sela i gradova bio je popaljen i razoren, ogromna masa izbjeglica i pogorelaca pritiskala je preostala sela i gradove, mnoga su imanja ostala neobrađena itd. Da bi ublažio sve te i druge teškoće, ovaj je otsjek postavio pred organe vlasti kao najosnovnije zadatke pitanje organizovanja razmjene. U tu

---

[173] Podaci o obrazovanju Izvršnog odbora AVNOJ-a, njegovoj unutarnjoj organizaciji i zadacima po pojedinim resorima, uzeti su iz dokumenata *Osnivanje AVNOJ-a* od decembra 1942, AVII, k. 1977, reg. br. 7/2—2.

svrhu izdato je uputstvo za otvaranje specijalinh trgovačkih zadruga. Njihov je zadatak bio da omoguće razmjenu između rejona i oblasti koje imaju različitu privrednu strukturu. Tako su, naprimjer, so i duvan dobavljali iz Dalmacije za Bosansku Krajinu, a iz ove su žito i kukuruz otpremali za Dalmaciju. Ove su zadruge imale da obezbijede prodaju robe iz pojedinih trgovačkih radnji po pristupačnim cijenama, a ukoliko su one napuštene ili su im vlasnici bili narodni neprijatelji, da od njih obrazuju narodni magacin, kojim bi rukovodili privredni organi mjesnog NOO. Velika pažnja posvećena je oživljavanju zanatske radinosti i otvaranju radionica, koje bi podmirivale najosnovnije potrebe naroda. Određen je, takođe, način rada pilana, mlinova i drugih preduzeća, ukoliko ova nisu bila angažovana za potrebe vojske. Kao značajan zadatak ovog otsjeka bio je ispravljanje svih nepravdi učinjenih narodu od okupatora i kvislinga, kao što su vraćanje oduzete zemlje, opljačkanih namirnica, stoke i drugog blaga. I, najzad, oštro se postavljao i problem činovništva, pošto su razni uredi koji su se zatekli prilikom oslobođenja opštinskih, sreskih i okružnih centara, bili ukinuti. U tom je pogledu savjetovano činovnicima da idu u vojsku, a organi vlasti su im tada osigurali ishranu porodica iz sredstava Narodnooslobodilačkog fonda. Finansiski problem bio je osobito oštar. Novčanih sredstava, sem onih zaplijenjenih od neprijatelja, nova vlast nije imala. Zbog toga je riješeno da se u pogledu dugova i kirija proglasi moratorijum, sem ako kiriju treba da plaćaju radnje koje i dalje posluju, u kom slučaju će svoje obaveze ispunjavati u korist Narodnooslobodilačkog fonda.

Izvršni odbor je raspisao 15 januara 1943 narodni zajam u visini od 500,000.000 dinara za podmirivanje potreba NOV i POJ i sela uništenih od okupatora i kvislinga.

Osnovni zadatak u privrednom pogledu bilo je snabdijevanje NOV i POJ. Ovaj zadatak, kao što smo vidjeli, rješavali su zajedničkim naporima organi vojne vlasti u pozadini i NOO. Sada je taj zadatak stajao i pred Izvršnim odborom AVNOJ-a. U saradnji sa Pozadinskim otsjekom Vrhovnog štaba, on je organizovao prikupljanje dobrovoljnih priloga za NOV i POJ, s obzirom na to da je tre-

balo obezbijediti normalno snabdijevanje jedinica u zimskom periodu. S tim u vezi je Izvršni odbor izdao početkom decembra jedan raspis svim sreskim NOO na oslobođenoj teritoriji, u kome je objasnio značaj ove kampanje i dao uputstva za njeno organizovanje. Prije svega, u objašnjavanju značaja ove kampanje treba ostvariti saradnju sa masovnim organizacijama žena i omladine. Zatim je rešeno da se po selima formiraju posebni odbori u koje bi ušao po jedan pretstavnik NOO, AFŽ i USAOJ. Njihov je zadatak bio da prikupe sve priloge i predaju ih narodnooslobodilačkim fondovima. Centralni odbor AFŽ i Pretsjedništvo USAOJ izdali su, takođe, svojim organizacijama uputstva za učešće u ovoj kampanji i pozvali na takmičenje organizacije pojedinih sela i mjesta. Žene su bile prije svega angažovane u izradi tople zimske odjeće za partizane — vunenih čarapa, džempera, rukavica, šalova itd.[174]

Otsjek za socijalno staranje Izvršnog odbora imao je, takođe, niz krupnih zadataka. Na prvom mjestu je bio problem izbjeglica. Ogroman broj porodica iz okupiranih rejona napuštao je svoje domove i dolazio na slobodnu teritoriju. Iz jednog izvještaja NOO opštine Klišević kod Bihaća od 7 septembra 1942 vidi se, naprimjer, da je samo na području te opštine bilo u to doba 1.600 izbjeglica. Da bi bar ublažio ovaj problem, Izvršni odbor je istakao da izbjeglicama iz udaljenijih rejona treba omogućiti da se vrate svojim kućama, ukoliko su im mjesta oslobođena. Još prvih dana okupacije, u Bosansku Krajinu su protjerane mnogobrojne porodice iz Slovenije i Like. Sada, poslije stvaranja velike slobodne teritorije, bilo je moguće vratiti te porodice njihovim kućama, jer je to bio najbolji

---

[174] Podaci o radu Privredno-finansiskog otsjeka Izvršnog odbora AVNOJ-a uzeti su iz sljedećih dokumenata: direktive toga otsjeka od 8 januara 1943 g. u kojoj su izloženi stavovi po svim privrednim problemima (AVII, k. 977, reg. br. 3/1—3), njegovog dopisa vjećniku AVNOJ-a od 31 decembra 1942 g. (AVII, k. 1977, reg. br. 5—1/2), nepotpunog dokumenta istog otsjeka od 25 decembra 1942 g. (AVII, k. 1977, reg. br. 3—1/2), raspisa Izvršnog odbora o pokretanju kampanje za sakupljanje priloga za vojsku, decembra 1942 g. (AVII, k. 1977, reg. br. 10—2/5), dopisa Izvršnom odboru od vjećnika Ivovića od 16 januara 1943 g. (AVII, k. 1977, reg. br. 4—1/3); izvještaja Sreskog NOO Drvar od 27 decembra 1942 g. Izvršnom odboru AVNOJ-a (AVII, k. 1968, reg. br. 1—1/26).

način i da se Bosanska Krajina rastereti i da se riješi pitanje zbrinjavanja protjeranog naroda.

I stanbeni problem je bio vrlo težak, pošto su mnogi ostali bez krova nad glavom. Zbog toga je Izvršni odbor odlučio da izvjestan broj pilana, koje ne rade za potrebe vojske, pravi građu za skloništa u koja će se smjestiti narod po popaljenim mjestima.

Ozbiljno pitanje bilo je i zbrinjavanje djece koja su ostala bez roditelja. Najveći dio takve djece bio je smješten po selima oslobođene teritorije. Odlučeno je bilo da se nezbrinuta djeca smjeste u dječje domove, o kojima bi se starali NOO u saradnji sa omladinskim i ženskim organizacijama. Tako su već krajem decembra i u toku januara otvorena dva dječja doma u Bosanskoj Krajini — jedan u Drvaru i drugi u selu Jasenici u Podgrmeču.[175]

Otsjek za prosvjetu Izvršnog odbora odmah je pristupio otvaranju osnovnih škola, koje su u toku rata prestale da rade. Pored ovoga, povedena je široka akcija za borbu protiv nepismenosti. Postojeći analfabetski tečajevi su omasovljeni, a osnovan je velik broj novih. U nedostatku stručnog učiteljskog kadra za nastavnike su uzeti omladinci sa srednjim ili nezavršenim srednjim školama, stariji ljudi ili žene sa izvjesnom opštom naobrazbom. Postavljeno je i pitanje što boljeg organizovanja priredaba, zidnih i usmenih novina, predavanja itd. U tu svrhu je rad već postojećih kulturnih domova po pojedinim mjestima postavljen na šire osnove, a u nizu drugih mjesta pristupilo se njihovom otvaranju.[176]

Zdravstveni otsjek Izvršnog odbora radio je na organizovanju zdravstvene službe na oslobođenoj teritoriji.

---

[175] Podaci o pitanjima socijalnog staranja uzeti iz dokumenata: Izvršnog odbora od decembra 1942 o zadacima odbora (AVII, k. 1977, reg. br. 7/2—2); izvještaja Privredno-finansiskog otsjeka od 3 januara 1943 (AVII, k. 1977, reg. br. 3/1—3); izvještaj Opštinskog NOO Kliševič od 7 septembra 1942 (AVII, k. 1702, reg. br. 31/1); dopis Oblasnog komiteta KPJ za Bos. Krajinu od 23 decembra Okružnom komitetu KPJ za Drvar (AVII, k. 1965, reg. br. 3/1—3).

[176] Podaci o radu otsjeka za prosvjetu uzeti su iz dokumenta Osnivanje AVNOJ-a, od decembra 1942 (AVII, k. 1977, reg. br. 7/2—2 i izvještaja sreskog NOO Bos. Petrovac od 29 septembra 1942 (AVII, k. 1965, reg. br. 3/1—18).

Uslijed vanredno teških prilika stvorenih ratom, postojala je opasnost od širenja raznih zaraznih bolesti. U nekim krajevima one su se već javljale. Izvršni odbor ni sam nije imao mogućnosti da organizuje zdravstvenu službu, jer za to nije imao ni kadrova, ni sanitetskog materijala, niti najosnovnijih materijalnih uslova. Stoga se u svom radu prije svega orijentisao na mobilizaciju samog naroda u borbu za poboljšanje zdravstvenih i higijenskih uslova i u prvom redu sprečavanje pojave i širenja zaraznih bolesti. On je zahtijevao punu pomoć od organa vojnih i narodnih vlasti i političkih organizacija. Trebalo je narodu objašnjavati kako da se bori protiv bolesti. U tu svrhu je ovaj otsjek dao uputstva o formiranju i zadacima zdravstvenih sekcija po selima i gradovima. Njihov je zadatak bio da kao organi NOO poučavaju narod kako da se bori za higijenu i čistoću, koji su osnovni uslov za sprečavanje zaraznih bolesti, i da sarađuju sa sanitetskim organima komandi mjesta i područja u borbi protiv već pojavljenih bolesti. Pored toga, Zdravstveni otsjek je pristupio organizovanju kursa zdravstvenih pomoćnika, da bi se bar donekle umanjio problem stručnog sanitetskog osoblja na oslobođenoj teritoriji.[177]

Propagandni otsjek Izvršnog odbora imao je zadatak da organizuje i rukovodi političkim i kulturno-prosvjetnim radom na oslobođenoj teritoriji, koji je dosada obavljan nezavisno od rada NOO-a, a odlukama Izvršnog odbora stavljen je u dužnost organa vlasti. Tim odlukama pri sreskim i opštinskim NOO-ima formiraju se odgovarajući odbori za političku i kulturno-prosvjetnu aktivnost u narodu.[178]

Vjerski otsjek Izvršnog odbora radio je na regulisanju pitanja položaja crkve i uzajamnih odnosa crkve i državne organizacije koja se rađala u oružanom ustanku. Prema propisima ovog otsjeka, zagarantovana je sloboda svih vjeroispovjesti na oslobođenoj teritoriji. Crkvena imanja ostala su i dalje imovina crkve. U onim slučaje-

[177] Podaci iz raspisa toga otsjeka od decembra 1942 svim NOO (AVII, k. 1977, reg. br. 6/1—2);

[178] Podaci iz Uputstva sreskim NOO o organizaciji i zadacima kulturno-propagandnih odbora, izrađenog u Izvršnom odboru AVNOJ-a 2 januara 1943 (AVII, k. 1977, reg. br. 1/1—3).

vima kada sveštenici, služeći okupatoru, napuštaju zajedno sa njegovim trupama crkve ili manastire, crkvena ili manastirska imanja ostaju do daljeg pod upravom NOO.[179]

Rad Izvršnog odbora AVNOJ-a po svim ovim i drugim pitanjima imao je snažan uticaj na aktivnost i jedinstveno istupanje svih organa vlasti na oslobođenoj teritoriji. Na taj način je na terenu 30 srezova otpočeo funkcionisati jedan jedinstven aparat vlasti. Rezolucija osnivačke skupštine AVNOJ-a, a zatim uputstva i direktive koje je izdavao Izvršni odbor, bili su prenošeni u sve krajeve Jugoslavije — najprije na oslobođenu teritoriju Slovenije, pa postepeno i u ostale pokrajine i oblasti. Time je obezbijeđen jedinstven razvoj vlasti u čitavoj zemlji.

NOO su na slobodnoj teritoriji Bosanske Krajine, Like, Dalmacije, Korduna, Banije, Gorskog Kotara i Hrvatskog primorja krajem 1942 g. i u januaru 1943, sprovodeći uputstva i odluke Izvršnog odbora AVNOJ-a, razvili rad po svim pitanjima života pozadine i njene službe frontu. U okviru svih NOO formirani su kulturno-prosvjetni odbori, odbori za prikupljanje priloga za vojsku, privredni i propagandni odbori i zdravstvene sekcije. Princip kod formiranja svih ovih organa bio je da u njih, pored jednog člana NOO, uđe po jedan pretstavnik komande mjesta ili područja, AFŽ i USAOJ. Na taj način su napori svih snaga u pozadini usmjereni na organizovano i jedinstveno rješavanje svih osnovnih problema i zadataka.

Ogroman značaj ovako organizovanog rada u pozadini nije ležao samo u tome što je na najbolji način riješen problem jedinstva fronta i pozadine i organizacije pozadine u službi NOV i POJ, kao i problemi same oslobođene teritorije, nego i u tome što je tako svestran i organizovan rad uz najmasovnije učešće naroda bio nezamjenljiva škola u kojoj se narod vaspitavao u duhu revolucije i demokratije, škola u kojoj je narod spoznao svoje snage i put kojim treba da ide u rješavanju svojih osnovnih nacionalnih i socijalnih problema. Time je narod u cjelini postao

---

[179] Podaci iz dokumenta Osnivanje AVNOJ-a (AVII, k. 1977, reg. br. 7/2—2) i nepotpunog uputstva Izvršnog odbora AVNOJ-a NOO o pitanju odnosa prema crkvi (AVII, k. 1977, reg. br. 11—1/5).

svjestan faktor Revolucije. Na toj osnovi on je razvio svoje stvaralačke snage i energiju i ispoljio u daljem vođenju rata i revolucije monolitnost, oduševljenje i heroizam kojima je rušio sve prepreke i savlađivao sve bezbrojne teškoće na putu ka slobodi i novoj budućnosti. Već u toku Četvrte neprijateljske ofanzive, koja je otpočela na slobodnu teritoriju Zapadne Bosne i Hrvatske 20 januara 1943, došla je do izražaja ta neizmjerna snaga naroda, njegova visoka svijest, samoprijegor i masovni heroizam, njegova upornost da stoički izdrži sve udare okrutnog neprijatelja, da nedeljama podnosi oštru zimu pod vedrim nebom, trpeći glad, umor i bombardovanje zajedno sa svojom armijom i da, dajući hiljade žrtava, iziđe iz te borbe kao pobjednik, da bi uskoro zajedno sa svojom armijom obnovio i proširio prvobitnu slobodnu teritoriju i nastavio rad na razvijanju ostvarenih revolucionarnih tekovina.

3

Na slobodnoj teritoriji su se krajem 1942 godine zbila još dva događaja opštejugoslovenskog značaja. Od 6 do 8 decembra održana je Prva zemaljska konferencija Antifašističkog fronta žena Jugoslavije, a od 27 do 29 decembra i Prvi kongres Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije.

Pravilna linija KPJ uslovila je sve širu mobilizaciju žena i njihovo aktiviranje u oružanom ustanku. Po uputstvima CK KPJ pristupilo se stvaranju borbenih antifašističkih ženskih organizacija koje su svoju aktivnost usmjeravale na prikupljanje priloga za partizane na frontu, zbrinjavanje ranjenika, učešće u akcijama na podizanju ljetine i u borbenim akcijama, na organizovanje političkog i kulturno-prosvjetnog rada među ženama, učešće u radu organa vlasti itd. Pored toga, veliki broj žena stupao je u partizanske jedinice. Praksa je istakla ogroman značaj svestranog aktiviranja žena u ratnim uslovima na svim ovim i drugim poslovima, s obzirom na to da je pozadina najvećim dijelom ostala na ženama i omladini, jer je najveći dio odraslih muškaraca bio na frontu. Žene i omladina bili su ona snaga na koju se moralo u

prvom redu računati kada se radilo o organizovanju pozadine za službu frontu i uopšte stvaranju političkog jedinstva svih snaga naroda i na oslobođenoj i na neoslobođenoj teritoriji.

Antifašistički pokret žena osobito se snažno razvio u onim oblastima gdje je oružani ustanak uzeo šire razmjere. Tu su po selima i mjestima stvorene masovne antifašističke ženske organizacije. Stvarane odozdo na bazi političke i borbene aktivnosti i kroz aktivnost za pomoć frontu, ove su organizacije pretstavljale jasan izraz ostvarenog jedinstva žena na liniji Oslobodilačke borbe i Narodne revolucije. Zbog toga se u ovom periodu sve više osjećala potreba za povezivanjem i ujedinjavanjem svih ovih mjesnih antifašističkih ženskih organizacija u cilju postizanja organizacionog i političkog jedinstva antifašističkog pokreta žena u čitavoj zemlji i njegovog još snažnijeg aktiviranja u Narodnooslobodilačkom pokretu. U tu svrhu je CK KPJ izdao 2 novembra direktivu partiskim rukovodstvima u kojoj je objasnio značaj sazivanja Prve zemaljske konferencije Antifašističkog fronta žena Jugoslavije. Bio je obrazovan i Inicijativni odbor za sazivanje i pripremu konferencije.

Na konferenciji su učestvovali delegati ženskih antifašističkih organizacija sa oslobođene i dijelom neoslobođene teritorije i delegati boraca-žena iz brigada i partizanskih odreda. Konferencija je pretresala pitanja opšte vojno-političke situacije u zemlji i uloge Antifašističkog fronta žena, organizaciono pitanje fronta i njegove naredne zadatke, saslušala izvještaje pojedinih delegata o dosadašnjem radu i stanju pojedinih antifašističkih ženskih organizacija po oslobođenim i neoslobođenim mjestima i u jedinicama armije. Na kraju je izabran Centralni odbor AFŽJ i izrađena Rezolucija.

U Rezoluciji su bila izložena sva osnovna pitanja organizacionog i političkog karaktera i zadaci fronta. Istaknuta je potreba organizacionog povezivanja svih snaga AFŽ. U tu je svrhu odlučeno da se obrazuju inicijativni odbori, koji će pokrenuti akciju i mobilisati žene za osnivanje mjesnih, opštinskih, sreskih okružnih i zemaljskih organizacija AFŽ. Osnovni zadatak ovih organizacija bio je aktiviranje žena za oslobodilačku i revolu-

cionarnu borbu. Tu je posebno istaknuta njihova uloga u pomoći vojsci prikupljanjem odjeće, obuće i namirnica, u učešću u radnim i borbenim akcijama i na frontu i u pozadini, u brizi za ranjenike, u radu po bolnicama i održavanju bolničkih kurseva, u brizi za djecu i otvaranju dječjih domova, u učešću u radu NOO itd. Ali je, takođe, istaknuta potreba da se žene masovno aktiviraju u političkom životu, jer je takva aktivnost za veliki broj zaostalih seoskih žena bila do oružanog ustanka potpuno strana, pošto žene u staroj Jugoslaviji nisu imale političkih prava. Aktivirati žene u tom pogledu značilo je stvoriti još jedan snažan faktor u borbi za revolucionarni preobražaj zemlje. Zato je trebalo raditi na podizanju političke svijesti žena, brišući sve vjerske, nacionalne i druge razlike i ističući njihove zajedničke probleme i interese. Isto tako značajan zadatak je bio rad na prosvjećivanju i podizanju kulturnog nivoa žena, među kojima je, osobito na selu, vladala nepismenost i zaostalost. Da bi se stvorili sposobni kadrovi za rad među ženama, istaknuta je potreba organizovanja kurseva AFŽ. Odlučeno je da se, u cilju povezivanja, jedinstvenog gledanja na razna pitanja i način njihovog rješavanja, pokrene centralni, jugoslovenski časopis AFŽ, pod imenom »Žena danas«, a pojedinim organizacijama je preporučeno pokretanje lokalnih ženskih listova i drugih publikacija. U Rezoluciji su istaknuti zadaci i specifične forme rada ženskih antifašističkih organizacija na neoslobođenoj teritoriji i ukazano na značaj aktivnosti žena-boraca u partizanskim jedinicama ne samo u okviru jedinica nego, posebno, na terenu gdje vode borbe i kuda prolaze njihove jedinice.[180]

4

U procesu oružanog ustanka je na inicijativu KPJ i pod neposrednim rukovodstvom SKOJ stvarano na oslobodilačkoj i revolucionarnoj platformi široko jedinstvo omladine Jugoslavije. U partizanskim odredima i briga-

---

[180] Direktiva CK KPJ od 2 novembra 1942; Referat na I zemaljskoj konferenciji AFŽ (AVII, k. 6, reg. br. 39/2); Rezolucija I konferencije AFŽ (AVII, k. 6, reg. br. 30/2).

dama, po selima i gradovima oslobođene i neoslobođene teritorije okupljala se omladina na konkretnim pitanjima borbe protiv okupatora i domaće reakcije. U jedinicama — u borbi, po selima i gradovima — u radu na organizovanju pozadine, u pomoći organima vlasti, u radnim akcijama, u političkom i kulturno-prosvjetnom radu, svuda je omladina prednjačila. Ona se masovno okupljala po omladinskim i radnim četama i brigadama, omladinskim domovima, omladinskim kulturno-prosvjetnim grupama itd., stvarajući na taj način odozdo jedinstvo omladine na liniji Narodnooslobodilačke borbe. Na bazi tako formiranih omladinskih organizacija po selima i gradovima, stvarani su omladinski savezi u okviru opština, srezova, oblasti i pokrajina tako da je krajem 1942 godine u velikom dijelu Jugoslavije ostvareno jedinstvo omladine već dobilo i svoje organizacione oblike. Omladinski kongres trebalo je da taj proces dovede do kraja stvaranjem masovne organizacije jugoslovenske omladine — Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ), koja bi obezbijedila i usmjerila napore omladine u oslobodilačkoj i revolucionarnoj borbi i još više produbila već ostvareno jedinstvo.

Kongres je počeo u Bihaću 27 decembra uz učešće 365 izabranih delegata iz organizacija sa oslobođene i neoslobođene teritorije i iz vojnih jedinica. Na Kongresu su pročitani referati: *Omladina u borbi protiv fašističkih porobljivača naroda, Jedinstvo omladine svih jugoslovenskih naroda* i *Omladina i sutrašnjica naše domovine.* I referati i diskusija pokazali su ogromne uspjehe koje je omladina postigla u toku oružanog ustanka, pokazali su da su uklonjene razne vjerske, nacionalne i druge razlike i da omladina pretstavlja jedan od najsnažnijih faktora Oslobodilačkog rata i Narodne revolucije. Kongres je bio velika smotra uspjeha koje je omladina postigla i napora koje je uložila u dotadašnjoj borbi. Na Kongresu je konstatovano masovno učešće omladine u borbi s puškom u ruci. Borački sastav partizanskih jedinica činila je najvećim dijelom omladina. Mladići i djevojke uključivali su se u partizanske redove često bez ikakve vojne obuke, ali su se svojom upornošću i zalaganjem ubrzo isticali kao najbolji borci. Najbolji puškomitraljesci, kuriri i bombaši bili

su omladinci. Mnogi od njih već su postali komandiri, komandanti i politički komesari. Borci-omladinci bili su nosioci drugarstva i discipline, vedrog raspoloženja i poleta, koji su u najtežim situacijama vladali u jedinicama. Omladina po oslobođenim selima i gradovima bila je najaktivniji dio pozadine i najsnažniji oslonac narodne vlasti u borbi za pomoć frontu, za podizanje ljetine, za razvijanje masovnog političkog i prosvjetnog rada i za rješavanje svih drugih zadataka. Hiljade omladinaca učestvovale su u toku prošlog ljeta i jeseni u radnim akcijama za spasavanje prispjele žetve. Često su omladinci skupljali noću i onu ljetinu koja je bila između naših i neprijateljskih položaja. Omladina je učestvovala u uništavanju komunikacija, u evakuaciji zarobljenog plijena, u iznošenju ranjenika iz borbe itd. Omladina sa neoslobođene teritorije bila je u danima najcrnjeg terora ona snaga na koju su se mogla osloniti partiska rukovodstva i ilegalni narodnooslobodilački odbori u izvođenju diverzija i sabotaža, u organizovanju obavještajne službe, u prikupljanju sredstava za partizanske jedinice, u političkom radu itd.

Na kraju je kongres istakao zadatke organizacija novoosnovanog Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije. Osnovno je učešće u borbi — mobilizacija omladine u jedinice partizanskih odreda i brigada. Zatim je podvučen značaj učešća omladine u radu na oslobođenoj teritoriji, u podršci koju ona treba da pruži organima narodne vlasti u izvršavanju svih zadataka koji stoje pred pozadinom. Postavljen je zadatak da se još organizovanije i u još širim razmjerama pristupi sprovođenju političkog i prosvjetnog rada među omladinom. Posebno je istaknut zadatak omladine u radu sa djecom, jer je pionirska organizacija bila sastavni dio USAOJ. I, najzad, kao jedna od značajnih formi u razvijanju još veće aktivnosti omladine na svim sektorima istaknuto je takmičenje, koje je već do sada kako u vojnim jedinicama tako i u pozadini dalo krupne rezultate.

Kongres je na kraju izabrao Pretsjedništvo USAOJ i izdao proglas omladini svih naroda Jugoslavije, poziva-

jući je da još više zbije svoje redove u borbi za oslobođenje i revolucionarni preporod svoje zemlje.[181]

*

Karakter pobjeda Narodnooslobodilačkog pokreta krajem 1942 godine i doprinos naroda Jugoslavije borbi progresivnog čovječanstva protiv fašizma u periodu kada su ulagani krajnji napori da se postigne odlučna prekretnica u toj borbi, moguće je sagledati tek u svjetlu ondašnjih svjetskih zbivanja.

19 novembra 1942 otpočela je velika ofanziva Crvene armije kod Staljingrada. Bitka je bila završena 2 februara 1943 potpunim porazom njemačkih snaga i krahom njihove ljetnje ofanzive na južnom dijelu Istočnog fronta od koje je Hitler očekivao odlučujuće pobjede nad Crvenom armijom.

23 oktobra 1942 otpočela je bitka kod El Alamejna. Tu je bitku engleska vojska završila 2 novembra u svoju korist. 23 januara 1943 zauzet je Tripolis, glavni grad talijanske Sjeverne Afrike, a bitka za Libiju okončana je 26 januara porazom talijanskih armija. Američke snage otpočele su 8 novembra 1942 iskrcavanje u Maroku i Alžiru. Sudbina preostalih njemačkih i talijanskih snaga u Tunisu bila je zapečaćena, a talijansko »afričko carstvo« razbijeno.

Ove velike pobjede saveznika na Istočnom frontu i u Africi donijele su prekretnicu u razvitku Drugog svjetskog rata. Strategija »Blickrig«-a nije izdržala probu i pokazala se nerealnom i defektnom. Serija »blistavih« po-

---

[181] Proglas za saziv I kongresa omladine Jugoslavije od novembra 1942 (AVII, k. 1977, reg. br. 5/1—8); Proglas I kongresa USAOJ, »Omladini svih naroda Jugoslavije«, (AVII, k. 1977, reg br. 7/1—8); materijali sa I kongresa USAOJ: *Prvi kongres USAOJ*, referati i govori na Kongresu, *Organizaciona rezolucija I Kongresa USAOJ-a*, pismo Sekretarijata Zemaljskog odbora USAOJ-a od 21 januara 1943 (AVII, k. 1977, reg. br. 8/1—8).

bjeda fašističkih armija bila je završena, a strategiska inicijativa nepovratno izgubljena. Nastupao je period u kome će demokratske snage svijeta, ujedinjene u antihitlerovskoj koaliciji, otpočeti bitku za razbijanje fašističke »evropske tvrđave« nanoseći silama Osovine jedan za drugim poražavajući udarac.

Pošto su godinu ipo dana ranije, zahvaljujući izdaji vladajuće buržoazije, ostali i bez države i bez armije, narodi Jugoslavije su, predvođeni novim društveno-političkim snagama — radničkom klasom i KPJ, u procesu oružanog ustanka stvorili temelje nove državne organizacije i novu narodnu armiju, otvorivši na taj način jedan novi front borbe protiv fašizma i to utoliko značajniji što se nalazio u unutrašnjosti Hitlerove takozvane »evropske tvrđave«. Drugim riječima, narodi Jugoslavije su izvojevali prve rješavajuće pobjede svojim vlastitim snagama vodeći teške bitke rame uz rame sa ostalim snagama antihitlerovske koalicije za postizanje prekretnice u razvitku Drugog svjetskog rata.

U borbi do konačne pobjede trebalo je izdržati još mnogo napora i podnijeti još mnogo žrtava. Ali ono što je bilo najteže pripalo je prošlosti. Jugoslavija je sada imala svoju armiju koja je, oslanjajući se na snažno jedinstvo naroda iskovano u borbi protiv okupatora i snaga kontrarevolucije, i na novu narodnu državu koja se dalje razvijala i jačala, odnosila u teškim i neravnim borbama jednu pobjedu za drugom na putu ka konačnom oslobođenju i ostvarenju novog, socijalističkog društvenog sistema.

*

SADRŽAJ

Drugi dio

POHOD PROLETERSKIH BRIGADA U ZAPADNU BOSNU

Treći dio

POLET OSLOBODILAČKE BORBE I NARODNE REVOLUCIJE U ZAPADNOJ BOSNI I HRVATSKOJ

Četvrti dio

VOJNO-POLITIČKI REZULTATI POBJEDA NOP-a U 1942
Stvaranje Narodnooslobodilačke vojske i Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije

Pero Morača

PRELOMNA GODINA NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA

*

Tehnički urednik
pešadiski major
Slobodan Mitić

*

Korektor
Vojislav Vujanić

*

Dato u štampu decembra 1957
Štampanje završeno decembra 1957
Tiraž: 3.000